Horia C. Matei

O ISTORIE A LUMII ANTICE

Editura Albatros

O ISTORIE A LUMII ANTICE

Horia C. Matei

O ISTORIE A LUMII ANTICE

Editura Albatros
Bucureşti, 1984

Coperta : Elena MIRESCU

Lector : Marieta CROICU

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 9

ORIENTUL

Egiptul 13
Mesopotamia 33
Sumerul 36
Akkadul 39
Renaşterea sumeriană 41
Babilonia 43
Asiria 48
Regatul Mitanni 55
Elamul 57
Regatul Noului Babilon 60
Peninsula Arabia şi triburile arabe 62
Siria 66
Fenicia 69
Palestina 72
Hitiţii 81
Frigia 85
Lidia 87
Urartu 88
Armenia 92
Persia 94
Statul Part 101
Statul Sasanid 107
India 111
Asia de Sud-Est 123
China 125
Coreea 140
Japonia 141

POPOARELE EUROPENE

Tracii 145
Geto-dacii 150

Ilirii 160
Celții 164
Germanii pînă în sec. 1 î.e.n. . 169
Iberii 173
Etruscii 178
Cimerienii 181
Sciții 182
Sarmații 186
Slavii 188

LUMEA GREACĂ

Creta și civilizația minoică 191
Grecia peninsulară și civilizația heladică . . . 193
Geneza și afirmarea statelor grecești (sec. 12—6 î.e.n.) 196
Lumea greacă în epoca clasică (sec. 5 î.e.n.) . . 210
Lumea greacă în sec. 4 î.e.n. 221
Macedonia pînă în sec. 4 î.e.n. 227
Lumea greacă occidentală pînă în sec. 4 î.e.n. . . 231

LUMEA ELENISTICĂ

Alexandru cel Mare 236
Luptele dintre diadohi și cristalizarea statelor elenistice 240
Egiptul Lagid 243
Regatul Seleucid 246
Pergamul 251
Bitinia 253
Cappadocia 255
Galatia 256
Commagene 258
Regatul Pont 260
Bactria 262
Macedonia 264
Grecia peninsulară 267
Rhodosul 270
Epirul 272
Lumea greacă occidentală 274

LUMEA ROMANĂ

Roma regală 277
Roma republicană 279
Principatul 293
Dominatul 308
Imperiul Roman de Răsărit 315
Imperiul Roman de Apus 316

AFRICA DE NORD

Cartagina 321
Numidia 327
Mauretania 330
Libia 332

POPULAȚIILE MIGRATOARE

Triburile germanice în sec. 1—5 334
Ostrogoții 342
Vizigoții 345
Vandalii 348
Alanii 350
Suebii 351
Hunii 352
Herulii 354
Alamanii 356
Burgunzii 358
Francii 359
Anglii și saxonii 361

BIBLIOGRAFIE 363

INDICE 391

CUVÎNT ÎNAINTE

Interesul deosebit pentru istorie al unor categorii tot mai largi de cititori se impune ca o realitate de necontestat a zilelor noastre. S-ar putea vorbi chiar, fără teama de a exagera, de o adevărată fascinație pe care istoria o exercită asupra omului contemporan, la noi și pretutindeni în lume.

O explicație ar putea-o constitui, fără îndoială, implicarea tot mai pronunțată a maselor în viața socială și politică, presiunea tot mai puternică a istoriei prezente asupra celor mai diverse laturi ale existenței individului de rînd, istorie care, pentru omul contemporan, a început să ia — cum nota scriitorul Albert Camus — „chipul destinului".

De aici tendința de a recunoaște istoriei virtuți ce depășesc cu mult rolul de simplă consemnare a unor evenimente mai mult sau mai puțin îndepărtate în timp, dar mai ales în spirit. Tot mai des istoria este înțeleasă ca o sursă bogată în posibilități de aprehendare a prezentului, „ca un organon *al cunoașterii de sine, un instrument indispensabil pentru a elabora universul nostru uman".*

Într-o lume a mutațiilor profunde și rapide, preocupată poate mai mult ca oricînd de problema valorilor, ca aceea în care trăim, reflecția asupra faptelor istorice este simțită ca un adevărat izvor de fertilizare a conștiinței, ca o importantă pîrghie axiologică.

În și din această perspectivă a fost concepută lucrarea de față, pornită din convingerea că între antichitate și celelalte epoci ale istoriei omenirii nu există un hiatus, că istoria lumii antice poate oferi o reală contribuție la cu-

noașterea și recunoașterea adevărului, dacă prin adevăr înțelegem valorile ce au fost validate de experiența umană în cursul evoluției ei.

Într-adevăr, lumea antică — momentul în care homo sapiens *realizează saltul de la preistorie la civilizație „inventînd" viața urbană, cetatea, clasele sociale, statul, exploatarea brutală a omului dar și modele admirabile de rafinament artistic — pare, la o privire superficială, a se limita doar la plăsmuirea cîtorva mari civilizații. La o „lectură" mai atentă, „universalismul" ei se dovedește tulburător ; o strînsă rețea de relații, de la cele economice, sociale, politico-militare pînă la cele spirituale, face ca o unealtă, o idee sau o credință să treacă de la un popor la altul, dobîndind de fiecare dată dimensiuni și valențe noi, în funcție de contextul specific al mediului traversat.*

Să amintim, în primul rînd, moștenirea lăsată de lumea greco-romană, leagănul spiritualității europene și, prin intermediul acesteia, al gîndirii moderne în general ; a intrat aproape în limbajul cotidian expresia „miracolul grec", cu referire la extraordinara afirmare a valențelor spiritului uman. „Grecii au aerul de a fi inventat, ca prin minune, știința" — scria un reputat elenist, A. Bonnard. „Ei au inventat-o, într-adevăr, în sensul modern al cuvîntului : au inventat adică metoda științifică. Dar, dacă au făcut-o este pentru că, cu mult timp înaintea lor, chaldeenii, egiptenii și alții adunaseră, în număr mare, observații asupra aștrilor sau asupra figurilor geometrice, observații care permiteau, de exemplu, marinarilor să se călăuzească pe mare, țăranilor să-și măsoare ogoarele, să-și fixeze data muncilor. Grecii apar în momentul în care devenise posibil ca din aceste observații... să se scoată legi, să se formuleze o explicație a fenomenelor. Ei o fac, se înșeală adesea și o iau de la capăt. Nu este în aceasta nimic miraculos, ci numai un pas nou al progresului lent al omenirii". Să adăugăm, pe această linie, raporturile dintre romani și marii lor învinși, grecii, legăturile dintre aceste două popoare și adversarii lor de secole — fenicienii, de la care elenii au preluat, dezvoltat și transmis întregului Occident unul din instrumentele fundamentale ale geniului uman — scrierea alfabetică folosită în mod curent pînă în zilele noastre.

Dar, poate că cea mai însemnată dintre moștenirile lăsate de antichitate epocilor ulterioare, cu cea mai mare

rezonanță pentru contemporaneitate este ideea omului ca măsură a tuturor lucrurilor, ideea că progresul unei societăți este direct proporțional cu măsura în care, grație încrederii în forțele rațiunii și creativității umane, reușește să-și edifice echilibrul organic necesar. Iată de ce, pe bună dreptate, se spune că dacă vrem să înțelegem lumea de astăzi trebuie să înțelegem lumea antică, ale cărei valori autentice sînt și constante ale spiritualității umane.

Volumul de față, singura sinteză românească de acest gen din ultimele decenii, își propune să ofere cititorilor tineri principalele secvențe din istoria de peste trei milenii a celor mai de seamă popoare și state ale antichității. A concentra istoria unui întreg ev într-un spațiu atît de restrîns — 400 de file de manuscris — a însemnat a opta cu bună știință pentru o selecție mai mult decît severă și o tot atît de riguroasă concentrare a informațiilor.

De aici și formula adoptată, cea a unei suite de cronologii, în cadrul fiecărei entități istorice reliefîndu-se momentele de geneză, apogeu și declin, precum și moștenirea transmisă posterității. S-a încercat, pe cît a fost posibil, o corelare a elementelor de istorie politică — predominante — cu aspecte relevante din domeniile vieții economice, sociale, culturale și religioase, căci numai astfel se poate cristaliza o viziune coerentă a unei societăți și direcțiile ei de evoluție. Rezultatul unei asemenea întreprinderi îl constituie, fără îndoială, o imagine în mod obiectiv simplificată a lumii antice. Prezentarea ei cititorului s-a bazat însă pe argumentul că o imagine concretă, chiar sumară, este de preferat absenței altora mai cuprinzătoare, că o istorie a lumii antice, fie și în limitele amintite, este de preferat unui spațiu alb în această disciplină.

Vastitatea domeniului și limitele modului de prezentare l-au îndemnat pe autor să ofere cititorului dornic de a extinde cunoașterea unei teme o bibliografie finală mult mai bogată și variată decît se obișnuiește în mod curent. Astfel, pe lîngă Bibliografia generală, *a fost inclusă și una de* Lucrări speciale, *indicînd pentru fiecare capitol al lucrării sinteze de largă cuprindere apărute în ultimii ani (și prezentate în ordinea descrescîndă a datei de apariție), care să constituie pentru cel interesat puncte de plecare într-o eventuală investigație de detaliu. Sînt înserate aici nu numai lucrări parcurse de autor, ci și multe cu-*

noscute doar din recenzii sau prezentări din literatura de specialitate recentă.

Autorul este cel dintîi conştient de relativismul soluţiilor găsite în depăşirea numeroaselor dificultăţi întîmpinate de o atare sinteză. Cititorul nu trebuie să se mire, de exemplu, găsind în alte lucrări date diferite pentru un eveniment istoric, pentru anii de domnie sau viaţa unor personalităţi. Cronologia absolută este şi va rămîne una dintre cele mai dificile probleme ale istoriei antice. Din noianul de variante autorul a optat pentru datele acceptate de sintezele mai recente. Un aspect la prima vedere minor, dar care ridică numeroase semne de întrebare, îl constituie redarea termenilor specifici lumii vechi. Nici numele proprii (antroponime şi denumiri geografice) nici cele comune (populaţii, instituţii, demnităţi, etc.) nu apar pînă astăzi în literatura română într-o grafie unitară. În prezenta lucrare s-au făcut eforturi de uniformizare a acestora în spiritul normelor indicate de Dicţionarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie, *Editura Academiei, 1982. Această încercare a fost mai radicală în privinţa numelor de populaţii, unde s-a căutat consecvent o variantă românească (astfel s-a folosit hitiţi şi nu hittiţi, galı şi nu galli, lidieni şi nu lydieni etc.).*

AUTORUL

ORIENTUL

EGIPTUL

Teritoriul Egiptului era format în antichitate din valea verde a Nilului, lată de 10-25 km, incastrată, pe o distanţă de 1 000 de km, de la prima cataractă la vărsarea în Marea Mediterană, în platoul deşertului nord-african. Precipitaţiile, sărace în Delta Nilului, sînt aproape absente în restul ţării, unicul izvor de viaţă pentru vegetaţie şi faună reprezentîndu-l Nilul şi inundaţiile sale periodice. Ploile din Munţii Etiopiei şi din Sudan provoacă între iunie-septembrie creşterea şi revărsarea apelor care, odată retrase, lasă în urma lor un mîl roditor ce asigură două şi chiar trei recolte succesive. De la aluviunile acestea negricioase şi-au numit locuitorii antici patria „Ţara Neagră" (K e m e), termenul de A i g y p t o s aparţinînd grecilor. Nilul reprezintă totodată şi unica arteră de comunicaţie între N şi S, astfel încît expresia metaforică a lui Herodot „Egiptul este un dar al Nilului" izvora dintr-o realitate concretă. Întreaga viaţă a Egiptului, dependentă de apele fluviului, a impus din milen. 4 î.e.n., ca şi în Mesopotamia, realizarea şi întreţinerea unui complicat sistem de irigaţii, menit a asigura reţinerea şi repartizarea apelor atît de necesare agriculturii. Izolat la E şi V de brîul deşertic („Ţara Roşie"), Egiptul a constituit în antichitate o insulă relativ ferită de invazii şi influenţe străine, legătura cu restul oicumenei făcîndu-se în S cu Nubia, iar în NE cu Asia prin peninsula Sinai. Comparativ cu celelalte state ale Orientului, Egiptul a rămas un univers închis, introvertit şi

egocentric, conştient de originalitatea şi unicitatea evoluţiei sale. Continuitatea şi conservatorismul au reprezentat elementele fundamentale ale unei evoluţii istorice de aproape trei milenii. Dacă sărăcia în materii prime (cu excepţia pietrei şi a lutului) i-a obligat pe vechii egipteni (care s-au manifestat ca un popor în general paşnic, lipsit de aptitudini militare) să-şi procure de timpuriu aurul din Nubia, minereul de cupru din Sinai, lemnul din Siria şi Liban, a trebuit să treacă 15 secole pînă cînd statul egiptean să se implice, în timpul Regatului Nou, în lupta pentru supremaţie politică din Orientul Apropiat. Odată realizată unitatea statală, puternicele particularităţi locale, inerente într-un spaţiu geografic atît de întins, erau atenuate şi estompate atît timp cît autoritatea centrală rămînea puternică ; în momentul slăbirii acesteia, autonomia provincială renăştea, istoria Egiptului fiind o alternare a epocilor de centralizare — cu înflorire economică şi culturală pe plan intern şi expansiune pe plan extern — şi a perioadelor de fărîmiţare statală — cu decadenţă şi invazii străine drept consecinţe.

3300—3100 î.e.n. EPOCA PREDINASTICĂ. Modificările climatice de la sfîrşitul paleoliticului şi din cursul mezoliticului care au transformat regiunile de la V de Nil în deşert au obligat triburile de vînători să se retragă spre zona Nilului. Culturile de la sfîrşitul neoliticului şi începutul chalcoliticului — Badari şi Naqadah I — atestă sate bine organizate, cu o populaţie sedentară preocupată de cultivarea cerealelor şi creşterea animalelor. În milen. 4 î.e.n. pătrund dinspre E, probabil prin Peninsula Sinai, populaţii hamito-semite, din a căror amalgamare cu autohtonii a rezultat vechea populaţie egipteană ; elementele etnice libiene, sudaneze şi asiatice antrenate în acest proces etnogenetic rămîn reduse numeric. Cultura Naqadah II, care se extinde în întreaga vale a Nilului, reprezintă premisa culturală a viitoarei entităţi statale. Controlul maselor de apă necesare irigaţiilor impune în milen. 4 î.e.n. un efort colectiv ce duce iniţial la geneza unor mici centre de putere locală, care, din a doua jumătate a milen., încep să graviteze în jurul a două nuclee — Naqadah (înlocuit apoi de Hieraconpolis) în S, Behdet, apoi Buto, în N, în zona Deltei. În această perioadă organizarea genti-

lică este înlocuită de comunităţile teritoriale sătești sedentare, se dezvoltă meşteşugurile legate de prelucrarea metalelor pentru arme şi podoabe, se petrece o rapidă stratificare socială. Apariţia scrierii hieroglifice. În jurul acestor două centre are loc federalizarea n o m e l o r, apoi constituirea a două regate, dinaştii din S avînd ca emblemă o coroană albă, cei din N una roşie. După o îndelungată perioadă de confruntări, victoria înclină în favoarea Egiptului Superior (a sudului), sub a cărui autoritate se realizează unificarea întregii văi a Nilului. Conform tradiţiei antice, autorul acestei unificări şi al zidirii unei noi capitale la hotarul dintre fostele regate rivale, la Memfis, este faraonul Menes. Pînă în prezent nici un document arheologic nu a atestat numele lui ; în schimb, o paletă descoperită la Hieraconpolis prezintă pe faraonul Narmer ca învingător al Nordului, astfel încît o serie de specialişti îl identifică pe acesta cu Menes. Influenţa Egiptului de Sus rămîne o îndelungată perioadă de timp predominantă în noul stat.

3100—2686. REGATUL TIMPURIU. Dinastiile 1 şi 2. Numele de „Epoca tinită" dat acestei perioade provine de la oraşul-capitală Tinis, din Egiptul de Sus, locul de origine al faraonilor primelor două dinastii (oraş neidentificat pînă astăzi). Unirea celor două regate, simbolizată de suprapunerea coroanelor ca însemn al noilor faraoni, inaugurează o epocă formativă, de cristalizare a principalelor elemente ale civilizaţiei egiptene. Se conturează în aceste secole structurile organizării statale, politice, administrative, religioase, rolul atotputernic al despotului din vîrful ierarhiei — faraonul. Se răspîndesc tehnici de prelucrare a aurului, cuprului, fildeşului sau pietrei, apar primele realizări arhitecturale ilustrate de monumente funerare de tip m a s t a b a. Pe planul politicii externe trebuie consemnate incursiuni în Nubia, începutul exploatării minelor de aramă din Peninsula Sinai, precum şi respingerea unor invazii ale triburilor libiene. Egiptul întreţine un comerţ activ cu Fenicia.

2686—2181. REGATUL VECHI. Dinastiile 3—6. Capitala regatului este stabilită la Memfis. Epocă de prosperitate economică şi înflorire culturală, prima perioadă de afirmare pe multiple planuri a civilizaţiei egiptene. Fa-

raonul, monarhul absolut, considerat a fi de origine divină şi identificat iniţial cu Horus, apoi, din timpul dinastiei a 5-a, cu fiul lui Re (zeul soarelui din Heliopolis), este motorul statului şi universului. Aparatul administrativ-birocratic central, condus de vizir şi ajutat de un important grup de scribi, atinge apogeul puterii în vremea dinastiei a 4-a, grandioasele piramide de la Giza stînd mărturie centralismului statal, dar şi înaltului nivel atins de ştiinţa şi tehnica egipteană. Nomele (unităţile administrative provinciale, 38—39 în total în această epocă) sînt guvernate de vîrfurile aristocraţiei, dornice a se emancipa de sub presiunea aparatului controlat de faraon. Locul central al religiei şi cultului asigură preoţimii un loc preponderent în structura statului ; cultul morţilor şi îndeosebi cel al faraonului dobîndeşte acum o excepţională importanţă. Sistemul judecătoresc, bine organizat, garantează în epocile de linişte menţinerea unui anumit echilibru. Relaţiile externe ale Regatului Vechi, în absenţa unei armate permanente şi a unei politici expansioniste, se limitează la un comerţ activ cu Fenicia, Siria, Nubia şi misterioasa ţară Punt (actuala Somalie) şi la respingerea unor atacuri la hotare.

2686—2613. Dinastia a 3-a. Momentul cel mai de seamă îl reprezintă domnia faraonului Djoser. Perfecţionarea sistemului administrativ permite iniţierea construcţiei piramidelor, simbol al puterii şi măreţiei faraonului. Tradiţia îi atribuie arhitectului-constructor Imhotep, principalul sfetnic al faraonului, proiectarea şi construcţia piramidei în trepte de la Saqqara (înaltă de 60 m), prima construcţie monumentală din piatră tăiată din istoria Egiptului. Djoser a organizat expediţii în Sinai şi este probabil cel dintîi faraon care stabileşte frontiera sudică a ţării la prima cataractă a Nilului.

2613—2494. Dinastia a 4-a. Epoca construcţiilor marilor piramide de la Giza, apogeu al centralismului şi atotputernicei faraonului. Domnia lui Snefru, fondatorul dinastiei, reprezintă un sfert de secol de prosperitate economică şi de afirmare a autorităţii centrale, timp în care sînt puse premisele marelui efort întreprins de succesorii săi. El iniţiază expediţii în Nubia, pînă în apropierea celei de-a doua cataracte a Nilului. Îi succede la tron fiul său Cheops (Khufu) ; autocratismul

suveranului în cei 23 de ani de domnie este ilustrat de înălțarea la Giza a celei mai monumentale piramide a Egiptului antic (cu o latură de 230,90 m și înaltă de 140,60 m), considerată una dintre cele 7 minuni ale lumii antice. Tăierea, transportul și ridicarea celor 2 300 000 de blocuri de piatră, fiecare cu o greutate medie de 2,5 t de către o armată de țărani liberi (și nu de sclavi cum s-a crezut multă vreme) stă mărturie a spiritului organizatoric și cunoștințelor tehnico-științifice ale epocii. Piramidele înălțate de Chefren (Khafré), al 4-lea, și Mikerinos (Menkaure), al 6-lea faraon al dinastiei, precum și sculptarea Marelui Sfinx (atribuit lui Chefren), par a fi suprasolicitat resursele materiale și umane ale țării, urmașii acestora mulțumindu-se cu monumente funerare de dimensiuni mai modeste.

2494—2345. Dinastia a 5-a. Schimbarea dinastiei și adoptarea de către noii faraoni a titulaturii de „fiu al lui Re" (reflex al cuceririi principalului loc în panteonul oficial de către această divinitate) par a fi rezultatul unor frămîntări social-politice mai profunde. Rolul și independența aristocrației și înaltelor oficialități din administrație sporesc. Din această perioadă datează primele creații literare egiptene, „textele piramidelor" (imnuri și invocații pentru existența de după moarte a faraonului), și primii papirusi cu texte administrative și religioase din viața templelor. Înflorirea reliefului și a picturii în piramidele regale de la Abusir și Saqqara.

2345—2181. Dinastia a 6-a. Dimensiunile tot mai modeste ale piramidelor faraonilor, în opoziție cu fastul și mărimea sporită a monumentelor funerare ale aristocrației, rivalizînd chiar cu cele ale suveranului (ca de exemplu cele ale vizirilor Kagemni și Mereruka din timpul domniei lui Teti, fondatorul dinastiei), ilustrează grăitor continua întărire a puterii aristocrației și tendințele centrifuge ale conducătorilor nomelor. Dacă în timpul lui Pepi I, cel mai important faraon al dinastiei, acest proces mai poate fi frînat, în timpul celor 94 de ani de domnie ai fiului său Pepi II, considerat de tradiție faraonul cu cea mai lungă guvernare din istoria Egiptului, el se accelerează. Sporirea importanței centrelor provinciale, tot atîtea focare de independență, descentralizarea administrativă, frămîntările sociale submi-

nează autoritatea centrală şi unitatea statului. Puternica criză spirituală îşi găseşte oglindirea în creaţiile literare ale epocii.

2160—2040. PRIMA PERIOADĂ INTERIMARĂ. Dinastiile 7—10. Destrămarea unităţii statele inaugurează o perioadă confuză. Asistăm la înmulţirea dinaştilor locali, antrenaţi în jocul politic al grupărilor şi regrupărilor de alianţe vizînd dobîndirea hegemoniei pe plan regional. Titlul regal este frecvent uzurpat de principii locali. Recesiune economică generală, însoţită de foamete şi violente frămîntări sociale ; generalizarea unei atmosfere de insecuritate şi pesimism. Decăderea arhitecturii şi artelor ; literatura beneficiază însă de realizarea unor remarcabile creaţii izvorîte din conştientizarea crizei pe care o traversează întreaga societate egipteană. Criză religioasă determinată de răspîndirea credinţelor asociate cu Osiris în detrimentul cultului de stat al lui Re (care asigura faraonului locul central şi omnipotent). Invazii de mică amploare afectează hotarele rămase fără pază (Delta Nilului şi Nubia). În timpul dinastiei a 8-a potentaţii din Memfis controlează o parte a Egiptului de Sus. În n o m a XX din Egiptul de Sus, Akhtoy, dinastul local din Heracleopolis, se autoproclamă la c. 2160 faraon, fondînd dinastia a 9-a ; succesorii săi încearcă să-şi extindă puterea spre Deltă şi în direcţia primei cataracte a Nilului. Mai spre S, conducătorii din Teba se impun ca principala forţă din regiune, formînd dinastia a 11-a (c. 2133), care, în încercarea de a-şi extinde controlul spre N, intră în conflict cu dinaştii din Heracleopolis.

2060—2009. Domnia lui Mentuhotep II din dinastia a 11-a. La capătul a două decenii de confruntare, Mentuhotep II îl înfrînge pe ultimul reprezentant al dinastiei a 10-a, Merykare din Heracleopolis, realizînd reunificarea statului şi punînd astfel bazele Regatului Mijlociu. În analele egiptene, numele lui Mentuhotep II a rămas alături de Menes şi Ahmosis, drept cel al unui unificator de ţară.

2133—1786. REGATUL MIJLOCIU. Dinastiile 11—13.

2133—1991. Dinastia a 11-a. Originari din Egiptul de Sus, din Teba, reprezentanţii acestei dinastii restabilesc după aproape 200 de ani de tulburări unitatea statală.

Mentuhotep II și succesorii săi reduc puterea nobilimii provinciale punînd bazele unui stat puternic și prosper.

1991—1786. Dinastia a 12-a. Epoca de apogeu a Regatului Mijlociu și totodată una dintre cele mai puternice, prospere și strălucite din istoria egipteană. Răspîndirea tehnologiei bronzului și a fabricării sticlei ; aurul se impune ca etalon universal în schimburile comerciale. Dezvoltarea orașelor provinciale odată cu ascensiunea și afirmarea păturilor sociale mijlocii ; cunoașterea scrisului și cititului era în mod particular onorată de societatea vremii. Redeschiderea vechilor mine și exploatarea altora noi : la hotarele meridionale carierele de ametist și diorit, în Ouadi Fawakhr — aurul, la Hatnoub — alabastrul, în Sinai — cuprul și turcoaza. Comerțul cu Fenicia, Siria, Babilonia, Nubia, Țara Punt, ca și cu insulele din Marea Egee este în această epocă înfloritor. Prestigiul Egiptului în Orientul Apropiat sporește, principi sirieni se declară, după expedițiile lui Sesostris III, vasali faraonului. Matematica, astronomia, medicina realizează noi progrese. Arhitectura se rafinează și se diversifică, măreția construcțiilor se realizează, comparativ cu Regatul Vechi, la o scară mai umană. Pictura și plastica statuară sînt mai individualizate. Literatura, variată, cunoaște epoca sa clasică, remarcîndu-se prin finețea analizei psihologice (Povestirea lui Sinuhe și Învățăturile lui Amenemhet I). Pe plan religios, Amon, principala divinitate din Teba, identificată cu Re sub numele de Amon-Re, devine zeitatea de frunte a panteonului egiptean ; Osiris este zeul dominant în cultul funerar.

1991—1962. Amenemhet I (Amenemes I). Vizir și guvernator al Egiptului de Sus în timpul domniei lui Mentuhotep IV (ultimul reprezentant al dinastiei a 11-a), el ocupă, după înlăturarea suveranului, tronul, fondînd o nouă dinastie. Amenemhet I inițiază un vast program vizînd reorganizarea administrației, revizuirea registrelor cadastrale și consolidarea poziției faraonului. În apropiere de Memfis el fondează o nouă capitală, Itj-towy (lîngă actualul El-Lisht). Siguranța hotarelor este realizată printr-un lanț de fortărețe cu garnizoane permanente. Amenemhet I introduce practica coregenței — asociind din timpul vieții la tron pe succesorul desemnat — practică cu urmări benefice pentru sta-

bilitatea succesiunii. Campaniile militare din Libia și Nubia (pînă la cea de-a doua cataractă) sînt conduse de fiul său Sesostris I.

1962—1928. Sesostris I inaugurează o politică expansionistă de amploare, necunoscută pînă la el în istoria egipteană. Armatele sale ating cataracta a treia a Nilului, iar sfera de influență egipteană este extinsă în Asia.

1928—1895. Domnia lui Amenemhet II, puțin cunoscută, reprezintă o etapă ascendentă în evoluția Regatului Mijlociu.

1878—1842. Sesostris III se impune, prin energia și talentul militar, drept cel mai strălucit faraon al Regatului Mijlociu. Domnia lui și a fiului său Amenemhet III se înscriu ca o perioadă de prosperitate fără egal în analele regatului. O reformă administrativă radicală, vizînd îndepărtarea familiilor nobiliare de la conducerea nomelor și înlocuirea lor prin funcționari regali, asigură faraonului o autoritate necontestată. În urma a patru campanii în Nubia, ținuturile de pînă la cea de-a doua cataractă sînt definitiv încorporate, hotarul meridional fiind acum consolidat printr-un șir de fortificații dotate cu puternice garnizoane permanente. Expedițiile din Palestina și Fenicia sporesc influența Egiptului în această zonă a Orientului Apropiat.

1842—1798. Amenemhet III (Amenemes III), fiul și succesorul lui Sesostris III, se consacră, într-o epocă de pace, unor ample lucrări ; el continuă și încheie acțiunea începută în timpul lui Sesostris II de punere în valoare a oazei Faiyum, care devine acum una dintre cele mai fertile regiuni ale țării. Aici este construită și piramida funerară a faraonului și complexul arhitectural cunoscut sub numele de Labirint. Sub succesorii săi imediați Egiptul mai cunoaște o perioadă de pace, menținîndu-și totodată pozițiile din Asia.

1786—1567. A DOUA PERIOADĂ INTERIMARĂ. Dinastiile 13—17.

1786—1633. Dinastia a 13-a. Condiții interne și externe contribuie în scurt timp la decăderea puterii centrale și la o nouă afirmare a independenței provinciale. Manetho menționează domniile a nu mai puțin de 60 de faraoni în numai un secol și jumătate.

1786—1603. Dinastia a 14-a. Tradiția enumeră în acest răstimp domniile a 76 de faraoni locali cu centrul la Xois (în V Deltei).

c. 1720. Grupuri de populații nomade asiatice, desemnate de egipteni cu numele generic de hicsoși („prinții țărilor străine"), infiltrate dinspre răsărit la începutul sec. 18 în Delta Nilului, ocupă cetatea Avaris din NE, din care fac centrul puterii lor politice. Pătrunderea acestor populații (amorite — semitice după opiniile unor cercetători, hurite — indo-europene după alții) trebuie pusă în legătură cu mișcările de triburi care afectează în această epocă, întreaga Asie Anterioară. Hicsoșii își extind treptat autoritatea asupra celei mai mari părți a țării, conducînd Egiptul în timpul dinastiilor 15 (Marea dinastie hicsosă, 1674—1567) și 16 (Mica dinastie hicsosă, 1684—1567). Memfisul este ocupat în 1674. Egiptul de Sus își păstrează probabil sub autoritatea hicsoșă o largă autonomie. Hicsoșii au respectat tradițiile, obiceiurile, modul de viață și religia țării, adaptîndu-se civilizației egiptene, superioare. În această perioadă Nubia își redobîndește deplina independență.

1650—1567. Dinastia a 17-a. Noua linie dinastică, descendentă probabil din dinastia a 13-a, inițial cu putere locală la Teba, devine nucleul politic în jurul căruia sînt polarizate forțele Egiptului de Sus, care organizează *reconquista* — menită să ducă la izgonirea hicsoșilor din Egipt. Kamose, ultimul reprezentant al dinastiei, reocupă cea mai mare parte a văii Nilului, cu excepția Deltei răsăritene și a capitalei Avaris. Alungarea definitivă a hicsoșilor este realizată de Ahmosis I, succesorul lui Kamose. Hicsoșilor li se datorează introducerea calului și a carului de luptă, precum și a unor noi tipuri de armament (arcul mic compus, cu săgeți de bronz ș.a.) ; spiritul războinic care va marca Regatul Nou li se datorează în bună parte.

1570—1085. REGATUL NOU. Dinastiile 18—20. Reunificat și eliberat de dominația hicsosă, puternic centralizat, Egiptul cunoaște în timpul acestor trei dinastii epoca de maximă putere și înflorire culturală din istoria sa trimilenară. Anexînd Nubia pînă la cea de-a 4-a cataractă a Nilului și ținuturile asiatice pînă la Eufrat, statul egiptean se transformă într-un imperiu al cărui prestigiu internațional, neatins pînă atunci, nu va mai

fi egalat nici în viitor în spațiul Mediteranei Orientale. O mașină de război puternică și bine organizată, un sistem de administrație civilă riguros structurat și eficient, o economie diversificată și înfloritoare garantează puterea și prosperitatea care fac civilizația egipteană să atingă acum apogeul. Tehnologia bronzului și a sticlei excelează prin rafinament, metalele prețioase (aur, argint, cupru) sînt folosite în mod curent ca mijloace de schimb sub formă de bare marcate. Autoritatea și grandoarea imaginii faraonului ating în Regatul Nou o culme ; legea este expresia voinței faraonului, impusă prin decrete regale. Aparatul funcționăresc care asigură bunul mers al mecanismului statal este mai eterogen și mai mobil în comparație cu trecutul, meritul personal permițînd de multe ori cariere spectaculoase. O caracteristică a acestei epoci rămîne apariția unei pături militare influente în stat, ai cărei reprezentanți pot fi numiți în funcții civile sau chiar sacerdotale. În armată, elementul autohton (egiptean și nubian) rămîne preponderent, treptat făcîndu-și însă apariția și mercenari libieni sau asiatici, stabiliți în importante tabere militare în vecinătatea hotarelor. Neesențială în agricultură, munca sclavilor este folosită cu predilecție în activitățile casnice, în mine sau temple.

● Odată cu constituirea imperiului asiatic și extinderea relațiilor comerciale cu cetățile feniciene, Creta, insulele din Marea Egee (comerțul exterior rămîne monopol regal), Egiptul devine mai puțin închis influențelor exterioare ; asistăm chiar la o nouă apreciere a culturii străine. Artiști localnici copiază mărfuri egeene (motivul spiralei se răspîndește astfel în Valea Nilului), peceți străine se resimt în vestimentație, muzică, religie care, pentru prima dată, admite pe sol egiptean culte asiatice precum Astarte și Reșef. Atotputernicia cultului lui Amon și rolul Tebei ca metropolă religioasă ies victorioase și din confruntarea cu Akhenaton, faraonul reformator. Monumentalul și colosalul caracterizează momentul de maximă înflorire a arhitecturii și reliefului egiptean. În domeniul literar, se înregistrează apariția biografiei ca gen distinct.

1570—1546. Ahmosis I, considerat de tradiție fondatorul dinastiei a 18-a și totodată primul suveran al Regatului Nou, deși el nu face decît să continue ofensiva împo-

triva hicsoşilor începută de Kamose (fratele şi precursorul său — ultimul faraon al dinastiei al 17-a). După ce cucereşte oraşul Avaris, capitala suveranilor hicsoşi din Deltă, el urmăreşte resturile acestora pînă în S Palestinei, unde, în apropiere de Şaruhen (= Tall al Far'ah), repurtează o nouă şi decisivă victorie. Ahmosis pune astfel capăt dominaţiei străine de aproape două secole (care nu a reprezentat însă pentru Egipt cataclismul zugrăvit de izvoarele naţionale posterioare evenimentelor), realizînd reunificarea statului sub autoritatea dinaştilor din Teba. Aparatul administrativ este reorganizat după modelul celui din vremea Regatului Mijlociu, operaţiune mai uşoară decît la capătul primei epoci interimare. Noul faraon întreprinde apoi campanii victorioase în S, pînă la cea de-a doua cataractă a Nilului.

1546—1526. Amenofis I, fiul şi succesorul lui Ahmosis, pune bazele spirituale ale Regatului Nou. Amon-Re devine divinitatea supremă a statului. Noul suveran abandonează piramida în favoarea mormintelor tăiate în stîncă dublate de temple funerare, ca loc de înmormîntare a faraonului, iniţiind primele construcţii de acest gen în Valea Regilor, la V la Teba. Amenofis I devine patronul sfînt al muncitorilor care în secolele următoare construiesc şi decorează mormintele regale. Prin campaniile din Asia şi Nubia el schiţează primii paşi ai unei noi politici expansioniste. Din vremea sa datează prima menţiune a Regatului Mitanni în izvoarele egiptene.

1526—1512. Tutmes I se impune, prin campaniile din Nubia şi Asia (unde este atins şi traversat, în apropiere de Karkemiş, pentru prima dată, fluviul Eufrat), ca întîiul mare cuceritor al Regatului Nou.

1512—1504. Tutmes II continuă politica tatălui său, reprimă răscoale în Nubia şi revine cu armată pe malul Eufratului.

1504—1482. Hatşepsut, soţia lui Tutmes II, exercită iniţial regenţa în numele noului ei soţ minor, Tutmes III, apoi, după doi ani, uzurpă titulatura regală şi chiar epitetele proprii unui faraon ; statuile ei apar cu atributele masculine ale regalităţii, inclusiv barba. Într-o epocă de pace, Hatşepsut rămîne celebră prin monumentalul templu în terase de la Deir el-Bahri din apro-

piere de Teba, ridicat de sfetnicul favorit al reginei, arhitectul Senmut. După dispariţia ei, Tutmes III îi martelează numele din inscripţii şi de pe monumente.

1504—1450. Tutmes III, cel mai strălucit faraon al dinastiei şi unul dintre cei mai de seamă conducători din întreaga istorie egipteană. Ţinut în umbră pînă în 1482 de despotica regină Hatşepsut, după preluarea efectivă a puterii Tutmes III se remarcă în egală măsură ca militar, administrator şi constructor de excepţie. Prin cele 17 campanii purtate în Asia el pune bazele unui imperiu asiatic. Victoria decisivă de la Megiddo, din cursul primei expediţii, are ca urmare supunerea dinaştilor locali din Palestina şi Siria, precum şi blocarea expansiunii statului Mitanni spre apus. În urma celei de-a 8-a campanii — în cursul căreia traversează Eufratul, Babilonul. Asiria şi Regatul Hitit plătesc tribut Egiptului. În S dominaţia egipteană este consolidată între prima şi a 4-a cataractă a Nilului, în fruntea Nubiei fiind instalat un vicerege. Neobosit constructor, Tutmes III redă, cu o rară modeştie, pe zidurile sanctuarului lui Amon din Karnak, istoria campaniilor sale victorioase, adevărat act de naştere al istoriografiei egiptene.

1450—1425. Amenofis II, unul din rarele exemple din galeria faraonilor care apare programatic în documentele pictografice ca rege atlet şi sportiv (ca arcaş, vîslaş etc). El reprimă cu mare cruzime revoltele izbucnite în Asia, în regiunile Kadeş, Ugarit sau în ţinuturile Eufratului.

1425—1417. Primul faraon care, pe lîngă forţa militară, face apel la diplomaţie, Tutmes IV menţine neştirbit imperiul asiatic. El inaugurează seria „căsătoriilor diplomatice", luînd de soţie pe o fiică a regelui Artatama din Mitanni, pentru a contrabalansa ascensiunea Regatului Hitit.

1417—1379. Domnia lui Amenofis III (căsătorit cu influenta regină Tiy) se impune ca o epocă de pace, prosperitate şi înflorire culturală, comparată adesea cu secolul lui Pericle la Atena sau cu cel al lui Augustus la Roma : puterea personală şi prestigiul faraonului ating acum apogeul. Amenofis III reduce activitate militară în favoarea unei subtile diplomaţii vizînd menţinerea neştirbită a poziţiilor din Asia ; căsătorii dinastice sînt

încheiate cu prințese din Mitanni, Regatul Hitit sau Babilonia. Cultul zeului Aton începe să se bucure de o atenție deosebită în dauna celui al lui Amon. Somptuoase și rafinate construcții civile și religioase sînt realizate în regiunea Tebei, la Karnak și Luxor. Din monumentalul templu funerar al faraonului s-au păstrat pînă astăzi „coloșii lui Memnon".

1379—1362. Amenofis IV (Akhenaton). Fiu și coregent al lui Amenofis III, căsătorit cu frumoasa prințesă Nefertiti (care are un important rol la curte), Amenofis IV rămîne prin opera sa de reformator religios cea mai disputată personalitate din galeria suveranilor egipteni. Confruntat cu rolul atotputernic jucat de preoțimea zeului Amon în viața statului, Amenofis IV împinge pînă la erezie una dintre tradițiile teologice anterioare, făcînd din Aton, simbolizat prin discul solar, divinitatea cvasiunică a unei noi religii. În cel de-al 5-lea an al domniei el adoptă numele de Akhenaton, suspendă, apoi persecută cultul lui Amon, ale cărui statui sînt distruse și al cărui nume este martelat de pe monumente. Akhenaton părăsește Teba, construind în Egiptul Mijlociu, la Tell el-Amarna de astăzi, o nouă capitală, căreia îi dă numele de Akhetaton. Preocupat exclusiv de problemele politicii interne, el neglijează supravegherea stăpînirilor asiatice (Siria, Palestina) care, cu sprijinul Regatului Hitit, se desprind treptat de sub autoritatea egipteană. Opera reformatoare a lui Akhenaton este însă de scurtă durată, de unde și epitetul „învinsul de la el-Amarna" dat de posteritate.

1361—1352. Domnia lui Tutankhamon. La trei ani de la dispariția faraonului reformator, noul suveran, căsătorit cu o fiică a acestuia, își schimbă numele din Tutankhaton în Tutankhamon, revenind la vechiul cult al lui Amon. El-Amarna este abandonată și curtea este readusă la Teba. Ajuns la tron la vîrsta de 10 ani, Tutankhamon rămîne de-a lungul întregii domnii o personalitate ștearsă, statul fiind condus de puternicii generali Ay și Horemheb. Celebritatea postumă a acestui faraon se datorează mormîntului său din Valea Regilor, descoperit în 1922 de englezii Carter și Carnarvon, singurul care timp de 3200 de ani a scăpat neprofanat și nejefuit. Inventarul funerar reprezintă o mărturie a rafina-

mentului artistic atins de creatorii celei de-a 18-a dinastii.

1348—1320. Domnia lui Horemheb, fostul general, devenit ultimul faraon al dinastiei a 18-a, stă sub semnul reacţiei împotriva perioadei El-Amarna. Reformele religioase ale lui Akhenaton sînt condamnate, monumentele ridicate de el distruse, numele său damnat. Rolul elementului militar promovat în posturi cheie ale administraţiei de stat sporeşte. În Asia, Horemheb este preocupat de oprirea declinului autorităţii egiptene.

1320—1200. Dinastia a 19-a.

1320—1318. Ramses I, general apoi vizir al lui Horemheb, desemnat de acesta în calitate de succesor, fondează dinastia a 19-a. El urmăreşte întărirea puterii centrale, ca şi consolidarea hotarelor de NE ale statului. Stabilirea reşedinţei regale la Tanis (NE Deltei), ca urmare a deplasării centrului de greutate în Egiptul de Jos. Teba rămîne în continuare metropola religioasă, locul de înmormîntare al dinaştilor, al doilea centru economic şi politic al ţării.

1318—1304. Seti I reia politica externă activă ; conduce campanii victorioase în Palestina şi Siria vizînd restabilirea autorităţii egiptene în regiune, ameninţată de expansiunea Regatului Hitit,devenit principala putere a Asiei Anterioare. El mai respinge o puternică invazie a triburilor libiene. Pe plan cultural, domnia lui Seti I reprezintă o epocă de renaştere ; arta reliefului cunoaşte realizări de vîrf la Abydos, Teba, Karnak.

1304—1237. Domnia lui Ramses II. Iniţial coregent al tatălui său, Seti I, Ramses II domneşte în continuare netulburat 67 de ani, epocă de prosperitate, înflorire culturală şi afirmare politică a Egiptului în Asia. Preocupat de progresele expansiunii hitite în Siria, Ramses II construieşte în E Deltei o nouă capitală, Pi Ramses (neidentificată pînă astăzi), consolidează prin expediţii hotarele din Nubia şi Libia, apoi întreprinde, în anul 5 de domnie, o campanie în Siria, încheiată la Kadeş, pe rîul Orontes, cu o mare bătălie nedecisă, prezentată însă de propaganda egipteană drept o strălucită victorie asupra hitiţilor. Întreaga domnie a lui Ramses II se remarcă printr-o glorificare exacerbată a faptelor faraonului, ceea ce i-a determinat pe cercetătorii ultimelor decenii să privească cu reţinere bilanţul acestei domnii. În anul

21 de domnie faraonul încheie cu regele hitit Hattusilis III un tratat de pace, al cărui text s-a păstrat ; acest prim tratat al istoriei antice ajuns pînă la noi statua sferele de influenţă ale celor două puteri în Siria. 13 ani mai tîrziu, Ramses II se va căsători cu o prinţesă hitită, apropierea egipteano-hitită desfăşurîndu-se pe fundalul ascensiunii militare a Asiriei. Gustul pentru grandios şi pentru un anumit baroc, în contextul unui intens program de construcţii (templele de la Abu Simbel, marea colonadă de la Karnak, Ramaseumul ş.a.), a contribuit la o sensibilă degradare a rafinamentului artistic al epocii.

1237—1223. Merneptah (Minertah), fiul lui Ramses II, respinge o mare invazie a triburilor libiene sprijinite de elemente ale „popoarelor mării", care-şi fac acum pentru prima dată apariţia la hotarele egiptene. După dispariţia sa statul cunoaşte o perioadă de instabilitate (se succed 6 faraoni în numai 18 ani) care degenerează în anarhie internă.

c. 1200. „Popoarele mării" distrug Regatul Hitit, pustiesc Fenicia şi Palestina ameninţînd direct Egiptul.

1200—1085. Dinastia a 20-a.

1200—1198. Setnakht restabileşte autoritatea centrală, fondînd o nouă dinastie.

1198—1166. Ramses III, fiul lui Setnakht — ultimul mare faraon al Regatului Nou. Confruntat cu iureşul migraţiei „popoarelor mării", Ramses III reuşeşte, printr-un efort deosebit, să salveze civilizaţia egipteană de la distrugere. În anii 5 şi 11 de domnie el înfrînge invazii ale triburilor libiene asupra Deltei, iar în anul 8 respinge asaltul conjugat pe mare (la gurile Nilului) şi pe uscat (în Palestina) al „popoarelor mării". Reprimarea unor răscoale în Sinai şi Nubia. O parte dintre triburile înfrînte sînt stabilite în tabere militare şi folosite ca unităţi de mercenari în armata egipteană. Eforturile militare prelungite duc, sub urmaşii lui Ramses III, la degradarea situaţiei economice, apoi la slăbirea autorităţii centrale în favoarea preoţimii lui Amon din Teba şi a principalilor comandanţi militari. Din timpul domniei sale datează menţiunea documentară a primei greve din istorie (cea a muncitorilor de la necropola regală).

1166—1085. Ramses IV — Ramses XI. Criză economică şi socială a statului, slăbirea autorităţii faraonului, fră-

mîntări populare în urma scumpirii vieții, reflectate și de jefuirea mormintelor regale din Valea Regilor. Din timpul domniei lui Ramses IX datează mărturia primului proces intentat violatorilor de morminte. La sfîrșitul dinastiei, marele preot al templului lui Amon din Teba ia titlul de faraon, iar în Egiptul Inferior se constituie o dinastie paralelă, cu centrul la Tanis.

1085—525. REGATUL TÎRZIU. Dinastiile 21—26. Unitatea și coeziunea internă se dezagregă din nou în timpul dinastiilor 21—24, ca urmare a unei profunde crize interne. Controlul puterii politice trece apoi în mîna unor dinastii fondate de străini — inițial libieni, apoi nubieni. Imperiul asiatic din timpul Regatului Nou este pierdut definitiv. În această zonă Egiptul este confruntat cu tendințele expansioniste ale unor state a căror putere militară îi este superioară (Asiria, Regatul Noului Babilon, Persia), prestigiul și influența sa internațională suferind grave lovituri ; chiar și coeziunea forțelor locale din Palestina, Fenicia. Siria este în milen. 1 î.e.n. net superioară trecutului ● Reunificat și centralizat sub dinastia a 26-a saită (663—525), Egiptul cunoaște o ultimă strălucire. Se răspîndește fierul, bronzul continuînd să fie intens prelucrat. Dacă în centrele regale tehnica și artele se mențin la un nivel ridicat, la nivelul provinciilor decăderea este impresionantă. Contactele cu lumea greacă rămîn de o importanță deosebită pentru istoria antichității ; tînăra cultură elenă profită de multimilenarul tezaur de civilizație al Văii Nilului, împrumutînd și prelucrînd creator modele egiptene din domeniul arhitecturii, tehnologiei construcțiilor, al picturii și sculpturii, dar mai puțin decît se credea pînă nu demult din domeniul științelor, matematicii și filosofiei.

1085—715. A TREIA EPOCĂ INTERIMARĂ. Dinastiile 21—24. Delegarea puterii civile, militare și sacerdotale unor reprezentanți ai familiilor domnitoare, instalați în calitate de guvernatori de provincii, creează, în condițiile destrămării autorității centrale, noi focare locale în competiția pentru putere și întărește tendințele centrifuge regionale.

1085—947. Dinastia a 21-a. Deși faraonii cu reședința la Tanis revendică autoritatea asupra întregii văi a Nilului, în practică ei controlează doar N ; Egiptul Mijlociu și Meridional este administrat din Teba, unde puterea

supremă — politică, militară şi sacerdotală — este reunită în persoana marilor preoţi. Căsătorii dinastice între conducătorii din Tanis şi Teba caută să atenueze dezmembrarea ţării.

947—750. Dinastia a 22-a (libiană). La dispariţia ultimului reprezentant al dinastiei din Tanis, Şeşonk, comandant militar de origine libiană, descendent al tribului mesueş, stabilit în colonia militară de la Bubastis din E Deltei de către Ramses III, preia puterea fondînd o nouă dinastie.

947—925. Domnia lui Şeşonk. Vie activitate arhitecturală la Teba şi în noua capitală de la Bubastis. După moartea lui Solomon, Şeşonk pătrunde în Palestina şi jefuieşte Ierusalimul (c. 926), una dintre ultimele acţiuni de amploare ale Egiptului în Orientul Apropiat încununate de succes. În următorul secol destrămarea unităţii statale se accelerează, principii ereditari din Teba, Memfis, Heracleopolis revendicînd statutul regal ; epocă de confuzie şi frecvente războaie civile.

750—656. Dinastia a 25-a (nubiană sau etiopiană). Nubia (numită de egipteni Ţara Kuş, iar de greci Etiopia), care îşi redobîndise la sfîrşitul Regatului Nou independenţa, este apoi unificată de conducătorii din Napata (oraş la S de cea de-a 4-a cataractă a Nilului), care reuşesc să-şi extindă timp de jumătate de secol autoritatea asupra întregului Egipt. Civilizaţia nubiană este puternic marcată de cea egipteană, superioară în toate domeniile.

751—716. Piankhi (mai corect Piy), suveran al Regatului Nubian cu reşedinţa la Napata, este recunoscut oficial ca faraon la Teba (c. 730) după ce-şi extinde autoritatea asupra Egiptului de Sus. După victorie Piankhi se reîntoarce la Napata. În acest context are loc în Deltă o tentativă egipteană de fondare a unei noi dinastii — cea de-a 24-a (730—715), reprezentată prin faraonii Tefnakhte şi Bocchoris.

715. Şabaka I, fratele lui Piankhi, supune întregul Egipt autorităţii etiopiene după ce-l înfrînge pe Bocchoris şi îşi stabileşte reşedinţa în oraşul Memfis.

689—663. Domnia lui Taharqa, cel mai de seamă reprezentant al dinastiei a 25-a. Intervenţia sa pe scena politică asiatică, unde sprijină rezistenţa antiasiriană a dinaştilor din Siria şi Palestina, declanşează riposta Asiriei, aflată la apogeul puterii.

674. Prima incursiune asiriană la hotarele Egiptului.

671. Invazie asiriană în Valea Nilului, soldată cu ocuparea capitalei — orașul Memfis — de armatele lui Așarhaddon.

668. Tentativă eșuată a lui Taharqa de recucerire a Tebaidei. Asiria se va sprijini pe principi egipteni vasali din Deltă, încurajînd rezistența antietiopiană a acestora.

663. O ofensivă etiopiană condusă de faraonul Tanutamon atinge Delta Nilului, dar contralovitura lui Așurbanipal înfrînge rezistența autohtonă și se soldează cu jefuirea și distrugerea Tebei. Reprezentanții dinastiei etiopiene sînt izgoniți din Egipt. Ei vor domni în Nubia asupra unui regat cu sediul la Napata (sec. 6—4 î.e.n.), apoi la Meroë (sec. 4 î.e.n. — 4 e.n.), păstrînd numeroase elemente de civilizație egipteană ; piramidele vor rămîne forma de construcție funerară tipică pînă în epoca merotică.

663—525. Dinastia a 26-a saită. Egiptul, reunificat și independent, condus din nou de o monarhie centralizată, cunoaște acum ultima sa epocă de prosperitate economică și înflorire culturală (așa-numita „renaștere saită"). Masiva pătrundere a grecilor în Egipt ca negustători, mercenari și coloniști declanșează o reacție națională, reflectată în plan ideologic și cultural printr-o nostalgică revenire la forme de civilizație din timpul regatelor Vechi sau Mijlociu.

663—609. Psametic I, dinast originar din Sais, oraș din Delta Nilului, vasal al Asiriei, profită la c. 655 de slăbirea puterii suzerane pentru a-și proclama independența și, sprijinit de o puternică armată de mercenari — greci, carieni și libieni — să-și impună autoritatea în Deltă, apoi asupra celei mai mari părți a Văii Nilului pînă la cataracta I. Subtil diplomat, Psametic I caută o conciliere cu reprezentanții dinastici etiopieni și cu cercurile preoțești din Teba, iar pe plan extern se străduiește să mențină statu-quo-ul.

c. 655. Campanie în S Palestinei în urmărirea forțelor asiriene.

c. 620. Respingerea unei invazii scite la hotarele Deltei.

c. 616—605. Îngrijorat de rapida ascensiune a Mediei și a Regatului Noului Babilon, Egiptul sprijină ultima rezistență asiriană împotriva acestor puteri.

609—593. Nechao II încearcă, în contextul prăbuşirii statului asirian, să impună din nou Egiptul ca o forţă politică în Asia Anterioară. El intervine în Palestina şi Siria învingîndu-l în bătălia de la Megiddo (609) pe Josia, regele Iudeei. Nechao II încurajează comerţul egiptean cu lumea greacă, dotează ţara cu o puternică flotă de triere, organizează la c. 600 o expediţie navală de înconjur al Africii şi reia munca de tăiere a canalului dintre Nil şi Marea Roşie (încheiat abia de suveranul persan Darius I). Politica lui este continuată de fiul său Psametic II ((593—583).

605. Înfrîngerea zdrobitoare a armatei egiptene la Karkemiş, pe Eufrat, de către forţele Regatului Noului Babilon spulberă definitiv iluzia unei politici asiatice a dinastiei saite.

583—568. Domnia lui Apries. Egiptul sprijină revoltele antibabiloniene din Iudeea şi Siria. Accelerarea penetraţiei elementului grec în Egipt.

c. 570. Eşecul unei campanii în Libia, ca aliat al principelui libian Adikran, în faţa coloniei greceşti Cirene, declanşează o revoltă a mercenarilor, degenerată în război civil. Generalul Amasis îl înfrînge pe Apries într-o bătălie din NV Deltei, înlăturîndu-l de la tron.

568—526. Domnia lui Amasis — epocă de pace şi prosperitate ; noul faraon caută să atenueze tensiunile acumulate în ultimele decenii între localnici şi greci. Colonişti eleni primesc permisiunea să fondeze în Delta Nilului oraşul Naucratis, pe locul unei aşezări milesiene datînd din epoca lui Psametic I. În dorinţa de a contrabalansa Persia ca mare putere a Orientului Apropiat, Amasis încheie alianţe cu Cresus, regele Lidiei, cu Nabonid, ultimul suveran al Regatului Noului Babilon, şi cu Policrate, tiranul Samosului, alianţe nematerializate însă într-un ajutor efectiv acordat acestora în faţa expansiunii ahemenide.

526—525. Psametic III, ultimul faraon al dinastiei.

525. Invadarea Egiptului de către armata persană comandată de Cambise II. Psametic III este înfrînt în bătălia de la Pelusion, iar Egiptul transformat într-o provincie a Imperiului Persan.

525—404. Dinastia a 27-a. Suveranii ahemenizi sînt consideraţi şi faraoni ai Egiptului. Politica brutală a lui Cambise II faţă de casta sacerdotală are ca urmare transmiterea unei imagini deformate a acestui suveran în tradiţia egipteană, aversiune resimţită pînă în opera lui Herodot. În timpul domniei tolerante a lui Darius I, Egiptul formează cea de-a 6-a satrapie a Imperiului Ahemenid, cu reşedinţa la Memfis, obligată la plata unui tribut anual de 700 de talanţi. Înfrîngerea persană de la Marathon (490) stimulează veleităţile de independenţă, care răbufnesc în 486 într-o puternică răscoală cu centrul în regiunea Deltei. Xerxe I o reprimă cu o rară cruzime, reducînd Egiptul la statutul unei simple provincii cucerite (484). Deşi ţara cunoaşte pînă la cucerirea macedoneană (332) un puternic aflux de soldaţi, funcţionari sau negustori persani, meşteşugari, artişti sau oameni de ştiinţă egipteni trăind la rîndul lor la curţile ahemenide, influenţa iraniană este respinsă ; rare urme ale acesteia pot fi decelate arheologic.

465. Moartea lui Xerxe I este semnalul unei noi revolte antipersane, condusă de un dinast de origine libiană. Inaros reuşeşte iniţial, cu sprijin atenian, să dobîndească controlul asupra Deltei, dar, înfrînt în 454, este capturat şi crucificat de perşi.

404. O nouă răscoală antipersană izbucneşte în Deltă în frunte cu Amyrtaios din Sais, fondatorul şi unicul reprezentant al dinastiei a 28-a (404—399). Autoritatea sa ajunge să fie recunoscută pînă în Egiptul de Sus.

399—380. Dinastia a 29-a. În urma unor frămîntări interne puterea este preluată de dinaşti din Mendes, oraş din E Deltei (Neferites I, Muthis, Psamuthis). Cel mai important reprezentant al dinastiei este energicul Achoris, care, cu sprijinul generalului atenian Chabrias, respinge un atac persan.

380—343. Dinastia a 30-a. General al lui Neferites II, Nectanebos I din Sebennytos îşi înlătură suveranul după numai 4 luni de domnie, preluînd tronul (380—362) şi stabilind noua capitală a statului în oraşul de origine. O încercare a lui Artaxerxe II de recucerire a Egiptului

este respinsă. Fiul său Teos (Tachos) recrutează o puternică armată de mercenari, care, comandată de spartanul Agesilaos, invadează chiar Palestina. Dificultăţile financiare ce-l determină să impună noi impozite nemulţumesc preoţimea, care sprijină uzurparea lui Nectanebos II obligîndu-l pe Teos să se refugieze în 360 în Persia.

360—343. Domnia lui Nectanebos II, ultimul reprezentat al dinastiei a 30-a şi totodată cel din urmă faraon de origine egipteană. El respinge în 350 o încercare a lui Artaxerxe III Ochos de recucerire a Egiptului.

343. O nouă ofensivă persană se soldează cu reocuparea întregului Egipt ; Nectanebos II se refugiază în Nubia.

343—332. Dinastia a 31-a este formată din suveranii persani Artaxerxe III, Arses şi Darius III. Rebeliunea unui principe nubian în 338/337 este reprimată după scurt timp.

332. Alexandru cel Mare cucereşte fără luptă Egiptul. La Memfis el este aclamat ca faraon şi recunoscut de către preoţii oracolului din oaza Siva ca fiu al lui Amon. Inclus în noul imperiu al lui Alexandru Macedon, Egiptul cunoaşte în timpul dinastiei macedonene a Lagizilor (305—30 î.e.n.) o strălucită afirmare în contextul lumii elenistice.

MESOPOTAMIA

Numele grecesc Mesopotamia (=Ţara dintre fluvii), derivat din cuvîntul arameic (la rîndul lui o traducere a termenului akadian) începe să fie folosit de lumea antică din epoca lui Alexandru cel Mare. Primul istoric de seamă care-l adoptă în mod curent pentru a desemna ţinutul dintre fluviile Eufrat şi Tigru este Polibiu. Accepţiunea strict geografică a noţiunii cunoaşte oscilaţii, sfîrşind prin a desemna întreaga regiune cuprinsă între cele două mari cursuri de apă. După ce izvorăşte în Munţii Armeniei îndreptîndu-se spre V, Eufratul îşi schimbă în Podişul Siriei cursul spre SE, parcurgînd peste 1000 km paralel cu Tigru spre Golful Persic. Astăzi apele Eufratului (=El Furat) şi ale Tigrului (=Dijla) se unesc la 160 km înainte de vărsare formînd un braţ unic — Shatt al-Arab ; în milen. 4—2 î.e.n. cele două fluvii, ale căror cursuri au cunoscut frecvente modificări de-a lungul istoriei se vărsau prin delte separate în mare, Golful Persic pătrunzînd atunci cu peste 250 km spre N în uscatul actual. Izvoarele antice menţionează oraşe precum Eridu şi Ur în imediata apropiere a litoralului. În sens larg spaţiul mesopotamian este limitat la N de Munţii Taurus, la E de Deşertul sirian, spre V şi NV de Munţii Zagros şi de prelungirea acestora. Cea mai mare parte a vechiului teritoriu mesopotamian este inclus astăzi între hotarele Iraqului ; zona nord-estică aparţine Siriei, iar fîşia septentrională Turciei. ● Mesopotamia nu a constituit niciodată o unitate geografică, etnică sau culturală. Jumătatea nordică, vălurită, cu o climă moderată, mai propice agriculturii a fost locuită din paleolitic. Sudul, o cîmpie joasă, inundabilă, la numai cîteva zeci de metri deasupra nivelului mării, cu o climă subtropicală, îşi datorează bogăţia — fertilitatea solului — debitelor oscilante şi aluviunilor aduse de cele două mari fluvii. Sudul este dominat din a doua jumătate a milen. 4 î.e.n. de sumerieni, graţie cărora Mesopotamia devine un focar de civilizaţie cu o putere de iradiere superioară celor din Văile Nilului, Indusului sau Fluviului Galben. Nordul este locuit de triburi semite, la care se adaugă, către sfîrşitul milen. 3 î.e.n. elemente indo-europene şi hurite. Înfloritoarea agricultură din ţinuturile meridionale a putut lua naştere numai graţie unui complicat sistem de canale de irigaţie şi

drenaj, de lacuri de păstrare a apei, a căror funcționare a impus de timpuriu ca sistem de organizare social-politică despotismul oriental. Economia se baza în principal pe culturile cerealiere și de smochini, ca și pe creșterea animalelor ; în absența pietrei, a metalelor și lemnului, lutul uscat sub formă de cărămidă și numai arareori ars stă la baza întregii arhitecturi. Un comerț activ, practicat pe calea mării cu India, Arabia, Egiptul, Etiopia, sau pe drumuri caravaniere spre Asia Mică, Mediterană și Iran, asigura meșteșugarilor destoinici din orașele sumeriene materiile prime necesare ● În comparație cu Valea Nilului, Mesopotamia era net dezavantajată din punct de vedere geopolitic. Agricultorii sedentari, creatorii primelor centre urbane și-au văzut continuu bunurile și viața amenințate de atacurile semințiilor nomade din jur. Orașele-state sumeriene care domină primul mileniu de istorie mesopotamiană sînt înglobate către 2360 î.e.n. în imperiul semitic constituit de Sargon, suveranul Akkadului. După nici două secole, acest prim imperiu se prăbușește sub loviturile gutilor, triburi de păstori nomazi coborîte din regiunea Munților Zagros. Asimilați de civilizația urbană, după mai puțin de un secol, aceștia pierd puterea în favoarea noului Imperiu Sumerian din Ur. La capătul unei evoluții strălucitoare de aproape 200 de ani, Imperiul Sumerian se prăbușește sub loviturile unor noi invadatori, amoriții nomazi, păstori originari din Deșertul sirian. Deveniți pătură hegemonă în vechile orașe mesopotamiene, amoriții asimilează civilizația locală, creînd la începutul milen. 2 î.e.n. noi formațiuni statale între care Babilonul și Asiria ce vor domina istoria Orientului Apropiat și Mijlociu. Același scenariu tinde să se repete pe mereu alte coordonate temporare. Opulentele civilizații agricol-sedentar-urbane cad la un moment dat victimă asalturilor păstorilor nomazi „barbari" de la hotare. Victorioși, noii cuceritori se instalează în vechile cetăți, adoptă modul de existență, obiceiurile și credințele locului, devenind nu după mult timp ținta atacurilor noilor valuri de nomazi care le luaseră locul la periferia lumii „civilizate". Către 1600 î.e.n. dinastia amorită din Babilon este înlăturată de kasiți, nomazi veniți din NE. Ei domină Mesopotamia pînă în sec. 12/11 î.e.n., cînd arameii, păstori din Deșertul sirian pun stăpînire pe țară.

Asiria, cel mai puternic imperiu al Orientului pînă la acea dată, se prăbuşeşte în sec. 7 î.e.n. sub loviturile unor noi veniţi, mezii şi chaldeii. Regatul Seleucid, cel mai întins stat elenistic, pierde în sec. 2 î.e.n. Mesopotamia în favoarea cavalerilor parţi. La rîndul lor, aceştia sînt înlăturaţi în sec. 3 e.n. de sasanizi care, asemenea predecesorilor, vor contesta cu succes veleităţile hegemonice ale Imperiului Roman, şi, ulterior, Bizantin în Orient. O lume nouă — cea arabă — îşi pune la începutul evului mediu (sec. 7) în mod decisiv pecetea asupra universului mesopotamian.

SUMERUL

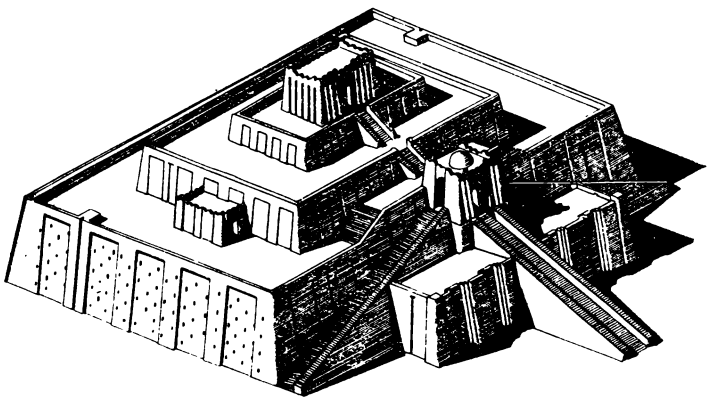

milen. 4 î.e.n. (a doua jumătate). În jumătatea meridională a Mesopotamiei (ţinut dintre fluviile Eufrat şi Tigru) se stabilesc triburile sumeriene. Originea acestei populaţii neindo-europene(migrată probabil din E sau SE, înrudită ipotetic cu purtătorii culturii Indus), despre care se ştie doar că nu era semită, rămîne şi astăzi un subiect de dispută. Sumerienii întîlnesc în S Mesopotamiei (teritoriu care va primi numele de Sumer) o populaţie aflată pe o treaptă de dezvoltare ridicată, pe care o subordonează şi o asimilează. În Mesopotamia septentrională încep să se infiltreze în aceeaşi perioadă triburi semite venite din SV şi V.

milen. 4 (sfîrşit) — milen. 3 (început). Cristalizarea civilizaţiei sumeriene în cadrul modului de producţie asiatic. Pregătită de evoluţia culturilor mesopotamiene El-Obeid,

Ur-Uruk şi Djemedet-Nasr, civilizaţia sumeriană este reprezentată printr-o serie de înfloritoare oraşe-state de sine stătătoare, angrenate într-o neîntreruptă luptă pentru întîietate : Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Suruppak, Nippur (care devine centrul religios al Sumerului), Kiş, Sippar, Larsa ş.a. Agricultura primitivă din zona inundabilă a celor două fluvii condiţionată, ca şi în valea Nilului, de săparea şi întreţinerea unor complicate sisteme de canale de irigaţie, impune aici ca şi în Egipt centralizarea puterii, destrămarea obştilor gentilice şi apariţia statului. Pe stelele dinaştilor sumerieni apar adesea referinţe la activitatea de organizare şi întreţinere a sistemelor de irigaţii. Fiecare oraş-stat are un conducător — despotul — care cumulează prerogativele politice şi religioase, numit l u g a l (rege), p a t e s i sau e n s i (principe), sprijinit de o puternică aristocraţie sacerdotală şi militară. În jurul templului, cel mai important proprietar funciar, gravitează întreaga viaţă economică, socială şi politică a cetăţii ; principalii producători erau ţăranii (grupaţi în obştii săteşti — nucleul de bază al societăţii) şi meşteşugarii. Sclavii joacă un rol cu totul secundar în viaţa economică a societăţii. Apariţia scrierii cuneiforme, folosită iniţial în texte cu caracter contabil-administrativ, apoi în documente religioase, votive, diplomatice, ştiinţifice şi literare. Răspîndirea sistemului de numărare sexagesimal, combinat cu cel zecimal (anul de 360 de zile, ziua de 24 ore, ora a 60 de minute, împărţirea cercului în 360 de părţi îşi au originea în Sumer). Începutul înfloririi unei arhitecturi monumentale (temple, palate, fortificaţii) avînd ca principală materie primă cărămida de lut uscată la soare ; originala creaţie plastică foloseşte lutul, piatra şi metalul. Un loc central în viaţa societăţii îl ocupă religia, politeistă, zeul principal al panteonului (ce cuprindea pînă la 1000 de divinităţi distincte) diferind de la o cetate la alta.

2800—2350. Epoca dinastică timpurie. Accelerarea progresului economic şi a procesului de diferenţiere socială, reflectat elocvent de somptuozitatea inventarului şi de structura mormintelor dezvelite începînd din 1922 de Ch. L. Wooley în necropola oraşului Ur. Rela-

ţii comerciale şi culturale cu Podişul Iranului, Elamul, Egiptul, Siria şi Asia Mică. În lupta pentru supremaţie se impun treptat cetăţile Ur, Uruk, Kiş, Lagaş. Tensiuni şi conflicte între despot şi atotputernica preoţime din jurul marilor temple. Izvoarele consemnează acum primele dinastii din Ur şi Lagaş ; regele Mesannepadda este considerat fondatorul primei dinastii din Ur, iar Ur-Nanşe al celei din Lagaş.

c. **2700.** Enmebaragesi, rege al oraşului Kiş, este prima personalitate din istoria Mesopotamiei a cărei existenţă, menţionată în listele dinastice (penultimul rege al primei dinastii din Kiş), este confirmată de descoperirile arheologice moderne. Un secol mai tîrziu este atestat documentar un alt dinast al cetăţii Kiş, Mesilim, fapt care sugerează rolul important al acestei aşezări din N Sumerului la începuturile istoriei mesopotamiene.

c. **2460.** Eannatum I, despot al oraşului Lagaş, succesor (fiu ?) al lui Ur-Nanşe, supune, după o aprigă confruntare, cetatea rivală Umma, eveniment comemorat de învingător prin celebra „Stelă a vulturilor" (monument păstrat astăzi în muzeul Luvru). Eannatum supune apoi oraşele Uruk, Ur şi Kiş, extinzînd autoritatea Lagaşului asupra Sumerului meridional. O invazie a triburilor elamite la hotarele răsăritene este respinsă cu succes. Entemena I, nepotul şi succesorul lui, reia victorios lupta împotriva Ummei şi a elamiţilor. După dispariţia sa, puterea oraşului Lagaş decade.

2370—2360. Urukagina (sau Uru Inimgina), devenit conducător al oraşului Lagaş în urma unei lovituri de stat, întreprinde o serie de reforme sociale şi politice pentru a îngrădi puterea şi arbitrarul aristocraţiei sacerdotale. Urukagina, unul dintre primii reformatori sociali cunoscuţi în istorie, este înlăturat însă de Lugalzaggisi, e n s i al oraşului Umma (2373—2349).

c. **2360.** După înfrîngerea lui Urukagina, Lugalzaggisi supune cetăţile Uruk, Ur şi Larsa, creînd primul stat teritorial unitar din istoria Sumerului ; Lugalzaggisi ia titlul de „rege al Urukului" şi „rege al întregului Sumer". El este însă înfrînt şi ucis de Sargon I, regele Akkadului. Întregul Sumer este inclus în Imperiul Akadian.

2371—2191. Akkadul — hegemon al Mesopotamiei. În prima jumătate a milen. 3 î.e.n., în Mesopotamia centrală pătrund în valuri, din stepele Arabiei, triburile semite de păstori nomazi ale akadienilor. Această regiune, mărginită la S de Sumer şi la N de Asiria, primeşte numele de Akkad, de la oraşul omonim. În timpul hegemoniei akadiene vechile oraşe sumeriene îşi continuă evoluţia economică şi culturală.

2371. Sargon I, aventurier akadian de origine modestă în slujba regelui Urzababa din oraşul Kiş, uzurpă puterea, îl înfrînge pe Lugalzaggisi din Umma şi pune bazele unui stat care domină timp de aproape două secole Mesopotamia şi Orientul Apropiat. Oraşul Akkad (nelocalizat pînă astăzi), înălţat de Sargon, devine noua capitală a statului, controlat de suveran prin intermediul unui aparat birocratic centralizat. În urma unor campanii rapide împotriva Elamului şi Siriei, a ţinuturilor de la hotarele meridionale ale Asiei Mici, Sargon extinde în zece ani graniţele statului akadian de la Golful Persic la Marea Mediterană, constituind primul imperiu din istoria Orientului. O armată permanentă (prima cunoscută în istorie) de c. 5 400 de luptători asigură liniştea internă şi paza hotarelor. Succesorii săi, Rimuş (2315—2306) şi Maniştusu (2306—2291), menţin şi consolidează cuceririle lui Sargon ; răscoalele din Sumerul meridional şi Elam sînt reprimate cu energie.

2291—2254. Domnia lui Naram-Sin, cel mai important suveran akadian după Sargon I. Personalitate energică,

Naram-Sin reia expediţiile în regiunea Mediteranei şi în N Peninsulei Arabia, respinge atacurile triburilor din zona Munţilor Zagros (Iranul Occidental) şi adoptă titulatura de „Rege al celor patru regiuni ale lumii" şi de „Zeu al Akkadului". Domniile lui Sargon I şi Naram-Sin reprezintă o epocă de prosperitate ; sistemele de irigaţie sînt îmbunătăţite, meşteşugurile se dezvoltă, un comerţ înfloritor este practicat cu Arabia, Asia Mică, Cipru, Creta şi chiar cu India (valea Indusului), sînt înălţate impunătoare palate şi temple. Limba akadiană, care adoptă scrierea cuneiformă sumeriană, devine pentru aproape două milenii limba diplomatică şi de administraţie a Orientului Apropiat. Divinităţile sumeriene sînt preluate de Akkad (triada principală este formată din Şamaş, Ištar şi Sin). Apogeul artei akadiene, cu puternice trăsături realiste (reprezentativă este „Stela victoriei lui Naram-Sin" — astăzi la Luvru). Sargon şi Naram-Sin vor deveni eroi ai epopeelor babiloniene, hurite şi hitite.

2254—2230. Şar-kali-şarri, ultimul reprezentant al dinastiei sargonide este confruntat cu dificultăţile guvernării unui atît de vast imperiu. Răscoalele continue ale popoarelor şi cetăţilor supuse, emanciparea Elamului de sub dominaţia akadiană, primele atacuri ale gutiilor (popor de păstori nomazi coborît din Munţii Zagros) la hotarele răsăritene şi apariţia la graniţa NV a amoriţilor provoacă începutul declinului. Luptele pentru putere şi anarhia dezlănţuită la moartea lui Şar-kali-şarri accentuează criza.

2226—2205. Domnia lui Dudu ; autoritatea noului suveran se reduce la teritoriul Akkadului, supus unei puternice şi neîntrerupte presiuni a triburilor gutiilor.

2191. Dispariţia ultimului suveran akadian, Şu-Durul. Triburile gutiilor devin pentru un secol stăpînii Akkadului şi Sumerului. Akkadul decade, eclipsat de ascensiunea Babilonului şi Asiriei ; amintirea măreţiei lui dăinuie în titlul de „Rege al Sumerului şi Akkadului". Dominaţia gutiilor. Năvălirile acestor triburi se soldează cu distrugerea unor vechi centre sumeriene, precum Uruk, Ur, Sippar. Epocă de declin a vieţii economice şi culturale.

2144—2124. Domnia lui Gudea, e n s i, al cetății Lagaș. În timpul guvernării sale orașul-stat Lagaș cunoaște o perioadă de pace și prosperitate. Prin neobosita sa activitate de arhitect-constructor și de apărător al păturilor sărace ale populației; Gudea devine în ochii posterității un patron al artelor, model al suveranului ideal din vechiul Orient. Numeroase statui din diorit și lut, păstrate pînă astăzi, au transmis portretul său. La conducerea cetății îi succede Ur-ningirsu. În secolul următor Lagașul este distrus de elamiți.

2116—2110. Utu-chegal, rege al Urukului (dinastia a 5-a), înfrînge armata gutiilor și redobîndește independența Sumerului. Preoțimea zeului Enlil din Nippur îl numește „Rege al celor 4 părți ale lumii", titlu care reflectă mai degrabă o aspirație politică decît o realitate istorică.

2112—2004. Înlăturarea dominației gutiilor deschide o epocă de o remarcabilă înflorire a societății sumeriene. Sub egida orașului Ur este înfăptuită unificarea Mesopotamiei meridionale și centrale în cadrul unui stat puternic centralizat. Cele peste 100 000 de tăbliță de lut ale epocii ajunse pînă la noi stau mărturie acestei impresionante renașteri sumeriene (în realitate o sinteză sumero-akadiană). Explozie de energie în domeniul culturii materiale cît și în acela al creației spirituale ; epoca de aur a literaturii sumeriene.

2112—2095. Ur-Nammu, fondatorul celei de a treia dinastii din Ur, se emancipează de sub autoritatea lui Utu-che-

gal, apoi unifică sub egida cetății sale o mare parte a Mesopotamiei, luînd titlul de „Rege al Sumerului și Akkadului". Refacerea sistemului de canale de irigație distruse în timpul invaziei triburilor gutiilor, stimularea comerțului cu Siria și regiunea Golfului Persic ; templele în terase înlocuiesc acum vechile construcții religioase în trepte, răspîndindu-se apoi în întreaga Mesopotamie (construcția marilor zigurate din Ur și Uruk). Cele cîteva fragmente din legislația sa păstrate pînă astăzi constituie cea mai veche mărturie a unui cod de legi mesopotamian.

2094—2047. Domnia lui Șulgi din Ur. Noul suveran supune Mesopotamia de N și adoptă titlul de „Rege al celor patru părți ale lumii", bucurîndu-se totodată de onoruri divine. Elamul și Asiria recunosc suzeranitatea sumeriană. Urmașii săi, Amar-Sin (Bursin) și Su-Sin, mențin unitatea statului, tot mai amenințată de triburile amorite dinspre apus.

sec. 21 î.e.n. În Mesopotamia pătrund triburi semite de păstori nomazi originari din Deșertul sirian, amoriții. Termenul a m u r r u desemna în limba akadiană atît regiunile cît și locuitorii de la apus de Eufrat. Amoriții formează în vechile orașe sumeriene și akadiene pătura hegemonă (politică și militară), întemeind noi dinastii în Larsa, Isin, Eșnunna, în Assur și Mari. Ei adoptă limba akadiană și scrierea cuneiformă, fiind asimilați în secolele următoare de masa populației mesopotamiene.

2028—2004. Domnia lui Ibbi-Sin, ultimul rege al celei de-a treia dinastii din Ur. Rezistența orașelor supuse, revolta guvernatorului din Mari, Isbi-Erra, presiunea amoriților, atacurile elamiților subminează statul sumerian. Orașul Ur este cucerit de elamiți, iar Ibbi-Sin dus în captivitate. Sfîrșitul statului independent sumerian.

2017. Isbi-Erra, guvernator din Mari, se revoltă împotriva suzeranului său, regele Ibbi-Sin din Ur, ocupă cetatea Isin și pune aici bazele unei dinastii care va conduce orașul timp de peste două secole (2017—1794). După izgonirea elamiților din Ur, Isbi-Erra își extinde autoritatea asupra unei mari părți din Sumer și Akkad.

Dinastia amorită din Larsa este în timpul lui Gungunum (1932—1906) un aprig pretendent la hegemonia Mesopotamiei meridionale.

sec. 20—18. Epoca Isin-Larsa. După prăbuşirea statului sumerian, Mesopotamia traversează o epocă deosebit de frămîntată. În sud, cetăţile Isin şi Larsa sînt antrenate într-o continuă luptă pentru hegemonie ; mai la nord apare, după constituirea primei dinastii amorite (1894), o nouă metropolă, oraşul Babilon, iar în NV Regatul Mari atinge apogeul dezvoltării sale economice şi politice. Odată cu fondarea, de către Şamşi-Adad I, a statului asirian, apare cel mai tenace pretendent la dominaţia Mesopotamiei. O febrilă luptă diplomatică, soldată cu dese schimbări de alianţă şi confruntări militare, marchează epoca. După îngenuncherea cetăţii rivale Isin, regele Rim-Sin din Larsa unifică pentru scurt timp sub autoritatea sa o mare parte a Mesopotamiei inferioare.

BABILONIA

milen. 3 î.e.n. (a doua jumătate). Ia fiinţă pe malul Eufratului oraşul Babilon (90 km SE de actualul Bagdad), care în primele secole de existenţă cunoaşte o modestă dezvoltare. Prima menţiune documentară a oraşului pare a data din timpul domniei suveranului akadian Şar-kali-şarri (2254—2230 î.e.n.). Structura etnică a populaţiei este marcată de pătrunderea triburilor semi-

tice ale akadienilor, apoi, la sfîrşitul mileniului, de cele ale amoriţilor. Situat la răscrucea marilor drumuri comerciale, Babilonul înregistrează la începutul mileniului 2 î.e.n., după dispariţia hegemoniei sumeriene, odată cu sfîrşitul celei de-a treia dinastii din Ur, o rapidă ascensiune, depăşind ca bogăţie şi populaţie cetăţile vecine Kiş şi Akkad. Afirmarea Babilonului ca putere politică şi culturală de prim rang are loc după fondarea primei dinastii amorite de către Sumuabum. Timp de aproape un mileniu şi jumătate Babilonul va fi cea mai strălucită metropolă politică şi culturală a Mesopotamiei meridionale, influenţînd puternic civilizaţiile Orientului Apropiat. Istoricii greci au dat apoi numele de Babilonia regiunii meridionale a Ţării dintre cele două fluvii care a gravitat pînă în sec. 6 î.e.n. în sfera de influenţă politico-spirituală a Babilonului. Idiomul babilonian evoluează ca un dialect al akadienei, folosind aceleaşi cuneiforme. Preluînd elementele şi tradiţiile civilizaţiei sumero-akadiene (în religie, drept, ştiinţă, artă, literatură, continuitatea este vizibilă, cu unele modificări impuse de noile realităţi politice), civilizaţia babiloniană codifică şi răspîndeşte în întregul Orient aceste valori. Deşi sumeriana dispare ca limbă vorbită, ea supravieţuieşte în domeniul cultului şi al literaturii.

sec. 21—20. Pătrunderea şi stabilirea triburilor semitice ale amoriţilor în Mesopotamia centrală.

1894—1880. Domnia lui Sumuabum, fondatorul primei dinastii babiloniene, numită şi dinastia amorită (1894—1595). Conducător al unui trib amorit, Sumuabum se stabileşte la Babilon şi ia titlul regal ; urmaşii lui sînt rapid asimilaţi vieţii urbane. În secolul următor oraşul se dezvoltă, sînt construite noi canale, se ridică puternice fortificaţii şi noi temple. În timpul domniei regelui Samşi-Adad I (1813—1780) Babilonul este obligat temporar să se recunoască vasal Asiriei.

1792—1749. Domnia lui Hammurabi, cel mai de seamă suveran al primei dinastii. Urmînd la tron tatălui său, Sin-muballit, Hammurabi devenea stăpînul unui mic

regat din centrul Mesopotamiei, cu o suprafață de 35 000 km^2. Energic și ambițios, strălucit diplomat, Hammurabi a transformat, pînă la sfîrșitul domniei, statul său în cea mai importantă forță politică a Orientului Mijlociu. Printr-un abil joc al alianțelor, el își consolidează poziția în Mesopotamia, apoi trece la o politică expansionistă urmărită cu o impresionantă tenacitate. În cel de-al 31-lea an de domnie, îl înfrînge pe puternicul rege al Larsei, Rim-Sin, apoi pe principele din Esnunna, sprijinit de Elam. Zimrilin, suveranul din Mari, aliat timp de 20 de ani al lui Hammurabi, este învins în 1694, iar capitala sa ștearsă definitiv din istorie după un mileniu de neîntreruptă existență (cele 20 000 de tablete descoperite de arheologi în palatul lui Zimrilin oferă informații prețioase asupra întregii epoci). După moartea lui Șamsi-Adad I, Asiria recunoaște și ea suzeranitatea babiloniană, Hammurabi devenind stăpînul necontestat al Mesopotamiei și al părților orientale ale Siriei. Adoptînd titlul de „Rege al Sumerului și Akkadului, rege al celor 4 părți ale lumii", Hammurabi trădează aspirațiile sale spre o monarhie universală. Marduk, zeul local, devine divinitatea supremă a panteonului babilonian ● O realizare majoră a lui Hammurabi o constituie unificarea jurisdicției mesopotamiene prin redactarea celui mai vechi cod de legi din istorie ajuns pînă la noi ; cele 282 de articole, care încearcă o unificare a dreptului civil, penal și comercial, impresionează prin claritatea și concizia enunțurilor, nivelul de sistematizare, precum și prin modernismul spiritului în care sînt gîndite. Prin opera sa politică și legiuitoare, Hammurabi rămîne cel mai prestigios suveran al Mesopotamiei antice. Cei 43 de ani ai domniei sale reprezintă o epocă de aur a civilizației babiloniene (acum se cristalizează cele două mari eposuri ale literaturii mesopotamiene — poemul creațiunii și Epopeea lui Ghilgameș).

1749—1711. Samsuiluna, fiul și succesorul lui Hammurabi, este confruntat cu revolte ale cetăților și populațiilor supuse (Ur, Uruk, Isin) și cu primele atacuri ale triburilor seminomade ale kasiților, originare din Luristan,

care se stabilesc în NE ţării. Pe de altă parte, în ţinuturile deltei fluviilor Eufrat şi Tigru se constituie acum, pentru două secole, un nou stat, aşa-numita „Ţara Mării" (1735—1530), care-şi extinde stăpînirea asupra unei părţi a Mesopotamiei Meridionale. Autoritatea babiloniană decade. În următorul secol, dinastia amorită îşi mai exercită autoritatea numai asupra unui teritoriu redus al Mesopotamiei.

1625—1595. Domnia lui Samsuditana, ultimul reprezentant al dinastiei. Hegemonii Mesopotamiei sînt triburile kasiţilor şi suveranii „Ţării Mării". În 1595 Babilonul este cucerit şi jefuit în cursul unui raid fulger de către regele Mursilis I. După retragerea hitiţilor, oraşul este ocupat de kasiţi.

1595—1157. Dominaţia kasită asupra Babilonului. Suveranii poartă titlul de „regi ai ţării mari a Babilonului şi ai ţării kasiţilor". Epocă de stagnare economică şi regres politic, de slăbire a autorităţii centrale, stăpînirea kasită înscrie însă o pagină luminoasă în domeniul culturii (acum sînt recopiate toate creaţiile literare sumeriano-akadiene şi babiloniene).

1530. Regele kasit Ulamburias cucereşte şi anexează „Ţara Mării", reunificînd întreaga Babilonie sub o unică autoritate.

1345—1323. Kurigalzu II cucereşte temporar Elamul, dar este constrîns să recunoască suzeranitatea Asiriei condusă de Aşur-uballit I (1365—1329). Relaţii diplomatice cu statul hitit şi Egiptul faraonic.

sec. 14—13. Ascensiunea Asiriei la rangul de mare putere în timpul domniei lui Aşur-uballit I (1365—1329) inaugurează antagonismul asiro-babilonian, ce va dura 7 secole. După consolidarea Elamului, confruntările dintre dintre aceste trei puteri vor marca scena politică mesopotamiană.

c. 1235. Regele asirian Tukulti-Ninurta I (1244—1207) îl înfrînge pe Kastilaş IV, cucereşte Babilonul şi se proclamă „Rege al Sumerului şi Akkadului, al Babilonului şi al Karduniaş". O revoltă locală restabileşte însă pe tron dinastia kasită.

c. 1160. Raiduri asiriene pustiesc Babilonia.

1157. Babilonul este cucerit și jefuit de elamiți ; sfîrșitul dinastiei kasite.

1156. Rezistența împotriva cuceritorilor elamiți este condusă de dinastia a doua din Isin, de origine semită, care ocupă acum tronul Babilonului.

1125—1103. Domnia lui Nabucodonosor I, cel mai important suveran al noii dinastii. Asiria recunoaște temporar suzeranitatea babiloniană. Elamul este înfrînt și pustiit de Nabucodonosor, care readuce la Babilon statuia zeului Marduk. Campanii în regiunea centrală a Munților Zagros.

sec. 11—10. Pătrunderea în valuri a triburilor arameice, păstori nomazi din deșertul sirian, are ca urmare pustiirea, decăderea economică și culturală a Mesopotamiei. Limba arameică ia treptat locul celei akadiene, reflex al arameizării populației.

912—890. Adad-Nirari II înfrînge succesiv doi suverani babilonieni, instaurînd protectoratul asirian asupra Babilonului.

c. 878. Cu ocazia unei campanii a lui Așurnasirpal II (884—859) în S Mesopotamiei, izvoarele asiriene menționează pentru prima oară triburile arameice ale chaldeilor, stabilite în acea regiune. Din sec. 8, regii Babilonului aparțin populației chaldee.

729. Suveranul Babilonului Ukin-zer este detronat de regele Asiriei, Tiglatpalasar III (746—727), care se proclamă, sub numele Pulu I, și rege al Babilonului. Încercările de a transforma Babilonul în provincie asiriană se lovesc însă de o rezistență înverșunată. Regele asirian Sennacherib (704—681) distruge din temelii Babilonul. Fiul său, Așurbanipal, adoptă o politică conciliantă, reconstruiește templele orașului și-l numește pe fiul lui, Șamaș-șum-ukin, rege al Babilonului.

652—648. Rebeliunea lui Șamaș-șum-ukin împotriva fratelui său Așarhaddon. Înfrînt, el este înlocuit cu un vasal babilonian, Kandalanu.

626. Profitînd de slăbirea puterii asiriene, principele chaldeu Nabopalasar proclamă independența Babilonului, fondînd o nouă dinastie.

milen. 3 î.e.n. Ia naştere în Mesopotamia de NE, pe cursul mijlociu şi superior al fluviului Tigru şi pe afluenţii acestuia, Zabu Mare şi Zabu Mic, poporul asirian, rezultat al asimilării de către triburile semite imigrate din SV a populaţiilor autohtone. Regiunea, mărginită la N de Podişul Armeniei (viitorul stat Urartu), la E de Munţii Zagros, iar la V de stepa siriano-mesopotamiană, favorabilă creşterii vitelor şi într-o mai redusă măsură agriculturii, săracă în minereuri, poartă pînă în sec. 14 î.e.n. numele akadian de Subartu (în sumeriană Şubir). În a doua jumătate a milen. 3 î.e.n. se constituie o serie de oraşe-state asiriene, Assur, Ninive, Urbilum (Arbela de mai tîrziu), dintre care se impune cetatea Assur, numită astfel după divinitatea supremă, de la care se va deriva şi numele ţării. Asiria, populată de triburi aspre, războinice, rămîne tributară din punct de vedere religios şi cultural civilizaţiilor sumeriano-akadiene şi babiloniene. Limba asiriană evoluează ca un dialect al akadienei, adoptînd în sec. 23—22 î.e.n. scrierea cuneiformă.

sec. 24—23. Asiria face parte din Imperiul Akadian. Manişţusu, unul dintre succesorii lui Sargon I, restaurează la Ninive un templu al zeiţei Iştar. Activitatea întreprinzătorilor negustori asirieni este confirmată şi de arhiva din această epocă descoperită în oraşul sirian Ebla.

sec. 22—21. Imperiul sumerian al celei de-a treia dinastii din Ur înglobează şi Mesopotamia septentrională ; oraşul

Assur devine reşedinţa unui guvernator provincial. Regii Şulgi şi Amar-Sin menţionează, fiecare, distrugerea oraşului Urbilum.

c. 1950. După prăbuşirea Imperiului Sumerian, cetăţile asiriene, care-şi redobîndesc independenţa, înlocuiesc oraşele sumeriene ca organizatoare ale comerţului Mesopotamiei cu ţinuturile din NV şi NE, îndeosebi cu materii prime absente din Ţara dintre cele două fluvii, cu metale şi stofe. În acest scop negustorii asirieni fondează factorii (ocupînd întregi cartiere) în oraşe din Anatolia, precum Kaneş (astăzi Kültepe), Hattuşas (Bogazköy) sau Ankuwa (Alisar). Aceste centre asiriene supravieţuiesc timp de aproape două secole.

sec. 19. Constituirea statului asirian (Regatul vechi), care îşi extinde autoritatea asupra Mesopotamiei superioare şi a Siriei de NE.

1830. Regele Ilu-şuma din Assur atacă Babilonul.

1813—1780. Domnia lui Şamşi-Adad I. Aventurier de origine amorită, el îl detronează pe Erişam II, suveranul asirian legitim, ocupînd capitala Assur. În cei 33 de ani de domnie el reuşeşte să ridice Regatul Vechi Asirian la apogeul puterii sale. În urma unor campanii victorioase împotriva triburilor hurite din Munţii Zagros, a regelui amorit din Alep şi în ţinuturile de pe litoralul Mării Mediterane, statul asirian înglobează Mesopotamia nordică pînă la hotarele Babiloniei şi o fîşie din Siria, la V de Eufrat. Fiii săi Işme-Dagan şi Iasmah-Adad, viceregi, guvernează cetăţile Ekallate şi Mari.

1780—1740. În timpul domniei lui Işme-Dagan I, fiul şi succesorul lui Şamşi-Adad I, puterea asiriană decade. Statul Mari se emancipează de sub dominaţia Asiriei, huriţii pustiesc hotarele orientale, iar suveranul este constrîns să se recunoască vasal lui Hammurabi, regele Babilonului. După moartea sa, dinastia fondată de Şamşi-Adad I este izgonită din Assur. Slăbită de luptele interne pentru putere, Asiria îşi pierde şi rolul de pe eşichierul politic mesopotamian.

sec. 18—16. Asiria decade la rangul unei puteri locale, teritoriul statului reducîndu-se la ţinuturile originare ale Tigrului Superior. Epocă extrem de săracă în informaţii asupra crizei traversate de statul asirian. Devenită dependentă de Babilon, apoi de Regatul Hitit,

Asiria îşi menţine totuşi o pronunţată autonomie. După constituirea în V Mesopotamiei a Regatului Mitanni (Hanigalbat în izvoarele asiriene), acesta devine principalul pericol pentru Asiria. În sec. 18—17 îşi fac apariţia şi se răspîndesc în Mesopotamia calul şi carul de luptă.

sec. 15 — sec. 14 (început). Asiria dependentă de Mitanni. Deşi despoţii din Assur încearcă o apropiere de Babilonia şi chiar de faraonul Tutmes III, regele Şauşatar impune pentru aproape un secol suzeranitatea mitaniană.

sec. 14—11. Regatul Asirian Mijlociu. Profitînd de declinul Regatului Mitanni, Asiria îşi redobîndeşte independenţa şi devine, în timpul unor suverani războinici, principala putere a Orientului Apropiat.

1365—1329. Domnia lui Aşur-uballit I. Aliat cu hitiţii, Aşur-uballit I îl înfrînge pe regele Tuşratta, emancipînd Asiria de sub dependenţa Regatului Mitanni. El este primul suveran în ale cărui documente statul cunoscut pînă atunci sub numele akadian de Subartu este numit Asiria. Aşur-uballit intervine pe scena politică a Mesopotamiei impunînd o rudă a sa pe tronul Babilonului ; corespondenţă diplomatică cu faraonul reformator Amenofis IV (Akhenaton).

1307—1274. Adad-Nirari I. El continuă politica expansionistă iniţiată de Aşur-uballit I, anexînd importante regiuni din Mitanni. După înfrîngerea regelui kaşit Nazimuruttaş al Babilonului, Asiria devine puterea hegemonă a Mesopotamiei. Asemenea lui Şamsi-Adad I, Adad-Nirari I adoptă titlul de „Rege al universului". Campanii împotriva hitiţilor şi triburilor de munteni de la hotarele răsăritene. Bogată activitate edilitară, îndeosebi în capitala Assur.

1274—1244. Domnia lui Şalmanasar I. Campanii împotriva principatelor hurite din N Asiriei şi din regiunea lacului Van (Ţara Nairi — viitorul stat Urartu). Lupte cu statul hitit pentru împărţirea Regatului Mitanni. Începe construirea unei noi capitale a statului la Kalkh (= Nimrud). Cruzimea campaniilor militare asiriene începe să se afirme ca o adevărată politică de stat.

1244—1207. În timpul domniei lui Tukulti-Ninurta I Regatul Asirian Mijlociu atinge apogeul expansiunii teritoriale. Tukulti-Ninurta I continuă victorios campaniile predecesorilor împotriva hitiţilor, înfrînge şi face pri-

zonier pe Kastilaş IV, regele kasit al Babilonului, jefuind celebra metropolă mesopotamiană ; el adoptă titlul de „Rege al Sumerului şi Akkadului, al Sipparului şi Babilonului". În timpul domniei sale se accentuează pătruderea culturii babiloniene în Asiria. O nouă reşedinţă regală este construită la Kar-Tukulti-Ninurta, reflex, probabil, al dorinţei de emancipare a suveranului de influenţa aristocraţiei din Assur. Tukulti-Ninurta este asasinat în cursul unei răscoale a nobilimii, căreia i se raliază şi fiul său, Aşur-nadin-apli. Subminată de conflicte interne şi de invazii ale triburilor arameice, frigiene şi gasga, puterea asiriană decade pentru un secol.

1160. Raid asirian al suveranului Aşur-dan I, încheiat prin cucerirea Babilonului.

1115—1076. Tiglatpalasar I readuce Asiria la rangul de primă putere militară a Orientului Apropiat. Războinic crud şi neobosit, Tiglatpalasar I respinge atacurile triburilor frigiene (muşki) la hotarele septentrionale, organizează incursiuni în Podişul Armeniei locuit de huriţi, supune Babilonia şi triburile arameice de la apus de Eufrat ; hotarele asiriene ating acum Golful Persic şi Marea Mediterană. Principatele siriene, oraşele-state feniciene şi micile state neo-hitite se recunosc tributare Asiriei. Pe plan intern, Tiglatpalasar I perfecţionează sistemul administrativ, încurajează dezvoltarea agriculturii şi pomiculturii şi introduce sistemul deportării prizonierilor de război ca sclavi în Asiria.

sec. 11—10. Pătrunderea triburilor arameice în Mesopotamia ; epocă de nesiguranţă şi decădere economică. Statul asirian se reduce la teritoriile originare din N Mesopotamiei.

911—889. Domnia lui Adad-Nirari II marchează depăşirea crizei traversate de statul asirian după dispariţia lui Tiglatpalasar I şi inaugurează o nouă epocă de expansiune. 6 expediţii militare sînt organizate împotriva triburilor arameice de pe Tigrul Superior şi a Babiloniei. Preocupări de reorganizare a administraţiei centrale şi de încurajare a agriculturii.

884—859. Aşur-nasir-pal II. Reconstrucţia oraşului Kalakh, care devine principalul centru cultural al statului

şi cea de-a treia reşedinţă regală. Organizînd o excelentă armată permanentă şi folosind pentru prima dată în istoria Asiriei unităţi compacte de cavalerie pe un front larg de luptă, ridicînd cruzimea campaniilor şi brutalitatea represiunii la rang de armă politică (inscripţiile abundă în descrierea miilor de duşmani decapitaţi, traşi în ţeapă sau jupuiţi de vii), Aşur-nasir-pal II traversează Eufratul impunînd dominaţia asiriană cetăţilor neo-hitite, arameice şi feniciene din V Siriei. Hotarele Asiriei ating acum din nou Marea Mediterană.

859—824. În cei 35 de ani de domnie ai lui Şalmanasar III cronicile regale înregistrează 32 de expediţii militare.

853. Bătălia de la Qarqar pe Oronte. O coaliţie a principatelor arameice siriene în frunte cu Damascul, aliat cu Regatul Israel, stopează pentru un deceniu înaintarea asiriană în Siria.

841. Şalmanasar III asediază fără succes Damascul ; Israelul plăteşte tribut Asiriei.

836. Campanii împotriva triburilor mezilor din Iranul Occidental, menţionate acum pentru prima dată în izvoarele asiriene.

824. La moartea lui Şalmanasar III izbucneşte un război civil între fiii săi, cu un pronunţat caracter social. Secătuirea resurselor în urma efortului militar prelungit şi succesiunea unor despoţi fără personalitate contribuie la eclipsa puterii ofensive asiriene pentru o jumătate de secol.

824—811. Şamsi-Adad V, victorios în războiul civil izbucnit la moartea tatălui său, recompensează marea nobilime care-l sprijinise, acordîndu-i inamovibilitatea funcţiilor. Slăbirea autorităţii centrale.

811—806. Regenţa reginei Sammuramat, energica soţie a lui Şamsi-Adad V, în timpul minoratului fiului ei Adad-Nirari III. Istoriografia modernă a identificat-o pe Sammuramat cu Semiramida, figură legendară din izvoarele greceşti, creatoarea grădinilor suspendate din Babilon, una dintre cele 7 minuni ale lumii antice. Perioadă de independenţă a guvernatorilor provinciali, în ale căror inscripţii suveranul nici nu mai este menţionat.

746—727. Tiglatpalasar III ocupă tronul în urma unei răscoale izbucnite în oraşul Kalakh, care-l înlătură pe su-

veranul legal. Domnia sa inaugurează epoca de maximă înflorire a Asiriei, care atinge acum apogeul puterii militare şi al expansiunii teritoriale. Reforme în domeniile administraţiei, finanţelor, armatei contribuie la consolidarea autorităţii centrale şi la sporirea potenţialului ofensiv. Campaniile militare sînt conduse cu o extremă brutalitate, împinsă pînă la completa anihilare a adversarilor, populaţii întregi sînt deportate în Mesopotamia, dinastiile locale sînt înlocuite prin guvernatori asirieni. Tiglatpalasar restaurează în primul deceniu de domnie dominaţia asiriană în Siria, respinge tendinţele de hegemonie în aceste regiuni ale statului Urartu, cucereşte şi distruge oraşele Arpad şi Damasc. Siria, Palestina şi Fenicia plătesc tribut Asiriei.

729. Sub numele de Pulu I, Tiglatpalasar III devine şi rege al Babilonului, realizînd, sub mantia uniunii personale, subordonarea Babiloniei.

722. Şalmanasar V (726—722) este asasinat la asediul Samariei, capitala Regatului Israel, răsculat împotriva autorităţii asiriene. Tronul este ocupat de Sargon II.

721—705. Sargon II îşi asigură sprijinul preoţimii şi negustorilor anulînd taxele impuse de Tiglatpalasar III şi acordă importante privilegii nobilimii.

721. La capătul unui asediu de trei ani, Samaria este cucerită, Regatul Israel desfiinţat şi transformat în provincie asiriană, o mare parte a populaţiei deportată în Răsărit.

720. După înfrîngerea unei răscoale a oraşelor siriene, Sargon II anexează în următorii ani ultimele principate neo-hitite din Asia Mică ; în 717 este cucerit importantul oraş Karkemiş.

714. Campanie victorioasă în Regatul Urartu.

713. Sargon începe construcţia unei noi capitale — Dur Şarrukin (=Khorsabad), la 15 km NE de Ninive.

710. Înăbuşirea secesiunii Babilonului, iniţiată în 721 de Marduk-apla-iddin cu sprijin elamit.

709. Insula Cipru recunoaşte suzeranitatea Asiriei.

704—681. Sennacherib, unul dintre cei mai înzestraţi despoţi asirieni, dar totodată şi cei mai extravaganţi. Abandonează Dur Şarrukin, capitala clădită de tatăl său (pe care nu-l menţionează în nici una dintre inscripţiile

sale) şi optează în 701 pentru Ninive ca reşedinţă regală. Sennacherib are de înfruntat o răscoală a Babilonului sprijinit de aramei şi elamiţi (703), apoi, în 701, a Feniciei şi Iudeei încurajate de Egipt. Campanii împotriva Elamului sînt purtate cu ajutorul unei flote.

689. Cucerirea Babilonului revoltat, jefuirea şi distrugerea din temelii a templelor, act considerat chiar de către asirieni ca un sacrilegiu. Sennacherib moare asasinat în templul zeului Ninurta de către doi dintre fiii săi.

680—669. Spre deosebire de tatăl său, Aşarhaddon are o atitudine conciliatoare faţă de aristocraţia preoţească şi laică a Babilonului ; marile temple sînt reconstruite din ordinul său, oraşul revenind treptat la viaţă. Aşarhaddon este confruntat cu primele atacuri ale cimerienilor la hotarele de N ale statului.

671. Cucerirea Egiptului de către asirieni. Asiria atinge acum apogeul expansiunii teritoriale.

669—627. Domnia lui Aşurbanipal, fiul şi succesorul lui Aşarhaddon. Aşurbanipal este unul dintre puţinii suverani asirieni (după alte surse unicul) care a fost şi om de cultură ; singurul despot care ştia să scrie şi să citească. El este organizatorul marii biblioteci de la Ninive cu peste 20 000 de tăbliţe (texte literare, religioase şi ştiinţifice), descoperită în 1854.

655. Egiptul se emancipează (după două tentative nereuşite, în 668 şi 663) de sub dominaţia asiriană.

652—648. Secesiunea Babilonului, condusă de Samaş-şumukin, fratele suveranului.

646. În urma unor repetate campanii, forţele elamite sînt înfrînte, iar capitala statului, Susa, este cucerită ; în 639 întregul Elam este transformat în provincie asiriană.

c. 635. Izbucnirea unui război civil, declanşat de succesiunea la tron a fiilor lui Aşurbanipal, provoacă o anarhie generală, care, alături de tendinţele centrifuge ale marii nobilimi, invaziile cimerienilor, mezilor şi babilonienilor, explică prăbuşirea definitivă a statului asirian în următoarele trei decenii.

625. Principele chaldeu Nabopalasar se proclamă rege independent al Babilonului, respinge încercările asiriene de cucerire şi încheie o alianţă cu Ciaxare, suveranul Mediei.

614. Ciaxare cucereşte oraşul Assur.
612. Kalakh şi Ninive sînt cucerite de coaliţia medo-babiloniană.
611. Armata asiriană, retrasă la Harran, îl proclamă rege pe Aşur-uballit II, unul dintre generali, care solicită sprijinul Egiptului. Ultimele rezistenţe asiriene sînt anihilate de mezi.
605. Bătălia de la Karkemiş. Armata egipteană trimisă în ajutorul asirienilor este înfrîntă de fiul lui Nabopalasar, principele Nabucodonosor. Posesiunile asiriene sînt împărţite între Media şi Regatul Noului Babilon.

MITANNI

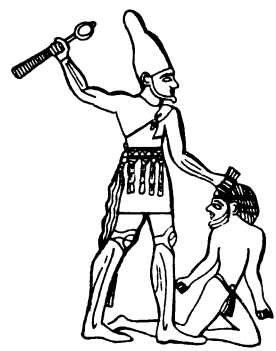

2200—2000 î.e.n. În S Podişului Armeniei, în regiunea lacului Van, şi izolat în N Mesopotamiei pătrund huriţii, triburi asianice venite din NV Iranului. Se pare că pătura conducătoare a populaţiei era însă de origine indo-ariană. Huriţii introduc în Orientul Apropiat carul de luptă tras de cai. Limba hurită, de tip aglutinant, nu se aseamănă cu nici un idiom semitic sau indo-european cunoscut, prezentînd asemănări numai cu urartiana de mai tîrziu ; la începutul milen. 2 î.e.n. huriţii adoptă scrierea cuneiformă akadiană.
sec. 17. Stabilirea în NV Mesopotamiei, între cursurile superioare ale Eufratului şi Tigrului, a unor noi valuri hurite. În secolul următor dinastii hurite se vor impune la conducerea unor principate din E Asiei Mici, Mesopotamia septentrională şi Siria. Nume de suverani, divinităţi, termeni legaţi de cal şi carul de luptă de origine indo-ariană se răspîndesc în această perioadă în regiune.

c. 1600. Constituirea, pe cursul superior al Eufratului și în zona izvoarelor rîului Khabur, a unui puternic stat hurit — Regatul Mitanni (numit de asirieni Hanigalbat și de egipteni Naharim), cu capitala la Wassuganni (localitate neidentificată pînă astăzi). Organizarea socială, cultura și religia huriților vor influența Regatul Hitit, Asiria și Egiptul faraonic, ca și principatele siriene. Absența, pînă astăzi, a unor documente scrise sau a unor vestigii arheologice mitaniene face ca istoria acestui stat să fie insuficient descifrată.

sec. 15. În vremea suveranilor Șauștatar, Artatama și Șuttarna II, timp de un secol, Mitanni reprezintă principala putere politică a Orientului Apropiat, rivală a Egiptului faraonic condus de dinastia a XVIII-a. Regatele Hitit și Asirian și principatele siriene îi recunosc suzeranitatea.

1480—1450. În timpul domniei suveranului Șauștatar, Mitanni, la apogeul puterii, se situează în fruntea coaliților îndreptate împotriva faraonului Tutmes III, care organizează 17 campanii în regiunile asiatice. Tutmes IV se căsătorește cu o prințesă mitaniană ; fiul și succesorul acestuia, Amenhotep III, ia de soție o soră, apoi o fiică a suveranului mitanian Tușratta.

c. 1420. În condițiile consolidării statului hitit, regele Artatama încheie o alianță cu Egiptul, în vremea faraonului Tutmes IV.

sec. 14. Decăderea statului mitanian, al cărui teritoriu este disputat de hitiți și asirieni.

c. 1390—1350. Suveranul Tușratta poartă corespondență cu Amenofis III și cu faraonul reformator Akhenaton din Tell-el-Amarna.

c. 1355. Regele hitit Suppiluliuma, probabil în alianță cu Așur-uballit I, cucerește și jefuiește capitala Wassuganni. Mitanni devine un stat vasal Regatului Hitit.

1300—1280. Adad-nirari I, regele Asiriei, înfrînge succesiv rezistența regilor Șattuara I și Wasașatta, anexînd importante părți din Mitanni.

1260. În pofida rezistenței opuse de suveranul Șattuara I, Șalmanasar I transformă Mitanni într-o provincie asiriană. Însăși amintirea statului Mitanni dispare complet

din istorie pînă în sec. 19—20, cînd este readus în atenţia cercetătorilor de texte egiptene, asiriene şi hitite nou descoperite şi descifrate.

ELAMUL

milen. 3 î.e.n. La fiinţă la răsărit de cursul inferior al fluviului Tigru, în SV Iranului (în actuala provincie iraniană Khuzistan), Regatul Elam, ca o confederaţie de oraşe-state. Cetăţile Awan şi, ulterior, Susa au avut rolul de „capitală federală". Elamita, limbă asianică de tip aglutinant, de origine necunoscută, îşi creează la începutul milen. 3 î.e.n. o scriere proprie (aşa-numita scriere proto-elamită). În fruntea statului se afla regele, secondat, în calitate de vicerege, de fratele său care îi şi succeda la tron ; fiul suveranului (sau nepotul acestuia) ocupa rangul III în ierarhia statală, ca principe de Susa. Regiune bogată în lemn şi minereuri, propice agriculturii şi creşterii vitelor, Elamul reprezenta o placă turnantă a comerţului dintre Mesopotamia şi valea fluviului Indus. Istoria şi civilizaţia Elamului au evoluat într-o strînsă dependenţă cu spaţiul mesopotamian, cultura elamită influenţînd la rîndul ei pe mezii şi perşii de la răsărit.

c. 2700. Conflicte între cetăţile elamite şi oraşul sumerian Ur ; pătrunderea culturii sumeriene în Elam.

sec. 24—23. Elamul este inclus în Imperiul Akadian fondat de Sargon I. Preluarea scrierii cuneiforme sumeriano-

akadiene, care cunoaşte aici o evoluţie proprie, în direcţia simplificării ei. În timpul domniei lui Şar-kali-şarri (2254—2230), guvernatorul Elamului Kutik-inşusinak se revoltă împotriva autorităţii akadiene.

sec. 21. Cucerirea Elamului de către Şulgi (2094—2047) şi şi includerea acestuia în Imperiul Sumerian condus de cea de-a treia dinastie din Ur.

c. 2004. Cucerirea oraşului Ur de către elamiţi ; Ibbi-Sin, ultimul rege sumerian al dinastiei din Ur, este dus în captivitate elamită. La scurt timp însă elamiţii sînt izgoniţi din Sumer de Isbi-Erra, fondatorul dinastiei din Isin.

c. 1764. Hammurabi înfrînge Elamul, obligîndu-l să recunoască suzeranitatea Babilonului.

1730—1700. Domnia lui Kutir-Nahhunte I ; o răsunătoare victorie asupra lui Samsuiluna, fiul şi succesorul lui Hammurabi, readuce independenţa statului.

sec. 17—14. Epocă de decădere a autorităţii centrale şi de pierdere a rolului politic al Elamului.

c. 1325. Kurigalzu, regele kasit al Babilonului, cucereşte Susa şi supune temporar Elamul.

sec. 13—12. Apogeul politic şi cultural al Elamului. Consolidarea puterii centrale în dauna tendinţelor federaliste. Înflorirea arhitecturii, a artei statuare şi a basoreliefului ; comparativ cu civilizaţiile mesopotamiene, Elamul foloseşte pe o scară mai largă metalele (aur, argint, bronz, cupru).

1285—1266. Domnia suveranului Khumban-numena ; începutul unei noi epoci de expansiune politică şi teritorială.

1266—1245. Untaş-Gal, fiul şi succesorul lui Khumban-numena. Fondarea oraşului Dur-Unaşi (azi Chogă-Zanbil). Conturarea antagonismului elamito-asirian pentru controlul Mesopotamiei inferioare şi centrale, care va marca decisiv următoarele 6 secole de istorie. Regele asirian Tukulti-Ninurta I organizează primele campanii în regiunile muntoase din N Elamului.

1242—1222. Kidin-Khutran. Elamul îşi extinde influenţa în Mesopotamia centrală. Campanii împotriva suveranilor kasiţi din Babilon. După moartea sa, care mar-

cheză sfîrşitul dinastiei azanite, statul traversează o epocă de frămîntări dinastice.

c. 1157. Şutruk-Nahhunte I cucereşte şi jefuieşte Babilonul provocînd prăbuşirea dinastiei kasite. Acum sînt aduse probabil la Susa stela lui Naram-Sin şi aceea cuprinzînd codul lui Hammurabi.

c. 1110. Armatele regelui babilonian Nabucodonosor I (1125—1103) pustiesc Elamul. Prăbuşirea regatului elamit mijlociu. Timp de aproape 4 secole Elamul traversează o epocă de criză, la care contribuie accentuarea tendinţelor centrifuge ale provinciilor şi decăderea puterii centrale.

sec. 8—7. Regatul elamit tîrziu ; consolidarea autorităţii centrale. În alianţă cu Babilonul, Elamul va încerca să contracareze tendinţele hegemoniste asiriene în Mesopotamia.

742—717. Domnia lui Humban-Nugaş.

721—710. Elamul sprijină răscoala antiasiriană a Babilonului, condusă de Marduk-apal-iddin II ; în 721 însuşi Sargon II suferă o gravă înfrîngere din partea elamiţilor.

sec. 7 î.e.n. Conflicte interne determinate de înfruntarea dintre partizanii alianţei babiloniene şi filoasirieni ; lupte dinastice abil speculate de curtea din Ninive, precum şi presiunea triburilor mezilor şi perşilor contribuie la slăbirea statului.

c. 692. Asiria iniţiază în timpul domniei lui Sennacherib o politică ofensivă sistematică împotriva Elamului care sprijină din nou secesiunea Babiloniei.

652—648. Samaş-şum-ukin, conducătorul Babilonului, răsculat împotriva lui Aşurbanipal, primeşte sprijin elamit.

642. Trupe asiriene cuceresc capitala Elamului, Susa.

639. Înfrîngerea ultimelor rezistenţe elamite. Transformarea Elamului în provincie asiriană. După prăbuşirea Asiriei, Elamul este cucerit de mezi (590), apoi devine o satrapie (Susiana) a Imperiului Persan (Susa este reşedinţă ahemenidă, iar elamita rămîne, pînă la jumătatea sec. 5 î.e.n., limbă de cancelarie). Cucerit de Alexandru cel Mare (330), teritoriul de odinioară al Elamului va fi inclus ca provincie cu o anumită autonomie în regatele Seleucid (312), Part (sec. 2 î.e.n.) şi Sasanid (sec 3—7).

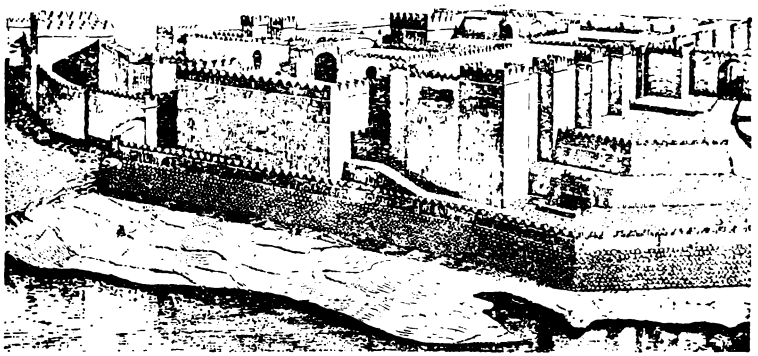

625. Principele chaldeu Nabopalasar ocupă oraşul Uruk, apoi se proclamă rege al Babilonului (625—605), izgonind garnizoanele asiriene din Mesopotamia meridională. Aliat cu Ciaxare, regele Mediei, Nabopalasar participă la războaiele care se încheie cu distrugerea statului asirian. Nabopalasar pune bazele statului chaldeo-babilonian, care, timp de aproape un secol, devine principala putere a Asiei Occidentale ; oraşul Babilon, capitala noului imperiu, cunoaşte, în acest răstimp, apogeul dezvoltării sale.

605. Principele Nabucodonosor, fiul lui Nabopalasar, înfrînge în bătălia de la Karkemiş, pe Eufrat, forţele egiptene venite în sprijinul ultimelor rezistenţe asiriene.

605—562. Domnia lui Nabucodonosor II, remarcabil om de stat, diplomat şi general. Apogeul Regatului Chaldeo-Babilonian. Profitînd de prăbuşirea Imperiului Asirian, Nabucodonosor II extinde autoritatea babiloniană asupra întregii Mesopotamii şi Elamului, supune Siria, Fenicia şi Palestina, respingînd încercările Egiptului de a-şi extinde influenţa în aceste ultime regiuni. Importanul program edilitar iniţiat (ridicarea de noi ziduri, temple şi palate) face din Babilon cea mai strălucită metropolă a Orientului ; ziguratul Entemenaki, a cărui construcţie se încheie acum, pare a fi servit ca prototip al legendarului Turn Babel. Se dezvoltă şi alte oraşe ale Babiloniei, precum Sippar, Uruk, Nippur. La graniţa răsăriteană este ridicat un puternic lanţ de fortificaţii împotriva ameninţării mede.

601. Bătălia nedecisă în apropierea Deltei, în urma căreia Nabucodonosor abandonează încercarea de a pătrunde în Egipt.

597. Supunerea Iudeei, aliată cu Egiptul, de către Nabucodonosor care ocupă Ierusalimul.

588—586. Nouă răscoală antibabiloniană a iudeilor, reprimată, după un asediu de 18 luni al Ierusalimului ; o parte a populației este deportată în Mesopotamia („captivitatea babiloniană").

574. Orașul fenician Tir recunoaște, după un asediu de 13 ani, suzeranitatea babiloniană.

568/567. Incursiuni la hotarele egiptene determină țara faraonilor să nu mai intervină în Palestina și Siria.

561—556. Succesorii lui Nabucodonosor II, fiul său Avil-Marduk (562—560) și Neriglissar (560—556), devin tot mai dependenți de atotputernica preoțime a zeului Marduk ; declinul autorității centrale.

556. Tronul este ocupat de uzurpatorul Nabonid, sprijinit de facțiuni ostile preoțimii lui Marduk. Personalitate bizară, Nabonid, fiul unei preotese din Harran, favorizează preoțimea divinității selenare Sin, atrăgîndu-și ostilitatea profundă a slujitorilor lui Marduk. Timp de aproape 10 ani el părăsește Babilonul, stabilind reședința regală în oaza Taima din deșertul Arabiei, lăsînd ca guvernator pe fiul său Belșazzar. Reacțiile Babilonului la ascensiunea puterii persane sînt șovăielnice ; deși aliat al lui Astiage, regele Mediei, și al lui Cresus, suveranul Lidiei, Nabonid nu le acordă nici un sprijin în fața agresiunii armatelor persane comandate de Cirus II cel Mare, cărora le cad victimă.

539. Cucerirea Regatului Noului Babilon de către perși. După înfrîngerea armatei lui Belșazzar, preoțimea ostilă lui Nabonid deschide porțile Babilonului armatei lui Cirus II. Babilonia devine o provincie a Imperiului Ahemenid, bucurîndu-se inițial de o relativă autonomie ; suveranii perși adoptă titlul de „Rege al Babilonului" și fac din oraș o reședință de vară a dinastiei ahemenide. Răscoalele antipersane de la începutul domniilor lui Darius I și Xerxe I determină pe suveranii perși să renunțe la orice referință la Babilonia în titulatura lor. Cucerit de Alexandru cel Mare (331), care intenționa să stabilească aici capitala noului său imperiu, Babilonul

rămîne scurt timp reşedinţa lui Seleucos I, fondatorul Regatului Seleucid (312—300), apoi cunoaşte un lent, dar inexorabil declin. În anul 27 e.n., cînd îl vizita Strabon, oraşul era aproape pustiu.

PENINSULA ARABIA ŞI TRIBURILE ARABE

Termenul de Arabia, care desemna iniţial pustiul nord-arab, s-a extins treptat în antichitatea clasică asupra întregii peninsule cuprinse între Marea Roşie şi Golful Persic. Numai $^1/_4$ din suprafaţa aridă a peninsulei oferă, în ţinuturile de coastă şi în jurul oazelor, condiţii de viaţă. În decursul antichităţii s-au dezvoltat aici trei zone de civilizaţie. În mileniile 3—2 î.e.n., ţinuturile de coastă răsăritene, situate la jumătate de drum între Mesopotamia şi India, au o evoluţie mai rapidă ; în mileniul 1 î.e.n., SV peninsulei (actualul teritoriul al R. A. Yemen, R. D. P. Yemen şi SV Arabiei Saudite) cunoaşte o remarcabilă înflorire economică şi culturală, iar în sec. 3 î.e.n. — 1 e.n. se afirmă regiunea de NV (actualul teritoriu al Iordaniei şi NV Arabiei Saudite), unde ia fiinţă Regatul Nabateilor.

milen. 3—2 î.e.n. Populaţiile de pe coasta estică a Peninsulei Arabia înregistrează, graţie rolului de intermediar în comerţul dintre Mesopotamia şi Valea Indusului (NV Indiei), o timpurie dezvoltare economică şi culturală. Izvoarele sumeriene menţionează doi parteneri comer-

ciali în această zonă geografică — „țările" Dilmun (avînd centrul poate în insula Bahrain) și Magan (pe teritoriul actual al Emiratelor Arabe Unite și al Omanului). Ținuturi ale coastei septentrionale se află în sec. 24—23 î.e.n. sub controlul politic al Imperiului Akadian.

milen. 2 î.e.n. (a doua jumătate). Domesticirea cămilei în Arabia (de unde se răspîndește spre Asia Centrală și Africa de N) deschide noi perspective comerțului caravanelor în regiunile deșertice ale Orientului. Arabii, triburi semitice de nomazi care se răspîndesc în milen. 2 î.e.n. în întreaga Peninsulă, asimilează treptat elementele etnice mai vechi, dar nu reușesc pînă în vremea lui Muhammad să realizeze unitatea politică și culturală a întregii Arabii.

milen 1 î.e.n. Triburile din SV, vorbind dialecte ale limbii sud-arabice, avînd ca principală îndeletnicire creșterea animalelor (ovine, caprine, cămile, cai), încep să practice o agricultură bazată pe sistemul irigațiilor și se implică tot mai activ în fluxul comercial dintre Africa de Est, Egipt, Iran și India, exportînd smirna și tămîia atît de căutate în lumea mediteraneană. Nivelul de dezvoltare economică și culturală atins îi determină pe autorii greci și romani să dea regiunii numele de Arabia Felix. Patru formațiuni statale mai importante iau ființă în această regiune : în zona septentrională, triburile miaților creează Regatul Main, cu centrul la Qarnaw, mai la sud, sabaiții — cele mai puternice triburi din zonă — pun bazele Regatului Saba ; la răsărit de acesta, qatabaniții fondează Regatul Qataban (cu reședința la Timna), iar spre răsărit ia ființă Regatul Hadramaut (capitala Shabwa). Civilizația atestă influențe ale lumii iraniene, iudaice, elenistice apoi romane. Regatul Saba, cel mai vechi și puternic, va unifica sub autoritatea sa colțul SV al Arabiei.

sec. 9 î.e.n. Textele asiriene și ebraice menționează existența triburilor arabe în deșertul siriano-mesopotanian și în NV Arabiei.

853. În bătălia de la Qarqar (Siria) suveranul asirian Șalmanasar III enumeră printre dușmani și 1 000 călăreți pe cămile din țara Arbâi.

sec. 8 î.e.n. Constituirea Regatului Saba ca stat teocratic (marele preot deține totodată și puterea politică su-

premă), cu centrul la Sirwah, apoi la Marib. Prezumtiva vizită a unei regine din Saba la curtea regelui Solomon pare să fie un reflex în plan legendar al intenselor legături comerciale întreţinute cu Regatul Israel. În a doua jumătate a sec. 5, Karib il Watar II (c. 420) poartă numai titlul de *malik* (rege), ceea ce denotă renunţarea la caracterul teocratic al monarhiei. Inscripţii asiriene din vremea lui Tiglatpalasar III, Sargon II şi Sennacherib înregistrează daruri şi tribut trimise de Regatul Saba Asiriei. Saba îşi extinde treptat autoritatea asupra statelor vecine, Qataban, Hadramaut şi Main ; din sec. 5 î.e.n. sînt întemeiate colonii în Cornul Africii (pe teritoriul Etiopiei). După aprige lupte cu tribul homeriţilor (sau himiariţilor), sabaiţii ocupă citadela Du Raida de lîngă oraşul Zafar, suveranii Sabei adoptînd la sfîrşitul sec. 1 î.e.n. titulatura de regi ai Sabei şi Du Raidain. În jurul anului 335 e.n. Regatul Saba este cucerit de etiopieni (statul Aksum) ; îşi redobîndeşte după cîteva decenii neatîrnarea, devenind în sec. 5 cîmp de înfruntare religioasă între creştinism şi iudaism, triumful celui din urmă declanşînd în 525 o nouă invazie etiopiană. După izgonirea ocupanţilor (575) Saba devine o provincie a Imperiului Sasanid, îmbrăţişează în 628 noua religie predicată de Muhammad, fiind integrat apoi lumii islamice.

556—539. Nabonid, suveranul Regatului Noului Babilon, îşi extinde autoritatea pînă în ţinuturile Medinei, stabilindu-şi timp de 10 ani reşedinţa în oaza Taima din N Arabiei.

522—486. În inscripţiile din timpul domniei suveranului ahemenid Darius I, teritoriul supus dintre Mesopotamia şi Egipt figurează cu numele de Arabaya.

sec. 4—3 î.e.n. Stabilirea durabilă a triburilor arabe ale nabateilor (originare din Transiordania) în NV Peninsulei Arabia, unde controlează comerţul caravanier dintre Egipt, Mediterana Orientală şi Mesopotamia. Regatul Nabateilor, constituit în sec. 2 î.e.n., cu centrul în vechea cetate edomită Petra (astăzi în Iordania), puternic influenţat de civilizaţia elenistică, foloseşte limba şi scrierea arameică, dar păstrează un panteon pur arab. Listele dinastice consemnează numele a 12 suverani, începînd cu Arethas I (Haritat I) şi sfîrşind cu Rabilos II Soter (71—106 e.n.) ; apogeul politic al sta-

tului este atins în timpul domniei lui Arethas III (87—62 î.e.n.), după care regatul devine clientelar Romei.

c. 132 î.e.n. Reprezentanţii familiei de origine arabă Abgar preiau puterea în oraşul Edessa (fosta Antiohia pe Callirhoe fondat în 303/302 de Seleucos Nicator), emancipînd micul Regat Osroëne din NV Mesopotamiei de sub autoritatea Regatului Seleucid. Dinastia Abgar va conduce pînă în 216 e.n. destinul zbuciumat al acestui stat tampon dintre Imperiul Roman şi Regatul Parţilor.

25—24 î.e.n. Din ordinul împăratului Augustus, prefectul Egiptului L. Aelius Gallus întreprinde o expediţie împotriva Arabiei Felix. Deşi forţele romane pătrund pînă în regiunea oraşului Marib (pe terit. R. A. Yemen), campania se încheie cu un eşec.

105 e.n. Din dispoziţia împăratului Traian, guvernatorul Siriei A. Cornelius Palma ocupă şi transformă cea mai mare parte a Regatului Nabateilor în provincie romană. Sediul administraţiei provinciale şi al legiunii care apăra noua posesiune este stabilit în oraşul Bostra. În Golful Aqaba este staţionată o flotă romană care controlează navigaţia din Marea Roşie şi implicit comerţul cu India. Elemente etnice şi de civilizaţie arabă se răspîndesc în imperiu ; în 244 e.n., M. Iulius Philippus (Filip Arabul), fiul unui şeic din Trachonitis, ocupă însuşi tronul imperial.

sec. 3 e.n. Palmyra, cetatea arabă din deşertul sirian, cunoaşte în cursul acestui secol o strălucită dar efemeră afirmare. Situată într-o oază la egală distanţă între litoral şi Eufrat, pe unul dintre cele mai importante drumuri comerciale care legau Mediterana de Mesopotamia, inclusă la începutul sec. 1 e.n. în Imperiul Roman, Palmyra se dezvoltă rapid după acordarea de către Hadrian a statutului de oraş liber (129 e.n.). În condiţiile slăbirii autorităţii romane în primele decenii ale „Anarhiei militare", Septimius Hairanes transformă oraşul în centrul unui principat tampon, între imperiile sasanid şi roman (c. 250). Succesorul său Septimius Odenathus primeşte în urma victoriilor sale, din partea împăratului Gallienus, titlul de „dux Romanorum" şi „corrector totius Orientis". După dispariţia sa, ambiţioasa-i soţie — Zenobia — se emancipează de sub autoritatea romană vizînd crearea unui vast imperiu palmirean în Asia Mică, Siria, Pa-

lestina și Egipt (270), dar este înfrîntă de împăratul Aurelian, iar Palmyra distrusă din temelii (273).

sec. 4—7. Două seminții arabe continuă să joace un rol politic pînă la afirmarea islamului în partea septentrională a Peninsulei Arabia : în NE lahmizii, cu centrul la Hira, vasali Imperiului Sasanid, iar în NV gasanizii, sub autoritate romano-bizantină.

SIRIA

milen. 3—1 î.e.n. Numele de Siria este folosit — în sens larg — pentru a desemna regiunea Orientului Apropiat cuprinsă între Marea Mediterană și fluviul Eufrat, limitată la N de Munții Taurus și la S de Peninsula Sinai. Siria nu a constituit o regiune geografico-istorică distinctă, cum a fost de exemplu Mesopotamia, și nici nu a format în antichitate o entitate politică de sine stătătoare, unificarea ei realizîndu-se numai în cadrul unor imperii străine (asirian, persan, roman). Numele de Siria apare pentru prima dată la Herodot, desemnînd ulterior entități diferite : Alexandru cel Mare împarte întreaga regiune în două satrapii — Siria și Coilesiria, romanii dau numele de Siria provinciei organizate în partea septentrională a ținutului. De la sfîrșitul milen. 2 î.e.n. acesta se separă în trei zone — Palestina, Fenicia și Siria propriu-zisă.

milen. 3. î.e.n. (început). Imigrarea unor triburi vest-semitice. Civilizația bronzului de pe teritoriul Siriei suferă în milen. 3 influențe egiptene, sumeriene, apoi egeene. Nod al drumurilor caravaniere care duc la Mediterană

prin Mesopotamia spre Asia Centrală și din Anatolia spre Arabia și Egipt, pe teritoriul Siriei se constituie orașe-state sau principate precum Biblos, Ugarit, Ebla, Mari, Damasc, Alep, Karkemiș ș.a.

sec. 27—22 Egiptul faraonilor Regatului vechi întreține relații comerciale strînse cu Biblos și Ugarit, interesat îndeosebi de lemnul de cedru din Munții Libanului.

milen. 3 (a doua jumătate). Săpăturile arheologice întreprinse din 1964 în N Siriei au dat la iveală ruinele unui înfloritor oraș de c. 250 000 locuitori — Ebla, centrul comercial, religios și politic al unui important principat sirian. Arhiva de 16 000 de tăbliță de lut redactate în limbile sumeriană, akadiană și eblaită (cele mai vechi documente în care este folosit un dialect vest-semitic) oferă bogate informații asupra societății epocii. Orașul este distrus la sfîrșitul milen. 3 de Naram Sin (?) sau de amoriți.

2371—2315. Domnia lui Sargon I. Hotarele apusene ale Imperiului Akadian ating în această perioadă litoralul Mării Mediterane în zona siriană.

sec. 21 î.e.n. În timpul domniei celei de-a treia dinastii din Ur, în Siria pătrund influențe culturale sumeriene.

milen. 2 (început). Imigrarea, în mai multe valuri, dinspre răsărit, a unor noi triburi vest-semitice (amoriți, cananeeni). Începutul afirmării unor principate semite în Siria septentrională și centrală — Jamchad (cu capitala la Alep), Qatna, Karkemiș ș.a.

sec. 19. Orașul Mari, centrul unui stat de pe Eufratul Superior, condus de o dinastie amorită, cunoaște, pînă la cucerirea de către Hammurabi, o remarcabilă înflorire. Arhivele sale oferă prețioase informații despre principatele siriene contemporane.

1600—1200. Siria devine un teritoriu în care se ciocnesc interesele marilor puteri ale Orientului Apropiat : Egiptul dinastiilor 18—20, Regatul Hitit și pentru scurt timp, în sec. 15, Regatul Mitanni. Formațiunile statale locale încearcă, printr-un abil joc diplomatic, să-și mențină o autonomie cît mai largă. Hatușilis I (c. 1650—c. 1620) este primul suveran hitit care traversează Munții Taurus intervenind în Siria, Tutmes III — cel dintîi faraon (1504—1450) care depășește fluviul Eufrat. Tratatul egipteano-hitit încheiat după bătălia de la

Kadeş, în 1283, între Ramses II şi Hattuşilis III delimita sferele de influenţă ale celor două puteri în Siria (linia trecea la N de Ugarit).

sec. 14—11. Pătrunderea a noi valuri de populaţii semitice, triburile arameilor, care împing în regiunile de litoral populaţia canaaneană.

1200. După marea migraţie egeică, care afectează întregul bazin oriental al Mediteranei, în Siria se conturează trei zone etnico-politice distincte : Palestina în S, Fenicia, în regiunea centrală de coastă şi Siria arameică, în N.

1180. Stabilirea filistenilor pe coasta Palestinei, între Gaza şi Muntele Carmel.

1200—800. La S de Munţii Taurus supravieţuiesc, între dispariţia Regatului Hitit şi cucerirea asiriană, o serie de principate neo-hitite, puternic influenţate din sec. 10 de elementul arameic. Mai la sud, elementul arameic, devenit hegemon, constituie formaţiuni statale proprii : Bit-Adini, Bit-Bahyan, Bit-Halupe, Halab, Arpad, Damasc.

950—800. Afirmarea regatului arameic Damasc ca entitate politică hegemonă în regiune. În timpul domniei suveranilor Ben Hadad I (880—842) şi Hazael (842—806) Damascul este victorios în confruntările cu Regatul Israel şi opune o dîrză rezistenţă campaniilor lui Aşurnasirpal II (884—859) şi Şalmanasar II (859—824). În bătălia de la Qarqar (853), o coaliţie condusă de regele Damascului stăvileşte pentru un deceniu ofensiva asiriană în Siria.

sec. 8 (prima jumătate). Damascul cedează hegemonia în Siria regatului arameic al Hamathului. Principatele arameice se aliază cu Urartu împotriva Asiriei.

732. Tiglatpalasar II cucereşte Damascul.

720. Cucerirea Hamathului. Siria devine provincie asiriană.

612. După prăbuşirea Asiriei, Regatul Noului Babilon îşi extinde autoritatea asupra Siriei. Proiectele Egiptului de a-şi impune hegemonia în această regiune sînt spulberate de victoria lui Nabucodonosor, viitorul rege chaldeu, în bătălia de la Karkemiş (605).

539—332. Inclusă ca satrapie în Imperiul Persan, rolul Siriei pe plan economic sau politic rămîne neînsemnat.

333—332. Cucerirea Siriei de către Alexandru cel Mare.

301—64. În epoca elenistică Siria cunoaşte o remarcabilă înflorire economică şi culturală. Sînt înfiinţate noi oraşe,

altele vechi renasc : Antiohia, Apameia, Dura Europos, Seleucia, Laodiceia. Nordul Siriei aparţine Regatului Seleucid, — aşa-numita Coilésiria este timp de 150 de ani obiect de dispută între Lagizi şi Seleucizi. Elementul etnic hegemon este cel macedonean, cultura şi religia elenă impunîndu-se pretutindeni. Odată cu decăderea statului seleucid (sec. 2 î.e.n.) apar o serie de mici principate arabe independente — Regatul Nabateilor, Itureea, Idumea, Iudeea elenistică şi Commagene.

64. Siria este transformată de Cnaeus Pompeius în provincie romană. Confruntată cu politica agresivă a Arsacizilor, şi ulterior a Sasanizilor, Roma face din Siria o bază militară pentru frontul oriental. Epoca stăpînirii romane şi romano-bizantine constituie o nouă perioadă de dezvoltare economică şi culturală.

FENICIA

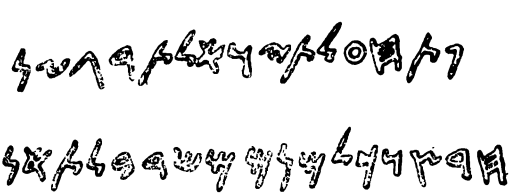

milen. 3 î.e.n. (început). În regiunea de pe coasta Mediteranei cuprinsă între Nahr el-Kelb (la N) şi Muntele Carmel (la S), separată spre est de Deşertul Sirian prin lanţurile abrupte, dar bogat împădurite, ale Munţilor Liban şi Antiliban, se stabilesc triburi vest-semitice. După 1200 î.e.n. această regiune va fi cunoscută sub numele de Fenicia („Ţara purpurei") ; locuitorii, numiţi de greci fenicieni *(poinikes)*, îşi spuneau canaaneeni. Limba lor, feniciana, aparţine grupului nord-vest-semitic al limbii canaaneene. Religia feniciană nu se deosebeşte nici ea de cea a triburilor canaaneene. În cursul antichităţii Fenicia nu a format niciodată un stat unitar sau o entitate politică distinctă. Oraşele-state de pe litoral, care-şi extind influenţa asupra unui teritoriu limitrof limitat, sînt menţionate în milen. 3—2 ca înfloritoare centre comerciale şi meşteşugăreşti ale Orientului Apropiat.

sec. 28—23. În vremea Regatului vechi, izvoarele egiptene indică legături strînse cu oraşul-stat Biblos, asupra că-

ruia se exercită un adevărat protectorat comercial egiptean (nu însă și politic).

milen. 2 î.e.n. (început). În epoca bronzului mijlociu, în Fenicia pătrund noi valuri semitice. Consolidarea și afirmarea orașelor-state feniciene : Arados, Sidon, Tir, Beritos, Tripolis.

sec. 16—14. În epoca Regatului Mijlociu, în timpul dinastiei a 18-a, orașele feniciene recunosc suzeranitatea egipteană. Relații permanente cu lumea cretană, apoi cu cea micenian ă.

sec. 13. Cristalizarea alfabetului fenician. Din elemente ale scrierii hieroglifice egiptene și ale celei cuneiforme se dezvoltă după 1700 o versiune simplificată canaaneană (c. 100 de semne), din care evoluează apoi alfabetul consonantic fenician, format din 22 semne. Acest alfabet este preluat și adaptat după anul 1000 de evrei, armeni, arabi meridionali, greci (prin intermediul cărora pătrunde în Europa).

1200. Migrația „popoarelor mării", care pustiește bazinul occidental al Mediteranei, afectează și extremitățile nordice și sudice ale Feniciei (sînt distruse Ugarit, Arados), nu și orașele din centru — Tir, Biblos ș.a. ● Prăbușirea Regatului Hitit, slăbirea Egiptului, dispariția talasocrației miceniene în Marea Egee creează premisele unei afirmări fără precedent a orașelor-state feniciene ; o rapidă dezvoltare cunosc îndeosebi Sidonul și Tirul.

sec. 12—9. Epoca de apogeu a civilizației feniciene. Navigatori și negustori neîntrecuți, fenicienii domină întreaga Mediterană ; lemn de cedru și pin din Liban, stofe fine (între care și cele mult rîvnite de purpură), vase de metal, obiecte de aur, fildeș, bronz, bijuterii, vin sau sare sînt transportate pînă la Gibraltar, navele întorcîndu-se încărcate cu materii prime și produse specifice regiunilor străbătute. Primele așezări feniciene de pe coastele și insulele Mediteranei nu au fost colonii în adevăratul sens al cuvîntului, ci mici centre comerciale. Abia mai tîrziu, după ce Fenicia devine o țintă a expansiunii Asiriei, se poate vorbi de o adevărată emigrare (colonizare) feniciană. Deși izvoarele antice datează primele așezări feniciene din Africa de N (Utica, Lixus) și Spania (Gades) în sec. 12, descoperirile arheologice sugerează ca dată a fondării lor sec. 10—9. Țintă a colo-

nizării feniciene devin Cipru, Malta, Sardinia, Sicilia, Africa de Nord şi Spania ; acum ia naştere rivalitatea şi antagonismul greco-fenician.

1115—1076. În timpul domniei lui Tiglatpalasar I, Asiria întreprinde primele incursiuni în Fenicia.

969—936. Domnia lui Hiram I în Tir marchează afirmarea acestei cetăţi drept cel mai important centru economic şi politic al Feniciei. Strînse legături cu Regatul Israel din timpul domniei lui David şi îndeosebi Solomon ; Hiram participă la construcţia Templului din Ierusalim şi organizează în comun cu Solomon expediţii comerciale prin Marea Roşie spre enigmatica ţară Ofir.

887—856. Regele Ittobal din Tir supune Sidonul, impunînd temporar hegemonia cetăţii sale în Fenicia ; fiica lui, Iezebel, se căsătoreşte cu Ahab, regele Israelului.

814. Data tradiţională a fondării de către locuitorii din Tir, pe coasta Africii de Nord, pe locul actualului oraş Tunis, a Cartaginei, cea mai importantă colonie feniciană. Devenită cea mai înfloritoare aşezare punică din Mediterana Occidentală, Cartagina continuă pe cont propriu procesul de colonizare în această zonă, în sec. 5—3 î.e.n. punînd bazele unui adevărat imperiu colonial.

sec. 8—7. Întărirea Asiriei şi intervenţia tot mai frecventă a acestui stat, începînd din vremea domniei lui Aşurnasirpal II (884—859), în Siria şi Fenicia, tributul apăsător impus (în timpul lui Tiglatpalasar III, Fenicia devine provincie asiriană), reprimarea brutală a răscoalelor (distrugerea Sidonului în 677) contribuie la decăderea treptată a cetăţilor feniciene. Marea colonizare greacă are la rîndul ei ca urmare eliminarea influenţei feniciene din Asia Mică, insulele Mării Egee, Sicilia şi Gallia.

701. Sennacherib reprimă o răscoală antiasiriană a cetăţilor feniciene, condusă de regele Tirului, Luli.

sec. 6. Călătorii îndrăzneţe ale navigatorilor fenicieni. Din ordinul faraonului Nechao II, o flotă feniciană înconjoară, potrivit tradiţiei, Africa (c. 600). Către sfîrşitul secolului, Himilco traversează strîmtoarea Gibraltar şi explorează coastele Galliei şi Britaniei, iar Hanno, plecat din Cartagina, atinge coasta Africii Occidentale în dreptul actualului stat Sierra Leone.

586—539. După prăbuşirea Imperiului Asirian (612), Regatul Noului Babilon îşi extinde autoritatea asupra Feniciei. În 574, la capătul unui asediu de 13 ani, Tirul este

constrîns de Nabucodonosor II să recunoască autoritatea chaldee.

539—332. Fenicia — provincie a Imperiului Persan. După cucerirea Babilonului, Cirus II cel Mare supune autorităţii ahemenide oraşele-state feniciene, acordîndu-le o anumită autonomie, reflectată de monedele proprii bătute de acestea în sec. 5. Furnizînd flotei persane cel mai mare contingent de nave, oraşele feniciene, conduse de dinaşti locali, cunosc în aceste două secole ultima lor epocă de înflorire economică şi culturală ; de o dezvoltare remarcabilă se bucură acum Sidonul.

c. 350. Răscoală antipersană a oraşelor feniciene, condusă de regele Sidonului, Tennes. În timpul asediului lui Artaxerxe III pier în flăcări 40 000 de locuitori ai cetăţii.

332. Fenicia este ocupată fără luptă de Alexandru cel Mare. Unicul oraş care rezistă, Tirul, este cucerit de armata macedoneană la capătul unui asediu de 7 luni. În epoca elenistică, oraşele feniciene, parte a Egiptului Ptolemeic apoi a Regatului Seleucid, puternic influenţate de civilizaţia greacă, înregistrează un declin rapid.

64/63. Fenicia este inclusă de către Cnaeus Pompeius în provincia romană Siria.

PALESTINA

milen. 3—2 î.e.n. Palestina (al cărei nume, folosit pentru prima dată de Herodot pentru a desemna teritoriul dintre Mediterană şi deşertul sirian, este derivat din acela al unei populaţii antice aşezate în această zonă, filis-

tenii) este populată din epoca bronzului de triburi de origine semită. Regiune istorică ce face legătura între Egipt, Asia Mică și Mesopotamia, Palestina (numită uneori și Canaan) intră de timpuriu în sfera de interes comercial, apoi, în epocile de expansiune, și în cea de dominație politică a țării faraonilor. Orașe-state cananeene cunosc o strălucită înflorire economică și culturală în prima jumătate a milen. 2.

milen. 2 (început). Migrația în Palestina a unor triburi nomade vest-semitice (amoriți ș.a.). Între păstorii nomazi care pătrund acum se află probabil și strămoșii triburilor israeliților. Conglomeratul etnic al hicsoșilor, care trece în sec. 18 din spațiul siriano-palestinian în Egipt, conducînd țara în timpul dinastiilor a 15 și a 16-a, avea probabil în componența sa și elemente israelite. Elementul semit rămas în Delta Nilului după izgonirea hicsoșilor la c. 1570 a fost redus la un statut social de dependență, ceea ce ar putea explica „robia egipteană" din tradiția biblică.

sec. 14 (sfîrșit) — sec. 13. În condițiile luptei pentru hegemonie dintre Egipt și Regatul Hitit, apoi ale slăbirii celor două puteri, are loc pătrunderea în Palestina și Transiordania, dinspre regiunile siriano-arabe, a unor noi valuri semitice (moabiți, amoniți, edomiți și israeliți). Luarea în stăpînire a unor zone de deal și munte din interiorul Canaanului de către israeliții migrați dinspre S și E nu este urmarea unei acțiuni militare unice și unitare, cum apare în tradiție, ci constituie un proces de durată, adesea o infiltrare lentă de triburi izolate ; ținuturile fertile ale litoralului, ca și regiunile din jurul unor importante orașe-state canaaneene, rămîn încă mult timp neatinse de noii veniți. Exodul din Egipt, condus de figura legendară a lui Moise, cel care introduce cultul lui Iahve ca divinitate supremă unică, petrecut probabil în vremea lui Ramses II sau a fiului acestuia, Merneptah (sec. 13), nu este decît o componentă a acestor ample mișcări. Numele de Israel apare pentru prima dată pe o stelă a faraonului Merneptah (c. 1230 î.e.n.). Israeliții trec treptat de la viața nomadă la cea agricolă sedentară, păstrînd însă patriarhala formă de organizare social-politică a tribului. Cele 12 triburi israelite care se

stabilesc pe teritoriul Canaanului constituie o uniune de triburi grupate în jurul unui sanctuar comun.

c. 1200. Pe litoralul mediteranean, între Gaza şi Muntele Carmel, se stabilesc filistenii, unul dintre „popoarele mării". Grupaţi într-o ligă a celor 5 principale oraşe-state, Gaza, Gath, Askalon, Ajdod şi Ekron, filistenii încep în sec. 11 expansiunea spre E, reuşind să-şi impună temporar, la jumătatea acestui secol, dominaţia asupra Palestinei. Răspîndirea metalurgiei fierului în regiune.

sec. 12—11 (prima jumătate). „Epoca judecătorilor". Presiunea popoarelor vecine, moabiţi, midinaţi, amoniţi şi filisteni, determină apariţia unei noi forme de conducere a triburilor israelite, aşa-numiţii „judecători", lideri charismatici aleşi în momente de criză, precum şi unirea temporară, în faţa pericolului comun, a unora dintre triburile israelite.

c. 1029. Saul din tribul Veniamin este ales, cu sprijinul judecătorului şi profetului Samuel, rege al Israelului. El trece la consolidarea uniunii celor 12 triburi, constituie prima armată permanentă şi schiţează primii paşi pe drumul consolidării autorităţii centrale, încercînd să limiteze pretenţiile teocratice ale preoţimii. Saul se impune ca un încercat conducător militar în confruntările cu populaţiile vecine — amoniţii, amaleciţii, moabiţii şi filistenii.

c. 1004. Saul şi trei dintre fiii săi cad în lupta de lîngă Muntele Gilboa, împotriva filistenilor. În partea de nord a regatului îi succede fiul său Isboşet, iar în sud este proclamat rege David, din tribul lui Iuda.

1004—965 î.e.n. Domnia lui David. Acesta îşi începe cariera în slujba regelui Saul, cu a cărui fiică Micol se căsătorise, potrivit tradiţiei, după victoria asupra filistenului Goliat. Căzut în disgraţie, urmărit de Saul, este obligat să se refugieze la filisteni. Proclamat rege în Iudeea (partea de S a Israelului) după moartea lui Saul, David reunifică regatul după dispariţia lui Isboşet. Sprijinindu-se pe o puternică armată permanentă şi profitînd de o conjunctură internaţională favorabilă — slăbirea Egiptului şi a statelor din Mesopotamia —, David extinde sensibil hotarele statului : puterea filistenilor este sfărîmată la capătul unor repetate campanii, moabiţii de pe malul răsăritean al rîului Iordan sînt supuşi,

sirienii şi arameii din răsărit sînt înfrînţi, conflictul cu statul Edom de la hotarele meridionale se încheie în favoarea sa. Ocupînd Ierusalimul, David face din acest oraş capitala politică şi religioasă a regatului, cultul monoteist al lui Iahve devine religie de stat. Politician şi diplomat abil, comandant militar îndrăzneţ, bun organizator, David schiţează organismele proprii noului stat centralizat, care se întinde de la Mediterană la Marea Roşie. Răscoalele cărora le face faţă, conduse de Absalom, Şeba ş.a., reflectă opoziţia cercurilor tribale din N, nemulţumite de îngrădirea autorităţii lor.

965—928. Domnia lui Solomon, fiul lui David şi al Betşebei. Coregent (967—965), apoi succesor al tatălui, Solomon înlătură cu violenţă, după accesul la tron, pe toţi rivalii reali sau potenţiali. Unitatea întinsului regat, devenit cea mai importantă forţă politică şi economică a Orientului Apropiat între Egipt şi Mesopotamia, este menţinută printr-o atentă politică defensivă şi un abil joc diplomatic. Hotarele sînt consolidate prin ridicarea unor puternice cetăţi (Megiddo, Geser) şi prin organizarea unor solide unităţi de care de luptă ca forţă de intervenţie rapidă. Relaţiile cu vecinii sînt bune ; Solomon se căsătoreşte cu fiica unui faraon din dinastia a 21-a, întreţine relaţii strînse cu puternicul rege al Tirului Hiram I, cu al cărui sprijin organizează expediţii comerciale spre ţărmurile Arabiei şi Africii Orientale. El continuă procesul de centralizare statală iniţiat de David ; regatul este împărţit administrativ în 12 districte, sistemul fiscal este perfecţionat ● Domnia lui Solomon — „veacul de aur al Regatului Israel" reprezintă o epocă de remarcabilă înflorire economică şi culturală ; la Ierusalim este construit un fastuos complex arhitectural cuprinzînd Templul, simbolul religiei israelite, şi palatul regal. Rebeliuni interne, precum cea a lui Ieroboam din tribul Efraim, ca şi răscoale ale populaţiilor supuse (Edom) sînt înăbuşite fără mari eforturi ; o excepţie o constituie emanciparea de sub autoritatea Israelului a statului arameic al Damascului.

c. 928. Moartea lui Solomon şi scindarea unităţii statale ca urmare a disensiunilor etnice şi politice dintre triburile din N şi cele din S. În urma respingerii de către Rehoboam, fiul şi succesorul lui Solomon, a revendicărilor

triburilor nordice, acestea îl încoronează rege pe Ieroboam I din seminția Efraim. Iau astfel naștere două state rivale, antrenate în următoarele două secole în frecvente lupte fratricide, în cursul cărora este solicitat sprijinul puterilor vecine — Egipt, Asiria, Siria. În timp ce regatul nordic, Israelul, cu capitala la Sichem, mai tîrziu la Samaria, mai întins ca suprafață și cu o populație mai eterogenă, caută o rapidă delimitare politică și religioasă (proclamarea unor noi centre religioase la Beth-El și Dan), Iudeea, alcătuită din cele trei triburi meridionale — Iuda, Simeon și Veniamin —, cu centrul la Ierusalim, consideră secesiunea ilegală și în contradicție cu imperativele „naționale" și religioase (orientare îmbrățișată și de tradiția biblică). Dacă în Iudeea reprezentanții dinastiei lui David și Solomon se vor menține pînă la prăbușirea statului, în 586, în cele două secole de existență ale Israelului (722) schimbările dinastice, consecință a rivalităților intertribale, vor fi frecvente (9 la număr). La începutul existenței celor două state israelite, Iudeea controlează provinciile Edom și Șephelah, iar Israelul — Moab și probabil Ammon.

c. **926.** Campanie a faraonului Șeșonk, care devastează Israelul, Iudeea și jefuiește Ierusalimul.

911—908. Abia, fiul lui Rehoboam, continuă ofensiva Iudeei împotriva Israelului încheind un tratat de alianță împotriva lui Ieroboam, cu Regatul arameic al Damascului, stat care va deveni principalul beneficiar al rivalității dintre cele două regate israelite.

906—883. Domnia lui Baeșa în Israel ; inițial victorios în conflictul cu Iudeea, Baeșa este constrîns, în urma alianței acesteia cu Ben-Hadad I, regele Damascului, să abandoneze politica ofensivă din S.

908—867. Domnia lui Asa în Iudeea. El conduce o energică reacție împotriva cultelor feniciene și orientale răspîndite în timpul regenței mamei sale Maaca, militînd pentru puritatea cultului lui Iahve. Începutul fortificării hotarelor nordice ale statului, semn al abandonării ideii de reunificare a statului în vechile frontiere ale lui Solomon.

883—882. Lupte pentru tron în Regatul Israel.

882—871. Ridicat la tron de armată, generalul Omri fondează o nouă dinastie în Israel. Stabilizarea internă și întărirea capacității de apărare au ca urmare o epocă de

prosperitate economică și expansiune teritorială. Samaria devine noua capitală politică și religioasă a regatului. Omri încheie o alianță cu Sidonul, întărită printr-o căsătorie dinastică, întrerupe lungul șir al luptelor cu Iudeea și repurtează o serie de victorii în confruntarea cu regatul arameic al Damascului. Realipirea Moabului. Răspîndirea cultelor feniciene, continuată și în timpul domniei fiului său Ahab, se lovește de opoziția profeților Elijah (Ilie) și Elisha (Elisei).

871—852. Domnia lui Ahab în Israel. Alianță politică cu Iudeea, pecetluită de căsătoria fiicei sale cu regele Ioram. Victorios în confruntarea cu Damascul, este însă nevoit să accepte o pace de compromis în fața pericolului ofensivei Asiriei.

853. În bătălia de la Qarqar, Ahab participă în cadrul coaliției palestineano-siriene care stăvilește temporar înaintarea lui Șalmanasar III, regele Asiriei.

852. Ahab cade în lupta de la Ramoth-Gilead împotriva forțelor Damascului.

842—814. Domnia lui Iehu în Israel ; simplu ofițer, Iehu ascede la tron în urma unei reacții populare și, sprijinit de profetul Elisha, înlătură toți membrii dinastiei lui Omri ; lichidarea cultului lui Baal și atitudinea antifenicianǎ au ca urmare izolarea statului. Pentru a contracara presiunea Regatului Damascului, Iehu se recunoaște vasal și plătește tribut Asiriei. În timpul succesorului său Ioahaz, Israelul devine dependent de Damasc.

798—769. Domnia lui Amasia în Iudeea. Înfrîntă de regele Israelului Ioaș (800—784), care cucerește Ierusalimul, Iudeea se recunoaște vasală acestuia. Totodată plătește tribut Damascului.

789—748. Ieroboam II, reprezentantul cel mai important al dinastiei întemeiate de Iehu, profită de înfrîngerea Damascului de către Asiria pentru a extinde hotarele răsăritene ale Israelului ; pentru prima dată după Solomon regatele siriene Damasc și Hamath recunosc suzeranitatea israelită. În timpul domniei lui Ieroboam II, ultima epocă de înflorire economică și afirmare politică a Israelului, sînt întreținute relații cordiale cu Iudeea. După moartea lui, în luptele interne pentru putere, statul decade rapid.

769—733. Domnia lui Azaria în Iudeea, perioadă de prosperitate economică şi de afirmare militară a ţării. Sînt întărite fortificaţiile Ierusalimului, lanţul de cetăţi de la fruntarii este consolidat, Edomul şi Filistia sînt recucerite. Înfrîngerea sa de către regele asirian Tiglatpalasar III în 738 marchează începutul decăderii regatului iudeu.

725. După dispariţia lui Tiglatpalasar III, Israelul, încurajat de Egipt, se raliază răscoalei antiasiriene din Siria şi Palestina.

721. La capătul unui asediu de trei ani, Samaria este cucerită de către Sargon II, iar Israelul transformat în provincie asiriană. O parte a populaţiei este deportată în Media şi Mesopotamia.

727—698. Domnia lui Iezechia, care întreprinde măsuri energice vizînd creşterea capacităţii de rezistenţă a Iudeei în faţa pericolului expansiunii asiriene ; armata este întărită, cetăţile de la hotare consolidate, administraţia reorganizată prin crearea a 4 prefecturi, cultul lui Iahve reformat prin purificarea lui de elemente străine şi concentrat exclusiv în cadrul Templului din Ierusalim. Ralierea la răscoala antiasiriană din Palestina, sprijinită de Egipt, se soldează cu pustiirea Iudeei de către Sennacherib şi cu asediul Ierusalimului în 701, întrerupt probabil datorită unei epidemii în rîndul trupelor asiriene. Iezechia se recunoaşte din nou vasal Asiriei.

639—609. Domnia lui Iosia. Profitînd de prăbuşirea puterii asiriene, Iosia inaugurează în 622, prin „descoperirea şi introducerea Cărţii legii (T o r a)", o epocă de ample şi radicale reforme naţional-religioase. În timpul său sînt ocupate unele teritorii din N aparţinînd regatului Israel.

609. Bătălia de la Megiddo ; Iosia este înfrînt şi cade în luptă încercînd să oprească trecerea spre Eufrat a armatei egiptene conduse de prinţul Nechao, în sprijinul ultimelor trupe asiriene atacate de coaliţia medo-babiloneană. Dispariţia lui Iosia inaugurează o epocă de profunde frămîntări sociale şi politice care duc la rapidul declin al statului iudeu.

605. În urma înfrîngerii Egiptului în bătălia de la Karkemiş, Iudeea intră în sfera de influenţă a Regatului Noului Babilon.

597. Nabucodonosor II cucereşte Ierusalimul şi reprimă încercarea Iudeei de emancipare de sub dominaţia chaldee. Ultimul suveran al regatului iudeu, Sedechia, instalat de Nabucodonosor, se răscoală în 588, în pofida opoziţiei profetului Ieremia.

586. La capătul unui asediu de un an şi jumătate, Ierusalimul, ultimul centru al răscoalei antibabiloniene, este cucerit şi distrus de Nabucodonosor II ; desfiinţarea statului iudeu şi deportarea în masă a locuitorilor în Mesopotamia („Captivitatea babiloniană"). Epocă fertilă pentru activitatea literară şi religioasă a poporului israelit.

539. După cucerirea Babiloniei şi anexarea Regatului Chaldeu, Cirus, regele Persiei Ahemenide, autorizează reîntoarcerea în Palestina a israeliţilor din Mesopotamia. Timp de două secole (539—332) Palestina rămîne o provincie a Imperiului Persan.

520—515. Reconstrucţia, în timpul lui Darius I, a Templului din Ierusalim. În 445, în vremea domniei suveranului Artaxerxe I, începe refacerea zidurilor Ierusalimului şi reorganizarea vieţii religioase a comunităţii israelite din oraş.

332. Palestina este inclusă fără luptă în imperiul lui Alexandru cel Mare.

323. După moartea lui Alexandru şi împărţirea imperiului între generalii săi, Palestina este inclusă în hotarele Egiptului ptolemeic. Pentru diaspora se deschid acum noi porţi ; la Alexandria se constituie o importantă comunitate evreiască ; aici sînt traduse în limba greacă, în jurul anului 200, cea mai mare parte a scrierilor Vechiului Testament (aşa-numita S e p t u a g i n t a).

200. Antioh III cel Mare anexează Palestina Regatului Seleucid.

167. Antioh IV profită de conflictele dintre preoţimea israelită filoelenă şi cea conservatoare pentru a interzice practicile religioase tradiţionale şi cultul lui Iahve. Procesul de elenizare declanşează o răscoală populară condusă de Matatia din Modein, din familia preoţească a Hasmoneilor sau Macabeilor, iar după moartea lui într-o luptă cu forţele seleucide, de către fiii săi, Iuda Macabeul (mort în 160), Ionatan şi Simon .

150. După ce Iuda Macabeul recucereşte Ierusalimul şi restabileşte cultul lui Iahve în Templu (164), Ionatan

este recunoscut în 152 ca mare preot, apoi, în 150, ca „strateg al Iudeei", punînd astfel bazele unui stat iudeu elenistic de sine stătător. Profitînd de luptele pentru putere din Regatul Seleucid, Ionatan anexează S Samariei și regiunea Ekron.

140. Simon, care cu doi ani înainte obținuse din partea Regatului Seleucid renunțarea la orice fel de tribut plătit de Iudeea, este proclamat la Ierusalim de către o mare adunare etnarh, mare preot și comandant militar suprem al „națiunii" iudee.

129. Ioan Hircan I (134—104), fiul lui Simon, dobîndește, după înfrîngerea și moartea lui Antioh VII în Mesopotamia, recunoașterea deplinei independențe de stat a Iudeei. Prin cucerirea Samariei, Iudumeei (fostul Edom) și a Galileei, Regatul Iudeu atinge acum maxima sa expansiune teritorială din timpul dinastiei Macabeilor și totodată, de după moartea lui Solomon. Hircan I bate monedă proprie și încheie o alianță cu Roma.

104—103. Domnia lui Aristobul, primul conducător al Iudeei elenistice care ia titlul de rege.

103—76. Alexandru Ianai poartă războaie victorioase împotriva Regatului Seleucid și a Egiptului Lagid, a arabilor nabatei și a moabiților. Războiul civil izbucnit în timpul domniei sale contribuie la slăbirea statului.

63. Pompei include Iudeea în provincia romană Siria, acordîndu-i o autonomie limitată ; fostul rege Hircan II rămîne mare preot și, din 47, și etnarh clientelar statului roman. Legăturile cu parții determină Roma să înlăture în 37, definitiv, dinastia Hasmoneilor de la putere.

37—4 î.e.n. Irod cel Mare, rege al Iudeei. Fiu al lui Antipatros, general din Idumeea, și al unei prințese arabe, devenit cetățean roman, Irod este impus cu sprijinul Romei în calitate de rege clientelar al Iudeei și reconfirmat la sfîrșitul războaielor civile, în 30, de către Octavian. Măsurile adoptate în timpul domniei lui modifică radical modul de viață al comunității : puterea sacrală este separată de cea profană, marii preoți sînt numiți și revocați de suveran, care ia ca model organizatoric structurile statelor elenistice, sprijinindu-se pe o armată puternică de mercenari și un aparat birocratic centralizat. Politica sa filoelenă (numeroși sfetnici de bază sînt

greci, se acordă drepturi egale grecilor şi evreilor), introducerea cultului imperial au făcut ca Irod să fie urît de poporul iudeu. La moartea lui regatul este împărţit între cei trei fii ai săi, reunificat în timpul domniei nepotului său Irod Agrippa I (41—44) pentru a fi transformat din nou în provincie romană de împăratul Claudius, în 44.

HITIŢII

milen. 3 (a doua jumătate). În Asia Mică, punte de legătură între Europa şi Asia Centrală, important focar de civilizaţie în epocile neolitică şi eneolitică, se dezvoltă acum o înfloritoare civilizaţie, folosind bogatele resurse de minereu de cupru, argint, aur ; răspîndirea şi generalizarea metalurgiei bronzului. Populaţia autohtonă, de origine asianică („protohati" sau „protohitită"), era organizată în vremea suveranilor akadieni Sargon I şi Naram-Sin în mici principate ; conducătorii acestora vor figura, cîteva secole mai tîrziu, sub numele de r a b a în documentele asiriene.

milen. 3 (sfîrşit) — milen. 2 (început). Pătrunderea în Asia Mică, din spaţiul euro-asiatic, în mai multe valuri, a unor triburi de păstori nomazi de grai indo-european. Stabilirea în acest context, în Anatolia Centrală, pe cursul superior şi mijlociu al fluviului Halys, a triburilor hitite ; limba hitită, cea mai veche limbă indo-europeană cunoscută, este înrudită cu luviana (din SE şi SV Anatoliei) şi cu palaica (dialect din N, din Paflagonia). Patria de origine şi căile de pătrundere ale hitiţilor în

Asia Mică au rămas şi astăzi subiect de dispută. Treptat, hitiţii devin pătura politico-militară hegemonă în micile principate asianice din Anatolia care au drept centre oraşe hitite precum Kussara, Nesa, Hattusas, Zalpa ş.a.

sec. 22—21. Imperiul Sumerian, condus de cea de-a treia dinastie din Ur, ajunge cu hotarele sale septentrionale la periferia lumii anatoliene. Pătrunderea unor influenţe sumeriene în Asia Mică.

sec. 19. În oraşe din Asia Mică, precum Kaneş (Kültepe), Hattusas ş.a. sînt fondate factorii comerciale asiriene.

sec. 18. Documente hitite ale Regatului Vechi amintesc de activitatea unificatoare a regilor din Kussara — Pikhanas şi fiul său Anitta. Cucerirea oraşelor Hattusas, Zalpa, Salatiwar, Paruşanda ; stabilirea capitalei la Nesa.

1700—1500. Regatul Vechi.

1680—1650. Domnia lui Labarnas (Tabarnas). Încheierea procesului de unificare a statului. Activitatea lui Labarnas a rămas în ochii posterităţii atît de importantă, încît numele său (asemenea celui de Caesar şi Augustus) a devenit titlu dinastic (sinonim cu „rege"), fiind purtat de toţi suveranii hitiţi de mai tîrziu. În vîrful ierarhiei statale se afla suveranul (l a b a r n a), judecător, preot şi conducător militar suprem, zeificat după moarte ; regina (t a w a r n n a n n a) joacă un rol important la curte. Pentru a contracara puterea nobilimii militare, legată personal de rege, acesta se sprijină pe aparatul funcţionăresc şi pe preoţime. Dreptul penal hitit este incomparabil mai uman decît cel asirian sau babilonian ; pedepsele cu moartea sau mutilarea sînt comparativ cu alte societăţi orientale foarte rare. Femeia şi copilul ocupă o poziţie favorizată, barierele între stările sociale sînt mai puţin fixe. Panteonul religiei hitite este de un sincretism impresionant ; alături de divinităţi protohitite întîlnim zeităţi indo-europene, babiloniene, hurite, siriene, cultul fiind influenţat de practicile babiloniene. Arhivele descoperite la Hattusas cuprind texte religioase, creaţii literare după modele sumeriano-akadiene, documente de stat şi anale oficiale ale regilor. Creaţia istoriografică, de o remarcabilă modernitate, include motivaţia actelor protagoniştilor, amintind de multe ori înfrîngerile suferite de suverani.

1650—1620. Domnia lui Hattusilis I. Succesor al lui Labarnas (identificat de unele izvoare chiar cu acesta),

Hattusilis mută capitala regatului de la Kussara la Hattusas (azi Bogazköy, la 150 km E de Ankara) și inițiază o politică expansionistă. El pătrunde în Siria de N purtînd lupte grele cu principala putere din regiune — regatul cu centrul în orașul Alep. Hattusilis mai are de înfruntat regatul Arzawa (din S Asiei Mici — Cilicia de mai tîrziu) și primele atacuri ale huriților la hotarele meridionale ale statului. Din timpul domniei sale datează primele documente hitite (redactate în scrierea cuneiformă babiloneană), printre care și poeticul său „testament politic", unde deplînge intrigile de la curte în care au fost atrași propriii lui copii.

1620—1590. Mursilis I, nepot și succesor al lui Hattusilis I. Încheie cucerirea Siriei septentrionale prin nimicirea regatului de la Alep, în pofida sprijinului acordat acestuia de huriți.

c. **1595.** La capătul unui raid de aproape 2 000 km, Mursilis cucerește și jefuiește Babilonul, care este apoi ocupat de kasiți. Revenit în capitală, el cade victimă unei conjurații de palat, act care inaugurează o perioadă de frămîntări dinastice urmată de decăderea pentru o jumătate de secol a autorității centrale. Huriții pătrund în SE Asiei Mici, întemeind aici statul Kizzuwadna.

1525—1500. Domnia lui Telepin, ultimul suveran al vechiului regat. El este inițiatorul unei reforme menite a înlătura arbitrarul în determinarea succesiunii la tron, stabilită acum pe linie bărbătească directă numai în cadrul familiei domnitoare. Ca o concesie făcută aristocrației, Telepin recunoaște „adunării tuturor războinicilor" (p a n k u s) importante atribuții judecătorești și politice, inclusiv dreptul de a-l confirma pe noul suveran. Sistemul va rămîne în vigoare timp de două secole. Telepin respinge atacuri ale huriților și încheie un tratat cu Kizzuwadna. Din această epocă datează și primul cod de legi hitit.

c. **1500—1380.** Regatul Mijlociu. Epocă obscură a istoriei hitite, marcată de decăderea autorității statale, care se reduce acum la ținuturile anatoliene ; însăși capitala Hattusas este cucerită și incendiată de dușmani. Statul hurit Mitanni, devenit puterea hegemonă a Orientului Apropiat, anexează posesiunile hitite din Siria și își impune suzeranitatea asupra regatului Kizzuwadna. În

încercarea de a contracara puterea mitaniană, suveranii hitiți caută sprijin în Egiptul faraonic, plătind tribut lui Tutmes III. Epocă de pătrundere a civilizației hurite în Asia Mică.

1380—1200. Regatul Nou.

1380—1346. Domnia lui Suppiluliuma I. Fondator al Regatului Nou, Suppiluliuma domină timp de aproape 4 decenii istoria Orientului Apropiat. În primii ani de domnie el consolidează autoritatea monarhică și reimpune suveranitatea hitită în cea mai mare parte a Asiei Mici ; principatele Arzawa, Kizzuwadna și Wilusa recunosc autoritatea hitită, triburile gasga din N sînt temporar înfrînte. Suppiluliuma reia politica expansionistă tradițională spre S și SE profitînd de slăbirea autorității regatului hurit Mitanni și a Egiptului faraonic. El cucerește capitala mitaniană Wassuganni și impune un suveran vasal pe tronul acestui stat. Ocupă Siria de N și Centrală, regiunea Amurru (Libanul de astăzi) și cetatea Karkemiș de pe Eufrat. Prestigiul de mare putere atins în timpul domniei sale de Regatul Hitit este ilustrat de solicitarea văduvei faraonului Tutankhamon, regina Anklesenamen, de a-i trimite ca soț pe unul din fiii săi. Moare răpus de ciumă în timpul unei epidemii care pustiește întregul regat.

1345—1315. Mursilis II, fiul mezin al lui Suppiluliuma, ocupă tronul după scurta domnie a fratelui său Arnuwandas II. Analele lui, cele mai bogate transmise pînă la noi (de arhivele din Bogazköy) ale unui suveran hitit, relatează despre reprimarea răscoalelor principatelor vasale din N Anatoliei (Arzawa, Mira ș.a.), ale regatului clientelar Azzi-Hayasa, ale orașelor siriene, despre respingerea atacurilor triburilor gasga din NE ; în urma acestor campanii statul hitit este consolidat în hotarele stabilite de Suppiluliuma.

1315—1296. Muwatallis, fiul lui Mursilis II, este confruntat cu tentativa Egiptului de a instala autoritatea faraonilor asupra Siriei. Mutarea reședinței regale la Dattassa, mai aproape de hotarele siriene, și încredințarea fratelui său Hattusilis, cu reședința la Hattusas, a guvernării Anatoliei.

1296. Bătălia de la Kadeș pe Orontes, între Muwatillis și faraonul Ramses II, prima bătălie din istorie a cărei

desfăşurare tactică a putut fi reconstituită din izvoarele egiptene. Controlul hitit asupra Siriei rămîne neschimbat ; analele hitite nu menţionează confruntarea (atît de glorificată de faraonul egiptean), considerată probabil fără o importanţă deosebită.

1289—1265 î.e.n. Domnia lui Hattusilis III, fratele lui Muwatallis, care-l înlătură pe nepotul său Urhi-Tesup, succesorul legitim. Înflorire economică şi culturală a statului.

1283. Tratat de pace între Regatul Hitit şi Egiptul faraonic, delimitînd sferele de influenţă ale celor două state în Siria (primul cunoscut în istoria antică). Fiica suveranului hitit devine regină a Egiptului.

1265—1235. Domnia lui Tudhalias IV. Mama sa, Puduhepa, soţia lui Hattusilis III, exercită coregenţa. Adoptarea unor importante reforme ale instituţiilor religioase ; amenajarea marelui sanctuar de la Yazili-Kaia. Apariţia în V Asiei Mici a unui puternic stat Ahhijawa (a cărui identificare rămîne subiect de controversă), cu care hitiţii poartă grele lupte. Începutul declinului Regatului Hitit.

c. 1200. Prăbuşirea statului hitit sub loviturile „popoarelor mării". Capitala Hattusas este distrusă. Nucleul vechiului regat hitit este ocupat de triburile frigienilor. Mici regate hitite (şi neohitite), arameizate în sec. 11—10 î.e.n., — Malatya, Tabal, Que, Karkemiş, Kummukh (Commagene), Gurgum ş.a. — supravieţuiesc în SE Anatoliei şi N Siriei pînă la cucerirea asiriană din sec. 8.

FRIGIA

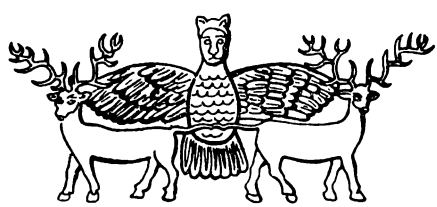

c. 1200 î.e.n. În contextul Marii migraţii egeice care pustieşte bazinul oriental al Mării Mediterane are loc pătrunderea triburilor indo-europene ale frigienilor din

Peninsula Balcanică peste Hellespont în centrul Asiei Mici. Triburile trace ale frigienilor, originare din Macedonia şi Tracia, fac parte din populaţiile sub ale căror lovituri se prăbuşeşte Regatul Hitit.

c. **1110.** Tiglatpalasar I (1115—1076) respinge pe Tigrul Superior atacuri ale frigienilor (desemnaţi sub numele de „muşki") împotriva graniţei, de NV a Asiriei.

1000—800. Frigienii îşi extind autoritatea la apus de fluviul Halys (= Kizil Irmak), în centrul şi vestul Asiei Mici, asimilînd populaţiile de pe întinsul fostului stat hitit ; întreţin vii relaţii comerciale cu Urartu, Asiria, apoi cu cetăţile greceşti de pe litoralul asiatic.

sec. 8. Constituirea statului frigian cu capitala la Gordion, care cunoaşte o afirmare meteorică în istoria Orientului Apropiat. Frigia cunoaşte o mare prosperitate, devenind pentru un secol puterea hegemonă în Asia Mică. Arta frigiană este reprezentată de zidurile monumentale ale oraşului Gordion, de templele rupestre închinate Cibelei, principala divinitate a panteonului, de locuinţe, vase de bronz, ceramică decorată cu motive geometrice. Limba a supravieţuit în c. 120 de inscripţii din sec. 8—4 î.e.n., redactate într-un alfabet propriu.

c. **710.** Conflict între regele frigian Midas (738—696), numit în izvoarele asiriene Mita din Muşki, şi Sargon II, regele Asiriei. Potrivit tradiţiei, Midas este primul suveran oriental care trimite ofrande sanctuarului din Delfi.

c. **695.** Statul frigian este distrus în urma unei pustiitoare invazii cimeriene. O serie de mici principate frigiene supravieţuiesc aproape un secol. Cea mai mare parte a Frigiei este cucerită în sec. 7 de tînărul stat lidian. La jumătatea sec. 6, vechiul teritoriu al Frigiei este inclus în Imperiul Persan, în 333 este cucerit de Alexandru cel Mare, apoi, în 301, este inclus de Regatul Seleucid ; în sec. 3—2 î.e.n. face parte din Pergam, Galatia şi Bithynia, apoi intră în componenţa statului roman — provincia Asia (133, 116 şi 25 î.e.n.). Monumente epigrafice care folosesc limba frigiană, scrise în alfabet grecesc, supravieţuiesc pînă în sec. 4 e.n. Influenţată de lumea elenă, civilizaţia frigiană va influenţa la rîndul ei îndeosebi religia şi muzica greacă.

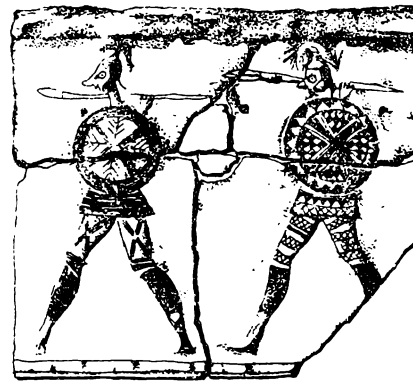

sec. 8—7 î.e.n. Constituirea statului lidian în V Asiei Mici, la extremitatea apuseană a platoului anatolian, într-o regiune mărginită la N de Mysia, la E de Frigia, la S de Caria şi în V de Ionia. Lidienii, popor de origine indo-europeană, vorbind o limbă din ramura anatoliană (sau hitito-luviană) şi folosind un alfabet derivat din cel est-grecesc, se stabiliseră în Asia Mică în milen. 2 î.e.n. şi s-au impus ca element politic hegemon, suprapus populaţiei autohtone anatoliene. Teritoriul ocupat de ei apare în Iliada cu numele de Meonia.

c. 680—c. 652. Domnia lui Gyges, personalitate semilegendară, întemeietorul dinastiei Mermnazilor. Potrivit tradiţiei, Gyges îl înlătură pe regele Candaules din dinastia asiriană a Heraclizilor, profită de prăbuşirea statului frigian pentru a ocupa regiunea apuseană a acestuia, apoi îşi extinde autoritatea asupra unor colonii greceşti de pe litoralul asiatic al Mării Egee (Colofon, Magnesia). Pentru a rezista presiunii cimerienilor, se aliază cu regele asirian Aşurbanipal, apoi, pentru a contracara ameninţarea Asiriei în continuă expansiune, se apropie de faraonul Psammetic I. Gyges trimite daruri oracolului de la Delfi.

c. 652. Gyges cade într-o luptă cu cimerienii năvăliţi în Lidia, care cuceresc şi jefuiesc capitala Sardes.

c. 652—629. Ardys I restaurează unitatea statului, respinge o invazie a tribului trac al trerilor şi începe un război împotriva Miletului, continuat şi de fiul său Sadyattes.

618—652. Domnia lui Alyattes, care consolidează puterea lidiană şi elimină ameninţarea cimeriană din Asia Mică.

Probabil la începutul domniei sale sînt bătute în Lidia primele monede de electron (aliaj 40/60 aur cu argint) ale lumii antice. Consolidarea protectoratului asupra cetăților grecești de pe litoral prin susținerea unor regimuri tiranice filolidiene. Extinderea hotarelor răsăritene ale statului pînă la fluviul Halys (=Kizil Irmak) declanșează un conflict cu Media, care ocupase posesiunile anatoliene ale Asiriei.

585 mai 28. În timpul unei bătălii dintre Alyattes și Ciaxare, regele Mediei, are loc o eclipsă de soare (prevăzută de filosoful ionian Thales din Milet). Încheierea păcii care fixează fluviul Halys ca hotar între cele două puteri.

562. Cresus, fiul lui Alyattes, ocupă tronul Lidiei. Apogeul economic și politic al statului, care include acum și coloniile grecești de pe țărmul apusean al Asiei Mici (cu excepția Miletului) ; bogăția lui Cresus devine proverbială în lumea antică. Prin intermediul Lidiei, deschisă influențelor elene, limba și civilizația greacă pătrund adînc în Asia Mică.

546. Înfrînt în bătălia de la Pteria, din Cappadocia, asediat în Sardes, Cresus este făcut prizonier de Cirus II cel Mare. Lidia devine o satrapie a Imperiului Persan. Provincie persană timp de două secole, cucerită de Alexandru Macedon în 334, Lidia va fi ulterior inclusă în Regatul Seleucid (305), Pergam (190), provincia romană Asia (133 î.e.n.). Limba lidiană dispare în sec. 1 î.e.n.

URARTU

sec. 13 î.e.n. Izvoarele asiriene menţionează sub numele generic de „Ţările Nairi" mici principate hurite în Podişul Armeniei, în vecinătatea lacului Van. Încercările Asiriei de a-şi extinde durabil autoritatea în aceste regiuni, în sec. 12—9, eşuează.

sec. 9 (prima jumătate). Constituirea, în regiunea lacurilor Van şi Urmia (=Razaiyeh, Iran), a statului Urartu.

833—825. Domnia lui Sardur I, considerat creatorul statului urartian centralizat. În cea mai veche inscripţie cunoscută, redactată în limba asiriană, Sardur se autoproclamă „fiu al lui Lutipri, rege mare şi puternic, rege al ţării Nairi, rege fără egal". În cel de al 20-lea an de domnie a lui Şalmanasar III, analele asiriene înregistrează o mare campanie împotriva lui Sardur I. Timp de două secole Regatul Urartu constituie cel mai puternic adversar al Asiriei la hotarele ei nordice.

825—805. Domnia lui Ispuini, fiul lui Sardur I. Consolidarea autorităţii centrale, fortificarea capitalei Tuşpa, situată pe malul răsăritean al Lacului Van, extinderea hotarelor spre SE, în Podişul Iranului, în condiţiile războiului civil din Imperiul Asirian. Începînd cu Ispuini, inscripţiile sînt redactate în limba urartiană, folosind o scriere hieroglifică proprie, apropiată de cea hitită.

805—790. În timpul guvernării suveranului Menua, sistemul de administrare a provinciilor este perfecţionat şi se iniţiază un vast program de construcţii civile (temple, palate, canale de irigaţie) şi militare (lanţuri de fortăreţe la hotare). Construcţia unui gigantic apeduct care leagă Tuşpa de surse de apă potabilă din munţi. Continuă expansiunea spre N, este cucerită regiunea din S lacului Urmia populată de triburile maneilor, este supus principatul Melitene.

790—760. Domnia lui Argişti I marchează apogeul politic al statului, devenit principala putere a Orientului Apropiat. Extinderea hotarelor la N de fluviul Araxes (Transcaucazia) şi spre SV pînă la ţărmurile Mării Mediterane, în regiunea Siriei de N. Campanii victorioase împotriva mezilor şi perşilor. Trupe urartiene ajung la 40 km de capitala Asiriei. Bogăţia în minereuri a permis dezvoltarea unei înfloritoare industrii de prelucrare a metalelor, renumită pentru realizările ei în întreaga regiune anatolo-siriană. Sînt preluate şi dezvoltate

forme și motive asiriene pe vase de bronz, obiecte de fier ș.a.

766—733. Domnia lui Sardur II. În primele două decenii, Urartu cunoaște apogeul expansiunii teritoriale ; regatele neohitite din SE Anatoliei, principatele din Siria de N i se recunosc vasale. Urartu controlează acum principalele căi comerciale ale Asiei Anterioare.

743. Bătălia de la Arpad. Sardur II și patru aliați sirieni suferă o grea înfrîngere din partea Asiriei, care, sub Tiglatpalasar III, cunoaște o irezistibilă ascensiune.

741. Campanie a lui Tiglatpalasar III în Urartu. Deși nu poate cuceri Tușpa, pe care o asediază, suveranul asirian dă o grea lovitură prestigiului monarhiei urartiene.

733—714. Rusa I este confruntat cu tendințele centrifuge ale provinciilor și principatelor vasale de la hotare, precum și cu primele incursiuni, la hotarele septentrionale, ale triburilor nomade ale cimerienilor și sciților, pornite din stepele nord-pontice.

714. O campanie minuțios pregătită de Sargon II se încheie cu urmări catastrofale pentru statul Urartu. Armata lui Rusa I este înfrîntă în lupta de la Muntele Uauș, regele asirian pustiind apoi nestînjenit o mare parte a țării și jefuind centrul religios al regatului de la Musasir. Potrivit cronicilor asiriene, Rusa se sinucide în urma acestui dezastru.

714—680. Argiști II depune eforturi energice pentru a șterge urmările pustiitoarei campanii a lui Sargon II. Începutul decăderii statului, ca urmare a tendințelor centrifuge ale provinciilor și a atacurilor tot mai incisive ale triburilor nomade la hotarele nordice.

680—645. Rusa II. Redus la hotarele originare din Podișul Armeniei, Urartu își pierde rolul politic de prim plan. Angrenat în lupte grele împotriva cimerienilor și sciților, Rusa II se recunoaște vasal Asiriei.

645—640. Sardur III solicită ajutor regelui asirian Așurbanipal împotriva atacurilor călăreților nomazi. Ultimele decenii de existență a statului ca și numele suveranilor sînt insuficient cunoscute.

c. 595. Prăbușirea statului Urartu sub loviturile sciților. Teritoriul lui este anexat în următorii ani de statul med al lui Ciaxare. Triburile indo-europene ale armenilor, migrate în sec 7 la hotarele de V și S ale regatu-

lui, ocupă în sec. 6 întregul teritoriu locuit de urarițI, asimilînd populația și civilizația urartiană și impunînd propria limbă — armeana.

ARMENIA

c. 1200 î.e.n. În contextul amplelor mișcări de populații care afectează Europa de SE și bazinul oriental al Mării Mediterane, pătrund din Peninsula Balcanică în Asia Mică, alături de triburile frigienilor, armenii, populație de origine indo-europeană ; stabilirea acestora în centrul Asiei Mici, pe teritoriul vechiului Regat Hitit.

sec. 7—6. Deplasarea triburilor armenilor spre E în regiunea izvoarelor fluviilor Eufrat și Tigru, la hotarele de V și S ale Regatului Urartu, pe care-l ocupă treptat în cursul sec. 6. Armenii asimilează populația și civilizația urartiană și își impun propria limbă, rămasă pînă astăzi un idiom indo-european distinct (formînd o ramură de sine stătătoare), influențată în antichitate de cea iraniană, de limbile caucaziene și elenă.

sec. 6 (început). Armenia recunoaște suzeranitatea regatului mezilor.

550—331. Armenia este o satrapie a Imperiului Persan, guvernată de reprezentanți ai familiei regale a Ahemenizilor. Primele mențiuni ale poporului armean datează de la începutul domniei lui Darius I (care reprimă o revoltă a Armeniei), figurînd apoi în opera lui Herodot ; numele de Armenia apare pentru prima dată în lucrarea lui Xenofon Anabasis. Ei înșiși, armenii, își dau numele de haikh. Răspîndirea zoroastrismului ca religie oficială.

317—284. Satrapul persan Ardvates dobîndeşte în timpul războaielor dintre diadohi independenţa Armeniei, fondînd o dinastie care conduce ţara pînă în 211 î.e.n.

211. Cucerirea Armeniei de către Antioh III cel Mare, suveranul Regatului Seleucid, şi împărţirea ţării în două satrapii — Armenia Minor (în V) şi Armenia Maior (în E).

190. După înfrîngerea lui Antioh III de către Roma, satrapii locali se proclamă independenţi, fondînd două regate armene separate timp de un secol : Artaxias în Armenia Maior şi Zadriades în Armenia Minor.

189—160. Domnia lui Artaxias (Artaşe) ; acesta adoptă titlul de rege, fondează dinastia Artaşizilor (care conduce Armenia pînă în anul 1 e.n.), şi stabileşte capitala noului stat la Artaxata (Artaşat).

95—55 î.e.n. Domnia lui Tigran II cel Mare, în timpul căruia Armenia antică atinge apogeul puterii şi expansiunii teritoriale. Aliat cu Mitradate VI Eupator, ambiţiosul rege al Pontului (cu a cărui fiică Cleopatra se şi căsătoreşte), Tigran extinde hotarele statului spre S şi E (anexînd N Mesopotamiei), realizează unitatea întregii Armenii (eliminîndu-l pe Artane din Armenia Minor), ocupă Regatul Seleucid (83), Cilicia şi Fenicia ; în S regatului zideşte o nouă capitală — Tigranocerta. Înfrînt de romani în cel de al treilea război mitradatic (74—63), este constrîns să renunţe la toate cuceririle şi la o politică externă independentă.

64—63. În cadrul „reorganizării Orientului" de către Cn. Pompeius, Armenia Minor (regiunea de la apus de Eufrat) este anexată de statul roman (şi alipită succesiv provinciilor Cappadocia, Galatia şi Pont), iar Tigran II se recunoaşte rege clientelar Romei. Stabilirea hotarelor răsăritene al statului roman pe fluviul Eufrat, care-l separă de Regatul Part, are ca urmare transformarea Armeniei într-un stat tampon, obiect al tendinţelor expansioniste ale celor două imperii. Conflictele care vor opune din sec. 1 î.e.n. şi pînă în sec. 7 e.n. pe romani (apoi pe bizantini) parţilor (ulterior sasanizilor) vor marca în mod tragic existenţa poporului armean. În pofida tuturor vitregiilor, acesta îşi va păstra nealte-

rate identitatea etnică, individualitatea limbii, culturii și religiei timp de două milenii.

34—30. După ce-l detronează pe Artavazd II, Marcus Antonius impune pe tronul Armeniei pe fiul său minor, Alexandru.

20. Tigran III este instalat pe tron de către generalul roman (viitorul împărat) Tiberius. Timp de aproape un secol regii Armeniei sînt impuși cu forța armelor fie de Roma, fie de Parția.

c. 54. Suveranul part Vologese I impune pe fiul său Tiridate I ca rege al Armeniei, ceea ce declanșează un lung război cu Roma încheiat printr-un compromis în anul 66. Armenia se recunoaște stat clientelar Romei, dar condus de o dinastie parță.

66. Tiridate I este încoronat ca rege al Armeniei în Forumul din Roma de către împăratul Nero. Noua dinastie arsacidă va domni, cu întreruperi, pînă în 428.

70. Armenia Minor este alipită provinciei Cappadocia ; legiunea a XII Fulminata este stabilită în garnizoană la Melitene pe Eufrat. În timpul lui Dioclețian vor exista două provincii — Armenia Prima și Armenia Secunda.

114—117. În contextul ofensivei romane împotriva Regatului Part, împăratul roman Traian transformă întreaga Armenie în provincie romană (guvernator — L. Catilius Severus). Hadrian renunță, la începutul domniei, la toate cuceririle predecesorului său, fixînd din nou granița imperiului pe Eufrat.

161. Instalarea lui Pacorus, fiul regelui part Vologese III, ca rege al Armeniei, declanșează un nou război romano-part (162—166), în urma căruia Armenia redevine regat clientelar Romei.

224. Înlăturarea dinastiei Arsacizilor de către sasanizi. Presiunea sasanidă asupra Armeniei se accentuează după ocuparea tronului de către Șapur I (241—272) și în condițiile slăbirii autorității romane în Orient în epoca de apogeu a crizei sec. 3 (235—284).

298. Înfrînt în confruntarea cu Imperiul Roman (297—298), Imperiul Sasanid recunoaște suzeranitatea romană asupra Armeniei.

c. 301. Adoptarea creștinismului de către regele Tiridate III ; Armenia este primul stat în care acesta devine religie oficială. Biserica armeană se va desprinde de sub orice autoritate externă, organizîndu-se pe baze națio-

nale în timpul catolicosului (patriarhului) Sahac Partev (390—438) și va respinge în 451 hotărîrile Conciliului de la Efes de condamnare a monofiziților.

387. Tratat de pace între Teodosiu I și suveranul sasanid Șapur III ; împărțirea Armeniei între Roma (1/5 din teritoriu) și Persia sasanidă (4/5). Suveranii sasanizi vor menține în Armenia pînă în 428 dinaști armeni din vechea familie domnitoare.

395. În urma împărțirii Imperiului Roman, Armenia apuseană revine Imperiului Roman de Răsărit, apoi celui Bizantin.

406—409. Traducerea Bibliei în limba armeană, de către cărturarul Mesrop Maștoț, împreună cu catolicosul Sahac Partev ; Mesrop crease anterior, folosind caractere grecești, siriene și iraniene, alfabetul armean. Începutul culturii culte armene.

428. Bahram V înlocuiește principii armeni prin guvernatori persani. Persecuții anticreștine și începutul unei politici de iranizare forțată.

451 mai 26—28. Bătălia de la Avarayr. Armata armeană, condusă de Vardar Mamiconian, este înfrîntă de forțele sasanide, mult superioare numeric ; rezistența eroică a armenilor constrînge însă Imperiul Sasanid să renunțe la proiectul de convertire forțată la zoroastrism. Armenia va rămîne în Imperiul Sasanid pînă în 651, cînd este cucerită de arabi.

PERSIA

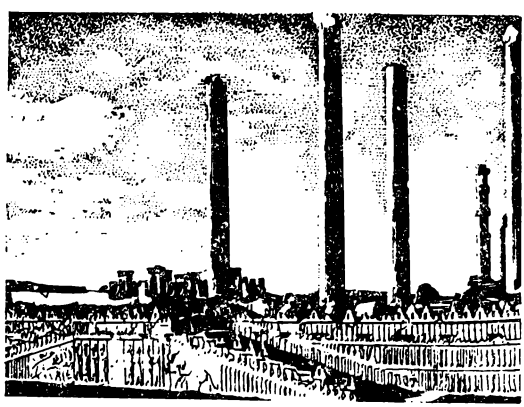

milen. 2 (a doua jumătate). În Podișul Iranului pătrund dinspre NE, în mai multe valuri succesive, triburi de păstori nomazi iranieni (de origine indo-europeană). În partea apuseană se stabilesc către sfîrșitul milen. 2 î.e.n. triburile, îndeaproape înrudite, ale mezilor și perșilor, care devin elementul etnic și politic hegemon în zonă ; întreaga regiune va primi numele de „Țara arienilor" (=Iran). Mezii se așază în S Mării Caspice și în regiunea lacului Urmia, în vecinătatea Asiriei și a Regatului Urartu, perșii — în partea central-vestică a podișului, migrînd ulterior spre SE, în ținutul din NE Golfului Persic, în actuala provincie Fars, la răsărit de Regatul Elamului.

sec. 9 (a doua jumătate). Primele mențiuni în izvoarele asiriene ale mezilor și perșilor, împotriva cărora Asiria va întreprinde în următoarele două secole frecvente campanii.

sec. 8—550. Regatul Media. Triburile mezilor, mai importante numeric și militar decît cele ale perșilor, datorează prima lor mențiune istorică unei inscripții din anul 836 a suveranului asirian Șalmanasar III. Constituirea statului med are loc la finele sec. 8, după slăbirea regatului maneilor din NV Iranului în urma incursiunilor asiriene și urartiene. Înfrîngerea unui conducător med, Daiukku, de către Sargon II, este menționată într-o inscripție asiriană din 715 ; identificarea lui Daiukku cu Deioces, fondatorul, potrivit lui Herodot, al regatului med, rămîne o simplă ipoteză. Existența și cronologia primilor suverani mezi, Deioces și Fraortes (căzut într-o luptă cu asirienii), rămîne nebuloasă. Răspîndirea fierului în Podișul Iranian în sec. 7—6, constatată arheologic, este pusă de unii specialiști pe seama expansiunii statului med, care rămîne, pînă la cucerirea sa de către perși în 550, elementul politic dominant în Iranul Occidental. Civilizația mezilor, puternic marcată de cea scită și urartiană, a lăsat extrem de rare vestigii arheologice și nici un document scris.

c. 700 î.e.n. Are loc, potrivit tradiției, unificarea triburilor perșilor din SV Iranului de către Ahaimene, fondatorul dinastiei Ahemenizilor. Succesorul său, Teispe, ocupă vechiul oraș Anșan și profită de prăbușirea Elamului sub loviturile Asiriei, la jumătatea sec. 7, pentru a-și extinde posesiunile. Sub urmașii săi Cirus I și Cambise

I, Persia recunoaşte iniţial suzeranitatea Asiriei, apoi pe aceea a Mediei. Cambise I (600—559) se căsătoreşte cu fiica suveranului med Astiage. Civilizaţia persană este profund marcată la începuturile ei de cea elamită ; elamita rămîne pînă în vremea lui Darius I limba arhivelor regale persane.

sec. 7 (prima jumătate). Invazii ale călăreţilor cimerieni în NV Iranului (c 680), urmate de traversarea Munţilor Caucaz de către hoarde scite (c. 660) care atacă, în alianţă cu asirienii, Media.

630—584. În timpul domniei lui Ciaxare, Media devine o mare putere a Orientului Mijlociu. După ce consolidează hotarele septentrionale şi respinge atacurile sciţilor, Ciaxare, în alianţă cu Nabopalasar, regele Chaldeu al Babiloniei, nimiceşte statul asirian, cucerind în 614 şi 612 oraşele Assur şi Ninive. În continuare Ciaxare anexează posesiunile asiriene din Anatolia şi teritoriul fostului Regat Urartu. Ecbatana (=Hamadan) devine capitala regatului med.

590—584. Război între Media şi Lidia. Eclipsa de soare, prevăzută de Thales din Milet, care are loc (28 mai 585) în timpul unei bătălii de pe fluviul Halys dintre Ciaxare şi Alyattes, regele Lidiei, grăbeşte încheierea păcii. Fluviul Halys rămîne hotarul dintre cele două state.

584—550. Domnia lui Astiage, fiul lui Ciaxare, ultimul suveran med. După înfrîngerea lui de către Cirus II cel Mare, Media devine o provincie a Imperiului Persan.

559—529. Domnia lui Cirus II cel Mare. Aliat cu Nabonid, suveranul Regatului Noului Babilon, Cirus se emancipează de sub autoritatea Mediei, îl înfrînge pe Astiage şi ocupă în 550 Ecbatana. În Imperiul Persan, ale cărui baze le pune Cirus, elementul med va păstra poziţii privilegiate în comparaţie cu restul populaţiilor supuse.

546. Cucerirea şi anexarea Lidiei. Înfrînt, regele Cresus este făcut prizonier, iar întreaga Asie Mică, împreună cu cetăţile greceşti de pe litoralul mediteranean, este inclusă în Imperiul Ahemenid. Prin intermediul oraşelor ioniene, elemente ale civilizaţiei greceşti pătrund adînc în Imperiul Persan.

545—539. Campanii ale lui Cirus în răsărit şi cucerirea unor vaste regiuni : Bactriana, Sogdiana, Dragniana, Arachosia şi Gedrosia.

539. Cirus profită de conflictul dintre Nabonid, ultimul suveran chaldeu, și preoțimea zeului Marduk, în al cărei apărător se erijează. După înfrîngerea principelui Belșazar, fiul suveranului, el va intra fără luptă în Babilon. Anexarea Regatului Noului Babilon. Evreii strămutați de Nabucodonosor II în Babilonia sînt autorizați de Cirus să revină în Palestina.

529. Moartea lui Cirus, într-o luptă cu masageții, la hotarele răsăritene ale imperiului ; eșecul tentativei de cucerire a Asiei Centrale. Geniu militar și politic, administrator înțelept și tolerant față de obiceiurile și credințele popoarelor supuse, Cirus reușește, în numai trei decenii, să reunească toate teritoriile populate de iranieni în Asia și să constituie cel mai vast și puternic imperiu al Orientului, care se întindea de la Marea Mediterană la fluviul Indus (capitala — Pasargades) ● Egiptului, Mesopotamiei și Anatoliei, care fuseseră timp de două milenii și jumătate centrele tradiționale ale imperiilor ce dominau Orientul Apropiat, li se substituie acum, pentru aproape 12 secole, Iranul, ca nucleu al celei mai de seamă puteri a Orientului Apropiat și Mijlociu.

529—522. Domnia lui Cambise II, fiul lui Cirus II cel Mare. Imaginea personalității sale transmisă de istoriografia antică, aceea a unui despot scelerat, pare a fi excesiv de deformată.

525. Cucerirea Egiptului și transformarea acestuia în provincie persană ; campaniile împotriva Libiei și Nubiei se încheie fără vreun rezultat.

522. Cambise II moare la întoarcerea sa din Egipt în Siria. Răscoale ale unor teritorii recent supuse ; uzurparea puterii de către magul Gaumata (care pretinde a fi Bardiya, fratele lui Cambise). Generalul Darius, fiu al satrapului Partiei Histaspe, îl înlătură pe uzurpator cu sprijinul nobilimii persane și ocupă tronul ahemenid. El reușește în scurt timp să reprime răscoalele din Babilonia, Susiana, Armenia, Arachosia și să restabilească unitatea imperiului.

522—486. Domnia lui Darius I. Reorganizarea vastului imperiu, care se întindea pe o suprafață de c. 5 mil. km^2, relevă la Darius calitățile unui genial om de stat. Imperiul, căruia Darius îi alipește în 519 și Punjabul, este împărțit în c. 20 de satrapii, legate de rețelele regale

de la Persepolis și Susa printr-un sistem de drumuri care asigură o maximă viteză transmiterii informațiilor, ordinelor, deplasării trupelor, ușurînd în egală măsură legăturile comerciale ; cea mai vestită rămîne șoseaua Sardes-Persepolis, în lungime de 2400 km. Calitatea drumurilor ahemenide nu va fi egalată la răsărit de Eufrat decît 17 secole mai tîrziu. Monarhul absolut, sprijinit de aristocrația persană, din rîndurile căreia sînt recrutați satrapii (guvernatorii provinciali), înalții funcționari imperiali, ofițerii și generalii armatelor, guvernează ținuturi cu o structură etnico-culturală extrem de eterogenă. Alături de satrapii de străveche civilizație, precum Egiptul sau Babilonia, de mici principate semiautonome, în Cipru sau Cilicia, de înfloritoare orașe-state feniciene, siriene sau grecești, vaste regiuni populate de triburi aspre de munteni sau de păstori nomazi trăiesc încă la nivelul comunei primitive. Emiterea unei monede de aur etalon (dareicul), generalizarea unui sistem de măsuri și greutăți unic, reformarea finanțelor prin crearea unui impozit anual, reorganizarea armatei, în care unitățile de cavalerie și garda imperială a celor 10 000 de „nemuritori" constituie unitățile de elită, sînt măsuri prin care Darius vizează unificarea statului și centralizarea guvernării lui ● Zoroastrismul, opera reformatorului religios Zarathustra (sau Zoroastru), se răspîndește treptat ca religie oficială a imperiului. Persana veche este folosită sporadic în cîteva inscripții imperiale, arameica rămînînd practic limba oficială a statului, deși fiecare satrapie continuă să respecte tradiții, obiceiuri și idiomuri locale. Arta ahemenidă care înflorește acum unește într-o formă originală iraniană elementele furnizate de civilizațiile popoarelor supuse și își găsește în monumentalele palate de la Persepolis, Susa, Pasargades, în reședințele fastuoase ale satrapilor sau în artele minore (îndeosebi în prelucrarea metalelor — aur, argint, aramă) domenii remarcabile de exprimare. Direcțiile organizării imperiului schițate de Darius s-au păstrat pînă la cucerirea lui Alexandru, multe fiind preluate și dezvoltate de lumea elenistică.

514/513. Darius întreprinde o expediție în stepele nordpontice, împotriva sciților. Traversînd Dobrogea, el se lovește de rezistența geților de la Dunărea de Jos.

500—494. Răscoala oraşelor greceşti din Asia Mică împotriva stăpînirii persane inaugurează şirul confruntărilor dintre Persia şi lumea grecească cunoscute sub numele de „războaiele medice" (500—449).

492. Prima expediţie persană împotriva Greciei are ca rezultat transformarea Traciei într-o satrapie şi recunoaşterea autorităţii ahemenide de către Macedonia.

490. A doua expediţie persană vizează pedepsirea Atenei şi Eretriei, singurele oraşe greceşti care acordaseră sprijin cetăţilor ioniene răsculate împotriva autorităţii lui Darius ; ea se încheie printr-un răsunător eşec în Attica, pe cîmpia de la Marathon. O răscoală a Egiptului întîrzie proiectul unei noi expediţii în Apus.

486—465. Xerxe I, fiul şi succesorul lui Darius I ; în primii ani de domnie el înăbuşă cu cruzime răscoalele Egiptului şi Babiloniei, inaugurînd o politică mai dură şi intolerantă faţă de provincii şi de tradiţiile locale.

480. Marea campanie de cucerire a Greciei condusă de însuşi Xerxe I. Victoriile iniţiale — succesul din bătălia de la Cap Artemision, forţarea Thermopylelor apărate de trupele regelui spartan Leonidas, cucerirea şi incendierea Atenei — sînt spulberate de victoria decisivă a flotei elene condusă de atenianul Temistocle în marea bătălie navală de la Salamina.

479. Armata persană rămasă în Grecia sub comanda generalului Mardonios este înfrîntă în bătălia de la Plateea, iar flota în aceea de la Mycale. Sfîrşitul visului persan de îngenunchere a Greciei.

465. Asasinarea lui Xerxe I în urma unor intrigi de palat. După dispariţia sa, Imperiul Persan renunţă la noi anexiuni sau eforturi ofensive. Printr-un abil joc diplomatic, Persia caută să dezbine lumea grecească împiedicînd-o de la acţiuni comune în Răsărit.

464—424. Domnia lui Artaxerxe I, fiul lui Xerxe I. Fiscalitatea apăsătoare provoacă ample nemulţumiri care răbufnesc în răscoale locale, precum cele din Bactria, Siria sau Egipt. Satrapii, sprijinindu-se pe specificul social-politic local, tind să-şi sporească puterea în dauna autorităţii centrale, subminînd astfel unitatea imperiului şi prestigiul suveranului. Personalităţile mediocre care ocupă tronul, rolul sporit al intrigilor şi conflictelor de la curte accentuează acest proces. Începutul declinului Imperiului Ahemenid.

463. Răscoală antipersană a Egiptului, care-şi redobîndeşte pentru un deceniu independenţa.

449. Pacea lui Callias marchează oficial sfîrşitul războaielor medice. Suveranul ahemenid este constrîns să recunoască libertatea oraşelor state greceşti din Asia Mică.

423—404. Darius II. Împeriul Persan caută să profite de situaţia creată în lumea greacă de războiul peloponesiac, care macină forţele Atenei şi Spartei ; din 412 aurul persan alimentează exclusiv efortul militar spartan, contribuind la înfrîngerea Atenei în 404.

404. Răscoală antipersană a Egiptului, care îşi redobîndeşte pentru 6 decenii independenţa, în pofida repetatelor încercări ahemenide de recucerire.

404—358. Artaxerxe II. Confruntat cu hegemonia Spartei în Elada şi cu pretenţiile acesteia de apărător al cetăţilor greceşti din Asia Mică, Artaxerxe sprijină prin subsidii refacerea puterii ateniene şi constituirea unei coaliţii antispartane în Grecia. Declinul şi procesul de dezintegrare a unităţii imperiului se accelerează ; semnificativă pentru emanciparea satrapilor este baterea de monede de aur proprii.

401. Cirus cel Tînăr, satrapul provinciilor din Asia Mică, se răzvrăteşte împotriva fratelui său Artaxerxe II şi, sprijinit de un corp de mercenari greci, pătrunde pînă în Mesopotamia, dar moare la sfîrşitul bătăliei de la Cunaxa ; mercenarii greci din armata sa, „cei zece mii", străbat timp de 7 luni întregul Imperiu Persan revenind în patrie, campanie narată în *Anabasis* de istoricul Xenofon, unul dintre participanţi. Campania reprezintă un prilej de demitizare a puterii ahemenide în ochii grecilor.

387. „Pacea lui Antalcidas" sau „Pacea regelui", încheiată la Susa, triumf al diplomaţiei persane. Oraşele greceşti din Asia Mică reintră în stăpînirea Imperiului Ahemenid, care devine arbitrul conflictelor inter-greceşti.

370—360. Răscoale ale satrapilor, care se transformă treptat în monarhi independenţi, împotriva autorităţii centrale, încheiate pe bază de compromis.

359—338. Artaxerxe III încearcă să restaureze autoritatea şi prestigiul puterii centrale, grav ştirbite de răscoalele din provincii.

353. Moartea satrapului Cariei, Mausol. Artemisia, soţia sa, construieşte la Halicarnas un măreţ monument fu-

nerar-Mausoleul, considerat una dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

343. Cu sprijinul unei armate de mercenari greci, Artaxerxe III reprimă cu deosebită asprime secesiunea Egiptului.

336. Darius III, ultimul suveran ahemenid, este ridicat la tron, la capătul unei succesiuni de frămîntări dinastice, de atotputernicul vizir Bagoas.

334. Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, traversează Hellespontul și începe campania de cucerire a Imperiului Persan. În pofida uriașelor resurse ale statului său, Darius III se dovedește incapabil să facă față situației.

330. Înfrînt la Issos (333), apoi la Gaugamela (331), Darius III este asasinat de Bessos, satrapul Bactriei. În următorii ani, întregul Imperiu Ahemenid este cucerit de tînărul suveran macedonean. Pe ruinele fostului Imperiu Persan vor lua apoi naștere noile state elenistice. Sinteza vechilor civilizații orientale, ca urmare a eforturilor Ahemenizilor de a unifica teritoriile de sub stăpînirea lor, a facilitat progresul civilizației elenistice, ale cărei limite de răspîndire în Asia se vor confunda cu vechile hotare persane.

STATUL PART

250—240. Profitînd de războiul seleucido-egiptean, satrapiile din NE Regatului Seleucid, Parția și Hircania, conduse de Andragoraș, precum și Bactria și Sogdiana se emancipează de sub autoritatea lui Seleucos II. În aceste împrejurări Parția și Hircania sînt invadate de triburile iraniene ale parnilor, migrate din stepele de la S de

Marea Aral. Arsace I, conducătorul parnilor (care în noua patrie vor lua numele de parți), pune astfel bazele unei dinastii și ale unui stat în SE Mării Caspice (în actuala provincie iraniană Khurasan), care vor domina aproape 5 sec. Orientul Mijlociu. Cercetările civilizației parților se află încă la începuturi, situație la care au contribuit absența cvasitotală a izvoarelor scrise, raritatea monumentelor arhitectonice, dificila interpretare a surselor numismatice ; abia în ultimele trei decenii săpăturile arheologice și analiza izvoarelor țărilor cu care parții au venit în contact au cunoscut o dezvoltare sistematică, determinînd reconsiderarea vechilor imagini. Geneza statului part, genealogia și cronologia suveranilor săi rămîn nesigure și controversate.

247. Anul de început, potrivit tradiției parte, al dinastiei Arsacide.

247—210. Tiridate I (identificat de unii cercetători cu Arsace I) consolidează stăpînirea partă în Hircania și Parția ; reședința regală, stabilită de el inițial la Nisa (lîngă Ashkabad), va fi mutată apoi la Hekatomylos, Ecbatana.

230—227. Încercarea lui Seleucos II de a recuceri Parția eșuează ; Arsacizii recunosc însă suzeranitatea seleucidă.

209—206. Expediția lui Antioh III în Podișul Iranului ; Regatul Part, ca și vecinul său de la răsărit, statul **greco-bactrian**, acceptă temporar suzeranitatea Regatului **Seleucid**.

sec. 2 (prima jumătate). Fondarea, în stepele mongole, a unui puternic **imperiu** al triburilor Xiongnu condus **de** Mao-**Dun** și apoi de Lad-Șang, ca și expansiunea acestuia **spre V** și SV declanșează ample deplasări de populații în **Asia** Centrală. Sub presiunea acestora, triburi nomade **de** sciți, tochari ș.a. vor năvăli după 150 î.e.n. la **hotarele** septentrionale ale Parției și Bactriei elenistice.

171—138. Domnia lui Mitradate I, în timpul căruia Parția ajunge prima putere a Orientului. Profitînd de criza internă a Regatului Seleucid, el cucerește Media (160), apoi Babilonia (care devine centrul economic și politic al statului part) cu puternica cetate Seleucia pe Tigru (141), în vecinătatea căreia este înălțat Ctesifonul — noua capitală. Sînt anexate în continuare Elamul, Persida și S Bactriei. În 140/139 Demetrios II, suveranul

Regatului Seleucid, este înfrînt şi făcut prizonier ; Mitradate dobîndeşte astfel deplina independenţă a statului său, ia titlul de „mare rege" şi bate pentru prima dată monedă cu propriul lui portret (cu legenda în limba greacă). Pe solul fertil al civilizaţiei elenistice are loc în următoarele două secole un important proces de urbanizare, de dezvoltare a reţelelor de irigaţie, subvenţionate şi controlate de stat, precum şi o sensibilă creştere demografică şi înflorire economică. Influenţa elenistică este pînă la sfîrşitul sec. 1 î.e.n. predominantă : limba oficială a regatului este greaca, actele administraţiei centrale adoptă, alături de era arsacidă, şi pe ce seleucidă, arta şi arhitectura parţă sînt şi ele tributare tradiţiei seleucide.

138—128. Fraate I, fiul şi succesorul lui Mitradate, consolidează noile teritorii ocupate, respingînd ultima mare ofensivă seleucidă pentru recucerirea regiunilor pierdute în răsărit. După cîteva eşecuri, Fraate surprinde în 129 în Media armata lui Antioh VII, repurtînd o categorică victorie în care însuşi suveranul seleucid îşi găseşte moartea. Hotarul apusean al regatului este definitiv stabilit pe fluviul Eufrat.

129—128. Puternică invazie a triburilor nomade scite în NE Parţiei. Fraate I cade într-o luptă cu invadatorii.

123. Artaban I, succesorul lui Fraate, moare şi el într-o confruntare cu triburile tocharilor, la hotarele răsăritene ale statului.

123—88. Mitradate II restabileşte unitatea statului, grav afectată de invaziile triburilor nomade ; statul Charakene, de la confluenţa Eufratului cu Tigrul, care ocupase în 128 o parte a Babiloniei, este readus în starea de vasalitate. Mitradate este primul suveran pe ale cărui monede figurează legenda „rege al regilor", precum şi epitetele de Dikaios, Evergetes, Philhellenes, reflex al vitalităţii şi rolului elenismului în statul part. Regatul Part atinge în timpul domniei sale apogeul expansiunii.

115. Mitradate II primeşte la curtea sa o solie a împăratului chinez Wudi. Situat pe drumul mătăsii, statul part joacă în următoarele trei secole rolul unui intermediar între Occidentul roman şi Extremul Orient chinez.

92. Are loc, potrivit tradiţiei, primul contact între Roma şi Parţia prin întîlnirea dintre L. Cornelius Sulla, guvernatorul Ciliciei, şi nobilul part Orobazos. Statul part va

rămîne neutru în conflictele dintre Mitradate VI Eupator, regele Pontului, şi Roma.

94. Armenia devine, temporar, regat vasal Parţiei.

70—57. Fraate III poartă tratative cu Tigran II cel Mare, regele Armeniei, şi cu Roma (în 69 şi 66), ambele tabere fiind interesate să-şi atragă sprijinul part în timpul celui de-al treilea război mitradatic.

66. Înfrînt de Pompei, Tigran II cel Mare se recunoaşte rege clientelar Romei. La încheierea războaielor împotriva lui Mitradate VI, hotarele răsăritene ale statului roman sînt fixate pe fluviul Eufrat ; în confruntarea dintre cele două mari puteri vecine şi rivale, Armenia va constitui un stat tampon, obiect al tendinţelor expansioniste ale acestora.

57—37. Orode II. Primul război dintre Parţia şi Roma. Timp de două secole şi jumătate statul part se impune drept cel mai înverşunat şi periculos adversar al Romei în Orient.

53. M. Licinius Crassus, guvernatorul Siriei, în dorinţa de a egala gloria militară a celorlalţi triumviri, Caesar şi Pompei, întreprinde o expediţie vizînd cucerirea Regatului Part. La Carrhae, armata romană, neînvinsă pînă la acea dată în Orient, cunoaşte o zdrobitoare înfrîngere din partea generalului part Surena ; stindardele a 7 legiuni sînt capturate, 10 000 de prizonieri romani sînt deportaţi în Margiana, capul lui Crassus îi este adus lui Orode II. Cavaleria partă îşi dovedeşte superioritatea în confruntarea cu legiunile romane.

41—40. Profitînd de războiul civil din statul roman, parţii invadează Siria, Fenicia, Palestina şi Asia Mică. Contraofensiva romană, condusă de P. Ventidius Bassus, se încheie cu victoria de la muntele Gindaros, în care îşi găseşte moartea Pacoros, fiul regelui part (38 î.e.n.).

37 — 2 î.e.n. Domnia lui Fraate IV. O parte a nobilimii parte, ostilă noului suveran, refugiată la curtea lui Marcus Antonius, îl determină pe triumvir să organizeze o campanie în Parţia ; la capătul a doi ani de lupte (36—34), noua ofensivă romană se încheie printr-un eşec. Însă sprijinul acordat de împăratul Augustus pretendenţilor la tron îl determină pe Fraate să încheie un tratat cu Roma.

20 î.e.n. Tratatul romano-part confirmă Eufratul ca graniţă între cele două imperii ; Regatul Part renunţă la reven-

dicările asupra Armeniei și înapoiază stindardele romane capturate în 53 la Carrhae. Roma recunoaște (indirect) rangul egal al Parției în relațiile internaționale. În secolul care începe cu domnia lui Fraate IV, statul part traversează o perioadă de criză, generată de conflictele dinastice, de tendințele centrifuge ale marii nobilimi, de atacurile popoarelor nomade la hotarele de NE. În timpul Arsacizilor autoritatea centrală este mai slabă decît sub predecesorii lor, Ahemenizii ; ea nu dispune de o armată permanentă, ci numai de efectivele aduse de marile familii nobiliare, care guvernează cvasiautonom provinciile (Pliniu cel Bătrîn vorbește la un moment dat de existența a 18 regate parte). Diplomația romană exploatează cu abilitate slăbirea autorității centrale, sprijinind și impunînd la tron diverși pretendenți, putînd astfel asigura aproape 8 decenii, pînă în vremea lui Nero, o perioadă de pace la granița Eufratului.

12—38. Artaban III, ridicat la tron de partida nobiliară antiromană, încearcă să consolideze puterea centrală, slăbită de neîntreruptele frămîntări dinastice. Începutul unei reacții antielenice și promovarea valorilor spirituale iraniene. Greaca cedează locul arameicii ca limbă oficială a statului. Din sec. 1 î.e.n. arta partă se eliberează de modelele persane și elenistice. Inovațiile arhitectonice, îndeosebi cele din tehnica construcției cupolelor — așa-numitul i w a n — sînt dezvoltate în epoca sasanidă și folosite apoi în întreaga lume arabă la construcția moscheelor. Planul orașelor este circular sau poligonal. Pictura și plastica partă preferă reprezentarea frontală a omului ; predomină scenele de vînătoare sau război, în care personajul este reprezentat aproape întotdeauna călare.

54. Impunerea, de către Vologese I (51—78), a fratelui său pe tronul Armeniei declanșează un îndelungat conflict cu Imperiul Roman. În timpul domniei lui Vologese reacția antielenică se accentuează, iar zoroastrismul înregistrează noi progrese.

66. Pace de compromis între Parția și Imperiul Roman. Armenia se recunoaște stat vasal Romei, condus însă de o dinastie partă. Tiridate I este încoronat rege al Armeniei în Forumul din Roma de către Nero.

72—74. Puternică invazie a alanilor în Hircania și Media. Luptele pentru tron și războaiele civile accentuează în

următoarele trei decenii slăbirea autorității centrale. Începutul declinului statului part.

109—130. Domnia lui Osroe ; intervenția sa în Armenia îi oferă împăratului Traian pretextul pentru declanșarea unui război împotriva Parției.

114—117. Ofensivă romană în Mesopotamia. Traian transformă Armenia în provincie romană (114), cucerește Mesopotamia (115), ocupă metropolele arsacide Seleucia și Ctesifon, atinge Golful Persic și constituie provincia Asiria (117). Hadrian, succesorul său, renunță la aceste cuceriri și încheie pacea cu Osroe, fixînd granița dintre cele două state din nou pe Eufrat. Parția recunoaște suzeranitatea romană asupra Armeniei.

148—192. Domnia lui Vologese III ; reușind, după decenii de lupte dinastice, să restaureze unitatea statului, el inițiază o politică externă ofensivă, impunînd un nobil part pe tronul Armeniei și incluzînd principatul Osroëne în sfera de influență parță.

162—166. Ofensivă romană împotriva Parției ca urmare a raidurilor acesteia în provinciile romane Cappadocia și Siria ; Vologese III pierde controlul Armeniei (164) și nu poate împiedica invadarea Mesopotamiei, soldată cu cucerirea reședințelor regale Seleucia și Ctesifon. Pacea încheiată în 166 consacră reinstaurarea influenței romane în Armenia și Osroëne.

192—207/208. Vologese IV profită de războiul civil izbucnit în Imperiul Roman după moartea lui Commodus (193) pentru a impune suzeranitatea parță principatelor Adiabene și Osroëne, clientelare Romei.

197—199. Război între Parția și Roma. Septimius Severus cucerește Seleucia, Ctesifonul, Babilonul și transformă Mesopotamia în provincie romană. Gravă lovitură dată prestigiului dinastiei Arsacide.

207—222. Domnia lui Vologese V. Accelerarea procesului de destrămare a autorității Arsacizilor ; Vologese are de înfruntat din 213 răscoala lui Artaban V.

c. 220. Ardașir, fiul lui Papak, din familia lui Sasan, dinast local din Persida (SV Iranului), se răscoală împotriva autorității arsacide.

224. Victoria hotărîtoare a lui Ardașir, fondatorul noii dinastii — a Sasanizilor, asupra ultimului rege arsacid, Artabanos V ; ultima rezistență parță, condusă de Arta-

vasdes, fiul lui Artabanos, este înfrîntă în 227/228, iar conducătorul ei executat la Ctesifon. Sfîrşitul dinastiei arsacide.

STATUL SASANID

224. Ardaşir I, dinast local din Persida (SV Iranului), îl înfrînge pe ultimul suveran arsacid, Artaban V, ia titlul de „rege al regilor" şi întemeiază o nouă dinastie, aceea a Sasanizilor. Avînd ca hotare Eufratul şi fluviul Indus, Imperiul Sasanid se substituie celui part, dar, revendicîndu-se de la izvoarele civilizaţiei iraniene, respinge într-o mai mare măsură decît predecesorul său elementele civilizaţiei elenistice. Cu o monarhie puternică, o aristocraţie războinică şi un cler fanatic care face din zoroastrism liantul spiritual al imperiului, statul sasanid devine pentru 4 secole prima putere a Orientului şi principalul adversar al Imperiului Roman şi, ulterior, al celui Bizantin. Studiul civilizaţiei sasanide, ca şi al celei parte, a cunoscut abia în epoca postbelică un caracter sistematic, relevînd caracterul original al multor realizări ale acestei culturi. Teza unei violente reacţii sasanide faţă de elementul elenistic şi cel part este depăşită, au fost relevaţi factorii de continuitate mult mai numeroşi decît se bănuia pînă recent ; în întregul sec. 3 limba parta este întîlnită alături de cea persană în documente oficiale.

224—242. Domnia lui Ardaşir I. Primul război împotriva Imperiului Roman, al cărui împărat, Severus Alexandru, este constrîns să se deplaseze personal în Orient (230—233). Către sfîrşitul domniei, asociindu-şi în calitate de

coregent pe fiul său Şapur I, Ardaşir I reia ofensiva împotriva provinciilor romane cucerind puternicele cetăţi Nisibis şi Carrhae. Stabilirea reşedinţei regale la Gur (= Firuzabad).

241—272. Profitînd de grava criză în care se zbătea statul roman, Şapur I declanşează o neîntreruptă ofensivă împotriva posesiunilor romane din Asia. După ce rezistă cu succes contraofensivei romane conduse de împăratul Gordian III în anii 243—244, Şapur încheie cu succesorul acestuia, Filip Arabul (244), o pace favorabilă Persiei sasanide. După reluarea ostilităţilor, Şapur cucereşte şi jefuieşte Antiohia, cel mai strălucit oraş roman din Asia (c. 256) şi deportează populaţia în Iran. Cavaleria grea în armură se dovedeşte o armă redutabilă în confruntarea cu legiunea romană.

242. Începutul activităţii reformatoare a lui Mani, creatorul unei noi religii — maniheismul. Noua doctrină, etapă finală a gnosticismului, realiza un sincretism al gîndirilor religioase persană, babiloneană, creştină, iudaică şi indiană, concentrîndu-se asupra problemei salvării sufletului. Religie a ispăşirii şi răscumpărării, în care mitul dualităţii bine/rău furniza raţiunea fundamentală pentru o e t i c ă ascetică, maniheismul a reprezentat o încercare de a răspunde profundelor frămîntări ale epocii.

259. Bătălia de la Edessa. Şapur I înfrînge armata romană luînd ca prizonier pe împăratul Valerian, care moare în captivitatea sasanidă. Victoriile asupra celor trei împăraţi romani sînt glorificate în basoreliefurile monumentale cioplite în stîncile de la Naqsh i Rustam în limbile : persană medie (pehlevi — limba oficială a statului), greacă şi parţă. Şapur I iniţiază un grandios program de construcţii (oraşul Bishapur), înscriindu-şi numele printre cei mai de seamă suverani sasanizi. Deportarea unui număr impresionant de prizonieri capturaţi în raidurile din Asia Mică şi Siria contribuie la răspîndirea creştinismului în Imperiul Sasanid.

273—276. Bahram I. Sub presiunea preoţimii mazdeiste conduse de marele mag Kirdir, noul suveran decide încarcerarea lui Mani (care moare în temniţă) şi persecutarea adepţilor învăţăturii lui, care proliferează în Imperiul Roman, Armenia, Asia Centrală.

276—293. Domnia lui Bahram II. Campanie romană în Mesopotamia, soldată cu cucerirea Ctesifonului și a Seleuciei ; slăbire temporară a statului sasanid.

297—298. Război sasanido-roman. Victorios, Imperiul Roman stabilește frontiera sa răsăriteană pe fluviul Tigru, obligînd Persia să recunoască suzeranitatea romană asupra Armeniei.

309—379. Domnia lui Șapur II. Minor la moartea tatălui său Hormizd II, Șapur domnește sub regența mamei sale și tutela nobilimii de curte ; din 338, data preluării efective a puterii, se dovedește o personalitate remarcabilă, independentă și energică. După afirmarea creștinismului ca religie oficială în Imperiul Roman în vremea lui Constantin cel Mare, în condițiile frecventelor conflicte sasanido-romane, statul trece în timpul lui Șapur II la persecutarea creștinilor, în care vede potențiali dușmani și trădători.

337—363. În dorința de a relua politica ofensivă antiromană a înaintașului său Șapur I, noul suveran atacă Mesopotamia și Siria ; îndelungatul război are însă ca urmare doar uzura ambelor tabere beligerante, fără vreun succes decisiv pentru nici una dintre părți. Șapur reușește să respingă în 363 ofensiva împăratului Iulian Apostatul și să încheie, în același an, cu succesorul acestuia, Iovian, „o pace de 30 de ani", care impune Romei renunțarea la cea mai mare parte a Mesopotamiei și la protectoratul asupra Armeniei.

387. Tratatul de pace între Șapur III (383—388) și Teodosiu I ; împărțirea Armeniei între Persia sasanidă (4/5) și Imperiul Roman (1/5).

399—420. Yazdegerd I. Epocă de pace pentru statul sasanid. Tentativă de întărire a autorității centrale și de limitare a puterii nobilimii și a castei preoțești. Politică tolerantă față de creștini și de evrei. După moartea lui începe slăbirea puterii regale.

sec. 5 (prima jumătate). Stabilirea heftaliților (hunii albi), populație nomadă, originară din stepele Asiei centrale, la hotarele răsăritene ale Imperiului Sasanid ; pentru un secol și jumătate ei devin cei mai periculoși dușmani ai statului în răsărit. Bahram V și Yazdegerd II poartă lupte grele împotriva lor.

422. Încheierea unei păci între Teodosiu II, suveranul Imperiului Roman de Răsărit, și Bahram V („pacea de

100 de ani") ; hotarele Eufratului rămîn liniştite pînă la ofensiva lui Kawadh I din anii 502—505.

457—484. Domnia lui Peroz (Firuz). Noul suveran ocupă tronul cu sprijinul heftaliţilor, care intervin direct în politica internă a statului sasanid, constrîns să le plătească tribut. Mari persecuţii anticreştine şi antievreieşti. Peroz cade într-o luptă împotriva heftaliţilor.

484. Un sinod creştin, întrunit la Seleucia, adoptă nestorianismul ca doctrină unică şi creează o biserică de sine stătătoare. Numeroşi adepţi ai patriarhului Nestor (a cărui învăţătură fusese condamnată de conciliul de la Efes din 431), urmăriţi ca eretici în Imperiul Roman, se refugiaseră în Persia. După această dată persecuţiile anticreştine scad ca intensitate.

488—531. Domnia lui Kawadh I. Înlăturat de la putere de o revoltă a aristocraţiei (498), el redobîndeşte tronul cu ajutorul heftaliţilor (501). Pentru a submina puterea nobilimii funciare, el sprijină programul reformator al lui Mazdak.

c. 491. Izbucneşte mişcarea populară a sectei mazdakiţilor, cu un program de revendicări sociale utopice : desfiinţarea claselor, instituirea proprietăţii comune asupra bunurilor şi a pămîntului. În 528/529 mişcarea este reprimată de autoritatea centrală.

531—579. Chosroe I restabileşte coeziunea statului, grav afectată de mişcarea mazdakiţilor, şi reintroduce monopolul religios al doctrinei mazdeiste. Amplu program reformator al finanţelor, administraţiei şi armatei. Chosroe poartă îndelungate războaie împotriva Imperiului Romano-Bizantin forţînd Constantinopolul să-i plătească tribut, desfiinţează statul heftaliţilor, stabilind hotarele răsăritene pe fluviul Oxus (Amu-Daria) şi izgoneşte pe etiopieni din S Peninsulei Arabia. În timpul domniei lui Chosroe, cel mai de seamă reprezentant al dinastiei, Persia atinge maxima expansiune teritorială. După închiderea şcolii superioare din Atena de către Iustinian, numeroşi filosofi păgîni găsesc azil la curtea din Ctesifon. În timpul lui Chosroe I şi II, cultura sasanidă cunoaşte epoca sa de aur. Monumentalele palate regale şi temple ale focului utilizează noul sistem de cupolă (i w a n), răspîndit apoi de arabi în întreaga lume islamică. Decorul mural foloseşte motive geometrice şi florale, unele de origine ahemenidă ; pictura renunţă la frontalitatea proprie epocii parte. În

societatea iraniană are loc acum trecerea de la cultura orală la cea scrisă (traducerea A v e s t e i în pahlavi) ; poezia şi muzica ocupă un loc important în cultura epocii. Sticla, ceramica colorată şi glazurată, stofele de mătase se bucură de o largă răspîndire. În artele minore (îndeosebi vasele de metal preţios) primează decorul cu scene de vînătoare sau care înfăţişează pe suveran în exerciţiul puterii.

590—628. Domnia lui Chosroe II, ultimul reprezentant de seamă al dinastiei. După moartea împăratului Mauriciu, Persia declanşează o puternică ofensivă antiromană cucerind temporar Anatolia, Siria, Palestina şi Egiptul. Fastul şi splendoarea curţii lui Chosroe II rămîn proverbiale în literatura arabă.

626 iulie — august. În alianţă cu avarii şi slavii, perşii asediază Constantinopolul.

627—628. Puternica ofensivă bizantină în Mesopotamia, condusă de împăratul Heracliu ; după bătălia decisivă de la Ninive din 12 decembrie 627, armata bizantină ajunge în preajma capitalei sasanide, Ctesifon.

628—632. Războiul civil, izbucnit după asasinarea lui Chosroe II, accelerează destrămarea imperiului.

632—651. Domnia lui Yazdegerd III, ultimul suveran sasanid. Cucerirea imperiului de către arabi.

INDIA

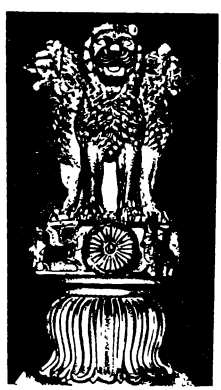

milen. 5—4 î.e.n. Zona de NV a Indiei (principala poartă de comunicare cu restul Asiei şi totodată de pătrundere a tuturor invaziilor), avînd ca axă valea fluviului Indus, cunoaşte din această epocă o dezvoltare economică şi

socială mai rapidă în comparaţie cu restul subcontinentului. Trecerea la o agricultură sedentară (iniţial în ţinuturile Deltei), răspîndirea creşterii animalelor, începutul timid de prelucrare a metalelor sînt însoţite de un accelerat proces de diferenţiere socială. Locuitorii unor mari părţi ale Indiei vor continua încă timp de milenii viaţa de simpli culegători, vînători sau pescari proprie comunei primitive ; convieţuirea unor popoare şi populaţii cu nivele diferite de dezvoltare social-economică şi politică rămîne de-a lungul întregii antichităţi o caracteristică a istoriei hinduse. La sfîrşitul milen. 4 şi la începutul milen. 3 î.e.n. pe teritoriul Indiei pot fi deja întîlnite, bine definite, 5 din cele 6 principale grupuri etnice care îi vor determina istoria pînă în epoca contemporană. Elementul etnic cel mai vechi este cel negroid, căruia îi urmează, succesiv, cel proto-australoid, mediteranean, mongoloid (în N şi NE), brahicefal apusean ; în mileniul 2 î.e.n. li se va alătura tipul indo-arian. Deplasarea elementelor culturale are direcţia V→E.

milen. 3. Geneza primei mari civilizaţii de pe teritoriul Peninsulei Hindustan — Civilizaţia Indus. Săpăturile arheologice din anii 1921—1924 dezveleau primele vestigii a două impresionante centre urbane care revizuiau radical imaginea asupra antichităţii indiene, situîndu-i începuturile cu peste un mileniu mai înainte : oraşele Mohenjo-daro (în actuala provincie Sind, Pakistan) şi Harappa, la c. 800 km spre NE (în provincia Punjab, Pakistan). Identitatea elementelor culturale nu lasă nici un dubiu asupra apartenenţei celor două metropole la una şi aceeaşi civilizaţie prearianã. Cercetările arheologice ale epocii postbelice au dovedit că elementele culturale proprii acestei civilizaţii, axată pe cursul Indusului şi al afluenţilor lui, numită civilizaţia Indus (uneori sînt folosite şi denumirile Mohenjodaro sau Harappa), se întîlnesc pe o vastă arie geografică însumînd aproape 800 000 km^2 şi măsurînd 1800 km de la E la V şi 1300 de la N la S. Valea Indusului se înscrie astfel, alături de acelea ale Nilului, Eufratului şi Tigrului şi a Fluviului Galben (Huanghe), printre regiunile în care omenirea a păşit pentru prima dată de la preistorie la civilizaţie, la viaţa urbană şi statală. Aria geografică pe care se desfăşoară acest

proces în India depășește însă ca suprafață cu mult Egiptul și Mesopotamia. ● Orașelor Mohenjo-daro și Harappa li se adaugă, prin descoperirile din 1960, și Kalibangan (statul Rajasthan, India). Rigoarea planificării urbanistice și tehnica construcțiilor sînt impresionante în cele mai importante dintre cele peste 70 de așezări atribuite acestei civilizații ; străzile frumos pavate respectă un plan rectangular, casele, din cărămidă arsă, cu 1,2 sau 3 etaje, sînt construite în jurul unei curți interioare și beneficiază de băi și un avansat sistem de canalizare. În V orașului, pe o înălțime, se ridică așa-numita citadelă, probabil reședința dinastului-sacerdot, puternic fortificată, dispunînd de o sală de consiliu, templu, depozit de grîne și un spațios bazin ritual. Cu o suprafață oscilînd în jurul a 80 ha, marile orașe adăposteau o populație de 30—40 000 de locuitori. Majoritatea populației o reprezentau agricultorii, viețuind în comunități sătești ; se cultivau grîu, orz, mai puțin orez, bumbac, sesam ș.a. și se creșteau bovine, ovine, porcine ; la sfîrșitul mileniului își fac apariția cămila, elefantul și calul. Meșteșugarii prelucrau o largă gamă de materii prime realizînd produse pentru consumul intern (ceramică roșie, pictată cu motive florale sau geometrice, faianță, obiecte din piatră, din aramă, argint, rar aur și bronz), dar și pentru negoțul cu zone îndepărtate (țesături etc.). Sigilii cu scrierea proprie acestei civilizații (nedescifrată pînă astăzi) descoperite în Mesopotamia și Asia Centrală ne indică direcțiile acestui comerț. Descoperirea portului Lothal a relevat o bază a comerțului maritim cu destinația Golful Persic. Date precise asupra organizării social-politice lipsesc. Standardizarea sistemului de măsuri și greutăți, respectarea unor norme atît de riguroase în planificarea urbană, pe suprafețe atît de întinse, sugerează o autoritate administrativ-politică foarte puternică. Citadelele marilor orașe adăposteau, probabil, asemenea Mesopotamiei, reședințele unor preoți-regi, deținători ai întregii puteri politice și sacerdotale. Manifestările artistice, mai puțin variate decît în Mesopotamia, excelează în domeniul plasticii, prin statuetele de piatră și bronz (antropo- și zoomorfe) și figurinele de teracotă (cu personaje feminine, probabil divinități). ● Geneza, cronologia precum și cauzele dispariției civilizației In-

dus nu sînt pînă în prezent satisfăcător elucidate. Originile ei pur autohtone nu mai sînt astăzi contestate ; în unele aşezări „preharappa" (precum cele de la Amri sau Kot Diji) se găsesc germenii viitoarelor evoluţii. Constituită în jurul lui 2500 î.e.n., civilizaţia Indus cunoaşte apogeul între 2300 şi 1900 ; după 1700 unitatea şi uniformitatea culturală se sparg, iar nivelul civilizaţiei decade rapid. Nici o ipoteză nu explică mulţumitor acest declin. Deteriorarea climei şi a mediului înconjurător, repetatele catastrofe naturale sau invazia arienilor sînt aduse ca tot atîtea argumente. Influenţa civilizaţiei Indus se resimte pînă în Podişul Deccan ; obiecte, obiceiuri şi credinţe ale civilizaţiei indiene contemporane îşi regăsesc în ea rădăcinile străvechi. Odată cu dispariţia acestei civilizaţii, Valea Indusului decade ca centru cultural.

c. 1500. În Valea fluviului Indus încep să pătrundă dinspre NV, din Asia Centrală şi Podişul Iranian, triburi indoeuropene de păstori nomazi. Treptat, noii veniţi care îşi zic a r y a şi se delimitează strict de restul conlocuitorilor prin limbă, religie, moravuri şi structură socială, vor modifica radical fizionomia întregului subcontinent. Ei iau în stăpînire Punjabul distrugînd civilizaţia Indus, subjugînd sau izgonind spre S populaţia autohtonă (dravidiană ?), numită de ei d a s a sau d a s y u. Prezenţa arienilor în India, atestată doar lingvistic, nu şi arheologic, este situată ipotetic în contextul mai larg al migraţiei unor populaţii indoeuropene în Mitanni, a kasiţilor în Mesopotamia, a triburilor iraniene în N Persiei. În noua patrie are loc trecerea noilor veniţi de la nomadism la viaţa în comunităţi sătești sedentare, cu o economie bazată pe agricultură şi păstorit. Societatea urbană proprie civilizaţiei Indus este înlocuită de societatea vedică rurală.

1200 / 1000. Perioada de creaţie a R i g v e d e i, o culegere de imnuri religioase în sanscrita arhaică, prima creaţie literară indiană, transmisă timp de secole exclusiv pe cale orală. Panteonul vedic timpuriu, extrem de prolix, are ca divinităţi principale pe Indra (încarnînd fulgerul), Varuna (cerul), Agni (focul), Surya (soarele) ş.a. Mai tîrziu, panteonul brahmanic, regăsit în cărţile sfinte B r a h m a n a s şi U p a n i ş a d e, venerează ca

triadă supremă pe Brahma (simbolizînd creaţia lumii), Vişnu (conservarea) şi Şiva (distrugerea).

milen. 1 (prima jumătate). Răspîndirea fierului (folosit iniţial la confecţionarea armelor apoi şi a uneltelor) ca şi a calului în întregul subcontinent, fenomen în strînsă, dar nu exclusivă legătură cu expansiunea populaţiei de limbă indo-ariană. În S, unde grupul de limbi dravidiene rămîne dominant, se remarcă în această epocă o serie de culturi megalitice.

800—500. Continuă migraţia progresivă a triburilor ariene spre E, în bazinul superior şi mijlociu al fluviului Gange, precum şi spre S pînă în Munţii Vindhya şi fluviul Narmada. Din aşezările de pe văile fluviilor Gange şi Yamuna se dezvoltă treptat noi centre urbane, în jurul cărora se constituie mici state ariene. Între acestea se impune regatul Kasi, urmat la c. 600 î.e.n. de regatul Kosala. În cursul mileniului 1 î.e.n. se cristalizează treptat sistemul castelor, structură socială religioasă unică prin amploarea, rigoarea şi rolul ei istoric, marcînd profund, pînă în sec. 20, evoluţia întregului subcontinent. Societatea indiană se împarte în 4 caste (w a r n a) majore : brahmanii (preoţi şi dascăli), kşatriya (războinicii, deţinătorii puterii politice), vaisya (ţărani crescători de animale, meşteşugari, negustori) şi sudra (sclavi recrutaţi din populaţiile neariene subjugate). Castele sînt grupări închise, formate din persoane cu aceeaşi origine, exercitînd aceleaşi ocupaţii, cu drepturi şi obligaţii strict precizate. Membrul unei caste trebuia să se căsătorească în interiorul propriei caste şi nu putea lua masa decît în prezenţa reprezentanţilor castei sale. Apartenenţa la o castă era dată de naştere, trecerea în altă castă fiind imposibilă. Cu timpul, subdiviziunile în cadrul unei caste s-au înmulţit, osificînd şi mai mult întregul edificiu social. Valea Gangelui devine pentru un mileniu pivotul lumii indiene antice. Din această epocă datează subiectul epopeilor M a h a b h a r a t a şi R a m a y a n a, mixtură de istorie şi legendă.

sec. 6—5. Valea Gangelui cunoaşte o rapidă dezvoltare social-economică şi culturală. Numărul aşezărilor urbane sporeşte, meşteşugurile şi comerţul înfloresc, moneda de argint şi aramă se răspîndeşte din sec. 5 î.e.n. Scrisul începe să fie larg folosit ; cele mai răspîndite limbi

sînt prakrit și magadhi (în care predică Buddha), sanscrita rămînînd limbă cultă și a religiei vedice. Cel mai folosit sistem de scriere este brahmani. Procesul istoric începe să poată fi mai bine urmărit grație izvoarelor istorice ; acestea menționează în valea Gangelui și a afluenților săi un număr de 16 state mai importante (m a h a j a n a p a d a), care domină jumătatea nordică a subcontinentului. Unele dintre acestea au o existență semnalată deja de literatura vedică : Kasi, Kosala, Kuru-Pañcala, Matsya, Kamboja, Grandhara, altele, precum Avanti, Asvaka, Vrjji, Vatsa, Magadha sau Anga, apar menționate pentru prima dată în această epocă. Sistemul politic al acestor state, angrenate în nesfîrșite conflicte pentru hegemonie, este fie cel monarhic, fie cel republican. Republicile, reprezentînd un trib sau o confederație de triburi, aveau în frunte un șef ales (g a n a p a r t i sau g a n a r a j a), asistat de un consiliu al bătrînilor și votat de o adunare generală (p a r i s a d).

sec. 6—4. Apariția budismului și jainismului, ca reacție la sistemul castelor și la abuzurile religiei brahmane. Buddha sau Siddhartha Gautama (c. 560—480 î.e.n.) este filosoful care, alături de Confucius, a influențat cel mai puternic civilizația Extremului Orient antic. Învățătura sa are ca premisă egalitatea tuturor oamenilor în fața suferințelor și dreptul fiecăruia la mîntuire în Nirvana, salvare dobîndită urmînd „cele 8 nobile căi", prin autodisciplinarea efortului individual. Morala sa se bazează pe compasiunea față de toate ființele, pe asceză, meditație și neîmpotrivire la rău. Refuzînd organizarea ecleziastică, dogmele, sacerdoțiul și ritualurile, budismul timpuriu era mai mult o morală decît o religie ; la sfîrșitul milen. 1 î.e.n. și în primele sec. ale e.n., fondatorul începe să fie venerat ca un profet, sînt introduse elemente de cult și este impusă o doctrină religioasă. Mahavira Vardhamana (c. 549-c. 477 î.e.n.), contemporan al lui Buddha, este fondatorul jainismului, doctrină al cărei nume derivă din epitetul J i n n a („Biruitorul"), dat lui. Jainismul se grefează pe străvechi tradiții de asceză indiene și urmărește salvarea sufletului supus inexorabilelor legi k a r m a, ale reîncarnărilor succesive care-l împiedică

să atingă viaţa eternă. Mijloacele mîntuirii sînt autoperfecţionarea morală şi asceză riguroasă.

c. 543—c. 491. Domnia lui Bimbisara marchează începutul ascensiunii Regatului Magadha ca element unificator al Peninsulei Hindustan. Cucerind statul vecin Anga, Bimbisara devine stăpînul Deltei Gangelui, controlînd întregul curs inferior al fluviului, precum şi comerţul din Golful Bengal.

519. NV Indiei este cucerit în vremea lui Darius I de către Imperiul Persan şi organizat sub forma unei satrapii. Controlată de statul ahemenid, Valea Indusului devine astfel o poartă prin care influenţe iraniene şi centralasiatice pătrund în India septentrională.

c. 491—c. 459. Ajatasatru continuă politica expansionistă a tatălui său, Bimbisara. După ce anexează regatele Kasi şi Kosala, el supune, în urma unui conflict de 16 ani, confederaţia Vrjji, împingînd hotarele septentrionale ale statului pînă la poalele munţilor Himalaia. Ajatasatru întăreşte capitala, Rajagrha, şi construieşte pe cursul mijlociu al Gangelui un mic fort, Pataliputra (= Patna), care se va transforma în strălucita capitală a Indiei unificate de dinastia Maurya. Se constituie acum un sistem administrativ eficient ; fiecare sat are în frunte o căpetenie, responsabilă în faţa monarhului şi cu strîngerea dărilor şi taxelor datorate autorităţii centrale.

sec. 5 (a doua jumătate) — sec. 4 (prima jumătate). Continuă ascensiunea politică a statului Magadha, care se impune ca factor hegemon în jumătatea septentrională a Indiei. Ultimul reprezentant al dinastiei Haryanka, Nagadasaka, este înlăturat de ministrul său Sisunaga, care fondează o nouă dinastie (Sisunaga), înlocuită şi ea după scurt timp de dinastia Nanda, fondată de uzurpatorul Mahapadma, un reprezentant al castei s u d r a, care răstoarnă puterea castei kşatriya. Pataliputra devine un strălucit centru cultural şi politic.

327 mai — 325 septembrie. Campania de 18 luni a lui Alexandru cel Mare în India. Chemat în ajutor de suveranul din Taxila angrenat într-un conflict cu vecinul său Porus, Alexandru traversează în februarie 326 fluviul Indus, îl învinge pe Porus în bătălia de pe rîul Hydaspes, dar revolta soldaţilor săi îl obligă, odată ajuns

la rîu Hyphasis (Beas de astăzi ?), să ordone retragerea. O parte a armatei macedonene, îmbarcată pe navele amiralului Nearchos, coboară fluviul Indus pînă în Oceanul Indian, revenind în Mesopotamia pe calea mării. Anexarea Punjabului la imperiul lui Alexandru este efemeră ; anularea puterii suveranilor locali de către armata macedoneană, superioară prin mobilitate, tehnică și disciplină, ușurează însă unificarea Indiei de către Ciandragupta.

324. Ciandragupta, din casta k ș a t r i y a, sprijinit de sfetnicul Kautilya (remarcabil om politic și literat, prezumtivul autor al A r t h a ș a s t r e i — Ș t i i n ț a s t a t u l u i, care i-a adus porecla de „Machiavelli al Indiei antice"), ocupă tronul Regatului Magadha, înlăturîndu-l pe ultimul reprezentant al dinastiei Nanda ; noua dinastie fondată de el — Maurya — va conduce statul pînă în 187 î.e.n. Profitînd de eclipsa autorității macedonene în urma morții lui Alexandru cel Mare (323) și a luptelor dintre diadohi, Ciandragupta izgonește garnizoanele grecești cucerind Punjabul și Sindul. În continuare el unifică cea mai mare parte a Indiei centrale și meridionale (pînă la Mysore) sub autoritatea sa, punînd bazele primului imperiu din istoria Indiei. După ce respinge încercările lui Seleucos Nicator de a recuceri teritoriile indiene stăpînite de Alexandru cel Mare, Ciandragupta încheie cu suveranul seleucid un tratat prin care acesta, în schimbul a 500 de elefanți de luptă, renunță la revendicările sale. Relațiile imperiului Maurya cu statul seleucid vor fi pașnice în tot restul sec. 3 î.e.n. După un deceniu petrecut, începînd din 300 î.e.n., la strălucita curte de la Pataliputra, grecul Megasthenes, solul lui Seleucos I, oferea la întoarcerea în patrie, cu Ī n d i k e, prima viziune închegată asupra lumii indiene. Ciandragupta abdică în 297 în favoarea fiului său Bindusara, retrăgîndu-se, potrivit tradiției, la o mănăstire jainistă din S Indiei.

297—273. Consolidarea noului edificiu statal fondat de Ciandragupta, cuceritorul, de către Bindusara, fiul și succesorul său ; alte izvoare îi atribuie lui și nu tatălui extinderea hotarelor spre S pînă în ținutul Mysore. El se impune totodată și ca un generos patron al culturii.

273—235. Fiu al lui Bindusara, Așoka își face ucenicia ca guvernator în Taxila și vicerege în Ujjayini. După cuce-

rirea în 260 a Regatului Kalinga (din SE Indiei, actualul stat Orissa), în urma unei campanii sîngeroase care-l impresionează profund prin atrocităţile la care asistă, Aşoka se converteşte la budism, renunţă să mai poarte alte războaie şi ridică principiul nonviolenţei (a h i s m a) la rang de instituţie imperială. El este stăpînul întregii peninsule cu excepţia a trei mici regate tamil din extremitatea meridională a acesteia (Cola, Cera şi Pandya). Secondat de Radhagupta, principalul său sfetnic, Aşoka este preocupat de perfecţionarea aparatului funcţionăresc, menită să asigure centralismul unui stat care numără 50 de milioane de locuitori, şi de mijloacele omogenizării spirituale a acestuia. Numeroasele sale edicte săpate în stîncă sau încastrate în impresionanţi stîlpi monolitici (cele mai vechi inscripţii de pe solul indian) şi răspîndite pe tot cuprinsul imperiului reflectă această nouă orientare ; ele cuprind texte cu caracter predominant etic, proslăvind triumful legii asupra forţei brutale. Aşoka, suveranul-filosof (personalitatea care, după Buddha a influenţat cel mai mult budismul, sprijinind prin misionari răspîndirea acestuia în Ceylon, Asia Centrală şi de SE), trimite soli şi în Regatul Seleucid, Egiptul Ptolemeic, Macedonia şi Cirenaica. În jumătatea de secol care urmează morţii sale marele imperiu se destramă, autoritatea suveranilor Maurya limitîndu-se treptat la fostul Magadha din Valea Gangelui.

sec. 2 î.e.n. — sec. 3 e.n. Destrămarea Imperiului Maurya permite înflorirea a numeroase regate, dintre care unele reuşesc temporar să unifice mari părţi ale subcontinentului. În Podişul Decan, punte de legătură între N şi S, se constituie acum primele formaţiuni statale importante ; Kalinga îşi redobîndeşte independenţa. Prestigiul regatelor tamil din S — Cola, Cera şi Pandya — rămîne neschimbat. Caracteristică pentru NV Indiei în această epocă este invazia unor popoare nomade din Asia Centrală, Punjabul şi Kashmirul fiind incluse în imperii ale căror centre sînt în afara peninsulei. Viaţa economică progresează, comerţul cu regiuni îndepărtate ca Orientul Apropiat, Roma, Indonesia, Asia de SE şi China înfloreşte în mod deosebit. Pe plan spiritual asistăm la evoluţia spre hinduism ; budismul se separă în două mari ramuri — hinaiana (micul vehicul) răspîndit

în Ceylon, Asia de SE, și mahaiana (marele vehicul), răspîndit în Asia Centrală, Tibet, China și Japonia.

sec. 2 (prima jumătate). Regatul greco-bactrian își extinde în vremea suveranului Demetrios stăpînirea asupra Punjabului, apoi a întregii văi a Indusului ; succesorul său Menandros, cunoscut din textele indiene sub numele de Milinda, s-ar fi convertit, potrivit tradiției, chiar la religia budistă. Tentativa greacă de a-și extinde autoritatea spre E pe Valea Gangelui eșuează în fața opoziției statului Magadha condus de dinastia Sunga.

187. Generalul Pusyamitra îl înlătură pe Brihadrata, ultimul suveran Maurya, uzurpînd tronul Magadhei și fondînd o nouă dinastie — Sunga (187—75 î.e.n.). Cu Pusyamitra, descendent dintr-o familie de brahmani, se inițiază o puternică reacție a brahmanismului îndreptată în principal împotriva budismului. Fondatorul noii dinastii rămîne totodată și cel mai important reprezentant al ei ; Pusyamitra oprește ofensiva regatului greco-bactrian condusă de Demetrios și Menandru vizînd cucerirea Văii Gangelui. La curtea sa trăiește, potrivit tradiției, poetul și logicianul Patanjali, celebrul comentator al operei lui Panini. La conducerea Magadhei, dinastiei Sunga îi succede dinastia Kanva (75—30 î.e.n.), ai cărei reprezentanți aparțin tot castei brahmanilor.

sec. 2 (a doua jumătate). Ofensiva suveranilor Han împotriva populațiilor nomade de la frontierele răsăritene ale Chinei (Xiongnu, Wu-sun Yüeh-chih) declanșează ample mișcări de populații în regiunile central-asiatice. Triburi scite, deplasate de o ramură a populației Yüeh-chih, traversează Bactria și se stabilesc în Valea Indusului (în izvoarele indiene apar sub denumirea de șaka) ; în sec. 1 î.e.n. pătrund în NV Indiei și triburi de origine parță — pahlavas.

c. 100 î.e.n. — 100 e.n. Regatul Cola exercită hegemonia în S Indiei și poartă războaie victorioase în Ceylon.

c. 50 î.e.n. — c. 200 e.n. În timpul dinastiei Satavahana, regatul Andhra din Podișul Deccan cunoaște o spectaculoasă înflorire economică și afirmare politică.

c. 50 e.n. Kușanii, o ramură a populației yüeh-chih stabilită inițial la NV hotarelor Chinei, împinsă de huni, cucerește Bactria apoi pătrunde în valea Indusului inaugurînd, în timpul suveranului Kadfise, integrarea Indiei de N în nou înființatul Imperiu Kușan. Prin intermediul

Imperiului Kuşan, care se întindea de la Marea Caspică în India septentrională, civilizaţia indiană intră direct în contact, în sec 1—3, cu imperiile Roman şi Chinez.

78—101 (sau 144—167). Domnia lui Kanişka marchează apogeul politic şi cultural al statului Kuşan, a cărui autoritate este recunoscută în întreaga Indie septentrională. Sprijinitor zelos al budismului, Kanişka contribuie în mod hotărîtor la răspîndirea acestuia în Asia Centrală. Generos patron al oamenilor de ştiinţă şi cultură, la curtea lui ar fi trăit, potrivit tradiţiei, poeţii Aşvaghosa şi Vatitiyayana, logicianul Nagardsuna, medicul Tsaraka ş.a. În timpul succesorilor săi Imperiul Kuşan decade, limitîndu-şi stăpînirile indiene la Gandhara şi Kashmir.

320—c. 550. Epoca Imperiului Gupta. După 5 secole de la destrămarea Imperiului Maurya, cea mai mare parte a Indiei este din nou reunită sub o unică autoritate, cunoscînd timp de aproape 200 de ani o epocă de prosperitate materială fără egal. Sistemul de administraţie descentralizat deschide calea relaţiilor de tip feudal. Epoca Gupta este considerată epoca de aur a ştiinţei şi culturii indiene antice ; discipline şi genuri îşi fixează acum, pentru secole, structuri şi norme precise. În domeniul matematicii sînt puse bazele trigonometriei, sînt folosite ecuaţiile cu mai multe necunoscute, iar sistemul zecimal este valorificat prin „invenţia" cifrei zero. Astronomul Aryabhata susţine sfericitatea pămîntului şi rotaţia acestuia în jurul axei sale ; tot el calculează anul solar la 365, 3586 zile, iar valoarea lui π la 3,1416... Medicina trece de la farmacia bazată pe plante la cea chimică, principiile yoga, curent aplicate acum, vor fi valorificate de ştiinţa europeană abia în sec. 20. Templul hindus îşi află în această etapă forma tradiţională ; cuceririle picturii murale indiene se răspîndesc din Asia Centrală pînă în China. Prin Kalidasa literatura sanscrită cunoaşte un pisc neegalat. Hinduismul (evoluat în primele secole ale e.n. din brahmanism, după absorbţia unor elemente budiste) devine ideologie religioasă naţională, eliminînd treptat budismul de pe subcontinentul indian.

320. Începutul erei Gupta. Ciandra Gupta I, al treilea reprezentat al unei dinastii minore pînă atunci, devenit suveran al Magadhei, ia titlul de m a h a r a j a d h i r a j a („rege mai presus de marii regi"). Prin căsătoria

cu prinţesa Kumaradevi, el îşi asigură alianţa puternicului clan Licchavi şi îşi extinde autoritatea asupra regiunilor centrale ale Văii Gangelui. Pataliputra devine capitala noului imperiu.

335—380. Samudra Gupta, fiul şi succesorul lui Ciandra Gupta I, se impune ca un strălucit cuceritor (numit de V. A. Smith „Napoleonul Indiei"). După ce înfrînge în prima etapă a domniei puterile rivale din India septentrională integrîndu-le imperiului său, Samudra Gupta poartă campanii victorioase în S, înfrîngînd, potrivit tradiţiei, 12 regi, transformaţi apoi în suverani vasali şi tributari, pentru ca apoi să revină în N pentru a înăbuşi rebeliunea unor dinaşti din această regiune. Suveranii Sakas şi Kuşani, precum şi un rege din Ceylon recunosc suzeranitatea Imperiului Gupta care se întinde de la Himalaia la fluviul Narmada în S. Samudra Gupta a rămas celebru nu numai ca un neînfricat războinic, ci şi ca un reputat mecena prin numărul poeţilor, artiştilor şi muzicenilor strînşi la curtea sa. Ministrul şi poetul Harisena înalţa la Allahabad un stîlp monolit pe care gravează un poem într-o singură frază, glorificînd domnia suveranului său.

380—414. Domnia lui Ciandra Gupta II marchează apogeul politic şi cultural al erei Gupta. În urma unor campanii victorioase supune E Punjabului, Malava, Gujaratul, eliberînd după 300 de ani de dominaţie străină (şaka şi kuşană) India de NV, statul său întinzîndu-se acum de la Marea Arabiei la Golful Bengal. Fastul şi splendoarea curţii sale de la Ujjayini sînt pitoresc descrise de pelerinul budist chinez Fa-Xia, care colindă, începînd din 399, timp de 10 ani imperiul. Printre numeroşii oameni de ştiinţă şi cultură strînşi la curtea lui Ciandra Gupta II se numără, potrivit tradiţiei, şi poetul Kalidasa.

414—455. Kumara Gupta reuşeşte în timpul domniei sale să menţină integritatea teritorială a imperiului. După 430 el este confruntat la hotarele de NV ale statului cu primele atacuri ale unui nou invadator nomad, originar din Asia Centrală — hunii albi (heftaliţii din izvoarele bizantine), numiţi de izvoarele indiene h u n a s. Din timpul domniei sale datează cele mai vechi picturi păstrate ale antichităţii indiene, cele din peşterile din Ajanta.

455—467. Skanda Gupta „Vikramaditya" — ultimul mare suveran al dinastiei ; războinic energic, el reușește după mari eforturi să respingă invaziile heftaliților și să înalțe un sistem de fortificații la hotarele de NV ale Indiei.

477—495. Buddha Gupta. Disputele dinastice, emanciparea regilor și dinaștilor vasali, rebeliunile guvernatorilor provinciali, repetatele atacuri ale nomazilor la fruntarii contribuie la destrămarea Imperiului Gupta, redus treptat la teritoriul de odinioară al Magadhei.

sec. 6 (inceput). Heftaliții conduși de regele Toramana cuceresc Punjabul, apoi sub fiul acestuia, Mihirakula, își extind temporar dominația asupra unei părți a Indiei septentrionale ; înfrînți după 528, sînt obligați să se retragă în Kashmir și Gandhara.

c. 550. Este menționat ultimul suveran al dinastiei Gupta — Vișnu Gupta. Subcontinentul indian este din nou fărîmițat în nenumărate stătulețe.

ASIA DE SUD-EST

Asia de SE, cuprinzînd teritoriul actual al Birmaniei, Thailandei, Malaysiei, Kampuchiei, Laosului și Vietnamului, constituie în antichitate și începutul evului mediu un impresionant amalgam antropologic și creuzet ligvistic ; elemente rasiale protomongoloide, europoide, negroide, mongoloide, coexistă și se întrepătrund. Treptat, elementele negroide și europoide sînt asimilate de tipul mongoloid care devine dominant. Asia de SE reprezintă regiunea din care — din paleoliticul superior și

neolitic — pornesc migrațiile care populează arhipelagul indonezian, Australia, Micronezia și Polinezia.

milen. 3—1 î.e.n. În regiune coexistă populații sedentare de agricultori (folosind uneori sisteme de irigație) cu grupuri de populații nomade de vînători și culegători (care în numeroase zone de pădure tropicală rămîn pînă în pragul sec. 20 la nivelul comunei primitive). Forma de organizare social-politică dominantă are ca nucleu satul. Cu excepția Vietnamului septentrional care, aflat în contact cu civilizația chineză, cunoaște o evoluție social-politică mai rapidă (aici ia ființă în sec. 3 î.e.n. prima formațiune statală a SE asiatic) restul Asiei de SE, deși dens populată, nu atestă pînă la începutul milen. 1 e.n. elementele proprii ale civilizației urbane sau ale organizării statale. Zonă de convergență a civilizațiilor indiană și chineză, numai rare elemente culturale pătrund mai adînc în acest spațiu. Dezvoltarea metalurgiei bronzului, apoi cea a fierului.

700—500 î.e.n. Înflorirea culturii bronzului Dâng-Song în Vietnamul de N.

sec. 3 î.e.n. Constituirea Regatului Nam-Viêt (Au Lac) în Vietnamul de N.

111 î.e.n. Cucerirea Regatului Au Lac și înglobarea lui pentru un mileniu în Imperiul Chinez. Răspîndirea elementelor de cultură materială și spirituală chineză (budismul și daoismul). Frecvente răscoale populare împotriva domnației străine.

milen. 1 e.n. (prima jumătate). Apariția elementelor specifice vieții urbane și statale, proces accelerat la jumătatea mileniului. Asia de SE este acum pentru prima dată menționată în izvoarele indiene și chineze. Au loc importante mișcări de populații : triburi tai și puo, originare din SE Chinei, pătrund pe teritoriul Thailandei (supunînd populația khmeră întîlnită aici) și al Kampuchiei ; triburi lao, venite din China meridională, pătrund în Laos. Constituirea primelor state : Regatul Fu-Nan (Kampuchia de S), Regatul Pyu (Birmania septentrională și centrală), Regatul Mon cu reședința în orașul Pegu (SE Birmaniei) ș.a.

sec. 1—3. Apariția în zonele de coastă ale Asiei de SE, îndeosebi în Peninsula Malacca, a unor centre comerciale, loc de întîlnire al negustorilor indieni și chinezi.

Primele așezări urbane atestate arheologic datează din sec. 2 e.n. — Oc Eo (S Vietnamului), Bcikthano și Winka (Birmania), Chansen, Uthong (Thailanda) ș.a.

sec. 2. Constituirea pe cursul mijlociu și inferior al fluviului Mekong (S Kampuchiei și al R. S. Vietnam) a Regatului Fu-Nan cu centrul la Vyadhapura (Banam) fondat de brahmanul Kaudinya. Regatul avînd ca religie oficială budismul se află în sfera de influență culturală, religioasă și politică indiană. Decade în sec. 6, cînd locul este luat de Regatul Chenla.

sec. 4—5. Datează primele inscripții ale SE asiatic (cea mai veche a fost descoperită la Vo-Canh în Vietnamul Central) ; în sec. 5 apar primele inscripții în sanscrită din S Kampuchiei.

milen. 1 (a doua jumătate). Asistăm la o adevărată revoluție urbană și la geneza a numeroase formațiuni statale pe teritoriul Asiei de SE, care se află toate sub influența culturală și religioasă indiană (adoptarea formelor arhitecturale și a scrierii indiene) ; apariția primelor creații literare autohtone.

sec. 6 e.n. Ia ființă pe cursul mijlociu al fluviului Mekong (Kampuchia și Laos) Regatul Khmer Chenla (desprins din statul Fu-Nan).

sec. 9 e.n. Constituirea Regatului Khmer de la Angkor, cel mai puternic și strălucit stat format pînă la această dată pe teritoriul SE asiatic.

938. Eliberarea întregului Vietnam de sub dominația chineză și constituirea statului independent Dai Viêt. Încheierea procesului de formare a limbii și poporului vietnamez. Impunerea confucianismului în următoarele secole ca doctrină oficială a statului.

CHINA

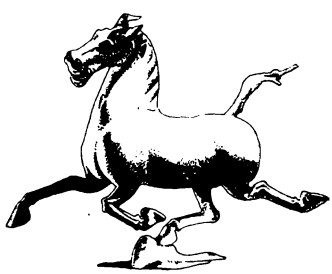

Pînă la jumătatea sec. 20, apariția comunităților agricole sedentare, geneza civilizației bronzului și începu-

turile vieții urbane în China erau puse pe seama unor fenomene de difuziune culturală din regiuni ale Asiei Occidentale și Centrale cît și a unor migrații de populații dinspre apus. Cercetările arheologice ale ultimelor decenii au dovedit fără echivoc că geneza civilizației chineze antice este rodul exclusiv al evoluției factorilor economici și social-politici locali, autohtoni. Tranziția de la strălucitele culturi neolitice Yang-shao (caracterizată printr-o ceramică pe fond roșu cu motive geometrice) și Long-shan (cu o ceramică fină neagră) la societatea împărțită în clase sociale a civilizației Shang poate fi urmărită arheologic fără nici un hiatus.

2140—1711. Epoca, conform tradiției antice chineze, a dinastiei Xia ; absența datelor arheologice care să confirme informațiile oferite de tradiție a determinat cercetarea modernă să atribuie acestei dinastii o existență pur legendară.

1711. Cengtang („Victoriosul"), conducătorul tribului Shang, cucerește, potrivit tradiției, statul Xia și întemeiază o nouă dinastie — Shang.

1711—1066. Epoca dinastiei Shang. Bogăția vestigiilor arheologice a permis o vie reconstituire a civilizației Shang, a cărei geneză este situată în partea central-nordică a Chinei ; în actuala provincie Henan, așezările arheologice atestă o descendență etnică și culturală directă și neîntreruptă din cultura neolitică Lungshan. În perioada Shang mijlocie, elemente culturale specifice se extind pe ambele maluri ale fluviului Huanghe (Fluviul Galben), apoi dincolo de limitele controlului politic al statului Shang. Multe așezări din această perioadă atestă un evident caracter urban. În etapa finală, numită și Yin, după ultima capitală, civilizația Shang atinge maxima ei strălucire. Prin realizările sale aceasta poate fi comparată cu civilizațiile epocii bronzului din Asia Occidentală și Europa Meridională. Shang a fost o civilizație preponderent agricolă ; meiului, cea mai veche și importantă cereală autohtonă din nord, i se adaugă la începutul epocii grîul și orezul. Cu unelte de lemn și piatră, folosindu-se deja tehnica irigării artificiale și inundațiile periodice ale fluviului Huanghe, erau obținute cîte două recolte pe an. Crește-

rea vitelor joacă în Extremul Orient, în comparaţie cu partea occidentală a continentului, un rol mai redus. Porcinele, bovinele, ovinele sînt cunoscute din neolitic ; lor li se alătură mai tîrziu cabalinele, caprinele şi păsările. Dacă pescuitul este dezvoltat, vînătoarea devine deja un monopol al aristocraţiei. Originea indigenă a metalurgiei bronzului a fost dovedită de cercetările recente, ceea ce nu exclude pătrunderea unor influenţe culturale din Mongolia, Siberia, valea Yangzi, Orientul Mijlociu sau Apropiat prin Turkestan, în valea fluviului Galben ; vasele de cult se numără printre cele mai strălucite creaţii din acest metal ale lumii antice (un exemplar în greutate de 875 kg a ajuns pînă astăzi). Ceramica, lucrată la roata rapidă (cu motive animaliere) obiectele din os şi jad, stofele de mătase (creşterea viermilor de mătase se practica de la c. 1500 î.e.n.) sînt mărturii ale diversificării timpurii a meşteşugurilor. Clasele sociale apar deja precis structurate, fără a exclude un anumit grad de mobilitate socială. În vîrful piramidei se afla suveranul, comandant militar şi sacerdot suprem, stăpîn al întregului pămînt al ţării, împărţit spre folosinţă unei aristocraţii militare (cu puternice rămăşiţe gentilice). Marea masă a producătorilor — ţărani, meşteşugari — sînt oameni liberi ; sclavii, recrutaţi dintre prizonierii de război, nu joacă un rol economic, fiind adesea folosiţi în sacrificiile umane cerute de cult. Peste 160 000 de inscripţii atestă în această perioadă evoluţia scrisului de la pictografie la folosirea fonogramelor (din cele c. 3 000 de semne au putut fi descifrate c. 1 400), din care se va dezvolta scrierea clasică a dinastiei Han. Marea majoritate a acestor inscripţii, scrijelate pe oase de animale sau carapace de broaşte ţestoase, sînt destinate consultării oracolelor ; inscripţiile pe vase de bronz sau ceramică sînt rare, ocazionale. Medicina, muzica, astronomia cunosc o primă afirmare ; calendarul foloseşte luna de 30 de zile şi anul de 12 luni (360 de zile), cu intercalarea, după necesităţi, a unei a 13-a luni.

sec. 14 (sfîrşit) Suveranul Pangeng ridică la Yin o nouă reşedinţă a statului Shang, cea de-a 8-a din istoria dinastiei, identificată arheologic în vecinătatea actualului oraş Anyang. Suprafaţa (24 km^2) şi vestigiile oraşului (cel mai important monument arheologic al ci-

vilizației Shang) atestă o concepție urbanistică bine conturată. În centru se găsesc palatele imperiale și reședințele nobilimii care alcătuiau curtea, înconjurate de cartiere distincte ale meșteșugarilor (grupați pe specialități, între care turnătorii în bronz se bucurau de un statut preferențial), toate încercuite de un puternic zid de lut bătătorit. Mormintele aparținînd unor suverani și familiilor acestora se remarcă prin masivitatea construcțiilor și fastul inventarului, care cuprinde și numeroși sclavi și animale sacrificate cu ocazia ceremoniilor mortuare. Prăbușirea dinastiei Shang este determinată de revolta unui trib vasal — Zhou — din regiunea fluviului Wei, la hotarele de NV ale statului.

sec. 11. Numele de Zhou este întîlnit în inscripțiile epocii desemnînd un trib — de la apus de statul Shang (în actuala provincie Shenxi) care apare cînd tributar, cînd dușman al autorității acestuia. Confruntarea cu statul Shang se întinde timp de trei generații, pînă cînd Wuwang, conducătorul tribului Zhou, îl înfrînge pe Zhou Xin, ultimul reprezentant al dinastiei, cucerește capitala și supune noii autorități întregul teritoriu al regatului. El întemeiază dinastia Zhou, cu cea mai lungă domnie din istoria Chinei. Noua capitală a statului este stabilită în provincia Shaanxi, la Hoa (în apropierea actualului oraș Xian).

1066—249. Epoca dinastiei Zhou. Nici un aspect al civilizației materiale sau spirituale nu prezintă vreun hiatus care să ne permită să distingem începuturile epocii Zhou de sfîrșitul dinastiei Shang.

1066—771. Dinastia Zhou de Vest. Wuwang, întemeietorul dinastiei, dispare la numai doi ani de la victorie. După reprimarea unei mari răscoale a adepților fostei dinastii, Zhougong, regent în numele nepotului său minor Chengwang, consolidează autoritatea noii stăpîniri din provincia Shenxi pînă pe cursul inferior al fluviului Huanghe. Pentru a controla și administra regatul, noua dinastie împarte teritoriul unor reprezentanți ai familiei domnitoare și ai vîrfurilor nobilimii legați de suveran prin relații de vasalitate. Pe teritoriul statului iau astfel naștere c. 200 de principate dependente de conducătorul dinastiei. Suveranul rămîne stăpînul ultim al întregii proprietăți funciare, împărțită spre folosință comunităților sătești (s i t i a n) ; aristocrația, struc-

turată pe ranguri, precum şi preoţimea, beneficiază de redevenţe rezultate din exploatarea cîmpurilor oficiale (gongtian); sclavia, în recul, nu joacă nici un rol în agricultură, care rămîne principala ramură a vieţii economice. În timpul domniei lui Muwang (976—922) dinastia Zhou atinge apogeul puterii şi expansiunii teritoriale; expediţii militare sînt întreprinse spre S şi V pînă în Asia Centrală. Dacă în primele două secole de existenţă dinastia poate asigura stabilitatea şi coeziunea internă, respingînd invaziile unor populaţii nomade la frontiera septentrională, odată cu întărirea autorităţii principilor locali şi a manifestării tendinţei centrifuge a acestora autoritatea centrală slăbeşte rapid, limitîndu-se la un rol de arbitru. O revoltă a nobilimii îl înlătură în anul 842 pe suveranul Liwang, puterea fiind exercitată timp de 13 ani (841—828) de un consiliu al principilor (perioada Gonghe, „a concordiei generale").

sec. 8. Apar primele anale de curte, care înregistrează în ordine cronologică evenimentele cardinale din viaţa politică, religioasă a statului; cele ale regatului Lu s-au păstrat cel mai bine. Tot acum apar primele imnuri şi poeme de curte consemnate în Cartea odelor (Shi.)

771. Principele din Shen, aliat cu triburi nomade din V, cucereşte capitala, înlăturîndu-l pe suveranul Youwang. Un an mai tîrziu tronul este ocupat de Pingwang.

770—249. Dinastia Zhou de Est. Sub ameninţarea invaziilor populaţiilor nomade Pingwang (770—720) mută capitala spre răsărit, în oraşul Loy (astăzi Luoyang, provincia Henan). Autoritatea noii dinastii, limitată la domeniile imperiale, rămîne una pur nominală, de esenţă religioasă; puterea reală este deţinută de principii locali, ale căror stăpîniri se transformă în state de sine stătătoare antrenate în conflicte pentru supremaţie. Această epocă, de profunde convulsii pe plan politic şi de o cruzime fără egal în istoria Chinei, rămîne una dintre cele mai fertile pe plan spiritual. Acum se constituie două dintre sistemele filosofice care marchează istoria Extremului Orient antic — confucianismul şi daoismul. Kong Zi sau Confucius (c. 551—c. 479) este gînditorul care a influenţat cel mai puternic gîndirea chineză antică. Învăţătura sa este mai mult o doctrină etico-politică

decît un sistem filosofic propriu-zis, interesul practic depășind în preocupările sale determinarea teoretică. Problema de la care pleacă Confucius este modalitatea de guvernare care să asigure ordinea în stat și societate. Aceasta se poate obține numai prin desăvîrșirea interioară a individului și prin supunerea lui structurilor statale și normelor sociale. Virtutea cardinală rămîne, potrivit doctrinei sale, r e m, omenia, principiul iubirii umane, calitățile admirate de filosof rămîn pietatea filială, respectul, loialitatea, fidelitatea, înțelepciunea, iubirea, curajul. Învățătura lui s-a transformat în secolele următoare într-o doctrină religioasă, etică și filosofică specific chineză, cu școli și curente diferite. Meng Zi (c. 372—289) și Xun Zi (c. 313—c. 238) rămîn cei mai importanți continuatori ai lui Confucius ; tezele lor sînt însă adesea diametral opuse. Meng Zi a conferit confucianismului o dimensiune mistică, iar Xun Zi l-a dezvoltat pe linia unui sistem raționalist, întemeiat pe o teorie a cunoașterii obiective, opusă superstițiilor epocii (afirmîndu-se prin aceasta ca un precursor al școlii legiștilor). Dacă Meng Zi afirmă neabătut virtuțile morale în politică și credința în om, acceptînd aprioric esența bună a naturii umane, pe care individul și-o poate apăra prin educație de pericolele societății, Xun Zi, irevocabil pesimist, afirmă că răul din om este de nezdruncinat. În timp ce Meng Zi predică autoperfecționarea naturii umane ca izvor al îmbunătățirii ordinii sociale, Xun Zi solicită drastica aplicare a legii în societate ● Lao Zi (sec. 6 î.e.n.), fondatorul daoismului, contemporanul mai vîrstnic al lui Confucius, rămîne unul dintre părinții spiritualității chineze. La baza curentului său filosofic stă noțiunea de d a o, principiul ordinii necesare în natură, societate, regulator al universului și, prin extensiune, sistemul imanent perfecțiunii în toate lucrurile, comparat uneori cu noțiunea de l o g o s la Heraclit ; potrivit idealului daoist, omul trebuie să fie modest, cufundat în introspecție, pasiv, avînd drept țel retragerea din viața socială. Latura metafizică a daoismului va fi dezvoltată de către filosoful Zuang Zi (c. 370—c. 300 î.e.n.).

770—476. Perioada „Chunqiu" („a primăverii și a toamnei"), numită astfel după o cronică anonimă a statului Lu (care înregistra evenimentele anilor 722—481 î.e.n.),

prelucrată ulterior de Confucius. Pe întinsul statului Zhou, principalii potentați locali își transformă domeniile în formațiuni statale autonome, apoi cvasiindependente, recunoscînd nominal suveranitatea dinastiei domnitoare. În urma concentrării puterii, numărul acestor stătulețe se reduce treptat. Dintre acestea se impun inițial două state : Qi (în provincia Shandong) și Jin (în provincia Shanxi), care-și asumă rolul de protectori militari ai dinastiei Zhou ; principii conducători ai acestor state primesc oficial titlul de hegemon (b a) ; primul este Huan din Qi (685—643), urmat de Wen din Jin (636—628). Această titulatură se extinde apoi și asupra dinaștilor din fruntea altor state, precum Qin din valea fluviului Wei, Song de la granița provinciilor Henan și Shandong, Chu din valea mijlocie a fluviului Yangzi ș.a. Între aceste state alianțele se fac și se desfac cu repeziciune, războaiele se țin lanț, hegemonia temporară fiind exercitată de cîte un stat sau altul aflat la periferia ariei. Treptat se constituie o balanță a puterii avînd ca principali protagoniști 4 state : Qi, Qin, Chu și Jin.

475—221. Perioada „Zhan guo" („a statelor combatante"). Echilibrul fragil de la sfîrșitul perioadei „primăverii și toamnei" se destramă, cedînd locul unei epoci de anarhie și neîntrerupte războaie. Procesele și restructurările economice și social-politice ca și cele din domeniul mentalităților, amorsate în epoca precedentă, se accelerează, China cunoscînd în acest răstimp mutații de amploare fără egal pînă la acea dată ● Uneltele de fier și sporul demografic permit trecerea la o agricultură intensivă, care cere vaste defrișări și sisteme noi de irigații. Urbanizarea face progrese rapide, moneda se impune ca un instrument de neînlocuit. Contactele mai strînse dintre regiunile țării, schimbul activ de bunuri materiale și spirituale estompează din diferențele locale deosebit de puternice. Vechea nobilime cedează locul unei noi elite sociale — s h i h — formată din reprezentanții aparatului birocratic, interesată în menținerea unei autorități centrale puternice ; regimurile monarhice „feudale" sînt înlocuite de monarhii centralizate. Normele de drept, consemnate în scris, se substituie celor cutumiare. Se schimbă structura armatelor și felul de ducere a războiului ; rolul profesioniștilor și al mer-

cenarilor devine predominant în organizarea unor campanii de durată şi a asediilor. Infanteria înlocuieşte ca forţă de şoc carele de luptă, reduse la un rol auxiliar ; din sec. 5 î.e.n. apar catapulte, arbalete şi tehnică de asediu ; în statele din N, în contact cu popoarele nomade, cavaleria se impune ca un element de prim plan. Tot acum apar primele tratate de artă militară. Profundele transformări şi frămîntări sociale duc şi la schimbarea dinastiilor aflate la putere ; doar un singur stat, meridional, Chu, nu înregistrează înlocuirea dinastiei domnitoare. Statul Jin se destramă în 453 în 3 noi formaţiuni — Zhao (în N), Han (în S) şi Wei (cel mai puternic) ; la marginea apuseană a Chinei apare acum un nou pretendent la hegemonie — obscurul regat Qin. Între cele 7 mari state care luptă pentru hegemonie se mai numără Qi şi Yan.

328—221. Unificarea Chinei de către statul Qin, care înfrînge şi anexează rînd pe rînd regatele chineze independente. Statul Qin ia fiinţă în sec. 8 în extremitatea apuseană a Chinei şi devine principala putere din zonă în timpul domniei lui Mukung (659—621). Qin nu participă la lupta pentru hegemonie din perioada „primăverii şi toamnei", rămînînd pînă la jumătatea sec. 4 o putere de rangul doi, ferită totodată prin poziţia sa geografică de pustiirile provocate de frecventele războaie purtate pe teritoriul statelor vecine. Tentativele de expansiune spre E fiind blocate de puternicii vecini, Chin şi Chu, Qin este obligat să anexeze teritorii locuite de populaţii nechineze, ceea ce determină mult timp celelalte puteri să-l considere un stat barbar. Radicalul program de reforme realizat de Hsiao Kung (361—338) şi de sfetnicul său Shang Yang în direcţia creării unei autorităţi centrale solide prin impunerea puterniciei decretelor regale, legarea administraţiei locale direct de curte şi de persoana monarhului, încurajarea agriculturii, a meşteşugurilor şi comerţului, uniformizarea sistemului de măsuri şi greutăţi ş.a. transformă, în jumătate de secol, statul Qin în prima putere economică şi militară a Chinei ; în 325 fiul lui Hsiao Kung ia oficial titlul de rege. Toate aceste reforme vor fi aplicate, un secol mai tîrziu după victorie, la scara întregii Chine. În opera de unificare, realizată prin fier şi sînge, Qin dă dovada unei subtile diplomaţii, divizarea adversa-

rilor şi evitarea cu orice preţ a unui front comun al acestora fiind o preocupare constantă. Statele mai îndepărtate geografic de Qin sînt liniştite prin continue concesii, în timp ce acelea vecine sînt anexate separat unul după altul. Nici unul din principiile recomandate de Machiavelli nu lipsesc din arsenalul politic al conducătorilor statului Qin. Expansiunii spre S şi E îi cad victimă rînd pe rînd statele Shu şi Pa (316), Yen (314) şi Song (286) ; Qi este înfrînt de Qin aliat cu alte 4 state. O bătălie decisivă zdrobeşte în 260 definitiv puterea militară a unui principal competitor la hegemonia Chinei — statul Chao ; 400 000 de prizonieri sînt, potrivit tradiţiei, îngropaţi de vii de către învingător.

249. Sfîrşitul dinastiei Zhou de Est. După deposedarea dinastiei de posesiunile ei apusene odată cu moartea suveranului Nanwang (256), statul Qin înlătură pe ultimul reprezentant, Donozhou Jun, şi ocupă şi partea de răsărit a domeniilor.

246. Qinwang (n. 259) ascede, minor, la tronul statului Qin.

238. Qinwang preia efectiv frînele puterii, dovedind în cei 28 de ani de domnie o impresionantă energie şi o voinţă de neclintit.

230—221. Statul Qin anexează ultimele regate independente, Han, Zhao, Wei, Chu, Qi şi Yen, realizînd sub autoritatea sa unificarea întregului teritoriu chinez.

221. Qinwang se proclamă împărat sub numele de Qin Shihuangdi, fondînd dinastia Qin (de la care derivă şi numele de China). Prin reformele impuse cu o necruţătoare fermitate, noul împărat, secondat de cancelarul şi sfetnicul său Li Si (237—208), reuşeşte să schimbe radical înfăţişarea statului care se întinde acum din Manciuria pînă în provincia Guangdong de astăzi, avînd ca regiune de civilizaţie valea fluviului Huanghe. În vederea centralizării administrative şi unificării culturale puterea aristocraţiei funciare ereditare este sfărîmată, teritoriul imperiului fiind împărţit în 36 de provincii (j u n) conduse fiecare de către un guvernator şi un comandant militar (ambii controlaţi de inspectori imperiali), responsabili în faţa suveranului. Dispoziţii draconice sînt date pentru unificarea sistemului de măsuri şi greutăţi, impunerea unei monede de aramă unice şi a unui sistem unitar de scriere. Sînt unificate legile, sistemul impozitelor, calendarul, pînă şi distanţa dintre

osiile carelor autorizate să circule pe drumurile imperiului. Canale și șosele sînt construite pînă în cele mai îndepărtate colțuri ● Împăratul inițiază și o politică externă dinamică, hotarele meridionale sînt extinse în SV prin anexarea provinciilor actuale Sichuan, Guizhou, Yunnan, după înfrîngerea triburilor Yue ; expediții de cucerire sînt întreprinse în NE Coreei, în delta fluviului Roșu (Hong Ha) din Vietnamul septentrional. Lupte grele sînt duse împotriva triburilor nomade Xiongnu de la fruntariile nordice ale imperiului.

214. Prin unirea sistemelor de fortificații ridicate în ultimele două secole la hotarele septentrionale este finalizat printr-un uriaș efort uman Marele zid chinezesc, lung de 4 000 km, conceput ca o pavăză în calea invaziilor popoarelor nomade din stepele asiatice.

213. Din ordinul cancelarului Li Si sînt arse pe cuprinsul întregului imperiu toate cărțile, cu excepția celor de agronomie, medicină și divinație. Sînt excluse de la distrugere analele regatului Qin și exemplarele bibliotecii imperiale. Dispare astfel practic întreaga creație literară chineză de pînă atunci. Opoziția cărturarilor confucianiști, apropiați ideologiei aristocrației funciare, este reprimată sîngeros.

210. Împăratul Qin Shihuangdi moare în timpul unei călătorii de inspecție prin imperiu. Mormîntul lui, la care au lucrat potrivit legendei 700 000 de muncitori, dezvelit începînd din 1974, constituie, alături de tezaurul lui Tutankhamon, una dintre cele mai senzaționale descoperiri arheologice ale sec. 20. Datorită animozității izvoarelor confucianiste, imaginea unificatorului Chinei transmisă posterității a fost aceea a unui tiran crud și sîngeros ; istoria modernă i-a recunoscut calitățile unui om de stat clarvăzător care a stabilit cadrul general al evoluției Imperiului Chinez în următoarele 4 secole.

209. Tensiunea socială crescîndă din ultimii ani de domnie, provocată de apăsătorul sistem fiscal (producătorii rurali erau constrînși să predea statului 2/3 din recoltă) și de muncă forțată, la care erau deplasați milioane de oameni, culminează cu prima mare răscoală țărănească din istoria Chinei (condusă de Cheng Sheng și Wu Gaung), dublată de rebeliuni locale și de anarhie în provincii.

207. Ershi, succesorul lui Shihuangdi, este înlăturat de la putere în iureşul războiului civil de către generalul Liu Bang. Sfîrşitul dinastiei Qin, fondate cu numai un deceniu jumătate în urmă de unificatorul Chinei.

206. Victorios în competiţia pentru putere, Liu Bang se proclamă împărat sub numele de Gaozu, întemeind o nouă dinastie — Han.

206 î.e.n.—220 e.n. Dinastia Han.

206 î.e.n.—8 e.n. Dinastia Han Timpurie (sau Han de Vest).

202. Liu Bang îl înfrînge pe ultimul rival, Xiangyu, stabileşte noua capitală imperială la Changan (azi Xian) şi ia măsuri pentru refacerea statului după anii de criză şi anarhie. Deşi condamnă oficial regimul dinastiei Qin, Liu Bang şi succesorii săi adoptă metode şi organe de guvernare ale precedesorului, vizînd menţinerea unui imperiu centralizat. Sînt luate măsuri de refacere a economiei : reducerea impozitelor şi a obligaţiilor în muncă ale ţăranilor, refacerea drumurilor şi a canalelor de irigaţie ● Secolele dinastiei Han reprezintă apogeul societăţii chineze antice. Generalizarea unor inovaţii tehnologice — folosirea fierului la confecţionarea uneltelor agricole, a plugului tras de boi (sec. 1 î.e.n.), a sistemului asolamentelor sau a unor mijloace semimecanice de ridicare a apei de irigaţii pe terase — a îngăduit progresul agriculturii. Recensămintele — primele din istorie aplicate la scara unui imperiu — atestă un însemnat spor demografic. Astfel în anii 1—2 e.n. sînt înregistrate 12 mil. de gospodării cu 57,7 mil. suflete, în 140 e.n. 9,5 mil. gospodării cu 48 mil. locuitori (între timp părţi ale Chinei de N. căzuseră sub stăpînirea nomazilor). Sporeşte numărul şi funcţia oraşelor care adăposteau de la cîteva mii la 250 000 de locuitori, în total c. 1/10 din populaţia ţării. Pe tot parcursul epocii Han sistemul guvernării centrale şi provinciale se perfecţionează. Personalul aparatului birocratic (împărţit în 12 ranguri) este recrutat la curte prin examinarea candidaţilor trimişi de fiecare provincie. Împăratul, care guvernează prin edicte, este înconjurat de un cancelar, un consilier principal şi de comandantul şef al armatei, precum şi de 9 miniştri de stat, fiecare răspunzînd de cîte un departament. Paralel cu această „curte exterioară" ia fiinţă către sfîrşitul sec. 1 î.e.n. o „curte interioară", formată

din secretarii imperiali recrutați dintre eunuci, cu acces direct la împărat și care monopolizează adeseori conducerea efectivă a statului, situîndu-se în centrul intrigilor de palat și gineceu. Provinciile (împărțite în prefecturi, acestea la rîndul lor în districte) sînt conduse de un guvernator civil și un comandant militar, numiți de puterea centrală și controlați prin inspectori regionali detașați ad-hoc. Colectarea impozitelor și menținerea ordinii revin nobililor, recompensați cu privilegii. Țăranii sînt obligați, în afara dărilor în natură, să efectueze o lună pe an prestări în muncă în interes imperial — construcții de șosele, fortificații etc. Procesul sărăcirii și pierderii pămîntului de către această clasă are ca urmare extinderea latifundiilor nobiliare. Politica externă a dinastiei Han urmărește expansiunea spre S și SE precum și slăbirea presiunii populațiilor nomade asupra frontierelor septentrionale. Începe asimilarea și sinizarea populațiilor la sud de fluviul Changjiang (Yangzi sau fluviul Albastru).

179—157. Domnia împăratului Wendi ; măsuri de întărire a autorității centrale prin reducerea puterii nobilimii care l-a sprijinit pe Liu Bang și care dobîndise mari fiefuri ca recompensă.

140—87. Domnia lui Wudi, cel mai de seamă reprezentant al dinastiei Han, epocă de strălucire politică fără egal a Imperiului Chinez antic. Măsurile adoptate la începutul domniei vizează consolidarea autorității imperiale, amenințată de autonomia crescîndă a aristocrației provinciale ; prestigiul funcționarilor de stat este sporit prin introducerea în 134 a examenelor obligatorii în momentul recrutării acestora. Textele clasice devin baza procesului de învățămînt, Wudi realizînd reconcilierea dintre puterea imperială și învățații confucianiști ; acest curent filosofic devine astfel ideologia oficială a imperiului Han. Controlul statului asupra economiei este întărit prin introducerea în 119 a monopolului extracției și comercializării sării, a producerii și vînzării fierului, iar în 112 a celui de batere a monedei ; în 115 statul creează o instituție însărcinată cu reglarea prețurilor (cumpărarea și stocarea cerealelor în anii bogați și desfacerea lor în caz de penurie pentru evitarea speculei).

138—126 şi 122—115. Călătoriile ambasadorului Zhang Qian în Asia Centrală aduc preţioase informaţii asupra acestei regiuni.

127, 122, 119. Expediţii victorioase împotriva triburilor Xiongnu.

120—105. Includerea în imperiu a ţinuturilor din SV Chinei (actualele provincii Guanxi şi Guangdong) şi a bazinului fluviului Roşu din N Vietnamului ; în 111 este cucerit şi înglobat pentru un mileniu în Imperiul Chinez Regatul Nam-Viet din Vietnamul de N.

112—102. Campanii în Asia Centrală pînă dincolo de Munţii Pamir şi anexarea ţinutului Ferghana. Întregul bazin al fluviului Tarim devine tributar Chinei. Drumul mătăsii, deschis acum prin N şi S bazinului Tarim, este calea comercială care leagă China, prin Bactria şi Regatul Part, de lumea mediteraneană.

108. Expediţiile împotriva Coreei, iniţiate în 128, se încheie cu anexarea regiunii septentrionale şi centrale a peninsulei, care va face parte pînă în sec. 4 din Imperiul Chinez.

99. Răscoale ţărăneşti în provinciile Shandong, Henan, Hebei ; ultimii ani de domnie ai lui Wudi sînt marcaţi de epuizarea efortului ofensiv şi de o aprigă luptă pentru putere între facţiunile rivale de la curte.

48—33 î.e.n. Domnia împăratului Yuandi. Decăderea autorităţii dinastiei. Accentuarea crizei agrare în urma sporirii rapide a marii proprietăţi, a răspîndirii sistemului arendării pămîntului.

9—23 e.n. Domnia împăratului Wang Mang. Regent al tronului (8 î.e.n.), Wang Mang îl înlătură în anul următor pe ultimul reprezentant legitim al dinastiei Han de V, îi uzurpă tronul şi fondează o nouă dinastie — Xin —, al cărei unic reprezentant va fi. Wang Mang rămîne una dintre cele mai controversate personalităţi ale Chinei antice. Amplul său program reformator cu numeroase trăsături utopice vizînd redistribuirea proprietăţii funciare şi reorganizarea finanţelor se loveşte de rezistenţa aristocraţiei, dezorganizează întreaga economie şi declanşează în N răscoala ţărănească a „Sprîncenelor roşii“ (17 e.n.). 6 ani mai tîrziu armatele ţărăneşti pătrund în capitală şi-l ucid pe Wang Mang.

25. Liu Xiu, un descendent al familiei Han, se încoronează la Luoyang ca împărat. El reprimă mișcările țărănești și restabilește autoritatea noii dinastii — Han Tîrzie (Han de Est) — asupra întregii Chine.

25—220. Dinastia Han Tîrzie.

25—28. Domnia lui Liu Xiu (Guangwudi). Măsuri de înviorare a economiei prin reducerea impozitelor și servituților țărănești, a aparatului birocratic. Eliberarea sclavilor ajunși în această stare din cauza datoriilor, precum și interzicerea uciderii acestora de către stăpînii lor.

48 e.n. Scindarea triburilor Xiongnu de la hotarele de nord ale Imperiului Chinez ; cele din S recunosc protectoratul chinez, iar cele din N migrează în regiunea lacului Aral, formînd nucleul hoardelor ce vor invada în 370—375 Europa.

57. Prima relatare în analele chineze despre vizita unei solii oficiale venite din Japonia la curtea dinastiei Han.

58—75. Domnia împăratului Mingdi ; literatura budistă, adusă din India prin intermediul unei misiuni, începe să fie tradusă din sanscrită în limba chineză.

73. Împăratul Mingdi îi încredințează generalului Ban Chao conducerea operațiunilor militare vizînd recucerirea ținuturilor din Asia Centrală stăpînite în vremea împăratului Wudi (140—87 î.e.n.). Timp de trei decenii Ban Chao reinstaurează autoritatea chineză în regiunea Lobnor și Tarim, deschizînd drumuri comerciale spre India, statul part și Roma.

100—105. Realizarea primului dicționar chinez, care explică 9000 de caractere ale scrierii. Analele chineze menționează raportul înaintat împăratului asupra posibilității utilizării unui nou material pentru scris — hîrtia.

166. Cronicile chineze menționează prezența în imperiu a unei solii romane.

167. După moartea lui Huandi autoritatea centrală slăbește, fiind tot mai mult absorbită de interminabile intrigi de palat. Întărirea autorității armatelor provinciale și a marilor proprietari funciari.

184. Izbucnește în provincia Shandong răscoala țărănească a „Turbanelor galbene" condusă de Zhang Jiao, conducătorul unei secte secrete daoiste. Forțele țărănești sînt înfrînte de armata comandată de generalul Cao Cao, în

timp ce asediau capitala imperială Luoyang. Profundă anarhie internă.

189—220. Domnia lui Xiandi, ultimul suveran al dinastiei ; lipsit de putere reală, el este un simplu pion în mîinile generalilor. Imperiul Han încetează virtual să mai existe.

220. Sfîrşitul dinastiei Han. Cao Pi, fiul generalului Cao Cao, îl înlătură pe Xiandi, ultimul suveran al dinastiei Han Tîrzii, ia titlul imperial (wudi) şi fondează o nouă dinastie — Wei — stăpînă a Chinei de N. ; noul stat are capitala la Xuchang, ulterior la Luoyang. În 221 generalul Liu Bei, un descendent al familiei imperiale Han, se proclamă împărat (sub numele de Zhaolie di) fondînd în China centrală statul Shu, cu nucleul în actuala provincie Sichuan (capitala este stabilită la Yizhou, azi Chengdu). Un an mai tîrziu, un alt general, Sun Quan, se proclamă împărat (Dadi) în S Chinei, întemeind dinastia Wu, cu reşedinţa la Jianye (azi Nanjing). Unitatea imperiului chinez se destramă astfel pentru două secole şi jumătate, cu excepţia perioadei anilor 280—316, pînă la centralizarea realizată în 589 de dinastia Sui.

220—280. Epoca San guo „a celor trei regate". Reculul civilizaţiei urbane şi al economiei monetare.

263. Imperiul Wei, cel mai puternic dintre cele trei state constituite după dispariţia dinastiei Han, înfrînge şi anexează statul Shu.

265. Generalul Yan înlătură familia domnitoare Wei punînd bazele dinastiei Jin de Vest.

280. Statul Wu este cucerit de statul Jin, care reunifică temporar pentru 36 de ani China. Puterea centrală este minată de luptele interne între principii imperiali, dintre generali, de populaţiile nomade infiltrate în partea de nord a imperiului.

316. Triburi Xiongnu cuceresc capitala Changan şi-şi extind dominaţia asupra întregii Chine de N, inaugurînd epoca regatelor barbare din China septentrională (sec. 4—6). Sima Rui, dregător al dinastiei Jin de Vest, se refugiază în SE Chinei, unde fondează un stat condus din Jiankang (azi Nanjing), pînă în 420, de dinastia Jin de Est. Valea fluviului Changjiang devine acum nucleul dinastiei chineze legitime.

420—589. „Epoca dinastiilor de Sud şi de Nord". Perioadă de fărîmiţare politică, de instituţionalizare a relaţiilor feudale şi de răspîndire a unei noi religii — budismul.

2333 î.e.n. Data legendară a fondării primului stat coreean, de către miticul Tangun.

milen. 2 î.e.n. Răspîndirea metalurgiei bronzului şi a culturii orezului, originare din China.

1122. Fondarea, potrivit legendei, de către Kija, a dinastiei omonime, în Regatul Choson.

milen. 1 î.e.n. (a doua jumătate). Răspîndirea metalurgiei fierului în peninsula coreeană. Monede de fier din epoca „regatelor combatante" (sec. 5—3 î.e.n.), descoperite în Coreea, atestă vii relaţii comerciale şi culturale cu China. Cristalizarea a trei formaţiuni statale — Choson în jumătatea nordică, Buyeu şi Pjinkuk.

194. Wi Man (Wei Man), rebel chinez originar din Yan, trece în NV Coreei, înlătură pe ultimul reprezentant al dinastiei Kija şi se proclamă suveran al regatului Choson, întemeind o nouă dinastie — Wi.

108. Statul Choson este cucerit de Imperiul Chinez Han, care înfiinţează 4 prefecturi în N Coreei, dintre care cea mai importantă este Lolang.

sec. 1 î.e.n. Iau fiinţă, potrivit tradiţiei, trei regate coreene independente : Koguryo — în N (avînd ca dată tradiţională a fondării anul 37 î.e.n.), Paekeche — în jumătatea vestică a peninsulei (fondat în 18 î.e.n.) şi Silla — în SE (fondat în 57 î.e.n.).

sec. 1—4. Regatul Koguryo, creat pe teritoriul fostului stat Choson, cunoaşte acum cea mai rapidă dezvoltare social-

economică și afirmare politică, cucerind treptat posesiunile chineze din Coreea ; în 313 este anexată Lolang, ultima dintre prefecturile chineze.

313—668. „Epoca celor 3 regate", perioadă de acerbă luptă pentru hegemonie.

sec. 4—5. Consolidarea și afirmarea în Coreea apuseană a regatului Paekeche, care întreține legături comerciale cu China și Japonia.

sec. 4 (a doua jumătate). Răspîndirea budismului în Koguryo, apoi în Paekeche ; în 528 devine religie oficială în Silla.

c. 380. Statul japonez Yamato ocupă Mimana, regiune din extremitatea sudică a peninsulei, intervenind de aici înainte în viața politică a Coreei.

427. În timpul domniei regelui Changsu regatul Koguryo atinge apogeul puterii sale ; stabilirea capitalei statului la Phenian.

sec. 6. Începe afirmarea economică și politică a regatului Silla. În 562 acesta cucerește ultimele posesiuni japoneze din S Coreei.

598, 612—614, 645. Koguryo respinge încercări chineze de cucerire a N Coreei.

660. În alianță cu trupe ale dinastiei chineze Tang, statul Silla înfrînge și anexează regatul Paekeche.

c. 668. Regatul Silla, sprijinit de forțe chineze, cucerește statul Koguryo.

675. Silla izgonește trupele chineze din Coreea, încheind unificarea peninsulei sub hegemonia sa.

JAPONIA

8000—300 î.e.n. Cultura neolitică Jomon, răspîndită în cea mai mare parte a arhipelagului nipon, atestă arheologic

o populație încă primitivă, de pescari, vînători și culegători, relativ izolată de influențele continentale ; către sfîrșitul perioadei, debutul unei agriculturi rudimentare.

300 î.e.n.—300 e.n. Cultura Yayoi, constituită în Japonia de vest și răspîndită ulterior și în restul insulelor, se cristalizează în urma imigrației, în mai multe valuri, a unor populații originare de pe continent și din S. Acum are loc răspîndirea metalurgiei bronzului și fierului, a orezului, ca principală plantă de cultură, precum și a calului. Intense contacte culturale cu China, prin intermediul Coreei, ilustrate pregnant de numeroasele monede ale dinastiei Han. Ca principală formă de organizare socială se impune clanul. Nici una dintre ipotezele care au încercat să explice formarea poporului japonez nu a întrunit acordul majorității cercetătorilor acestui domeniu. Japonezii par a fi rezultatul contopirii unor elemente etnice diferite : protojaponezii, populația autohtonă de la sfîrșitul paleoliticului, și imigranții proveniți de pe continentul asiatic și din regiunea Pacificului de SV. Limbă aglutinantă, japoneza nu se încadrează cu certitudine nici unei familii de limbi, mai des fiind inclusă între limbile altaice.

sec. 1 î.e.n. Apar în izvoarele chineze primele informații despre o formațiune statală din V Arhipelagului japonez, care plătește tribut dinastiei Han de Vest ; noi informații asupra unor stătulețe nipone datează din sec. 1—2 e.n.

c. 239. Regina și marea preoteasă Himiko trimite, potrivit unui izvor chinez, o solie la curtea regatului Wei, stabilind primele contacte diplomatice dintre insulele nipone și China.

300—500. Epoca culturii mormintelor tumulare (Kofun) atestă arheologic rapida diferențiere socială și poziția privilegiată ocupată de conducătorii clanurilor în viața social-politică.

c. 350. Ia ființă, în urma unui proces de unificare a clanurilor din Japonia apuseană, statul Yamato ; din partea meridională a insulei Honshu, acesta se extinde spre E și NV. Șintoismul, cultul divinităților clanului unificator, se impune ca religie. Istoriografia niponă a fixat ca dată tradițională a urcării pe tron a primului împărat, Jimmu-Tenno, fondatorul mitic (nepot al zeiței soare-

lui, Amaterasu) al dinastiei care domneşte pînă astăzi în Japonia, data de 11 februarie 660 î.e.n. Cercetările moderne tind să fixeze data fondării dinastiei în sec. 1 î.e.n.

c. 380. Statul Yamato iniţiază primele expediţii militare în S Coreei şi-şi impune dominaţia asupra ţinutului Mimana. Prin intermediul imigranţilor chinezi şi coreeni, numeroase elemente de cultură chineză pătrund acum în arhipelag ; la începutul sec. 5 este adoptată scrierea chineză.

c. 400. Călugării coreeni (sau chinezi) Achino Omi şi Wani, veniţi din Regatul Paekeche (V Coreei), introduc în Japonia o serie de manuscrise ale confucianismului (între care şi clasicul Lunyu), contribuind la răspîndirea acestei religii în insulele nipone.

sec. 5—6. Statul Yamato intervine în luptele dintre statele Koguryo, Paekeche şi Silla pentru hegemonia în Coreea.

552. Începe pătrunderea în Japonia a budismului, sprijinit de clanul Soga.

562. Regatul Silla cucereşte ultimele posesiuni japoneze din S Coreei.

593—628. Domnia împărătesei Suiko, impusă de clanul Soga. Regenţa este exercitată de prinţul Umayado, cunoscut sub numele de Şotoku Taişi (593—622). Programul de reforme adoptat acum vizează întărirea puterii centrale din Yamato.

594. Sprijinit de autoritatea imperială, budismul devine religie de stat. Debutul unui amplu program de construcţii de temple şi mănăstiri.

603. Crearea celor 12 ranguri ; instituţionalizarea unui nou aparat funcţionăresc, structurat pe ranguri neereditare.

604. Constituţia celor 17 articole.

645. Luptele pentru putere se încheie cu înfrîngerea şi eliminarea clanului Soga şi triumful clanului Fujiwara, în frunte cu prinţul Naka no Ooe, regent (645), apoi împărat sub numele de Tenchi Tenno (662—672).

646. Reforma „Taika" („Marea transformare). Decretul imperial urmăreşte abolirea autorităţii clanurilor privilegiate şi întărirea (după modelul dinastiei chineze Tang) a puterii centrale. Întregul pămînt trece în proprietatea împăratului, care-l împarte familiilor ţărăneşti, dependente acum direct de suveran. Crearea unui aparat

administrativ centralizat şi introducerea unui nou sistem de dări şi impozite.

663. Încercarea statului Yamato de a sprijini regatul coreean Paekeche împotriva ascensiunii statului Silla se încheie cu un eşec.

702. Codul „Taiho" („Marele tezaur"), fundamentul juridic al reformei „Taika", devine pentru următoarele cinci secole baza legislaţiei nipone. Chineza este limba oficială a actelor imperiale.

710. Fixarea curţii imperiale (pînă la această dată itinerantă) în oraşul Heijo (astăzi Nara), care devine capitală şi reşedinţă imperială.

TRACII

milen. 2 î.e.n. Cristalizarea, în epoca bronzului, într-un vast spațiu geografic cuprins între Carpații Nordici, Marea Neagră, rîurile Tisa, Vardar și Morava, a triburilor indo-europene ale tracilor. Din marea lor masă se va delimita o ramură nordică distinctă, în spațiul carpato-dunărean, formată de triburile geto-dacilor.

c. 1500. Migrarea triburilor de neam tracic ale misilor din partea de E a Peninsulei Balcanice spre SE, în Asia Mică. Regiunea de NV a Asiei Mici luată în stăpînire de aceste triburi primește numele de Misia, menționată ca atare și în poemele homerice.

sec. 13. Pătrunderea în Asia Mică, în contextul marii migrații egeice, a triburilor frigienilor (sau brigilor), originare din regiunea macedo-tracă. Înaintînd în etape și în grupuri, ei iau locul misilor, pe care îi izgonesc sau îi asimilează. Statul frigian, cu o existență meteorică, devine în sec. 8 hegemon în Asia Mică, prăbușindu-se în 695 sub loviturile cimerienilor.

milen. 2 (sfîrșit) — milen. 1 (început). Triburile trace, care populează o mare parte a Peninsulei Balcanice, constituie totodată majoritatea populației și în multe insule ale Mării Egee : Samothrace, Naxos, Thasos, Imbros, Lemnos, Cos și Lesbos. Partea septentrională a Mării Egee se numea la începutul antichității și Mare Thracium, regiunea strîmtorilor — Bosforul Tracic, iar Peninsula Gallipoli era cunoscută

drept Chersonesul Tracic. Poemele homerice menționează numele de Tracia și cel a două triburi trace : sinții (din insula Lemnos) și ciconii din SE Traciei. Tracii apar ca aliați ai troienilor, cu un nivel de dezvoltare socială și politică apropiat de cel al triburilor elene (stadiul democrației militare, ilustrat și de inventarul numeroaselor morminte tumulare).

sec. 8—7. Bitinii, triburi trace de pe cursul mijlociu al Strymonului, trec, sub presiunea peonilor (vecinii de la apus), în NV Asiei Mici, într-o regiune care primește numele de Bitinia (asimilînd în parte elementele frigiene întîlnite). Absența oricărei referințe la aceste triburi în poemele homerice pledează pentru ipoteza migrației lor în Asia Mică după data încheierii redactării celebrelor opere.

sec. 7—6. În cea de-a doua etapă a Marii colonizări grecești, țărmurile nordice ale Mării Egee, Chersonesul Tracic, Propontida (Marea de Marmara), strîmtoarea Bosfor și țărmul apusean al Mării Negre, ținuturi locuite de triburile trace, devin o țintă predilectă a întreprinzătorilor navigatori eleni. Colonișți din Thasos se așază în ținuturile dintre gurile rîurilor Strymon și Nestos (=Mesta). Colonișți din Clazomene întemeiază, la c 656, orașul Abdera, iar greci plecați din Chios fondează Maroneia. În Chersonesul Tracic iau ființă coloniile eoliene Sestos și Madytos, iar pe țărmul asiatic opus Abydos și Lampsacos. În Propontida, pe țărmul tracic sînt întemeiate Neapolis, Perinthos, Selymbria, pe cel asiatic — Cizic, Chios și Astacos. În Bosfor iau ființă Byzantion și Calchedon, ambele ctitorii megariene. Pe țărmul apusean al Pontului Euxin își încep existența în sec. 7 orașele Histria (colonie milesiană) și Apollonia (=Sozopol), în sec. 6 Tomis și Callatis. În a doua jumătate a sec. 6 mai iau ființă Mesambria, la intrarea în golful Burgas (azi Nesebăr), Odessos (Varna de azi) și Krunoi (numit în epoca elenistică Dionysopolis, azi Balčik). Inițial centre de schimb între metropolele grecești și lumea tracă, coloniile elene devin în scurt timp înfloritoare centre locale de producție, o poartă prin care influențele civilizației elene pătrund adînc în interiorul

Traciei. Din sec. 5—4, după căderea Miletului (494), aceste colonii intră în general în sfera de influenţă a Atenei, multe devenind membre în prima, apoi în cea de-a doua Ligă Delio-Atică.

sec. 7—6. Apar în izvoarele greceşti primele menţiuni despre triburile trace. Marele conglomerat al triburilor trace se învecina la NE cu cimerienii şi sciţii, la V cu ilirii şi macedonenii, iar în S cu grecii, în regiunile de graniţă intervenind numeroase interferenţe lingvistice, de cultură materială şi spirituală. Herodot aminteşte că neamul tracilor este cel mai mare din lume după cel al inzilor .Populaţie sedentară, avînd drept principale preocupări agricultura, creşterea vitelor, viticultura şi mineritul, tracii trăiau fărîmiţaţi în zeci de triburi, deseori antrenate în interminabile conflicte interne. Cunoscuţi ca aprigi războinici, tracii au fost folosţi ca mercenari în armatele elenistice, apoi în unităţile auxiliare romane. Relaţiile sclavagiste nu au fost caracteristice comunităţilor trace ; la sfîrşitul sec. 6 triburile trace bat monedă proprie. Uniuni de triburi mai importante au constituit tribalii, triburile dintre rîurile Margus şi Oiscos (=Iskăr) şi crobizii, între Atris (=Iantra) şi Pontul Euxin, ambele avînd ca hotar nordic Dunărea. În inima Traciei, pe cursul inferior al Strymonului (=Struma), se remarcă tribul denteleţilor, iar spre E, pe cursul superior şi mijlociu al rîului Hebros — tranipsii. Uniunea de triburi cu rolul cel mai strălucit în istoria Traciei este cea a odrişilor, din E Traciei. Alte triburi care s-au afirmat sînt medii, serdii, besii, sapeii, astii, scrimianii, nipseii ş.a.

514. Campania lui Darius I împotriva sciţilor de la Dunărea de Jos. Singurii care opun o rezistenţă armată suveranului persan sînt geţii, numiţi de Herodot, cu acest prilej, „cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci". În urma acestei campanii, Imperiul Persan începe să controleze militar strîmtorile şi SE Traciei.

492. Prima expediţie persană împotriva Greciei, condusă de generalul Mardonius. Forţele persane traversează S Traciei, consolidînd autoritatea ahemenidă în aceste regiuni. Contingente trace participă, alături de forţele persane, la războaiele medice.

480—479. Înfrîngerile de la Salamina şi Plateea marchează eşecul ofensivei persane împotriva Greciei. Forţele ateniene înlătură în anii următori centrele de rezistenţă persane din S Traciei.

470/460. Pe cursul inferior al fluviului Hebros, în ţinuturile locuite de triburile odrişilor, ia fiinţă primul stat al tracilor, sub conducerea lui Teres, care cunoaşte, potrivit informaţiilor lui Tucidide, o mare prosperitate.

431—424. Domnia lui Sitalces, fiul lui Teres. Regatul Odris atinge apogeul puterii sale, întinzîndu-se de la Marea Egee la Dunăre şi de la Marea Neagră la fluviul Strymon. Regatul Odris este cel mai întins stat al Peninsulei Balcanice.

430. Sitalces încheie o alianţă cu Atena, de partea căreia intervine în războiul peloponesiac.

429. Campania lui Sitalces în Peninsula Calcidică şi în Macedonia, unde încearcă, fără succes, să-l înlăture pe regele Perdiccas II, în favoarea pretendentului Amyntas.

424. Sitalces moare într-o luptă împotriva tribalilor.

424—410. Domnia lui Seuthes I, nepotul lui Sitalces. El renunţă la politica antimacedoneană şi se căsătoreşte cu Stratonice, sora lui Perdiccas II. La moartea sa, Regatul Odris se destramă în mai multe principate conduse de Amadocos (prieten şi aliat al lui Alcibiade), Maisades, Teres ş.a.

400—383. Seuthes II, fiul lui Maisades, educat de Amadocos, conduce un stat trac în regiunea Propontidei ; în 400/399 va găzdui un timp pe supravieţuitorii „celor 10 000" conduşi de Xenofon, care reveneau în Grecia după campania din Imperiul Persan. Seuthes II se va bucura de sprijinul Atenei (prin Trasibul şi Ificrate).

383—360. Cotys I reuşeşte să reunifice vechiul regat al odrişilor şi întreţine pînă în 365 relaţii de alianţă cu Atena.

360. Destrămarea Regatului Odris, la moartea lui Cotys I, va înlesni cucerirea Traciei de către Macedonia.

357—356. Prima etapă a expansiunii macedonene spre NE ; Filip II (359—336) îi înfrînge pe dinaştii Berisades şi Cetriporos şi fondează oraşul Philippopolis (pe locul vechiului Crenides).

342/341. Filip II îi înfrînge pe Cersebleptes şi Teres, încheind cucerirea întregii Tracii. Graniţa nordică a Macedoniei este fixată pe Dunărea Inferioară.

330. Seuthes III, dinast odris, răsculat cu sprijinul generalului Memnon împotriva autorităţii macedonene, este înfrînt de Antipatros. Seuthes, fondatorul oraşului Seuthopolis, va redobîndi neatîrnarea după moartea lui Zopyrion şi Alexandru cel Mare (323), dar va fi supus, după 10 ani de lupte, de diadohul Lisimah, devenit stăpîn al Traciei.

281. La moartea lui Lisimah, fostul Regat Odris se destramă definitiv în mai multe stătuleţe, care nu vor mai fi reunite sub o singură autoritate pînă în epoca romană.

270. Invazia celţilor în Peninsula Balcanică. Un grup celtic în frunte cu Comentorios pătrunde în Tracia şi fondează la S de Balcani un regat cu reşedinţa la Tilis (destrămat în 218 î.e.n.)

168. În urma înfrîngerii Macedoniei elenistice în cel de-al treilea război macedonean şi a desfiinţării ei ca stat independent, Tracia de la V de Hebrus este inclusă în noua provincie romană Macedonia.

149—148. Triburi trace sprijină răscoala antiromană a Macedoniei condusă de Andriscos.

146. Transformarea Greciei în posesiune romană. Teritoriile locuite de traci se învecinează acum în SV şi S cu stăpînirile romane din Peninsula Balcanică, prin care Roma exercită o permanentă supraveghere militară.

49 î.e.n. Dinastul Rhascuporis îl sprijină pe Pompei, apoi pe Brutus şi Cassius în timpul războaielor civile.

27 î.e.n.—14 e.n. Prin ocuparea completă a Pannoniei şi a Dalmaţiei de către Roma, în timpul domniei împăratului Augustus, controlul militar roman se intensifică. Regii tracilor odrişi devin simpli dinaşti clientelari Romei.

15 e.n. Constituirea provinciei romane Moesia, între Dunăre şi Munţii Balcani.

26 e.n. Ultima mare răscoală antiromană a triburilor trace.

46. Transformarea Traciei, la moartea suveranului odris Rheometalces III, în provincie romană, cu capitala la Philippopolis (=Plovdiv, Bulgaria).

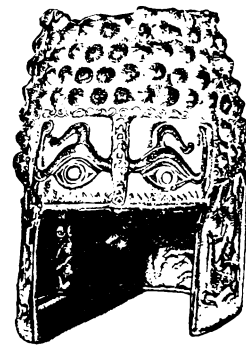

milen. 6—3 î.e.n Culturile neolitice din spaţiul carpato-danubiano-pontic (Starčevo-Criş, Vinča-Turdaş, Hamangia, Vădastra, Boian ş.a.) atestă o populaţie numeroasă avînd ca îndeletnicire agricultura primitivă şi creşterea animalelor, folosind unelte de piatră şlefuită şi o ceramică variată ca formă şi bogat decorată. Eneoliticul se impune prin ceramica artistic pictată, bi — şi tricromă, prin plastica de lut, os şi piatră, realizările din acest domeniu ale culturii Cucuteni numărîndu-se printre cele mai strălucite ale Europei. Toate aceste culturi transmit epocilor următoare un important fond etnic (preindo-european) de civilizaţie materială şi cultură spirituală.

2500—1800 î.e.n. Perioada de trecere la epoca bronzului. În prima parte a acestei etape are loc pătrunderea în valuri succesive dinspre răsărit, din stepele nord-pontice, a unor triburi nomade de păstori indo-europeni. Noii veniţi determină dezagregarea vechilor culturi, împing populaţiile întîlnite spre S şi V sau le asimilează, impunînd pretutindeni graiul indo-european. Creşterea animalelor (printre care se numără de acum şi calul) se practică alături de cultivarea cerealelor.

1800—1200. Epoca bronzului se caracterizează printr-o relativă stabilitate culturală. Înfloritoarea metalurgie a bronzului (continuată şi în prima perioadă a epocii următoare — Hallstatt), bazată pe bogatele resurse de minereu de cupru din zona intra-carpatică, este ilustrată de cele peste 20 000 de obiecte din aceste metale ajunse pînă la noi. Creatorii culturilor Monteoru, Tei, Sighişoara,

Wietenberg, Otomani ş.a. aparţin unor populaţii indoeuropenizate încă de la sfîrşitul milen. 3 î.e.n., astfel încît locuitorii ţinuturilor carpato-dunărene din această epocă pot fi consideraţi ca aparţinînd, din punct de vedere etnic, marelui grup tracic. Aşezările epocii, adevărate cetăţui, sînt construite pe locuri dominante, întărite cu şanţuri de apărare şi valuri de pămînt, cele importante reprezentînd sediul unor organisme tribale cu caracter patriarhal sau chiar al unor uniuni de triburi. Arme şi obiecte de podoabă din aur atestă multiplele legături cu lumea meridională miceniană. Pătrunderea, în etapa finală, în regiunea Dunării Inferioare a purtătorilor culturii Cîmpurilor de urne a avut se pare repercusiuni ample în întregul spaţiu balcanic. Direct sau indirect, acest fenomen ar fi provocat mişcarea de populaţii din Macedonia şi Epir care a avut ca efect, pe de o parte, migraţia doriană şi distrugerea civilizaţiei miceniene, iar pe de altă parte, invazia şi distrugerile din sec. 13—12 î.e.n. în Egee şi Asia Anterioară, puse pe seama „popoarelor mării".

1200—450. Prima epocă a fierului (Hallstatt). Din Asia Mică metalurgia fierului se răspîndeşte, prin Peninsula Balcanică, şi în spaţiul carpato-danubian, unde primele obiecte de fier îşi fac izolat apariţia în sec. 11—10. Bazată pe bogatele zăcăminte de minereu de fier, producţia locală de arme şi unelte de fier debutează după 800 î.e.n. La începutul acestei epoci are loc separarea şi individualizarea grupului nord-tracic din spaţiul carpato-danubian, care primeşte în antichitate numele de geto-daci. Peisajul culturii materiale tinde să se uniformizeze. Cristalizarea unei aristocraţii războinice este ilustrată de cetăţile puternic întărite, de bogăţia mormintelor princiare. Civilizaţia autohtonă preia şi asimilează creator influenţe răsăritene (cimeriene, scitice) şi meridionale (ilire şi greceşti).

sec. 7—6. Între obiectivele majore ale marii colonizări greceşti se numără şi bazinul Mării Negre, loc de fondare a c. 90 noi p o l e i s ; cea mai veche colonie greacă de pe litoralul vest-pontic este Istros (numită de romani Histria), înălţată pe malul golfului Sinoe de către milesieni, potrivit tradiţiei, la 657/656. În a doua jumătate a sec. 6 colonişti dorieni din Heracleea Pontica întemeiază Callatis (= Mangalia), iar puţin mai tîrziu, tot mi-

lesienii pun piatra de temelie a Tomisului (= Constanța). În primele secole de existență, coloniile vest-pontice practică un fructuos comerț de tranzit, importînd din Milet, Samos, Rhodos, Corint, Atena ș.a. vin, ulei, arme, ceramică pictată, obiecte de lux, podoabe etc. și exportînd cereale, ceară, piei, blănuri, sclavi ș.a. Mărfuri și monede grecești pătrund adînc pe valea Dunării și cursurile de apă tributare acesteia — Prut, Siret, Ialomița, Argeș, Olt, în regiunile locuite de geto-daci.

sec. 6—5. În operele literare și istoriografice grecești (Hecateu din Milet, Sofocle, Herodot, Tucidide ș.a.) apar primele informații despre geți ca populație autohtonă a ținuturilor dintre Dunărea de Jos și Munții Balcani. Patru secole mai tîrziu, izvoare latine (Caesar, Pompeius Trogus, Horațiu, Vergiliu ș.a.) vor desemna triburile aborigene din ținutul carpato-dunărean sub numele de daci. Numele de Dacia apare în sec 1 e.n. la Pliniu cel Bătrîn și Tacit. La data primei lor mențiuni în istorie — expediția regelui persan Darius I împotriva sciților din stepele nord-pontice (514/513) — geto-dacii reprezentau ramura nordică, bine individualizată, a tracilor care populau cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Ocupația principală a geto-dacilor rămîne de-a lungul întregii lor existențe agricultura ; acesteia i se adaugă creșterea vitelor, viticultura, albinăritul, precum și meșteșugurile (prelucrarea pietrei, lemnului, metalelor — fier, bronz, argint —, olăritul etc.). Ei întrețineau legături comerciale vii cu coloniile grecești de pe litoralul Mării Negre și cu ținuturile tracice sud-dunărene, apoi, din sec. 1 î.e.n., și cu provinciile romane. La sfîrșitul sec. 4 î.e.n. încep să bată monedă de argint proprie, imitînd emisiunile grecești, macedonene și, ulterior, romane.

sec. 6. Stăpîni necontestați, din sec. 8—7 î.e.n., ai stepelor nord-pontice, unde luaseră locul cimerienilor ca element politic hegemon, sciții intră în contact cu triburile geto-dace, schimburile comerciale inițiale sînt înlocuite ulterior prin incursiuni militare, iar mai tîrziu, în sec. 4 î.e.n., prin colonizări în SE Munteniei și Dobrogea.

514/513. Prima mențiune a geților, singurii care, în drumul de la Bosfor la Dunăre, opun rezistență regelui Darius I, atrăgîndu-și din partea naratorului acestui episod, He-

rodot, calificativul de „cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci".

450/300 î.e.n.—106 e.n. A doua epocă a fierului — La Tène. Rod al evoluţiei culturii hallstattiene locale, fertilizată de influenţe externe, cultura geto-dacă cunoaşte o dezvoltare rapidă, atingînd apogeul în perioada sec. 1 î.e.n. — 1 e.n. La baza acesteia se află avîntul metalurgiei fierului, care pune la dispoziţie agriculturii noi unelte, în primul rînd brăzdarul de plug ; în domeniul olăritului se răspîndeşte roata cu turaţie rapidă şi arderea în cuptoare cu reverberaţie. Progresul demografic şi nivelul înalt atins de societatea geto-dacă sînt ilustrate de numărul şi dimensiunile noilor aşezări civile şi ale centrelor fortificate. Bogăţia inventarului unor morminte princiare, precum al celor de la Agighiol (jud. Tulcea), Peretu (jud. Teleorman) sau Băiceni (jud. Iaşi), stă mărturie diferenţierii sociale pronunţate, consolidării unei aristocraţii militare, măiestriei artiştilor locali.

431—424. În timpul domniei lui Sitalces, regatul trac al odrişilor fondat de Teres (c. 470/460 — c. 431) atinge apogeul puterii întinzîndu-se de la Marea Egee la Dunăre şi incluzînd sub autoritatea sa nominală şi teritoriul Dobrogei.

341. Cucerirea Regatului Odris de către Filip II şi transformarea lui într-o provincie a Macedoniei. Graniţa de nord a statului macedonean atinge cursul inferior al Dunării.

339. Intervenţia lui Filip II în Dobrogea, unde în preajma Dunării îl înfrînge pe regele scit Ateas ; geto-dacii şi coloniile greceşti din Dobrogea trec sub stăpînirea Macedoniei. Pătrunderea în sec. 4—3 î.e.n. în ţinuturile vest-pontice a unor triburi scite, care sfîrşesc prin a fi asimilate în masa autohtonilor, are ca urmare apariţia în sec. 2 î.e.n. a denumirii de Scythia Mikra (Scythia Minor) pentru acest teritoiu.

335. Expediţia lui Alexandru cel Mare împotriva triburilor trace ale tribalilor din S Dunării. Cu această ocazie celebrul cuceritor întreprinde o incursiune de o zi în nordul fluviului, în Cîmpia Munteană, împotriva geţilor care-l sprijiniseră pe Syrmos, conducătorul tribalilor.

c. 326. Expediţia, eşuată, a lui Zopyrion, guvernatorul macedonean al Traciei, de-a lungul litoralului Mării Negre,

vizînd cucerirea coloniei greceşti Olbia, de la gurile Bugului. La întoarcere Zopyrion este surprins în „Pustiul getic" de importante forţe getice, sprijinite probabil şi de sciţi, care nimicesc întreaga armată, conducătorul însuşi găsindu-şi moartea pe cîmpul de luptă.

sec. 3. Un decret al Histriei menţionează numele lui Zalmodegikos, puternic dinast geto-dac din vecinătatea Dunării.

sec. 3 (început). Are loc pătrunderea celţilor veniţi din Europa Centrală în spaţiul carpato-danubian şi înaintarea lor pe văile Mureşului, Someşului, Crişurilor, în Oltenia şi izolat în Moldova. Stabiliţi în mijlocul unei populaţii geto-dace compacte cu care vor convieţui, ei sfîrşesc prin a fi absorbiţi de masa autohtonilor pînă la sfîrşitul sec. 2 î.e.n. sau se vor retrage la vest de Tisa în urma creşterii puterii dacilor.

c. 300. Primul conflict dintre Lisimah, suveranul Traciei elenistice, şi Dromihete, regele get din Cîmpia Munteană. Nemulţumit de sprijinul acordat cetăţilor greceşti de pe litoralul vest-pontic răsculate împotriva autorităţii sale (c. 313—c. 309), Lisimah organizează o expediţie împotriva regelui get. Condusă de Agatocle, încercatul fiu al lui Lisimah, campania se încheie cu înfrîngerea armatei elenistice şi prizonieratul lui Agatocle, pe care Dromihete îl va elibera ulterior. Opt ani mai tîrziu, Lisimah preia personal conducerea noii ofensive din ţinuturile de la nord de Dunăre. Geţii se retrag, pustiind totul în cale ; istovită, armata lui Lisimah cade într-o cursă, iar monarhul, făcut prizonier, este dus la Helis, cetatea de scaun a lui Dromihete. Lisimah este eliberat după încheierea unei păci care confirmă Dunărea ca hotar între cele două puteri. Prima afirmare a geto-dacilor în istoria SE european.

c. 200. Pătrunderea bastarnilor, triburi de origine germanică, în ţinuturile de la est de Carpaţii răsăriteni (Moldova). Izvoarele antice menţionează cu acest prilej rezistenţa unui rege dac — Oroles — care îi împiedică să pătrundă în Transilvania.

146. Transformarea Macedoniei elenistice în provincie romană — în următoarele decenii principala bază militară a expansiunii romane în regiunile Dunării Inferioare.

106. M. Minucius Rufus, guvernatorul Macedoniei în anii 109—106, îşi serbează la Roma triumful în urma respin-

gerii unui atac al dacilor și celților scordisci în ținuturile din S Dunării.

sec. 1 î.e.n. — sec. 1 e.n. Epoca clasică a civilizației geto-dace. Structura societății cuprinde nobili (*tarabostes* sau *pileati*), oameni liberi (*comati*) și sclavi (care ocupă un loc marginal în producția de bunuri). Constituirea statului geto-dac. Odată cu ocuparea teritoriilor vecine Daciei de către Roma, elementele civilizației romane pătrund și se răspîndesc în întregul spațiu locuit de geto-daci ; moneda romană ajunge principalul instrument de schimb pe piața Daciei, frecvent imitată de monetăriile geto-dace.

sec. 1 (început). Cetățile pontice, între care și Histria, Tomis, Callatis, recunosc suzeranitatea regelui Pontului Mitradate VI, fiind incluse într-o uniune îndreptată împotriva Romei.

72—71. În timpul celui de-al treilea război mitradatic, M. Terentius Varro Lucullus, guvernatorul Macedoniei, întreprinde o campanie în Dobrogea, obligînd cetățile grecești vest-pontice să recunoască autoritatea romană. În urma înfrîngerii, în 61, a romanilor conduși de C. Antonius Hybrida de către grecii sprijiniți de geți și de bastarni, orașele elene își redobîndesc libertatea.

70—44. Domnia lui Burebista. „Ajuns în fruntea neamului său care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît în cîțiva ani a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine, ajungînd să fie temut chiar și de romani". (Strabon din Amaseia, marele geograf și istoric grec care își redacta opera la puțin timp de la dispariția marelui conducător dac.). Aflat inițial în fruntea unei formațiuni statale locale, energic și cu o voință de nezdruncinat, înzestrat cu remarcabile calități de organizator, comandant militar și diplomat, Burebista reușește să unifice formațiunile politice daco-gete din spațiul carpato-dunăreano-pontic și să pună bazele unui puternic regat cu centrul în Podișul Transilvaniei. În întreaga sa acțiune a fost sprijinit de marele preot Deceneu, colaboratorul și sfetnicul cel mai apropiat. Reflex al dezvoltării social-economice și politice atinse de societatea daco-getă, statul creat de Burebista care putea, potrivit afirmațiilor aceluiași Strabon, să mobilizeze o

armată de 200 000 de luptători, se impune la jumătatea sec. 1 î.e.n. ca principala forță politică și militară între Dunărea Mijlocie, Balcani și Marea Neagră. Politica externă a statului lui Burebista, deosebit de activă și îndrăzneață, este îndreptată spre redobîndirea vechilor ținuturi dacice și spre contracararea pericolului expansiunii romane ce se contura pe întreaga linie a Dunării. Primul obiectiv îl constituie înlăturarea, în jurul anului 60 î.e.n., a supremației celtice din Pannonia. Amploarea și vigoarea acestui efort militar, precum și succesul său își găsesc ecoul în izvoarele istorice, care consemnează completa nimicire a triburilor celților boii, aflate sub conducerea lui Critasiros, precum și a celor taurisce ; în urma acestei victorii, hotarele apusene ale Regatului Dac sînt fixate pe Dunărea Mijlocie și Munții Slovaciei. Înfrîngerea ulterioară a scordiscilor, triburi celtice din zona de vărsare a Tisei în Dunăre, aduce siguranța frontierei de SV a Daciei și deschide perspectiva organizării de incursiuni în Macedonia și Illiria, creînd premisele stabilirii hotarelor meridonale ale regatului lui Burebista pe linia munților Balcani. În anii 55—48 atenția lui se îndreaptă spre răsărit unde, după înfrîngerea lui Mitradate VI, Roma reușise, în 72/71, să impună temporar autoritatea sa orașelor vest-pontice. După înfrîngerea bastarnilor și sarmaților de la E de Dacia și din regiunile nord-pontice, Burebista își impune autoritatea asupra coloniilor grecești de pe litoralul de N și V al Mării Negre, de la Olbia la gurile Bugului, la Apollonia, pe țărmul golfului Burgas, în Tracia, ajungînd „stăpînul ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre" și devenind „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia", cum îl caracterizează o inscripție greacă din acea vreme. Aflat la apogeul puterii, Burebista este pe punctul de a interveni în războiul civil dintre Caesar și Pompei, trimițînd ca sol la cel din urmă, în preajma bătăliei de la Pharsalos (48), pe Acornion din Dionysopolis. Înfrîngerea și moartea lui Pompei fac ca oferta de alianță să nu se materializeze. Victorios în războiul civil, Caesar pregătea, se pare, o campanie îndreptată împotriva rivalului său din Carpați. După asasinarea lui Caesar în forumul din Roma are loc și dispariția violentă a lui Burebista, victimă a unui complot al aristocrației separatiste. Statul întemeiat de el se destramă

inițial în 4 și apoi în 5 părți, într-una dintre acestea menținîndu-se la putere Deceneu.

29—28 î.e.n. O invazie în S Dunării a geto-dacilor, aliați cu bastarnii, este respinsă de guvernatorul Macedoniei, M. Licinius Crassus, cu sprijinul lui Roles, dinast geto-dac din S Dobrogei. În continuare, generalul roman înaintează spre N, înfrîngînd succesiv pe Dapyx apoi pe Zyraxes, regi geto-daci din Dobrogea. În următoarele decenii litoralul vestic al Mării Negre este guvernat de un prefect roman, dependent de proconsulului Macedoniei.

8—17 e.n. Relegat la Tomis din ordinul împăratului Augustus, poetul Publius Ovidius Naso din Sulmona își trăiește ultimii ani ai vieții printre grecii și geții din Dobrogea, unde scrie Tristia (Tristele) și Epistulae ex Ponto (Scrisori din Pont).

15 e.n. Constituirea provinciei romane Moesia ; Dunărea devine graniță între Imperiul Roman și teritoriile locuite de geto-daci.

c. 46. Transformarea regatului clientelar al Traciei în provincie romană. Pînă la această dată sub autoritatea nominală a regilor odrișei, Dobrogea este inclusă în provincia romană Moesia. Întreaga Peninsulă Balcanică, din Peloponeș pînă la Dunăre, este acum o neîntreruptă posesiune romană.

68/69 (iarna). Profitînd de războiul civil izbucnit la moartea împăratului Nero, cete de daci, aliate cu sarmați roxolani, atacă provincia Moesia. Izvoarele literare și epigrafice menționează, între moartea lui Burebista (44 î.e.n.) și ocuparea tronului de către Decebal (87 î.e.n.), numele unor regi daci — Deceneu, Comosicus, Coryllus, Scorilo, Duras-Diurpaneus, în Cîmpia Munteană — Dicomes și Coson, iar în Munții Banatului — Cotiso.

85 (iarna). Invazie a dacilor, aliați cu sarmații și bastarnii, în S Dunării, în Moesia, care inaugurează primul război dintre Dacia și Roma.

86. Intervenția personală a împăratului roman Domițian pe frontul din Moesia. Cu această ocazie, provincia este împărțită în Moesia Superior și Moesia Inferior (în componența căreia intră și Dobrogea).

87 (vara). Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, traversează Dunărea pe un pod de vase și înaintează în frun-

tea a 5—6 legiuni în direcţia Sarmizegetusei. Atrasă într-o ambuscadă de Decebal (poate pe valea Oltului), armata romană este înfrîntă, iar comandantul ei ucis. În împrejurările creşterii pericolului roman, regele Duras-Diurpaneus cedează tronul lui Decebal.

87—106. Domnia lui Decebal. Accelerarea procesului de centralizare a statului în faţa iminenţei pericolului roman. La începutul sec 3, la peste un veac de la dispariţia lui Decebal, istoricul Dio Cassius îi făcea următorul portret elogios : „Era foarte priceput în ale războiului şi iscusit la faptă, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Abil în a întinde curse, era viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere, pentru care lucruri el a fost mult timp un potrivnic temut al romanilor". Decebal iniţiază un vast program de construcţii civile şi militare, fortificînd printr-un sistem de cetăţi regiunea munţilor Orăştiei. Timp de peste două decenii confruntarea cu statul dac va fi principala problemă a politicii externe a Imperiului Roman, ajuns acum la apogeul puterii sale.

88. Generalul roman Tettius Iulianus reia ofensiva, pătrunde în Dacia prin Banat şi obţine victoria în bătălia de la Tapae.

89. Atacurile quazilor şi marcomanilor în Pannonia grăbesc încheierea unei păci de compromis între statul dac şi Roma. În următorii 12 ani de pace Decebal îşi consolidează puterea şi statul.

101—102. Primul război dacic. După aproape 3 ani de pregătiri la hotarele meridionale ale Daciei, începute imediat după urcarea pe tron (98), împăratul Traian traversează pe poduri de vase Dunărea la Laederata (Ramna) şi Dierna (Orşova), pătrunzînd în fruntea a 150 000 de soldaţi în Banat. O primă bătălie la Tapae se încheie cu victoria romană. Spre sfîrşitul anului 101, importante forţe dace, aliate cu sarmaţi şi bastarni, traversează Dunărea şi pătrund în Moesia, obligîndu-l pe Traian să se deplaseze pe noul teatru de război. Ingeniosul plan strategic, care-l face pe Traian să nu poată exploata succesul de la Tapae, se prăbuşeşte însă după înfrîngerea forţelor lui Decebal în iarna lui 101 şi primăvara anului 102 la Nicopolis ad Istrum şi la Adamclisi în Dobrogea. În toamna anului 102 îndîrjita

rezistență a lui Decebal îl obligă pe Traian să încheie pacea cu regele dac, pace înțeleasă de ambele tabere doar ca un simplu armistițiu.

103—105. Apollodor din Damasc construiește celebrul pod peste Dunăre.

105—106. Al doilea război dacic. „Traian a trecut Istrul pe acest pod și a purtat războaie mai mult cu chibzuială decît cu înfocare, biruindu-i pe daci după îndelungi și grele strădanii" (Dio Cassius). Părăsit de aliați, atacat prin Banat, Valea Oltului și Moldova, constrîns la defensivă, Decebal se retrage în citadela din Munții Orăștiei. În ciuda unei eroice rezistențe, cade și capitala Sarmizegetusa. Urmărit de cavaleria romană, pentru a nu cădea viu în mîinile romanilor, Decebal se sinucide. Cea mai mare parte a Daciei este transformată, în vara anului 106, în provincie romană. Traian rămîne în continuare în ținuturile cucerite pînă în primăvara anului 107, luînd personal măsurile de organizare a noii provincii.

106—271. Dacia — provincie romană. Deși a suferit pierderi grele, populația dacă rămîne și după instaurarea noii stăpîniri elementul etnic preponderent numeric, continuînd să viețuiască ca agricultori, păstori, meșteșugari, plătind impozite preceptorilor romani, făcînd serviciu militar în alte părți ale imperiului și învățînd din necesitate sau interes limba latină. Majoritatea covîrșitoare a orașelor și tîrgurilor din Dacia romană s-au dezvoltat pe vetrele unor vechi așezări dacice. Prin contopirea elementului autohton cu cel roman, se constituie populația daco-romană, de limbă latină, componentul etnic determinant în procesul de formare a poporului român.

sec. 2—4. Maramureșul, Crișana, Moldova, rămase în afara hotarelor imperiului, continuă să fie locuite de triburile dacilor liberi, puternic influențate însă de civilizația romană. În NE Daciei romane se afirmă în sec. 2 tribul costobocilor ; în timpul războaielor marcomanice din vremea domniei lui Marcus Aurelius, aliați cu bastarnii și sarmații, costobocii traversează în 170 Dunărea, pustiind Moesia, Tracia, Macedonia și ajungînd pînă în Attica. La sfîrșitul sec. 2, elementul hegemon la hotarele de E și SE ale Daciei romane devin carpii ; după 238 ei participă alături de goți la invaziile din

provinciile romane de la Dunărea de Jos. Titlul triumfal de *Carpicus Maximus* luat de Filip Arabul, Aurelian, Diocleţian, Constantin cel Mare ş.a. este semnificativ pentru luptele grele purtate cu carpii, după cum acela de *Dacicus Maximus* al împăraţilor Maximin Tracul sau Gallienus trimite la victorii dificile asupra dacilor liberi din N. Carpii sînt menţionaţi pentru ultima oară în izvoarele istorice în 381, cu ocazia unui atac respins de împăratul Teodosiu I.

271. Retragerea, în timpul domniei împăratului Aurelian, a armatei şi administraţiei romane din provincia Dacia. Majoritatea populaţiei autohtone, ireversibil romanizată, îşi continuă pe străvechiul teritoriu al Daciei o existenţă neîntreruptă în cadrul nou de organizare al obştei săteşti. Păstrarea în următoarele 3—4 secole a fiinţei etnice a daco-romanilor ca entitate aparte în mijlocul unor populaţii migratoare de origine şi structură variată (goţi, huni, gepizi, avari etc.), hegemone din punct de vedere militar şi politic, conservarea tradiţiilor civilizaţiei romane provinciale, relaţiile neîntrerupte cu Dobrogea şi lumea romano-bizantină din S Dunării, răspîndirea creştinismului, au permis salvgardarea caracterului romanic al noului popor care se constituia acum — cel român.

ILIRII

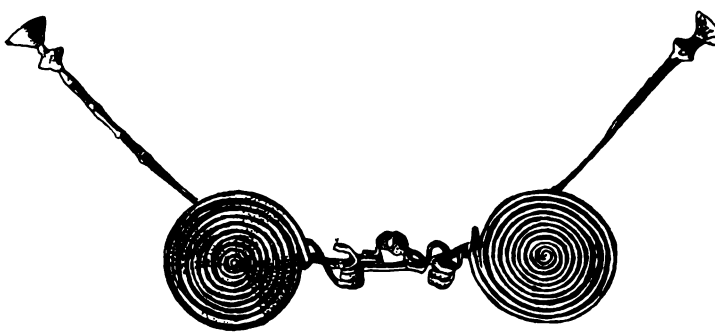

milen. 2 î.e.n. Cristalizarea, în epoca bronzului, într-o vastă regiune din V şi NV Peninsulei Balcanice, a triburilor indo-europene ale ilirilor. Numele de Illyria şi cel generic de iliri sînt date de izvoarele greceşti şi latine

celor c. 100 de triburi care populau la jumătatea milen. 1 î.e.n. teritoriul limitat la V de Marea Adriatică, la N de Peninsula Istria şi de linia Dravus (= Drava) — Dunăre, la E de rîul Margus (= Morava) şi la S de Epir.

sec. 13 î.e.n. Între seminţiile care participă la marea migraţie egeică, majoritatea istoricilor includ şi o componentă iliră.

milen. 1 î.e.n. (început). Stabilirea în SE Italiei a triburilor apulilor, iapigilor şi mesapilor, considerate de cei mai mulţi cercetători ca aparţinînd marii familii ilire.

sec. 7—6 î.e.n. Fondarea, pe coasta neospitalieră a Illyriei, a primelor colonii greceşti : Epidamnos (c. 625 î.e.n.) — devenit după c. 300 î.e.n. Dyrrhachion (astăzi Durres), Apollonia (=Poian) (c. 588 î.e.n) şi Buthronton (= Butrinţi). În următoarele secole mai sînt întemeiate pe litoral sau pe insulele din faţa acestuia şi alte colonii elene : Corcyra, Melaina, Orikon (sau Orikos = Pacha Liman), Lissos (= Lesha), Issa (= Vish) şi Pharos (= Hvar). Dintre acestea o remarcabilă înflorire economică şi urbanistică cunosc, în sec. 5—4 î.e.n., Dyrrhachion şi Apollonia, care din a doua jumătate a sec. 5 î.e.n. bat monedă proprie. Iniţial puncte de schimb între metropolele greceşti şi lumea iliră, coloniile devin înfloritoare centre de producţie locale, prin care influenţele civilizaţiei elene pătrund în Illyria.

sec. 7—6 î.e.n. În izvoarele greceşti apar primele menţiuni despre triburile ilire. Multitudinea de triburi, înrudite ca limbă, cultură materială şi spirituală, etnonime, se învecina cu geto-dacii în NV, cu tracii în E, cu macedonenii în SE şi cu triburile epirote în S. Principalele ocupaţii ale acestor populaţii aflate în faza de destrămare a orînduirii gentilice erau păstoritul, mineritul, în regiunile de litoral agricultura şi pescuitul ; ilirii, cu un remarcabil simţ practic, erau meşteşugari iscusiţi şi navigatori îndrăzneţi în Marea Adriatică. Dintre triburi se impun în sec. următoare în Illyria de N iapozii, liburnii, maezii, breucii, sardeaţii, în cea centrală adalmaţii, desitiaţii, indarii, autariaţii, ardieii, iar în S piruştii, partinii, albanii, taulanţii, encheleii. Triburile ilire nu au format niciodată o entitate politică unitară, un stat care să cuprindă întreaga Illyrie.

sec. 5—3 î.e.n. Societatea iliră, în care pătrund şi unele elemente ale modului de producţie sclavagist, cunoaşte o mai rapidă dezvoltare social-economică. Apar centre puternic întărite, precum Skodra (=Shkodra), Amantie (= Piloca), Bylis (= Hekali) sau Phonice (= Finigi). Pe teritoriul locuit de triburile encheleilor, taulanţilor, molosilor şi ardeilor se cristalizează primele formaţiuni statale.

c. 450—c. 350 î.e.n. Regatul encheleilor, constituit în cîmpiile Kortcha şi Devoli, îşi extinde hotarele spre E, ajungînd vecin al Macedoniei. În prima jumătate a sec. 4, sub regele Bardylis, cunoaşte apogeul puterii sale. Concomitent se afirmă, în regiunile de coastă, regatul taulanţilor care, la jumătatea sec. 4 î.e.n., cucereşte Dyrrhachion şi Apollonia.

435. Frămîntări sociale la Dyrrhachion. Elemente populare răstoarnă regimul oligarhic, aristocraţii alungaţi din oraş cer şi obţin sprijinul taulanţilor. În războiul civil intervin Corintul (în sprijinul democraţilor), Corcyra şi Atena alături de oligarhi. Conflictul în jurul Dyrrhachionului constituie una din cauzele declanşării în lumea greacă a războiului peloponesiac.

c. 430—395/390. Triburile molosilor din Epir creează o ligă în frunte cu regele Tharypas, care încheie un tratat de alianţă cu Atena, oraş unde crescuse şi fusese educat, deschizînd larg porţile influenţelor civilizaţiei elene şi asigurînd molosilor supremaţia în Epir.

335. Encheleii, conduşi de Clitus (succesorul lui Bardylis), aliaţi cu Glaucias, regele taulanţilor, se răscoală împotriva autorităţii macedonene, la moartea lui Filip II, dar sînt înfrînţi în lupta de la Pelion (lîngă Kortcha) de către Alexandru cel Mare, noul suveran. Deşi la moartea lui Alexandru (323) îşi redobîndesc independenţa, encheleii încetează să mai joace un rol politic activ în Illyria Meridională.

306. Cu sprijinul lui Glaucias, Pirus devine rege al molosilor şi hegemon al confederaţiei triburilor epirote. În timpul aventuroasei lui domnii (306—272, cu întreruperi), Epirul atinge apogeul puterii sale.

sec. 3. Declinul encheleilor şi taulanţilor ; ascensiunea Epirului şi a triburilor ardieilor din regiunea de coastă cu centrul la Rizon.

250—231. Domnia regelui Agron ; ascensiunea regatului ardieilor, care cucereşte ţinuturile taulanţilor şi devine o putere maritimă.

234/233. Abolirea regalităţii la moloşi. Epirul rămîne o confederaţie de triburi (cu reşedinţa la Phoinike), dependentă de Macedonia.

231. Lui Agron îi succede energica şi ambiţioasa sa soţie, Teuta. Regatul ardieilor cucereşte în 230 o parte a Epirului, ocupă insula Corcyra şi începe asediul oraşelor greceşti Issa şi Dyrrhachion, periclitînd drumurile comerciale din Marea Adriatică.

229—228. Primul război ilir. Întărirea statului ilir declanşează riposta violentă a Romei. O flotă romană despresoară Dyrrhachionul şi obţine predarea Corcyrei de la Demetrios din Pharos (aventurier grec din solda Teutei). Regina iliră este constrînsă să ceară pace, cedează partea meridională a regatului lui Demetrios din Pharos (devenit aliat al romanilor) şi se angajează să respecte libertatea comerţului dintre Italia şi Grecia. Oraşele greceşti de pe litoralul ilir trec sub protecţia Romei. Evenimentul marchează prima intervenţie a Romei în Peninsula Balcanică.

219. Al doilea război ilir. Încercarea lui Demetrios din Pharos de a se emancipa de sub autoritatea romană şi de a se alia cu Macedonia elenistică determină intervenţia Romei, care trece coasta Illyriei în stăpînirea sa. Regatul ardieilor devine stat clientelar romanilor ; în timpul primului război macedonean (215—205) este aliatul Romei împotriva Macedoniei elenistice.

170. În timpul celui de-al treilea război macedonean (171—168) regele ardieilor, Gentius, se raliază Macedoniei împotriva Romei. Înfrînt la Shkodra, Gentius este dus captiv la Roma. Illyria Meridională este transformată în posesiune romană (administrată împreună cu Macedonia sau Gallia Cisalpina). Sub Caesar devine provincie de sine stătătoare.

167. Campanie pustiitoare a generalului roman L. Aemilius Paulus în Epir, după încheierea celui de-al treilea război macedonean. Peste 70 de localităţi sînt distruse, iar 150 000 de captivi sînt vînduţi ca sclavi.

148. Epirul este transformat în posesiune romană şi alipit provinciei Macedonia.

35—33. Campanii ale lui Caius Octavianus în Illyricum. Extinderea stăpînirii romane în interior.

6 î.e.n. Puternica răscoală antiromană a triburilor din Pannonia şi Illyricum, condusă de Bato şi Pinnes. După reprimarea, cu mare dificultate, a răscoalei, de către Tiberius, Illyricum este împărţit — în 9 e.n. — în două provincii : Illyricum Superius (numit din vremea Flaviilor Dalmaţia) şi Illyricum Inferius (numit de la jumătatea sec. 1 e.n. Pannonia).

sec. 1—4 e.n. Din provincia romană Illyria Imperiul Roman recrutează în acest răstimp trupe de elită, din rîndul cărora se vor ridica generali şi împăraţi destoinici — Claudiu II, Aurelian, Probus, Carus ş.a.

395. La moartea lui Teodosiu I, Illyria intră în componenţa Imperiului Roman de Răsărit (viitorul stat bizantin), devenind ţinut de frontieră, iar Dyrrhachion devine cel mai important port al imperiului la Marea Adriatică. Se ridică noi oraşe — Phoinike, Scampa (Elbasan) şi Deapolis, altele, precum Apollonia, decad.

CELŢII

milen. 2 — milen. 1 î.e.n. (prima jumătate). Etnogeneza, în ţinuturile Europei Centrale (Boemia, S Germaniei, E Galliei), a triburilor indo-europene ale celţilor. Migraţiile de triburi protoceltice şi celtice din a doua jumătate a milen. 2 şi de la începutul milen. 1 î.e.n. în Gallia, Britannia şi Peninsula Iberică rămîn greu de conturat şi datat.

sec. 8—5. „Trezirea lumi celtice", care evoluează, în această primă epocă a fierului, de la o mare fragmentare și varietate a aspectelor culturale, spre o cultură proprie de o remarcabilă unitate, grație căreia va deveni promotoarea celei de-a doua epoci a fierului — La Tène — în Europa „barbară". Progresele locale în domeniul dezvoltării economice, al metalurgiei fierului, asimilarea creatoare a influențelor etrusce, villanoviene, ilire și grecești, pătrunse peste Alpi, pe Valea Dunării, pe Rhône și Saône, au ca urmare restructurări sociale, apariția unei caste aristocratice, războinice, stăpînă a unor impresionante bogății.

c. 600. Fondarea, de către coloniști greci originari din Foceea, a orașului Massalia (= Marsilia). Prin intermediul coloniilor grecești de pe litoralul Galliei vor pătrunde în teritoriile locuite de celți elemente ale civilizației mediteraneene, care vor accelera ritmul de dezvoltare autohton. Hecateu din Milet și Herodot sînt primii autori antici în a căror operă sînt menționați celții.

sec. 5—1 î.e.n. Epoca maximei dezvoltări a civilizației celtice. Creatori ai culturii La Tène, celții răspîndesc în cursul migrațiilor elementele proprii celei de-a doua civilizații a fierului (o metalurgie mai avansată și un inventar variat de unelte și arme, roata olarului cu turație rapidă, procedeul de ardere a ceramicii în cuptoare cu reverberație, morile circulare de măcinat cereale etc.). Caesar, cel mai bun cunoscător al ei, descrie societatea celtică a sec. 1 î.e.n. ca fiind divizată în d r u i z i, casta preoțimii cu un însemnat rol politic, e q u i t e s (cavalerii) — aristocrația războinică prin excelență, și poporul a cărui libertate este îngrădită de sistemul clientelatului. Întreaga viață a comunităților oscila în jurul reședințelor tribale fortificate (așa-numitele o p p i d a), în același timp reședințe princiare, citadele, centre meșteșugărești și comerciale. Mitologia și panteonul celtic sînt greu de reconstituit. Cele 400 de nume de divinități transmise indică o mare diversitate regională, fiecare trib avînd propriile locuri de cult și zeități. Acestea din urmă erau adesea împărțite în categorii : divinități ale focului, ale meseriilor, zeități chtoniene sau ale reîncarnării. Divinități mai importante erau Taranis (zeul tunetului), Teutates (patronul războinicilor), Lug (zeu al luminii, protec-

torul meşteşugarilor), Esus ş.a. Druizilor le revenea, în afara practicilor magico-religioase, şi educarea tinerilor, în calitate de unici depozitari ai tezaurului spiritual al neamului ● Celţii sînt creatorii celei mai bogate şi originale arte a popoarelor Europei barbare, o artă nesubordonată cultului sau ocaziilor excepţionale, ci legată nemijlocit de viaţă. Mărturie în acest sens stau cele mai variate obiecte casnice, vase de metal sau ceramică, arme (săbii, pumnale, scuturi, căşti, aplice pe carele de luptă), podoabe (torquesul sau colierul gros de metal — simbolul celtităţii —, brăţări, pandantive, catarame, fibule etc.) ; materiale preferate — metalele (bronzul, aurul, mai rar argintul), mai puţin piatra sau lutul. Artiştii celţi au prelucrat motivele stilistice ale ornamenticii mediteraneene (animale, vegetale), sau cele geometrice ; iubitori de policromie, ei au excelat în încrustările cu coral, sticlă, ambră, mai tîrziu cu email. În sec. 3—2 î.e.n., epocă de apogeu a artei celtice în S Galliei, sub influenţă greacă apar şi sculpturi monumentale în piatră reprezentînd portrete de războinici. Arta celtică din Irlanda, în absenţa contactelor cu civilizaţia romană, va urma o evoluţie proprie, care cunoaşte apogeul în sec. 7—9. La începutul epocii La Tène, centrul de greutate al puterii celtice se mută spre NV, de pe cursul superior al Dunării pe cel al Rinului Mijlociu, al Moselei şi Saarului. Gallia rămîne pînă la cucerirea romană nucleul celtităţii.

sec. 5. Începutul migraţiei celtice. Accelerarea dezvoltării economice, stratificarea socială, creşterea demografică (apariţia probabil a unei suprapopulaţii), instalarea unor tensiuni interne cît şi accentuarea presiunii lumii germanice din N, contribuie la declanşarea marilor mişcări de populaţii care vor frămînta cîteva secole lumea celtică. Direcţiile de expansiune vor fi V, S şi E, iniţial în ţinuturile învecinate, apoi, prin expediţii războinice, în regiuni tot mai îndepărtate. În migraţia lor spre apus, celţii ocupă întreaga Gallie, reduc teritoriile locuite de liguri în regiunile mediteraneene ; începînd din sec. 8 pătrund în valuri succesive în Peninsula Iberică în ale cărei regiuni central-estice va lua naştere o populaţie mixtă celtiberă. Tot acum, noi valuri celtice traversează Canalul Mînecii, făcînd din Britannia şi Irlanda extremitatea apuseană a lumii celtice.

sec. 5 (sfîrşit) — sec. 4 (început). Expansiunea celţilor în regiunea Dunării Mijlocii şi în ţinuturile locuite de geto-daci. În Noricum şi Dalmaţia va lua naştere o populaţie celto-iliră.

c. 400. Traversînd Alpii, celţii reprezintă ultimul val de populaţii indo-europene care pătrunde în Peninsula Italică. Ei ocupă bazinul fluviului Pad, cucerind prosperele oraşe etrusce de la N de Apenini, întreaga regiune primind numele de Gallia Cisalpina (Melpum se transformă în Mediolanum, Felsina devine Bononia). La N de fluviu se stabilesc triburile insubriilor şi cenomanilor, la S lingonii şi boii, iar pe coasta Adriaticii senonii.

387. Celţii invadează Latiumul şi îi înfrîng pe romani în bătălia de pe rîul Allia (la 15 km N de Roma). Cu excepţia Capitoliului, întreaga Romă este cucerită de Brennus, jefuită şi incendiată.

c. 360. Pătrunderea unui nou val celtic în Italia centrală. Raiduri celtice în această regiune se repetă în 351, 350, 338, atingînd uneori Apulia, Calabria şi Sicilia.

sec. 3—2. Remarcabilă înflorire economică şi culturală a lumii celtice, în teritoriile ei originare. Centrele meşteşugăreşti locale produc acum mărfuri destinate comerţului în regiuni îndepărtate. Celţii sînt primul popor european barbar care bate monedă de aur (sec. 2), iniţial prin imitarea tetradrahmelor macedonene din vremea lui Filip II şi Alexandru cel Mare, apoi cu motive proprii.

295. Bătălia de la Sentinum (= Sassoferato) din N Umbriei. Raliindu-se taberei antiromane în cel de-al treilea război samnit, galii sînt înfrînţi de armata comandată de Q. Fabius Rullianus. Iniţiativa în confruntarea dintre Roma şi lumea celtică trece definitiv în tabăra romană. În cursul războiului din 285—282, triburile senonilor şi boiilor din NE Italiei sînt înfrînte, ţinuturile lor — Ager Gallicus — fiind anexate de statul roman.

280/279. Pornind din bazinul Dunării Mijlocii, al Dravei şi Savei, cete celtice în frunte cu Lutarios, Leonnorios şi Brennus invadează Peninsula Balcanică, îl înfrîng pe Ptolemeu Keraunos, regele Macedoniei, şi străbat Grecia pînă la sanctuarul de la Delfi, pe care-l jefuiesc. O parte dintre celţi (tribul scordiscilor) se retrage spre

N, stabilindu-se în NV Peninsulei Balcanice, unde fondează oraşul Singidunum (astăzi Belgrad) ; altă grupare întemeiază în Tracia, la S de Munţii Balcani, Regatul de la Tilis (care va dispărea la sfîrşitul sec. 3 î.e.n.), iar un ultim grup va continua migraţia spre răsărit, trecînd în Asia Mică.

278/277. La chemarea lui Nicomede, regele Bitiniei, aflat în conflict pentru tron cu Zipoites, triburile celtice ale tolistoagilor, tectosagilor şi trocmerilor traversează Bosforul şi pătrund în Asia Mică. În anul următor vor jefui sanctuarul lui Apolo de la Didyma, din vecinătatea Miletului.

275. Antioh I, suveranul Regatului Seleucid, îi înfrînge pe celţi în „Bătălia elefanţilor". Celţii din Asia Mică se stabilesc acum în centrul ei, între cursurile mijlocii ale fluviilor Sangarios şi Halys, într-o regiune care primeşte numele de Galatia. De aici vor întreprinde frecvente raiduri în statele elenistice vecine, în ale căror armate vor sluji deseori ca mercenari.

233—218. Pătrunderea unor noi valuri celtice la S de Alpi declanşează o altă contraofensivă romană în N Italiei, încheiată prin cucerirea ţinuturilor celtice dintre Alpi şi Pad. După victoriile de la Telamon (225) şi Clastidium (222), romanii ocupă importantele centre Acerrae şi Mediolanum.

189. Armata romană angajată în războiul împotriva Regatului Seleucid, comandată de consulul Manlius Vulso, întreprinde o campanie împotriva galatilor din centrul Asiei Mici.

c. 120. Crearea provinciei Gallia Narbonensis, prin care se asigură legătura dintre Hispania şi Peninsula Italică.

sec. 1 î.e.n. Lumea celtică, devenită „omul bolnav" al Europei „barbare", este tot mai ameninţată de expansiunea romană la Rhône, Rin şi Dunăre, de deplasarea spre sud a triburilor germanice şi de consolidarea puterii geto-dacilor.

c. 60 î.e.n. Campaniile victorioase ale lui Burebista împotriva celţilor din V Daciei şi din Cîmpia Pannoniei.

58—51. Cucerirea Galliei de către Caesar. După ce înfrînge rezistenţa helvetilor, venetilor, moriniilor, Caesar înfrînge la Alesia ultima rezistenţă galică organizată de Vercingetorix. În anul 51 Caesar încheie redactarea celor 7 cărţi din De bello Gallico, cea

mai importantă sursă antică referitoare la civilizația celtică. Întreaga Gallie, intrată în stăpînirea Romei, va fi rapid și ireversibil romanizată.

55—54. Expedițiile lui Caesar în Britannia — primul contact dintre Roma și lumea celtică insulară.

25. La moartea suveranului Amyntas, împăratul Augustus transformă regatul clientelar al Galatiei în provincie romană.

12—9 î.e.n. Cucerirea de către romani a ținuturilor dintre Alpii răsăriteni și Dunărea Mijlocie, populate de triburi celtice și ilire (viitoarea Pannonia) și alipirea lor provinciei Illyricum.

10 î.e.n. Includerea în cadrul Imperiului Roman a Regatului celtic Noricum (Austria de astăzi); sub împăratul Claudius va fi transformat în provincie.

sec. 1 (început). În teritoriile din E Angliei locuite de tribul catuvelaunilor se constituie un regat celtic cu reședința la Camulodunum (= Colchester) în frunte cu regele Cunobelinus — numit de Suetonius „rex Britanniarum".

43. Începutul cuceririi romane a Britanniei. Aulus Plautius transformă SE Angliei în provincia Britannia (cu reședința la Camulodunum) al cărei hotar nordic va fi împins, la capătul a 4 decenii de lupte, pînă în S Scoției.

GERMANII
(pînă în sec. 1 î.e.n.)

milen. 1 î.e.n. Procesul de cristalizare, pe un vast areal al Europei septentrionale, a triburilor germanice, ca şi mobilurile migraţiilor lor au rămas pînă astăzi probleme insuficient elucidate. Denumirea de germani, dată iniţial de celţi unui trib din stînga Rinului (după toate probabilităţile negermanic), s-a extins ca nume generic pentru toate populaţile indo-europene, vorbind o limbă comună, din Europa centrală. Romanii fac distincţia dintre celţi şi germani tîrziu, abia în sec. 1 î.e.n., cel mai vechi izvor antic în care se menţionează numele acestora din urmă fiind opera lui Poseidonios din Apameia (c. 80 î.e.n.) ; primele informaţii mai concrete le oferă Caesar, în monografia sa De bello Gallico. Numele de Germania apăruse însă încă din sec. 4 î.e.n., în opera lui Pytheas din Massalia.

sec. 7—6 î.e.n. Geneza, în Peninsula Iutlanda, pe cursul inferior şi mijlociu al Elbei, a culturii Jastorf, aparţinînd primei epoci a fierului (Hallstatt). Este cea mai veche cultură materială care poate fi legată indubitabil de existenţa triburilor germanice. Din această regiune triburile germanice încep deplasarea lor lentă spre N (populînd Peninsula Scandinavă), spre SE şi SV. După ce în sec. 9—8 î.e.n. începe pătrunderea primelor obiecte de fier, în sec. 8—6 îşi fac apariţia săbiile lungi, suliţele şi securile de luptă din acelaşi metal, apoi asistăm la difuzarea metalurgiei fierului bazată pe zăcămintele locale.

sec. 5. Deplasarea triburilor germanice în direcţia Harz şi Saale. Contacte directe cu celţii şi cu elementele civilizaţiei La Tène (proprie celei de-a doua epoci a fierului) care se constituie acum în spaţiul de la N de Alpi. Răspîndirea elementelor civilizaţiei La Tène, ca şi a unor importuri şi influenţe culturale provenind din lumea mediteraneană, în spaţiul locuit de triburile germanice contribuie la accelerarea dezvoltării social-economice a acestora. Este posibil ca deplasările triburilor germanice să reprezinte una dintre cauzele marii migraţii celtice.

sec. 3. Înaintarea lentă a neamurilor germanice, care iau în stăpînire ţinuturile Hessen, Pfalz şi ale rîului Main.

c. 200. În regiunea Dunării de Jos își face apariția primul neam germanic care coboară de la Baltică (din ținuturile Oderului Inferior) spre Marea Neagră ; bastarnii se stabilesc între Munții Carpați și Nistru, participînd, alături de costoboci și carpi, la frecvente incursiuni în S Dunării. În 179 ei străbat Tracia, chemați, în calitate de mercenari, de regii Macedoniei elenistice, care-i folosesc în luptele împotriva dardanilor. În aceeași epocă apar în spațiul nord-pontic și scirii, originari din ținuturile Vistulei.

sec. 1 î.e.n. Populațiile germanice ating în expansiunea lor Rinul și Dunărea, care rămîn, pentru următoarele 5 sec., hotarele lor apusean și, respectiv, meridional. Devenind astfel vecine ale Imperiului Roman, triburile germanice stabilesc legături complexe cu civilizația mediteraneană, cu consecințe directe asupra ritmului de dezvoltare social-economică, politică și culturală. Izvoarele scrise și sursele arheologice oferă imaginea unui impresionant mozaic de triburi, avînd ca principală îndeletnicire agricultura (sedentară sau semi-itinerantă) și creșterea vitelor (în anumite zone, predominantă) ; meșteșugurile și comerțul sînt în plină afirmare. Angrenați în frecvente conflicte teritoriale, germanicii se află pe treapta destrămării societății gentilice ; adunarea oamenilor liberi — puterea supremă în comunitate — decide în problema păcii sau războiului, este autoritatea supremă judecătorească ; principele sau regele este totodată sacerdotul principal. Luptătorii cu lance și scut pornesc adesea la luptă goi, mizînd pe violența șocului primului asalt. Condiția femeii, mai liberă, este sensibil diferită față de societățile mediteraneene. Așezările depășesc faza protourbană ● În panteonul politeist germanic se disting două straturi cronologice de divinități : unul mai vechi — al zeilor Vani, altul mai recent al celor Aseni, cărora le aparțin și divinitățile supreme Odin (Wotan), Thor (Donar) și Tyo (Ziu). În sec. 3—1 î.e.n. lumea germanică cunoaște trei mari arii (împărțire care rămîne și astăzi contestată) : o zonă nordică — cuprinzînd Scandinavia, populată de strămoșii popoarelor scandinave de astăzi, o regiune răsăriteană — între Iutlanda și Delta Vistulei,

avînd ca principali reprezentanți pe goți (această ramură est-germanică dispare complet din istorie la începutul ev. med.) și o arie apuseană — la E de Rinul Mijlociu și Inferior, cea mai bine cunoscută, în care se va naște germana actuală. Pulsațiile succesive din spațiul germanic, ce au determinat migrațiile atît de complexe ale acestor triburi, rămîn pînă astăzi obscure și greu de explicat, chiar dacă factori climatici, demografici, economici sau de ordin religios au fost frecvent invocați.

sec. 2 (a doua jumătate). Triburile cimbrilor și teutonilor, care populau NV Peninsulei Iutlanda și gurile Elbei, încep migrația lor spre S, atingînd regiunea Alpilor. Ele sînt primele seminții germanice importante care-și fac apariția în zona sud-europeană, intrînd în conflict deschis cu Roma ; prima ciocnire dintre lumea germanică și cea romană inaugurează un conflict care va dura peste o jumătate de mileniu.

113. După ce se ciocnesc de tribul celtic al boiilor, cimbrii și teutonii pătrund în Noricum și zdrobesc, în bătălia de la Noreia, armata romană condusă de Cn. Papirius Carbo.

109. Cimbrii și teutonii invadează Gallia și-l înfrîng pe consulul M. Iunius Silanus.

107. Tribul germanic al tigurinilor învinge la Agen (Gallia) pe consulul L. Cassius Longinus. Doi ani mai tîrziu, cimbrii și teutonii obțin noi victorii răsunătoare asupra forțelor romane din S Galliei, pe Rhône și la Arausio. În timp ce triburile cimbrilor pătrund în Spania, teutonii pustiesc în continuare Gallia.

102. Reveniți în Gallia, cimbrii decid, împreună cu teutonii, invadarea Italiei. Cimbrii și tigurinii pătrund în Noricum, în timp ce teutonii și ambronii urmau să traverseze S Galliei. În bătălia de la Aquae Sextiae (= Aix-en-Provence), Caius Marius îi înfrînge zdrobitor pe teutoni, care dispar din istorie.

101. Bătălia de la Vercellae (= Vercelli). Armatele reunite ale consulilor C. Marius și Q. Lutatius Catulus nimicesc forțele cimbrilor pătrunse în N Peninsulei Italice. Invazia germanică este respinsă.

88. Bastarnii sînt menționați în calitate de aliați ai lui Mitradate VI, regele Pontului, în timpul primului război împotriva Romei (89—84) ; supuși temporar de

Burebista, ei sînt înfrînţi de generalul roman M. Licinius Crassus în timpul campaniilor sale din Dobrogea (29/28 î.e.n.).

c. **71.** Ariovist, principe al suebilor de la răsărit de Rin, dă curs unei solicitări de ajutor a celţilor sequani aflaţi în conflict cu heduii şi trece cu c. 15 000 de oameni în Gallia. Victorios, el se stabileşte în ţinuturile sequanilor (actuala Alsacie) şi îşi extinde treptat teritoriile stăpînite (victoria de la Magetobriga — 61), numărul germanicilor stabiliţi aici ridicîndu-se curînd la 120 000. În 58 cererile de ajutor ale celţilor, tot mai ameninţaţi de tendinţele expansioniste ale lui Ariovist, îi oferă lui Caesar prilejul de a interveni în Gallia ; înfrînt în vecinătatea Rinului, Ariovist este silit să se refugieze în Germania ; prima tentativă germanică de stabilire în Gallia ia sfîrşit printr-un eşec.

57. Caesar încheie redactarea celor 7 cărţi ale lucrării sale De bello Gallico, care include preţioase informaţii şi asupra lumii germanice.

IBERII

milen. 2—1 î.e.n. Iberii sînt prima populaţie a Peninsulei Hispanice menţionată în izvoarele antice. Sub numele generic de iberi (derivat, se pare, de la cel al fluviului Hiberius = Ebru), lumea greco-romană a desemnat triburile autohtone dintre gurile Rhônului şi Coloanele lui Hercule (Gibraltar). Ca şi în cazul altor populaţii europene vechi, originea iberilor rămîne un subiect deschis disputelor : opinii mai vechi îi considerau ur-

maşi ai unor populaţii africano-mediteraneene migrate dinspre S, altele, mai noi, descendenţi direcţi ai culturilor neolitice aborigene ; există şi ipoteze care admit reunite ambele posibilităţi ● Economia populaţiilor iberice era bazată pe agricultură (viţa de vie şi măslinul sînt introduse de coloniştii greci) şi creşterea vitelor (calul ocupînd un loc preferenţial). Adevărat Eldorado al zăcămintelor metalifere, Spania a beneficiat de cele mai bogate mine de argint ale lumii antice, de importante surse de minereuri de fier şi cupru. Aceste bogăţii au atras de timpuriu negustori, colonişti sau cuceritori străini, civilizaţia iberică beneficiind de influenţe culturale feniciene, celtice, greceşti, cartagineze şi romane. Comunităţile tribale, relativ reduse ca dimensiuni, erau conduse de regi sau principi, asistaţi de un consiliu al bătrînilor şi de adunarea poporului, fiind constituite în jurul unor centre cu caracter urban (superioare celor create în aceeaşi epocă de alte populaţii „barbare" — germani, celţi etc.). Confederaţiile de triburi erau fragile ; reliefînd caracterul războinic al iberilor, autorii antici nu uitau să adauge că aceştia sînt refractari oricărei autorităţi. Numărul triburilor iberice menţionate este mare (oretani, carpetani, edetani, sedetani, lergeţi ş.a.), peninsula nefiind unită politic niciodată înainte de cucerirea romană. Religia politeistă este puţin cunoscută ; inscripţiile votive, consemnate într-un alfabet propriu (28 de semne derivate din alfabetele punic şi grec), au rămas pînă astăzi nedescifrate. În domeniul artei se remarcă sculpturile monumentale în piatră, pictura murală (frecvente sînt scenele de vînătoare), ceramica cu decor geometric şi rafinate realizări miniaturale în metal (aur, argint, bronz).

milen. 2 (sfîrşit) — milen. 1 (început). Izvoarele antice menţionează excepţionala înflorire, bogăţie şi faimă a unui oraş iberic de la Marea Mediterană — Tartessos (biblicul Tarshish ?), anterior fondării coloniei feniciene Gades (c. 1100 î.e.n.). Pornind de la numele de Tartessos, purtat înainte de sec. 2 î.e.n. de fluviul Baetis (= Guadalquivir), cercetarea modernă a localizat (în mod ipotetic) oraşul la vărsarea acestui fluviu în Mediterană. Centru al unei regiuni bogate în mine de

argint și aramă, placă turnantă a comerțului de cositor adus din Anglia și Bretagne, orașul (poate reședința unui mic regat) a fascinat mulți autori ai lumii vechi. Dependent de Tir (sec. 8), liber după 700, Tartessos cunoaște pînă la c. 500 î.e.n. (data distrugerii lui de către cartaginezi sau celți) o ultimă epocă de strălucire ; după anul 600 sînt stabilite relații strînse cu grecii din Massilia.

1100 (după ~). Fenicienii încep procesul de explorare a coastelor meridionale ale Peninsulei Iberice ; factoriile fondate aici se vor transforma în secolele următoare în colonii prospere : Gadir (= Cadix), Abdera (= Adra), Malacca (= Málaga), Sexi (= Almuñecar), Lox Toscanos ș.a. Prima așezare din Insulele Baleare, Ebusus (= Ibiza), datează din 654 î.e.n.

800—500. Pătrunderea peste Munții Pirinei, în valuri succesive, a unor triburi celtice care antrenează poate în migrația lor și unele elemente germanice. În timp ce în regiunile din S și E, aflate pe o treaptă superioară de dezvoltare, celții nu reușesc să se impună, în Hispania Centrală și de NE simbioza dintre invadatori și localnici va da naștere unei noi populații, menționată din sec. 3 î.e.n. de izvoarele istorice sub numele de celtiberi (principalele triburi amintite sînt arevacii, belii, titii, lusonii). Dacă scrisul, moneda, sculptura sau pictura îi sînt necunoscute, lumea celtiberă, organizată în jurul unor puternice centre fortificate, excelează în ceramică, producția de arme (de la ei preiau legiunile romane spada spaniolă cu dublu tăiș) și de bijuterii (brățări și torquesuri de aur). Războinici aprigi, celtiberii opun în sec. 3—2 o îndîrjită rezistență cartaginezilor, apoi romanilor.

sec. 7—6. Foceenii, apoi grecii din Massalia întemeiază pe litoralul de E și S al Hispaniei o serie de contoare și colonii : Mainake (lîngă Malaga), Akra Leukê (= Alicante), Rhodê (= Rosa) ș.a., aflate într-o perpetuă rivalitate cu lumea feniciană.

sec. 5. Cartagina pune bazele unui imperiu maritim propriu în Mediterana Occidentală, în care include și coloniile feniciene de pe coasta meridională a Peninsulei

Iberice şi din Insulele Baleare. Bătălia de la Alalia (540) marchează începutul procesului de eliminare a coloniilor şi contoarelor greceşti de pe coasta mediteraneană a Hispaniei de către cartaginezi.

237. Generalul Hamilcar Barcas iniţiază în S Peninsulei Iberice o politică de cuceriri, menite a compensa pierderea de către Cartagina a posesiunilor ei din Sicilia, Corsica şi Sardinia la sfîrşitul primului război punic (264—241). După moartea sa într-o luptă cu tribul oretanilor în regiunea izvoarelor rîului Baetis (229), comanda supremă a trupelor cartagineze din Hispania este preluată de ginerele său Hasdrubal, apoi, din 221, de fiul său Hannibal. Tratatul Ebrului (226) delimitează sferele de influenţă romane şi punice în peninsulă ; fluviul Ebru este stabilit ca limită nordică a posesiunilor cartagineze.

218—201. Al doilea război punic. Hispania devine teatru de război secundar în încleştarea decisivă dintre Roma şi Cartagina. Balanţa se înclină inexorabil în favoarea romanilor începînd din 210, după preluarea comandei supreme a armatei din peninsulă de către P. Cornelius Scipio (viitorul Africanus). Sprijinindu-se pe triburi iberice nemulţumite de hegemonia cartagineză, Scipio cucereşte în 209 Carthago Nova, principala bază duşmană, îl înfrînge pe Hasdrubal, fratele lui Hannibal, la Baecula (208) şi în 206 pune capăt, prin victoria de la Ilipa, prezenţei punice în S Hispaniei. Întemeierea în 206 a oraşului Italica (lîngă Sevilla), prima colonie romană în Spania.

197. Teritoriile cucerite de Roma în vremea celui de-al doilea război punic sînt organizate sub forma a două provincii — Hispania Citerior (cu reşedinţa la Tarraco) şi Hispania Ulterior (cu sediul la Corduba). Triburile iberice şi celtibere opun timp de aproape două secole o îndîrjită rezistenţă încercărilor romane de a ocupa întreaga peninsulă, proces încheiat abia la începutul domniei lui Augustus (19 î.e.n.). Răscoale puternice zguduie în anii 195, 189, 181—179 autoritatea romană recent instalată.

154. Izbucnirea în V Peninsulei Iberice a unei răscoale antiromane a triburilor lusitanilor. Viriathus, un fost

păstor local, devine în 147 conducătorul luptei pentru independență înfrîngînd armatele romane comandate de praetorul Vetilius (147) și de consulul Maximus Aemilianus (145), obligînd în 140 pe proconsulul Servilianus să capituleze cu întreaga armată. Viriathus este asasinat la instigația romanilor în 139, răscoala fiind apoi reprimată.

143—133. Triburile celtibere din N Hispaniei opun o ultimă și eroică rezistență cuceririi romane, în așa-numitul război numantin (Bellum Numantianum). P. Cornelius Scipio Aemilianus, învingătorul Cartaginei, cucerește și distruge, la capătul unei rezistențe dîrze de 10 luni, ultimul centru celtiber — orașul Numantia (= Muela de Garray). Peste 2/3 din Peninsula Iberică se află la această dată sub stăpînire romană.

sec. 1 î.e.n. Sînt menționate pentru prima dată, în opera lui Titus Livius, triburile bascilor (vascones) din N Spaniei, populație a cărei origine a rămas pînă astăzi o enigmă neelucidată a istoriei.

80—72 î.e.n. Quintus Sertorius, reprezentant de frunte al taberei popularilor dă curs chemării triburilor lusitane răsculate împotriva Romei, devenind conducătorul unui statuleț independent din N Peninsulei Iberice, opus lui L. Cornelius Sulla. General talentat, om politic lucid și ponderat, Sertorius caută să-și extindă autoritatea asupra întregii peninsule și să constituie un stat iberic cu instituții de tip roman (senat, guvernatori de provincii), stabilind totodată legături cu Mitradates VI Eupator, regele Pontului, cu Spartacus și cu pirații din Mediterană. Asasinat în 72, flăcările răscoalei antiromane sînt înăbușite în anul următor de Cn. Pompeius.

26—19. Ultimele triburi libere ale Hispaniei, cantabrii și asturii din NV peninsulei, sînt supuse, la capătul unor campanii dificile purtate de generalul lui Augustus, Agrippa. Peninsula Iberică, aflată acum în întregime sub stăpînire romană, este împărțită în trei provincii : Hispania Citerior sau Tarraconensis în N, Lusitania în V și Hispania Ulterior sau Baetica în S. Romanizarea Hispaniei va fi completă, doar bascii reușind să-și păstreze limba proprie.

sec. 9—8 î.e.n. Apariția civilizației etrusce. Originea etruscilor, creatorii primei mari civilizații indigene din Peninsula Italică, a rămas din antichitate și pînă în zilele noastre viu disputată în impresionanta bibliografie închinată acestui subiect. Cele aproape 10 000 de inscripții etrusce, scrise într-un alfabet derivat din cel grec, sînt practic nedescifrate pînă astăzi, limba etruscă neputînd fi apropiată de nici unul dintre idiomurile cunoscute. Continuitatea culturilor materiale din Italia Centrală în milen. 2—1 î.e.n. ca și absența unor vestigii care să ateste imigrația compactă a unor populații orientale a întărit poziția acelor istorici care înclină să vadă în civilizația etruscă rezultatul unei evoluții locale, activizată de influențe orientale în urma unor contacte comerciale și culturale. Civilizația etruscă se cristalizează într-o regiune a Italiei Centrale limitată la N de fluviul Arno, la E și S de Tibru, la V de Mediterană, ținut care a primit din antichitate numele de Etruria (astăzi Toscana). Lumea etruscă este în primul rînd una urbană, întreaga viață economică, socială, religioasă fiind polarizată de orașul-cetate sau orașul-stat. Relieful accidentat al Etruriei, dificultatea comunicațiilor, interesele economice și politice distincte ale fiecărui oraș-stat au împiedicat realizarea unei unități politice puternice a lumii etrusce ; un stat etrusc teritorial nu a existat niciodată. Prin dezvoltarea tehnicii de drenare și desecare a zonelor mlăștinoase, ca și prin

realizarea unor canale de irigaţii, etruscii au contribuit la progresul întregii agriculturi italice. Bogatele zăcăminte de aramă şi fier au permis de timpuriu dezvoltarea unei înfloritoare industrii a bronzului şi fierului, cea mai avansată din epocă. Planurile şi tehnica construcţiei oraşelor, monumentele arhitectonice civile şi religioase, obiectele de uz comun sau podoabele, obiectele de artă constituie toate mărturii ale măiestriei şi rafinamentului arhitecţilor, meşteşugarilor şi artiştilor etrusci. Mărfurile etrusce au depăşit nu numai graniţele Etruriei, ci şi pe cele ale Alpilor ; nave etrusce duceau în insulele greceşti sau la Cartagina produse meşteşugăreşti sau roadele agriculturii, întorcîndu-se cu ceramică şi obiecte de lux greceşti. În vîrful piramidei sociale a oraşului-stat se afla un rege sacerdot (l u c u m o), sprijinit de o puternică şi bogată aristocraţie (înconjurată de un mare număr de clienţi şi de sclavi care munceau pe proprietăţile funciare). O numeroasă populaţie liberă — ţărani, meşteşugari, neguţători — se afla angajată într-o continuă luptă pentru lărgirea drepturilor social-politice. Femeia se bucura de o poziţie socială apropiată bărbatului. Criza societăţii etrusce, începută la sfîrşitul sec. 6, are ca urmare înlocuirea regalităţii prin magistraţi aleşi anual, asistaţi de un senat. Oraşele dintre Arno şi Tibru erau grupate în Liga celor 12 cetăţi, amfictionie cu un sanctuar comun lîngă Volsinii, hotărînd acţiuni comune cînd interesele generale o cereau. Religia, politeistă (influenţată de elemente greceşti şi orientale), ocupă un loc foarte important în viaţa cotidiană a societăţii, fapt ilustrat de rolul reţinut de casta sacerdotală ; divinităţi supreme par a fi fost Tinia (identificat de romani cu Zeus), Uni (Junona) şi Menerva (Minerva). Ritualul religios, extrem de complex şi complicat, urmărea atît obţinerea bunăvoinţei zeilor (grupaţi în triade) cît şi tălmăcirea, prin intermediul haruspicilor, a voinţei divine. Cultul morţilor, deosebit de dezvoltat (lăcaşurile mortuare erau impresionante construcţii subterane, camere cu picturi murale şi un bogat inventar), includea şi lupte de gladiatori. Topind într-o originală sinteză influenţele orientale şi greceşti, creaţia artistică etruscă excelează în plastica realizată în bronz şi teracotă, în artele minore. În sculptură şi pictură, scenele din mitologia greco-

etruscă (animalele fantastice ocupă un loc predilect) sau din viaţa cotidiană se remarcă printr-un realism accentuat. Civilizaţia etruscă a avut o influenţă covîrşitoare asupra aceleia a popoarelor italice, care datorează începuturile urbanizării într-o măsură mai mare etruscilor decît grecilor.

sec. 6. Etruscii îşi extind autoritatea spre N, traversînd Munţii Apenini şi înfiinţînd în Cîmpia Padului oraşe înfloritoare precum Felsina (= Bologna), Ravenna, Melpum (= Milano), Parma, Placentia, Modena ş.a., grupate ulterior într-o ligă în frunte cu oraşul Mantua. Fenomene similare caracterizează înaintarea etruscă din acest secol spre S, în Campania, unde intră în contact direct cu civilizaţia coloniilor greceşti din Graecia Magna. Izvoarele antice menţionează şi aici constituirea unei Ligi de 12 oraşe etrusce grupînd Nola, Nuceria, Herculaneum, Pompei, în frunte cu Capua. Expansiunea spre S declanşează conflicte cu lumea greacă sud-italică, etruscii apelînd statornic în această confruntare la alianţa cartagineză.

sec. 6 (sfîrşit). Menţiunea în tradiţia romană a trei regi de origine etruscă — Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Tarquinius Superbus — indică, potrivit istoricilor moderni, o dominaţie directă a etruscilor în Latium şi la Roma ; Cetatea Eternă datorează acestora primii paşi în alcătuirea unor structuri urbane trainice.

c. 540. Bătălia navală din dreptul coloniei greceşti Alalia (= Aleria, Corsica). Etruscii, aliaţi cu cartaginezii, încearcă să stopeze pătrunderea coloniştilor greci în Mediterana Occidentală. Corsica şi Sardinia rămîn după această dată în sfera de influenţă etrusco-cartagineză.

524. Bătălia de la Cumae (Campania). Victoria forţelor greceşti comandate de Aristodemos Malacos, tiranul oraşului Cumae, stăvileşte expansiunea etruscă spre S Peninsulei ; în 505 Aristodemos intervine în Latium, despresurînd oraşul Aricia asediat de etrusci.

474. Înfrîngerea flotei etrusce, în faţa oraşului Cumae, de către escadra lui Hieron I, tiranul Siracuzei, marchează începutul declinului puterii maritime etrusce şi, totodată, al influenţei politice a acestora în Campania şi Latium.

c. 400. Invazia celţilor în N Italiei. După ce traversează Alpii, celţii ocupă bazinul fluviului Pad, cucerind ora-

şele etrusce de la N de Apenini ; celtizată, regiunea primeşte numele de Gallia Cisalpina.

c. 396. Data tradiţională a cuceririi oraşului etrusc Veii, vecin şi, din sec. 5 î.e.n., rival al Romei, de către generalul M. Furius Camillus, fără ca lumea etruscă să reacţioneze. Întărirea puterii Romei are loc paralel cu decăderea autorităţii oraşelor etrusce.

295. Bătălia de la Sentinum (N Umbriei). Etruscii (care realizează pentru prima dată un front comun), aliaţi cu samniţii, umbrii şi galii, sînt înfrînţi într-o mare bătălie de către armata romană.

265. Cucerirea ultimului oraş etrusc liber, Volsinii, de către romani. Dependente de Roma, cetăţile etrusce cunosc o lentă, dar inexorabilă decădere.

CIMERIENII

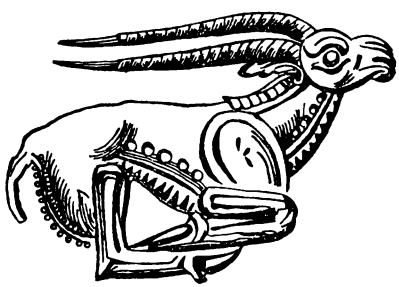

sec. 12—9 î.e.n. Cimerienii, conglomerat de triburi nomade (sau seminomade), populează vaste regiuni din stepele nord-pontice, constituind elementul politic hegemon între Munţii Caucaz, Marea de Azov şi Munţii Carpaţi. Originea etnică, limba, organizarea social-politică, datarea, identificarea arheologică a vestigiilor civilizaţiei lor materiale, ca şi rolul lor istoric au rămas pînă astăzi aprig controversate. Originea lor indo-europeană (iraniană, tracă sau protoceltică), existenţa numai a unei pături indo-europene stăpîne peste un conglomerat etnic variat, autohtonitatea lor în zonă începînd cu jumătatea milen. 2 î.e.n., rolul lor determinant în răspîndirea metalurgiei fierului şi a calului pînă în Europa Centrală (Bavaria) sînt ipoteze încă insuficient argumentate ştiinţific.

sec. 8. Presiunea sciţilor iranieni, pătrunşi din stepele central-asiatice, obligă cea mai mare parte a cimerieni-

lor să-şi abandoneze teritoriile. O parte, numeric majoritară, migrează către SE traversînd Munţii Caucaz şi pătrunde în Asia Mică, alta se îndreaptă spre Europa Centrală şi Peninsula Balcanică (unde este treptat asimilată de mediul local). Posibilitatea persistenţei unor elemente cimeriene în regiunea Crimeei rămîne o ipoteză, care ar explica numele de Bosforul Cimerian dat în antichitate strîmtorii Kerci.

c. **714.** Sub presiunea sciţilor, cimerienii năvălesc în Regatul Urartu şi pustiesc întreaga ţară. Respinşi de asirieni (textele cuneiforme îi consemnează sub numele de qimirri), se îndreaptă spre Anatolia şi litoralul egean, unde, în alianţă cu triburi trace (şi cu alte elemente cimeriene trecute din Peninsula Balcanică peste Bosfor ?), ameninţă coloniile greceşti.

c. **696.** Invazia cimeriană în centrul Asiei Mici are ca urmare desfiinţarea statului frigian (al cărui rege, Midas, se sinucide).

c. **677.** Regele asirian Aşarhaddon (681—668) repurtează (cu ajutor scit ?) o victorie decisivă asupra cimerienilor, care, conduşi de regele Teuşpa, invadaseră Asiria.

c. **652.** Gyges, regele Lidiei, cade într-o luptă cu cimerienii, care cuceresc şi jefuiesc capitala Sardes. Aliaţi cu triburi trace, invadatorii pustiesc oraşe greceşti de pe litoralul Mării Egee (Efes, Magnesia ş.a.).

c. **600.** Victoriile regelui lidian Alyattes (618—562) înlătură pericolul cimerian din Asia Mică. Stabilirea rămăşiţelor acestora în Cappadocia, în regiunea litoralului pontic sau în Armenia, ca şi dispariţia lor ulterioară în masa populaţiei autohtone rămîn tot ipoteze. După această dată ei nu mai sînt menţionaţi de izvoarele antice.

SCIŢII

Din China de N, de la marele zid, pînă la Marea Caspică, se întinde o neîntreruptă fîşie de deşert şi stepă, limitată la nord de Taigaua siberiană, care, timp de peste trei milenii, a constituit calea urmată de populaţiile de păstori nomazi în înaintarea lor spre Europa. Drumul debuşează în stepele nord-pontice, de unde se diversifică — prin Dobrogea spre Peninsula Balcanică, pe valea Dunării sau de-a lungul Carpaţilor Păduroşi spre Europa Centrală. Rînd pe rînd l-au urmat, condiţionaţi de procese complexe, de adevărate reacţii în lanţ, insuficient descifrate pînă astăzi, temuţii călăreţi ai stepelor, de neam indo-european sau turcic, de la sciţi, sarmaţi, huni pînă la avari şi mongoli. Păstorii nomazi, războinici căliţi de condiţiile aspre de climă şi viaţă, aflaţi pe o treaptă de dezvoltare social-economică inferioară vecinilor lor din sud — civilizaţiile agricole sedentare — au fost constant atraşi de bogăţiile acumulate de lumea urbană, atacînd neîntrerupt hotarele statelor constituite în India, Iran, Mesopotamia, Anatolia sau Europa. Victorioşi adesea, deveniţi pătura conducătoare a ţinuturilor cucerite, după 2—3 generaţii sînt complet asimilaţi de modul de viaţă local şi obligaţi, la rîndul lor, să facă faţă raidurilor noilor populaţii ale stepei, care le luaseră locul şi care repetau apoi, cu nesemnificative variaţiuni, acelaşi proces.

2500—1000 î.e.n. La apariţia, în stepele central-asiatice, a unor populaţii avînd ca mod de existenţă dominant păstoritul nomad par a fi contribuit modificările climatice din regiune, creşterea turmelor dincolo de resursele locale de păşunat, rolul sporit dobîndit de cal (pînă atunci animal de tracţiune) ca animal de călărie (cu şa şi harnaşament), cu implicaţii asupra sporirii mobilităţii omului. Cercetările moderne converg în a indica o perioadă de secetă excesivă între anii 2000 î.e.n. — 700 e.n., care a afectat comunităţile agricole sedentare şi pe cele de vînători şi pescari din nord, obligîndu-le să se adapteze (între altele, prin nomadism) noilor condiţii de viaţă. Sporirea cantitativă a resturilor osteologice animaliere, precum şi locul ocupat de cal în viaţa religioasă şi ritualurile funerare atestate arheologic în

culturile materiale Srubnaya (la N de Marea Caspică) şi Andronovo (la S de Munţii Ural) confirmă pentru milen. 3—2 î.e.n. aceste evoluţii. Pe de altă parte, adoptarea sistemului păstoritului nomad în întregi regiuni geografice face dificilă menţinerea echilibrului necesar între resurse şi populaţie, avînd drept consecinţe, întotdeauna, ample deplasări sau conflicte.

sec. 9—8. Apariţia sciţilor, triburi de păstori nomazi de origine iraniană, în regiunile de la Volga şi Don, populate de cimerieni. Cele mai importante informaţii despre acest popor le oferă Herodot, care, în călătoriile sale de la jumătatea sec. 5, a ajuns pînă în N Mării Negre, în colonia grecească Olbia ; datele furnizate de el sînt, în mare parte, strălucit confirmate de cercetările arheologice din sec. 19—20. Numele de Sciţia apare menţionat pentru prima dată în O d i s e e a.

sec. 8. Originari din Asia Centrală, din regiunile de la apus de Munţii Altai, dislocaţi spre apus de către vecinii lor imediaţi — masageţii, poate ca urmare a reacţiei declanşate la hotarele Chinei de ofensiva împăratului Xuanwang (827—782), sciţii, una dintre primele populaţii din istorie care stăpînesc deplin arta călăritului, îi izgonesc sau îi asimilează pe cimerienii întîlniţi, ocupînd un vast teritoriu între Don, Nipru, Marea Neagră şi gurile Dunării, teritoriu pentru care se încetăţeneşte denumirea de Sciţia.

sec. 8 (sfîrşit) — sec. 7 (început). Continuînd urmărirea cimerienilor, triburi scitice străbat Munţii Caucaz şi pătrund în Orientul Mijlociu. Migraţia lor în secolul următor este insuficient descifrată. Se pare că la începutul sec. 7 participă la incursiuni în Urartu şi Asiria, se aliază temporar cu regele asirian Aşarhaddon (681—668) împotriva cimerienilor, îşi continuă înaintarea spre apus, atacînd Siria şi Iudeea (c. 625), Psammetic I (663—609) obligîndu-i să se retragă de la hotarele Egiptului ; izvoare antice menţionează un rege scit Partatua şi pe fiul său Madyes ca stăpîni în Transcaucazia (c. 630). Întărirea Mediei îi constrînge pe sciţi, slăbiţi de decenii neîntrerupte de lupte, să părăsească, la sfîrşitul sec. 7, N Asiei Mici şi să revină în stepele nord-pontice şi central-asiatice. Triburile scitice dintre Marea Caspică, Lacul Aral şi Lacul Balchaş constituie în sec. 6—5 un continuu pericol la hotarele nordice ale Imperiului Ahe-

menid (populaţiile şaka din izvoarele persane) şi de NV ale Indiei.

600—300 î.e.n. Epoca de apogeu a civilizaţiei scitice. Triburile scite de crescători de vite şi de agricultori din regiunile Ucrainei meridionale (sciţii regali) intră de timpuriu în relaţii strînse cu coloniile greceşti de la Pontul Euxin (care adesea le plătesc tribut) şi cu lumea persană. Diferenţierea socială mai accentuată la sciţii crescători de vite, ridicarea unor puternice centre fortificate contribuie la consolidarea unor uniuni tribale, apoi la apariţia unor forme de organizare statală în regiunea Niprului. Herodot cita deja numele unor regi sciţi din sec. 7 — Colaxis, Spargapeithes, Lycus, Gnurus. În cadrul civilizaţiei scite nu întîlnim lăcaşe de cult, sanctuare sau temple, nici o castă preoţească riguros structurată ; ei practicau o formă de şamanism. Singura divinitate reprezentată pe obiectele de artă este marea zeiţă Tabiti (divinitate a focului, ocrotitoarea turmelor) ; în texte mai apar Papeus (identificat cu Zeus), Apia (zeiţă comparată cu Gea), Oetosyrus (= Apolo ?) ş.a. Ritualul funerar cuprindea un ceremonial impresionant. Principii erau depuşi în camere funerare peste care se înălţau kurgane — tumuli monumentali — cu un diametru de pînă la 400 m şi o înălţime de 15 m. Datorită faptului că cei dispăruţi erau înconjuraţi de cele mai bune arme şi podoabe şi însoţiţi de zeci şi sute de soţii şi sclavi, ca şi de caii sacrificaţi cu ocazia ceremoniei, tumulii funerari păstrează cele mai preţioase informaţii asupra societăţii scite. Răspîndirea acestora de la Dunăre la Munţii Altai în epoca de maximă înflorire a civilizaţiei scite indică, dacă nu întotdeauna o unitate etnică, cel puţin una culturală. Arta scitică, excelînd cu predilecţie în prelucrarea metalelor (bronz, fier, aur, argint, electronum), fără a ignora lemnul, osul sau pielea, pare fascinată de redarea lumii animaliere cunoscute (cerbi, elani, ţapi, cai ş.a.) sau a celei mitologice (grifoni etc.). Pe obiecte, arme, piese de harnaşament, podoabe mai apar motive geometrice sau vegetale, scene de luptă sau de viaţă cotidiană. Remarcabilele creaţii ale artei scite au influenţat nu numai zonele marginale ale lumii greco-romane, ci şi popoarele migratoare (goţi, huni), pînă la hotarele lumii chineze. Raidurile sciţilor, ca şi migrarea unor întregi triburi au

contribuit la difuziunea rapidă a unor elemente de civilizaţie scită din Peninsula Balcanică pînă în Europa Centrală.

514/513. Campania suveranului ahemenid Darius I, prin Dobrogea, împotriva sciţilor din N Mării Negre se încheie fără un succes notabil. Expansiunea scită spre Peninsula Balcanică este însă temporar oprită.

sec. 4 (a doua jumătate). Pătrunderea unor triburi scite în Dobrogea, unde vor conviețui cu populaţia geto-dacă şi cea greacă ; monede descoperite în această zonă au transmis numele unor căpetenii scite din sec. 3—2 î.e.n. (Ailos, Sariakes, Tanusa, Akrosas, Charaspes, Kanites). În secolele următoare se încetăţeneşte pentru acest teritoriu numele de Sciţia Minor.

339. Filip II, regele Macedoniei, întreprinde o campanie în regiunea Dunării de Jos, înfrîngîndu-l pe regele scit Ateas, pătruns la S de Dunăre.

350—250. Înaintarea în valuri succesive a sarmaţilor, alt popor iranian nomad, în stepele nord-pontice, are ca urmare prăbuşirea hegemoniei politice scite din această zonă şi asimilarea treptată a sciţilor de către noii cuceritori.

c. 110 î.e.n. Dinastul scit Scylurus, cu reşedinţa la Neapolis (în S Peninsulei Crimeea), bate monedă cu numele său la Olbia ; fiul lui, Palakus, pare a fi ultimul conducător scit menţionat în izvoarele istorice. Autori romani, apoi bizantini (pînă în sec. 13/14) vor numi în continuare sciţi popoarele de păstori nomazi care străbat regiunile nord-pontice şi vest asiatice (cunoscute mai departe sub denumirea de Scythia).

SARMAŢII

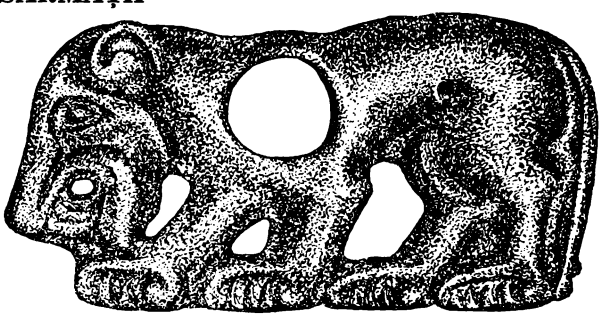

sec. 5 î.e.n. Herodot menționează ca vecini ai sciților la răsărit de fluviul Tanais (= Don), asemănători la înfățișare, obiceiuri și armament cu aceștia, pe sarmați, crescători de vite nomazi. Grup de popoare de sorginte vest-iraniană, originari din zona uralo-caspică, sarmații se deplasează în valuri succesive spre apus începînd cu sec. 4 î.e.n.

sec. 4—2 î.e.n. Sarmații pătrund în regiunile dominate de sciți, pe care îi dislocă și îi asimilează în secolele următoare ; ei se disting de predecesori prin folosirea cavaleriei grele, cu zale și lănci, prin rolul major acordat femeii în societate. În stepele pontice sarmații suferă influențele civilizației elenistice, cunoscută prin intermediul coloniilor grecești din N Mării Negre, ale celei iraniene și scite.

sec. 1 î.e.n. (sfîrșit) — sec. 1 e.n. (început). În înaintarea lor spre apus, sarmații ajung în regiunea Dunării de Jos. În G e o g r a f i a sa (c. 20 e.n.), Strabon menționează mai multe triburi între Dunăre și Nipru (iazigii, roxolanii, urgii, aorșii). Contacte comerciale intense cu lumea romană, cu cea central-asiatică și cu cea chineză.

c. 20—50 e.n. Sarmații iazigi înaintează prin N Daciei și se stabilesc în Cîmpia Tisei, între Dunăre și Tisa, în teritorii locuite de daci, în vremea împăratului Claudius I (41—54 e.n.). Intrați în sistemul de popoare clientelare Imperiului Roman, iazigii constituie un stat tampon între Roma și Dacia. Locul lor în ținuturile Dunării de Jos este luat de către roxolani.

68/69. Roxolanii participă alături de daci la o incursiune în Moesia romană.

sec. 2 (început) — sec. 3 (început). Sarmații roxolani se stabilesc în Cîmpia Munteană alături de daci și în Moldova alături de carpi și de dacii liberi.

166—180. Iazigii se alătură triburilor germanice în ofensiva împotriva Imperiului Roman. În urma victoriilor repurtate, Marcus Aurelius este primul împărat care adoptă numele triumfal de S a r m a t i c u s M a x i m u s (urmat apoi de Maximin Tracul, Aurelian, Dioclețian, Maximian, Galeriu, Constanțiu Chlorul, Liciniu, Constantin Cel Mare ș.a.).

c. 260. Roxolanii migrează în Cîmpia Tisei și pustiesc provincia Pannonia.

260—360. Sarmații rămași în stepele nord-pontice sînt supuși de goți, participînd alături de aceștia la incursiunile în provinciile romane de la Dunărea de Jos și din Asia Mică.

334. În urma luptelor dintre sarmații argaragantes și limigantes, cei dintîi solicită lui Constantin cel Mare admiterea în imperiu. Peste 300 000 de sarmați de la Dunărea Mijlocie sînt stabiliți în Peninsula Balcanică și Italia.

358. Împăratul Constanțiu II adoptă, după lupte împotriva sarmaților, cognomenul de Sarmaticus Maximus. Împăratul Teodosiu I va fi ultimul împărat care va mai adopta acest titlu.

370/375. În urma invaziei hunice în Europa și a prăbușirii puterii ostrogoților și vizigoților, sarmații sînt supuși de huni.

c. 561 (?). Ultima mențiune a sarmaților în izvoarele istorice. Paul Diaconul semnalează, între forțele regelui longobard Alboin, care pătrunde în Italia, contingente sarmate.

SLAVII

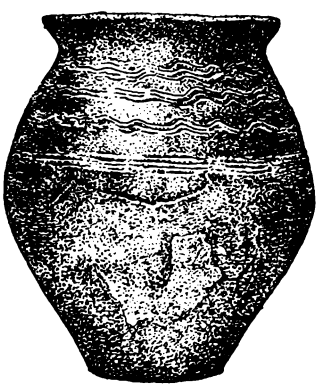

milen. 1 î.e.n. Constituirea, în regiunile Europei Răsăritene, între Vistula Mijlocie și Nipru, a comunității triburilor vechi-slave, popor de neam indo-european ; etapele, ca

și zona geografică a etnogenezei, componentele indo și neindo-europene angrenate în acest proces suscită și astăzi discuții. Principalii vecini ai vechilor slavi sînt în V triburile germanice, celții și geto-dacii, în SE seminții iraniene, caucaziene și turcice, iar în N și NE triburi baltice și fino-ugrice. Izvoarele antice și medievale timpurii sînt extrem de sărace în informații asupra vieții vechilor slavi. Agricultura și creșterea vitelor constituiau principalele îndeletniciri, descoperirile arheologice semnalînd cursul ascendent al meșteșugurilor și rolul sporit al comerțului la începutul e.n. Cele cîteva știri despre credințele religioase provin din aria slavilor orientali, ca și numele unor divinități — Svarog (personificarea focului), Dașbog (stăpînul soarelui), Perun (o divinitate a furtunii) sau Valos (stăpînul lumii morților).

sec. 1—2. În izvoarele antice (Pliniu cel Bătrîn, Tacit, Ptolemeu) sînt menționate pentru prima dată, sub numele de veneți, triburile slave din regiunea Vistulei, vecine răsăritene ale populațiilor germanice. Denumirea de slavi apare abia din sec. 6, în izvoarele bizantine.

sec. 2—4 e.n. Accelerarea, în contact cu civilizația clasică și cu popoarele care exercită hegemonia în ținuturile nord-pontice (sarmați, goți), a evoluției economice și sociale a triburilor slave din Europa Răsăriteană. Epoca finală a unității lingvistice a slavei comune.

sec. 4—6. Cristalizarea celor trei mari ramuri ale limbilor slave. Grupul slav occidental include limbile cehă, slovacă, poloneză și sîrbă, cel oriental limbile rusă, ucraineană și bielorusă, iar cel meridional slovena, sîrbo-croata, bulgara și macedoneana. Prin adoptarea în sec. 8—10 (epoca maximei expansiuni teritoriale), de către slavii apuseni și o parte a celor meridionali, a creștinismului în haină catolică, iar de cei răsăriteni și parțial de meridionali a ortodoxismului și a scrierii chirilice, are loc și o divizare religios-culturală a lumii slave.

sec. 5—7. Epoca migrației slavilor. Prăbușirea Imperiului Hun în urma bătăliei de la Nedao (454) și migrația spre apus a semințiilor germanice din spațiul est-european creează condiții externe favorabile expansiunii triburilor slave, la acea dată, cel mai numeros grup de populație european.

sec. 6 (deceniile 2—3). În alianţă cu cutrigurii şi bulgarii, slavii fac primele incursiuni în provinciile balcanice ale Imperiului Romano-Bizantin (Moesia, Tracia, Illyria), ajungînd pînă în apropierea zidurilor Constantinopolului. Stabiliţi în deceniile următoare în regiunea Dunării de Jos, ei transformă aceste ţinuturi într-o adevărată bază de atac împotriva imperiului ; în 550/55, triburi slave iernează pentru prima dată pe teritoriul romano-bizantin. Trei confederaţii de triburi apar menţionate în izvoarele bizantine în această epocă : sclavinii, anţii şi veneţii.

602. După eşecul războiului ofensiv al împăratului Mauriciu împotriva slavilor şi avarilor, purtat la N de Dunăre (592—602), străvechea frontieră danubiană se prăbuşeşte sub presiunea slavilor care, în valuri succesive, invadează întreaga Peninsulă Balcanică, ajungînd pînă la Marea Adriatică, în Macedonia şi în Pelopones. Stabilirea lor durabilă în partea de V şi N a Peninsulei Balcanice schimbă decisiv şi pentru totdeauna configuraţia etnică a acestor regiuni. Spre apus slavii ating în migraţia lor (greu sesizabilă în izvoarele istorice) regiunile fluviilor Elba şi Saale, Boemia, Moravia şi Ungaria. Dacă înaintarea spre S, SE şi SV este lentă, datorită puterii militare a elementului hegemon din stepele nord-pontice — avari, bulgari, maghiari, pecenegi — spre N, urmînd cursul Volgăi şi al Niprului, ea este mai rapidă, triburi slave făcîndu-şi apariţia în ţinutul lacului Ladoga.

CRETA ŞI CIVILIZAŢIA MINOICĂ

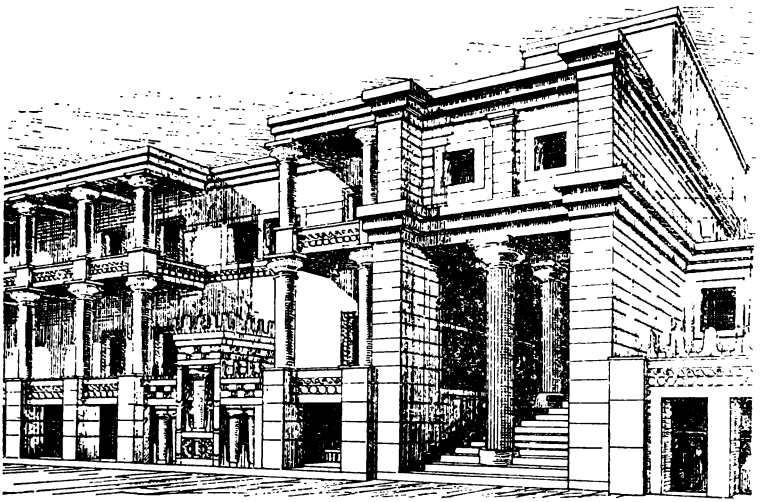

milen. 3 î.e.n. Creta, cea mai mare insulă a lumii greceşti (8300 km^2), situată la distanţă aproape egală de Grecia peninsulară, Asia Mică şi Egipt, este, la sfîrşitul neoliticului, creatoarea celei mai strălucite civilizaţii a Europei mileniilor 3—2 î.e.n. Arthur Evans, arheologul britanic care a iniţiat în 1900 săpăturile de la Cnossos, a dat culturii epocii bronzului din insulă numele de civilizaţia minoică, de la legendarul rege Minos. Civilizaţia minoică a fost împărţită în trei mari perioade : timpurie, mijlocie şi tîrzie, divizate, la rîndul lor, în cîte trei etape.

3000—2000. Civilizaţia minoică timpurie. Beneficiind de condiţii pedo-climatice favorabile, de legături culturale cu insulele Ciclade, Asia Mică, Egiptul faraonic şi Grecia peninsulară, locuitorii preindo-europeni ai Cretei pun bazele unei civilizaţii profund originale, superioară nivelului atins de restul lumii greceşti. Extinderea folosirii aramei şi a aurului, apariţia primelor obiecte de bronz, în paralel cu folosirea uneltelor de piatră. Varietatea vaselor din piatră şi ceramică atestă o rapidă

dezvoltare a meşteşugurilor. Primii paşi în construcţia de nave, care încep să străbată Marea Egee. Debutul unui pronunţat proces de diferenţiere socială. Apariţia unei scrieri pictografice proprii (rămasă nedescifrată), derivată din cea hieroglifică egipteană.

2000—1600. Civilizaţia minoică mijlocie. Generalizarea metalurgiei bronzului şi a roţii olarului. Apariţia societăţii împărţite în clase. Descoperirile arheologice atestă un înalt nivel de civilizaţie materială şi spirituală : oraşe şi sate prospere, reţea de drumuri şi poduri de piatră, sisteme de canalizare, de aducţie a apei sau de desecări, cunoştinţe arhitectonice ilustrate de somptuozitatea palatelor, a vilelor sau caselor cu unul şi două etaje, remarcabil progres în construcţia navală. La începutul epocii este iniţiată construcţia celebrelor palate din Cnossos, Phaistos, apoi Mallia ca reşedinţe princiare, dar totodată şi centre administrative, de cult, meşteşugăreşti şi de depozitare a mărfurilor. În magaziile palatelor erau adăpostite grîne, ulei, vin, produse meşteşugăreşti din ceramică, lemn, fildeş, aur, textile, destinate comerţului cu Grecia, Egipt, Siria ; mărfuri cretane au fost descoperite pînă şi în îndepărtata Mesopotamie. Flota cretană profită de eclipsa puterilor navale din Orient şi domină nestînjenită Mediterana Orientală, ceea ce explică absenţa fortificaţiilor în aşezările din insulă. Baze comercial-militare cretane sînt atestate în insulele Cytera, Thera, Melos, Cheos, Egina, Rhodos sau pe teritoriul asiatic, la Milet. În jurul anului 1700, palatele — îndeosebi cele din Cnossos şi Phaistos — sînt distruse de o catastrofă naturală (probabil un cutremur) dar vor fi rapid reconstruite. Epoca 1700—1400 reprezintă apogeul civilizaţiei cretane. Bogăţia şi impresionantul rafinament al artei cretane se remarcă cu predilecţie în plastică şi ornament. Statuete şi reliefuri din lut, bronz, piatră, fildeş, aur, vasele de piatră (obsidiană, steatit, cristal de munte), din ceramică sau de metal, au scene cu motive antropomorfe, zoomorfe, din lumea vegetală, dar şi peisaje. Frescele, cu originea în pictura figurativă din Egipt, oferă, prin scenele de vînătoare sau cult în culori vii, o insolită imagine a vieţii cotidiene din epoca minoică. Trecerea de la scrierea pictografică la una silabică — „linearul A“ (nedescifrată).

1600—1200. Civilizația minoică tîrzie. Reconstruite după o altă catastrofă survenită în jurul anului 1600 î.e.n., palatele din Cnossos, Phaistos, Mallia, Kato Zakro cunosc încă două secole de strălucită înflorire. Afirmare fără precedent a vieții urbane ; Cnossos, probabil reședința dinastiei care a unificat întreaga insulă, număra c. 50 000 de locuitori. Legături comerciale și spre apus, pînă în insulele Lipare ; relații pașnice cu lumea miceniană din Grecia peninsulară. Către sfîrșitul sec. 15, palatele sînt din nou distruse, în parte de cutremur (Mallia, Phaistos), altele prin violență (Kato Zakro).

c. 1400. Distrugerea palatului din Cnossos. Vechile palate nu mai sînt reconstruite. Cucerită de aheii veniți de pe continent, Creta devine o parte a lumii miceniene, dar decade, fiind redusă la o existență periferică. Retragerea locuitorilor în zone și așezări ușor fortificabile și de apărat. Folosirea la Cnossos a scrierii „liniare B" (singura descifrată), alături de „liniarul A".

c. 1200. Creta este atinsă de valul Marii migrații egeice.

sec. 11. Migrația dorică. Resturi ale populației autohtone preelenice supraviețuiesc în regiunile de E ale insulei. Orașele-state cretane își păstrează pînă în epoca elenistică o structură social-politică tipic dorică, avînd asemănări cu cea spartană. Pînă la cucerirea romană (sec. 1 î.e.n.), Creta nu mai este unificată sub o singură autoritate, rămînînd la periferia lumii grecești ; ea nu participă nici la războaiele medice și nici la războiul peloponesiac.

GRECIA PENINSULARĂ ȘI CIVILIZAȚIA HELADICĂ

milen. 3 î.e.n. Civilizația bronzului dezvoltată pe teritoriul Greciei peninsulare a primit în 1918 numele de civilizația heladică (Wace și Blegen). Ea a fost împărțită în trei mari perioade : timpurie, mijlocie și tîrzie.

3000—2000/1900. Civilizația heladică timpurie. Trecerea la epoca bronzului ; unelte de piatră și os sînt folosite alături de primele obiecte confecționate din cupru și abia la sfîrșitul epocii, din bronz, venit din Anatolia. Ceramica este lucrată de mînă și prezintă ornamente simple (triunghiuri, unghiuri drepte, rețele). Apariția primelor așezări cu caracter urban, rareori fortificate. Între epoca neolitică și cea heladică nu a existat un hiatus, ci o evoluție directă. Populația preindo-europeană (pelasgii, carii, lelegii) vorbea o limbă neînrudită cu cea greacă. Cultura materială din Grecia centrală și Pelopones, insulele Ciclade, Creta și Anatolia prezintă numeroase asemănări, ceea ce i-a determinat pe cercetători să vorbească de o adevărată unitate culturală a zonei în această epocă.

2000/1900—1550. Civilizația heladică mijlocie. Vechile așezări cunosc un sfîrșit violent. Discontinuitate provocată de pătrunderea din N a triburilor indo-europene ale grecilor, care devin elementul politic și etnic-lingvistic hegemon. Răspîndirea metalurgiei bronzului și a unei noi ceramici — lucrate la roată (ceramică minică și mată). Influența civilizației minoice din insula Creta se resimte din Pelopones și pînă în Tesalia.

sec. 16—12. Epoca micenianã. Epoca tîrzie a civilizației heladice a primit numele de micenianã, de la Micene, oraș situat la 25 km N de Corint, unde săpăturile arheologice inițiate în 1874 de H. Schliemann au dat la iveală cele mai strălucite și reprezentative vestigii ale acestei perioade istorice. Civilizația micenianã ia naștere ca urmare a evoluției organice a heladicului mijlociu, puternic influențat de civilizația minoică. Civilizația micenianã va lua, practic, în sec. 15—13, locul celei minoice în spațiul deținut de aceasta în Mediterana Orientală. Relațiile lumii grecești peninsulare cu Creta sînt inițial pașnice, însă, la sfîrșitul sec.

15, insula este cucerită de către ahei. După această dată, lumea greacă preia și adaptează scrierea „liniară A" dialectului micenian, dînd naștere astfel singurei scrieri a milen. 2 î.e.n. descifrate — „liniarul B". În Grecia Centrală și Meridională se ridică, începînd din sec. 15, strălucitele palate de la Micene, Tirint, Pilos, cărora li se adaugă cele de la Orchomenos, Malthi, Asine, Teba, nuclee ale unor active centre urbane. Apogeul civilizației miceniene se situează între 1400—1250. Orașele miceniene se impun acum drept viguroase centre de producție (ulei, vin, ceramică, mobilă din lemn cu incrustații de fildeș, vase de metal — aur, argint, niello — dar și de piatră — alabastru, cristal de munte), podoabe, mărfuri pe care navele miceniene le transportă în Egipt, Siria, Cipru, pe coastele Asiei Mici, dar și spre Apus, în insula Malta, în Italia Meridională, pînă în Sicilia. Colonii miceniene, contoare, dar în egală măsură și centre ale autorității politice sînt fondate în insulele Ciclade, în Rhodos, Cos, pe coasta Asiei Mici (Milet, Colofon). Comercianți, meșteșugari și artiști micenieni sînt activi în Egipt și în Cipru, mercenari greci sînt angajați în Cirenaica și Licia. Importurile orientale se răspîndesc în Grecia peninsulară ; acum pătrunde carul de luptă și se generalizează mormintele cu cameră în stîncă. Palatele miceniene sînt decorate cu bogate fresce, avînd ca model creațiile minoice, dar cu o tematică dominată de scene de luptă și de vînătoare. În sec. 14—13 se poate vorbi de o hegemonie micenian în Peloponeș. Citadela este înconjurată de zidurile ciclopice, cu celebra poartă a leilor ; acum sînt datate renumitele monumente funerare, printre care și „Tezaurul lui Atreu". Sistemul de drumuri, podurile de piatră din Argolida acestei vremi nu sînt egalate decît în epoca elenistică.

sec. 14—13. Somptuoasele palate încep să fie înconjurate de puternice ziduri, reflex al amenințărilor care se profilează. Se înregistrează o anumită osificare a structurilor economico-sociale și o perioadă de sterilitate artistică.

sec. 13 (sfîrșit). În cadrul Marii migrații care afectează, în sec. 13—12, Mediterana Orientală, majoritatea centrelor miceniene sînt cucerite, jefuite și distruse de năvă-

litori. Micenienii se retrag în Cipru, Ahaia şi Cefalonia. Sfîrşitul strălucirii şi rafinamentului civilizaţiei miceniene.

sec. 12 (sfîrşit). Migraţia dorică. O parte din strămoşii grecilor, pătrunşi la sfîrşitul milen. 3 î.e.n. în Elada, se opresc în regiunile muntoase ale Greciei septentrionale, păstrîndu-şi ca principală îndeletnicire păstoritul şi cunoscînd o evoluţie culturală mai lentă decît aceea proprie purtătorilor culturii heladice. Aceştia, strămoşi ai dorienilor, se organizează şi, în deplasarea lor spre S, pătrund din Grecia Centrală în Peloponeş, apoi în Creta, Rhodos şi Cos. Populaţia din Tesalia şi Beoţia, refugiată din faţa invaziei doriene, se stabileşte în Lesbos şi pe litoralul Asiei Mici (eolienii), Attica şi Arcadia reuşind să reziste presiunii. Migraţia dorienilor pecetluieşte sfîrşitul civilizaţiei miceniene. În timpul expansiunii lor, micenienii ajung în conflict cu Troia. Evenimentele prilejuite de distrugerea acestui oraş (Troia VII A) vor constitui nucleul poemelor homerice.

GENEZA ŞI AFIRMAREA STATELOR GRECEŞTI
(sec. 12—6 î.e.n.)

c. 1250. Ridicarea unor puternice ziduri de apărare, fortificarea palatelor şi aşezărilor din spaţiul lumii miceniene peninsulare indică profilarea dinspre N a unui pericol tot mai ameninţător.

sec. 13 (a doua jumătate) — sec. 11. Mişcările de populaţii cunoscute sub numele de „Marea migraţie egeică",

care afectează întreaga Mediterană Orientală, atingînd în vremea faraonului Ramses III hotarele Egiptului, determină ample restructurări etnice și în spațiul grecesc. Originea, structura, numărul, ritmul și succesiunea valurilor de populații care înaintează acum dinspre Dunăre și N Peninsulei Balcanice spre Peloponeș sînt greu de precizat. Cert este că ultimele triburi indoeuropene pătrunse în Grecia în sec. 12 și la începutul sec. 11 sînt cele ale dorienilor, care distrug vestigiile societății miceniene și strălucitele ei manifestări de cultură. Majoritatea covîrșitoare a așezărilor și palatelor miceniene cunosc acum un sfîrșit violent, pentru 3—4 sec. (așa-numitele „veacuri întunecate") dispar construcțiile monumentale, ceramica rafinată, scrisul. Golul creat prin dispariția talasocrației miceniene va fi umplut în secolele următoare de întreprinzătorii navigatori fenicieni.

1194—1184. Data tradițională — stabilită de cronografii epocii elenistice — a legendarului război troian, nucleul epic al I l i a d e i. Săpăturile arheologice inițiate de către H. Schliemann la Hisarlik, pe litoralul Asiei Mici, în zona Strîmtorii Dardanele, au dat la iveală ruinele unei impozante cetăți cu o istorie neîntreruptă din prima jumătate a milen. 3 î.e.n. pînă către 1100 î.e.n. Troia homerică a fost legată ipotetic de arheologi de nivelul VI de locuire de la Hisarlik (distrus de un puternic cutremur) sau VII A (încheiat printr-un devastator incendiu). Nu se știe cu certitudine dacă cea din urmă distrugere a fost provocată de una dintre ultimele acțiuni comune ale lumii miceniene a sec. 13 sau a avut loc către 1200, în contextul invaziilor „popoarelor mării", care nimicesc și statul hitit din vecinătate, punerea de acord a legendei homerice cu rezultatele descoperirilor arheologice rămînînd o pură ipoteză.

sec. 11. În migrația lor, dorienii deplasează populația ionică și arcado-eolică din Tesalia și Grecia Centrală spre SE, traversează Istmul Corint și se revarsă în Peloponeș (Argolida, Laconia, Messenia), apoi spre SE în Creta, Cos și Rhodos. Sub presiunea noilor veniți, populația eolică din Tesalia și Beoția migrează spre V în insula Lesbos și pe coasta nordică a Asiei Mici egeene, ionienii din Argolida trec în Attica și de aici în insulele Ciclade,

Chios, Samos şi pe litoralul Asiei Mici — în zona oraşelor Efes şi Milet. Deplasările de populaţie din jurul anului 1000 spre insulele din Marea Egee şi litoralul Asiei Mici poartă numele de „prima colonizare greacă". ● La începutul milen. 1 î.e.n. tabloul repartizării triburilor şi a dialectelor greceşti are următoarea configuraţie : vorbitorii dialectului ionic-atic populează Attica, Eubeea, Cicladele, litoralul central al Asiei Mici ; triburile arcado-eolice — Tesalia, Beoţia, Arcadia, Cipru, Lesbos şi coasta de N a Asiei Mici, iar cele doriene (şi grupul elen de NV) SE Epirului, Etolia, Acarnania, Locrida, Focida, Elis, Ahaia, Argolida, Laconia, Messenia, Egina, Creta, insulele Sporade şi litoralul sudic al Asiei Mici. Forma de organizare statală proprie lumii greceşti care se va răspîndi în secolele următoare este cea a oraşului-stat (p o l i s, plural p o l e i s). Sensul originar al termenului era cel de „citadelă fortificată a unei aşezări civile". Ulterior, acesta va desemna aşezarea urbană şi hinterlandul ei agricol, precum şi totalitatea cetăţenilor, uniţi prin comunitatea de origine, interese şi cult, care le populează. Geneza acestei instituţii a fost condiţionată de particularităţile geografice (fărîmiţarea teritorială în regiuni izolate, insule, peninsule etc.), etnice (existenţa a numeroase triburi, mari şi mici) şi religioase (rolul jucat de cultele locale) ale lumii greceşti. Dintre locuitori — cetăţeni, rezidenţi străini, sclavi —, numai primii participau cu drepturi depline la viaţa statală. Participarea directă a cetăţeanului la toate laturile vieţii cetăţii (niciodată prin delegat sau delegaţie), drepturile şi obligaţiile care-i reveneau au dezvoltat un simţ civic şi patriotic necunoscut pînă atunci în istorie. Centrul vieţii politice este oraşul, care adăposteşte sediul organelor statale şi al magistraturilor, precum şi sanctuarele lăcaşelor de cult ; în funcţie de puterea deţinută de organele statale, avem de-a face cu un regim democratic (deciziile aparţin Adunării Poporului) sau oligarhic (Sfatul este cel care dictează voinţa politică). Trăsăturile proprii prin excelenţă oraşului-stat sînt independenţa, suveranitatea şi autarhia economică. Relaţiile dintre diferitele p o l e i s sînt reglementate prin tratate şi acorduri bilaterale sau internaţionale. În lumea greacă (mai puţin în zonele de N şi V) au existat cîteva

sute de orașe-state, cu dimensiuni variind de la 30—40 km² la 2500 km² în cazul Atticii.

sec. 10. Fondarea, la sfîrșitul migrației dorice, în NE Peloponesului, în vecinătatea Istmului Corint, a orașului cu același nume. Beneficiind de o poziție strategică (la intrarea în Pelopones, la poalele muntelui Acrocorint, folosit ca citadelă inexpugnabilă) și comercială (între două mări, cu un port la Golful Corint și altul la Golful Saronic) de excepție, Corintul cunoaște, din primele secole de existență, o rapidă dezvoltare economică, afirmîndu-se ca prima putere meșteșugărească și comercială a Greciei peninsulare, al doilea oraș ca suprafață și populație al Eladei (după Atena).

sec. 10 (a doua jumătate). Ia naștere, în SE Peloponesului, în Laconia, prin unirea a patru așezări dorience din valea rîului Eurotas (la care se adaugă, în c. 800 î.e.n., o a cincea — Amyklai, fostă citadelă micenianā), statul spartan (L a k e d a i m o n). Pînă la sfîrșitul sec. 4 î.e.n., Sparta, mîndră de forța și prestigiul ei, nu a fost înconjurată de vreun zid de apărare. Originalitatea statului spartan izvorăște din structura sa socială specifică. Agricultura este rezervată exclusiv țăranilor neliberi (h i l o ț i), urmașii populațiilor predorice supuse cu forța armelor ; cetățenii cu drepturi depline, s p a r t i a ț i i, inițial în număr de 9000, practică doar meseria armelor, orice altă îndeletnicire fiindu-le interzisă. Spectrul revoltelor hiloților a impus spartiaților, al căror număr se reduce continuu pînă în sec. 3 î.e.n., structura unei caste militare rigide și austere, în continuă alertă. Practicarea meșteșugurilor și comerțului revenea p e r i e c i l o r, oameni liberi, lipsiți însă de drepturi politice. Constituția spartană, atribuită legendarului legiuitor Licurg, se cristalizează în sec. 8—6. În fruntea statului se află doi regi, egali în drepturi, aleși din rîndul a două familii nobiliare (Agiazii și Euripontizii), cu atribuții sporite numai în caz de război (Sparta este singura cetate greacă rămasă fidelă regalității). G e r u s i a (un sfat al bătrînilor, compus din 28 de personalități trecute de 60 de ani) și A p e l l a (Adunarea Poporului înarmat, cu dreptul de a aproba sau respinge deciziile care-i sînt supuse) completează ierarhia organelor statului lacedemonian. La acestea se adaugă din 754 (data tradițională de debut a listei efo-

rilor) 5 magistraţi (aleşi anual dintre vîrfurile aristocraţiei) cu drept de control asupra regilor şi Gerusiei, precum şi cu atribuţii hotărîtoare în domeniile administraţiei, justiţiei, poliţiei şi politicii externe. După ce-şi impune hegemonia în Laconia (c. 750), Sparta cucereşte cu mari eforturi, la sfîrşitul primului război messenian (c. 740—c. 720), Messenia, regiunea din V Peloponesului, transformînd populaţia acesteia în hiloţi. Răscoala messenienilor, sprijinită de Argos, Elida şi Arcadia, se va transforma în cel de-al doilea război messenian (c. 660—c. 640), reprimat cu multă cruzime de Sparta. Din sec. 6 procesul de izolare şi închistare a societăţii spartane se accentuează ; nici un spartan nu poate călători dincolo de hotarele statului fără o aprobare prealabilă, accesul străinilor în Laconia este interzis, ştiinţa şi cultura nu-şi mai găsesc locul într-o societate militarizată, preocupată exclusiv de păstrarea superiorităţii prin intermediul armelor. Sparta devine principalul reazem al regimurilor oligarhice din lumea elenă.

sec. 10—9. Are loc, în numele s i n o i k i s m u l u i, unirea întregii Attici sub autoritatea Atenei. Cercetările arheologice au dat la iveală la Atena, pe Acropole, vestigiile unei puternice cetăţi miceniene care, în sec. 13 î.e.n., depăşea ca dimensiuni vestita Micene. Invazia dorienilor nu afectează Attica (locuită de ionieni) care, împreună cu insula Eubeea, devine un loc de refugiu al populaţiei miceniene izgonite din Pelopones. În sec. 11—10 Attica şi Eubeea constituie baze de plecare ale coloniştilor ionieni care populează insulele Ciclade şi coastele Asiei Mici. Atena, aşezare situată la 5—6 km de mare şi locuită neîntrerupt din neolitic, reuneşte, la începutul milen. 1 î.e.n. (potrivit tradiţiei, în vremea legendarului Tezeu), sub autoritatea sa cetăţile din Attica, aşezări care renunţă la propriul drept de cetăţenie în favoarea celui atenian. Autoritatea regalităţii ereditare este treptat îngrădită de puterea în plină ascensiune a e u p a t r i z i l o r (reprezentanţii aristocraţiei funciare), care o înlocuiesc definitiv (potrivit tradiţiei, în 683/682) prin colegiul arhonţilor (3, apoi 9 magistraţi supremi aleşi anual), desemnaţi de către Areopag (sfatul nobiliar, bastionul puterii aristocraţiei). ● Lărgirea pieţei interne, răspîndirea relaţiilor marfă-bani şi înce-

puturile comerţului maritim cu regiuni îndepărtate au ca urmare în sec. 7 o mai rapidă diferenţiere socială în Attica ; numeroşi ţărani îşi pierd loturile de pămînt, fiind obligaţi să muncească, ca zilieri sau arendaşi, pămînturile eupatrizilor. Împotriva exercitării solitare a puterii politice în stat se ridică acum pături largi ale ţărănimii şi populaţiei urbane (meşteşugari, negustori). De tensiunile sociale din cetate încearcă să profite în 632 Cilon, reprezentantul unei familii aristocratice, aureolat de o victorie la jocurile de la Olimpia, ginere al tiranului Megarei, Teagene. Sprijinit de un grup de tineri aristocraţi şi de mercenari ai socrului său, el ocupă Acropole cu intenţia de a institui un regim tiranic ; lipsit de sprijin popular, eşuează şi este constrîns să părăsească oraşul. Un deceniu mai tîrziu, Dracon, fost arhonte tesmotet, primeşte puteri extraordinare, fiind însărcinat de cetate cu fixarea în scris a legilor cutumiare în circulaţie (c. 620). Realizatorul primei codificări a dreptului atenian, Dracon stipulează preluarea şi judecarea de către tribunale a cazurilor de omucidere (la care, pentru prima dată, se face distincţia între actul premeditat şi cel involuntar), limitînd astfel dreptul gentilic al Talionului. Preconizînd pedeapsa cu moartea chiar şi pentru delicte minore, legile lui Dracon au rămas proverbiale în antic. pentru severitatea lor.

sec. 9. Grecii preiau alfabetul consonantic fenician şi îl adaptează specificului limbii lor ; ei adaugă 4 noi litere (Φ,Χ,Ψ şi Ω) şi folosesc alte 4 semne pentru a nota vocalele (A, E, I, O), creînd astfel primul alfabet pe deplin fonetic din istorie. Din sec. 4 î.e.n. alfabetul ionian (24 de semne) se generalizează treptat în întregul spaţiu grecesc. Prin coloniile elene din S Italiei, el pătrunde în lumea etruscă, apoi, prin această filieră, în cea romană ; prin mijlocirea Bizanţului, se va răspîndi, la sfîrşitul milen. 1, în spaţiul slav, astfel încît se poate afirma că toate scrierile europene moderne au la bază alfabetul grec.

sec. 8—6. Cetăţile greceşti constituite de ionienii refugiaţi în sec. 11—10 din faţa invaziei doriene pe coastele Asiei Mici şi pe insulele din vecinătatea lor cunosc în această perioadă o dezvoltare economică, socială şi culturală mai rapidă decît restul lumii greceşti. Aşezate la termi-

nalul drumurilor comerciale care legau Orientul de Mediterana, aflate în contact nemijlocit cu înfloritoarele civilizaţii orientale, de la care preiau elemente de cultură materială şi spirituală, cetăţile ioniene devin principalul mijlocitor între lumea orientală şi cea greacă peninsulară. Organizată într-o ligă formată din 12 oraşe — Chios, Erythrai, Teos, Colofon, Efes, Samos, Priene, Milet, Foceea, Clazomene, Lebedos, Myus — cu un sanctuar comun, lumea ioniană joacă un rol de primă importanţă în marea colonizare greacă. În sec. 7—6 viaţa artistică şi spirituală atinge adevărate culmi (în arhitectură, arte plastice, filosofie, istorie, poezia lirică şi epică), Miletul afirmîndu-se drept cea mai strălucită metropolă culturală a Ioniei. După ce rezistă aproape un secol încercărilor de subordonare ale Lidiei, Ionia recunoaşte, la c. 560 î.e.n., suzeranitatea regelui Cresus, pentru a fi inclusă, după cucerirea regatului lidian de către Cirus II, în Imperiul Persan (546). Trecerea cetăţilor ioniene sub dominaţia străină marchează începutul declinului lor ; numeroşi oameni de cultură emigrează acum în Grecia peninsulară şi în S Italiei, mulţi meşteşugari se îndreaptă spre N Mării Egee şi spre Marea Neagră.

sec. 8. Cristalizarea poemelor homerice — I l i a d a şi O d i s e e a. Din sec. 6 î.e.n., din momentul în care, în vremea lui Pisistrate, ele încep a fi recitate la serbările panatenee şi înregistrate în scris, apar şi primele întrebări legate de autor şi perioada în care au fost create ; realizarea primelor ediţii critice, în epoca elenistică, a dat un nou impuls încercărilor de a separa creaţia poetică de fundalul istoric, proces care continuă pînă în zilele noastre. Potrivit filologiei moderne, poemele homerice, în forma cunoscută nouă, au luat naştere în sec. 8 î.e.n., reprezentînd prelucrarea unor creaţii orale în circulaţie încă de la sfîrşitul milen. 2 î.e.n. Societatea greacă, aşa cum apare în I l i a d a şi O d i s e e a, nu corespunde unei epoci istorice anume. Între geneza I l i a d e i (mai unitară ca structură şi formă artistică) şi cea a O d i s e e i (remarcabilă prin varietatea planurilor de acţiune) există un decalaj de cîteva decenii. I l i a d a (epopee eroică al cărei subiect a fost desprins din cîntecele epice despre căderea Troiei) ar putea fi creaţia unui rapsod de geniu, O d i s e e a — a unuia sau a mai

multora dintre discipolii săi. Circulația și faima dobîndite în întreaga lume elenă fac din poemele homerice manual școlar pînă în epoca bizantină, izvor și model statornic al creației poetice, cu un loc unic în scara valorilor literaturii universale.

776. Data tradițională a desfășurării primei olimpiade. Cele mai importante jocuri panelenice, celebrate vara, o dată la 4 ani, în cinstea lui Zeus, în zona sacră de la Olimpia (Elida), sînt indiscutabil mai vechi, dar listele învingătorilor, precum și cronologia lor (293 de olimpiade pînă la interzicerea lor în 393 de către împăratul Teodosiu I) au luat anul 776 ca dată inaugurală. Extinse de la o zi la 5, de la o singură disciplină sportivă (alergările) la 9 sau 10 (trîntă, box, pentatlon, alergări de care și de cai etc.), ele erau deschise grecilor de pretutindeni, învingătorii, recompensați printr-o coroană din frunze de măslin, bucurîndu-se de o faimă universală.

sec. 8 (primele decenii) — sec. 6. Marea colonizare greacă. În mai puțin de două secole, o mulțime de noi orașe-state grecești își fac apariția de pe litoralul Traciei pînă pe țărmul septentrional al Mării Negre, din Delta Nilului și Cirenaica pînă în Italia Meridională și Sicilia, pe coastele mediteraneene ale Galliei și Peninsulei Iberice. Fenomen complex, colonizarea este rezultatul evoluției specifice societății grecești (sporirea numărului de locuitori, apariția unei suprapopulații care nu mai putea fi hrănită de suprafața limitată și de productivitatea redusă a muncii agricole, dorința unor pături sărăcite de a găsi noi condiții de viață și activitate, frecvența conflictelor sociale, care impuneau partidelor învinse să părăsească cetatea). Acest proces a fost înlesnit de progresele realizate în domeniul construcțiilor navale și ale tehnicii navigației, care au permis stabilirea și menținerea legăturilor cu regiuni tot mai îndepărtate. Marea majoritate a noilor ctitorii sînt colonii agrare și doar un număr redus au un rol preponderent comercial. Căutînd ținuturi cu condiții climatice asemănătoare celor din patrie, nesubordonate unei autorități statale puternice (arii excluse colonizării rămîn Egiptul, Fenicia, Siria, Etruria, teritoriile controlate de Cartagina), coloniștii, aparținînd tuturor categoriilor sociale, în frunte cu un o i k i s t e s (întemeietor), debarcau în golfuri care puteau adăposti porturi sigure

și înălțau un nou oraș-stat (polis), cu o structură social-politică identică celei din cetatea de baștină ; noua fondație, practic independentă, rămînea legată de metropolă prin apartenența etnică și credințele religioase comune. O primă direcție a colonizării a reprezentat-o apusul — țărmurile Italiei Meridionale, ale Siciliei, Galliei și Hispaniei. Cele dintîi colonii de aici aparțin sec. 8 — Cyme (c. 750), Naxos, Siracuza, Sibaris, Crotona, Tarent — mai recente sînt Gela (688), Massalia (600), Acragas (580) ; coloniștii proveneau îndeosebi din insula Eubeea (Chalcis și Eretria), din Foceea, Corint ș.a. Alte regiuni preferate de coloniști (cu precădere ionieni) au fost Tracia, Propontida (= Marea de Marmara) și Marea Neagră. Numai în Pontul Euxin, tradiția antică reținea c. 90 de ctitorii ale Miletului. În S, pe litoralul african, numărul orașelor este mai redus, prin importanța lor detașîndu-se Naucratis (în Delta Nilului) și Cirene, ambele din sec. 7. Multe din orașele înființate de primul val al colonizării devin, la rîndul lor, după nici un secol, metropole, întemeind, în general în regiuni apropiate lor, noi colonii (Cyme fondează Neapolis, Gela — orașul Acragas, Heracleea Pontica — cetatea Callatis etc.). Urmările marii colonizări sînt numeroase : orizontul lumii elene îmbrățișează acum întreaga Mediterană și Pontul Euxin, contactele cu populațiile barbare, dar și cu civilizațiile avansate ale Orientului, devin nemijlocite, atelierele meșteșugărești din metropole exportă cantități sporite de ceramică, vin, ulei, produse din metal, textile și beneficiază de materii prime dintre cele mai variate, de bogate resurse agricole și animaliere, de sclavi, ceea ce dă un nou impuls vieții economice, cu puternice reverberații pe plan social și politic. Multe dintre colonii — inițial simple centre agricole — se transformă în strălucite centre meșteșugărești și culturale ce-și depășesc net cetățile de baștină, cu care intră nu o dată în conflict deschis.

sec. 7—6. Crearea Ligii Beoțiene, în cadrul căreia rolul hegemon este deținut inițial de Orhomenos, iar din sec. 6 de Teba. În epoca miceniană Teba trebuie să fi constituit centrul unui important regat, după cum indică vestigiile arheologice din sec. 14/13 de pe citadela orașului — Cadmeia — și după locul pe care cetatea

l-a dobîndit în legendele greceşti, material predilect pentru creaţia epică şi dramatică ulterioară (Cadmos, Oedip, Cei şapte contra Tebei, Antigona).

sec. 7 (prima jumătate). Apar primele tîrguri de sclavi în Chios, Corint şi Megara. Pînă la sfîrşitul sec. 6 importanţa muncii sclavilor în viaţa economică a polisului grec rămîne foarte scăzută.

669/668 (?). În bătălia de la Hysiai, Feidon, tiranul Argosului, înfrînge armata spartană, oprind expansiunea lacedemoniană spre NE Peloponesului. În timpul guvernării lui, Argosul, principalul oponent al Spartei în Pelopones, cunoaşte o epocă de remarcabilă înflorire economică şi afirmare politică.

c. 660—c. 460. Răspîndirea tiraniei ca formă de guvernămînt în lumea greacă (aşa-numita „prima tiranie"). La origine, termenul tyrannos desemna persoana care prelua puterea supremă în stat fără un temei legal. Tirania apare şi se răspîndeşte în condiţiile conflictelor dintre aristocraţia gentilică în declin şi noile pături sociale care doreau să participe la deciziile politice ale cetăţii (micii proprietari de pămînt, meşteşugarii, străinii fără drepturi cetăţeneşti). În circumstanţe dificile pentru cetate (lupte interne sau ameninţări externe), puterea este acaparată pe cale violentă de către personalităţi influente (de cele mai multe ori reprezentanţi ai aristocraţiei) care, în dorinţa de a-şi consolida puterea personală uzurpată, se sprijină pe categoriile sociale ce nu au nimic de pierdut din schimbarea raporturilor de forţe din cetate ; măsurile adoptate de noii conducători vizează reducerea puterii nobilimii, a deosebirilor de clasă şi etnice, reîmpărţirea proprietăţilor funciare, sprijinirea meşteşugarilor şi comerţului, încurajarea artelor şi culturii. Spre deosebire de epocile ulterioare, în această etapă forma de guvernare tiranică se bucură de aprecierea populară, ea neintervenind decît în rare cazuri în viaţa privată a cetăţenilor. Regimurile tiranice supravieţuiesc arareori dispariţiei personalităţilor care le-au instaurat, abolirea lor făcîndu-se prin răbufniri ale nemulţumirii interne sau cu sprijin extern (Sparta, Persia). Cele mai importante regimuri tiranice au fost cele ale lui Cypselos şi

Periandros la Corint, Pisistrate la Atena, Policrate în Samos, Pitacos la Mitilene, Trasibul la Milet, Gelon și Hieron în Siracuza.

c. **657.** Profitînd de nemulțumirile demosului față de regimul oligarhic al gintei Bacchizilor și de conflictele din rîndurile aristocrației, Cypselos preia puterea la Corint în urma unei răscoale. Cei 30 de ani ai tiraniei lui reprezintă o epocă de prosperitate și pace pentru p o l i s. Potrivit tradiției, a acordat depline drepturi cetățenești populației nedorice, a reorganizat finanțele, a introdus impozitul, e i s p h o r a, a bătut primele monede corintice și a încurajat comerțul fondînd colonii pe litoralul adriatic al Peninsulei Balcanice. Bilanțul celor 40 de ani de guvernare a fiului și succesorului său, Periandros (627—587), nu rareori sîngeroasă, rămîne și el pozitiv pentru Corint. A încurajat munca liberă în dauna celei sérvile (interzicînd importul de sclavi în cetate), a sprijinit țărănimea și pătura meșteșugărească, a stimulat expansiunea comercială spre apus.

c. **650.** Apariția celor mai vechi monede grecești, după model lidian, bătute de Egina, rivala Atenei ; cetățile grecești vor bate abia în sec. 4 î.e.n. primele lor monede de aur.

c. **650.** Locuitorii orașului Locri, din S Italiei, îl însărcinează pe Zaleucos cu alcătuirea unui cod de legi, considerat apoi de tradiție drept prima culegere de legi consemnate în scris în lumea greacă.

c. **600.** Trasibul, p r i t a n (magistrat suprem) al Miletului, profită de războiul purtat de cetate împotriva regelui lidian Alyattes pentru a institui, cu ajutorul demosului, propria sa tiranie. Sprijinit de păturile țărănești și meșteșugărești, el respinge cu succes încercările de cucerire ale regatului lidian ; în timpul guvernării lui, Miletul cunoaște o perioadă de remarcabilă înflorire economică. A întreținut strînse relații cu Periandros, tiranul Corintului, mediatorul păcii cu Lidia.

sec. 6. Constituirea Confederației Tesaliote, ligă cu o slabă coeziune internă, unind sub autoritatea unui general (t a g o s) și a unei adunări federale întreaga patrie a lui Ahile. Tesalia, provincia cea mai nordică a Greciei, bogată și fertilă, rămîne de-a lungul întregii sale istorii un ținut preponderent agricol. Confederația do-

bîndeşte în sec. 6 un rol politic important, dominînd Amficţionia de la Delfi, Focida şi Beoţia ; conflictele dintre puternicele familii de mari proprietari funciari, Aleuazii — din Larisa, Scopazii — din Crannon şi Echecratizii — din Pharsalos, contribuie în sec. 5 la scăderea rolului politic al Tesaliei în Grecia.

c. **598 (sau 590).** Pitacos din Mitilene, fiul unor imigranţi stabiliţi în insula Lesbos, este ales a i s y m n e t o s (magistrat unic) pe timp de 10 ani, cu misiunea de a pune capăt flagelului luptelor civile. Pitacos restabileşte pacea, impune respectarea vechii constituţii şi împiedică revenirea unui regim oligarhic la Mitilene. Retrăgîndu-se de bunăvoie din viaţa politică, s-a bucurat pînă la moarte (c. 570) de onorurile concetăţenilor, fiind inclus de tradiţie între cei 7 înţelepţi ai lumii antice.

c. **594/593.** Neîntreruptele frămîntări sociale şi politice de la Atena determină alegerea lui Solon ca arhonte cu puteri excepţionale şi d i a l l e k t e s (arbitru între demos şi eupatrizi), în vederea reformării statului. Personalitate de o excepţională perspicacitate şi luciditate („primul om de stat al Europei"), Solon realizează prin reformele sale un compromis între păturile sociale aflate în conflict, limitînd dreptul gentilic în favoarea proprietăţii private şi creînd premisele democraţiei ateniene clasice. Primele lui măsuri au vizat abolirea datoriilor şi anularea ipotecilor pe loturile de pămînt (s e i s c h a t h e i a), interzicerea vînzării ca sclav a datornicului insolvabil, precum şi răscumpărarea de către stat a atenienilor vînduţi ca sclavi în străinătate. O amnistie generală a permis revenirea în cetate a tuturor exilaţilor. Solon a înlocuit privilegiul naşterii prin cel al proprietăţii şi venitului (principiul timocraţiei) ; întreaga populaţie a fost împărţită după venituri în 4 categorii : p e n t a c o s i o m e d i m n i (cu un venit anual minim de 500 de m e d i m n i de cereale ; 1 m e d i m n = 52,5 kg) ; h i p p e i s (cavaleri, cu un venit minim de 300 de m e d i m n i), z e u g h i ţ i (între 200—300 m e d i m n i) şi t h e ţ i (sub 200 m e d i m n i), fiecăreia dintre aceste categorii revenindu-i atribuţii concrete în apărarea cetăţii. Ca o contrapondere a Areopagului dominat de aristocraţie, Solon creează Sfatul celor 400 (în care fiecare dintre cele

4 triburi ale Atticii trimitea cîte 100 de reprezentanţi). Înfiinţarea unor tribunale populare — heliaiai — ca organe de apel la hotărîrile Areopagului şi arhonţilor, ca şi sporirea rolului Adunării Poporului (Ekklesia) au întărit rolul demosului în viaţa cetăţii. Alte măsuri vizau încurajarea meşteşugurilor şi comerţului, introducerea unui sistem unitar de greutăţi — cel eubeic etc. Legislaţia lui Solon, care s-a menţinut pînă în sec. 4, a influenţat şi alte cetăţi greceşti, găsindu-şi ecoul şi în „Legea celor 12 table" de la Roma. Tradiţia l-a inclus pe Solon printre cei 7 înţelepţi ai lumii antice. Reformele iniţiate de el nu au satisfăcut însă pe deplin nici una dintre păturile sociale, aşa încît, după scurt timp, frămîntările sociale şi politice reîncep. În următoarele decenii se cristalizează în Attica trei grupări social-politice : pediakoi (proprietarii funciari din regiunile fertile), paralioi (locuitorii din ţinuturile de coastă, îndeosebi meşteşugari şi negustori) şi diakrioi (populaţia săracă din zonele de munte).

561/560. Profitînd de frămîntările sociale din Attica şi îndeosebi de conflictele dintre partidele paralioi (în frunte cu Licurg) şi pediakoi (condusă de aristocratul Megacle), Pisistrate, reprezentantul unei familii nobiliare, care se afirmase ca polemarh în războiul purtat de Atena împotriva Megarei (565) şi devenise fruntaşul partidei păturilor sărace ale cetăţii (diakrioi), ocupă Acropole şi se proclamă tiran. Coaliţia realizată de Megacle şi Licurg îl obligă însă să părăsească după scurt timp oraşul ; revine în cetate rechemat de Megacle, dar este curînd exilat din nou, iar proprietăţile îi sînt confiscate. În 546, cu sprijin străin (din Naxos şi Argos), Pisistrate debarcă în Attica şi înfrînge forţele ateniene care i se opun la Pallene şi intră fără nici o opoziţie în Atena. Cei aproape 20 de ani de guvernare, remarcabilă prin eficienţă şi moderaţie, contribuie la înflorirea economică şi culturală fără egal a Atticii. Pisistrate, care a menţinut legislaţia lui Solon, a reorganizat finanţele statului, asigurîndu-le prin noi impozite stabilitatea, a încurajat extinderea comerţului atenian prin bunele relaţii întreţinute cu cetăţile din Marea Egee, a bătut monedă nouă. Păturile sărace au fost sprijinite din finanţele statului, marile proprietăţi şi luxul au fost combătute. Construcţii impresionante

încep să împodobească Atena, serbările panatenee şi cele în cinstea lui Dionysos dobîndesc un caracter panelenic, evidenţiind rolul de prim plan pe care cetatea începe să-l joace în Grecia Centrală. Acum ia fiinţă prima bibliotecă la Atena, este sprijinită reprezentarea tragediilor lui Tespis, iar poemele homerice sînt consemnate în scris.

sec. 6 (a doua jumătate). Constituirea Ligii Peloponesiace. Încheierea de către Sparta a unor tratate bilaterale de ajutor militar şi extrădare, iniţial cu Tegea (c. 560), apoi cu Mantineea, Sikyon, Corint, Megara, Egina ş.a., duce la formarea unui organism care asigură Spartei hegemonia necontestată în Peloponeş. Liga Peloponesiacă, principala putere militară a Eladei, se destramă după 366 î.e.n. Nu au făcut parte din ligă (care impunea membrilor ei o conducere unitară a operaţiunilor în caz de război) Argosul şi Ahaia.

c. 538—522. Tirania lui Policrate din Samos. Cu sprijinul partidei democrate din insulă, Policrate, fiul unui armator, înlătură regimul oligarhic al g e o m o r i l o r, instaurînd propria sa guvernare autoritară. Noul tiran alcătuieşte o puternică armată de mercenari şi o flotă, devenită în scurt timp cea mai importantă din Marea Egee, stimulează dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului făcînd din Samos cea mai importantă piaţă de schimb a epocii. La curtea sa sînt atraşi poeţi precum Anacreon, Ibicos din Rhegion, Democede din Crotona, Samosul luînd astfel locul Miletului, ocupat de perşi, ca metropolă a lumii elene orientale. Policrate îşi extinde autoritatea asupra unor insule şi cetăţi de pe litoralul Asiei Mici, încheie alianţă cu faraonul Amasis şi cu Ligdamis, tiranul din Naxos, îl sprijină pe regele persan Cambise în campania acestuia contra Egiptului (525). Atras în 522 de satrapul persan Oroites într-o cursă, este capturat şi crucificat. Sfîrşitul violent al vestitului tiran, reputat pentru bogăţia lui, a impresionat profund lumea greacă (dînd naştere multor legende, între care şi aceea a inelului lui Policrate).

c. 527. Moartea lui Pisistrate, căruia îi succed fiii săi Hippias şi Hipparchos, care încearcă iniţial să continue politica predecesorului lor, dar se lovesc de nemulţumirea crescîndă a unor pături tot mai largi ale populaţiei. După asasinarea lui Hipparchos de către Har-

modios şi Aristogeiton (514), regimul alunecă pe panta unor represiuni sîngeroase. În 510 Hippias este obligat de armata comandată de regele Cleomene I şi de atenienii nemulţumiţi grupaţi în jurul lui Clistene să părăsească Atena şi să se refugieze în Tracia, apoi la curtea lui Darius I.

509. Revenit din exil după înlăturarea lui Hippias, Clistene, reprezentant al familiei Alcmeonizilor, înlătură cu sprijinul demosului regimul oligarhic instituit cu ajutor spartan de către Isagoras şi iniţiază un program reformator vizînd transformarea democratică a constituţiei ateniene. Populaţia Atticii este împărţită, exclusiv pe criteriul teritorial, în 10 triburi (p h y l i i) alcătuite, la rîndul lor, din t r i t i i şi d e m e. Sfatul celor 400 devine acum principalul organism administrativ, compus din 500 de reprezentanţi ai cetăţenilor (cîte 50 de fiecare trib), aleşi anual. Fiecare trib alege cîte un strateg, cei 10 strategi fiind încă subordonaţi, la începutul sec. 5 î.e.n., arhontelui polemarh ; întreaga armată este restructurată pe baza noului criteriu teritorial. În Adunarea Poporului fiecare cetăţean are dreptul de a pune întrebări sau poate fi tras la răspundere. Pentru a evita pericolul unui nou regim despotic, este introdus o s t r a c i s m u l ; fiecare om politic care are împotriva sa cel puţin 6 000 de voturi este constrîns să plece pentru 10 ani în exil. Constituţia lui Clistene înlătură rămăşiţele orînduirii gentilice şi încheie, în linii mari, procesul de cristalizare a democraţiei ateniene. În ultimii ani de viaţă (moare la c. 506), Clistene se consacră apărării reformelor sale împotriva intervenţiei externe spartane, beoţiene şi corintice.

LUMEA GREACĂ
ÎN EPOCA CLASICĂ
(sec. 5 î.e.n.)

500—494. Răscoala antipersană a cetăților grecești din Asia Mică (declanșată de Aristagoras, tiranul Miletului) reflectă nemulțumirea orașelor ioniene față de îngustarea autonomiei și degradarea situației economice după includerea lor în Imperiul Ahemenid. Cererii de ajutor adresate orașelor din Grecia îi dau curs numai Atena, care trimite o escadră de 20 de nave, și Eretria din Eubeea (cu 5 vase). Insurecția ioniană inaugurează epoca confruntărilor dintre lumea persană și cea greacă, cunoscută în istorie sub numele de războaiele medice. Practic, antagonismul persano-elen și lupta pentru hegemonie în bazinul oriental al Mării Mediterane ia sfîrșit odată cu expediția lui Alexandru cel Mare.

498. Forțele răsculate cuceresc Sardes, dar citadela orașului, în care se retrăsese satrapul Artaferne, rezistă asediului. Dezbinarea forțelor ioniene se accentuează după înfrîngerea în bătălia terestră de la Efes și fuga lui Aristagoras în Tracia.

494. Nimicirea flotei grecești în bătălia de la Lade. Cucerirea și distrugerea de către perși a Miletului, cel mai înfloritor oraș ionian, impresionează profund întreaga lume greacă.

492. Prima expediție persană împotriva Greciei. Decis să pedepsească cetățile grecești pentru sprijinul acordat răscoalei ionienilor, Darius I trimite în Tracia o armată sub comanda generalului Mardonios. Rezistența triburilor trace și distrugerea flotei sale la Muntele Athos de către o furtună îl constrîng pe Mardonios să se limiteze la consolidarea stăpînirii ahemenide în Tracia, la cucerirea insulei Thasos și la recunoașterea de către Macedonia a suzeranității persane. Mardonios adresează orașelor-state grecești cererea de a recunoaște autoritatea Imperiului Persan, dar nu obține decît ralierea Tesaliei.

490. Cea de-a doua expediție persană împotriva Greciei este condusă de Datis și Artaferne cel Tînăr. După ce cucerește insula Naxos și distruge orașul Eretria din Eubeea, corpul expediționar persan (600 de nave și peste 10 000 de soldați) debarcă, la sfatul fostului tiran atenian Hippias, în Attica, la Marathon. Miltiade, animatorul

rezistenței antipersane la Atena, comanda în calitate de strateg forțele ateniene, care (sprijinite numai de un neînsemnat contingent trimis de Plateea) repurtează o strălucită victorie. Tulburările survenite în Imperiul Persan în 486, la moartea lui Darius I, răscoalele Babilonului și Egiptului întîrzie proiectele lui Xerxe I pentru o nouă campanie împotriva Greciei.

487/486. Continuă democratizarea constituției ateniene ; reprezentanții celei de-a doua clase censitare, cavalerii, sînt admiși la arhontat, funcție ocupată prin tragere la sorți. Rolul celor 10 strategi, desemnați de phylii, sporește acum în dauna arhonților. Personalitatea care domină timp de aproape un deceniu viața politică ateniană este Temistocle. De o pătrunzătoare inteligență și nestăvilită energie, el reușește să elimine prin mecanismul ostracismului (folosit pentru prima dată în 487) principalii săi adversari politici, fruntașii partidei conservatoare a proprietarilor funciari — Xantip, Aristide — și să impună în timpul arhontatului său (483/482) construirea unei flote de război de aproape 200 de trireme (cu ajutorul argintului din minele de la Laurion), care face din Atena prima putere maritimă a Eladei.

481. Congres panelenic la Corint, care proclamă pacea generală în Elada și hotărăște crearea unei symahii sub conducerea Spartei pentru a înfrunta armatele lui Xerxe I. Invazia persană va găsi însă Grecia dezbinată, deoarece Grecia de NV, Argosul și Creta rămîn neutre, iar Tesalia și Beoția, guvernate de regimuri oligarhice, trec de partea Persiei.

480. În fruntea unei impresionante armate (c. 1 200 de nave și c. 180 000 de combatanți), Xerxe I trece Hellespontul (iunie), traversează Tracia și Tesalia ajungînd în fața trecătorii Thermopyle. Timp de trei zile regele spartan Leonidas rezistă eroic atacurilor persane, preferînd apoi, după trădarea lui Efialte, să cadă alături de întregul contingent al celor 300 de spartiați decît să părăsească poziția ce-i fusese încredințată. O primă confruntare navală la Cap Artemision se încheie nedecis. Desemnat strateg autocrator în urma înaintării persane în Beoția, Temistocle decide evacuarea Atenei (populația se refugiază în Egina și în Pelopones), care este ocupată

și incendiată de Xerxe I. Armata Ligii Peloponesiace blochează Istmul Corint.

480 septembrie. Bătălia navală de la Salamina. Flota greacă, comandată de Temistocle și de regele spartan Eurybiade, repurtează o strălucită victorie asupra navelor persane, greoaie și dificil de manevrat. Suveranul ahemenid se întoarce în Asia, în timp ce armata persană comandată de Mardonios iernează în Tesalia. Potrivit tradiției grecești, în baza unei înțelegeri cu Imperiul Persan, Cartagina reia în anul 480 ofensiva împotriva cetăților grecești din Sicilia, victoria lui Gelon la Himera asupra forțelor punice avînd loc în aceeași zi cu bătălia, decisivă pentru soarta Greciei, de la Salamina.

479. Noua invazie a lui Mardonios în Attica ; reocuparea Atenei.

septembrie. La Plateea armata greacă comandată de regele spartan Pausanias, înfrînge decisiv forțele persane ale lui Mardonios, care cade în luptă. Flota persană este nimicită la promontoriul Mycale (Asia Mică) de forțele elene comandate de **Xantip** și **Leotychidas**. Orașele ioniene se eliberează de sub dominația persană.

479/478. În pofida opoziției spartane, Temistocle înconjoară Atena și portul Pireu cu puternice fortificații.

478. Flota greacă comandată de Pausanias izgonește forțele persane din Cipru și cucerește apoi orașul Byzantion. Contingentele spartane angrenate în operațiunile antipersane sînt rechemate în patrie ; Atena preia conducerea luptei împotriva Imperiului Persan.

478/477. Fondarea Ligii de la Delos (sau Liga Maritimă Delio-Atică). După victoriile de la Plateea și Mycale (479), centrul de greutate al operațiunilor militare împotriva Imperiului Persan se deplasează în spațiul maritim egeic. În fața rezervei Spartei de a continua lupta, Atena ia conducerea cetăților grecești din Ionia și insulele Mării Egee, dornice să înlăture primejdia dominației persane, organizîndu-le într-o ligă în jurul sanctuarului lui Apolo din insula Delos. Aristide, vechiul adversar al lui Temistocle, stabilește prima listă cu cuantumul contribuțiilor anuale (p h o r o s) ale membrilor la tezaurul comun care subvenționează operațiunile militare. După un timp, numai Lesbos, Chios și Samos mai participă cu nave și luptători la flota ligii, organizată și condusă de strategi atenieni, restul celor 200 de cetăți,

din Cipru pînă la Byzantion, preferînd să verse contribuţiile în bani (c. 460 de talanţi anual). Odată cu îndepărtarea pericolului persan, Liga Delio-Atică se transformă într-un veritabil imperiu atenian. Toate deciziile sînt luate la Atena, unde este mutat după 454 şi tezaurul comun, de care Adunarea Poporului dispune fără restricţii în interes exclusiv atenian. Intervenţiile Atenei în afacerile interne ale cetăţilor membre se înmulţesc şi devin mai brutale, tentativele de părăsire a ligii sînt reprimate cu forţa armelor (Naxos — 470, Thasos — 465), pe teritoriul multor membri ai ligii fiind stabilite colonii militare ateniene (cleruhii). Între Liga Delio-Atică, ce încurajează în rîndul cetăţilor membre afirmarea regimurilor democratice, şi Liga Peloponesiacă, dominată de Sparta oligarhică, se adîncesc treptat contradicţiile ce vor duce la confruntarea pentru hegemonia în lumea elenă.

c. 476. Fiul lui Miltiade, Cimon, cel mai influent conducător al partidei oligarhice la Atena, ales strateg, se impune timp de peste un deceniu drept cel mai important comandant militar al epocii. În fruntea unei escadre ateniene, el cucereşte ultimele puncte de sprijin persane de pe coasta Traciei — Eion, Skyros ş.a. Partizan al bunelor relaţii cu Sparta, Cimon joacă un important rol în ostracizarea lui Temistocle (474/473 sau 471), care se retrage la Argos, apoi se refugiază în Imperiul Persan, unde îşi încheie zbuciumata viaţă, şi în consolidarea poziţiilor Areopagului, care obţine dreptul de a bloca printr-un veto hotărîrile Adunării Poporului.

c. 469. Bătălia de la Dipeia. Victorioasă, Sparta reuşeşte să-şi restabilească hegemonia în Peloponeş, periclitată de secesiunea Tegeei, de întărirea Arcadiei şi Argosului.

c. 466. Flota ateniană repurtează o răsunătoare victorie asupra forţelor persane în S Asiei Mici, la gura rîului Eurymedon (în Pamfilia). Apogeul prestigiului politic şi militar al lui Cimon.

465—463. Încercarea insulei Thasos de a părăsi Liga Delio-Atică este reprimată de Cimon după un asediu de doi ani. Controlul atenian asupra membrilor ligii se înăspreşte.

464. Un puternic cutremur de pămînt în Peloponeş afectează în mod deosebit Sparta şi declanşează o nouă răscoală a hiloţilor din Messenia, care va evolua în cel de-al

treilea război mesenian (464—455). Eşecul încercării de cucerire a taberei răsculaţilor de pe muntele Ithome determină Sparta să solicite ajutorul cetăţilor aliate, inclusiv pe cel al Atenei.

462/461. Profitînd de scăderea prestigiului lui Cimon şi al partidei aristocratice în urma umilirii corpului expediţionar atenian trimis în ajutorul Spartei, partida democrată condusă de Efialte impune limitarea atribuţiilor Areopagului la procese de homicid şi sacrilegiu. Magistraţii atenieni sînt răspunzători acum, la expirarea funcţiei, pentru toate hotărîrile adoptate, cetăţenii aleşi în Sfatul celor 500 şi în colegiile de judecată primesc o indemnizaţie de doi oboli pe zi din tezaurul statului. Victoria democraţilor radicali la Atena. Ostracizarea lui Cimon, urmată la scurt timp de asasinarea lui Efialte. Programul politic al lui Efialte va fi continuat de noul conducător al demosului, Pericle.

462/461. Atena denunţă alianţa cu Sparta şi încheie un tratat cu Argosul, duşmanul secular al statului lacedemonian. Nemulţumită de poziţia spartană în conflictul ce o opunea Corintului, Megara, cetate din Liga Peloponesiacă, încheie o alianţă cu Atena. Accentuarea tensiunii în relaţiile spartano-ateniene.

c. **460.** Începe construcţia „zidurilor lungi" dintre Atena şi porturile ei Pireu şi Faleron, care transformă metropola Atticii în cea mai puternică fortăreaţă a Eladei.

460. Inaros, conducătorul răscoalei antipersane a Egiptului, solicită ajutorul Atenei, care, în anul următor, îi trimite un corp expediţionar şi 200 de trireme.

459. Izbucnirea unui conflict între Atena şi Corint (căruia i se raliază Egina). După victoriile navale ateniene de la Acryphaleia şi Egina, forţe spartane intervin în conflict împotriva Atenei.

458. Noi paşi spre adîncirea democraţiei ateniene, prin admiterea la arhontat a zeughiţilor, reprezentanţii celei de-a treia clase censitare potrivit constituţiei lui Solon.

458/457. Atena încheie un tratat de alianţă cu cetatea Segesta din Sicilia.

457. În bătătlia de la Tanagra forţele spartano-beoţiene înfrîng armata ateniană. Două luni mai tîrziu, Atena înfrînge însă la Oinophyta contingentul beoţian, ceea ce are drept consecinţă intrarea Focidei, Locridei şi Beoţiei în sfera de influenţă ateniană.

457/456. Egina, vechea rivală a Atenei, înfrîntă, este constrînsă să adere la Liga Delio-Atică.

455. O expediţie navală atenianã incendiază Gytheion, portul spartan din S Peloponesului.

454. Dezastrul expediţiei ateniene în Egipt, care este reocupat de Imperiul Persan. Pericle transferă tezaurul Ligii de la Delos la Atena, care se transformă într-un adevărat imperiu maritim atenian. Tributul (phoros) datorat de fiecare oraş membru al ligii este fixat o dată la 4 ani de sfatul atenian ; moneda, sistemul de măsuri şi greutăţi atic sînt impuse tuturor cetăţilor ligii.

451/450. Încheierea unei păci de cinci ani între Sparta şi Atena, după revenirea lui Cimon din exil.

449. Victorie atenianã asupra forţelor persane la Salamina, în Cipru.

449/448. „Pacea lui Calias" încheie războaiele medice. Imperiul Ahemenid recunoaşte autonomia oraşelor greceşti din Asia Mică şi rolul Atenei în Marea Egee.

447. Proiectul lui Pericle de a convoca la Atena un congres panelenic eşuează în faţa opoziţiei spartane.

446/445. Încheierea unei păci de 30 de ani între Atena şi Sparta, prin care puterile semnatare îşi recunosc reciproc poziţia de hegemon în cadrul celor două ligi şi se angajează să respecte autonomia cetăţilor neutre din Grecia.

443—429. La apogeul puterii şi prestigiului său, Pericle este ales an de an strateg. Personalitatea lui covîrşitoare domină întreaga viaţă a cetăţii, fiind direct implicat în adoptarea tuturor marilor decizii luate la Atena. Izvorul acestei puteri este autoritatea personală ; cel mai strălucit orator al epocii, el este ascultat şi urmat de demos. Inteligenţa, integritatea, tenacitatea şi dorinţa fierbinte ca patria sa să devină cea mai puternică şi strălucită cetate a Greciei au făcut din numele lui simbolul gloriei ateniene, iar epoca lui va fi numită mai tîrziu „secolul lui Pericle". Atena cunoaşte în aceşti ani apogeul înfloririi sale economice, politice şi culturale. Pireul este nu numai cel mai mare port al Egeei, ci şi, probabil, al întregii Mediterane. Lui Fidias, genialul arhitect şi sculptor, îi încredinţează Pericle supravegherea reconstrucţiei Acropolei, îmbrăcată acum în marmură ; în 448/447 Fidias începe construcţia Partenonului, în 437/436 încep lucrările la Propylee, în 442 se încheie

înălțarea Odeonului, în vecinătatea Agorei este zidit Teseionul. Atena devine orașul cel mai deschis al lumii grecești, care atrage elita vieții spirituale a Eladei. Cercul format în jurul lui Pericle include figuri dintre cele mai reprezentative ale epocii — poetul tragic Sofocle, Herodot, părintele istoriei, Fidias, filosoful Anaxagoras, sofistul Protagoras ș.a. În ultimii ani ai vieții, Pericle este confruntat cu frontul comun al oponenților săi : Tucidide, liderul aristocraților, revenit din exil în 433, se apropie de Cleon, conducătorul păturilor democrate extremiste — cercurile religioase, conservatoare, nemulțumite de „iluminismul" sofist al conducătorului cetății. În urma unor procese publice organizate de dușmanii săi politici, Fidias și Anaxagoras sînt obligați să părăsească Atena ; numai cu mari eforturi poate fi salvată de aceeași soartă soția lui Pericle, Aspasia.

440. Revolta insulei Samos împotriva autorității ateniene este înăbușită cu forța armelor în anul următor.

c. 437. Întemeierea, de către Atena, a coloniei Amphipolis, pe coasta Traciei.

435. Izbucnirea unui conflict între Corcyra și Corint, metropola acesteia. După o primă victorie, Corcyra face apel la ajutorul Atenei. Intervenția unei escadre ateniene în bătălia navală de lîngă insula Sybota (433) salvează flota corcireană de la distrugere.

433. Atena solicită Potideei, colonie corintică din Peninsula Calcidică și membră a Ligii Delio-Atice, să rupă relațiile cu metropola.

432. Potideea, sprijinită de Corint și Macedonia, hotărăște să părăsească liga ; în același an, forțe ateniene înconjoară Potideea și încep asediul orașului. Adoptarea la Atena a p s e f i z m e i m e g a r i e n e prin care porturile ligii sînt închise navelor comerciale ale Megarei (fruntașă a Ligii Peloponesiace). Corintul, Megara și Egina, amenințate de expansiunea comercială ateniană, cer Ligii Peloponesiace să declare război Atenei. Acumularea contradicțiilor de ordin economic, social și politic dintre cele două mari symahii, Peloponesiacă (reazemul regimurilor oligarhice) și Delio-Atică (sprijinitoarea constituțiilor democratice), lupta lor pentru hegemonie în lumea grecească vor duce la declanșarea războiului peloponesiac (431—404).

431. Atacul Tebei asupra Plateei, cetate aliată Atenei, marchează începutul ostilităţilor. În prima parte a conflictului, în aşa-numitul război arhidamic (431—421), se înfruntă două strategii : aceea a lui Pericle, care, bazat pe superioritatea maritimă a ligii, urmăreşte obţinerea victoriei finale pe mare, blocînd coastele Peloponesului şi sufocînd comerţul rival, şi aceea a Spartei, care, conştientă de superioritatea ei terestră, vizează un deznodămînt favorabil pe uscat, încurajînd totodată desprinderea de Atena a aliaţilor nemulţumiţi de hegemonia ateniană.

431 mai. Regele spartan Archidamos II pustieşte Attica, abandonată de populaţia refugiată în spatele „zidurilor lungi". Raiduri ale flotei ateniene pe coastele Peloponesului.

430. Armata spartană pustieşte din nou întreaga Attică. La Atena izbucneşte o epidemie de ciumă ce seceră în 4 ani 1/3 din populaţie. Nemulţumirea unor pături sociale afectate de război duce la înlăturarea temporară de la putere a lui Pericle.

429. Atenienii reuşesc să cucerească, după un îndelungat asediu, Potideea şi să înfrîngă în bătălia navală de la Rhion, din Golful Corint, flota adversă.

429 septembrie. Reales strateg, Pericle moare de ciumă. Lupte politice la Atena între Cleon, devenit liderul democraţilor radicali, partizani ai continuării războiului, şi Nicias, conducătorul partidei moderate, favorabilă încheierii ostilităţilor.

428—427. Noi incursiuni spartane în Attica. Oraşul Mytilene din Lesbos părăseşte Liga Delio-Atică (428), dar este cucerit şi aspru pedepsit (427) ; stabilirea de clerurhii ateniene în insula Lesbos.

427. Cucerirea Plateei de către forţele spartano-tebane ; întreaga garnizoană capturată este măcelărită. Brutalitatea operaţiunilor militare creşte în ambele tabere. În Corcyra izbucneşte un sîngeros război civil între oligarhi şi democraţii sprijiniţi de Atena. O flotă ateniană comandată de strategul Laches îşi face apariţia în Sicilia, venind în ajutorul oraşelor ioniene ameninţate de Siracuza.

425. Un corp expediţionar comandat de Demostene (şi ulterior de Cleon) debarcă pe coasta Messeniei, la Pylos, şi capturează pe insula Sphakteria o importantă unitate

lacedemoniană alcătuită din 120 de spartiaţi, grea lovitură pentru prestigiul Spartei.

424. Generalul Brasidas iniţiază o expediţie spartană împotriva cetăţilor de pe litoralul Traciei aliate Atenei. Cucerirea coloniei Amphipolis, pe care flota ateniană comandată de Tucidide nu o mai poate salva. Exilat departe de Atena, Tucidide redactează Istoria războiului peloponesiac, cea mai strălucită operă a istoriografiei antice greceşti. Atenienii ocupă insula Citera. Victorie beoţiană asupra unei armate ateniene în bătălia de la Delium.

422 octombrie. Bătălia de la Amphipolis se încheie cu victoria Spartei; pe cîmpul de luptă cad însă atît Cleon cît şi Brasidas.

421. Pierderile suferite de ambele tabere beligerante favorizează încheierea „păcii lui Nicias" pe o perioadă „de 50 de ani". Condiţiile păcii — retrocedarea oraşelor cucerite, a prizonierilor şi sclavilor fugiţi — nu sînt integral respectate de la început. Corintul, Megara şi Beoţia refuză să semneze tratatul de pace.

420. Un complicat joc diplomatic subminează recent încheiata pace ; Sparta încheie un tratat separat cu Beoţia, iar Atena cu Argos, Mantineia şi Elida (ultimele două în război cu Sparta). Alcibiade, nepotul lui Pericle, elevul lui Socrate, este ales strateg la Atena ; energia neobişnuită, spiritul şi magnetismul său oratoric l-au făcut în scurt timp un ascultat lider al democraţilor radicali şi adversar al lui Nicias.

418. Prin victoria de lîngă Mantineia asupra Argosului (sprijinit de trupe ateniene şi mantineiene), Sparta îşi restabileşte hegemonia necontestată în Pelopones.

417/416. La instigaţia lui Alcibiade, atenienii cuceresc insula Melos (cu populaţie dorică), după ce aceasta refuzase alianţa cu Atena.

416. Colonia siciliană Segesta, atacată de Selinus, solicită ajutor la Atena.

415 aprilie. Adunarea Poporului votează trimiterea unui corp expediţionar atenian în Sicilia (134 de trireme şi 4 000 de hopliţi) sub comanda lui Nicias, Alcibiade şi Lamachos. După debarcare, Nicias respinge propunerea lui Lamachos de a ataca neîntîrziat Siracuza.

415 septembrie. Rechemat din Sicilia sub învinuirea de a fi participat la mutilarea hermeşilor din Atena în ajunul

plecării în expediție și de a fi profanat misterele eleusine, Alcibiade se refugiază la Sparta, furnizînd informații și sfaturi prețioase dușmanilor patriei sale.

414. Reizbucnirea războiului peloponesiac. Forțele ateniene asediază fără succes Siracuza, ingenios apărată de spartanul Gylippos.

413. În pofida întăririlor primite, flota ateniană este distrusă în rada Siracuzei, iar corpul expediționar nimicit la Assinaros (cea mai mare catastrofă de pînă atunci a unei armate grecești). Strategii atenieni sînt executați la Siracuza, iar 7 000 de captivi trimiși ca sclavi în carierele de piatră.

413. La sfatul lui Alcibiade, regele spartan Agis ocupă fortăreața Deceleia, nod strategic de importanță cardinală pentru Attica, situat la numai 20 km de Atena, instalînd aici o garnizoană care paralizează mișcările ateniene ; ultima parte a războiului peloponesiac primește astfel numele de „războiul deceleic" (413—404).

413/412. Slăbirea puterii navale ateniene are ca urmare ruperea alianței cu Atena de către o serie de cetăți din Egeea și Asia Mică (Thasos, Chios, Lesbos, Milet, Teos, Clazomene). Tratativele spartano-persane, inițiate la sugestia lui Alcibiade, se soldează cu acordarea unor importante subsidii Spartei în vederea construirii unei flote de război, sprijin primit în schimbul recunoașterii autorității persane asupra orașelor grecești din Asia Mică.

411 iunie. Lovitură de stat oligarhică la Atena ; Sfatul celor 400 devine organul suprem al statului, Adunarea Poporului fiind redusă la 5000 de cetățeni înstăriți ; plata din tezaurul public a celor ce participă la viața publică este suprimată. Flota ateniană, ancorată în insula Samos, nu recunoaște noul regim și alege ca strategi pe Trasibul și pe Alcibiade — rechemat din exil.

410. Restabilirea democrației la Atena ; impunerea unor măsuri radicale de către Cleofon, conducătorul democraților radicali. Pierderea insulei Eubeea. Flota comandată de Alcibiade repurtează la Cizic o victorie asupra celei spartane. Respingerea de către Atena a unei oferte de pace a Spartei pe bazele statu-quo-ului.

409. Tentativă nereușită a atenienilor de recucerire a Efesului.

407. Revenit în triumf la Atena, Alcibiade este ales hegemon autocrator, dar, după scurt timp, făcut responsabil de înfrîngerea flotei ateniene comandate de strategul Antioh în bătălia de la Notion, este demis din funcţie şi constrîns să părăsească pentru totdeauna Atena (moare asasinat, la instigaţia Spartei, în 404, în Imperiul Persan). Cu mari eforturi, Atena construieşte o nouă flotă de 150 de trireme.

406. Lîngă insulele Arginuse (la NE de Lesbos) are loc cea mai mare bătălie navală a războiului peloponesiac, încheiată cu victoria atenienilor conduşi de Conon. Strategii victorioşi sînt însă condamnaţi la moarte de către Adunarea Poporului pentru vina de a nu fi organizat salvarea naufragiaţilor în furtuna care a izbucnit la sfîrşitul bătăliei. Epuizarea economică a Atenei.

405. Flota spartană, comandată de Lisandru, repurtează la Aigospotamos, în Hellespont, o victorie zdrobitoare asupra celei ateniene. 4000 de prizonieri sînt executaţi de către învingători. Destrămarea Ligii Delio-Atice, în ale cărei oraşe Sparta instalează regimuri oligarhice. Forţele spartane încep asediul pe uscat şi pe mare al Atenei.

404. Capitularea Atenei. Liga Maritimă este desfiinţată, flota este cedată, fortificaţiile oraşului distruse. Prin cucerirea Samosului, ultimul aliat al Atenei, ia sfîrşit războiul peloponesiac, care consacră hegemonia Spartei în Grecia. La Atena este instituit regimul oligarhic al celor 30 de tirani, în frunte cu Critias. Numeroşi cetăţeni atenieni se refugiază la Argos şi Teba.

LUMEA GREACĂ ÎN SEC. 4 î.e.n.

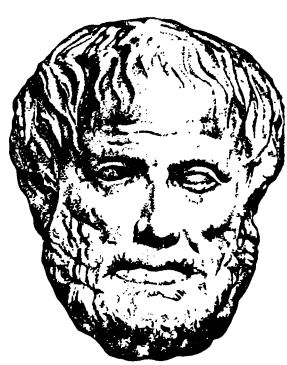

403. Restabilirea democrației la Atena. Refugiat la Teba, Trasibul ocupă, la sfîrșitul anului 404, cu numai 70 de tovarăși, fortăreața Phyle de la granița Atticii, apoi, raliindu-și noi forțe, cucerește Pireul și izgonește din Atena pe fruntașii oligarhilor, fără ca Sparta să intervină în sprijinul lor. Oligarhii atenieni se mai mențin pînă în 401 la Eleusis ● Războiul peloponesiac, care pustiise cea mai mare parte a lumii grecești, ca și conflictele neîntrerupte din deceniile care-i succed, compromit echilibrul stabilit în sec. 5, evidențiind fără echivoc limitele orașului-stat (p o l i s). Această formă de organizare proprie lumii elene intră în sec. 4 î.e.n. într-o profundă criză. Tema mizeriei țăranului revine constant în literatura vremii. Economia stagnează sau decade, diferențele sociale se adîncesc rapid, tensiunea socială este deseori explozivă, spiritul civic se erodează. Din masele de țărani sau orășeni săraciți sînt recrutate armatele de mercenari, adevărată plagă a secolului, care înlocuiesc trupele de hopliți alcătuite din cetățeni. Conștienți de necesitatea depășirii cadrului strîmt al p o l i s u l u i, gînditori lucizi aduc în prim plan ideea panelenismului, cerînd cu insistență unirea tuturor grecilor, program politic de anvergură schițat în 392 la Olimpia de Gorgias, reluat apoi de Lisias și Isocrate. Pe plan literar-artistic, sec. 4 este o epocă de înflorire, marcat de efortul emancipării de tradiția clasică ; Atena rămîne în continuare metropola spirituală a Greciei.

401. Cirus cel Tînăr, vicerege al Asiei Mici din 408, se răscoală, cu sprijinul Spartei, împotriva fratelui său Artaxerxe II, vizînd tronul Imperiului Ahemenid. Secondat de un important contingent de mercenari greci, el pătrunde în Mesopotamia, iese victoris în bătălia de la Cunaxa (lîngă Babilon), dar moare în urma rănilor primite la sfîrșitul luptei. Cei 10 000 de greci din armata lui se retrag luptînd spre Marea Neagră, drum descris atît de sugestiv de istoricul Xenofon, unul dintre protagoniști, în A n a b a s i s.

399. Condamnarea la moarte, la Atena, a filosofului Socrate, sub acuzația de creare a noi divinități și de corupție a

tineretului. ● Cinadon, descendentul unei familii spartane sărăcite, urzește o conspirație la Sparta urmărind răsturnarea, cu ajutorul hiloților și al periecilor, a regimului oligarhic. Trădat, este capturat și ucis împreună cu partizanii lui. ● La începutul noului secol lumea greacă era radical schimbată. Atena și mîndrul ei imperiu maritim dispăruseră de pe eșichierul politic. Idealul democrației depline, atît de scump sec. 5, era compromis ; Sparta impunea pretutindeni regimuri riguros oligarhice profund devotate ei. Orașele grecești de pe litoralul asiatic reintraseră în sfera de influență persană. Hegemon necontestat al Greciei, Sparta nu se va dovedi însă aptă de a-și menține noua poziție.

399—394. Război între Sparta și Imperiul Persan, consecință a politicii Ahemenizilor de anexare a cetăților grecești de pe litoralul Asiei Mici. Un corp expediționar spartan, comandat de Tibron, apoi de Dercilide și, din 396, de regele Agesilaos II, operează pe teritoriul asiatic. Pe rîul Pactolos, la V de Sardes, Agesilaos II repurtează în 395 o importantă victorie împotriva armatei persane comandate de satrapul Tisaferne.

395—387. Războiul corintic. Atena, Beoția, Corintul, Argosul și Megara, nemulțumite de hegemonia spartană în Elada, bogat finanțate de aurul persan, constituie o ligă împotriva Spartei.

394 iulie. Rechemat din Asia, Agesilaos II repurtează la Coroneia, în Beoția, o dificilă victorie asupra forțelor coaliției antispartane.

394 august. Flota greco-persană, comandată de atenianul Conon, o înfrînge pe cea spartană în bătălia de la Cnidos. Începe reconstrucția „zidurilor lungi" la Atena. Sparta încearcă o reapropiere de Imperiul Persan.

387. La întoarcerea din prima călătorie în Sicilia, Platon înființează la Atena, în grădina lui Academos, propria sa școală filosofică (ce va dăinui, aproape un mileniu, pînă în anul 529).

386. „Pacea regelui", negociată de spartanul Antalcidas, încheie războiul din Grecia, consacrînd imixtiunea Persiei în viața politică a Eladei. Orașele grecești din Asia Mică, precum și insula Cipru, reintră în componența Imperiului Persan. Cetățile din Grecia sînt declarate

autonome, Sparta veghind, în numele Persiei, la respectarea acestui deziderat. Slăbirea Atenei contribuie la ascensiunea Beoției și Tesaliei.

c. 380—c. 370. Guvernarea lui Iason, tiran din Ferai, care reunește, pentru singura dată în istorie, întreaga Tesalie. Constituirea celei mai puternice armate a epocii (20 000 de hopliți și 8000 de cavaleri) a fost interpretată de izvoarele contemporane ca dovadă a unui proiect de instituire a hegemoniei tesaliote în Grecia și de organizare a unei campanii în Imperiul Persan. Iason cade victimă unui complot al aristocrației locale.

379. Armata Ligii Peloponesiace constrînge Olynthul să capituleze și desființează Liga orașelor calcidice, constituită de acest oraș în N Mării Egee.

379. Pelopidas și Epaminondas izgonesc garnizoana spartană instalată în 382 în citadela Tebei, instaurează un regim democratic în oraș și trec la reorganizarea Ligii orașelor beoțiene. Încercările Spartei din 378 și 377 de a reocupa Teba (căreia i se raliază și Atena) eșuează în fața măsurilor adoptate de Epaminondas. Om politic de o nestăvilită energie și deosebită integritate, remarcabil organizator și comandant de oști, inovator al tacticii militare, Epaminondas, secondat strălucit de prietenul său Pelopidas, rămîne cea mai importantă personalitate din întreaga istorie tebană.

378/377. Ia ființă, sub egida Atenei, cea de-a doua ligă maritimă ateniană, unind, împotriva hegemoniei spartane, c. 60 de p o l e i s din lumea egeeană ; pentru a nu prilejui o intervenție persană, Atena nu va include în ligă cetățile grecești de pe litoralul asiatic, supuse Imperiului Ahemenid. Deciziile Adunării Federale (s y n e d r i o n), în care fiecare cetate beneficiază de un vot, trebuie aprobate de Adunarea Poporului de la Atena ; contribuțiile membrilor ca și intervențiile Atenei sînt mai reduse decît în timpul primei Ligi Delio-Atice. Atena redevine prima putere maritimă în Grecia.

376. Chabrias, strategul flotei ateniene, este victorios la Naxos asupra unei escadre spartane ; în anul următor, Timoteu înfrînge din nou, la Leukas, flota lacedemoniană.

371. Tratat de pace între Sparta și Atena, respins de Teba, căreia i se solicita desființarea Ligii Beoțiene.

371. Tentativa Spartei de a-şi reinstaura autoritatea în Beoţia se încheie cu zdrobitoarea înfrîngere din bătălia de la Leuctra. Triumful falangei tebane, care aplică pentru prima dată tactica oblică de luptă inventată de Epaminondas (întărirea excesivă a forţei de şoc a aripii stîngi a frontului) ;.400 de spartiaţi în frunte cu regele Cleombrotos cad pe cîmpul de luptă. Înfrîntă pentru prima dată într-o bătălie la cîmp deschis, Sparta pierde rangul de primă putere militară a Eladei ; sistemul de alianţe pe care se baza Liga Peloponesiacă începe să se destrame. Un val de răsturnări democratice subminează autoritatea spartană în S Greciei, fenomen încurajat de expediţiile tebane în Peloponesoldate cu eliberarea Messeniei de sub dominaţia lacedemoniană şi cu desprinderea Arcadiei de sub tutela Spartei. Leuctra reprezintă începutul strălucitei dar efemerei hegemonii tebane în Elada.

369. Fondarea oraşului Megalopolis, centru al triburilor din Arcadia, şi a cetăţii Ithome (numită mai tîrziu Messene) — în cîmpia messeniană. Ca urmare a afirmării Tebei, a extinderii influenţei ei în Tesalia şi Macedonia, Sparta şi Atena se vor apropia din nou.

369—367. Două noi campanii ofensive conduse de Epaminondas în Peloponesecontribuie la destrămarea Ligii Peloponesiace. Urmărind sporirea rolului ei politic în Marea Egee, Teba începe în 365 construcţia unei flote proprii, cu care ameninţă poziţiile ateniene din regiunea strîmtorilor.

367/366. Prima menţiune a Ligii Etoliene din V Greciei.

364. Moartea lui Pelopidas în bătălia de la Kynoskephalai, din Tesalia, după ce, în 367, obţinuse sprijinul persan pentru politica dusă de Teba în Grecia.

362. Nouă campanie tebană în Peloponesе. La Mantineia, Epaminondas repurtează o altă mare victorie asupra spartanilor, dar moare la sfîrşitul luptei. Dispariţia sa marchează începutul declinului hegemoniei tebane în Grecia.

362/361. Încheierea unei păci între Atena şi Teba, la care Sparta, nemulţumită de emanciparea Messeniei şi Arcadiei, refuză să adere.

359—336. Domnia lui Filip II în Macedonia transformă, în mai puţin de două decenii, regatul „semibarbar" de la

periferia lumii greceşti în cea mai puternică forţă militară şi politică a Peninsulei Balcanice.

357—355. Războiul aliaţilor. Chios, Rhodos, Cos şi Byzantion se răscoală, sprijinite de Mausol, satrapul persan al Cariei, şi constrîng Atena să le recunoască independenţa. Destrămarea celei de-a doua ligi maritime ateniene.

357. Începutul expansiunii macedonene în zona litoralului tracic al Mării Egee, prin cucerirea coloniei ateniene Amphipolis.

356. Se naşte la Pella Alexandru cel Mare, fiul lui Filip II.

356—346. Războiul sacru („Al treilea război sacru") declanşat de confiscarea tezaurului sanctuarului de la Delfi de către foceeni. Aliată cu oraşele din Locrida şi Tesalia, Teba luptă împotriva foceenilor, sprijiniţi de Sparta şi Atena. Filip II intervine pe teatrul de luptă din Grecia Centrală angajînd armata macedoneană împotriva foceenilor.

351. Filip II începe cucerirea oraşelor greceşti din Peninsula Calcidică, aliate cu Atena. Demostene, cel mai strălucit orator al Greciei, conducătorul partidei antimacedonene la Atena, rosteşte prima „Filipică". Întreaga sa viaţă va fi închinată realizării unui front comun al cetăţilor elene împotriva ascensiunii Macedoniei.

346. Pacea lui Filocrate, încheiată pe baza statu-quo-ului între Macedonia şi Atena, consacră pierderea de către atenieni a posesiunilor de pe litoralul tracic.

c **346.** În discursul său F i l i p, oratorul Isocrate, unul dintre cei mai profunzi şi influenţi gînditori politici ai sec. 4 î.e.n., preconizează, în plină criză a polisului grec, ca soluţie a depăşirii fărîmiţării statale, crearea unei conştiinţe panelenice şi unirea forţelor greceşti într-o acţiune comună împotriva Persiei Ahemenide ; el îl îndeamnă pe regele macedonean să ia conducerea acestei acţiuni împotriva duşmanului secular.

340. Încercarea lui Filip II de a ocupa Perintul şi Byzantionul şi de a dobîndi astfel controlul asupra strîmtorilor declanşează un nou conflict cu Atena.

339. În faţa pericolului înaintării lui Filip II în Grecia Centrală, Atena şi Teba încheie o alianţă.

338. Victoria categorică a lui Filip II asupra forțelor ateniene și tebane în bătălia de la Cheroneea, din Beoția, marchează instituirea hegemoniei Macedoniei în Grecia.

335. Aristotel, cel mai de seamă reprezentant al enciclopedismului antic, fondează la Atena Lykeion sau Peripatos, școală ce rivalizează cu Academia lui Platon.

MACEDONIA
pînă în sec. 4 î.e.n.

sec. 7 î.e.n. Constituirea, în partea central-estică a Peninsulei Balcanice, la periferia lumii grecești, a regatului macedonean. Vecină la S cu Tesalia, în V și NV cu Epirul și Illyria, iar în NE cu Tracia, Macedonia este populată de triburi cu o structură etnică variată, rezultat al amestecului elementelor ilir, trac și elen, marcate din sec. 8—7 de influențe ale civilizației grecești. Agricultura, creșterea vitelor și mineritul (argint, aur), bogatele păduri permit dezvoltarea economică a țării, situată la o intersecție a drumurilor din spațiul dunărean spre Adriatica și Egeea. Rămășițe ale societății gentilice se mențin pînă în sec. 4 î.e.n. ; regele, aparținînd familiei Argeazilor (domnitoare pînă în 310 î.e.n.), ales de conclavul aristocraților (hetairoi), este confirmat prin aclamație de adunarea armatei (recrutată în majoritate dintre țăranii liberi), care hotărăște asupra problemelor cardinale ale politicii interne și exerne, funcțio-

nînd totodată şi ca supremă instanţă de judecată. Oraşul Aigai este ales ca reşedinţă regală.

513. Amyntas I recunoaşte suzeranitatea Imperiului Ahemenid, situaţie menţinută pînă la victoria elenă de la Plateea (479).

495—454. Domnia lui Alexandru I Filelenul. Vasal temporar Persiei Ahemenide, Alexandru I se remarcă totuşi ca un mare admirator al culturii greceşti (la curtea lui poposesc Pindar, Bachilide, Simonide ş.a.). Macedonenii, trecuţi de greci în rîndul „barbarilor", sînt admişi acum pentru prima dată la jocurile olimpice. Începe procesul de centralizare a statului macedonean, care-şi extinde hotarele răsăritene pînă la fluviul Strymon. Cucerirea oraşului Pydna. Alexandru I bate primele monede macedonene.

431—404. În timpul războiului peloponesiac, Macedonia intervine alternativ în favoarea Spartei şi a Atenei, urmărind cu multă abilitate să împiedice întărirea uneia dintre aceste puteri în spaţiul traco-macedonean.

429. Perdiccas II (454—414) respinge o expediţie a regelui trac Sitalces care, sprijinit de Atena, viza înlăturarea sa de la tron.

414—399. Domnia lui Arhelau, fiu nelegitim al lui Perdiccas II ; reorganizează armata, construieşte drumuri şi cetăţi, mută reşedinţa regală de la Aigai la Pella, mai aproape de Marea Egee. Receptiv în faţa civilizaţiei greceşti, la curtea sa sînt găzduiţi Euripide, Agathon, Zeuxis. Potrivit afirmaţiei lui Tucidide, Arhelau ar fi făcut mai mult pentru Macedonia decît toţi ceilalţi 8 predecesori ai lui.

393—370. Amyntas III, rege al Macedoniei (tatăl lui Filip II). Consolidarea autorităţii regale, slăbită de luptele dinastice de la începutul sec. 4. Diplomat abil, Amyntas III sprijină Sparta în războiul împotriva Ligii oraşelor calcidice şi a Olynthului (382—379) ; obţinînd desfiinţarea acestei ligi, intervine în conflictele din Tesalia ca aliat al lui Iason din Ferai.

359. Perdiccas III (365—359) cade într-o luptă împotriva ilirilor, după ce realizase alipirea oraşului Amphipolis. Invazii ale tracilor şi paionilor, încurajate de luptele

interne pentru tron, ce va fi ocupat de Filip II, un frate mai tînăr al lui Perdiccas III.

359—336. Domnia lui Filip II. În 20 de ani de domnie, fiul lui Amyntas III a transformat Macedonia dintr-o țară „semibarbară", situată la periferia lumii elene, în cea mai de seamă forță politică și militară a întregii Peninsule Balcanice. Filip II își consolidează puterea personală înlăturînd diferiții pretendenți la tron, reorganizează după modelul teban armata punînd accentul pe falanga macedoneană (între 368—365 fusese ostatec la Teba, în epoca de glorie a lui Epaminondas), redresează finanțele, accelerează urbanizarea, încurajează comerțul și consolidează (învingînd triburile vecine din V și N) hotarele statului. Conștient de superioritatea culturii grecești, el stimulează statornic pătrunderea ei în Macedonia. Ca om politic, organizator, comandant militar și diplomat, Filip II și-a depășit net toți contemporanii. El a speculat lucid contradicțiile dintre orașele-state ale Eladei pentru a-și atinge țelurile, devenind, pentru cercurile democrate, funciar antimacedonene, un dușman al independenței polisului, un despot perfid, iar pentru partida filomacedoneană un ocrotitor al păcii sociale și conducătorul ideal al proiectatei campanii împotriva Imperiului Persan.

357. Cucerirea orașului Amphipolis și apoi (354) a cetății Methone îi asigură puncte-cheie ale litoralului Mării Egee, iar ocuparea regiunii Pangaion (356), reputată prin bogăția minelor de aur, veniturile necesare ambițioasei sale politici.

356. Nașterea lui Alexandru cel Mare, fiul lui Filip II și al Olimpiei, fiica regelui Epirului, Neoptolemos I. Filosoful Aristotel din Stageira va deveni în 343 dascălul tînărului moștenitor al tronului.

356—346. Al treilea „război sacru" îi oferă lui Filip ocazia intervenției în conflictele intergrecești. Regele Macedoniei se alătură Tebei în conflictul cu Focida (sprijinită de Atena și Sparta). Victorios asupra forțelor foceene, Filip devine stăpînul Tesaliei, apoi al pasului Thermopyle, poarta spre Grecia Centrală.

352. Campanii în Epir și Illyria ; începutul cuceririi Traciei.

351. Filip II începe cucerirea coloniilor greceşti din Peninsula Calcidică. Demostene, neînduplecatul conducător al partidei antimacedonene la Atena, rosteşte prima sa F i l i p i c ă, dar modestul ajutor atenian nu-l împiedică pe Filip II să cucerească întreaga peninsulă.

346. „Pacea lui Filocrate", semnată la Pella, încheie „războiul sacru" confirmînd toate cuceririle lui Filip din Tracia şi de la Marea Egee ; Macedonia ia locul Foceei învinse în Amfiţionia de la Delfi, moment care marchează intrarea oficială a Macedoniei în comunitatea cetăţilor elene. Sub impresia acestor victorii, oratorul Isocrate îi adresează lui Filip II celebra chemare de a lua, în numele grecilor, conducerea războiului împotriva Persiei.

343. Tratat de prietenie cu Persia, prin care Filip II dobîndeşte mînă liberă în întregul spaţiu traco-elen, în schimbul neintervenţiei în afacerile cetăţilor greceşti din Asia Mică.

343/342. Cucerirea întregii Tracii. Fixarea hotarelor macedonene la Dunăre şi Marea Neagră ; ameninţarea ocupării strîmtorilor, vitale pentru aprovizionarea Atenei, declanşează un nou război ateniano-macedonean.

339. Campanie a lui Filip II în Dobrogea împotriva regelui scit Ateas.

338. Bătălia de la Cheroneea se încheie cu victoria categorică a falangei macedonene asupra hopliţilor atenieni şi tebani. Instaurarea hegemoniei macedonene în Grecia. La iniţiativa lui Filip II, statele greceşti (cu excepţia Spartei), reunite la Corint, încheie o pace generală şi constituie o ligă panelenică cu regele Macedoniei ca hegemon (strateg autocrator).

337. Congresul panelenic de la Corint declară război Persiei, în semn de răzbunare pentru profanarea sanctuarelor elene de către Xerxe I în 480/479, şi încredinţează lui Filip II conducerea acestuia.

336. O armată macedoneană de 10 000 de oameni, condusă de generalul Parmenion, este trimisă în Asia Mică.

336. Asasinarea lui Filip II în fosta capitală Aigai de către oponenţi politici, sprijiniţi probabil şi de fosta soţie Olimpia, îndepărtată de la curte în 337.

LUMEA GREACĂ OCCIDENTALĂ (ITALIA MERIDIONALĂ ŞI SICILIA)

pînă în sec. 4 î.e.n.

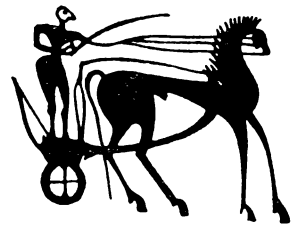

sec. 15—12. Descoperirile arheologice de pe solul italic atestă un contact viu între lumea greacă şi cea italică. Navigatorii micenieni, care dominau întreaga Egee, pătrund în Adriatica, în Marea Ionică şi Tireniană, debarcînd în Sicilia, în insulele Lipare, pe litoralul Italiei. Bogăţia ceramicii miceniene din zona Tarentului pare a indica chiar existenţa unei aşezări permanente în această zonă.

sec. 8—6. Italia Meridională şi Sicilia constituie, în contextul Marii colonizări greceşti, o ţintă preferenţială a elenilor în căutarea unei noi patrii. Metropolele greceşti care se situează în fruntea acţiunilor de colonizare a acestor ţinuturi sînt Chalcis şi Eretria (din insula Eubeea), Corint, Megara, Rhodos. Prima colonie fondată pe pămînt italic, la 754 î.e.n., şi totodată cea mai nordică este Cyme (numită de romani Cumae). Tot în sec. 8 mai sînt întemeiate Sybaris, Crotona, Tarent, Poseidonia (Paestum), Rhegion ; în sec. 7 iau fiinţă Siris, Locroi, Metapont, Parthenope (Neapolis), iar în sec. 6 Dicairheia (Puteoli). În Sicilia primele colonii întemeiate de greci sînt Naxos (735) şi Siracuza (734), urmate, în acelaşi secol, de Leontinoi şi Catania, în sec. 7 de Zancle (Messina), Gela, Himera, Selinus, de Acragas şi Camarina. Multitudinea şi strălucirea oraşelor greceşti din S Italiei au dus la încetăţenirea, pentru această regiune geografică, în sec. 4, a numelui de Grecia Mare (Megale Hellas, Magna Graecia) ● Coloniile nou fondate au reprezentat implantarea unor oraşe-cetăţi greceşti (poleis), cu structura lor economică,

social-politică şi spirituală specifică, pe pământ italic şi sicilian. Înfiinţate aproape în exclusivitate pe coastă, ele au ocupat în jurul oraşului un teritoriu care să le asigure practicarea agriculturii necesare subzistenţei ; în scurt timp au devenit şi renumite centre meşteşugăreşti şi comerciale, a căror bunăstare a depăşit adeseori pe cea a metropolelor. Prin intermediul coloniilor greceşti, populaţiile autohtone italice şi siciliote, lumea etruscă şi romană au intrat în contact cu realizările civilizaţiei greceşti (produse meşteşugăreşti, economia monetară, elemente de artă şi religie, alfabetul etc.).

734. Colonişti din Corint întemeiază Siracuza, care se impune drept cel mai important centru economic, politic şi cultural grec din Sicilia. Siracuza va polariza în sec. 5—4 î.e.n. energiile elene în lupta împotriva expansiunii cartagineze ; coloniile feniciene din treimea apuseană a Siciliei (Motya, Solus, Panormos ş.a.) vor fi incluse, după prăbuşirea metropolelor lor asiate, în imperiul maritim al Cartaginei.

708 (sau 706). Data tradiţională a fondării în golful Taranto, la graniţa dintre Calabria şi Apulia, a oraşului Tarentum (= Taranto), singura colonie spartană din Graecia Magna. După distrugerea oraşelor Siris (530) şi Sybaris (511), Tarentul se impune drept cel mai important oraş grec din Italia Meridională, punct comercial cu Grecia peninsulară şi egeeană.

c. **600.** Ionieni originari din oraşul Foceea (Phocaia), din Asia Mică, fondează, la vărsarea fluviului Rhône, colonia Massalia (= Marsilia), care devine unul dintre cele mai importante centre greceşti din bazinul occidental al Mării Mediterane, cu un rol activ în transmiterea elementelor civilizaţiei elene în Gallia.

c. **570—554.** Falaris, tiran al oraşului Acragas (= Agrigento). Supraveghetor al construcţiei templului lui Zeus, situat pe citadela recent înfiinţatei colonii greceşti din NE Siciliei, Falaris înarmează muncitorii şi sclavii din subordine, instaurînd propria sa dictatură la Acragas. El respinge atacurile sicanilor autohtoni şi ale cartaginezilor, punînd bazele viitoarei înfloriri a cetăţii. Răspîndirea regimurilor tiranice în Sicilia şi Graecia Magna.

c. **540.** Bătălia navală de la Alalia (Corsica). Colonizarea greacă în Mediterana Occidentală a întîlnit opoziţia

Cartaginei şi a etruscilor, aliaţi şi în această bătălie, care are drept urmare păstrarea insulelor Corsica şi Sardinia în sfera de influenţă etrusco-cartagineză.

524. Aristodemos Malacos, tiranul oraşului Cumae, opreşte, prin victoria greacă de la Cumae, expansiunea etruscă spre S Peninsulei Italice.

511. Oraşul Sybaris este distrus de cetatea vecină şi rivală Crotona, condusă de o sectă a pitagoreicilor.

491. Gelon devine tiran al oraşului Gela ; spre deosebire de majoritatea tiranilor epocii, el a fost un apărător al aristocraţiei funciare. Prin diplomaţie şi forţa armelor, Gelon îşi extinde autoritatea şi asupra altor cetăţi greceşti din E Siciliei : Leontinoi, Catane, Camarina, Naxos.

485. La chemarea oligarhilor siracuzani, izgoniţi de o răscoală populară, Gelon cucereşte Siracuza, din care face propria reşedinţă. Fratele său Hieron preia puterea la Gela.

480. Marea ofensivă cartagineză împotriva cetăţilor greceşti din Sicilia (concertată, potrivit izvoarelor antice, cu invazia Greciei de către regele persan Xerxe I) este respinsă după bătălia de la Himera, în care-şi găseşte moartea însuşi Hamilcar, comandantul forţelor punice. Creator al flotei militare siracuzane, învingător în cursele de cai din timpul jocurilor de la Olimpia (488/487), Gelon se impune în lumea elenă occidentală drept cea mai influentă personalitate din epocă.

478. Hieron I îi succede lui Gelon în fruntea Siracuzei. Hegemon necontestat al cetăţilor greceşti din insulă, Hieron I intervine activ în politica Italiei Meridionale (sprijină astfel oraşul Locri în conflictul împotriva Rhegionului, etc.). La curtea sa ospitalieră găsesc găzduire poeţi precum Simonide, Pindar, Eschil sau Bachilide.

474. Prin victoria navală din faţa oraşului Cumae, Hieron I stăvileşte definitiv încercările etrusce de expansiune spre S.

473. Tarentul şi Rhegionul suferă o grea înfrîngere din partea iapigilor. Începînd cu sec. 5, presiunea populaţiilor italice se face tot mai simţită.

466. Trasibul, fratele şi succesorul lui Hieron I, este izgonit, la scurt timp după preluarea puterii la Siracuza, de o răscoală democratică. Fenomenul înlocuirii conducerii tiranice prin regimuri democratice se generalizează în

a doua jumătate a sec. 5 î.e.n. în lumea greacă occidentală, nu fără aprige lupte interne.

460—440. Profitînd de frămîntările politice de la Siracuza şi de conflictele dintre cetăţile greceşti, Ducetios, conducător al siculilor, întreprinde singura tentativă a populaţiei autohtone, neelene, din Sicilia, de a constitui un stat de sine-stătător. Tentativa sa eşuează în faţa ripostei conjugate a Siracuzei şi a Acragasului.

443. Din iniţiativa lui Pericle, Atena schiţează o nouă politică în Occident, marcată de fastuoasa întemeiere în S Italiei, pe locul vechiului Sybaris, a coloniei Thurioi ; printre fondatori se numără filosofii Protagoras din Abdera şi Empedocle din Acragas, istoricul Herodot şi arhitectul Hippodamos din Milet.

427—424. Război între cetăţile greceşti doriene şi ioniene din Sicilia, încheiat, pe baza statu-quo-ului, prin congresul de pace de la Gela. Poziţia dominantă a Siracuzei se menţine.

415. Chemarea în ajutor a Segestei oferă Atenei binevenitul pretext pentru organizarea unei expediţii în Sicilia, vizînd în principal cucerirea Siracuzei. După eşecul asediului acestui oraş, flota ateniană este înfrîntă în rada Siracuzei, iar corpul expediţionar în bătălia de la Assinaros. Strategii atenieni sînt executaţi, iar soldaţii vînduţi ca sclavi.

409—405. Nouă ofensivă cartagineză în Sicilia răsăriteană ; cucerirea oraşelor Selinus, Himera, Acragas, Gela şi Camarina.

405. Dionysios I devine tiran al Siracuzei. În faţa pericolului cartaginez iminent, Dionysios realizează reforme radicale (reîmpărţirea proprietăţilor funciare confiscate oligarhilor, eliberări de sclavi, acordarea cetăţeniei unor noi categorii de locuitori) vizînd lărgirea bazei sociale a puterii sale. Sînt constituite o puternică armată de mercenari şi o flotă de 300 nave de luptă, insula Ortygia este transformată în citadelă inexpugnabilă. Sub lozinca eliberării Siciliei, Dionysios declanşează în 397 o puternică ofensivă împotriva posesiunilor punice, marcînd începutul primului dintre cele trei războaie purtate împotriva Cartaginei. După 392 el intervine în Italia Meridională, cucereşte oraşele Rhegion (387) şi Crotona (379), fondează colonii proprii pe coasta italică a Mării Adriatice, încheie alianţă cu Sparta şi devine

cetățean de onoare al Atenei. La sfîrșitul vieții lui, posesiunile cartagineze din Sicilia se limitează la sfertul apusean al insulei, iar Siracuza ajunge primul oraș al lumii grecești occidentale ; guvernarea sa rămîne cel mai lung și strălucit regim tiranic al antichității. Dionysios I a făcut din curtea sa un loc preferat de întîlnire a filosofilor, poeților și istoricilor epocii (Platon, Filistos, Eudoxos din Cnidos ș.a.).

367. Dionysios II cel Tînăr, care preia conducerea Siracuzei, se situează la polul opus față de tatăl și predecesorul său ; caracter slab, nehotărît, versatil, iubitor de lux și fast, el încheie imediat pacea cu Cartagina. Izgonit de Dion în 357, revine, 10 ani mai tîrziu, în fruntea statului, dar o răscoală a demosului și intervenția corintianului Timoleon îl obligă în 344 să se retragă la Corint.

344—337. Guvernarea lui Timoleon la Siracuza. Trimis de metropola sa, Corint, în ajutorul Siracuzei, sfîșiată de lupte interne și amenințată din nou de expansiunea cartagineză, Timoleon, remarcabil militar și om de stat, restabilește pacea în cetate, înfrînge armata punică în bătălia de la Crimisos (340) și obține, prin pacea încheiată în 338, recunoașterea rîului Halycos ca hotar între stăpînirile grecești și cartagineze. Măsuri energice de repopulare a cetăților grecești (prin întoarcerea exilaților și noi colonizări din Elada), un ambițios program de reconstrucții îi aduc o unanimă recunoaștere în lumea greacă. Retras din viața politică (337), Timoleon moare 4 ani mai tîrziu, onorat de întreaga cetate.

ALEXANDRU CEL MARE

336—326. Domnia lui Alexandru cel Mare. La vîrsta de numai de 20 de ani, fiul energicului Filip II şi al ambiţioasei prinţese epirote Olimpia ocupa, în urma dispariţiei violente a tatălui său, tronul Macedoniei, stat devenit recent hegemonul lumii elene. Un destin fără de egal face din tînărul suveran una dintre cele mai fascinante personalităţi ale lumii antice. În numai 13 ani de domnie el străbate în marş, în fruntea unei armate care l-a urmat orbeşte, fără a cunoaşte o singură dată înfrîngerea, un drum de 20 000 de km, spulberînd existenţa celui mai vast şi bogat stat al epocii, pentru a constitui, pe cuprinsul a trei continente, un nou imperiu, avînd ca hotare Marea Adriatică şi Oceanul Indian, Dunărea, Munţii Caucaz, Munţii Hinducuş şi deşertul Nubiei, cea mai întinsă plăsmuire statală cunoscută de antichitate pînă la acea dată. Diseminată de la Adriatică la Indus, Gange şi Nil, asimilînd influenţele orientale, civilizaţia greacă va da naştere unui nou univers, cel elenistic, care-şi pune, pentru secole, o puternică pecete asupra întregii lumi mediteraneene.

336. Sprijinit de generalii Antipatros şi Parmenion, Alexandru înlătură prezumtivii candidaţi la tron, consolidîndu-şi domnia.

335. Campanii în Illyria şi Tracia, menite a consolida graniţele septentrionale ale statului. Cu această ocazie are loc traversarea Dunării şi demonstraţia de forţă de o zi împotriva geţilor din Cîmpia Munteană.

335 octombrie. Asigurîndu-şi sprijinul Atenei, Arcadiei şi Elidei, Teba se răscoală împotriva hegemoniei macedonene, acţiune de care aurul persan nu este străin. La numai 11 zile de la declanşarea revoltei. Alexandru ajunge în faţa zidurilor Tebei, cucereşte şi distruge oraşul (cu excepţia templelor şi a casei lui Pindar), vînzînd locuitorii ca sclavi. Atena este iertată pentru sprijinul acordat Tebei insurgente. Grecia pacificată, Alexandru este confirmat în calitate de hegemon al Ligii Elenice de la Corint şi însărcinat cu purtarea războiului împotriva Imperiului Persan.

334 primăvara. În fruntea unei armate de 30 000 de pedeştri (dintre care 7000 de greci) şi a 5000 de călăreţi, sprijinit de 160 de triere, Alexandru traversează Hellespontul debarcînd pe pămîntul Asiei Mici. Falanga macedoneană şi cavaleria grea a hetairilor rămîn fierul de lance al succeselor macedonene. Îl însoţesc atît generali experimentaţi ai lui Filip II — Parmenion, Perdiccas, Crateros — cît şi impetuoşi tovarăşi de generaţie, precum Hefaistion, Ptolemeu Lagos ş.a. Fidelul general Antipatros este numit regent al Macedoniei şi strateg al Europei, cu misiunea de a asigura pacea din Peloponez şi pînă la Dunăre.

334 mai. Prima confruntare cu armata satrapilor persani, la rîul Granicos, în apropiere de coastă, se încheie cu victoria macedoneană ; Alexandru ocupă în continuare Misia, Lidia, Caria, Licia, Pisidia, Frigia (la Gordion taie cu sabia nodul pe care, conform tradiţiei, trebuia să-l dezlege cel ce va deveni stăpînul Asiei). Oraşele greceşti eliberate îşi redobîndesc autonomia, recunoscînd însă suzeranitatea macedoneană.

333. După ce străbate Cappadocia apuseană, Alexandru traversează Munţii Taurus şi pătrunde în Cilicia.

333 noiembrie. La porţile Siriei, la Issos, are loc bătălia care decide soarta Orientului Apropiat. Deşi superioară numeric, armata regelui Darius III suferă o categorică înfrîngere, familia şi tabăra suveranului ahemenid căzînd în mîinile învingătorului.

332. În vederea neutralizării bazelor flotei persane care opera în Mediterana, alimentînd spiritul antimacedonean în sînul cetăţilor elene, Alexandru ia în stăpînire oraşele feniciene, dintre care unele îşi deschid porţile (Arados, Biblos, Sidon), altele, precum Tirul, sînt cucerite la capătul unui dificil asediu. Regele macedonean respinge oferta de pace a lui Darius III, depăşind astfel obiectivul pe care Filip II şi Liga Elenică îl fixaseră campaniei antipersane — eliberarea oraşelor greceşti din Orientul Apropiat.

332 noiembrie. După cucerirea cetăţii Gaza, satrapul Mazaces predă fără luptă întregul Egipt. Aici Alexandru este recunoscut ca urmaş legal al faraonilor.

331. Fondarea, la vărsarea braţului apusean al Nilului în Mediterană, a Alexandriei (primul dintre cele 70 de oraşe întemeiate de marele cuceritor în campaniile sale), care va deveni cel mai important port şi cea mai strălucită metropolă culturală a lumii elenistice.

331 primăvara. Părăsind Egiptul, Alexandru inaugurează o nouă etapă a expediţiei sale ; el străbate Palestina şi Siria, pătrunzînd în Mesopotamia.

331 octombrie 1. La Gaugamela, în apropiere de fluviul Tigris, Alexandru înfruntă într-o altă mare bătălie armata persană. Victorios, el este proclamat rege al Asiei. Ocuparea Babilonului şi a Susei (unde capturează tezaurul Ahemenizilor, în valoare de peste 50 000 de talanţi).

330. Traversînd Susiana, Persia, Alexandru cucereşte vechile capitale ale imperiului Ahemenizilor — Persepolis, Pasargade şi Ecbatana. Incendierea Persepolisului simbolizează sfîrşitul expediţiei panelenice şi răzbunarea umilinţelor suferite de lumea greacă în timpul războaielor medice. O parte a contingentelor greceşti sînt trimise în patrie.

330 iulie. Satrapul Bactriei, Bessos, îl ucide pe Darius III, luînd titlul regal de Artaxerxe IV ; în anul următor, din ordinul lui Alexandru, el este capturat şi executat la Ecbatana.

330. Prăbuşirea Imperiului Ahemenid şi dispariţia ultimului său suveran inaugurează cea de-a treia etapă a a n a b a z e i, cînd Alexandru se proclamă oficial moştenitor al despoţilor persani şi urmăreşte constituirea unui nou imperiu macedonean, bazat pe simbioza cu

elementele autohtone învinse. Opoziția cercurilor conservatoare ale aristocrației macedonene față de noua orientare (Alexandru adoptă obiceiurile și fastul de curte oriental) răbufnește în complotul lui Filotas, fiul lui Parmenion (330), și al lui Calistene (329), ambele reprimate cu brutalitate.

330—329. Campanii în satrapiile orientale ale fostului Imperiu Persan — Media, Partia, Hircania, Drangiana, Bactriana, Sogdiana.

328. Lupte grele în Bactriana și Sogdiana împotriva populațiilor locale revoltate, conduse de nobilul persan Spitamenes. Căsătoria lui Alexandru cu Roxana, fiica nobilului Oxyartes din Sogdiana. Introducerea ceremonialului oriental al proskynezei la curtea macedoneană.

327 vara. Începutul expediției din India.

326 mai. Ultima sa bătălie Alexandru o dă pe fluviul Hydaspes, împotriva regelui indian Poros (Puru) din Punjab (NV Indiei). Ajunși la fluviul Hyphasis, soldații epuizați se revoltă, obligîndu-l să oprească înaintarea spre răsărit și să ordone întoarcerea.

325. Revenirea armatei în apus are loc pe trei drumuri : o parte, îmbarcată pe flota amiralului Nearhos, coboară Indusul și urmează apoi litoralul pînă la vărsarea Tigrului și Eufratului, altă grupare, condusă de Crateros, traversează Arahosia și Drangiana, iar cel de-al treilea contingent, în frunte cu Alexandru, străbate ținuturile aride ale Gedrosiei și Persidei, poposind, după grele privațiuni, la Susa.

324. Au loc, la Susa, în aceeași zi, 10 000 de căsătorii între soldați și ofițeri macedoneni cu femei persane, simbol al fuziunii celor două neamuri în cadrul noului imperiu. Alexandru însuși se căsătorește cu Stateira, una din fiicele lui Darius III. Ultimul an de domnie prefigurează dificultățile pe care le-ar fi întîmpinat în viitor : frămîntările satrapilor persani, nemulțumirile surde ale armatei macedonene, neliniștea cetăților din Grecia aflate în pragul revoltei.

323. La Babilon, oraș din care intenționa să facă noua sa capitală, Alexandru cel Mare se stinge pe neașteptate din viață, la vîrsta de numai 33 de ani, fără a desemna un succesor. Puțin înainte de moarte începuse pregătirea unei expediții, destinată cuceririi Peninsulei Ara-

bia. Viaţa şi personalitatea lui devin, la scurt timp, o temă predilectă pentru retori şi filosofi, iar expediţiile sale — subiect de legendă.

LUPTELE DINTRE DIADOHI ŞI CRISTALIZAREA STATELOR ELENISTICE

323. Moartea lui Alexandru cel Mare este urmată de aprige şi îndelungate confruntări între generalii macedoneni, foştii tovarăşi de arme ai marelui cuceritor (diadohi), soldate, la capătul a 4 decenii, cu deplina destrămare a vastului imperiu şi constituirea unor noi state, teritoriale. Este o epocă a ascensiunilor rapide şi a prăbuşirilor neaşteptate, în care coaliţiile se fac şi se desfac cu uşurinţă, căsătoriile dinastice sînt imprevizibile, bătăliile pe uscat şi mare, asediile, măcelurile şi asasinatele se succed într-un ritm necunoscut pînă atunci. Adunarea armatei macedonene decide la Babilon desemnarea lui Filip III Arridaios, fratele vitreg, şi a lui Alexandru IV, fiul lui Alexandru cel Mare, ca suverani sub regenţa lui Perdiccas, proclamat comandant suprem al armatei (chiliarh). Satrapiile sînt împărţite între cei mai influenţi generali : Pamfilia, Licia, Frigia revin ambiţiosului Antigonos Monophthalmos, Frigia Helespontică lui Leonnatos, Tracia şi Ionia lui Lisimah, Cappadocia şi Paflagonia intrepidului Eumene, Egipetul înţeleptului Ptolemeu Lagos. Bătrînul Antipatros rămîne, în calitate de strateg al Europei, stăpînul Macedoniei şi Greciei.

323—322. Răscoala oraşelor greceşti, condusă de Atena, împotriva autorităţii macedonene („războiul lamiac") este înăbuşită de Antipatros graţie sprijinului primit de la Leonnatos şi Crateros.

322—321. Contradicţiile dintre diadohi izbucnesc într-o revoltă deschisă a lui Antigonos, Antipatros şi Ptolemeu împotriva lui Perdiccas (sprijinit de Eumene), care este ucis de propriile trupe la începutul campaniei pe care o porneşte împotriva Egiptului. Ca urmare a acordului de la Triparadeisos, din N Siriei (321), Antipatros este desemnat regent al imperiului (e p i m e l e t e s).

319—316. Al doilea război al diadohilor. La moartea sa, Antipatros îl desemnează pe Polyperchon ca succesor în înalta funcţie (319). Împotriva lui se coalizează Antigonos, Ptolemeu, Lisimah şi Casandru (fiul lui Antipatros). Casandru îşi consolidează poziţia în Macedonia ocupînd apoi Atena (317). Olimpia, mama lui Alexandru cel Mare, intervine în conflictele din Macedonia ; dornică să consolideze poziţia nepotului ei Alexandru IV, obţine executarea lui Filip III. Capturată de Casandru, Olimpia este judecată de adunarea armatei macedonene, condamnată şi ucisă (316). Eumene, aliatul lui Polyperchon în Asia, este înfrînt, făcut prizonier şi executat de Antigonos (316), care-şi extinde autoritatea eliminîndu-l pe Peithon, satrapul Mediei, şi izgonindu-l pe Seleucos din Babilon.

315—311. Al treilea război al diadohilor. Devenit stăpîn al satrapiilor asiatice, Antigonos se proclamă e p i m e l e t e s şi încearcă să reconstituie unitatea imperiului sub autoritatea sa. El acordă autonomie cetăţilor greceşti. Ptolemeu, Lisimah, Seleucos şi Casandru se coalizează împotriva lui. Expediţia împotriva Egiptului, iniţiată de Antigonos şi condusă de talentatul său fiu Demetrios, eşuează după înfrîngerea de la Gaza (312).

311. Încheierea păcii pe baza statu-quo-ului. Antigonos rămîne stăpîn al Asiei dintre Eufrat şi Hellespont, Ptolemeu îşi consolidează autoritatea în Egipt şi Cirenaica, Casandru este recunoscut suveran al Macedoniei şi Greciei, Lisimah — în Tracia şi Seleucos — în Mesopotamia îşi văd recunoscute stăpînirile.

310. Din ordinul lui Casandru sînt asasinaţi Roxana şi Alexandru IV, fosta soţie şi fiul lui Alexandru cel Mare.

309. Încercarea lui Ptolemeu Lagos de a interveni în Peloponeș declanșează riposta lui Antigonos.

307—304. Război purtat de Antigonos și Demetrios Poliorcetul împotriva lui Casandru — aliat cu Ptolemeu.

307. Demetrios Poliorcetul cucerește Atena.

306. Victoria lui Demetrios Poliorcetul asupra lui Ptolemeu la Salamina, din Cipru, în cea mai mare bătălie navală a epocii. Stăpîn pe Cipru, Demetrios dobîndește pentru aproape două decenii, grație flotei sale, supremația maritimă în Mediterana Orientală. La apogeul puterii, Antigonos adoptă titlul de rege, urmat de Ptolemeu, Seleucos, Lisimah, Casandru ; vechile satrapii devin de facto regate independente.

302—301. Al patrulea război al diadohilor, în care Antigonos înfruntă coaliția alcătuită din Seleucos, Lisimah, Ptolemeu și Casandru.

301. Bătălia de la Ipsos (N Frigiei). Înfrînt, Antigonos moare la sfîrșitul luptei, iar Demetrios Poliorcetul se refugiază în insulele din Mediterana. Ideea păstrării unității vechiului imperiu al lui Alexandru se prăbușește definitiv. Lisimah ocupă satrapiile din Asia Mică, iar Seleucos — Siria.

300 și 292. Conflicte între Lisimah și Dromihete, regele get din Cîmpia Munteană.

298. Moartea lui Casandru declanșează în Macedonia un război civil, din care Demetrios Poliorcetul iese învingător în 294.

288. Încercarea lui Demetrios de a redobîndi posesiunile din Asia, pierdute în urma bătăliei de la Ipsos, duce la constituirea unei coaliții între Lisimah, Ptolemeu și Pirus, regele Epirului. Demetrios este izgonit din Macedonia, iar Lisimah ocupă și tronul macedonean.

286. Neobositul și imprevizibilul Demetrios este capturat de Seleucos în timpul unei expediții în Asia Mică și moare, trei ani mai tîrziu în captivitate.

283. Moartea lui Ptolemeu I Soter, suveranul Egiptului.

281 februarie. Bătălia de la Kurupedion (în Lidia, în apropiere de Magnesia pe Sipylos). Lisimah este înfrînt și ucis de către Seleucos.

280. Moare asasinat ultimul dintre diadohi, Seleucos. Pe teritoriul fostului imperiu al lui Alexandru cel Mare s-au cristalizat trei state — Regatul Seleucid în Orientul Apropiat și Mijlociu, Regatul Lagid în Egipt, Ma-

cedonia în Peninsula Balcanică. Scena politică este ocupată de e p i g o n i („descendenţi"), reprezentanţii dinastiilor întemeiate acum.

EGIPTUL LAGID

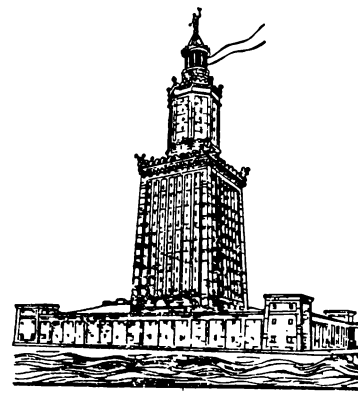

323. Ptolemeu, fiul lui Lagos, unul dintre cei mai străluciţi generali ai lui Alexandru cel Mare, devine, la moartea marelui cuceritor, satrap al Egiptului. Adversar al tendinţelor autoritare ale lui Perdiccas, refuză, după dispariţia acestuia (321), titlul de e p i m e l e t e s (regent al imperiului) oferit de ceilalţi diadohi, „cea mai înţeleaptă decizie a vieţii sale înţelepte" (H. Bengtson). Spre deosebire de contemporanii săi, Ptolemeu I a urmărit, în epoca zbuciumată a luptelor dintre diadohi, un singur obiectiv — consolidarea stăpînirii în regiunile ce-i reveniseră iniţial.

305. Ptolemeu I Soter adoptă titlul de rege, fondînd dinastia Lagizilor, care va conduce destinele Egiptului elenistic pînă în anul 30 î.e.n. Stăpîn al unui stat unitar din punctul de vedere al structurii geografice, etnice şi economice, Ptolemeu îşi îndreaptă eforturile în direcţia constituirii unui sistem administrativ puternic centralizat, a creării unei armate şi flote solide. Alexandria devine în cîteva decenii cea mai strălucită metropolă culturală şi ştiinţifică a lumii elenistice (întemeierea Museionului, centru al activităţii spirituale, celebră bibliotecă a lumii antice, a unui observator astronomic şi a unei grădini zoologice). El însuşi va redacta după

300 î.e.n. o istorie a vieții lui Alexandru cel Mare, izvor de bază al lui Arrian din Nicomedia.

301. După înfrîngerea lui Antigonos Monophthalmos la Ipsos, Ptolemeu I anexează sudul Siriei (așa-numita Coilésiria), regiune care devine pentru următorii 150 de ani mărul discordiei în relațiile cu Regatul Seleucid vecin.

283—246. Domnia lui Ptolemeu II, fiul și, din 285, coregentul fondatorului dinastiei. Continuă procesul de centralizare a economiei și administrației, sînt puse bazele unui nou sistem juridic, este instituit cultul dinastic, iar prin expedițiile din Etiopia și Arabia este încurajat comerțul cu îndepărtata Indie. Generos sprijin acordat oamenilor de știință și cultură. Ptolemeu II reintroduce vechiul obicei de la curtea faraonilor al căsătoriilor consangvine, luînd de soție pe sora sa Arsinoë.

275. Inaugurarea farului din Alexandria (arhitect Sostratos din Cnidos), una dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

274—271. Primul război sirian inaugurează lungul șir al conflictelor cu Regatul Seleucid pentru stăpînirea Siriei Meridionale. Victorios, Egiptul Lagid se impune drept cel mai puternic și prosper stat al lumii elenistice.

273. Tratatul de prietenie (a m i c i t i a) între Egipt și Roma, încheiat cu ocazia sosirii unei solii lagide pe malul Tibrului, primul de acest gen din istoria statelor elenistice.

267—261. Războiul chremonidiac ; Egiptul sprijină încercarea cetăților grecești de a se emancipa de sub dominația Macedoniei.

260—253. Al doilea război sirian ; Egiptul înfruntă coaliția formată de Regatul Seleucid și Macedonia.

246—221. Domnia lui Ptolemeu III. Egiptul intervine în luptele dinastice din Regatul Seleucid, sprijinind uzurparea lui Antioh Hierax, și încearcă să slăbească Macedonia (rivala sa în lupta pentru hegemonie în Mediterana Orientală), încurajînd în Grecia tendințele de emancipare de sub dominația macedoneană ale ligilor Aheeană și Etoliană și ale Spartei. Cirenaica este alipită din nou Egiptului.

246—241. În cursul celui de-al treilea război sirian, armata egipteană înaintează victorioasă pînă la Eufrat, dar tulburări interne impun întreruperea campaniei. Consoli-

dîndu-şi stăpînirile din Cilicia, Caria, Tracia şi Marea Egee, Egiptul Lagid atinge acum maxima sa expansiune teritorială (c. 100 000 km^2).

221—205. Domnia lui Ptolemeu IV, tutelată de sfetnicii Sosibios şi Agatocle. Înfrînt în primii ani ai celui de-al patrulea război sirian (221—217), Egiptul obţine o preţioasă victorie în bătălia de la Rafia (217), îndeosebi datorită recrutării în armată a unor elemente autohtone.

204—180. Ptolemeu V domneşte sub tutela potentaţilor curţii din Alexandria, Sosibios, Agatocle, apoi Tlepolemos şi Aristomene. Revolte ale trupelor de mercenari şi răscoale ale populaţiei egiptene exploatate (207—184) anunţă începutul decăderii economice şi administrative interne şi reduc rolul Egiptului în contextul politic al Mediteranei Orientale.

196. Din acest an datează „Piatra de la Rosette", inscripţie care a permis descifrarea de către savantul francez Champollion a vechilor hieroglife egiptene.

188. Pacea de la Apameia face din Roma arbitrul suprem al lumii elenistice.

170—168. Al şaselea război sirian. Antioh IV cucereşte Egiptul, cu excepţia Alexandriei, şi se proclamă regent al statului în numele nepotului său minor Ptolemeu VIII ; este însă constrîns să se retragă de ultimatumul senatului roman transmis de C. Popillius Laenas.

164. Izgonit de Ptolemeu VIII, Ptolemeu VI (180—145) se refugiază la Roma.

163. Împărţirea statului în urma arbitrajului senatului roman ; Ptolemeu VI rămîne rege în Egipt şi Cipru, Ptolemeu VIII devine stăpîn al Cirenaicii.

155. Evreii refugiaţi din Regatul Seleucid obţin dreptul de de a se stabili la Alexandria într-un cartier propriu.

145. Reunificarea statului, la moartea lui Ptolemeu VI, de către Ptolemeu VIII (145—116). Intrigi dinastice care se transformă în sîngeroase războaie civile, repetate răscoale ale populaţiei egiptene autohtone accelerează declinul ţării. Izgonirea oamenilor de ştiinţă şi cultură din Alexandria, ale cărei tradiţii sînt preluate de Pergam şi Rhodos.

116. La moartea lui Ptolemeu VIII, regatul este împărţit practic în trei state : Egiptul propriu-zis, Cirenaica şi insula Cipru. Conflictele dinastice, intervenţiile costisitoare în Siria seleucidă slăbesc autoritatea centrală.

96. Moartea lui Ptolemeu Apion, fiul nelegitim al lui Ptolemeu VIII, care lasă moştenire statului roman Cirenaica, transformată în 74 în provincie romană.

58. Ciprul este transformat în provincie romană.

51. La moartea lui Ptolemeu XII, tronul din Alexandria este ocupat de fiul şi de fiica sa, Ptolemeu XIII şi Cleopatra VII.

48. Îndepărtată de la putere de către fratele şi soţul ei, ambiţioasa şi inteligenta Cleopatra VII obţine sprijinul lui Caesar, în timpul războiului alexandrin. Ptolemeu XIII îi asediază pe Caesar şi pe Cleopatra în Alexandria (cu care ocazie este distrusă de flăcări celebra bibliotecă), dar este înfrînt şi se îneacă în Nil.

47—30. Domnia Cleopatrei VII ; energica regină încearcă, cu ajutorul lui Caesar, apoi al lui Marcus Antonius, să oprească declinul regatului şi să restabilească vechile hotare ale Egiptului Lagid.

30. Înfrînt de Caius Octavianus în războiul civil care îi opune pe cei doi oameni politici romani, Marcus Antonius se sinucide la Alexandria. Nereuşind să-şi salveze tronul, Cleopatra alege acelaşi destin pentru a nu împodobi triumful lui Octavianus. Egiptul, ultimul stat elenistic, este transformat într-o provincie a Imperiului Roman.

REGATUL SELEUCID

321. Generalul macedonean Seleucos, care se remarcase în timpul campaniei din India, devine, în urma acordului de la Triparadeisos, satrap al Babiloniei.

316. Izgonit de Antigonos Monophthalmos, Seleucos se refugiază în Egipt, la curtea lui Ptolemeu Lagos.

312 octombrie. Începutul erei seleucide. După înfrîngerea lui Antigonos la Gaza, Seleucos revine, cu sprijinul lui Ptolemeu, în Babilon.

311/310. Fondarea pe Tigru a oraşului Seleucia, noua capitală ; pînă la jumătatea sec. 3 î.e.n., Mesopotamia rămîne nucleul statului seleucid, centrul de greutate deplasîndu-se apoi în Siria, în regiunea oraşului Antiohia pe Orontes (fondat în 300 î.e.n.).

311—304. Campaniile din Asia Centrală, pînă la fluviul Indus, au ca urmare anexarea unor importante teritorii şi îi aduc lui Seleucos cognomenul de N i c a t o r (Învingătorul).

305. Asemenea altor diadohi, Seleucos adoptă titlul de rege.

304. Tratat de pace cu suveranul statului Maurya, Ciandragupta ; în schimbul a 500 de elefanţi de luptă, Seleucos renunţă la Gandhara, la părţi din Gedrosia şi Arachosia.

301. Alături de Lisimah şi Casandru, Seleucos participă la bătălia de la Ipsos, avînd o contribuţie decisivă la înfrîngerea lui Antigonos ; în urma victoriei, Regatul Seleucid anexează cea mai mare parte a Siriei. Regiunea meridională a Siriei (aşa-numita Coilésiria), ocupată acum de Egiptul Lagid, devine pentru un secol şi jumătate obiect de dispută între cele două regate vecine.

300—290. Megastene, sol al lui Seleucos la curtea de la Pataliputra a suveranului Ciandragupta, oferă lumii elenistice, prin lucrarea I n d i k e, primele informaţii asupra subcontinentului indian.

294. Seleucos ocupă Cilicia, aflată în stăpînirea lui Demetrios Poliorcetul.

281. Victorios asupra lui Lisimah în bătălia de la Kurupedion, Seleucos ocupă posesiunile acestuia din Asia Mică. După puţin timp, în drum spre Macedonia, este asasinat de Ptolemeu Keraunos. La moartea fondatorului, Regatul Seleucid, cel mai vast stat al epocii elenistice, se întindea de la Munţii Hinducuş la Marea Egee, de la Caucaz la Golful Persic, pe o suprafaţă de c. 3,5 milioane km^2. Datorită impresionantului mozaic de populaţii care-l alcătuiesc, cu nivele de dezvoltare social-economice şi culturale extrem de diferite, coeziunea internă a statului va fi redusă.

281—261. Domnia lui Antioh I Soter : coregent din 293 al tatălui său și guvernator al provinciilor orientale, Antioh I se impune drept cel mai întreprinzător întemeietor de orașe după Alexandru cel Mare. În timpul domniei sale este introdus cultul imperial seleucid.

279—278. Conflict între Antioh I și Antigonos Gonatas, regele Macedoniei, încheiat printr-o pace de compromis determinată de invazia celților în Peninsula Balcanică și în Asia Mică. Antigonos renunță la posesiunile sale din Asia Mică și Tracia, iar Antioh I la pretențiile asupra tronului Macedoniei.

275. În „bătălia elefanților", Antioh I repurtează o strălucită victorie asupra celților năvăliți în Asia Mică, stabilindu-i în Frigia, în regiunea fluviului Halys, ținut ce primește numele de Galatia.

274—271. Primul război sirian inaugurează lungul șir de conflicte dintre Regatele Seleucid și Lagid pentru stăpînirea Siriei Meridionale.

262. Antioh I este înfrînt la Sardes de către Eumene, guvernatorul Pergamului, care-și proclamase independența.

261—246. Domnia lui Antioh II Theos, fiul lui Antioh I.

260—253. La capătul celui de-al doilea război sirian, Regatul Seleucid, aliat al Macedoniei, dobîndește posesiunile lagide din Asia Mică (Efes, Milet ș.a.).

c. 256. Regatul Seleucid recunoaște independența Cappadociei, regiune istorică din centrul Asiei Mici.

250/240. Diodotos, satrapul Bactriei, se emancipează de sub autoritatea seleucidă, întemeind în Asia Centrală un regat elenistic independent.

248/247. În NE Podișului Iranian se constituie statul part, care se erijează în moștenitor al tradițiilor ahemenide și devine cel mai înverșunat dușman al frontierelor răsăritene ale statului seleucid. Accentuarea tendințelor centrifuge ale satrapiilor seleucide.

246—225. Domnia lui Seleucos II Callinicos. Înfrînt în cel de-al treilea război sirian (246—241), cedează Egiptului Lagid regiuni din vestul Asiei Mici, Siria și litoralul trac. Conflictele dinastice, degenerate în războaie civile, precum cel împotriva lui Antioh Hierax, fratele său, subminează autoritatea statală.

223—187. Domnia lui Antioh III, cel mai energic și întreprinzător suveran după fondatorul statului.

220. Reprimarea secesiunii satrapului Molon, guvernatorul Mediei și Mesopotamiei.

221—217. Al patrulea război sirian ; strălucitele succese inițiale sînt anihilate de înfrîngerea de la Rafia (217), în fața lui Ptolemeu IV.

212—205. Marea campanie din răsărit pînă la hotarele Indiei („Noua Anabasis"), în urma căreia Antioh III primește numele de M e g a s (cel Mare). Regatele Armean, Part și Bactrian recunosc din nou autoritatea seleucidă.

203. Tratat secret între Antioh III și Filip V, suveranul Macedoniei elenistice, stipulînd împărțirea Egiptului Lagid.

201—195. Al cincilea război sirian. Regatul Seleucid ocupă Siria Meridională și Fenicia, impunîndu-se drept cel mai puternic stat al lumii elenistice.

196—194. Antioh III traversează Hellespontul și ocupă Tracia. Încordarea relațiilor cu Roma. Hannibal, care părăsise Cartagina, se refugiază la curtea seleucidă.

192. Tendințele expansioniste ale Regatului Seleucid neliniștesc Pergamul, Rhodosul și Liga Aheeană, care apelează la sprijinul Romei. Refuzul lui Antioh III de a da curs ultimatumului roman declanșează primul război cu Roma. La solicitarea Ligii Etoliene, armata seleucidă debarcă în Grecia, dar este înfrîntă în bătălia de la Thermopyle (191) și constrînsă să se reîntoarcă în Asia. Eșecurile flotei seleucide la Corykos (191), Side (190) și Myonesos (190) permit armatei romane să pătrundă în Asia Mică, unde, la Magnesia, pe Sipylos (în Lidia), repurtează o victorie decisivă pentru soarta războiului (190).

189. Armenia se emancipează de sub autoritatea seleucidă proclamîndu-se regat independent.

188. Pacea de la Apameia consacră rolul de arbitru al Romei în lumea elenistică. Înfrînt, Regatul Seleucid pierde în favoarea Pergamului posesiunile din Asia Mică pînă la Munții Taurus, cedează flota statului roman și plătește o despăgubire de război de 15 000 de talanți.

170—168. Al șaselea război sirian ; Antioh IV (175—163) cucerește aproape întregul Egipt, proclamîndu-se regent al statului lagid. Ultimatumul senatului roman prezentat

brutal de C. Popillius Laenas îl obligă pe suveranul seleucid la o umilitoare retragere.

166. Răscoala iudeilor conduşi de Iuda Macabeul are drept consecinţă separarea Palestinei de Regatul Seleucid.

sec. 2 (a doua jumătate). Criza social-economică, interminabilele conflicte dinastice degenerate în adevărate războaie civile, soldate cu împărţirea temporară a statului, deschid larg porţile amestecului străin în viaţa politică şi amplifică procesul centrifug al satrapiilor. Decăderea autorităţii statale, de care profită regatele vecine şi în primul rînd statul part.

145. Demetrios II ocupă tronul cu sprijinul socrului său Ptolemeu VI, suveranul Egiptului Lagid, eliminîndu-l pe Alexandru I Balas. Strategul Diodotos Tryphon îl proclamă, în acelaşi timp, rege la Antiohia, pe Antioh VI. Înfrînt în 140 de regele part Mitradate I, Demetrios II este făcut prizonier. Regatul Part ocupă întreaga Mesopotamie.

134. Antioh VII, succesorul lui Demetrios II, înăbuşe rebeliunea lui Tryphon cucerind apoi, după un lung asediu, Ierusalimul.

130. Recucerirea Mesopotamiei şi Mediei de către Antioh VII ; înfrîngerea şi moartea sa în anul următor, într-o luptă din Media, marchează sfîrşitul contraofensivei seleucide împotriva parţilor.

125. Eliberat din captivitate, Demetrios II. reocupă, cu sprijin part, tronul (129), dar cade într-o luptă împotriva uzurpatorului Alexandru Zabinas, sprijinit de Egiptul Ptolemeic. Regatul Seleucid se limitează, de acum înainte, exclusiv la teritoriile siriene.

121—96. Domnia lui Antioh VIII ; din 115 este antrenat într-un război civil împotriva fratelui său Antioh IX, care ocupă partea meridională a statului. Împărţirea regatului, destrămarea aparatului administrativ, pierderea ultimelor teritorii.

83. Regatul Seleucid este ocupat de Tigrane II, regele Armeniei, chemat în calitate de arbitru în conflictul dintre Antioh XII şi Antioh XIII.

69. După înfrîngerea Armeniei de către Roma, Antioh XIII este repus pe tron de generalul L. Licinius Lucullus.

64. Cnaeus Pompeius transformă Regatul Seleucid în provincia romană Siria.

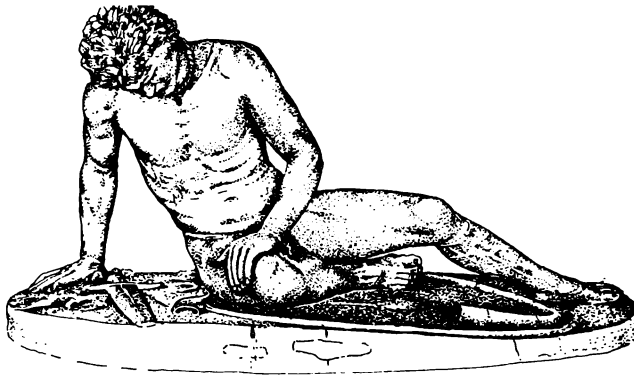

283 î.e.n. Filetairos din Tios, general macedonean însărcinat de Lisimah cu paza orașului Pergam din NV Asiei Mici, recunoaște suzeranitatea Regatului Seleucid, fiind confirmat de Seleucos I ca dinast al orașului. El este întemeietorul dinastiei Attalizilor.

261. Eumene I (263—241) nepotul și succesorul lui Filetairos, îl înfrînge în bătălia de la Sardes pe Antioh I, dobîndind recunoașterea independenței statale din partea Regatului Seleucid. Deși confruntat cu raidurile celților (galati) la fruntariile răsăritene (Pergamul le plătește acestora temporar tribut) și cu apărarea independenței amenințate de Regatul Seleucid, Eumene I reușește să extindă hotarele spre apus pînă la coasta Mării Mediterane.

c. 240. Attalos I (241—197) îi înfrînge decisiv pe galati în bătălia de la izvoarele rîului Caicos, în apropiere de Pergam, victorie în urma căreia adoptă titlul de rege și cognomenul de S o t e r (Salvatorul).

c. 230. Attalos I îl înfrînge pe Antioh Hierax și ocupă, pentru 10 ani, posesiunile seleucide din Asia Mică (pînă la Munții Taurus).

211. Disensiunile cu Macedonia determină Pergamul să se ralieze taberei romane în cursul primului război macedonean (215—205), hotărîre decisivă pentru viitoarea lui evoluție.

201. Amenințat de politica expansionistă a lui Filip V, regele Macedoniei, Pergamul solicită, după bătălia navală nedecisă de la insula Chios, ajutorul Romei, intervenție care declanșează cel de-al doilea război macedonean (200—197). Attalos I se dovedește un fidel sprijinitor al romanilor, alianță care devine piatra unghiulară a politicii externe a Pergamului pînă la finele existenței sale statale.

197—159. Domnia lui Eumene II. Apogeul politic și cultural al regatului. Orașul Pergam, împodobit cu fastuoase construcții monumentale (Altarul lui Zeus ș.a.) se impune, alături de Alexandria, drept cea mai strălucită metropolă culturală a lumii elenistice.

192—188. Flota și armata Pergamului participă activ la înfrîngerea Regatului Seleucid angrenat în conflictul cu Roma. Prin pacea de la Apameia (188), Eumene II dobîndește toate posesiunile seleucide din Asia Mică, pînă la Munții Taurus (cu excepția Cariei și Liciei — atribuite Rhodosului).

188—183. Războiul împotriva Bitiniei se încheie favorabil, grație intervenției romane ; Pergamul anexează Misia răsăriteană.

171—168. Pergamul luptă alături de Roma în cel de-al treilea război macedonean, soldat cu desființarea ca stat a Macedoniei elenistice.

159—138. Domnia lui Attalos II, fratele lui Eumene II. General și diplomat remarcabil, el comandă forțele Pergamului în bătălia de la Magnesia (190), în expediția generalului roman Cn. Manlius Vulso împotriva galatilor (189) și în confruntarea de la Pydna (169).

156—154. Războiul împotriva Bitiniei, încheiat la intervenția Romei.

138—133. Domnia lui Attalos III, ultimul suveran al Pergamului. Personalitate bizară, crud și suspicios, preocupat mai mult de studiile de botanică și agronomie decît de treburile statului, Attalos III desemnează la moartea sa, prin testament, Roma ca moștenitoare a regatului, acordînd totodată orașelor grecești deplina autonomie. Această hotărîre declanșează răscoala antiromană a lui Aristonicos.

133/132. Sprijinindu-se pe păturile asuprite ale populației — sărăcimea rurală și urbană, sclavii și liberții —, Aristonicos încearcă, sub influența utopiilor egalita-

riste elenistice, înfiinţarea unui „stat al soarelui“ (Heliopolis), bazat pe deplina egalitate socială. El reuşeşte să reziste un timp forţelor romane şi ale aliaţilor acestora — Bitinia, Pont, Cappadocia —, înfrîngînd chiar, în 130, pe consulul P. Licinius Crassus şi pe regele capadocian Ariarate V. După reprimarea răscolei, teritoriul Pergamului este transformat în provincia romană Asia (129 î.e.n.).

BITINIA

297 î.e.n. Bitinia, regiune fertilă din NV Asiei Mici, cuprinsă între Marea Neagră şi Marea de Marmara şi populată din milen. 1 î.e.n. de triburi trace, se desprinde din regatul lui Lisimah ; principele local Zipoites adoptă titlul de rege punînd bazele unui stat elenistic independent. Începutul erei bitiniene.

297—279. Domnia lui Zipoites. Suveranul bitinian luptă alături de Seleucos I la Kurupedion (281), bătălie încheiată cu moartea lui Lisimah ; un an mai tîrziu, respinge o încercare a Regatului Seleucid de subordonare a Bitiniei.

279—256. Nicomede I încurajează elenizarea ţării şi se aliază cu Macedonia pentru a apăra independenţa statului, ameninţată de Regatul Seleucid.

278. Tratatul de pace dintre Antigonos II Gonatas, regele Macedoniei, şi Antioh I, suveranul seleucid, recunoaşte independenţa de stat a Bitiniei.

278. În luptele pentru tron cu fratele său Zipoites, Nicomede I apelează la celţii care invadaseră Peninsula Balcanică ; angajaţi ca mercenari, aceştia traversează Hel-

lespontul şi pătrund în Asia Mică, unde se vor stabili durabil la SE de Bitinia, într-o regiune ce primeşte numele de Galatia.

264. Fondarea Nicomediei (= Ismit), care devine noua capitală a statului (ulterior şi a provinciei romane), oraş-port la Marea de Marmara, prosper pînă la sfîrşitul antichităţii.

235—183. Domnia lui Prusias I. Bitinia încearcă să joace un rol activ în contextul politic al lumii elenistice ; aliată a Macedoniei, se opune expansiunii vecinului său din sud — Pergamul.

215—205. Bitinia participă la primul război macedonean ca aliat al Macedoniei şi Cartaginei, desfăşurînd operaţiuni militare împotriva Pergamului. În timpul războiului dintre Regatul Seleucid şi Roma (192—188), Prusias I rămîne neutru.

188—183. Război împotriva Pergamului. Refugiat la curtea bitiniană, Hannibal participă activ la operaţiunile navale din timpul conflictului. În primejdie de a fi predat unei solii romane venite în Bitinia în acest scop, Hannibal se sinucide în **183.**

183—149. Domnia lui Prusias II. Bitinia se recunoaşte regat clientelar Romei ; în cursul călătoriei făcute în 167 la Roma, suveranul bitinian apare în condiţii umilitoare în faţa senatului.

156—154. Război împotriva Pergamului, întrerupt la presiunile Romei.

133—129. Nicomede II participă alături de trupele romane la reprimarea răscoalei lui Aristonicos din Pergam.

106. Nicomede III, aliat al lui Mitradate VI Eupator, împarte Paflagonia cu Regatul Pontului, dar este constrîns de Roma în 95 să se retragă din Paflagonia şi Cappadocia.

94—74. Domnia lui Nicomede IV. Obligat în două rînduri (92 şi 84) de Mitradate VI Eupator să-şi abandoneze regatul şi să se refugieze la Roma, este reinstalat pe tron de trupele romane.

74. La moarte, Nicomede lasă moştenire Romei statul său, organizat în 64 de Cn. Pompeius ca posesiune romană sub forma provinciei Pontus şi Bitinia.

sec. 4 î.e.n. Cappadocia, regiune muntoasă din centrul Asiei Mici, cu o populaţie de origine precumpănitor iraniană, se bucură de o autonomie relativă în cadrul Imperiului Persan datorită autorităţii unor dinaşti locali, precum satrapul Ariarate I (guvernatorul Cappadociei şi Pontului).

322. În vîrstă de 82 de ani, Ariarate I, care încercase să se menţină în Cappadocia şi după prăbuşirea Imperiului Ahemenid, este înfrînt şi capturat de macedoneni, fiind crucificat din ordinul generalului Perdiccas.

301. În epoca tulbure care succede bătăliei de la Ipsos, Ariarate II revine din Armenia, unde se refugiase după moartea tatălui său Ariarate I, ocupă Cappadocia şi recunoaşte suzeranitatea Regatului Seleucid.

c. 256. Ariaramne (sau Ariamne), fiul lui Ariarate II, obţine din partea Regatului Seleucid recunoaşterea formală a independenţei Cappadociei elenistice.

c. 225. Ariarate III (230—220) adoptă titlul de rege, bătînd primele monede cu noua titulatură. Cappadocia, un ţinut sărac, înconjurat de vecini puternici — Regatul Seleucid, Armenia, Regatul Pont sau Galatia — nu va juca decît un rol pasiv în concertul politic al puterilor elenistice.

190. Cappadocia este aliata Regatului Seleucid în războiul contra Romei ; trupe capadociene luptă alături de Antioh III în bătălia de la Magnesia. După înfrîngerea Regatului Seleucid, Ariarate IV (220—163) se apropie

de Pergam, inaugurînd o politică filoromană, ce va fi urmată şi de succesorii săi.

156—130. Ariarate V încurajează răspîndirea civilizaţiei elenistice în Cappadocia, iar pe plan extern continuă apropierea de Roma. La solicitarea romanilor, participă cu trupe la reprimarea răscoalei din Pergam conduse de Aristonicos şi cade pe cîmpul de luptă.

130—111. Domnia lui Ariarate VI ; căsătoria cu Laodice, sora lui Mitradate VI Eupator ; Ariarate VI intră în sfera de alianţe ale regelui Pontului.

111. După asasinarea lui Ariarate VI la instigaţia lui Mitradate VI, Laodice exercită regenţa în numele fiului ei Ariarate VII ; după uciderea acestuia, tot în urma manevrelor suveranului Pontului (101), tronul este ocupat de un fiu al lui Mitradate, Ariarate IX.

c. 95. La cererea nobilimii capadociene, este proclamat ca rege, cu sprijin roman, Ariobarzane (95—63). Cappadocia devine obiect de dispută între Regatul Pontului şi Roma în timpul războaielor mitradatice. Izgonit de Mitradate VI sau de regele Armeniei, Tigrane II, Ariobarzane I, este reinstalat pe tron de 4 ori cu ajutorul armatelor romane. Cu sprijinul lui Cn. Pompeius, el îşi consolidează domnia, extinde hotarele statului ; fidel acum alianţei cu Roma, reconstruieşte capitala Mazaca.

42. Ariobarzane III este ucis din ordinul lui Caius Cassius, pentru refuzul de a sprijini tabăra senatorială.

36 î.e.n. Ariarate X este executat din dispoziţia lui Marcus Antonius.

17 e.n. La moartea lui Archelaos, survenită la Roma, unde fusese chemat de împăratul Tiberius, Cappadocia este transformată în provincie romană.

GALATIA

278. La chemarea regelui Bitiniei, Nicomede I, aflat în dispută pentru tron cu fratele său Zipoites, 20 000 de celți din Tracia, conduși de Lutarios și Leonnorios, traversează Hellespontul pătrunzînd în Asia Mică. Celor două triburi, ale tolistoagilor (sau tolistobogilor) și tectosagilor, li se raliază în curînd un al treilea, al trocmerilor. Celții (numiți de greci g a l a t i) pustiesc în următoarele decenii vaste regiuni ale Asiei Mici, fiind constrînși, după înfrîngerile suferite din partea suveranului seleucid Antioh I în „bătălia elefanților" (275), apoi din partea suveranilor Pergamului, să se stabilească durabil într-o regiune din Frigia cuprinsă între fluviile Sangarios (= Sakarya) și Halys (= Kizil Irmak), care primește numele de Galatia. Aici, în inima Asiei Mici, celții își păstrează organizarea tribală (avînd drept centre Pessinus, Ancyra și Tavium), constituind elementul politic și militar hegemon al unei populații autohtone de origine precumpănitor frigiană, fără a reuși să creeze un stat unitar, centralizat. Timp de peste un secol, ei vor întreprinde raiduri de pradă împotriva vecinilor (Bitinia, Pergamul, orașele grecești) sau vor furniza unități de mercenari regatelor elenistice.

190. În bătălia de la Magnesia, un contingent de 5 500 de galati luptă în armata seleucidă împotriva romanilor.

189. La incitarea orașelor grecești, armata romană din Asia Mică, comandată de consulul Cn. Manlius Vulso, organizează o expediție pustiitoare în Galatia, vînzînd apoi peste 40 000 de captivi ca sclavi. După această dată, potențialul ofensiv al galatilor decade ; cele 3 triburi se văd obligate să se recunoască clientelare Romei.

166. Senatul roman recunoaște autonomia Galatiei.

89/88. Galatia se alătură generalului roman Manlius Aquillius în campania împotriva lui Mitradate VI Eupator, dar, în cursul primului război mitradatic (89—84), recunoaște autoritatea regelui Pontului.

84. Potrivit prevederilor păcii de la Dardanos, Mitradate VI este obligat să-și retragă garnizoanele din Galatia, care revine la statutul clientelar față de Roma.

64. Cu ocazia reorganizării Orientului, Cn. Pompeius reconfirmă Galatiei statutul clientelar față de Roma ; în fruntea fiecăruia dintre cele trei triburi este instalat cîte un tetrarh.

44—40. Deiotaros, tetrarh al tolistobogilor, dinast energic și lipsit de scrupule, reunește sub autoritatea sa, pentru prima dată în istorie, triburile celtice din Asia Mică, fiind recunoscut de Roma ca rege al Galatiei.

36. Amyntas (rege al Pisidiei din 39) este recunoscut de către Marcus Antonius ca rege al Galatiei ; raliindu-se taberei lui Caius Octavianus, înainte de bătălia de la Actium (31), este reconfirmat de către acesta în vechea funcție, primind sub administrație și Cilicia.

25. î.e.n. La moartea lui Amyntas, într-o luptă cu un trib de munteni din Pisidia (homonadensii), împăratul Augustus transformă Galatia în provincie romană. Galatii își vor păstra pînă către sfîrșitul antichității limba și obiceiurile.

COMMAGENE

c. 300 î.e.n. Commagene, regiune muntoasă din NE Siriei, cuprinsă între cursul superior al Eufratului și versanții meridionali ai Munților Taurus, locuită de o populație semitică (timp de peste două secole o provincie a Impe-

riului Ahemenid), este inclusă ca provincie în Regatul Seleucid, fiind guvernată de familia Orontizilor, descendenții satrapului ahemenid al Armeniei — Orontes.

c. 230. Arsame II întemeiază orașele Arsameia pe Eufrat și Arsameia pe Nymphaios (devenit loc de înmormîntare a reginelor și prinților din familia regală).

c. 170. Satrapul Ptolemeu se revoltă împotriva autorității seleucide, proclamă independența Commagenei și adoptă titlul de rege. Situat între Regatul Seleucid, Cappadocia, Armenia și Cilicia, micul Regat Commagene nu joacă nici un rol pe eșichierul politic asiatic. Comparativ cu alte state din Asia Mică, cultura elenistică își croiește cu mai mare greutate drum în Commagene.

c. 130. Samos II zidește noua capitală a statului, Samosata, pe Eufrat, la o importantă încrucișare de drumuri comerciale.

70—38. Domnia lui Antioh I, cel mai important suveran al Commagenei. Cu ocazia reorganizării Orientului (64), Cn. Pompeius reconfirmă acesteia statutul de regat clientelar Romei. Construcția celebrelor monumente de pe muntele Nemroud Dagh (în apropierea orașului Adiyaman, Turcia), mărturie a sincretismului stilistic eleno-iranian.

38. Aliindu-se cu parții, Antioh I este detronat de Marcus Antonius.

29 î.e.n. Antioh II este chemat la Roma, condamnat și executat din ordinul lui Caius Octavianus.

17 e.n. La moartea regelui Antioh III, Commagene este transformată în provincie romană.

38—72. Domnia lui Antioh IV, reinstalat pe tronul Commagenei ca rege clientelar de către împăratul Caligula ; el participă cu trupe la campaniile împotriva parților și la războiul iudaic.

72. Sentimentele filoparte ale lui Antioh IV și uneltirile guvernatorului Siriei, L. Caesennius Paetus, îl determină pe împăratul Vespasian să transforme Commagene în posesiune romană alipind-o definitiv provinciei Siria. Antioh IV este ostatec la Sparta, apoi la Roma.

c. 301. Mitradate II, fiul sau nepotul nobilului persan Mitradate — tiran al insulei Cos (337—302) — se refugiază, după execuţia acestuia de către Antigonos Monophthalmos, în Paflagonia ; în scurt timp el se impune ca dinast al Pontului, ţinut din N Asiei Mici, pe ţărmul Mării Negre. Mitradate II recunoaşte iniţial suzeranitatea diadohului Lisimah, regele Traciei elenistice.

c. 281. După ce respinge cu succes un atac al suveranului seleucid Seleucos I, Mitradate II adoptă titlul de rege. El îşi consolidează domnia încheind tratate de alianţă cu puternicele colonii greceşti de la Marea Neagră şi Bosfor — Byzantion, Calchedon şi Heracleea Pontica. Capitala statului este stabilită în oraşul Amaseia.

250—185 (?). Domnia lui Mitradate III. Expansiunea spre V şi SV a Regatului Pont, care înglobează acum o mare parte din Frigia. Politică de alianţă cu Regatul Seleucid.

183. Farnace I (185—170) cucereşte Sinope, importantă colonie greacă de pe litoralul Mării Negre, care devine noua capitală a statului. Conflicte cu Bitinia, vecinul apusean al regatului.

170—150. Domnia lui Mitradate IV. Pontul devine regat „prieten şi aliat al statului roman". În anii 156—154 el sprijină Pergamul în războiul cu Bitinia.

150—120. Mitradate V continuă politica filoromană, participînd cu trupe la cel de-al treilea război punic (149—146) şi la reprimarea răscoalei din Pergam conduse de Aristonicos. Consolidarea statului, întărirea armatei şi flotei creează premisele unei politici mai dinamice în

Asia Mică. Pontul este tot mai deschis influenţelor civilizaţiei elenistice.

112—63. Domnia lui Mitradate VI Eupator, cel mai important rege al Pontului şi totodată ultima mare personalitate politică a lumii elenistice. În timpul domniei sale Pontul atinge apogeul puterii şi maxima expansiune teritorială. „Barbar elenizat", personalitate multilateral dotată, de o energie inepuizabilă, îndrăzneţ şi crud. Mitradate VI începe, imediat după preluarea puterii, să reorganizeze armata după model elenistic şi să reia politica expansionistă a tatălui său.

107. Mitradate VI anexează Regatul Bosporan din Peninsula Crimeea, care-i solicitase ajutorul împotriva atacurilor sciţilor. În următorii ani el ocupă Colchida şi Armenia Mică, îşi subordonează Galatia, împarte Paflagonia cu regele Nicomede II al Bitiniei şi ocupă Cappadocia.

95. În faţa opoziţiei ferme a Romei, Mitradate este constrîns să dea curs ultimatumului senatului de a părăsi Paflagonia şi Cappadocia. După această dată, el proiectează o politică de izgonire a romanilor din Asia şi încheie, în acest sens, alianţe dinastice cu Tigrane II, regele Armeniei, cu Regatul Seleucid şi cu Parţia.

89. Izbucneşte primul dintre cele trei războaie care opun Romei Regatul Pontului (89—84, 83—81, 74—63) şi în care Mitradate VI se remarcă drept cel mai dîrz adversar al Romei republicane după Hannibal. Profitînd de „războiul aliaţilor" din Peninsula Italică, Mitradate îl înfrînge pe Nicomede IV, regele Bitiniei, şi pe guvernatorii romani ai provinciilor Asia şi Cilicia, cucerind în scurt timp Bitinia, Misia, Frigia, Licia, Pamfilia, Caria şi provincia Asia, astfel încît întreaga Asie Mică intră în puterea suveranului Pontului. Într-o singură zi sînt ucişi, din ordinul lui, 80 000 de romani şi italici aflaţi pe pămîntul asiatic. Erijîndu-se în apărător al elenismului ameninţat de expansiunea romană, Mitradate debarcă în 87 în Grecia, unde obţine ralierea Atenei, Ahaiei, Spartei, Beoţiei şi Eubeei la politica sa antiromană. Înfrîngerile suferite de Arhelau, generalul lui Mitradate VI, la Cheroneea şi la Orchomenos — din partea lui L. Cornelius Sulla — îl obligă pe regele Pontului să se retragă din Peninsula Balcanică şi să încheie pacea de la Dardanos.

83—81. Al doilea război mitradatic, declanșat de incursiunile unui locotenent al lui Sulla, L. Licinius Murena, în Regatul Pont, ca urmare a încălcării tratatului de la Dardanos.

74—63. Al treilea război mitradatic, izbucnit în urma invadării Bitiniei de către regele Pontului. Înfrînt în bătălia terestră de la Cizic și în cea navală de la Lemnos, Mitradate este obligat să se refugieze la curtea regelui Armeniei, Tigrane II, care refuză să-l predea generalului roman Lucullus. Revenit în Bitinia și Cappadocia (68—67), Mitradate este înfrînt în 66 de Cn. Pompeius în bătălia de pe rîul Lycos, refugiindu-se în Crimeea ; o răscoală a fiului său Farnace II îl constrînge însă în anul 63 î.e.n. să se sinucidă.

64/63. În cadrul reorganizării Asiei de către Pompei, Regatul Pont este dezmembrat ; partea răsăriteană devine regat clientelar, iar cea occidentală formează împreună cu Bitinia provincia romană Pontul și Bitinia.

48—47. Farnace II, rămas suveran clientelar al Regatului Bosporan (64—47), încearcă să recucerească Pontul, dar este înfrînt la Zela de către Caesar („veni, vidi, vici").

37—8 î.e.n. Polemon I, rege al Pontului ; din 14 î.e.n. este și suveran al Regatului Bosporan.

38—63 e.n. Polemon II domnește ca rege clientelar în Pont, Regatul Bosporan (38—41) și Cilicia (41—68).

63. Împăratul Nero transformă Pontul (răsăritean) în posesiune romană, inclusă administrativ în provincia Galatia.

BACTRIA

sec. 4 î.e.n. Bactria, regiune istorică din Asia Centrală, situată pe cursul superior şi mijlociu al fluviului Oxos (= Amu Darja), locuită de o populaţie de origine iraniană, este organizată ca satrapie în cadrul Imperiului Persan.

329—327. Cucerirea Bactriei de către Alexandru cel Mare.

304. Seleucos I, suveranul Regatului Seleucid, îşi asigură, prin tratatul încheiat cu regele indian Ciandragupta I, stăpînirea Bactriei, situaţie reconfirmată în timpul succesorului său Antioh I (281—261).

c. 239. Profitînd de războiul civil din Regatul Seleucid, Diodotos, satrapul Bactriei, îşi proclamă independenţa şi pune bazele unui regat elenistic de-sine-stătător cu reşedinţa în oraşul Bactra (= Balkh). Regiune fertilă şi prosperă, Bactria se impune ca o placă turnantă a comerţului dintre lumea mediteraneană, India şi China ; capitala era situată chiar pe traseul „drumului mătăsii". Diodotos II (235—225), fiul şi succesorul lui Diodotos I, se aliază cu parţii împotriva Regatului Seleucid.

c. 225. Euthydemos din Magnesia se răscoală împotriva lui Diodotos II şi ocupă tronul Bactriei. Încurajarea comerţului şi a politicii de elenizare a statului.

c. 208. Înfrînt de Antioh III, Euthydemos I recunoaşte suzeranitatea Regatului Seleucid ; în următorii ani anexează Sogdiana, Arachosia, Drangiana şi Areia.

c. 184. Demetrios I (c. 200—c. 180), fiu şi succesor al lui Euthydemos I, traversează Munţii Hinducuş şi pătrunde în Punjab, extinzînd hotarele regatului pînă pe cursul mijlociu al Gangelui şi în Delta Indusului. Bactria devine creuzetul unei originale sinteze între elemente ale civilizaţiilor elenistică, iraniană şi indiană. Prin intermediul Bactriei, pătrund în NV Indiei influxurile civilizaţiei elenistice.

c. 170. Eucratide uzurpă tronul Bactriei, cu sprijinul suveranului seleucid Antioh IV.

155—130. Domnia lui Menandru ; ultima epocă de înflorire a statului greco-bactrian. Încurajarea răspîndirii religiei budiste.

c. 140. Începe invaziile triburilor nomade ale sacilor şi sciţilor la hotarele septentrionale ale statului.

c. 100. Triburile kuşanilor (yue-chi), pătrunse în Bactria şi Peninsula Hindustan, pun aici bazele unui Imperiu Kuşan.

MACEDONIA

334. Generalul Antipatros, unul dintre foştii sfetnici ai lui Filip II, este desemnat de Alexandru cel Mare, înaintea plecării în marea expediţie, regent al Macedoniei şi strateg al Europei. El reprimă în 330 revolta antimacedoneană a Spartei, apoi respinge, în războiul lamiac (323—322), tentativa Atenei şi a altor cetăţi greceşti de a scutura dominaţia Macedoniei.

319. Moartea lui Antipatros în timpul războaielor diadohilor. Legitimare indirectă a pretenţiilor la conducerea vastului imperiu al lui Alexandru cel Mare, stăpînirea Macedoniei este foarte disputată. La conducerea statului se succed Polyperchon, Casandru, Pirus, Lisimah, Demetrios Poliorcetul, Ptolomeu Keraunos, Sosthenes. Cu asasinarea lui Filip III Arridaios şi a lui Alexandru IV, se stinge în 310/309 vechea dinastie a Argeazilor.

305. Asemenea altor diadohi, Casandru adoptă titlul de rege. În timpul domniei sale sînt fondate oraşele Casandreia şi Tesalonic şi se iniţiază reconstrucţia Tebei.

294. Demetrios Poliorcetul, fiul lui Antigonos Monophthalmos, este proclamat rege al Macedoniei, întemeind dinastia Antigonizilor.

287. Izgonirea lui Demetrios de către Lisimah şi Pirus, care împart între ei Macedonia ; în 284 Lisimah rămîne unic monarh al statului.

279. Invazia celţilor în Peninsula Balcanică. Pustiirea Macedoniei, Traciei, Tesaliei ; Ptolemeu Keraunos (proclamat rege la moartea lui Lisimah — 281) cade într-o luptă cu năvălitorii.

277. Bătălia de la Lysimacheia, pe Hellespont, încheiată cu victoria asupra celţilor a guvernatorului posesiunilor macedonene din Grecia, Antigonos II Gonatas, fiul lui Demetrios Poliorcetul ; în anul următor acesta este recunoscut ca rege al Macedoniei.

276—239. În timpul domniei lui Antigonos II Gonatas, Macedonia elenistică atinge maxima sa expansiune teritorială. Om de stat echilibrat şi tenace (fost elev al lui Zenon din Cition, ale cărui principii a încercat să le aplice în viaţă), Antigonos II adoptă măsuri pentru consolidarea statului macedonean, ruinat în cele 4 decenii de pustiitoare războaie civile, şi pentru restabilirea hegemoniei lui, ameninţată de ascensiunea ligilor Etoliană şi Aheeană, în Grecia.

267—261. Război de eliberare a cetăţilor greceşti de sub dominaţia macedoneană (războiul chremonidiac), în care Sparta şi Atena sînt sprijinite de Egiptul Lagid (rivalul Macedoniei în lupta pentru hegemonie din Mediterana Orientală). Armata elenă este înfrîntă în bătălia de la Corint (265), iar Atena este cucerită la capătul unui asediu de doi ani ; războiul provoacă mari pustiiri şi depopulări în Elada.

260—253. Macedonia se raliază Regatului Seleucid în cursul celui de-al doilea război sirian împotriva Egiptului Ptolemeic. În urma victoriei macedonene în bătălia navală de lîngă insula Cos, Liga Nesiotă se raliază Macedoniei.

243. Aratos din Sikyon, strategul Ligii Aheene, principalul oponent al Macedoniei în Elada, cucereşte Corintul, importantă poziţie strategică.

239—229. Domnia lui Demetrios II, fiul lui Antigonos II Gonatas, este marcată de lunga confruntare cu Ligile Aheeană şi Etoliană („războiul demetriac", 238—229).

Invazii ale bastarnilor și dardanilor la hotarele de N ale Macedoniei.

227—221. Antigonos III Doson, regent (229—227), apoi rege (227—221), inițiază măsuri energice de stabilizare a statului.

226. Liga Aheeană, în conflict cu Cleomene III, regele reformator al Spartei, solicită ajutorul macedonean.

224. Reorganizarea Ligii Elenice sub autoritatea Macedoniei, care obține comanda militară supremă în războiul împotriva Spartei.

222. După victoria de la Sellasia, Antigonos III ocupă Sparta.

221—179. Domnia lui Filip V, om de stat energic și dinamic, militar dotat, dar personalitate crudă și versatilă.

215. Alianța lui Filip V cu Hannibal, învingătorul de la Cannae, declanșează prima confruntare dintre Macedonia și Roma. În cursul primului război macedonean (215—205) Roma cîștigă de partea ei Liga Etoliană (212), Elida, Sparta, Messenia și Regatul Pergamului, obligîndu-l pe Filip V să rămînă pe teatrele de război din Grecia și Marea Egee, incapabil să-și ajute aliatul pe solul italic.

205. Pacea de la Phoinike încheie primul război macedonean pe bazele statu-quo-ului. Filip V renunță la alianța cu Cartagina.

203. Tratat secret între Regatul Seleucid și Macedonia, stipulînd împărțirea Egiptului Lagid între cele două state. Politica expansionistă inițiată de Filip V în următorii doi ani în Tracia, Marea Egee și Asia Mică determină Pergamul și Rhodosul să solicite ajutorul Romei. Îngrijorată de modificarea raportului de forțe din lumea elenistică, de eventualitatea unei alianțe între Macedonia și Regatul Seleucid, Roma transmite sub formă ultimativă cererile sale : abandonarea cuceririlor făcute, rezolvarea diferendului cu Pergamul pe baza unui arbitraj.

200—197. Respingerea acestor cereri declanșează cel de-al doilea război macedonean. Roma își asigură alianța Pergamului, Rhodosului, a Ligii Etoliene (199) și a celei Aheene (198), precum și neutralitatea Regatului Seleucid ; în bătălia de la Kynoskephalai, în Tesalia, legiunea romană iese triumfătoare din confruntarea cu falanga macedoneană. Filip V renunță la cuceririle din

Grecia, Tracia şi Asia Mică, cedează flota de război şi se angajează să plătească o despăgubire de 1000 de talanţi. În ultimii ani ai vieţii, Filip V iniţiază ample reforme economice şi militare vizînd întărirea statului în vederea unei revanşe.

179—168. Perseu continuă politica de consolidare a puterii macedonene iniţiată de tatăl său, încercînd totodată să scoată regatul din izolarea diplomatică survenită după bătălia de la Kynoskephalai.

171—168. Al treilea război macedonean. La instigaţia Pergamului, Roma declară război Macedoniei, care este constrînsă să lupte pe trei fronturi : împotriva armatelor romane, a Pergamului şi a triburilor dardanilor. Armata macedoneană este înfrîntă zdrobitor în bătălia de la Pydna (22 iunie 168) de către legiunile comandate de L. Aemilius Paullus. Perseu este capturat şi purtat în cortegiul triumfal al învingătorului prin Roma. Sfîrşitul independenţei Macedoniei elenistice (împărţită acum în 4 regiuni tributare Romei) şi al dinastiei Antigonizilor.

149. Izbucnirea unei răscoale antiromane a Macedoniei. Andriscos, care pretinde a fi unul din fiii lui Perseu, se proclamă rege la Pella, dar este înfrînt de trupele romane în anul următor. Macedonia este transformată în provincie romană, înglobînd Epirul şi Illyria.

GRECIA PENINSULARĂ

330. Răscoală antimacedoneană a Spartei, reprimată de generalul Antipatros, care-l înfrînge pe regele Agis III în bătălia de la Megalopolis.

323—322. Războiul lamiac. Tentativă a cercurilor democratice ateniene de a scutura dominația macedoneană, după aflarea veștii morții lui Alexandru cel Mare. Înfrîntă în bătălia navală de la Amorgos (arhipelagul Cicladelor), care marchează sfîrșitul puterii ei maritime, și în cea terestră de la Crannon (Tesalia), Atena este ocupată de trupele macedonene, care instaurează un regim oligarhic în frunte cu Focion. Sinuciderea lui Demostene, ireconciliabilul adversar al hegemoniei macedonene în Grecia. Atena își pierde rolul politic de prim plan, dar rămîne, în următoarele două secole, o strălucită metropolă spirituală a Greciei peninsulare.

319. Confruntat cu ofensiva concentrată a diadohilor rivali, Polyperchon, în dorința de a-și consolida pozițiile din Grecia, decretează „libertatea cetăților grecești". În următoarele decenii lozinca libertății orașelor-state elene va deveni un mijloc curent al propagandei politice a celor ce-și disputau puterea.

317. Atena este ocupată de Casandru, care instalează, în calitate de tiran al orașului, pe politicianul filosof Demetrios din Faleron, un discipol al lui Teofrast ; acesta asigură orașului 10 ani de guvernare cumpătată.

315. Ia ființă Liga Nesiotă, confederație a orașelor-state grecești din Marea Egee, cu centrul în insula Delos, dependentă de Antigonos Monophthalmos.

307. Demetrios Poliorcetul cucerește Atena, izgonind garnizoana macedoneană din oraș.

c. 290. Constituirea Ligii Etoliene, confederație a orașelor-state din V Greciei. Liga va include în sfera sa de influență Focida (254) și Beoția (245), devenind principala putere militară a Greciei centrale.

281/280. Ia ființă Liga Aheeană, confederație a 12 orașe din N Peloponesului. Prin modul lor de organizare (organul suprem o adunare federală, magistrați cu puteri executive aleși anual), cele două ligi reprezintă încercări ale orașului-stat (p o l i s) de a depăși cadrul vechii forme de organizare social-politică și de a se opune în mod eficient noilor formațiuni statale teritoriale elenistice. Ligile Aheeană și Etoliană devin principalii oponenți ai tendințelor de hegemonie macedoneană în Grecia.

267—261. „Războiul chremonidiac". În fruntea noii încercări de emancipare de sub hegemonia macedoneană a

cetăților grecești se situează Sparta, Atena, Liga Aheeană, sprijinite de Egiptul Ptolemeic. Armata spartană este înfrîntă de Antigonos II Gonatas în bătălia de la Corint (265), iar Atena cade după un asediu de doi ani (262). Agravarea crizei polisului grec.

251. Aratos din Sikyon răstoarnă regimul oligarhic din orașul natal, pe care-l alipește Ligii Aheene. El va fi pînă la moarte (213) cea mai influentă personalitate a Ligii Aheene, reușind, după cucerirea Corintului (243), Megalopolisului (235) și Argosului (229), să elimine practic influența macedoneană în Peloponeș.

244—241. Agis IV, regele Spartei, adoptă un program reformator radical în favoarea păturilor sărăcite ale populației — anularea datoriilor, împărțirea marii proprietăți funciare, acordarea cetățeniei periecilor — care declanșează reacția oligarhiei, Agis fiind ucis de efori.

238—229. În cursul „războiului demetriac", ligile Aheeană și Etoliană fac front comun împotriva Macedoniei.

237—221. Domnia lui Cleomene III la Sparta. După o serie de victorii asupra Ligii Aheene, el reia programul reformator al lui Agis IV. Desființează instituția eforatului și exilează pe marii proprietari funciari, ale căror pămînturi le împarte noilor cetățeni cu drepturi depline, numărul acestora crescînd acum de la 700 la 4000. Reintroduce vechiul mod de viață spartan. Perspectiva unei hegemonii spartane în Peloponeș, cît și posibilitatea extinderii reformelor democratice și în alte cetăți, determină regimurile oligarhice din Grecia și Liga Aheeană să solicite în 225 ajutorul Macedoniei (care reconstituie în 224, sub autoritatea sa, Liga Elenică).

222. Bătălia de la Sellasia. În pofida unei rezistențe eroice, Sparta este înfrîntă și obligată să adere la Liga Elenică ; îndrăznețele reforme ale lui Cleomene III sînt abolite.

220—217. Liga Elenică, în frunte cu Macedonia, declară război Ligii Etoliene. Pacea de la Naupactos se încheie pe bazele statu-quo-ului.

215—205. Primul război macedonean. Abilitatea diplomatică a Romei mobilizează împotriva lui Filip V, regele Macedoniei, forțele Ligii Etoliene, ale Spartei, Elidei și Pergamului, împiedicîndu-l să se alăture aliatului său Hannibal, pe teatrul de război italic.

200—197. În cel de-al doilea război macedonean, Roma se aliază cu ligile Aheeană și Etoliană împotriva Macedoniei.

196. Consulul T. Quinctius Flamininus, învingătorul de la Kynoskephalai, proclamă la Jocurile Istmice de la Corint libertatea orașelor grecești, aflate, din vremea lui Filip II, sub hegemonie macedoneană. Erijîndu-se în garant al acestei libertăți, Roma devine, în realitate, arbitrul Peninsulei Balcanice.

192. Moartea tiranului Nabis (care reluase programul reformator al lui Agis IV și Cleomene III) marchează sfîrșitul independenței spartane, capitala Laconiei fiind inclusă ca simplu membru în Liga Aheeană.

192. În conflict cu Roma și Macedonia, Liga Etoliană face apel la Antioh III. Trupele seleucide debarcate în Grecia sînt înfrînte de romani în bătălia de la Thermopyle și constrînse să părăsească peninsula.

189. Izolată și înfrîntă, Liga Etoliană își pierde rolul politic și militar în Grecia.

167. După desființarea statului macedonean, generalul roman L. Aemilius Paullus cucerește Epirul, aliat al lui Perseu în cel de-al treilea război macedonean.

146. Răscoala antiromană a Ligii Aheene. După înfrîngerile de la Skarpheia și Leukopetra și pierderea Corintului, Grecia este transformată în posesiune romană. Sfîrșitul independenței elenice ; după această dată istoria grecilor se desfășoară între hotarele Imperiului Roman.

RHODOS

sec. 5 î.e.n. Insula Rhodos (cu o lungime de 87 km și o lățime de 35 km, 14 000 km^2), situată în Marea Egee, în fața coastelor de SV ale Asiei Mici, beneficiind de o climă blîndă și de un sol fertil, precum și de o excepțională poziție geografică — la întretăierea drumurilor maritime spre Asia Mică, Siria, Fenicia și Egipt — începe să se afirme ca un important centru comercial al lumii grecești. Cele trei p o l e i s doriene ale insulei, Ialysos și Kamiros, pe coasta de V, și Lindos pe cea de E, sînt în acest secol membre ale Ligii Delio-Atice.

408. Întemeierea, în extremitatea nordică a insulei, a orașului Rhodos, care devine principalul ei centru urban și nucleu al evenimentelor istorice.

c. 355. După părăsirea celei de-a doua ligi ateniene, Rhodosul recunoaște autoritatea lui Mausol, satrapul Cariei, și, implicit, pe cea a Imperiului Ahemenid.

334. Rhodosul profită de expediția lui Alexandru cel Mare pentru a-și redobîndi independența. În epoca războaielor dintre diadohi, Rhodosul caută să-și mențină neutralitatea, afirmîndu-se drept cel mai important centru comercial al Mediteranei Orientale.

305. Demetrios Poliorcetes asediază fără succes Rhodosul. În amintirea acestei victorii, la intrarea în port, Chares din Lindos înalță între 304—292 „Colosul din Rhodos", statuie de bronz înaltă de 37 m, considerată apoi una dintre cele 7 minuni ale lumii antice.

306/305. Rhodosul — totodată o importantă putere navală — încheie cu Roma un tratat comercial și de luptă comună împotriva piraților.

sec. 3—1 î.e.n. Rhodosul se impune ca un renumit centru cultural al lumii elenistice după Alexandria, Pergam și Atena ; școlile sale de sculptură și retorică au devenit celebre ; oameni de cultură precum Apollonios din Rhodos, Panaitios, Poseidonios din Apameia au activat în insulă. Tiberius Gracchus, Lucretius, Pompeius, Cicero, Caesar sau Tiberius au vizitat sau au petrecut mai mult timp în Rhodos.

227. Un puternic cutremur afectează orașul Rhodos dărîmînd celebra statuie.

200—197. Amenințat de politica expansionistă a lui Filip V, regele Macedoniei, Rhodosul apelează la ajutorul Romei, participînd alături de aceasta la cel de-al doilea război macedonean.

192—188. Rhodosul ia parte ca aliat al Romei la războiul împotriva Regatului Seleucid. Prin pacea de la Apameia (188), obține Caria și Licia, regiuni din SV Asiei Mici.

170—168. În timpul celui de-al treilea război macedonean, Rhodosul încearcă o mediere între Macedonia și Roma, atitudine aspru sancționată de senatul roman, Rhodosul pierzîndu-și posesiunile din Asia Mică.

166. Roma creează un port liber pe insula Delos, dînd astfel o gravă lovitură privilegiilor de centru comercial ale Rhodosului.

88. Rhodosul respinge cu succes tentativa flotei lui Mitradate VI de a cuceri insula.

42. Jefuirea orașului de către Caius Cassius în timpul războaielor civile. Strabo, care îl vizitează cîteva decenii mai tîrziu, îl găsește din nou înfloritor.

EPIRUL

sec. 5 î.e.n. Epirul, ținut fertil din NV Greciei, izolat prin lanțuri muntoase de regiunile vecine — Illyria, Macedonia, Tesalia și Etolia, populat de un mozaic de triburi înrudite cu ilirii și macedonenii, începe să fie tot mai puternic influențat de civilizația elenă.

430—390/385. Tharypas se impune ca rege al molosilor, unul dintre principalele triburi epirote. Crescut și educat la Atena, el încheie un tratat de alianță cu acest oraș, deschizînd larg porțile culturii elene și asigurînd molosilor un rol hegemon în Epir.

360—350. Epirul intră în sfera de influență a Macedoniei. Olimpia, fiica regelui molosilor Neoptolemos I, se căsătorește în 357 cu Filip II, devenind, un an mai tîrziu, mama lui Alexandru cel Mare.

342—330. Alexandru I (fratele Olimpiei) — rege al molosilor ; el unește triburile epirote într-o simahie sub conducerea sa. La chemarea Tarentului, Alexandru luptă ca mercenar în S Italiei, împotriva triburilor autohtone ale mesapilor.

306. Pirus devine rege al molosilor și hegemon al confederației triburilor epirote. Izgonit de Casandru în 302, el se refugiază la curtea lui Demetrios Poliorcetul luptînd ca strateg al acestuia la Ipsos (301), apoi în Grecia. Căsătorit cu o fiică a lui Ptolemeu I, regele Egiptului, Pirus redobîndește în 297 Epirul cu ajutorul acestuia, ocupînd între 288—284 și tronul Macedoniei. Condotier cu sclipiri de geniu, Pirus debarcă în 280, la chemarea Tarentului, în S Italiei, urmărind probabil constituirea în Occident a unui regat elenistic bazat pe cetățile grecești din Graecia Magna și Sicilia. „Noul Alexandru" înfrînge armata romană în bătăliile de la Heracleea și Ausculum (279), răspunde apoi chemării Siracuzei și luptă în anii 278—276 în Sicilia împotriva Cartaginei ; revenit în Italia, este înfrînt de romani în bătălia de la Beneventum. Reîntors în Grecia, încearcă să ocupe tronul Macedoniei, dar moare la Argos într-o luptă de stradă (272). Cu Pirus, Epirul atinge apogeul puterii.

234/233. Abolirea regalității la molosi. Epirul rămîne o confederație de triburi, cu centrul la Phoinike, dependentă de Macedonia.

167. Campanie pustiitoare a generalului roman L. Aemilius Paullus, după încheierea celui de-al treilea război macedonean, împotriva Epirului. Peste 70 de localități sînt distruse, iar 150 000 de captivi sînt vînduți ca sclavi.

148. Transformat în posesiune romană, Epirul este alipit provinciei Macedonia.

338. Pacea încheiată între Siracuza şi Cartagina, în urma victoriilor corintianului Timoleon, stabileşte rîul Halycos ca hotar între posesiunile punice din Sicilia (treimea occidentală a insulei) şi cele greceşti.

332—330. În faţa presiunii crescînde a triburilor italice, coloniile greceşti din Italia Meridională (Graecia Magna), în frunte cu Tarentul, apelează la ajutorul militar al regelui Epirului, Alexandru I.

316. Fiul unui exilat din Rhegion stabilit la Siracuza, Agatocle, afirmat ca un adversar hotărît al cercurilor oligarhice conducătoare, devine, în urma unei lovituri de stat, strateg autocrator al celui mai important oraş al Siciliei, instituind de facto un regim personal.

312. Încercarea Siracuzei de a-şi extinde autoritatea asupra cetăţilor greceşti din V Siciliei se loveşte de opoziţia Cartaginei, chemată în ajutor de regimurile oligarhice elene. Înfrînt la Himera, asediat pe uscat şi mare în Siracuza, lipsit de speranţa oricărui ajutor extern, Agatocle concepe un plan de o originalitate fără precedent.

310. Îmbarcînd un corp expediţionar de 14 000 de mercenari pe ultimele nave de care dispunea, forţează blocada şi debarcă, cîteva zile mai tîrziu, pe litoralul Africii de

N, incendiind în aceeași zi întreaga flotă siracuzană. Timp de 3 ani poartă cu succes războiul pînă sub zidurile Cartaginei.

306. Reîntors în Sicilia (307), Agatocle încheie pacea cu Cartagina pe bazele statu-quo-ului, fiind recunoscut însă ca hegemon de cetățile grecești din insulă.

304. Agatocle adoptă, după modelul diadohilor, titlul de rege. După această dată inițiază o politică de cuceriri în S Italiei, încercînd fără succes durabil să unească sub autoritatea sa G r a e c i a M a g n a.

289. Moartea lui Agatocle, ultima personalitate marcantă a lumii grecești occidentale și autorul celei de pe urmă încercări de unificare a acesteia.

282—272. Conflict între Roma și Tarent. Strălucita colonie dorică apelează la Pirus, regele Epirului, care debarcă în 280 cu 25 000 de mercenari și 20 de elefanți în Apulia. Pirus repurtează două victorii greu plătite asupra forțelor romane, la Heracleia și Ausculum, ajunge la 60 km de Roma, dar nu poate determina senatul să încheie pacea (279).

278. Amenințate de o nouă ofensivă punică, orașele grecești în frunte cu Siracuza solicită, la rîndul lor, ajutorul aventurierului epirot, care, aureolat de victoriile asupra Romei, descinde cu armata în Sicilia ; aici Pirus repurtează o serie de victorii asupra cartaginizilor, dar nu reușește să cucerească puternicul oraș Lilybaeum. Nemulțumirile trezite printre aliații greci și lipsa de sprijin îl determină să renunțe la ideea invaziei Africii de N și să revină în 276 în Italia.

272. După înfrîngerea lui Pirus la Beneventum, în Samnium (275), romanii asediază și cuceresc Tarentul.

270. Colonia greacă Rhegion, din extremitatea SV a Peninsulei, este cucerită de Roma, care devine astfel stăpîna întregii Italii pînă la strîmtoarea Messinei.

269—215. Hieron II, rege al Siracuzei. Aliat al Cartaginei la izbucnirea primului război punic (264), Hieron II se raliază în 263 Romei. Politica consecvent filoromană pe care o urmează pînă la moarte a adus cetății o ultimă epocă de înflorire economică și culturală.

264—241. Primul război punic ; Sicilia constituie principalul teatru de război. La încheierea păcii, stăpînirile

cartagineze sînt transformate în posesiuni romane, organizate din 227 ca provincia Sicilia.

215. Siracuza, fidela alianței cu Roma în primii ani ai celui de-al doilea război unic, este raliată de succesorul lui Hieron II, Hieronymos, taberei lui Hannibal.

212. M. Claudius Marcellus cucerește, la capătul unui dificil asediu de peste un an, Siracuza ; acum moare ucis de un soldat roman, în timp ce rezolva o problemă de geometrie („nu-mi strica cercurile"), Arhimede, unul dintre cei mai de seamă savanți ai lumii antice. Întreaga Sicilie devine o posesiune romană, Siracuza rămînînd sediul administrativ al provinciei.

LUMEA ROMANĂ

ROMA REGALĂ

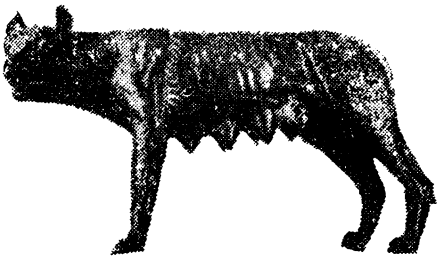

sec. 10 î.e.n. Descoperirile arheologice atestă pe colina Palatin, situată pe malul stîng al Tibrului, la 20 km de vărsarea fluviului în Marea Tireniană, vestigiile celei mai vechi aşezări umane de pe teritoriul viitoarei Rome ; un secol mai tîrziu, pe colina Quirinal ia naştere o altă aşezare de tip rural.

sec. 9—8 î.e.n. Cristalizarea în Italia centrală a civilizaţiei etrusce, prima mare civilizaţie indigenă a Peninsulei Italice, care a exercitat o influenţă profundă asupra vieţii economice, sociale, politice şi spirituale a populaţiilor autohtone de la S de Alpi. În sec. 7—6 dominaţia etruscă se extinde spre N pînă la fluviul Pad, iar spre S pînă în Campania.

c. 754 î.e.n. Greci din Chalcis întemeiază în Campania oraşul Cumae, prima colonie elenă pe pămîntul italic ; coloniști din Corint întemeiază în 734 în Sicilia oraşul Siracuza. Multitudinea şi strălucirea oraşelor greceşti din S Italiei duc, în sec. 4 î.e.n., la încetăţenirea numelui de Grecia Mare (Magna Graecia) pentru această regiune, prin care se vor scurge spre N, în lumea populaţiilor italice, elemente de cultură materială şi spirituală elenă.

sec. 7—6 î.e.n. Iau fiinţă în V Siciliei coloniile feniciene Motya, Solus, Panormos, care devin ulterior principalul reazem al stăpînirii cartagineze din insulă.

753 aprilie 21. Dată reținută în mod tradițional de istoriografia antică drept moment al fondării Romei. Tradiția romană, evocînd îndepărtatele origini ale orașului, începe cu fuga lui Enea din Troia, distrusă de ahei la capătul celor 10 ani de asediu, și cu debarcarea acestuia, după multe peregrinări, pe pămîntul italic, la vărsarea Tibrului în Marea Tireniană. Ascaniu, fiul lui Enea, întemeiază orașul Alba Longa, unde vor domni ca regi 12 din descendenții săi ; fiica unuia dintre aceștia, vestala Rhea Silvia, dă naștere la doi gemeni, fii ai zeului Marte, Romulus și Remus, abandonați pe apele Tibrului, găsiți și crescuți de un păstor și hrăniți de o lupoaică într-o peșteră din vecinătatea Palatinului. După ani, la 753 î.e.n., cei doi frați hotărăsc să întemeieze pe Palatin o cetate care va purta numele de Roma, în cinstea lui Romulus. ● În epoca regală (753—510 î.e.n.), cetatea ar fi fost condusă succesiv de 7 regi. Latinului Romulus îi urmează Numa Pompilius, sabin de origine (organizatorul ceremonialului cultelor), Tullus Hostilius, victorios în confruntarea cu sabinii (cucerește orașul Alba Longa), apoi Ancus Marcius, neîntrecut constructor. Celor 4 regi de origine latină sau sabină le-au urmat, potrivit legendei, trei suverani de origine etruscă — Tarquinius Priscus, Servius Tullius (autorul celei mai însemnate reforme a epocii regale, împărțirea populației pe criteriul censitar — în 6 clase și teritorial — în 4 triburi) și Tarquinius Superbus. ● Abia istoriografia sec. 19—20 a dovedit că atît cronologia evenimentelor cît și personalitățile acestei epoci constituie o pură ficțiune. Reconstituirea primelor secole ale istoriei romane s-a făcut tîrziu, în sec. 2—1 î.e.n., cînd, pornind de la o serie de mărturii ale analisticii, istoriografia romană a recompus, în conformitate cu măreția contemporană, începuturile Romei, împletind mitul cu realitatea și idealizînd epoca abordată. Ea a comprimat procese de lungă durată petrecute în societatea romană în sec. 7—5, plasîndu-le în epoca regalității. ● Cercetările arheologice indică unirea așezărilor rurale disparate de pe colinele învecinate Tibrului și constituirea unei cetăți abia în sec. 7 î.e.n., eveniment petrecut sub influența procesului de urbanizare din lumea etruscă. Data constituirii unei așezări de tip urban este coborîtă de diferiții

arheologi la 650, 625 sau chiar 575 î.e.n. ; numele de Roma ar deriva din acela al gintei etrusce Rumlna. Societatea romană trăia, în această etapă, procesul trecerii de la orînduirea gentilică la societatea împărţită în clase. Unitatea de bază a societăţii era ginta, tot mai subminată de familie şi de extinderea proprietăţii private. Populaţia Romei era grupată în 3 triburi, 30 curii şi 300 de ginţi ; în vîrful piramidei sociale se afla regele, secondat de un sfat al bătrînilor — senatul —, alcătuit iniţial din 100, apoi din 300 de membri şi de adunarea cetăţenilor (comitia curiata); populaţia era împărţită în patricieni (cetăţeni cu drepturi depline) şi plebei.

ROMA REPUBLICANĂ

510/509 î.e.n. Potrivit tradiţiei, L. Tarquinius Superbus, ultimul rege de origine etruscă, este izgonit din Roma în urma unei răscoale populare conduse de L. Iunius Brutus ; abolirea regalităţii şi instaurarea formei de guvernămînt republicane. La această dată Roma nu era decît o mică cetate înconjurată de duşmani, un modest oraş-stat din Latium, care nu anunţă prin nimic viitorul destin de excepţie, poate cel mai singular şi strălucit al întregii antichităţi. În cele aproape cinci secole de istorie republicană, Roma parcurge drumul de la o cetate care luptă disperat pentru supravieţuire, la cea de stăpînă a întregii Peninsule Italice (a cărei unitate

o cimentează durabil) pentru ca apoi, un secol mai tîrziu, să devină centrul celui mai puternic şi durabil imperiu al lumii antice. Sistemul organelor statului este cel al unei republici aristocratice ; în principiu poporul roman decidea, în cadrul unor adunări, asupra principalelor probleme ale statului ; de facto, senatul acapara întreaga putere. Puterea executivă se afla în mîna magistraţilor ; alegerea lor anuală, caracterul onorific al magistraturilor (nu exista retribuţie) şi colegialitatea au fost pînă în ultimul veac de existenţă a republicii o obligaţie inexorabilă. Ocupaţia de bază a populaţiei rămîne în acest răstimp agricultura, dominată de mica proprietate ţărănească. Din rîndurile elementului ţărănesc erau recrutate legiunile, garanţia apărării statului şi fierul de lance al expansiunii romane. Extinderea marelui domeniu funciar, ruinarea proprietăţii ţărăneşti, afluxul de sclavi şi sporirea rolului lor în viaţa economică vor duce, din sec. 2 î.e.n., la mari frămîntări sociale.

509—338. Roma face acum primii paşi pe drumul organizării structurii sale interne şi îşi făureşte instrumente ale viitoarelor victorii. Principala problemă a vieţii politice interne o reprezintă lupta dintre plebei şi patricieni, singurii beneficiari ai răsturnării monarhiei, care au monopolizat întreaga putere politică, legislativă, juridică şi religioasă în stat, excluzînd complet plebea. Pe plan extern, Roma respinge tentativele străine de subjugare şi se angajează în lupta pentru hegemonie din cadrul Ligii oraşelor latine din Latium ; drum sinuos, încununat însă în anul 338 de o deplină victorie.

509 î.e.n. Încheierea primului tratat romano-cartaginez. Timp de două secole şi jumătate relaţiile dintre Roma şi Cartagina rămîn paşnice.

496—493. Război între Roma şi Liga Latină.

494/493. Prima secesiune a plebeilor. Retraşi pe „Muntele Sacru" (sau pe Aventin), ei obţin instituirea unei noi magistraturi — tribunatul plebei. Alegerea, anual, din rîndul plebeilor, a doi tribuni sacrosancţi avînd ca principală îndatorire apărarea intereselor clasei lor şi totodată dreptul de a se opune prin veto oricărei hotărîri luate de magistraţi sau senat împotriva unui plebeu. Numărul şi rolul lor sporeşte pe măsură ce adunările

plebeilor pe triburi (concilia plebis tributa) încep să-şi facă auzit glasul în cetate.

474. Înfrîngerea flotei etrusce la Cumae de către Hieron I, tiranul Siracuzei, marchează începutul declinului puterii maritime etrusce.

451. La cererile repetate ale plebei de codificare a legilor cutumiare, este aleasă o comisie de 10 senatori (decemviri legibus scribundis), însărcinată cu redactarea unui cod de legi. În anul următor comisia expune în for un cod de legi (gravat pe 12 table de bronz), numit ulterior „Legea celor XII table". Codul reflectă destrămarea vechilor legături gentilice, consolidarea proprietăţii private, împărţirea societăţii în clase antagonice şi afirmarea familiei drept celulă de bază a societăţii în detrimentul gintei. Apariţia unor legi scrise care enunţă egalitatea cetăţenilor în faţa legii constituie un cert element de progres pentru societatea romană, chiar dacă aplicarea lor rămîne mai mult un deziderat.

447. Instituirea unei noi magistraturi — quaestura — cu atribuţii administrativ-financiare (din 421 accesibilă şi plebeilor).

445. Lex Canuleia anulează interdicţia căsătoriei dintre patricieni şi plebei.

444. Hotărîrea senatului privind posibilitatea înlocuirii celor doi consuli printr-un colegiu al tribunilor militari cu puteri consulare (tribuni militum consulari potestate), magistratură accesibilă şi plebeilor.

443. Data tradiţională a instituirii censurii. Aleşi o dată la 5 ani din rîndul foştilor consuli, pe o durată de 18 luni, cei doi censori au ca îndatoriri : realizarea recensămîntului cetăţenilor (census), înscrierea acestora într-un trib teritorial şi, după avere, într-o centurie, supravegherea moravurilor, iar după 312 alcătuirea listei celor 300 de senatori (primirea şi eliminarea de membri din senat).

406—396. Război între Roma şi Veii, încheiat prin cucerirea oraşului etrusc de către dictatorul M. Furius Camillus (prima personalitate romană căreia, dincolo de legendă, i se poate recunoaşte o existenţă istorică reală).

c. 400. Pătrunderea celților (numiți de romani gali) din Europa Centrală în Peninsula Italică și stabilirea lor în Cîmpia Padului de unde, timp de aproape două secole, vor efectua incursiuni de pradă pînă în Apulia și Sicilia.

393. Potrivit datelor censorilor, statul roman (care se întinde la această dată pe o suprafață de c. 2000 km^2) numără 152 000 cetățeni mobilizabili.

387 iulie. Bătălia de la Allia. Celții îi înfrîng pe romani, cuceresc și jefuiesc Roma, cu excepția Capitoliului.

c. 380. Începe reconstrucția Romei după incendiul galic. Ziduri de piatră înconjoară pentru prima dată cele 7 coline pe care se înalță orașul.

367. Legile lui Licinius și Sextius abolesc tribunatul militar și restabilesc regimul celor doi consuli, stipulînd obligativitatea ca unul dintre aceștia să fie plebeu. Instituirea unei noi magistraturi — p r a e t u r a — care preia atribuțiile judiciare ale consulilor. Tot în 367 sînt create funcțiile celor doi edili curuli, cu atribuții administrative.

356. Plebeii cuceresc dreptul de a fi aleși ca dictatori.

354. Primul tratat dintre Roma și Confederația triburilor samnite.

351. Plebeii dobîndesc dreptul de a ocupa censura ; din 339 ei impun obligativitatea ca unul dintre cei doi censori să fie plebeu.

348. Tratat între Roma și Cartagina, care fixează zonele de influență ale celor două state în Mediterana Centrală.

343—272. Epoca războaielor dintre Roma și Confederația triburilor samnite, conflict decisiv pentru hegemonia Italiei centrale și meridionale.

343—341. Alianța orașului Capua, din Campania, cu Roma declanșează primul război samnit, încheiat cu victoria romană.

340—338. Războiul latinilor. Victoria legiunilor romane pecetluiește hegemonia incontestabilă a Romei în Latium. Dizolvarea Ligii Latine.

338—264. Încheierea confruntării dintre patricieni și plebei prin statuarea deplinei egalități contribuie, la începutul sec. 3 î.e.n., la consolidarea internă a statului. Pe plan extern, Roma destramă puterea acelor popoare care ar fi putut aspira la hegemonia Peninsulei Italice : Confederația triburilor samnite, Uniunea orașelor etrusce, triburile celtice sau cetățile din Graecia Magna, deve-

nind stăpînă necontestată între Alpi şi strîmtoarea Messinei. Contactele tot mai strînse cu civilizaţia greacă stimulează creaţia literară şi artistică proprie. Literatura latină înregistrează în sec. 3 î.e.n. primele ei opere, specifice acestei faze de adaptare şi asimilare a culturii greceşti. Dacă Livius Andronicus, care prin traducere va face cunoscută romanilor O d i s e e a, este mai mult un „educator" decît un creator, Naevius şi Plaut, ambii italici, îşi înscriu numele, primul ca autor al unei epopei naţionale (B e l l u m P u n i c u m), cel de-al doilea drept cel mai mare autor comic roman.

327—304. Al doilea război cu samniţii. În pofida înfrîngerii dezonorante din trecătoarea Caudium (321), Roma încheie victorioasă conflictul care-i asigura dominaţia în Campania şi Apulia.

326. L e x P o e t e l i a P a p i r i a interzice vînzarea debitorului insolvabil ca sclav.

312. Censura lui Appius Claudius Caecus, cea mai însemnată personalitate politică a epocii. De numele său este legată construcţia primei şosele, între Roma şi Capua (Via Appia), şi a primului mare apeduct din Cetatea Eternă (Aqua Appia).

306/305. Tratatul dintre Roma şi Rhodos constituie primul contact diplomatic cu lumea elenistică.

306. Nou tratat romano-cartaginez.

300. L e x O g u l n i a consfinţeşte egalitatea pe plan religios a plebeilor cu patricienii ; primul mare pontif plebeu este cunoscut abia din 254.

c. 300. Roma bate primele monede de bronz.

298—290. Al treilea război cu samniţii. Roma înfruntă o largă coaliţie a popoarelor italice formată din samniţi, sabini, etrusci, gali, hernici ş.a. Bătălia de la Sentinum (295), în care sînt angajate cele mai mari efective militare întîlnite pînă acum pe un cîmp de luptă italic, se încheie cu o răsunătoare victorie romană.

287. Noua secesiune a plebeilor, pe muntele Ianiculum, se încheie cu deplina recunoaştere a egalităţii lor cu patricienii. Hotărîrile plebei (p l e b i s c i t a), întrunită în C o n c i l i a p l e b i s t r i b u t a, devin obligatorii pentru întregul popor roman.

285—282. Război victorios împotriva celţilor din NE Italiei.

282. Izbucnirea conflictului dintre Roma şi Tarent, colonie greacă din S Italiei, prolog al implicării romanilor în lupta pentru hegemonie din Mediterana Occidentală.

280. Răspunzînd chemării Tarentului, Pirus, regele Epirului, debarcă cu o armată în S Italiei. În două bătălii, la Heracleea (280) şi Ausculum (279), Pirus repurtează victorii scump plătite asupra legiunilor romane (victorii à la Pirus).

275. Revenit în Italia după o expediţie de doi ani (278—276) împotriva cartaginezilor din Sicilia, Pirus este înfrînt de romani în bătălia de la Beneventum şi obligat să se întoarcă în Grecia.

273. Tratat de prietenie (amicitia) între Roma şi Egiptul elenistic.

272. Capitularea Tarentului şi desfiinţarea Confederaţiei triburilor samnite. Cu aceste victorii Roma intră în rîndul marilor puteri din bazinul Mării Mediterane.

c. 270. Roma bate primele monede de argint proprii, după model grecesc.

270. Cucerirea coloniei greceşti Rhegion. Roma devine stăpîna întregii Italii între Arno şi Rubicon şi strîmtoarea Messinei.

268. Conform listei censorilor, Roma numără 292 000 cetăţeni mobilizabili.

264—133. Roma dobîndeşte hegemonia deplină în bazinul Mării Mediterane sfărîmînd întîi în apus, în primele două războaie punice, puterea Cartaginei (264—201), eliminînd apoi de pe harta politică Regatul Seleucid, Macedonia elenistică, lumea cetăţilor greceşti. Politica expansionistă prelungită, pe teatre de război tot mai îndepărtate de Italia, afluxul de sclavi, care constituie o mînă de lucru ieftină, declanşează criza agriculturii italice, soldată cu decăderea micii proprietăţi ţărăneşti şi cu extinderea latifundiilor bazate pe munca servilă. Contactul cu Elada, cu lumea elenistică accentuează penetraţia elementelor civilizaţiei elene în cultura romană. ● Cu opera lui Ennius, Annales (Anale), romanii dobîndesc prima mare epopee naţională, iar comediile lui Terenţiu ating adevărate valori clasice. Reacţia la elenizarea vieţii romane domină opera lui Cato cel Bătrîn, apărător, în discursurile sale, al vechii tradiţii şi autorităţii romane, autorul primei lucrări de istorie în limba latină — Origines.

264—146. Epoca războaielor punice. Ciocnirea sferelor de interese ale Romei şi Cartaginei determină confruntarea decisivă pentru hegemonia în bazinul occidental al Mediteranei.

264—241. Primul război punic.

264. Sprijinul acordat de Roma oraşului Messana (= Messina) din Sicilia declanşează primul conflict romano-cartaginez.

263. Sub presiunea armatelor romane debarcate în Sicilia, Siracuza încheie un tratat de alianţă cu Roma.

262. Cucerirea de către romani a oraşului Acragas din Sicilia. Roma începe construcţia primei sale flote de război.

260. Bătălia navală de la Mylae. Roma obţine prima victorie navală din istoria sa.

256. Învingători la Ecnomos, într-una din cele mai mari bătălii navale ale antichităţii, romanii debarcă în Africa de N un corp expediţionar condus de M. Atilius Regulus.

255. Regulus este înfrînt şi capturat de armata cartagineză comandată de lacedemonianul Xanthippos. Eşecul campaniei romane din Africa.

247. Comanda forţelor cartagineze din Sicilia este preluată de talentatul general Hamilcar Barcas.

241. Pierderea flotei în bătălia de la insulele Aegates (= Egadi) sileşte Cartagina să încheie pacea. Sicilia (cu excepţia teritoriului Siracuzei) revine Romei, fiind organizată ca prima provincie romană, iar Cartagina mai este obligată la plata unei despăgubiri de război de 3 200 de talanţi.

241—238. Roma profită de răscoala mercenarilor cartaginezi din Africa pentru a anexa insulele Sardinia şi Corsica, foste posesiuni punice.

237—229. Hamilcar Barcas pune în S Spaniei bazele unui nou imperiu cartaginez.

229—228. Primul război ilir, purtat de Roma împotriva reginei Teuta, marchează cea dintîi intervenţie romană în Peninsula Balcanică.

228. Roma, care în primul război ilir se afirmase ca o apărătoare a oraşelor elene, trimite o solie în Grecia, primită cu onoruri la Corint şi Atena. Acceptarea romanilor ca participanţi la Jocurile Istmice şi la miste-

rele eleusine indică scoaterea lor din categoria popoarelor „barbare".

225—222. Război împotriva celților din N Italiei. După victoria de la Telamon (225), Roma anexează teritoriul dintre Pad și Alpi.

221. Comanda supremă a forțelor cartagineze din Spania este preluată de Hannibal, fiul lui Hamilcar Barcas, care se afirmă în următoarele două decenii drept cel mai periculos adversar cunoscut pînă la acea dată de Roma.

219. Al doilea război ilir ; coasta Illyriei trece sub stăpînirea Romei.

219. După un asediu de 8 luni, Hannibal cucerește orașul iberic Saguntum, preludiu al declanșării unui nou conflict romano-cartaginez.

218—201. Al doilea război punic.

218 (vara). Hannibal traversează Pirineii, forțează trecerea Rhonului și pătrunde peste culmile înzăpezite ale Alpilor, pe neașteptate, în N Italiei. După victoriile de la Ticinus și Trebia, Hannibal se afirmă drept eliberator al popoarelor italice.

217 (iunie). Hannibal nimicește pe malul lacului Trasimene (Etruria) armata consulului C. Flaminius.

216 (august). Bătălia de la Cannae (devenită model al bătăliei de învăluire), cea mai gravă înfrîngere militară din istoria Romei, îl situează pe Hannibal, alături de Alexandru cel Mare și Caesar, în rîndul marilor strategi ai antichității. Roma continuă însă lupta.

215—205. Alianța lui Filip V, regele Macedoniei elenistice, cu Hannibal declanșează primul război macedonean.

212. Cucerirea Siracuzei (care în 215 se alăturase lui Hannibal) de către romani ; cu această ocazie este ucis de un soldat roman celebrul matematician și fizician grec Arhimede.

211. Apariția lui Hannibal la porțile Romei (H a n n i b a l a d p o r t a s) nu duce la despresurarea orașului Capua (aliat cu generalul cartaginez) din Campania, care este cucerit și aspru pedepsit de romani.

210. P. Cornelius Scipio devine, la numai 25 de ani, comandant suprem al forțelor romane din Spania.

207. Bătălia de pe fluviul Metaurus. Armata cartagineză comandată de Hasdrubal, venită din Spania în sprijinul

lui Hannibal, este înfrîntă de romani în Italia Centrală, înainte de a face joncțiunea cu acesta.

206. Victoria lui P. Cornelius Scipio la Ilipa. Sfîrșitul dominației cartagineze în Spania.

204. P. Cornelius Scipio debarcă în Africa de N.

202 octombrie. Bătălia de la Zama, încheiată cu victoria lui Scipio asupra lui Hannibal (rechemat în 203 din Italia).

201. La încheierea păcii, Cartagina pierde toate posesiunile din Mediterană și Spania, predă întreaga flotă și toți elefanții de luptă și se angajează să plătească o despăgubire de război de 10 000 de talanți. ● Cartagina devine o neînsemnată putere locală, lupta pentru hegemonie fiind definitiv tranșată în favoarea Romei, ajunsă acum cel mai puternic stat al Mediteranei Occidentale.

200—197. Al doilea război macedonean. Aliată cu Pergamul, Rhodosul și Liga Etoliană, Roma înfrînge zdrobitor armata macedoneană în bătălia de la Kynoskephalai, devenind astfel arbitrul Peninsulei Balcanice.

197. Teritoriile cucerite în Spania sînt organizate sub forma a două provincii — Hispania Citerior și Hispania Ulterior.

192—188. Război între Roma și Regatul Seleucid. Înfrînt în bătăliile de la Thermopyle (191), Myonesos (190) și Magnesia (190), Antiohos III pierde, în urma păcii de la Apameia, posesiunile din Asia Mică pînă la Munții Taurus, cedează întreaga flotă și plătește o despăgubire de 15 000 de talanți. Statul roman devine arbitrul lumii elenistice.

184. Începutul censurii lui M. Porcius Cato (reprezentant al cercurilor romane conservatoare, îngrijorate de pătrunderea culturii elenistice în Italia), rămasă celebră în analele republicii prin severitatea măsurilor adoptate.

171—168. Al treilea război macedonean. Înfrîntă la Pydna (168), Macedonia este împărțită în 4 regiuni tributare Romei. Sfîrșitul independenței statului macedonean.

167. L. Aemilius Paullus cucerește Epirul, aliat al Macedoniei, distruge 70 de așezări și vinde ca sclavi 150 000 captivi. Printre cei 1000 de ostateci ai Ligii Aheene aduși la Roma se numără și istoricul Polibiu, care va ajunge un apropiat al cercului Scipionilor.

154. În V Peninsulei Iberice izbucnește răscoala lusitanilor împotriva dominației romane. Păstorul Viriathus conduce cu succes războiul din 147 pînă la moartea sa (139).

149—148. Răscoala antiromană a Macedoniei condusă de Andriscos. După reprimarea ei, Macedonia este transformată în provincie romană.

149—146. Al treilea război punic. După o rezistență eroică, Cartagina este distrusă din temelie de forțele romane conduse de P. Cornelius Scipio Aemilianus. Constituirea provinciei Africa.

146. Răscoala Ligii Aheene împotriva Romei se încheie cu distrugerea Corintului și transformarea întregii Grecii în posesiune romană.

143—133. „Războiul Numantiei", numit astfel după Numantia, centrul luptei antiromane a triburilor celtibere din N Spaniei. Cucerirea Numantiei în 133 de către P. Cornelius Scipio Aemilianus marchează sfîrșitul rezistenței organizate a populației autohtone din Hispania.

136—132. Prima mare răscoală a sclavilor din Sicilia, condusă de Eunus și Cleon.

133—31. „Secolul revoluțiilor". Chiar dacă hotarele statului continuă să se lărgească spectaculos, iar Roma este confruntată cu apariția unor dușmani relativ periculoși (cimbrii și teutonii, Mitradate VI Eupator), scena politică internă rămîne domeniul evenimentelor și mutațiilor decisive. Epoca, deschisă de moartea violentă a lui Tib. Gracchus, constituie o perioadă de criză, marcată de puternice conflicte sociale și semnificative restructurări constituționale. Asistăm la cele mai înverșunate răscoale ale sclavilor din întreaga antichitate, apoi la lupta dintre cele două tabere dușmane ale societății — o p t i m a ț i i (forțele conservatoare — nobilimea, senatul) și p o p u l a r i i (noile forțe sociale — cavalerii, vîrfurile muncipale italice, plebea —, avînd ca for Adunarea Poporului), care-și dispută puterea în sîngeroase războaie civile. ● Devenită cel mai important centru al lumii mediteraneene, Roma beneficiază din plin de bogățiile ce se îndreaptă spre ea din toate zonele cucerite. Limba latină, care dobîndește un caracter modern, devine un instrument suplu și adecvat comunicării literare. Lucrările lui Cicero (corespondența, tratatul de retorică, dialogurile filozofice), Sallustiu (monografiile istorice consacrate lui Iugurtha și Catilina) și Caesar (comentariile asupra războaielor galic și civil) sînt capodopere ale prozei latine, ajunsă la ma-

turitate. Aflată încă în perioada căutărilor, poezia înregistrează succese durabile prin Lucreţiu (epopeea didactică De rerum natura), Luciliu (care ridică satira la rangul unui gen literar distinct) sau Catul (cel mai talentat dintre „neoterici").

133—129. Răscoala lui Aristonicos. Fiu al lui Eumene II, Aristonicos denunţă testamentul ultimului rege al Pergamului, care desemnase statul roman ca moştenitor al regatului, şi sub influenţa utopiilor elenistice, încearcă înfiinţarea unui „stat al soarelui" (Heliopolis) bazat pe egalitate şi dreptate socială. După înfrîngerea răscoalei, Pergamul este transformat în provincia Asia, prima posesiune romană din Orientul Apropiat.

133. Tiberius Sempronius Gracchus, tribun al poporului, propune, pentru soluţionarea crizei agrare, o lege stipulînd reîmpărţirea proprietăţii funciare, dar este ucis de reacţiunea senatorială pe Capitoliu, împreună cu 200—300 de adepţi ai săi.

123—122. Ales tribun al poporului, Caius Sempronius Gracchus reia programul reformator al fratelui său ; în cadrul tulburărilor sociale izbucnite la Roma în 121, C. Gracchus este ucis împreună cu 3000 de partizani. Încercările novatoare ale Gracchilor — cea mai importantă tentativă de reforme democratice din istoria republicii — eşuează, dar evidenţiază pregnant necesitatea transformării structurilor sociale.

120. Crearea provinciei Gallia Narbonensis, care asigură legătura dintre Hispania şi Peninsula Italică.

113. Începe incursiunile în regiunea Alpilor ale cimbrilor şi teutonilor, primele populaţii germanice care intră în conflict cu Roma. Cimbrii şi teutonii înfrîng armatele romane la Noreia (113), în Gallia (109), pe Rhône şi la Arausio (105), declanşînd o mare panică la Roma (furor teutonicus).

111—105. Războiul împotriva lui Iugurtha, regele Numidiei, relevă venalitatea nobilimii romane.

107. Primul consulat al lui Caius Marius, învingător al lui Iugurtha. Marius iniţiază cea mai vastă reformă a armatei din istoria republicii.

104—101. Al doilea război al sclavilor din Sicilia, condus de Athenion şi Salvius.

102—101. C. Marius înfrînge în Gallia, la Aquae Sextiae, pe teutoni (102), apoi la Vercellae (101), pe cimbrii pă-

trunși în N Italiei, respingînd astfel prima invazie germanică.

100. Legile propuse de tribunul plebei L. Appuleius Saturninus, sprijinit de pretorul C. Servilius Glaucia, declanșează la Roma primele lupte de stradă dintre optimați și populari.

91. În urma asasinării tribunului plebei M. Livius Drusus, adept al reînnoirii legislației Gracchilor și al acordării de drepturi cetățenești depline populațiilor italice, izbucnește „războiul aliaților".

89. Lex Iulia, urmată de Lex Plautia Papiria, acordă cetățenia romană tuturor populațiilor de la S de Pad. Roma se transformă dintr-un stat-cetate într-un stat teritorial.

89—84. Primul război mitradatic. Mitradate VI Eupator, regele Pontului, devine pentru trei decenii cel mai dîrz adversar al Romei după Hannibal.

88. Război civil, între optimații conduși de L. Cornelius Sulla și popularii conduși de C. Marius. Sulla cucerește Roma și instituie un regim de dictatură personală.

87. După preluarea de către Sulla a comandei operațiunilor împotriva lui Mitradate VI în Grecia și Orient, popularii recuceresc Roma.

82. Debarcat în primăvara anului 83 la Brundisium în în fruntea a 40 000 de soldați, Sulla pătrunde în Roma ; la capătul unui sîngeros război civil, în noiembrie 82 el instituie o dictatură personală.

80—72. Quintus Sertorius continuă în Spania cu succes rezistența armată împotriva regimului instaurat de Sulla.

79. Retragerea lui Sulla din viața politică și stabilirea sa în Campania, unde moare în anul următor.

77. Prima apariție în viața publică, ca orator, a lui Caius Iulius Caesar inaugurează o carieră politică fără egal în istoria republicii romane.

74. Cirenaica și Bitinia devin provincii romane.

74—63. Al treilea război mitradatic, încheiat cu înfrîngerea regelui Pontului și a aliatului său Tigranes II, regele Armeniei, de către L. Licinius Lucullus și Cn. Pompeius.

73—71. Răscoala sclavilor din Italia condusă de Spartacus, cea mai importantă ridicare la luptă a celei mai exploatate clase din istoria antichității.

66. Înfrînt de Cn. Pompeius, Tigranes II devine rege clientelar Romei. Hotarele răsăritene ale statului roman sînt fixate pe Eufrat, care îl desparte de Regatul Part, singura putere a Orientului capabilă să mai înfrunte Roma.

64—63. Reorganizarea Orientului de către Pompei. Regatul Seleucid, Pontul Occidental, Cilicia sînt transformate în provincii romane. Armenia, Commagene, Cappadocia, Regatul Bosporan, Galatia, Osroëne, Iudeea devin regate clientelare.

63. Conspiraţia lui Lucius Sergius Catilina împotriva autorităţii senatoriale, reprimată de consulul M. Ţullius Cicero.

60. Pompeius, Crassus şi Caesar încheie o înţelegere secretă în scopul sprijinirii reciproce în lupta împotriva aristocraţiei senatoriale (primul triumvirat).

59. Consulatul lui Caesar ; adoptarea unor legi favorabile intereselor triumvirilor.

58. Obţinînd pentru cinci ani guvernarea provinciilor Gallia Cisalpina, Gallia Narbonensis şi Illyricum, Caesar iniţiază cucerirea întregii Gallii (58—51).

55. Consulatul lui Crassus şi al lui Pompei ; la sfîrşitul acestuia, Crassus obţine pentru cinci ani administrarea Siriei, Pompei a provinciilor spaniole, iar lui Caesar îi sînt reînnoite pentru alţi cinci ani prerogativele în Gallia. Tulburări politice la Roma.

53. M. Licinius Crassus este înfrînt şi ucis de parţi, în bătălia de la Carrhae (NE Mesopotamiei). Destrămarea triumviratului ; Pompei se apropie de tabăra senatorială.

52. Marea răscoală a galilor, sub conducerea lui Vercingetorix, este zdrobită de Caesar la Alesia. Pompei este desemnat la Roma consul sine collega, cu misiunea de a pune capăt luptelor dintre optimaţi şi populari.

49 ianuarie 7. Printr-un senatus consultum ultimum, Caesar este demis din funcţii, iar Pompei însărcinat cu apărarea republicii.

49 ianuarie 10. Traversînd Rubiconul (cu care prilej rosteşte celebrele cuvinte Alea iacta est), Caesar declanşează războiul civil. Pompei se retrage cu partizanii săi în Grecia.

49 august 2. Caesar înfrînge în bătălia de la Ilerda principala concentrare a forţelor pompeiene din Spania.

48 august 9. Bătălia de la Pharsalos (Tesalia). Pompei este înfrînt de Caesar, apoi asasinat în Egipt din ordinul lui Ptolemeu XIII. Caesar este numit dictator la Roma.

48—47. Războiul alexandrin. Caesar intervine în conflictul dinastic din Egiptul Lagid în favoarea Cleopatrei.

47 mai 21. Revenit în Asia Mică unde Farnace II, fiul lui Mitradate VI, încearcă să recucerească Pontul, Caesar îl înfrînge la Zela (veni, vidi, vici raportează Senatului învingătorul).

46 aprilie. Reorganizaţi în Africa de N de Cato, optimaţii sînt învinşi de Caesar în bătălia de la Thapsus.

45 ianuarie 1. Intră în vigoare calendarul iulian, creat de astronomul Sosigene din Alexandria.

45 martie 17. Ultimii partizani ai lui Pompei sînt înfrînţi în bătălia de la Munda (Spania).

44 martie 15 (Idele lui Marte). Asasinarea lui Caesar la Roma, de către o conjuraţie a senatorilor republicani în frunte cu C. Cassius Longinus şi M. Iunius Brutus. Testamentul lui Caesar, publicat de Marcus Antonius, îl desemnează moştenitor pe nepotul său, Caius Octavianus.

43 noiembrie. C. Octavianus, M. Antonius şi M. Aemilius Lepidus încheie al doilea triumvirat, în vederea „reorganizării statului". În timpul proscripţiilor decise de triumviri îşi găsesc moartea 2000 de cavaleri şi 300 de senatori (printre care şi Cicero).

42. Cassius şi Brutus sînt înfrînţi în bătălia de la Philippi (Macedonia) de armatele triumvirilor.

40. Reinnoirea triumviratului la Brundisium. M. Antonius primeşte administraţia provinciilor orientale, C. Octavianus a celor occidentale, iar Lepidus a Africii. Prin acordul de la Tarent (37) triumviratul este prelungit cu cinci ani.

36. Căsătoria lui M. Antonius cu Cleopatra, regina Egiptului Lagid. Lepidus este obligat de Octavianus să părăsească triumviratul. Întregul Occident este unificat sub autoritatea lui Octavianus.

32. Antagonismul dintre M. Antonius şi C. Octavianus declanşează un nou război civil.

31 septembrie. Bătălia navală de la Actium (V Greciei), soldată cu înfrîngerea lui M. Antonius şi a Cleopatrei.

30 august. Cucerirea Alexandriei de către Octavianus. Sinuciderea lui M. Antonius şi a Cleopatrei. Sfîrşitul

războaielor civile. Egiptul, ultimul stat elenistic independent, devine o provincie romană. Octavianus rămîne unicul stăpîn al statului roman.

PRINCIPATUL

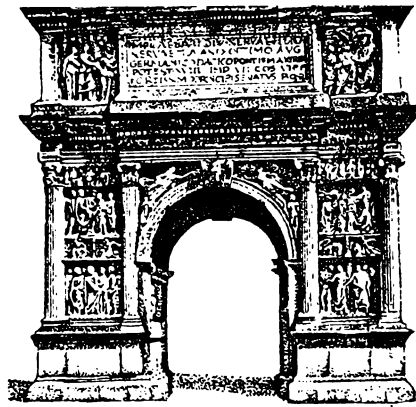

Domnia lui Augustus (27 î.e.n. — 14 e.n.) reprezintă, prin instaurarea unei noi forme de stat, a celei monarhice, o placă turnantă în istoria Romei. Augustus a ales pentru sine termenul de p r i n c e p s, astfel încît primele trei secole ale imperiului au primit din antichitate numele de principat. Rod al violentei crize a societăţii romane din sec. 1, principatul constituie transformarea statului dintr-un organ al aristocraţiei romane (din capitală şi Italia) într-un organ al clasei proprietarilor de sclavi din întregul imperiu. Timp de aproape două sute de ani, în perioada aşa-numitei p a x r o m a n a, înscrisă între domniile împăraţilor Augustus şi Antoninus Pius, statul roman atinge apogeul expansiunii sale teritoriale, al puterii şi al înfloririi civilizaţiei sale. ●La sfîrşitul războaielor civile, Caius Octavianus, fostul triumvir, din punct de vedere juridic doar primul cetăţean al republicii, concentrează de fapt în mîinile sale aproape întreaga putere în stat. În următoarele decenii, prin cumularea treptată a pricipalelor magistraturi republicane, Octavian îşi creează un suport legal, constituţional, puterii sale. După ce la 13 ianuarie 27 Octavian anunţă oficial în Senat hotărîrea de a renunţa la puterile excepţionale deţinute, la 16 ianuarie

Senatul îi acordă numele sacral de Augustus, imperiul proconsular pe 10 ani și administrația provinciilor considerate nepacificate. Anul 27 este considerat data tradițională a începutului principatului. În anul 23 Augustus primește puterea tribuniciană pe viață, imperiumul proconsular nelimitat și asupra provinciilor senatoriale, în 11 î.e.n. i se acordă puterea consulară pe viață iar în 12 î.e.n. preia și titlul de pontifex maximus. ●Anii domniei lui Augustus rămîn și epoca de aur a culturii latine. Ideologia augustană proclamă superioritatea Romei, conștiința misiunii ei divine, reînvierea religiei și moralei strămoșești ; este întreprinsă o vastă acțiune de înfrumusețare a orașelor (în primul rînd Roma), se construiesc noi temple, teatre, amfiteatre, terme etc. Plenitudinea dezvoltării sale cunoaște în această perioadă literatura, care se bucură de patronajul împăratului însuși sau al altor personalități de vază, precum Maecena. Vergiliu (Eneida) și Horațiu (Satire și Ode) în poezie, Titus Livius (Ab urbe condita) în proză conturează imaginea ideală a vechii Rome, exaltă virtuțile strămoșești sau bucuria unei vieți pașnice, austere, topind într-o splendidă unitate mitul, istoria și actualitatea. Dreptul, filologia, filozofia, arhitectura (Vitruviu), geografia (Strabon) își găsesc acum reprezentanți de prestigiu.

26—19 î.e.n. Supunerea triburilor iberice din NV Spaniei. Peninsula Iberică se află acum în întregime sub stăpînire romană.

25. Galatia este transformată în provincie romană.

15—13. Ocuparea ținuturilor dintre Alpi și cursul superior al Dunării, organizate în vremea lui Claudius ca provincia Raetia et Vindelicia.

12—9. Cucerirea regiunii dintre Alpii răsăriteni și Dunărea Mijlocie (viitoarea Pannonie) și alipirea ei provinciei Illyricum.

2. î.e.n. Augustus creează garda pretoriană ca sprijin militar al împăratului la Roma.

6—9 e.n. Puternică răscoală antiromană a triburilor din Pannonia și Dalmația.

8—17 Relegat la Tomis din ordinul lui Augustus, poetul Ovidiu își trăiește ultimii ani ai vieții printre geți și greci, perioadă în care scrie Tristele și Scrisori din Pont.

9. Răscoală antiromană a triburilor germanice. P. Quinctilius Varus este înfrînt în marea bătălie din Pădurea Teutoburg de către principele cherusc Arminius.

14. Censul înregistrează 4 937 000 cetăţeni romani, din care c. 4 milioane în Italia.

14—68. Dinastia iulio-claudică. Instituţionalizarea noului regim politic, cristalizarea nucleului administraţiei centrale a principelui, în care liberţii familiei imperiale deţin un rol important. Pentru provincii, în care se intensifică procesul de romanizare, începe o perioadă de prosperitate. Literatura, intrată în aşa-numita perioadă „de argint", îşi pierde măreţia şi îşi creează un nou stil, căruia îi sînt caracteristice teatralitatea, gustul pentru ornamentul excesiv, pentru formularea scînteietoare şi imprevizibilă. Operele autorilor reprezentativi (Seneca — filosofie şi tragedie, Persius — satira, Lucanus — epopeea istorică) aduc o înnoire estetică prin interesul pentru conflictul pasiunilor şi aprofundarea psihologică.

14—37. Domnia lui Tiberius. Fiu vitreg al lui Augustus, Tiberius a beneficiat înainte de ocuparea tronului de o strălucită educaţie, a acumulat o bogată experienţă pe cîmpul de luptă şi în administrarea statului. Spirit energic şi cumpătat, el a continuat politica lui Augustus de întărire a autorităţii principelui, a îmbunătăţit starea finanţelor statului şi administraţia provinciilor.

15. Constituirea provinciei romane Moesia.

16. Tiberius renunţă definitiv la o politică ofensivă în Germania, retrăgînd trupele pe linia Rinului, care rămîne pentru patru secole graniţa imperiului cu lumea germanică liberă.

17. Transformarea regatelor clientelare Cappadocia şi Commagene din Asia Mică în provincii romane.

17—24. Răscoală antiromană în Africa de N, condusă de numidul Tacfarinas.

21. Răscoală antiromană în Gallia de NE — a treverilor în frunte cu Florus şi a haeduilor conduşi de Sacrovir.

29 sau 30. Data crucificării la Ierusalim, din ordinul prefectului roman al Iudeii, Pontius Pilatus, a lui Iisus din Nazareth. Discipolii lui pun, după moartea sa, bazele unei noi religii în Iudeea, de unde se răspîndeşte treptat în întregul imperiu. Datorită monoteismului intransigent, a moralei sale distincte, a completei respingeri a

panteonului tradiţional roman şi a cultului imperial, a izolaţionismului său, creştinismul devine o religie ilicită, ai cărei adepţi erau toleraţi sau persecutaţi de autorităţi.

31 octombrie 18. Denunţat lui Tiberius, ambiţiosul prefect al pretoriului, Seian, este arestat, judecat şi executat în aceeaşi zi, împreună cu familia, sub acuzaţia de conspiraţie împotriva împăratului.

37—41. Domnia lui Caligula (fiul generalului Germanicus), caracterizată printr-o politică despotică, de inspiraţie orientalo-elenistică, marcată de arbitrariul, extravaganţele şi cruzimile împăratului, de risipa tezaurului şi măsuri fiscale opresive.

41 ianuarie 24. Caligula este asasinat în palatul său din Roma de o conspiraţie a pretorienilor. Claudius, fratele generalului Germanicus, este proclamat împărat de garda pretoriană şi recunoscut, după unele ezitări, de către Senat.

43. Începutul cuceririi Britanniei. SE Angliei este transformat în provincie romană.

43. Licia, regiune muntoasă din SE Asiei Mici este transformată în provincie romană, căreia îi este anexat şi ţinutul învecinat, Pamfilia.

44. Iudeea şi Samaria redevin provincie romană la moartea regelui clientelar Irod Agrippa.

46. Regatul clientelar al Traciei este transformat în provincie romană. Întreaga Peninsulă Balcanică, din Peloponnes pînă la Dunăre, devine o neîntreruptă posesiune romană.

54 octombrie 13. Moartea lui Claudius, otrăvit de Agrippina, soţia sa. Nero, fiul Agrippinei, este proclamat împărat, graţie sprijinului gărzii pretoriene. După moartea lui Burrus şi îndepărtarea lui Seneca, dascălul tînărului împărat, regimul lui Nero evoluează pe linia unui despotism orientalo-elenistic.

61. Răscoală antiromană a populaţiei autohtone din Britannia, condusă de regina icenilor, Boudicca, provocată de jaful şi brutalitatea administraţiei imperiale.

63. Regatul clientelar Pont este transformat în posesiune romană şi alipit provinciei Galatia.

64 iulie 18/19. Izbucneşte un uriaş incendiu care, în 9 zile, distruge două treimi din Roma. Pentru a curma zvonurile care-l învinuiau că ar fi provocat incendiul, Nero

declanşează prima persecuţie împotriva creştinilor, pe seama cărora este pusă această calamitate.

65. Conspiraţie eşuată a lui C. Calpurnius Piso împotriva lui Nero. Filosoful Seneca, poetul Lucanus, senatorul Caius Petronius, prezumtivul autor al Satiriconului, sînt obligaţi să se sinucidă.

66. Pace de compromis între Imperiul Roman şi Regatul Part. Armenia se recunoaşte stat vasal Romei, condus însă de o dinastie parţă. Tiridates I este încoronat rege al Armeniei în forumul din Roma de către Nero.

66. La Caesarea izbucneşte o violentă răscoală antiromană a iudeilor. T. Flavius Vespasianus este numit în 67 comandant suprem al forţelor romane din Orient.

68 martie. C. Iulius Vindex, guvernatorul Galliei Lugdunensis, se revoltă împotriva lui Nero. Lui i se raliază guvernatorul Hispaniei Tarraconensis, S. Sulpicius Galba.

68 iunie 8. Galba este recunoscut la Roma ca împărat de către Senat.

iunie 9. Decretat hostis publicus şi condamnat la moarte de către Senat Nero se sinucide în apropiere de Roma. Sfîrşitul dinastiei iulio-claudice.

68—69. Anul celor patru împăraţi. Prima criză a principatului.

69 ianuarie 1. Aulus Vitellius este proclamat împărat de către legiunile Germaniei Inferior.

ianuarie 15. Galba este ucis în for de către pretorienii răzvrătiţi. M. Salvius Otho este proclamat împărat de către garda pretoriană.

69 aprilie 14. În N Italiei, la Bedriacum, are loc bătălia decisivă dintre armatele lui Otho şi cele ale lui Vitellius. Înfrînt, Otho se sinucide două zile mai tîrziu.

69 (primăvara) — 70 (toamna). Răscoală antiromană a triburilor celtice şi germanice din regiunea Rinului Inferior, condusă de batavul Iulius Civilis, sprijinit de galii treveri şi lingoni.

69 iulie 1. Vespasian, comandantul legiunilor din Iudeea, este proclamat împărat la Alexandria, de trupele din Orient.

octombrie 24. Bătălia de la Cremona (în apropiere de Bedriacum); victoria legiunilor lui Vespasian asupra forţelor lui Vitellius.

69—96. Epoca Flaviilor reprezintă, după tulburările aduse de războiul civil din anii 68—69, o perioadă de stabilitate, reconstrucţie şi prosperitate.

69—79. Domnia lui Vespasianus, primul împărat de origine nesenatorială. Personalitate energică şi lucidă, administrator talentat, Vespasian a reorganizat finanţele şi armata, a completat Senatul cu elemente provenite din rîndul aristocraţiei municipale din Italia şi din provinciile occidentale, a acordat cetăţenia romană oraşelor din Spania.

70 august. Titus, fiul lui Vespasian, cucereşte la capătul unui îndelungat asediu Ierusalimul. Ultimele fortăreţe ocupate de răsculaţi, Herodeium, Machaerus şi Masada, sînt ocupate în anii 72—73.

70. Armenia de la V de Eufrat (Armenia Minor) este alipită provinciei Cappadocia.

74. Ocuparea regiunii dintre Rin, Main şi Neckar (cunoscută sub numele de decumates agri) şi alipirea ei la Germania Superior.

78—84. Cn. Iulius Agricola, guvernator al Britanniei, extinde stăpînirea romană pînă în podişul Scoţiei.

79—81. Domnia lui Titus. General talentat, practic coregent al imperiului alături de tatăl său, Titus se impune ca un om de stat ponderat şi echilibrat.

79 august 24—26. O puternică erupţie a Vezuviului acoperă sub un strat de lavă şi cenuşă trei oraşe din Campania : Pompei, Herculaneum şi Stabiae ; victimele sînt estimate la cca 15 000 (între care şi C. Plinius Secundus, autorul monumentalei Naturalis Historia — Istoria naturală, lucrare enciclopedică în 37 de cărţi).

81—96. Domnia lui Domiţian, fratele lui Titus, se înscrie în tradiţia autocratică inaugurată de Caligula şi Nero. Bilanţul administraţiei sale interne este însă în general pozitiv, iar măsurile militare pe care le-a iniţiat vor facilita politica ofensivă a imperiului urmată de Traian în regiunile carpato-dunărene.

85 iarna. Invazie a dacilor, aliaţi cu sarmaţii şi bastarnii, la S Dunării, în provincia Moesia.

86. Intervenţie personală a împăratului Domiţian pe frontul din Moesia, împărţită cu această ocazie în două provincii de rang consular — Moesia Superior şi Moesia Inferior (în componenţa căreia intră şi Dobrogea).

87—106. Domnia lui Decebal, în timpul căruia statul dac atinge apogeul puterii sale. Timp de două decenii, confruntarea cu Dacia va constitui principala problemă a politicii externe romane.

87. Generalul roman Cornelius Fuscus este înfrînt şi ucis de Decebal. În anul 88 Tettius Iulianus obţine la Tapae o importantă victorie asupra lui Decebal, dar încheie o pace de compromis cu regele dac.

96 septembrie 18. Domiţian cade victimă unei conjuraţii de palat.

96—192. Epoca Antoninilor, „secolul de aur" al imperiului. Statul roman atinge acum apogeul puterii şi expansiunii sale teritoriale. Înflorirea economică a provinciilor favorizează dezvoltarea fără precedent a oraşelor pe întregul cuprins al imperiului. Legată inseparabil de apogeul civilizaţiei urbane şi de progresele procesului de romanizare, are loc maxima răspîndire şi înflorire a culturii greco-romane clasice. Economia este marcată de declinul muncii sclavilor şi progresul colonatului, care devine principala formă de exploatare a muncii umane în agricultura imperiului. În legiuni încep să fie înrolaţi provinciali ; alături de unităţile auxiliare, alcătuite din populaţii războinice puţin romanizate, îşi fac apariţia, din vremea lui Marcus Aurelius, unităţi recrutate printre barbarii din afara graniţelor imperiului. Pe plan extern, toate forţele sînt concentrate în vederea desăvîrşirii sistemului defensiv al limesului care separă lumea romană de cea barbară. ● În cultură, străvechiul spirit italic este prezent în opera lui Tacit, cel mai de seamă istoric al Romei, în satirele lui Juvenal, ultimul mare reprezentant al genului. După ei literatura latină cedează întîietatea celei greceşti, care reînvie cu o extraordinară forţă ; filosofia (stoicul Epictet, sofistul Aelius Aristide), istoria (Appian din Alexandria), proza (Plutarh şi Pausanias), satira (Lucian din Samosata), ştiinţa (medicul Galenus, geograful şi astronomul Ptolemeu) îşi găsesc acum o fericită expresie în limba greacă, în care însuşi Marc Aureliu îşi scrie C u g e t ă r i l e sale.

96—98. Domnia lui M. Cocceius Nerva. La 27 octombrie 97 el adoptă pe unul dintre cei mai talentaţi generali, M. Ulpius Traianus, guvernatorul Germaniei Superior, desemnîndu-l coregent şi succesor la tron.

98 ianuarie 27. Traian, originar din municipiul Italica din S Spaniei, este primul provincial care ocupă tronul. În egală măsură administrator eficient şi excelent militar, Traian este cel mai însemnat cuceritor roman după Caesar. În vremea sa principatul realizează ultimul mare efort ofensiv la Dunăre şi Eufrat.

101—102. Primul război dacic. În primăvara anului 101, Traian traversează Dunărea pe două poduri de vase şi pătrunde în Dacia. Încercarea lui Decebal de a stăvili înaintarea romană în bătălia de la Tapae, din toamna anului 101, eşuează. La începutul anului 102, importante forţe dacice, aliate cu contingente sarmate şi bastarne, atacă prin Dobrogea provinciile sud-dunărene. Bătălia decisivă de pe platoul de la Adamclisi se încheie cu victoria legiunilor romane. După reluarea ofensivei de către Traian, Decebal solicită pacea, care se încheie în condiţii dificile pentru regele dac.

103—105. Arhitectul Apollodor din Damasc construieşte, din ordinul împăratului Traian, un pod de piatră peste Dunăre lung de 1 135 m, între Drobeta şi Pontes, capodoperă a tehnicii romane.

105. Transformarea părţii de NV a regatului clientelar al nabateilor în provincie romană (Arabia).

105—106. Al doilea război dacic. Traian poartă războiul „mai mult cu cumpătare decît cu înfocare". După un prelungit asediu, Sarmizegetusa, capitala regatului dac, este cucerită în vara anului 106, iar Decebal, urmărit de cavaleria romană, se sinucide. Statul dac este desfiinţat, cea mai mare parte a lui fiind transformată în provincie romană.

106—271. Dacia — provincie romană. Populaţia dacă suferă de la început influenţa civilizaţiei romane superioare şi-şi însuşeşte treptat cultura materială, limba, obiceiurile şi credinţele învingătorilor, ceea ce aduce cu sine, treptat, romanizarea autohtonilor. Prin fuziunea elementului dac cu cel roman se constituie populaţia daco-romană de limbă latină, elementul determinant în procesul formării poporului român.

109. Inaugurarea monumentului triumfal de la Adamclisi.

113 mai 12. Inaugurarea la Roma a Columnei lui Traian.

114. Nou conflict între Roma şi Regatul Part. Ocupată de forţele romane, Armenia este transformată în provincie.

115. În teritoriile cucerite la răsărit de Eufrat, Traian creează provincia Mesopotamia.

116. Traian cucereşte Nisibis, Seleucia şi Ctesifon, metropole ale Regatului Part, şi atinge Golful Persic la Charax, creînd provincia Asiria.

117 august 8. În drum spre Roma, Traian se stinge din viaţă în oraşul Selinus din Asia Mică. La moartea lui, Imperiul Roman atinge maxima sa expansiune teritorială (o suprafaţă de 3 300 000 km^2 şi o populaţie de 55 000 000 locuitori) ; 30 de legiuni apără cei aproape 10 000 de km de frontiere ale imperiului, care se întind din Peninsula Iberică pînă la Eufrat şi Tigru, din Scoţia la graniţele Saharei şi la prima cataractă a Nilului.

117—138. Domnia lui Hadrian. El a continuat edificarea aparatului funcţionăresc imperial promovînd cu predilecţie reprezentanţii ordinului ecvestru, a acordat o atenţie deosebită reformării armatei şi dreptului. Pe plan extern, încheie pacea cu parţii, renunţă la ultimele cuceriri ale lui Traian — provinciile Armenia, Asiria şi Mesopotamia —, fixînd graniţa orientală a imperiului pe Eufrat. Cu Hadrian, statul roman trece definitiv la o politică externă defensivă. Este dezvoltat sistemul limesului la zonele de frontieră ameninţate (Britannia, Africa).

121. Hotărîre a Senatului prin care se interzice uciderea sclavilor de către persoane particulare.

132—135. Ultima mare răscoală a iudeilor, condusă de Simon Bar-Kochba.

138—161. Domnia lui Antoninus Pius. Epocă de pace şi prosperitate pentru imperiu.

161—180. Domnia lui Marcus Aurelius. Echilibrul şi stabilitatea relativă a principatului iau sfîrşit.

162—166. Război romano-part. Contraofensiva romană are ca rezultat redobîndirea controlului asupra Armeniei (164), cucerirea Edessei, Seleuciei şi Ctesifonului (165) şi încheierea păcii în anul următor (Armenia şi Osroëne rămîn regate clientelare Romei).

166. Prima menţiune a prezenţei unui sol roman (probabil negustor) la curtea imperială chineză a dinastiei Han de Est (25—220).

167—175. Primul război marcomanic. Invazia quazilor şi marcomanilor în N Italiei declanşează o lungă confruntare cu popoarele de dincolo de limes. Marcus Aurelius

conduce personal, din Pannonia, Noricum şi Raetia, operaţiunile militare împotriva coaliţiei marcomanilor, quazilor şi iazigilor.

175. Uzurparea generalului Avidius Cassius, guvernatorul provinciilor orientale, reprimată la trei luni de la declanşare.

177—180. Al doilea război marcomanic. Ofensiva forţelor romane este întreruptă de moartea împăratului — survenită la 7 martie 180 în castrul de la Vindobona (Viena).

180—192. Domnia lui Commodus. Noul împărat renunţă la politica ofensivă, încheie pacea cu quazii şi marcomanii, revenind la Roma (oraş pe care nu-l mai părăseşte pînă la moarte). Sprijinindu-se pe armată şi pe garda pretoriană, Commodus instituie un regim absolutist în formele teatrale ale monarhiilor orientale.

192 decembrie 31. Moartea lui Commodus marchează sfîrşitul dinastiei Antoninilor şi declanşarea celei de-a doua mari crize a principatului, cu unele trăsături asemănătoare „Anului celor patru împăraţi" (68—69).

193—285. Marea criză a secolului III. După perioada aşanumitei p a x r o m a n a, cuprinsă între domniile lui Augustus şi Marcus Aurelius, istoria statului roman este marcată de profunde frămîntări interne şi grave conflicte militare, care se transformă într-o criză ce afectează întreaga viaţă economică, socială, politică, militară şi spirituală. La sfîrşitul crizei, odată cu domnia lui Diocleţian, vechiul cadru social şi politic al principatului este înlocuit de unul nou, cel al dominatului.

193 ianuarie 1. P. Helvius Pertinax, prefectul oraşului Roma, este proclamat împărat, dar, la capătul a 87 de zile de domnie (28 martie), este asasinat de garda pretoriană. Pretorienii organizează o adevărată licitaţie pentru tron, cîştigată de bogatul senator D. Severus Iulianus, care oferă un donativum de 25 000 de sesterţi de om.

193 aprilie 13. La vestea asasinării lui Pertinax şi a alegerii lui Didius Iulianus, legiunile de la Dunăre îl proclamă împărat pe L. Septimius Severus.

iunie 9. Intrarea lui Septimius Severus în Roma. Excelent militar (cel mai activ împărat după Traian), jurist şi administrator iscusit, el va reuşi să elimine toţi candidaţii la tron (Pescennius Niger, proclamat

împărat de legiunile din Orient, și Clodius Albinus, de cele din Britannia) și să instaureze un regim riguros autoritar.

193—235. Dinastia Severilor. Creșterea și întărirea fără precedent a autorității și poziției împăratului, precum și a administrației sale, în dauna aristocrației senatoriale și a Senatului. Rolul armatei în viața statului sporește sensibil, marcînd trecerea spre o monarhie militară și birocratică. O deosebită atenție acordă membrii dinastiei provinciilor orientale și celor africane. Paralel cu accesul unor reprezentanți ai acestor regiuni în Senat, cunosc o largă răspîndire la Roma influențele culturale și religioase orientale. Domnia împăratului Septimius Severus și a succesorilor săi constituie o perioadă extrem de favorabilă și pentru dezvoltarea Daciei romane. Epoca de aur a dreptului roman, ilustrată de opera juriștilor Papinian, Paulus, Ulpian, Modestin.

197—199. Război împotriva parților ; Septimius Severus repetă campaniile victorioase ale lui Traian și Avidius Cassius, cucerind Seleucia, Babilonul, Ctesifonul ; Mesopotamia devine provincie romană cu reședința la Nisibis.

208. Septimius Severus părăsește Roma pentru o campanie în Britannia. În următorii trei ani au loc lupte împotriva triburilor caledonilor și maeatilor din Scoția. Valul lui Hadrian, distrus la începutul domniei lui Septimius Severus, este reconsolidat.

211 februarie 4. Moartea lui Septimius Severus la Eboracum (=York), în Britannia. Cei doi fii ai săi, Caracalla și Geta, îi succed în calitate de coîmpărați.

212 februarie 26. Din ordinul lui Caracalla, Geta este asasinat în palatul din Roma ; sînt de asemenea uciși c. 20 000 de partizani ai săi.

212. Prin Constituția Antoniniană (C o n s t i t u t i o A n t o n i n i a n a) Caracalla acordă cetățenia romană întregii populații libere din imperiu, cu excepția categoriei „dediticilor". Se încheie astfel procesul de transformare a orașului-stat într-un imperiu universal, dispare diferența dintre locuitorii Romei și Italiei și cei ai provinciilor, dintre cetățenii romani și peregrini.

213. Război la Rin, împotriva alamanilor, încheiat cu victoria romanilor conduși de Caracalla, pe rîul Main.

215. Caracalla pleacă în Orient în vederea unui război împotriva Regatului Part.

217 aprilie 8. În drumul de la Edessa spre Carrhae, Caracalla este asasinat din inițiativa prefectului pretoriului, M. Opellius Macrinus, care este proclamat împărat de trupe. Tronul imperial este pentru prima oară ocupat de un reprezentant al ordinului ecvestru.

218 (primăvara). Profitînd de nemulțumirile provocate de politica lui Macrinus, Iulia Maesa (sora Iuliei Domna, soția lui Septimius Severus) declanșează o rebeliune militară în Orient, proclamîndu-l împărat la 14 ani pe Varius Avitus, nepotul lui Caracalla (numit de posteritate Elagabal) și eliminîndu-l pe Macrinus. Restabilirea dinastiei Severilor pe tronul imperial. Politica autocrată, excesele și excentricitățile împăratului-copil compromit în scurt timp noul regim.

222 martie 11. Revoltă a pretorienilor din Roma soldată cu uciderea lui Elagabal și a mamei sale Iulia Soemias ; vărul său, Severus Alexander, este proclamat de pretorieni împărat la vîrsta de 13 ani. Se renunță la autocratismul lui Elagabal și sînt întreținute relații bune cu Senatul, al cărui prestigiu este sporit.

224. Întemeierea dinastiei sasanide. Imperiul Sasanid, care se substituie celui Part, avînd ca hotare Eufratul și Indusul, se erijează în continuator al tradițiilor Persiei Ahemenide. El devine, pentru patru secole, principalul adversar al Imperiului Roman, apoi al celui Bizantin în Orient.

230. Imperiul Sasanid trece la ofensivă atacînd posesiunile romane din Asia Mică și Siria.

231—233. Contraofensiva romană a lui Severus Alexander în Orient oprește temporar înaintarea sasanidă.

233. O invazie a alamanilor în Gallia îl obligă pe împărat să întrerupă campania din Orient și să se deplaseze la începutul anului 235 la Rin.

235 martie 19. Severus Alexander și mama sa, Iulia Mamaea, sînt uciși la Mogontiacum (=Mainz) de către legiunile din Germania. Sfîrșitul dinastiei Severilor. Maximin Tracul este proclamat împărat de către soldați.

235—284. Epoca „Anarhiei militare", perioadă de neîntrerupte lupte civile și războaie de apărare a hotarelor imperiului, reprezintă etapa acută a crizei sec. III. În

numai 50 de ani se succed peste 25 de împăraţi şi coîmpăraţi, dintre care doar 2 sau 3 nu au sfîrsit violent. Armata se impune în această perioadă ca principal sprijin şi garant al autorităţii imperiale. Din Britannia la Eufrat şi din Mauretania în Egipt, limesul este supus unui continuu asediu şi străpuns în numeroase locuri, forţele invadatoare pătrund adînc în provincii şi chiar în Italia.

235—238. Domnia lui Maximin Tracul. Sprijinindu-se exclusiv pe armată, el duce o politică fiscală apăsătoare pe care o resimt îndeosebi păturile bogate, latifundiare şi municipale.

236/237. Maximin luptă împotriva sarmaţilor şi dacilor liberi în regiunea Dunării Mijlocii.

238 martie. Puternică răscoală împotriva lui Maximin Tracul în provincia Africa. Senatorul Gordian este proclamat împărat, asociindu-şi la domnie pe fiul său. Noul împărat este recunoscut şi de Senatul şi poporul Romei, care-l declară pe Maximin h o s t i s p u b l i c u s. La ştirea morţii celor doi Gordieni în Africa, Senatul numeşte la Roma ca împăraţi cu drepturi egale pe senatorii Pupienus şi Balbinus, care sînt ucişi de pretorieni după trei luni de domnie. Maximin, care pătrunsese cu armata în Italia, este ucis de propriii lui soldaţi la Aquileia.

238. Primul atac la frontiera dunăreană a imperiului al goţilor, stabiliţi către anul 200 în regiunile nord-pontice.

244—249. Domnia lui Filip Arabul.

245—247. Cea mai puternică invazie a carpilor în ţinuturile romane de la Dunăre. În urma luptelor grele duse de Filip Arabul în Dacia şi Moesia, el adoptă titlul de C a r p i c u s M a x i m u s.

248 martie 4. Filip Arabul serbează la Roma cu un fast impresionant împlinirea a 1000 de ani de la întemeierea oraşului.

249 (toamna). Bătălia de la Verona. Filip Arabul este înfrînt şi ucis de către Decius, proclamat împărat de legiunile dunărene.

249/250 (iarna). Invazie puternică a goţilor în Moesia şi Tracia, condusă de Kniva.

250. În regiunile de la E şi N de limesul danubian şi renan au loc ample deplasări şi restructurări de populaţii, în urma cărora noi triburi germanice intră în contact

cu Imperiul Roman : francii, herulii, gepizii, ulterior vandalii.

250. Prima mare persecuţie anticreştină generalizată în întregul imperiu.

251 iunie. Decius este înfrînt şi ucis în bătălia de la Abrittus (Moesia) de goţii conduşi de Kniva ; este primul împărat care cade într-o luptă cu „barbarii".

251—253. Rînd pe rînd sînt proclamaţi de legiuni împăraţii Trebonianus Gallus (251—253), Aemilianus (253), apoi Valerian (253—259), care-şi asociază la domnie pe fiul său Gallienus, încredinţîndu-i apărarea provinciilor din Europa.

253—268. Domnia lui Gallienus. Criza statului roman din sec. 3 ajunge acum la apogeu. Gallienus, unul dintre marii împăraţi romani, încearcă să menţină unitatea imperiului şi să respingă atacurile de la Rin şi Dunăre, iniţiind sub presiunea evenimentelor, o serie de reforme (crearea unui corp mobil de intervenţie compus din cavalerie grea, înlăturarea reprezentanţilor ordinului senatorial de la conducerea legiunilor, accelerarea pătrunderii unităţilor auxiliare recrutate dintre barbari în armata romană).

257. Gallienus poartă lupte în nordul Daciei împotriva dacilor liberi, luînd titlul de Dacicus Maximus.

259. Înfrînt la Edessa, Valerian este făcut prizonier de către suveranul sasanid Şapur I şi moare în captivitate. Gallienus rămîne unicul conducător al imperiului.

259. Generalul Postumus se proclamă împărat şi întemeiază în Gallia, pentru 15 ani, un stat roman independent de autoritatea de la Roma, la care izbuteşte să ralieze Britannia şi N Spaniei.

261. Odenat, principele vasal al Palmyrei, reuşeşte să-i elimine pe uzurpatorii romani din Orient şi să izgonească armatele sasanide, întreprinzînd chiar o campanie în Mesopotamia (262).

266—267. După asasinarea lui Odenat, Zenobia, ambiţioasa lui soţie, se emancipează treptat de sub suzeranitatea romană, vizînd crearea unui mare imperiu palmirean independent în Orient.

267. Marea invazie, pe mare şi pe uscat, a goţilor, aliaţi cu herulii, în Peninsula Balcanică. Gallienus iese învingător în bătălia de pe fluviul Nestos, iar generalii săi distrug flota goţilor din Marea Egee.

268 august. Asasinarea lui Gallienus la Mediolanum (=Milano). M. Aurelius Claudius, originar din Dalmaţia, unul dintre generalii lui Gallienus, este proclamat împărat de către armată.

269. Victoria răsunătoare a lui Claudiu, în bătălia de la Naissus (=Niš), împotriva goţilor şi herulilor care invadaseră Peninsula Balcanică, îi aduce cognomenul Goticul şi pune stavilă, pentru cîteva decenii, atacurilor acestui popor împotriva imperiului.

270—275. Domnia lui L. Aurelianus, originar din Moesia, succesorul lui Claudiu II Goticul.

271. Sub presiunea atacurilor popoarelor migratoare, a dacilor liberi din afara graniţelor provinciei, împăratul Aurelian dispune, în vederea consolidării frontierei pe Dunăre, retragerea armatei şi administraţiei romane din Dacia. Majoritatea populaţiei autohtone, puternic şi irevocabil romanizată, rămîne însă pe loc, continuîndu-şi existenţa neîntreruptă, constituind fundamentul transformărilor etnice, social-economice şi culturale de pe teritoriul românesc, impunîndu-se ca elementul de bază în procesul de formare a limbii şi poporului român.

272. Înfrîngerea regatului Palmyrei. Orientul este reintegrat imperiului.

274. Lichidarea secesiunii Regatului Galic. Gallia şi Britannia sînt reîncorporate imperiului. Aurelian primeşte titlul de restitutor orbis. Adoptă titulatura de Dominus et Deus, pas însemnat pe linia instaurării dominatului.

276—282. Domnia lui Aurelius Probus. El continuă opera lui Aurelian de redresare a statului, respingînd atacurile popoarelor barbare la Dunăre şi Rin, la Eufrat şi la hotarele meridionale ale Egiptului.

282—283. Domnia lui Carus.

283 august. Cei doi fii ai lui Carus sînt proclamaţi coîmpăraţi, Numerianus rămînînd în Orient, iar Carinus în Occident.

284 noiembrie 17. După asasinarea lui Numerianus, trupele îl proclamă împărat pe C. Valerius Diocles (Diocletianus).

285. Bătălia de pe rîul Margus, încheiată cu moartea lui Carinus. Diocletianus rămîne unic stăpîn al imperiului.

Domniile lui Diocleţian şi Constantin cel Mare marchează restabilirea păcii şi depăşirea gravei crize a sec. 3, dar, în acelaşi timp, profunda metamorfoză a statului roman, devenit o monarhie absolută de drept divin. Senatul, toate magistraturile de rezonanţă republicană care se păstraseră în arhitectura principatului au dispărut sau au fost reduse la simple elemente de decor. Locul lor este luat de atotputernicul şi atotcuprinzătorul aparat birocratic ierarhizat şi militarizat, care dirijează şi controlează toate sectoarele vieţii sociale. Armata este supusă şi ea unor profunde modificări, se compune acum din limitanei şi comitatenses (armata de graniţă şi cea operativă), infanteria a cedat primatul cavaleriei. În unităţile, tot mai numeroase, recrutate dintre barbarii de pe ambele părţi ale limesului, care devin principala forţă de şoc, cu greu mai poate fi înţeleasă o comandă în limba latină. Barierele clare dintre diferitele categorii sociale ale principatului dispar în statul autocrat, societatea polarizîndu-se în două mari tabere, honestiores şi humiliores; reprezentanţii colegiilor profesionale sînt legaţi de meseriile lor, colonii îşi pierd şi ei libertatea de deplasare. Latifundiarii îşi consolidează puterea creîndu-şi un aparat de constrîngere propriu, îşi extind domeniile şi influenţa luînd sub ocrotirea lor, în pofida numeroaselor interdicţii ale împăratului, ţăranii din împrejurimi care caută o apărare împotriva funcţionarilor imperiali şi a impozitelor tot mai apăsătoare ale statului. În multe dintre provincii, viaţa urbană, în declin, cedează treptat primatul celei rurale, aşa cum balanţa se înclină încet, dar inexorabil, în favoarea economiei naturale şi

în dauna celei monetare. Multe procese, al căror început poate fi decelat în anii crizei sec. 3, se conturează pregnant în cursul sec. 4 : deplasarea centrului de greutate comercial, militar şi politic al imperiului spre limes, spre axa Rin-Dunăre, coborîrea Italiei la nivelul unei provincii obişnuite, abandonarea Cetăţii Eterne — considerată pînă atunci centrul universului — de către împărat şi curte, stabilirea tot mai durabilă a unor populaţii „barbare" pe pămîntul imperiului. ● Nici viaţa spirituală nu mai seamănă cu cea a secolelor anterioare. Panteonul vechii religii romane, care în vremea principatului tolera sau asimila zei, culte şi credinţe ale populaţiilor supuse din Orient şi Occident, este abandonat în sec. 4 în favoarea unei religii noi, totalitare şi exclusiviste, o religie triumfătoare care, cu numai un secol în urmă, era ignorată sau disprețuită — creştinismul.

284—305. Domnia lui Diocleţian, cel mai important dintre împăraţii iliri. Amplul program de reforme vizînd consolidarea autorităţii imperiale, întărirea coeziunii interne şi sporirea rezistenţei imperiului în faţa pericolului extern reprezintă continuarea, sistematizarea şi instituţionalizarea măsurilor iniţiate de dinastia Severilor şi a celor adoptate sub impulsul necesităţii în vremea „Anarhiei militare". Puterea militară este separată de cea civilă, toate numirile în aparatul administrativ şi militar rămînînd apanajul împăratului. Suprafaţa provinciilor este redusă, numărul lor ajungînd la c. 100, grupate în 12 dioceze (fiecare în frunte cu un vicar). Efectivele militare sporesc la c. 500 000 de soldaţi, numărul legiunilor la c. 60 (mai mici şi mai mobile).

286 aprilie 1. Diocleţian îi acordă lui Maximianus titlul de august şi implicit rangul de coîmpărat, încredinţîndu-i administrarea şi apărarea provinciilor occidentale.

286—288. Maximian reprimă mişcarea bagauzilor din Gallia (amplă acţiune socială care unea ţărani liberi, coloni şi sclavi împotriva marilor proprietari funciari şi a autorităţilor provinciale romane) şi luptă cu succes la Rin împotriva atacurilor burgunzilor, francilor, alamanilor şi herulilor.

293 martie 1. Instituirea sistemului de guvernare al tetrarhiei. Sub presiunea uzurpărilor interne şi a atacurilor continue ale „barbarilor" la hotare, Diocleţian iniţiază

o originală reformă constituțională, sporind la 4 numărul conducătorilor imperiului, grupați acum într-un colegiu. Celor doi augusti (Diocleţian, Maximian) li se adaugă doi cezari, subordonați acestora (Galerius, Constantius Chlorus).

296. Allectus (succesorul lui Carausius, care se proclamase în 286 împărat în Britannia) este înfrînt în bătălia de la Londinium (=Londra) de către Constantius Chlorus. Regatul separatist insular este lichidat, iar provincia reîncorporată imperiului.

297—298. Război victorios împotriva Imperiului Sasanid, purtat de Diocleţian şi Galerius în Mesopotamia. La încheierea păcii, granița răsăriteană a Imperiului Roman este fixată pe fluviul Tigru, iar sasanizii recunosc suzeranitatea romană asupra Armeniei. Maximă expansiune teritorială a Romei în Orient.

299—306. Construcţia termelor lui Diocleţian, unul din cele mai importante edificii ale Romei antice.

303 februarie 23. Emiterea primului dintre cele 4 edicte care condamnă creştinismul inaugurează cea mai amplă şi sîngeroasă persecuţie anticreştină din istoria imperiului.

305 mai 1. În dorința de a impune noul sistem constituțional, Diocleţian, la Nicomedia, şi Maximian, la Mediolanum, abdică în aceeaşi zi. Sfîrşitul primei tetrarhii. Galeriu (în răsărit) şi Constantius Chlorus (în apus) sînt proclamați, în cadrul celei de-a doua tetrarhii, augusti asociindu-şi drept cezari pe Maximin Daia şi Valerius Severus.

306 iulie 25. Moartea lui Constantius Chlorus la Eboracum, în Britannia. Prin proclamarea ca împărat a fiului său, Constantin, de către trupele din Occident, tetrarhia primeşte prima lovitură. Galeriu îl impune pe Valerius Severus ca august al Occidentului şi, silit de împrejurări, îl acceptă cezar pe Constantin.

306 octombrie 28. Maxenţiu, fiul lui Maximian, profitînd de nemulţumirile din Italia, se proclamă p r i n c e p s la Roma şi reuşeşte să-şi impună autoritatea în Spania şi Africa. Războiul civil izbucnit se soldează cu moartea lui Valerius Severus (307), înfrînt de Maxenţiu.

308 noiembrie. În condiţiile destrămării tetrarhiei, Diocleţian, Galeriu şi Maximian se întîlnesc într-o conferinţă la Carnuntum. Liciniu, un ofiţer al lui Galeriu, este

numit august al Occidentului, Galeriu rămîne august al Orientului, iar Constantin (în apus) şi Maximin Daia (în răsărit) sînt confirmaţi cezari. Maxenţiu este declarat uzurpator.

311 mai 5. Moartea lui Galeriu la Nicomedia. Imperiul este împărţit de facto între 4 augusti. Liciniu devine stăpînul provinciilor europene răsăritene, Maximin Daia ocupă după moartea lui Galeriu Asia Mică pînă la Hellespont, Maxenţiu se menţine în Italia şi reuşeşte să reocupe şi Africa, iar Constantin administrează Gallia, Spania şi Britannia.

312. Constantin înfrînge forţele lui Maxenţiu în bătălia de la podul Milvius, la nord de Roma, şi unifică toate provinciile occidentale sub autoritatea sa.

313 februarie-martie. Întrevedere la Mediolanum între Constantin şi Liciniu, încheiată cu adoptarea „Edictului de la Milano". Creştinismul devine o religie egală în drepturi cu celelalte culte din imperiu.

313 primăvara. Război între Liciniu şi Maximin Daia. Victorios, Liciniu rămîne unic împărat al Orientului, iar Constantin al Occidentului.

324. Războiul civil dintre Liciniu şi Constantin. Liciniu se sprijină pe cercurile păgîne ale populaţiei, iar Constantin cel Mare pe cele creştine. Înfrînt, Liciniu este capturat şi executat în anul următor la Tesalonic. Imperiul este reunificat şi supus autorităţii unui singur împărat (situaţie nemaiîntîlnită din 285). Constantin continuă şi desăvîrşeşte toate reformele iniţiate de Diocleţian. Numărul provinciilor este ridicat la 117, grupate în 14 dioceze şi 4 prefecturi.

325. La Niceea, în Asia Mică, este convocat din iniţiativa lui Constantin primul Conciliu ecumenic al bisericii creştine, vizînd restabilirea unităţii bisericii. Tezele presbiteriului Arius (arianismul) sînt repudiate ca erezie, iar acesta exilat. Conciliul pune bazele dogmatice şi canonice ale bisericii creştine.

328 iulie 5. Inaugurarea oficială a podului peste Dunăre, construit de arhitectul roman Theophilus Patricius, între Sucidava şi Oescus, reflectă importanţa dobîndită de regiunile nord-dunărene pentru imperiu.

330 mai 11. Inaugurarea oficială a Constantinopolului ca nouă capitală a Imperiului Roman, mărturie grăitoare a

preponderenței dobîndite de provinciile orientale față de cele apusene.

337 mai 22. Moartea lui Constantin cel Mare. Pe patul de moarte, împăratul este botezat în religia creștină de către episcopul Eusebios. Imperiul este împărțit între fiii săi : Constantin II domnește în Occident (337—340), Constant în Italia (337—350), iar Constanțiu II în Orient (337—361).

337—361. Război împotriva Persiei Sasanide, prilej de uzură a forțelor imperiului.

340. Război civil în Occident. Constantin II pătrunde cu armata în Italia cu intenția eliminării fratelui său Constant, dar este ucis în apropiere de Aquileia. Constant devine împărat al întregii părți occidentale a imperiului.

350 ianuarie 18. Severitatea atitudinii față de armată și austeritatea politicii fiscale a lui Constant declanșează conjurația lui Magnentius, primul uzurpator de origine barbară, care este proclamat împărat în Gallia, fiind recunoscut în scurt timp în întregul Occident. Izbucnirea unui război civil, de care profită alamanii și francii pentru a invada Gallia.

351 septembrie 28. Magnentius este înfrînt de Constanțiu II la Mursa (Pannonia), în cea mai sîngeroasă bătălie a secolului ; învins din nou în Gallia, la Mons Seleuci (353), se sinucide. Constanțiu II devine unic stăpînitor al Imperiului Roman.

360 februarie. Trupele din Occident îl proclamă la Lutetia (=Paris) împărat pe cezarul Iulian, care este recunoscut în noiembrie 361, după moartea lui Constanțiu II, în întregul imperiu.

361—363. Scurta domnie a lui Iulian Apostatul este marcată de o puternică reacție anticreștină și de încercarea de reînviere a cultelor păgîne, a obiceiurilor și moravurilor vechi romane.

363 martie. Începutul unei mari campanii în Mesopotamia, împotriva Imperiului Sasanid. Rănit în lupta de la Maranga, Iulian Apostatul moare cîteva zile mai tîrziu (26 iunie). Sfîrșitul dinastiei constantiniene.

363 iunie 27. Flavius Iovianus, proclamat împărat de către armată, încheie cu Șapur II o „pace de 30 de ani", renunțînd la cea mai mare parte a Mesopotamiei romane și la suzeranitatea romană asupra Armeniei. Iovian

revocă edictele anticreştine ale predecesorului său, acordînd bisericii toate vechile privilegii.

364 februarie 25. Ofiţerul Flavius Valentinianus este proclamat împărat la Niceea de către armată după moartea lui Iovian, numindu-l coîmpărat pe fratele său, Flavius Valens, căruia îi încredinţează guvernarea Orientului, rezervînd pentru sine conducerea Occidentului. Cele două părţi ale imperiului sînt administrate separat (împărţirea curţii şi armatei).

364—375. Domnia lui Valentinian I, ultima perioadă în care Occidentul îşi menţine ascendenţa asupra Orientului. Consolidarea frontierelor renane şi dunărene.

364—378. Domnia lui Flavius Valens în Orient.

367—369. Luptele la Dunărea de Jos ale lui Valens împotriva vizigoţilor, care ameninţau provinciile romane şi-l sprijiniseră pe uzurpatorul Procopius (365—366), se încheie cu o pace de compromis între Valens şi Atanaric.

370/375. În înaintarea lor spre V, hunii nimicesc regatul ostrogoţilor din N Mării Negre condus de Ermanaric şi atacă apoi, în anii următori, triburile vizigote. Pătrunderea violentă a hunilor în regiunile nord-pontice, care declanşează mişcări succesive de populaţii, este considerată data tradiţională a începutului marii migraţii a popoarelor.

375 noiembrie 17. Moartea lui Valentinian I la Brigetio, în Pannonia. Fiul său Graţian devine împărat al Occidentului.

376. Sub presiunea hunilor, numeroşi vizigoţi solicită admiterea lor în sudul Dunării, pe teritoriul imperiului, stabilindu-se în dioceza Tracia. Jaful la care sînt supuşi de către autorităţile imperiale locale declanşează în anul următor o mare răscoală antiromană. Împreună cu sclavii şi colonii care li se raliază, vizigoţii pustiesc Peninsula Balcanică.

378 august 9. În bătălia de la Adrianopol (=Edirne), armata romană este înfrîntă de vizigoţii răsculaţi. Valens moare pe cîmpul de luptă. Prima afirmare a cavaleriei ca forţă hotărîtoare în marile bătălii.

379 ianuarie 19. Generalul Flavius Theodosius este numit coîmpărat de către Graţian, care îi încredinţează provinciile dunărene şi orientale.

379—395. Domnia lui Theodosius I, preocupat permanent

de întărirea capacității de rezistență a imperiului (reforme în domeniul dreptului, fiscalității și finanțelor). În vremea sa se accentuează fenomenul de „barbarizare" a armatei, generalilor germanici revenindu-le un rol tot mai însemnat în stat.

c. 380. Ammianus Marcellinus, ultimul mare istoric roman, se stabilește la Roma, unde va elabora R e s g e s t a e, istoria împăraților de la Nerva (96) la Valens (378).

381 mai-iulie. Are loc la Constantinopol al doilea conciliu ecumenic al bisericii creștine. Condamnarea arianismului și fixarea definitivă a Credo-ului.

382 octombrie 3. Tratat (f o e d u s) între imperiu și vizigoți. Aceștia sînt primii „barbari" care primesc oficial dreptul de a se stabili în calitate de f o e d e r a t i, cu propria lor organizare social-politică, pe teritoriu roman, în schimbul serviciului prestat în armata romană.

383 (primăvara). Magnus Maximus, comandantul forțelor militare din Britannia, este proclamat împărat de trupele din această provincie și recunoscut, după uciderea lui Grațian, în Gallia și Spania.

388. Maximus este înfrînt la Siscia și Poetovio de Theodosius I. Valentinian II, fiul lui Grațian, este reinstalat în partea occidentală a imperiului, dar domnia sa este tutelată de generalul franc Arbogast.

391 februarie 24. Edict imperial prin care se interzice frecventarea templelor și efectuarea jertfelor ; este completat de cel din 8 noiembrie 392 care interzice toate cultele păgîne pe cuprinsul statului. Creștinismul este decretat ca unică religie a Imperiului Roman.

392 mai 15. Asasinarea lui Valentinian II de către generalul franc Arbogast, care-l proclamă împărat pe retorul Flavius Eugenius. Ultima tentativă de restaurare a cultelor păgîne în Imperiul Roman.

394 septembrie 6. Victoria lui Theodosius I asupra lui Eugenius și Arbogast în bătălia de pe rîul Frigidus (în apropiere de Aquileia). Imperiul este reunificat, pentru ultima dată în istorie, sub o singură autoritate.

395 ianuarie 17. Moartea lui Theodosius I la Mediolanum. Imperiul Roman este divizat între cei doi fii ai săi. Flavius Arcadius devine împărat al provinciilor din răsărit, cu capitala la Constantinopol, iar Flavius Honorius al celor din apus, cu capitala la Ravenna. Unitatea teritorială a imperiului este astfel definitiv destrămată.

395—408. Domnia lui Flavius Arcadius este tutelată de camarila curții din Constantinopol.

399—400. Răscoală antiromană a ostrogoților din Asia Mică, condusă de Tribigild. Puternică reacție antigermanică în imperiu.

401. Vizigoții, conduși de regele Alaric, pătrund în Italia, părăsind definitiv partea răsăriteană a imperiului.

408—450. Domnia fiului lui Arcadius, Theodosius II, este tutelată de potentații curții, între care se impune generalul Flavius Ardabur Aspar, fiul unui got și al unei alane.

413—439. Înconjurarea Constantinopolului cu puternice ziduri de apărare, păstrate parțial pînă astăzi („zidul lui Theodosius").

431 iunie. Al treilea conciliu ecumenic, la Efes. Confruntarea dintre adepții lui Nestor (din 428 patriarh al Constantinopolului) și ai patriarhului Alexandriei, Ciril. Nestor este depus și excomunicat, iar învățătura sa (nestorianismul) condamnată.

434. După preluarea conducerii confederației hunice de către Attila, provinciile europene ale imperiului devin, în 441 și 447, ținta unor pustiitoare raiduri ale temuților nomazi.

450 iulie 20. Moartea lui Theodosius II ; sfîrşitul dinastiei teodosiene.

450—457. Domnia lui Marcian. După slăbirea presiunii hune, el încheie tratate cu gepizii şi ostrogoţii.

451 octombrie. Al patrulea conciliu ecumenic la Chalcedon, condamnă doctrina monofizită şi-l depune pe Dioscoros, patriarhul Alexandriei.

454. După înfrîngerea hunilor la Nedao, gepizii îşi extind autoritatea asupra Cîmpiei Pannonice şi a spaţiului intercarpatic al Daciei, locuit de daco-romani.

471. În condiţiile puternicei reacţii antigermanice din imperiu, Leo I îl elimină, cu ajutorul isaurienilor, pe Aspar.

474—491. Domnia împăratului Zenon I (întreruptă în ianuarie 475 — august 476 de generalul Basiliscos). Apogeul influenţei isaurienilor în viaţa politică a imperiului.

488. La instigaţia împăratului Zenon, care îl numeşte magister militum per Italiam, Theodoric, regele ostrogoţilor (474—526), invadează Italia, îl înfrînge pe Odoacru şi pune aici bazele unui puternic regat germanic (493—553). ● După 476, provinciile răsăritene ale Imperiului Roman îşi continuă pentru încă un mileniu, în haine greceşti, în cadrul Imperiului Bizantin, un zbuciumat dar strălucit destin, încheiat dramatic în 1453, prin cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani. În întreaga sa existenţă, Bizanţul se consideră unicul continuator şi moştenitor al Imperiului Roman, Constantinopolul este socotit „noua Romă", împăratul de pe malul Bosforului autointitulîndu-se „urmaşul cezarilor". Chiar dacă pecetea greacă devine tot mai pregnantă, din sec. 6 greaca înlocuind latina ca limbă oficială şi de cultură, tradiţii romane supravieţuiesc în viaţa statală, administrativă, constituţională, în cea socială şi politică.

IMPERIUL ROMAN DE APUS

395—476. Unitatea Imperiului Roman rămîne teoretic necontestată şi după 395. În realitate apar tot mai pregnant separarea şi diferenţierea celor două părţi devenite, practic, două state diferite, a căror politică internă şi externă sînt dictate de necesităţile proprii şi nu de dezideratul salvgardării unităţii. Dacă partea orientală reuşeşte să depăşească treptat criza economico-social-

politică, evoluînd spre o nouă entitate istorică — cea bizantină, în cea occidentală aceasta se agravează subminînd irevocabil posibilităţile de rezistenţă ale statului. Stabilirea compactă, după 406, a unor populaţii migratorii dezmembrează administraţia imperiului, reduce catastrofal resursele materiale şi umane ; distrugerea oraşelor şi satelor, devastarea culturilor, prăbuşirea sistemului monetar accentuează deteriorarea economiei şi trecerea la o economie naturală, fac ca sărăcia să fie tot mai dur resimţită de masele largi. Conflictele sociale iau o amploare fără precedent accelerînd destrămarea autorităţii statale. De la jumătatea sec. 5, Mediterana încetează definitiv (după aproape opt secole) de a mai fi o mare romană, legăturile dintre bazinul occidental şi cel oriental se întrerup, axa comercială meridională dispare. Deja existentă, diferenţierea de ordin lingvistic şi cultural dintre cele două părţi ale imperiului capătă acum o pregnanţă deosebită. „Opţiunea" Occidentului pentru limba şi civilizaţia latină este la fel de categorică ca şi aceea a Orientului pentru cea greacă ● În faţa împresurării barbare, biserica occidentală are un rol esenţial în păstrarea şi propagarea culturii şi gîndirii antice, de la care ea însăşi se revendică acum. Prin sinteza filosofică a lui Aurelius Augustinus şi poezia lui Prudentius, noua orientare atinge valori artistice de mare autenticitate, iar prin Orosius şi Salvianus îşi apropie şi domeniul istoriei.

395—423. Domnia împăratului Flavius Honorius, tutelată de generalii care s-au succedat la conducerea armatelor (vandalul Stilicon, Olympios, apoi Constantius).

401. Vizigoții în frunte cu Alaric părăsesc Peninsula Balcanică pătrund în Italia și asediază fără succes Mediolanum. După bătălia nedecisă de la Pollentia (402), victoria repurtată de generalul Stilicon la Verona (403) îi obligă pe invadatori să se retragă în regiunea Savei.

405—406. Invazie a ostrogoților din Pannonia, conduși de Radagaisus, în N Italiei ; înfrîntă de Stilicon în lupta de la Faesulae (=Fiesole).

406 decembrie 31. Vandalii conduși de regele Gundericus, aliați cu alanii și suebii, traversează, în migrația lor spre apus, sub presiunea hunilor, Rinul Mijlociu și invadează Gallia. Statul roman se dovedește incapabil să mai respingă aceste populații și să oprească stabilirea lor pe teritoriul său.

407. Retragerea legiunilor din Britannia (angajate acum în operațiuni pe continent) marchează sfîrșitul dominației romane în insulă, care rămîne prada atacurilor picților, scoților, saxonilor și anglilor.

409—411. Vandalii, suebii și alanii, pătrunși în Gallia, traversează Pirineii și se stabilesc în Peninsula Iberică.

410 august 14. Cucerirea Romei de către Alaric. Timp de trei zile orașul este victima jafului vizigot. Pentru prima dată, după opt secole, „Cetatea Eternă" este ocupată de un cuceritor străin, lovitură puternică pentru prestigiul imperiului.

411. Vizigoții părăsesc Italia, invadează Gallia meridională apoi, în 415, Spania.

413. Burgunzii se stabilesc pe teritoriul imperiului în regiunea Rinului Mijlociu, creînd un regat federat cu centrul probabil la Worms.

418. Vizigoții, reveniți din Hispania, se stabilesc ca f o e d e r a t i ai Imperiului în SV Galilei și pun bazele unui regat cu reședința la Tolosa (Toulouse) ; în 439 Regatul Vizigot denunță f o e d u s-ul cu Roma și își extinde posesiunile în dauna celor imperiale.

425—455. Domnia împăratului Valentinian III. Regența este exercitată pînă în 437 de mama sa Galla Placidia, dar autoritatea reală aparține unor generali precum Felix (m. 430), Bonifatius (m. 432), apoi Aëtius.

426. Aurelius Augustinus încheie redactarea operei sale capitale De civitate dei (Cetatea lui Dumnezeu).

429 mai. Vandalii, conduşi de regele Genseric (428—477), părăsesc Spania sub presiunea romanilor şi suebilor şi traversează Gibraltarul, debarcînd în Africa de N, unde întemeiază un regat „barbar" independent, ce va dăinui pînă în 534. Stăpîni ai unei puternice flote, vandalii organizează în deceniile următoare expediţii de jaf în Mediterana Occidentală, întrerupînd practic legăturile maritime dintre Imperiul Roman de Apus şi cel de Răsărit.

434. În fruntea confederaţiei triburilor hunice din Pannonia se impune Attila. Controlînd un imens teritoriu între Rin, Dunăre, Volga şi Caucaz, subordobîndu-şi alte popoare migratoare (ostrogoţii, herulii, gepizii, alanii), hunii ating acum apogeul puterii, întreprinzînd pustiitoare raiduri în teritoriul roman.

435—437. Reizbucnirea mişcării bagauzilor în Gallia şi Spania.

436. Aëtius, cel mai important general al epocii, nimiceşte, cu ajutorul hunilor, Regatul Burgund de pe Rinul Mijlociu ; restul burgunzilor este stabilit în 443 în Sapaudia (Savoia), unde constituie un nou stat, cucerit în 534 de franci.

438. Se încheie compilarea Codexului Teodosian (culegere de constitutiones imperiale promulgate după 312), realizată din însărcinarea împăratului Theodosius II. Publicat aproape concomitent în Orient (438) şi Occident (439), Codexul stă la baza legislaţiei celor două imperii, apoi, în secolele următoare, va servi drept fundament organizării juridice a regatelor „barbare" germanice.

442. Tratat între vandali şi Roma. Pentru prima dată Imperiul Roman de Apus recunoaşte independenţa unui stat germanic constituit pe teritoriul său.

451. Hunii, conduşi de Attila, aliaţi cu gepizii, ostrogoţii şi herulii, invadează N Galliei. Pe Cîmpiile Catalaunice, în una dintre cele mai mari bătălii ale antichităţii, armata romană — cu contigente vizigote, france, burgunde, alane — comandată de Aëtius, forţează retragerea lui Attila. Ultima mare victorie a armatelor romane în Occident.

453. Moartea lui Attila. Destrămarea Imperiului Hun.

455 martie 16. La 6 luni de la asasinarea lui Aëtius, Valentinian III este ucis de partizani ai acestuia. Sfîrşitul dinastiei teodosiene.

455 iunie 2—6. Vandalii conduşi de Genseric ocupă Roma şi jefuiesc sistematic oraşul. După această dată Genseric ocupă şi restul Africii romane şi organizează raiduri navale în Sicilia, Italia şi Spania, iar din 467 jefuieşte şi coastele Greciei.

455—476. Procesul de destrămare a Imperiului Roman de Apus se accelerează. Autoritatea centrală devine nominală, împăraţii — simple marionete ale potentaţilor militari „barbari" sau romani. Regatele „barbare" de pe teritoriul imperiului îşi extind suprafaţa în dauna provinciilor romane, în timp ce noi populaţii germanice se stabilesc durabil în Occident (franci, heruli, saxoni, alamani ş.a.).

456. Generalul Flavius Ricimer, fiul unui principe sueb şi al unei prinţese vizigote, este recunoscut m a g i s t e r m i l i t u m şi rămîne pînă la moarte (472) adevăratul stăpîn al Imperiului Roman de Apus, guvernînd în umbra împăraţilor numiţi de el : Flavius Maiorianus (457—461), Libius Severus (461—465), Procopius Anthemius (467—472), Anicius Olybrius (472).

476 septembrie 4. Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus, este detronat de scirul Odoacru, căpetenia mercenarilor germanici, care trimite insignele imperiale la Constantinopol. Instaurarea dominaţiei germanice în Italia. Sfîrşitul Imperiului Roman de Apus. Elemente ale civilizaţiei romane vor supravieţui însă şi, înglobate în noile structuri economice, politice şi spirituale „ale noilor regate barbare", vor contribui la modelarea noii lumi — cea medievală.

CARTAGINA

814 î.e.n. Data tradiţională a fondării, pe coasta Africii de N (pe un promontoriu din vecinătatea oraşului Tunis de astăzi), de către navigatori fenicieni din Tir, a Cartaginei (Quart Hadašt = Oraşul Nou). Cele mai vechi vestigii arheologice descoperite în sec. 19—20 pe locul vechii metropole datează din a doua jumătate a sec. 8 î.e.n., ceea ce a determinat pe mulţi cercetători să coboare data întemeierii în această perioadă. Timp de două sute de ani, colonia feniciană rămîne dependentă de metropola ei, Tir, impunîndu-se ca un punct de oprire în drumul spre Spania.

sec. 8 î.e.n. Continuă colonizarea feniciană în Mediterana Occidentală ; sînt astfel întemeiate Tharros, Sulcis, Cagliari în Sardinia, Motya (Motie) în Sicilia, Sexi, Traymar şi Los Toscanos pe litoralul mediteranean al Spaniei, precum şi contoare în insula Malta. Fenicia devine tributară statului asirian.

sec. 7—6. Începe decăderea oraşelor feniciene, care sînt incluse în imperiile Asirian, Neo-Babilonian, apoi Persan şi al căror rol politic şi economic în Marea Mediterană încetează. Încercările de redobîndire a independenţei — răscoalele antiasiriene ale Sidonului (677—676 î.e.n.) şi Tirului (671), revolta Tirului împotriva lui Nabucodonosor II (586—574) — eşuează. După pierderea independenţei metropolelor asiatice, Cartagina

devine către sfîrşitul sec. 7 cel mai important oraş-stat din Mediterana Occidentală şi preia treptat hegemonia asupra factoriilor şi coloniilor feniciene din această regiune, punînd astfel bazele unui imperiu maritim propriu. Cartagina trece apoi la crearea de colonii proprii, în Sardinia (Monte Sirai), Insulele Baleare, Sicilia (Palermo, Solunte), Africa de Nord (Tipasa, Mersa).

c. **600.** Fondarea, de către ionieni din oraşul Foceea din Asia Mică, a coloniei Massalia (=Marsilia) la vărsarea fluviului Rhône. Antagonismul dintre coloniile greceşti şi cele punice se adînceşte, transformîndu-se într-un conflict care va dura aproape patru secole. Cartagina va găsi un aliat de nădejde în oraşele etrusce, iar cetăţile greceşti vor apela la sprijinul metropolelor lor, al statelor elenistice şi, în final, la ajutorul Romei. Principalul teatru de confruntare va fi Sicilia, împărţită între puni (treimea apuseană) şi greci (restul insulei).

c. **550.** Expediţii ale generalului Malchos în Sicilia şi Sardinia pentru consolidarea stăpînirilor cartagineze. Încercarea sa de a stabili, sprijinit de armată, un regim de tiranie la Cartagina eşuează, iar Malchos este ucis (c. 510).

c. **540.** Bătălia navală din dreptul coloniei foceene Alalia (= Aleria), din insula Corsica, dintre flota greacă şi cea cartaginezo-etruscă, are ca rezultat eliminarea coloniştilor eleni din Corsica şi Sardinia, care rămîn pentru 3 secole în sfera de influenţă cartagineză.

509. Încheierea, potrivit informaţiilor lui Polibiu, a primului tratat dintre Cartagina şi Roma, care stabilea sferele de influenţă ale celor două state în Mediterana Occidentală.

520—450 î.e.n. Navigatori cartaginezi întreprind îndepărtate expediţii în Oceanul Atlantic. Plecat din Gades (= Cadix), Himilcon explorează coasta apuseană a Galliei şi litoralul Britanniei, pătrunzînd pînă în Marea Nordului, iar Hanno, cu 50 de nave, înconjoară Africa de V atingînd Golful Guineei (litoralul Sierrei Leone). Descrieri ale călătoriilor întreprinse de ei au cunoscut o largă circulaţie în antichitatea clasică.

sec. 5—3 î.e.n. Înflorirea şi apogeul statului cartaginez. Cartagina include coloniile feniciene din Mediterana

Occidentală într-un imperiu maritim propriu, care înglobează Corsica, Sardinia, Sicilia Occidentală, Insulele Baleare, coastele Spaniei, litoralul african din Cirenaica pînă la Oceanul Atlantic. Autoritatea ei se extinde și asupra hinterlandului african, transformînd seminţiile libiene, numide și maure în populaţii tributare. O agricultură înfloritoare, un monopol comercial atotputernic, ateliere meșteșugărești rentabile transformă Cartagina într-o metropolă a Mediteranei, cu o populaţie cuprinsă între 200 000 și 400 000 de locuitori. Organizarea de stat este aceea a unei tipice republici oligarhice. Puterea executivă este deţinută de 2 magistraţi aleși anual (sufeţi), secondaţi de un senat (Marele Consiliu) format din c. 300 de persoane alese din rîndul celor mai importante familii de latifundiari sau de negustori ; Sfatul Bătrînilor (30) deţine iniţiativa legislativă, iar un sfat constituit din 104 cetăţeni exercită puterea judecătorească ; Adunării Poporului îi rămîne o putere mai mult nominală. O armată de mercenari (libieni, iberi, baleari, mai tîrziu gali, greci și italici), comandată de ofiţeri și generali cartaginezi, o flotă de război cvasipermanentă, de 200 de nave, asigurau coeziunea vastului imperiu.

480. Amplă ofensivă cartagineză în Sicilia, desfășurată concomitent cu campania regelui persan Xerxe I împotriva Greciei ; izvoarele antice avansau deja informaţia unei coordonări persano-punice a atacului din anul 480 împotriva lumii elene. Victoria hotărîtoare de la Himera a lui Gelon, tiranul Siracuzei, asupra lui Hamilcar, fiul lui Magon, stăvilește pentru 7 decenii politica expansionistă cartagineză în insulă.

409—405. Puternică ofensivă punică în Sicilia Orientală, condusă succesiv de generalii Hannibal și Himilcon ; cucerirea oraşelor grecești Selinus, Himera, Acragas, Gela, Camarina. Tratatul de pace încheiat de Dionysios I, tiranul Siracuzei, cu Cartagina îi recunoaște metropolei punice stăpînirea Siciliei Occidentale.

405—367. În timpul guvernării tiranului Dionysios I, Siracuza respinge toate încercările Cartaginei de a modifica statu-quo-ul în Sicilia.

348. Tratat între Cartagina și Roma (al doilea — potrivit adepţilor informaţiei lui Polibiu, primul menţionat de Titus Livius și Diodor din Sicilia), care fixează zonele

de influență ale celor două state în Mediterana Occidentală. Cartagina recunoaște hegemonia Romei în Latium și permite accesul negustorilor romani în Sicilia și la Cartagina ; Sardinia, Spania și Africa de N le sînt însă interzise.

340. Victoria de la Crimisos a lui Timoleon, conducătorul Siracuzei, asupra cartaginezilor anihilează noua ofensivă a acestora în Sicilia. Pacea din 338 recunoaște rîul Halycos ca graniță dintre puni și greci în insulă.

310. În contextul unei noi ofensive, forțe cartagineze asediază Siracuza. Agatocle, tiranul Siracuzei, concepe un plan îndrăznet și, străpungînd blocada cartagineză, debarcă cu un corp expediționar grec în Africa de N, transformînd teritoriul punic în teatru de război (drum urmat apoi, în 256, de Regulus și, în 204, de P. Cornelius Scipio). Rezistența cartagineză îl determină însă, după trei ani de lupte, să revină în Sicilia și să încheie în 306 pacea pe baza statu-quo-ului.

306. Nou tratat cartaginezo-roman.

279. În condițiile prezenței în Italia a lui Pirus, regele Epirului, Cartagina încheie un nou tratat cu Roma.

278—276. La chemarea cetăților grecești din Sicilia, Pirus debarcă în insulă, ia conducerea coaliției anticartagineze și cucerește orașele Selinus, Segesta și Palermo ; eșecul înregistrat la asediul orașului Lilybaeum îl determină să părăsească însă Sicilia ; după plecarea lui, Cartagina recucerește pozițiile pierdute.

264—146. Epoca războaielor punice. Interferența în Sicilia a sferelor de influență ale Romei (devenită stăpîna necontestată a Peninsulei Italice) și Cartaginei declanșează, după aproape trei secole de relații pașnice, confruntarea decisivă pentru hegemonia bazinului occidental al Mediteranei. În primele două războaie (264—241 și 218—201), perioada cea mai dramatică, dar și cea mai glorioasă a istoriei sale, Cartagina dă dovada unei impresionante vitalități, punînd în pericol însăși existența statală a Cetății Eterne.

264—241. Primul război punic. Intervenția în Sicilia a unei armate romane, venite în ajutorul mamertinilor din Messana, constituie pretextul unui conflict ce se profila ca inevitabil. Cartagina nu reușește să-și impună

incontestabila superioritate navală de la începutul războiului, cedînd în cele din urmă în fața tenacității soldatului roman. Epuizarea resurselor o obligă, după înfrîngerea navală de la insulele Aegates (= Egadi), să solicite pacea.

241. Prin tratatul de pace romano-cartaginez, metropola punică abandonează toate posesiunile din Sicilia și este obligată la plata unei despăgubiri de război de 3 200 de talanți de argint.

241—238. Imposibilitatea de a plăti solda mercenarilor repatriați din Sicilia declanșează o puternică răscoală în Africa de N, în timpul căreia însăși Cartagina este asediată. La capătul unui război sîngeros de trei ani, generalii Hamilcar și Hanno înfrîng forțele răsculaților, conduse de libianul Mathos și grecul Spendios, sprijiniți de triburi libiene și de unele orașe punice nemulțumite de hegemonia Cartaginei.

238. Profitînd de angajarea Cartaginei în războiul african, Roma ocupă Corsica și Sardinia, vechi posesiuni punice, și impune metropolei africane o despăgubire suplimentară de 1200 de talanți.

237. Numit strateg al Hispaniei, Hamilcar Barcas inițiază o politică expansionistă în S Peninsulei Iberice pentru a compensa pierderile suferite prin părăsirea Siciliei, Corsicii și Sardiniei. Această politică este continuată după moartea lui (229 î.e.n.) de Hasdrubal, ginerele său, apoi, din 221, de fiul său, Hannibal, devenit comandant suprem al forțelor cartagineze din Spania.

218—201. Al doilea război punic. Refacerea rapidă a Cartaginei, consolidarea noului ei imperiu în Peninsula Iberică, teama Romei de renașterea puterii punice și de ambițiile tînărului ei strateg declanșează o nouă confruntare între cele două mari puteri. Dacă Italia va rămîne, grație geniului lui Hannibal, principalul teatru de război în perioada 218—204, operațiunile militare se vor desfășura în întreaga Mediterană Occidentală, în Spania, Sicilia, N Peninsulei Balcanice, Africa de N. Supremația maritimă aparține însă de această dată Romei.

216. Bătălia de la Cannae. Străbătînd în marș forțat drumul de la Pirinei la Alpi, Hannibal încearcă să în-

lături hegemonia romană pe pămîntul Italiei, trecînd drept eliberator al popoarelor italice. Victorios în confruntările din 218 — Ticinus şi Trebia şi 217 — lacul Trasimene, el provoacă Romei, la Cannae, în Apulia, cea mai gravă înfrîngere militară din întreaga ei istorie. Geniul militar şi politic al lui Hannibal îl situează, alături de Alexandru cel Mare şi Caesar, printre marii cuceritori ai antichităţii. Insuficienţa forţelor sale, tenacitatea Romei şi fidelitatea aliaţilor ei italici fac ca încleştarea de la Cannae (devenită model al bătăliei de învăluire în istoria artei militare) să nu schimbe însă soarta războiului.

202. Bătălia de la Zama Regia. Debarcat în 204 în N Africii, P. Cornelius Scipio obţine asupra lui Hannibal, revenit în grabă din Italia, o victorie care sileşte Cartagina să solicite pacea.

201. Încheierea păcii romano-cartagineze. Metropola punică renunţă la toate posesiunile din Mediterana şi din Spania, pierde o parte a teritoriului ei african în favoarea regelui numid Masinissa (aliatul Romei), este obligată să predea întreaga flotă şi elefanţii de luptă şi să plătească o despăgubire de război de 10 000 de talanţi. Redusă la teritoriul din Africa, fără dreptul la politică externă independentă, Cartagina devine o putere locală.

196. Ales sufet al cetăţii, Hannibal întreprinde o serie de reforme economice, fiscale, constituţionale, cu caracter democratic, vizînd refacerea puterii cartagineze ; va stîrni astfel atît animozitatea oligarhiei cartagineze cît şi suspiciunea Romei.

195. Ameninţat de a fi predat romanilor, Hannibal se refugiază la curtea suveranului seleucid Antioh III cel Mare, apoi, după 188, în Armenia, ulterior în Bitinia — la regele Prusias I. În 183 este silit să se sinucidă pentru a nu fi predat soliei romane El rămîne cea mai strălucită şi vestită personalitate din istoria Cartaginei.

193—152. Masinissa, rege al Numidiei, anexează o serie de teritorii aparţinînd statului cartaginez. Hotărîrea Cartaginei din 151/150 de a se apăra constituie pentru Roma pretextul multdorit pentru a-i declara un nou război.

149—146. Al treilea război punic. La capătul unei eroice, dar zadarnice rezistenţe, Cartagina este luată cu asalt

de P. Cornelius Scipio Aemilianus și distrusă din temelii. Teritoriul ei va forma noua provincie romană Africa. Admirați de romani pentru eficiența agriculturii practicate, meșteșugari ingenioși, neîntrecuți navigatori și comercianți, războinici mediocri, cartaginezii nu au lăsat posterității dovezile de creație spirituală așteptate de la o civilizație înfloritoare cu o existență de peste jumătate de mileniu.

sec. 1 î.e.n. (a doua jumătate). Sub Caesar și Augustus ia ființă, pe locul Cartaginei, Colonia Iulia Carthago (capitală a provinciei Africa), care devine în următoarele două secole unul dintre marile centre urbane ale Imperiului Roman, alături de Alexandria, Antiohia și Bizanț. Orașul, cucerit de vandali în 439, este reocupat de bizantini în 533, pentru a cădea în 698 sub dominația arabă.

NUMIDIA

sec. 5—3 î.e.n. Numidia, regiune istorică antică în N Africii (pe teritoriul actual al Algeriei răsăritene și al Tunisiei apusene), cuprinsă între Mauretania (în V) și Cartagina (în E), este locuită de triburi berbere nomade și seminomade de origine hamită (numele de numizi își are originea în grecescul n o m a d e s) aflate în sfera de influență politică și culturală a Cartagini ; reputata cavalerie numidă pune la dispoziție unități de elită armatei cartagineze.

218—201. În cursul celui de-al doilea război punic, se impun două căpetenii numide — Masinissa, conducătorul triburilor masililor din E, și Syphax — al masaisilor din V. Educat la Cartagina, Masinissa luptă în 212—211 în Spania alături de puni, dar în 206 trece în tabăra romană, contribuind la încheierea victorioasă a expediției din Africa a lui P. Cornelius Scipio și la înfrîngerea lui Hannibal la Zama (202) ; căsătorit în 206 cu fiica unui general cartaginez, Syphax rămîne pînă la sfîrșitul războiului aliatul Cartaginei.

203—148. Domnia lui Masinissa. După ce îl elimină, cu ajutor roman, pe Syphax și cucerește reședința acestuia, orașul Cirta, Masinissa este recunoscut la sfîrșitul celui de-al doilea război punic drept rege al Numidiei și aliat al Romei. Deschis atît civilizației elenistice cît și celei punice (inscripțiile vremii sînt scrise în libiană și punică), Masinissa, sigur de sprijinul roman, pune bazele unui regat prosper ale cărui hotare le extinde în dauna Cartaginei. Încercarea sa de a ocupa în 150 Thugga duce la un război cu Cartagina, folosit de Roma drept pretext pentru declanșarea celui de-al treilea război punic (149—146).

148—118. Micipsa, succesorul lui Masinissa, rămîne fidel politicii precursorului său ; ca rege clientelar Romei, trimite în Hispania trupe care participă la luptele împotriva lui Viriathus (142—141) și la asediul Numantiei (133). Statul numid are acum ca vecini Mauretania, în apus, și provincia romană Africa, în răsărit.

118. La moartea lui Micipsa, Numidia este împărțită între fiii săi, Hiempsal și Adherbal, și nepotul său, Iugurtha. Ambițios și abil, Iugurtha, care participase în fruntea unui detașament numid la asediul Numantiei și stabilise legături cu numeroși reprezentanți ai nobilimii romane, își elimină coregenții (îl asasinează pe Hiempsal, apoi îl izgonește pe Adherbal), rămînînd în 112 singurul stăpîn al regatului. Uciderea negustorilor italici din Cirta (reședința lui Adherbal) determină Roma în 111 să-i declare război (B e l l u m I u g u r t h i n u m). Bun cunoscător al moravurilor aristocrației romane, Iugurtha reușește ca, prin diplomație și mai ales prin corupție, să facă să eșueze toate campaniile întreprinse împotriva

lui. Războiul ia o turnură defavorabilă lui Iugurtha odată cu preluarea comenzii supreme de către energicul şi talentatul Caius Marius. Înfrînt, izolat, Iugurtha se refugiază la curtea regelui Mauretaniei, Bocchus I. Acesta îl predă în 105 locotenentului lui Marius, L. Cornelius Sulla. După ce este purtat în triumful lui Marius prin Roma, este ucis, 10 zile mai tîrziu, în temniţa Tullianum.

105. Tronul Numidiei este ocupat de un nepot al lui Masinissa, Gauda ; regiuni apusene ale regatului revin Mauretaniei, iar Tripolitania este anexată provinciei romane Africa.

c. 90 — c. 50. Domnia lui Hiempsal II. El acordă în 88—87 azil tînărului Marius, refugiat în Africa după cucerirea Romei de către Sulla, în cursul războiului civil dintre optimaţi şi populari. Izgonit de un adversar, Hiarbas, este repus pe tron în 81 de către Cnaeus Pompeius. Hiempsal II este autorul unei istorii a Numidiei, redactată în limba punică, astăzi pierdută.

49—46. În cursul războiului civil, regele Iuba I se raliază taberei lui Cn. Pompeius, afirmîndu-se ca un înverşunat adversar al lui Caesar ; el luptă după debarcarea lui Caesar în Africa (47) împotriva regelui Mauretaniei Bocchus II şi a generalului de mercenari — P. Sittius. După victoria de la Thapsus şi cucerirea capitalei sale Cirta de către Sittius, se sinucide. Fiul lui, Iuba II, adus de Caesar la vîrsta de 4 ani la Roma, îl însoţeşte pe Caius Octavianus în campaniile sale. Este căsătorit cu Cleopatra Selene (fiica lui Marcus Antonius şi a Cleopatrei) şi instalat rege clientelar în Mauretania (25 î.e.n. — 23 e.n.), unde se remarcă drept protector al oamenilor de cultură şi ca istoric.

46. Cea mai mare parte a Numidiei este transformată de Caesar în provincie romană, cu numele de Africa Nova (al cărei prim guvernator este istoricul Sallustius), partea occidentală revine Mauretaniei clientelare, iar Cirta şi împrejurimile ei sînt guvernate de P. Sittius pînă la moartea sa (44 î.e.n.).

c. 25 î.e.n. Împăratul Augustus uneşte Africa Nova cu Africa Proconsularis. Din anul 37 e.n. Numidia este

separată ca teritoriu militar de provincia Africa (sub numele de diocesis Numidia) şi administrată de legaţii legiunii a III-a Augusta, iar sub Septimius Severus devine de iure provincie de sine stătătoare cu reşedinţa la Lambaesis (= Batna) (198/199). Timp de peste 4 secole, Numidia cunoaşte, ca provincie romană, o remarcabilă înflorire economică şi o impresionantă dezvoltare urbanistică ; Thamugadi, Theveste, Lambaesis, Cirta, Hippo Regius sînt cîteva dintre cele mai prospere oraşe ale Africii romane.

MAURETANIA

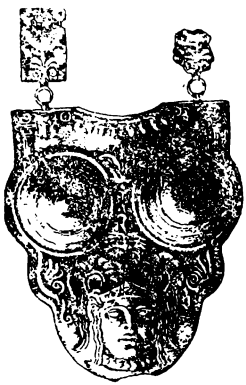

milen. 1 î.e.n. (prima jumătate). Pe litoralul Mauretaniei, regiune istorică antică în NV Africii, între Numidia (la E) şi Oceanul Atlantic (la V), pe teritoriul actual al Marocului şi Algeriei occidentale, sînt întemeiate o serie de colonii feniciene : Tingis, Lixos, Icosium, Rusguniae, Rusuccuru, Rasazu ş.a., care trec în sec. 6 — 3 î.e.n. sub hegemonia politică a Cartaginei. Triburile berbere nomade (maure) gravitează în sec. 5—3 î.e.n. în sfera de influenţă politico-culturală cartagineză. Unităţi de cavalerie maură participă ca mercenare în armata cartagineză la cel de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.). Dispariţia puterii cartagineze înlesneşte geneza, în sec. 2 î.e.n., a unui stat mauretanian de sine stătător.

118—80. Domnia lui Bocchus I. La început neutru, apoi aliat al lui Iugurtha (ginerele său) în războiul purtat

de acesta împotriva Romei, Bocchus I va încheia în 105 un tratat de prietenie cu romanii, predîndu-le pe regele numid refugiat la curtea sa. După înfrîngerea lui Iugurtha, Mauretania anexează o parte a Numidiei (la E de rîul Muluccha).

49—45. În timpul războiului civil din statul roman, regii clientelari Bogud (în Mauretania de V) și Bocchus II (în Mauretania de E) se alătură taberei lui Caesar.

38. Bogud se raliază lui Marcus Antonius ; sprijinit de Octavianus, Bocchus II îl înlătură pe Bogud și unește întreaga Mauretanie sub autoritatea sa.

25 î.e.n. — 23 e.n. Domnia lui Iuba II. Fiu al lui Iuba I, regele Numidiei, adus captiv la Roma în 46 (la vîrsta de 4 ani), educat aici și primit în anturajul lui Caius Octavianus, pe care-l însoțește în campaniile sale, Iuba II primește cetățenia romană, fiind căsătorit cu Cleopatra Selene, fiica lui Marcus Antonius și Cleopatrei VII, și instalat în calitate de rege clientelar în Mauretania. Aici se afirmă ca un om de stat ponderat și un generos protector al oamenilor de știință și cultură ; Caesarea, Volubilis și alte orașe devin adevărate focare de civilizație elenistică pe teritoriul african, dotate cu muzee, biblioteci, amfiteatre, terme. Regele se afimă și ca autor al unor interesante opere de compilație referitoare la istoria Asiriei, Libiei, Arabiei, Romei (folosite și citate de Pliniu cel Bătrîn, Plutarh, Appian, Dio Cassius ș.a.), la evoluția picturii și a teatrului în antichitate.

17—24. Numidul Tacfarinas, polarizînd nemulțumirile triburilor maure și numide, duce un război împotriva autorităților romane din Africa de N.

40. Invitat la Roma de către Caligula, Ptolemeu II, fiul și succesorul lui Iuba II, este executat, iar regatul său transformat în posesiune romană. După reprimarea răscoalei lui Aidemon (41—42), Mauretania este împărțită în două provincii — Mauretania Caesariensis în E, cu capitala la Caesarea (= Cherchel) și Mauretania Tingitana în V, cu reședința în orașul Tingis (= Tanger). Ca provincie romană, Mauretania cunoaște timp de aproape 4 secole o deosebită înflorire economică și culturală.

Numele de Libia, dat de greci Áfricii de la V de Egipt, apare pentru prima dată în O d i s e e a ; el este extins apoi asupra întregului continent de la apus de Nil. În sec. 6—2 î.e.n. Libia cuprindea teritoriul dintre Egipt şi Numidia (împărţit în Cirenaica — în E şi Tripolitania în V), mărginit la S de deşert şi populat de numeroase triburi berbere nomade sau seminomade.

mi!en. 2 î.e.n. Triburi libiene efectuează frecvente raiduri la hotarele apusene ale Egiptului, îndeosebi în timpul dinastiilor 19 şi 20. Mercenari libieni sînt în mod curent folosiţi în armata egipteană.

950 î.e.n. O căpetenie libiană ocupă Egiptul şi întemeiază, sub numele lui Şesonk I, cea de-a 22-a dinastie (947—720 î.e.n.).

sec. 8—7. Fenicienii întemeiază pe coasta Tripolitaniei coloniile Sabratha, Oea şi Leptis Magna. Această regiune va intra în următoarele secole în sfera de influenţă a Cartaginei.

631. Colonişti greci (dorieni) din insula Thera întemeiază oraşul Cirene (= Shahat, Libia). Aristoteles, conducătorul expediţiei, ia numele de Battos şi pune bazele unei dinastii care va guverna pînă în 456 oraşul şi ţinuturile învecinate. În sec. 6—5 Cirene fondează şi alte oraşe elene : Barka, Tolmeta, Taucheira, Euesperides, care, sub hegemonia sa, vor forma o P e n t a p o l i s.

c. 570. Battos II respinge expediţia faraonului Apries (588—566), care urmărea cucerirea oraşului.

522. Arcesilau III din Cirene recunoaşte suzeranitatea Imperiului Persan, care cucerise Egiptul ; oraşul îşi va redobîndi independenţa în jurul anului 475.

322/301. Cirenaica este inclusă ca provincie în Egiptul Lagid.

275. Magos, un fiu vitreg al lui Ptolemeu I, devenit în 300 guvernatorul lagid al Cirenaicii, proclamă, cu sprijin seleucid, independenţa provinciei, ce va fi apărată şi de succesorul său, Demetrios (253—247). În 247 Ptolemeu III restabileşte autoritatea lagidă.

201. După cel de-al doilea război punic, Tripolitania este ocupată de Regatul Numid.

163—145. Cirenaica formează un regat separat condus de Ptolemeu VIII, apoi, după ce acesta îi succede fratelui său (Ptolemeu VI) pe tronul Lagizilor, este alipită Egiptului.

116—96. Cirenaica este guvernată de Ptolemeu Apion. La moartea sa, el lasă regatul moştenire statului roman.

74. Cirenaica este organizată ca provincie romană ; în 67 va fi unită administrativ cu insula Creta.

34—30. Cirenaica este cedată de Marcus Antonius Cleopatrei Selene, fiica sa şi a reginei Cleopatra VII.

30. După cucerirea Alexandriei şi transformarea Egiptului Lagid în provincie romană, Cirenaica redevine posesiune romană ; din 27 va forma, împreună cu Creta, o provincie senatorială.

POPULAȚIILE MIGRATOARE

TRIBURILE GERMANICE ÎN SEC. 1—5 e.n.

sec. 1—2 e.n. La începutul e.n. triburile germanice ocupau un vast spațiu geografic, cuprins între Rin, Dunărea Inferioară și Mijlocie, Munții Carpați, Vistula, Marea Baltică și Marea Nordului, avînd ca principali vecini Imperiul Roman, pe celți, sarmați, geto-daci. Denumirea generică de g e r m a n i este folosită de lumea clasică, mozaicul populațiilor germanice neavînd conștiința apartenenței la o aceeași comunitate etnică, culturală sau politică. Contactul cu lumea mediteraneană are drept consecință răspîndirea elementelor de cultură materială ale acesteia spre N și accelerarea ritmului de evoluție a societății germanice. Economia agrară își sporește eficiența — alături de grîu se cultivă secară, ovăz, hrișcă, cultura unor legume și a viței de vie se răspîndește, folosirea calului se generalizează —, meșteritul, metalurgia fierului ca și prelucrarea metalelor sporesc gama uneltelor și armelor, schimbul de produse cu lumea romană este tot mai viu. Sînt importate (pînă către 200 e.n. din atelierele mediteraneene, după această dată din cele provinciale dunărene și renane) produse meșteșugărești, ceramică, obiecte din sticlă și metal (îndeosebi vase de bronz, podoabe de aur și argint), circulația monedei străine este tot mai răspîndită. Lumea germanică exportă, la rîndul ei, produse agricole și

animaliere (piei, blănuri), sclavi, precum și chihlimbarul, atît de apreciat la Roma. Spada înlocuiește treptat lancea ca principală armă de luptă, alături de pedeștri își fac apariția primele formații de cavalerie (arta asediilor le rămîne însă străină) ; germanii se dovedesc din sec. 3 talentați constructori de nave, cu care brăzdează Marea Neagră și Marea Nordului, de unde ajung pînă în Mediterana. Orînduirea gentilică zugrăvită de Tacit, avînd ca pături sociale oameni liberi, semiliberi și sclavi (proveniți din rîndul prizonierilor de război) suferă un proces rapid de disoluție, stratificarea și ierarhizarea socială găsindu-și o grăitoare ilustrare în bogăția mormintelor „princiare" din sec. 2—3. Alături de incinerație, se răspîndește din sec. 3 inhumația, cu inventar bogat (arme, obiecte, podoabe). Confederațiile de triburi, tot mai stabile începînd cu sec. 3, devin baza etnică a viitoarelor regate barbare. Potrivit informațiilor lui Tacit, triburile germanice se împărțeau în trei mari grupuri : ingevonii, hermionii și istvenonii. Ingevonii, stabiliți în Peninsula Iutlanda și în ținuturile de coastă ale Mării Nordului și Balticii, includeau pe angli, chauci, frizi, iuți, cimbri, teutoni, vandali, varini ; hermionii, care se aflau în regiunea dintre Dunăre, Oder și Rinul Superior, cuprindeau pe chati, hermunduri, longobarzi, marcomani, quazi, suebi, semnoni, vangioni ; istvenonii, dintre Rinul Mijlociu și Inferior, Main și Weser, includeau pe batavi, cherusci, bructeri, marsi, sigambri, tencteri, treveri, ubi, usipeți. La aceste triburi mai trebuie adăugate populații est-germanice dintre Marea Baltică, Vistula și Munții Carpați — precum bastarni, burgunzi, gepizi, goți, rugi, sciri ș.a. În relațiile cu Imperiul Roman, lumea germanică rămîne pînă către sfîrșitul sec. 2 într-o fază defensivă, acceptînd relațiile de clientelat impuse de acesta.

16 î.e.n. Triburi germanice (sugambri, tencteri, usipeți) năvălite în imperiu îl înfrîng pe guvernatorul Galliei Comata, Marcus Lollius Paulinus. Împăratul August hotărăște să transforme Germania dintre Rin și Elba în provincie romană. Între anii 12 și 9 î.e.n. Drusus, apoi (4—6 e.n.) fratele său Tiberius, mai tîrziu (14—16 e.n.) generalul Germanicus poartă grele campanii menite a atinge acest obiectiv. În anul 16 împăratul Tiberius renunță definitiv la ideea cuceririi Germaniei, retrăgînd

trupele romane de la Elba pe linia Rinului, care rămîne, pentru 4 secole, graniţa dintre Imperiul Roman şi lumea germanică (Germania Libera sau Magna). Drusus va fi primul general roman care va primi titlul triumfal de Germanicus, moştenit în cadrul familiei iulio-claudice şi decernat apoi de legiuni majorităţii împăraţilor romani pînă în sec. 5 e.n. Claudiu II (268—270) este primul împărat care adoptă titlul de Gothicus Constantin II (337—340) pe cel de Alamannicus, iar Iulian Apostatul (361—363) pe cel de Francicus, reflex direct, în propaganda imperială, al confruntărilor cu lumea germanică.

9 e.n. Marea răscoală antiromană a triburilor germanice (bructi, cherusci, marsi, chati ş.a.) este declanşată de înfrîngerea zdrobitoare a generalului P. Quinctilius Varus, în Pădurea Teutoburg, de către principele cherusc Arminius (c. 18 î.e.n.—c. 19 e.n.).

c. 9 e.n. Marobod (c. 18 î.e.n. — 37 e.n.), conducătorul marcomanilor, migrează cu neamul său din S Germaniei în Boemia, unde pune bazele primului mare regat germanic, sub a cărui autoritate mai intrau quazii, longobarzii, semnonii, hermundurii. Înfrînt de Arminius (17 e.n.), este silit, în urma disensiunilor interne, să se refugieze în 19 în Imperiul Roman.

19—50. Vannius, principele quazilor, constituie un regat germanic în Slovacia ; lupte interne îl silesc să se refugieze în Pannonia romană.

69—70. În condiţiile războiului civil declanşat în Imperiul Roman după dispariţia împăraţilor Nero şi Galba, în regiunea Rinului Inferior izbucneşte o mare răscoală antiromană a triburilor celtice şi germanice, condusă de batavul Iulius Civilis.

83—85. Campanii la răsărit de Rin ale împăratului Domiţian (81—96) împotriva chatilor. Ţinuturile din stînga Rinului locuite de germani şi aflate sub dominaţie romană sînt organizate de el, în 89, ca provincii de sinestătătoare — Germania Inferior şi Germania Superior. În anii 89—92 Domiţian mai poartă lupte la Dunărea Mijlocie împotriva quazilor şi marcomanilor. În această perioadă începe construcţia limesului germanic (încheiat sub Antoninus Pius).

98. Istoricul Publius Cornelius Tacitus publică monografia etnografică De origine et situ Germano-

rum (Germania), în care descrie condiţiile geografice, originea şi modul de viaţă al locuitorilor, precum şi principalele triburi care trăiau dincolo de Rin şi Dunăre.

c. 150 — c. 180. Migraţia goţilor de la vărsarea Vistulei spre S, în regiunile nord-pontice, determină mari deplasări de populaţii, afectînd teritoriile locuite de heruli, quazi, marcomani, vandali, burgunzi, sarmaţi, care sînt împinşi spre V sau spre S. Deplasările de populaţii din sec. 2—3 mai poartă numele de „prima migraţie a popoarelor".

sec. 2. Crearea celei mai vechi scrieri germanice — runică timpurie, numită şi futhark. Compusă din 24 de semne (fonetice şi ideografice) şi folosită numai în scurte inscripţii cu caracter magic sau indicînd proprietatea, scrierea runică era accesibilă doar celor iniţiaţi. Deşi a cunoscut pînă în sec. 11 o îndelungată evoluţie, nu a devenit niciodată o scriere curentă, nu a servit la redactarea de texte (documente sau opere literare), în acest scop fiind folosit de la începutul ev. med. alfabetul latin.

167—175 şi 177—180. Războaiele marcomanice. Invazia quazilor şi marcomanilor în N Italiei şi presiunea crescîndă a triburilor germanice asupra limesului dunărean, contracarată de acţiunile lui Marcus Aurelius, marchează schimbarea raporturilor de forţe dintre Roma şi lumea „barbară", care, în următoarele decenii, trece de la defensivă la ofensivă.

213. Prima menţiune a unui atac al alamanilor la frontiera renană a Imperiului Roman. În 233, triburi alamane invadează Gallia, fiind înfrînte în 235 de împăratul Maximin Tracul ; în 259, o nouă invazie a acestora este oprită de împăratul Gallienus în faţa oraşului Milano.

235—284. În epoca „Anarhiei militare", profitînd de criza Imperiului Roman, populaţiile germanice de la Rin şi Dunăre străpung tot mai frecvent limesul, întreprinzînd expediţii de jaf în provinciile romane şi chiar în Peninsula Italică. Noile raporturi de forţă obligă acum trupele romane la un război de apărare. Stadiul de dezvoltare atins de triburile germanice în sec. 2—3 impune revizuirea vechilor raporturi de subordonare faţă de statul roman, moment de cotitură care anunţă apariţia unor noi relaţii între lumea barbară şi cea romană.

238, 242, 248. Primele mari invazii ale goților (aliați cu carpii și alte seminții) în provinciile romane de la Dunărea de Jos și în Peninsula Balcanică.

251. Bătălia de la Abrittus (= Razgrad, Bulgaria). Goții, conduși de regele Kniva, care pustiiseră de peste un an Moesia și Tracia, înfrîng armata romană comandată de împăratul Decius, care cade pe cîmpul de luptă. Prima mare victorie „barbară" într-o luptă deschisă cu armata imperială.

253. Invazie a goților, burgunzilor, sarmaților în Asia Mică, pînă la Efes.

257. Francii (triburi germanice de pe malul drept al Rinului Mijlociu, menționate pentru prima dată în izvoare la jumătatea sec. 3 e.n.) traversează Gallia și Hispania, pătrunzînd pînă în Africa de N.

259/260. Abandonarea, de către autoritățile romane, a limesului din Germania Superior și a ținutului numit „decumates agri" (Baden-Würtemberg de astăzi), sub presiunea triburilor alamanilor, care îl ocupă.

267. Mare invazie a goților, aliați cu herulii și alte seminții „barbare" din N Mării Negre, pe mare și uscat, în provinciile romane din Peninsula Balcanică, Asia Mică și în insulele din Mediterana Orientală. Orașe înfloritoare precum Corint, Sparta, Nicomdia sau Efes cad pradă jafului. Împăratul Gallienus reușește să-i înfrîngă pe invadatori în bătălia de pe fluviul Nestos, iar generalii săi distrug flota din Marea Egee a goților.

268. Invazie alamană în N Italiei.

269. Bătălia de la Naissus (= Niš, Iugoslavia). Împăratul Claudiu II repurtează o răsunătoare victorie asupra goților și herulilor care, însoțiți de familii și cu toate bunurile, invadaseră din nou Peninsula Balcanică ; se pune astfel stavilă pentru cîteva decenii atacurilor acestor popoare împotriva imperiului.

269. Data tradițională a separării goților din stepele nord-pontice într-o ramură răsăriteană — ostrogoții (greutungii) și una apuseană — vizigoții (tervingii).

270—271. Prin victoriile repurtate asupra iutungilor, goților, vandalilor, împăratul Aurelian consolidează din nou limesul dunărean.

279. Primele incursiuni ale triburilor burgunzilor la Rin.

282. Împăratul Probus strămută, potrivit unei informații cuprinse în Historia Augusta, 100 000 de bas-

tarni în S Dunării ; deportați de Diocleţian în Pannonia în 295, în urma unei noi victorii romane, nu mai apar după această dată în izvoarele istorice.

286—288. Împăratul Maximian luptă cu succes la Rin împotriva burgunzilor, francilor, alamanilor şi herulilor.

332. Campanie victorioasă condusă de fiul lui Constantin cel Mare, cezarul Constantin II, împotriva goţilor şi taifalilor din N Dunării. La capătul acesteia, se încheie o alianţă (f o e d u s), potrivit căreia contingente germanice sînt încadrate în calitate de federaţi (f o e d e r a t i) în armata imperială, în schimbul unor subsidii în bani şi alimente. Se accelerează astfel pătrunderea elementelor germanice în armata şi administraţia imperială (pînă la magistratura de consul), fenomen care atinge apogeul în secolul următor.

341. Episcopul arian got Wulfila (c. 310—383) începe să predice în rîndul goţilor de la N Dunării, apoi traduce B i b l i a din greacă în limba gotă (creatorul alfabetului gotic). După Wulfila, creştinismul, sub forma sa ariană, începe să se răspîndească la popoarele germanice de la hotarele Imperiului Roman. Vizigoţii adoptă arianismul după aşezarea lor pe teritoriul imperiului (382/395), vandalii în timpul şederii în Spania (409/429), burgunzii după 413, iar ostrogoţii între 456/472. După condamnarea definitivă a arianismului ca erezie în 381, de către împăratul Theodosius I, religia îmbrăţişată de triburile germanice constituie încă o sursă a antagonismului dintre acestea şi autorităţile romane.

c. 350. Constituirea unui mare regat ostrogot, sub conducerea lui Ermanaric, în N Mării Negre.

350. (după). Migraţia rugilor (triburi est-germanice înrudite cu ostrogoţii) de la Marea Baltică (delta Vistulei) la Tisa Superioară. Supuşi de huni, îi vor urma pe aceştia pe Cîmpiile Catalaunice (451) ; după bătălia de la Nedao (454) se vor stabili în stînga Dunării, în faţa provinciei romane Noricum, unde fondează un regat, nimicit de Odoacru în 486.

357. Noi presiuni ale quazilor şi marcomanilor la Dunărea Mijlocie. Valentinian I respinge atacuri puternice ale quazilor împotriva Imperiului Roman în 375, după care acest neam germanic nu mai este menţionat de istorie. Vecinii lor, marcomanii, adoptă creştinismul şi sînt sta-

biliți de Stilicon (c. 400) în S Dunării, dată după care dispar și ei din izvoare.

350. Angajarea, în războiul civil izbucnit după uzurparea lui F. Magnus Magnentius (350—353), a unor trupe retrase de la frontiera Rinului slăbește apărarea acestui hotar, străpuns acum de alamani și franci. Cezarul Iulian (viitorul împărat) reușește în 357, după victoria de la Argentorate (= Strasbourg) asupra alamanilor, să restabilească situația ; în 358 francii sînt stabiliți ca federați în regiunea Toxandria (între Maas și Schelde), care devine astfel nucleul viitorului stat franc.

370/375. Pătrunderea violentă a hunilor (care părăsesc ținuturile dintre Don și Volga) în regiunile nord-pontice este considerată, datorită reacției în lanț declanșate în întreaga Europă, data tradițională a începutului marii migrații a popoarelor. Nimicirea Regatului Ostrogot condus de Ermanaric este urmată de izgonirea vizigoților de la Nistru și refugierea acestora în S Dunării, în Imperiul Roman (dioceza Tracia).

379 august 9. Bătălia de la Adrianopol. Răsculați împotriva autorității romane, vizigoții din S Dunării, conduși de Fritigern, sprijiniți de contingente ostrogote, îl înfrîng pe împăratul Valens, care cade pe cîmpul de luptă, și pustiesc apoi Peninsula Balcanică pînă în Pelopones.

378. Nannienus și Malobaudes, generali ai împăratului Grațian, zdrobesc o invazie alamană în lupta de la Argentovaria (=Horburg, în apropiere de Colmar).

382 octombrie 3. Încheierea unui tratat **(foedus)** între Imperiul Roman și vizigoții răsculați, care primesc oficial dreptul de a se stabili, în calitate de federați, între Balcani și Dunăre, păstrîndu-și propriile forme de organizare social-politică, în schimbul serviciului militar în armata imperială. Autoritățile romane, incapabile de a mai respinge în afara granițelor elementele germanice pătrunse în 376 în imperiu, sînt silite să accepte, pentru prima dată, stabilirea durabilă a „barbarilor" pe teritoriul roman. Situația se repetă în următoarele decenii, generalizîndu-se în sec. 5. Grosul armatei romane este format la sfîrșitul sec. 4 din unități „barbare", ai căror generali urcă pînă în cele mai înalte posturi de comandă (francul Arbogast, vandalul Stilicon ș.a.). Pătrunderea elementului germanic în armată și în aparatul de stat va declanșa o puternică reacție „antibarbară" în socie-

tatea romană, mai violentă şi radicală în partea de răsărit a imperiului.

406 decembrie 31. Vandalii, conduşi de regele Gundericus, aliaţi cu alanii şi suebii, traversează în migraţia lor spre apus, sub presiunea hunilor, Rinul Mijlociu, năvălind în Gallia ; autorităţile romane nu mai reuşesc să respingă aceste populaţii şi să oprească stabilirea lor pe teritoriul Imperiului Roman de Apus. În 409—411 aceste seminţii traversează Pirineii şi se stabilesc în Peninsula Iberică ; suebii vor constitui un regat în NV Hispaniei, cu capitala la Bracara (=Braga), anexat în 585 de vizigoţi.

410 august 14. Cucerirea şi jefuirea Romei de către regele vizigoţilor, Alaric.

411. În Britannia, părăsită de trupele şi administraţia romană, pătrund în valuri succesive triburile anglilor, saxonilor şi iuţilor, care îşi impun în cursul sec. 6 autoritatea politică asupra celei mai mari părţi a insulei.

413. Burgunzii se stabilesc pe teritoriul Imperiului Roman în regiunea Rinului Mijlociu, unde creează un regat federat cu centrul probabil la Worms. După nimicirea, în 436, a statului lor de către generalul Aëtius, cu ajutorul hunilor, restul burgunzilor sînt stabiliţi în 446 în Sapaudia (N Savoiei), unde constituie un nou regat, cucerit în 534 de franci.

418. Vizigoţii întemeiază în SV Galliei un regat cu reşedinţa la Tolosa (=Toulouse), care în 439 denunţă f o e d u s-ul cu Roma proclamîndu-şi deplina independenţă. Regatul atinge în vremea regelui Euric (466—484) apogeul puterii politice şi al expansiunii teritoriale. Înfrînt de regele franc Clovis, statul vizigot se reduce după 507 la teritoriile din Peninsula Iberică, prăbuşindu-se în 711 sub loviturile arabilor.

429 mai. Vandalii conduşi de regele Genseric (428—477), urmaţi de alani, părăsesc Peninsula Iberică debarcînd în Africa de N, unde întemeiază un regat independent cu reşedinţa (din 439) la Cartagina.

451. Bătălia de pe Cîmpiile Catalaunice. Hunii conduşi de Attila, aliaţi cu gepizii, ostrogoţii şi herulii năvăliţi în N Galliei, sînt obligaţi de armata romană condusă de generalul Aëtius şi sprijinită de contingente vizigote, france, burgunde, alane, să bată în retragere.

453. Moartea lui Attila și destrămarea Imperiului Hun în urma bătăliei de la Nedao (454), în care gepizii, herulii și ostrogoții înfrîng armata fiilor lui Attila, redobîndindu-și independența.

455—476. Accelerarea procesului de destrămare a Imperiului Roman de Apus ; regatele germanice constituite pe teritoriul imperiului își extind teritoriile în dauna posesiunilor romane ; tot mai multe populații neromanice se stabilesc durabil în partea occidentală a imperiului — francii, anglii, saxonii, alamanii, herulii ș.a.

469. Bătălia de la Bolia. Ostrogoții înfrîng o coaliție a rugilor, gepizilor și sarmaților.

476. Detronarea lui Romulus Augustulus, ultimul împărat roman, de către scirul Odoacru. Instaurarea dominației germanice în Italia. Pe teritoriul fostului Imperiu Roman de Apus se cristalizează astfel în sec. V un mozaic de regate germanice, cu a căror istorie începe un nou ev și o nouă orînduire socială — feudalismul.

OSTROGOȚII

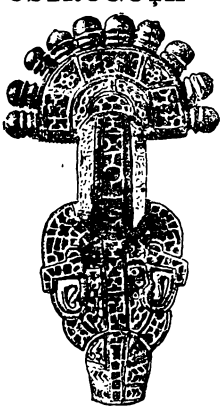

150—180. Goții, seminție est-germanică originară probabil din S Scandinaviei sau ins. Gotland, stabilită în sec. 1 î.e.n. în regiunea Vistulei Inferioare, începe migrația lor spre SE, în ținutul stepelor nord-pontice ; pînă în 230 ating gurile Niprului și țărmul Mării Negre. În contact cu popoarele nomade iraniene (sarmați, alani), ei preiau influențe ale acestora în domeniul militar (rol sporit al cavaleriei), în cultura materială și în artă (motive ale

artei animaliere). În următorul secol goții își subordonează coloniile grecești de pe litoralul nordic al Mării Negre (Olbia, Tyras), precum și Regatul Bosporan.

238. Primul atac al goților (în alianță cu carpii) la frontiera romană de la Dunărea de Jos este respins de guvernatorul Moesiei Inferior, Tullius Menophilus. Incursiunile din următorul deceniu (242, 248) devin tot mai incisive, ținuturi situate tot mai adînc în interiorul Peninsulei Balcanice cad pradă jafului (în anul 254 ajung în fața orașului Tesalonic). În acest răstimp, deprinzînd arta navigației în Marea Neagră, ei încep pustiirea provinciilor din Asia Mică (253), aventurîndu-se cu ambarcațiunile lor ușoare pînă în Marea Egee (267).

251. Goții conduși de Kniva înfrîng armata romană în bătălia de la Abrittus (= Razgrad, Bulgaria), în care însuși împăratul Decius își găsește moartea.

267. Mare invazie, pe uscat și pe mare, a goților, aliați cu herulii și cu alte seminții din nordul Mării Negre, în Asia Mică și Balcani. Împăratul Gallienus înfrînge în bătălia de pe rîul Nestos forțele germanice.

269. Invazie gotă în Peninsula Balcanică ; părăsindu-și ținutul cu familii și bunuri, goții traversează Dunărea urmărind o stabilire durabilă pe teritoriul Imperiului Roman. Victoria repurtată de împăratul Claudiu II la Naissus (= Niš, Iugoslavia), ce îi aduce cognomenul de G o t h i c u s, oprește pentru cîteva decenii alte incursiuni în imperiu.

269. Data tradițională a separării goților în două mari ramuri, care vor cunoaște în următoarele secole destine diferite : ostrogoții (greutungii), ramura răsăriteană, se stabilesc între Don și Nistru, iar vizigoții (tervingii) între Nistru și Dunărea de Jos.

c. 350. Constituirea, în N Mării Negre, a unui întins regat ostrogot în frunte cu Ermanaric, fondatorul dinastiei Amalilor ; el impune hegemonia ostrogotă unui mozaic de triburi germanice, slave și fino-ugrice așezate, potrivit informației istoricului Iordanes, între Marea Baltică, Volga și Marea Neagră.

370/375. Statul ostrogot se prăbușește sub impactul invaziei hunice ; Ermanaric se sinucide. O parte dintre ostrogoți acceptă autoritatea hunică, urmîndu-i pe stăpîni în migrația lor spre apus, pînă pe Cîmpiile Catalaunice.

Altă grupare, minoritară, condusă de Alatheus și Saphrax, se alătură vizigoților, împreună cu care este admisă, în 376, în S Dunării, în Imperiul Roman ; alături de vizigoți, vor participa și la bătălia de la Adrianopol (378). Un mic număr de goți au supraviețuit pînă în epoca modernă în Crimeea și în Peninsula Taman.

380. Ostrogoții conduși de Alatheus și Saphrax se stabilesc ca federați în Pannonia, cu încuviințarea împăratului Grațian.

386. Încercarea unei alte grupări ostrogote de a traversa Dunărea de Jos și de a se stabili în Imperiul Roman este respinsă de generalul Promotus, care îi stabilește pe învinși în Frigia (Asia Mică).

405—406. Sub presiunea hunilor, o grupare ostrogotă refugiată în Pannonia, condusă de Radagaisus, traversează Alpii invadînd Italia. După ce asediază fără succes Florența, Radagaisus este înfrînt și ucis de Stilicon în august 406, în bătălia de la Faesulae (= Fiesole) de lîngă Florența.

451. Contingente ostrogote luptă alături de Attila pe Cîmpiile Catalaunice împotriva lui Flavius Aëtius.

454. În urma destrămării Imperiului Hun (bătălia de la Nedao), ostrogoții își redobîndesc independența. Ei se stabilesc, în calitate de federați ai Imperiului Roman, în provinciile Noricum și Pannonia ; adoptarea creștinismului în forma sa ariană.

469. Sub presiunea scirilor și a altor populații, după lupta de la Bolia ostrogoții părăsesc Pannonia, așezîndu-se în V Peninsulei Balcanice ; o parte minoritară, în frunte cu Vidimer, migrează spre apus, topindu-se în masa vizigoților din Gallia.

473. Foedus între conducătorul Imperiului Roman de Răsărit, Leon I, și ostrogoți ; în urma neînțelegerilor cu autoritățile imperiale, ostrogoții întreprind în următorii ani raiduri în Tracia, Macedonia, Dalmația.

489. La instigația curții din Constantinopol, ostrogoții (c. 150 000) conduși de Teodoric I, investit cu titlul de Magister militum per Italiam, părăsesc Peninsula Balcanică și pătrund în Italia, stăpînită de Odoacru.

493. La capătul a 5 ani de lupte aprige (bătăliile de la Isonzo și Verona — 489, Adda — 490, asediul Raven-

nei — 490—493), Teodoric devine stăpînul Italiei, unde pune bazele unui regat ostrogot cu reşedinţa la Ravenna, care mai cuprinde Pannonia, Noricum, Raetia, Sicilia. Om de stat energic şi echilibrat („prefigurarea lui Carol cel Mare" — G. Calmette), Teodoric urmăreşte o politică de convieţuire între elementul roman şi cel germanic, păstrînd vechea structură administrativă, dar numind în posturile cheie reprezentanţi ai nobilimii gotice ; printre sfetnicii săi se numără şi senatorii romani Boethius şi Cassiodorus. Personalitate covîrşitoare în epocă, Teodoric (m. 526) a căpătat treptat atributele miticului, apărînd în legendele medievale germanice (H i l d e b r a n d s l i e d, W o l f d i e t r i c h s a g e) sub numele de Dietrich din Bern (Verona).

553. Dispariţia Regatului Ostrogot sub loviturile Imperiului Bizantin, în urma înfrîngerii şi morţii regelui Teia în bătălia de la Mons Lactarius, de lîngă Napoli.

VIZIGOŢII

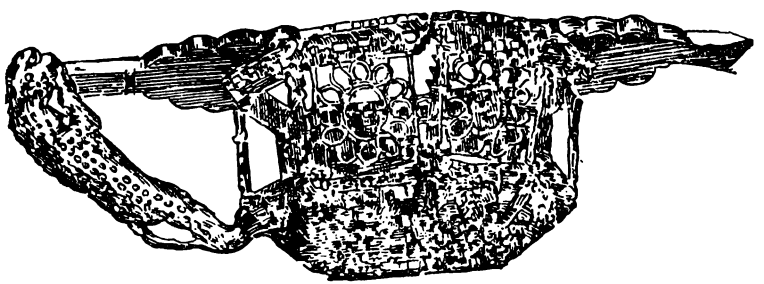

150/180. Migrarea goţilor din ţinutul Vistulei Inferioare în stepele nord-pontice.

238. Începutul incursiunilor gotice în provinciile balcanice ale Imperiului Roman.

269. Data separării, potrivit tradiţiei, a neamului goţilor în două mari ramuri desinestătătoare : vizigoţi (sau tervingi) şi ostrogoţi (sau greutungi).

332. F o e d u s între vizigoţii din N Dunării şi Imperiul Roman, după campaniile victorioase ale cezarului Constantin II, fiul împăratului Constantin cel Mare. Contingente vizigote sînt angajate în calitate de trupe federate în armata imperială.

341. Episcopul arian got Wulfila începe să predice în rîndul populaţiei romanice şi gote din N Dunării. Răspîndirea creştinismului, în forma sa ariană, întîmpină opoziţia nobilimii vizigote conduse de Atanaric, care-l constrînge pe Wulfila să se refugieze în 348 în Imperiul Roman.

367—369. Lupte la Dunărea de Jos între împăratul Valens şi Atanaric, conducătorul vizigoţilor, încheiate cu o pace de compromis.

376. Sub presiunea hunilor, care, după ce au nimicit Regatul Ostrogot din N Mării Negre condus de Ermanaric, înfrîng forţele vizigote la Nistru, o grupare vizigotă condusă de Fritigern solicită admiterea în S Dunării, pe teritoriul Imperiului Roman. 200 000 de vizigoţi, urmaţi de ostrogoţii conduşi de Saphrax şi Alatheus, sînt cantonaţi în dioceza Tracia.

377. Jaful la care vizigoţii refugiaţi în imperiu sînt supuşi din partea autorităţilor locale declanşează o mare răscoală antiromană.

378 august 9. Fără a mai aştepta întăririle trimise din Apus de împăratul Graţian, Valens angajează la Adrianopol (=Edirne, Turcia) confruntarea decisivă cu răsculaţii germanici. Înfrînt, moare pe cîmpul de luptă, iar provinciile balcanice, lipsite de apărare, cad pradă pustiirilor vizigoţilor.

382. Tratat (f o e d u s) între Imperiul Roman şi vizigoţi, care obţin dreptul de a se stabili ca federaţi între Dunăre şi Balcani.

401. Vizigoţii, conduşi de regele Alaric (395—410), răsculaţi împotriva autorităţii imperiale, părăsesc Illyricum şi pătrund în Italia. Victoriile generalului Stilicon la Verona îi obligă în 403 să se retragă temporar în regiunea Savei.

408. După moartea lui Stilicon, Alaric invadează din nou Italia.

410 august 14. Vizigoţii conduşi de Alaric cuceresc Roma şi jefuiesc oraşul timp de trei zile. Pentru prima dată după opt secole, Cetatea Eternă este ocupată prin forţa armelor de un cuceritor străin. La scurt timp de la părăsirea Romei, Alaric, una dintre figurile importante ale migraţiei germanice, dar cu un rol istoric eminamente distructiv, moare la Cosenza, în S Italiei.

411. Conduși de Ataulf (410—415), succesorul lui Alaric, vizigoții părăsesc Italia, invadează Gallia meridională, apoi pătrund, în 415, în Hispania.

418. Reveniți din Peninsula Iberică, vizigoții se stabilesc ca federați ai Imperiului Roman de Apus în SV Galliei (provincia Aquitania), punînd bazele unui regat germanic cu capitala la Tolosa (= Toulouse). Regatul Vizigot este primul stat barbar constituit pe teritoriul Imperiului Roman.

439. Regatul Vizigot denunță f o e d u s-ul cu Roma, proclamîndu-și independența.

451. Regele vizigot Teodoric I (418—451), succesorul lui Valia, se alătură lui Aëtius luptînd împreună cu romanii în bătălia de pe Cîmpiile Catalaunice împotriva lui Attila ; cade în luptă chiar în momentul victoriei.

462. Regatul Vizigot cucerește orașul Narbonne, atingînd țărmul Mării Mediterane.

466—484. Domnia regelui Euric. Apogeul expansiunii teritoriale și al puterii politice a statului vizigot, care devine cel mai puternic regat germanic al epocii, incluzînd o mare parte a Galliei și a Spaniei. Codificarea dreptului vizigot, cu ajutorul juriștilor romani din Gallia, C o d e x E u r i c i a n u s (c. 475) devenind prima culegere de legi a dreptului germanic.

507. Înfrînt în bătălia de la Vouillé de francii conduși de Clovis, statul vizigot pierde posesiunile din Gallia, cu excepția litoralului mediteranean (Provența și Septimania). Centrul de gravitate al puterii vizigote se strămută în Peninsula Iberică, capitala fiind stabilită inițial la Narbonne (507), apoi la Barcelona (531), Mérida (551) și Toledo (554) — care devine centrul politic și spiritual al regatului.

585. Anexarea Regatului Suebilor din NV Peninsulei Iberice.

589. Renunțarea la arianism și adoptarea catolicismului.

sec. 7. Cucerirea regiunilor din S Spaniei ocupate de bizantini în timpul domniei lui Iustinian (554).

711. Regatul Vizigot se prăbușește sub loviturile arabilor.

sec. 1—2 e.n. Vandalii, neam est-germanic originar din Peninsula Iutlanda sau S. Scandinaviei, migrează din zona Mării Baltice — ţinuturile dintre Oder şi Vistula — spre S, în regiunea cursului superior al acestor fluvii. Ei se separă în sec. 2—3 în două mari ramuri : una occidentală, cea a vandalilor silingi, stabiliţi în Silezia (provincie istorică căreia i-au dat numele), alta răsăriteană, a vandalilor hasdingi, aşezaţi mai spre SE, pînă la cursul superior al Tisei.

166—180. În timpul războaielor marcomanice purtate de Marcus Aurelius, vandalii se află printre adversarii Imperiului Roman.

c. 170. Autorităţile romane resping cererea unei grupări vandale din N Daciei de a fi admisă pe teritoriul provinciei. Vestigii cu caracter vandal au fost identificate sporadic în unele aşezări ale dacilor liberi din N României.

c. 250. Migrarea lentă a triburilor vandale spre apus, în ţinuturile de la N de limesul Dunării Mijlocii.

270. Împăratul Aurelian (270—275) respinge o invazie vandală la Dunăre.

sec. 4. Vandalii hasdingi sînt stabiliţi în Pannonia ca federaţi ai Imperiului Roman ; spre deosebire de alte populaţii germanice, ei nu creează, în acest secol, probleme frontierelor imperiului.

c. 400. Sub presiunea hunilor, vandalii hasdingi din Pannonia, uniţi cu silingii din Silezia, se îndreaptă spre

apus. La 31 decembrie 406, conduşi de regele Gunderic (406—428), şi aliaţi cu suebii şi alanii, ei traversează pe gheaţă Rinul Mijlociu, năvălind în Gallia.

409—411. Împreună cu suebii şi alanii, vandalii traversează Pirineii şi se stabilesc în Peninsula Iberică : silingii în S (Baetica), iar hasdingii în NV (Galicia). Adoptarea arianismului. În urma manevrelor diplomaţiei romane, vandalii silingi sînt nimiciţi aproape complet în 417 de vizigoţii regelui Vallia, pătrunşi în 415 în Spania.

429. Vandalii (c. 80 000), conduşi de regele Genseric (428—477), însoţiţi de alani, părăsesc Hispania, traversează strîmtoarea Gibraltar şi debarcă în Africa de N. După ce înfrîng rezistenţa romană, pun aici bazele unui regat barbar cu centrul în Tunisia de astăzi şi avînd drept capitală oraşul Cartagina (cucerit în 439).

442. Tratat între Genseric şi Valentinian III, prin care Imperiul Roman de Apus recunoaşte pentru prima dată independenţa unui regat barbar constituit pe teritoriul său. Sub conducerea energică şi lucidă a lui Genseric, în egală măsură comandant militar îndrăzneţ şi diplomat abil, vandalii, care-şi descoperă o nebănuită vocaţie maritimă, construiesc o flotă puternică cu care organizează expediţii de jaf în întreaga Mediterană Occidentală.

455 iunie 2—16. Vandalii ocupă şi jefuiesc sistematic oraşul Roma. După această dată, Genseric ocupă şi restul Africii de N romane, extinzîndu-şi dominaţia, în următoarele două decenii, asupra Siciliei, Corsicii, Sardiniei şi a Insulelor Baleare.

467. Raiduri vandale pe coastele Greciei. Încercarea de organizare a unei expediţii comune antivandale de către Imperiul Roman de Apus şi cel de Răsărit eşuează.

477. Dispariţia lui Genseric marchează începutul decăderii puterii vandale.

534. Cucerirea statului vandal de către Imperiul Bizantin ; supravieţuitorii sînt deportaţi de generalul Belizarie în Orient. Pătură hegemonă redusă numeric, vandalii nu au lăsat o pecete proprie în civilizaţia Africii de N.

sec. 1 e.n. Primele menţiuni ale alanilor, în izvoarele greceşti şi latine, ca un popor nomad locuind vastele ţinuturi dintre Munţii Ural, Caucaz şi Don. Asemănători sarmaţilor, ca înfăţişare, port şi forme de expresie artistică, alanii constituiau un conglomerat de triburi nomade de origine iraniană, migrate în sec. 2—1 î.e.n. din Asia Centrală spre V. În stepele est-europene ei asimilează elementele scito-sarmate întîlnite.

70. Invazie alană în Armenia.

72—74. Regele Vologese I cere ajutor împăratului Vespasian împotriva alanilor năvăliţi în Parţia.

sec. 2—3. Migrarea alanilor spre S şi V.

134. Istoricul Flavius Arrianus, guvernator al Cappadociei, respinge o invazie alană în Asia Mică.

c. 150. În vremea domniei lui Antoninus Pius, alanii îşi fac apariţia la Dunărea de Jos, în vecinătatea hotarelor Imperiului Roman ; în timpul războaielor marcomanice (166—180), se numără printre duşmanii imperiului.

238 (după ~). Incursiunile goţilor, cărora li se asociază şi alanii, în Imperiul Roman ; în 242 trupe alane participă la asediul oraşului Philippopolis din Tracia.

370/375. Alanii sînt înfrînţi de hunii pătrunşi în stepele nord-pontice şi incluşi în sistemul militar al acestora. O parte dintre alani refuză însă subordonarea hună şi se refugiază spre apus, fiind acceptaţi de romani ca federaţi şi instalaţi, după 380, alături de vandali şi goţi, în Cîmpia Pannoniei.

406 decembrie 31. Alanii din apus traversează împreună cu vandalii şi suebii Rinul, pătrunzînd în Gallia, de unde, în 409, împreună cu aceleaşi seminţii, trec Pirineii în Peninsula Iberică.

429. Însoţindu-i pe vandali, alanii din Hispania traversează strîmtoarea Gibraltar şi debarcă în Africa de N. Statul barbar fondat pe pămînt african de Genseric se va numi „Regatul Vandalilor şi Alanilor". Asimilaţi de vandali, alanii din Africa dispar odată cu aceştia, după desfiinţarea regatului de către bizantini în 534. Alanii rămaşi în stepele est-europene, între Caucaz şi Don, sînt supuşi de avari, chazari, apoi tătari ; se presupune că osetinii de astăzi din văile Caucazului ar reprezenta urmaşii alanilor de odinioară.

SUEBII

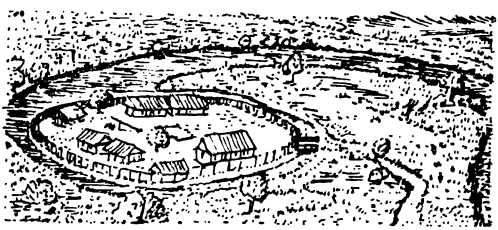

sec. 1 î.e.n.—1 e.n. Izvoarele greceşti şi latine (Poseidonios, Tacitus ş.a.) desemnează sub numele generic de suebi o importantă grupare de triburi vest-germanice avînd vatra originară pe cursul inferior al fluviilor Weser, Elba, Oder : hermionii, semnonii, marcomanii, quazii, hermundurii, vangionii, nemeterii ş.a. O grupare a suebilor, în frunte cu Ariovist, pătrunde în 71 î.e.n. în Gallia, dar este înfrîntă de Caesar în 58 şi respinsă la răsărit de Rin.

406 decembrie 31. Izvoarele latine menţionează, alături de vandali şi alani, printre popoarele care traversează Rinul şi pătrund în Gallia, şi pe suebi.

409—411. Conduși de regele Hermenric, suebii traversează, împreună cu vandalii și alanii, Munții Pirinei, stabilindu-se durabil în colțul de NV al Peninsulei Iberice (în actuala Galicie).

sec. 5 (prima jumătate). Profitînd de migrarea vandalilor și alanilor în Africa de N (429) și de stabilirea centrului de greutate al Regatului Vizigot în Gallia, suebii își extind autoritatea spre E (provinciile Asturias, León) și spre S (Portugalia de N), punînd bazele unui regat independent, care adoptă ca religie arianismul. Capitala este stabilită în orașul Bracara (= Braga, Portugalia). În cursul următoarei sute de ani Regatul Sueb nu reușește să se impună, rămînînd o putere locală, în umbra celei vizigote.

c. 560. Adoptarea catolicismului ca religie oficială.

585. Statul sueb este cucerit și anexat de Regatul Vizigot.

HUNII

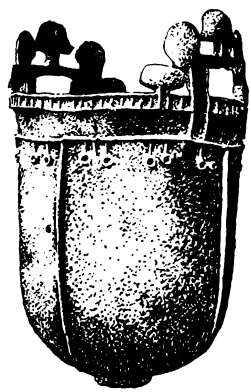

sec. 3 î.e.n. Izvoarele chineze menționează apariția, în stepele din N Chinei, a unor triburi nomade de crescători de vite (vorbind o limbă altaică și originare poate din Manciuria), pe care le desemnează sub numele generic de Xiongnu.

140—87 î.e.n. În vremea împăratului Wudi, Imperiul Chinez trece la o politică ofensivă împotriva triburilor Xiongnu.

c. 48 e.n. Scindarea triburilor Xiongnu ; grupul meridional recunoaște autoritatea dinastiei chineze Han orientale,

jucînd un important rol politic pînă în sec. 7 ; triburile septentrionale, considerate strămoşii hunilor, migrează spre apus, în Asia Centrală.

c. 350. Triburile hunilor ies victorioase din confruntarea cu alanii stabiliţi în regiunea lacului Aral. O mică parte a lor rămîne în această regiune, restul se îndreaptă spre V, către hotarele Europei.

370/375. Înaintînd spre apus, hunii nimicesc Regatul Ostrogot al lui Ermanaric din N Mării Negre, dintre Don şi Nistru. O parte dintre ostrogoţii supuşi îi va urma pe drumurile Europei pînă pe Cîmpiile Catalaunice (451), o altă grupare se refugiază în 376 în Imperiul Roman. După înfrîngerea ostrogoţilor, hunii îi atacă pe vizigoţii stabiliţi la V de Nistru, conduşi de Fritigern şi Atanaric, obligîndu-i să se refugieze în 376 la S Dunării. Pătrunderea violentă a hunilor în regiunile nord-pontice este considerată data tradiţională a începutului marii migraţii a popoarelor.

395—398. Primele atacuri ale hunilor, temuţi călăreţi şi neîntrecuţi arcaşi, la hotarele Imperiului Roman — la Dunăre, în dioceza Tracia, şi în E Asiei Mici, la frontiera Caucazului.

c. 400. Noua înaintare hunică în direcţia Pannoniei provoacă, se pare, dislocarea din Europa Centrală a unor seminţii germanice, care pătrund în Imperiul Roman : în 406 vandalii, suebii şi alanii traversează Rinul înaintînd în Gallia, iar ostrogoţii conduşi de Radagais năvălesc în 405—406 în N Italiei. Centrul puterii hunice se strămută în Cîmpia Pannonică.

400—409. O căpetenie hună din regiunile Dunării Inferioare, Uldis, participă ca federat la victoria romană asupra lui Gainas (400) şi Radagais (406).

408—409. Prin raidurile pustiitoare întreprinse în provinciile dunărene şi balcanice, confederaţia hunică devine, pentru aproape 4 decenii, cel mai periculos duşman al Imperiului Roman de Răsărit, constrîns a-i plăti un tribut anual în aur pentru a-şi asigura pacea la Dunăre.

425/430. Constituirea unui regat hun sub conducerea lui Rua (Rugila), cu centrul în Cîmpia Pannonică.

434. Lui Rua îi succed nepoţii săi Bleda şi Attila. După asasinarea lui Bleda (445), Attila rămîne singurul stăpînitor al unui imens imperiu, cuprins între Rin, Dunăre, Volga şi Munţii Caucaz, în care elementul hun

— ostrogoții, herulii, scirii, gepizii, alanii — și populațiile romanice din fostele provincii ale Imperiului Roman. Personalitate cu reale calități de comandant și diplomat, dar spirit eminente distructiv, Attila a ridicat în campaniile sale cruzimea și teroarea ca arme psihologice la o adevărată perfecțiune, apărînd în ochii lumii romane ca o personificare a brutalității și barbariei înseși. Istoriografia creștină l-a numit f l a g e l l u m D e i („biciul lui Dumnezeu"), iar epopeea germanică a făcut din el, sub numele de Etzel, un personaj de prim plan. Conduși de Attila, hunii inițiază devastatoare incursiuni în Imperiul Roman de Răsărit, unde ajung pînă la Thermopyle (441 și 447), și în cel de Apus (451 și 452). Prin intermediul lor, se vor răspîndi în Europa motive proprii artei stepelor asiatice.

451. În frunte cu Attila hunii invadează N Galliei. Pe Cîmpiile Catalaunice (20 iunie), în una dintre cele mai mari bătălii ale antichității, armata romană, cu contingente vizigote, france, burgunde, alane, comandată de Aëtius, îi obligă să se retragă.

453. Moartea lui Attila, urmată de lupte pentru putere între fiii săi. Destrămarea Imperiului Hun. Gepizii, ostrogoții, herulii își dobîndesc neatîrnarea după bătălia de la Nedao (454), în care înfrîng armata fiilor lui Attila, Ellac și Ernac. Resturile hunilor se refugiază în N Mării Negre, fiind treptat asimilați de popoarele care vor exercita hegemonia politică în aceste ținuturi (avari, cazari ș.a.). În sec. 5—6 se mai întîlnesc cete hune ca unități mercenare de cavalerie în armata bizantină.

HERULII

sec. 3 (prima jumătate). Triburile germanice ale herulilor, stabilite în primele secole ale erei noastre în Peninsula Iutlanda şi în S Peninsulei Scandinave, sînt obligate, sub presiunea danezilor, să migreze spre S. O ramură se deplasează spre V, în regiunea cursului inferior al Rinului (de unde face incursiuni în Gallia şi Hispania), alta, mai importantă numeric, coboară spre S oprindu-se în stepele nord-pontice, în regiunea Mării de Azov, de unde, în alianţă cu goţii, va participa la raiduri în Imperiul Roman. Herulii se aflau pe o treaptă de dezvoltare social-economică şi politică inferioară vecinilor lor germanici.

267. Alături de goţi, herulii participă la marea invazie în provinciile balcanice şi asiatice ale Imperiului Roman, ajungînd pînă în Peloponeş. Forţele „barbare" terestre sînt înfrînte de împăratul Gallienus în bătălia de la fluviul Nestos, la graniţa dintre Tracia şi Macedonia, iar flota este distrusă de cea romană în Marea Egee.

287. Raid herul, pe calea mării, în Gallia.

sec. 4 (a doua jumătate). Herulii din regiunea Mării de Azov intră în statul ostrogot al lui Ermanaric, iar după prăbuşirea acestuia, sub impactul migraţiei hune (370/375), îi urmează pe huni în drumul lor spre Cîmpia Pannonică.

451. Contingente herule participă alături de Attila la bătălia de pe Cîmpiile Catalaunice.

454. După bătălia de la Nedao şi destrămarea Imperiului Hun, herulii îşi redobîndesc libertatea. Se stabilesc în calitate de federaţi ai Imperiului Roman de Apus în regiunea Dunării Mijlocii (c. 470) ; trupe herule servesc în subordinea lui Odoacru în anii 476—491.

c. 500. Constituirea unui efemer regat herul în Pannonia.

c. 512. După înfrîngerea regelui Rodulf, vasal al lui Teodoric cel Mare, de către longobarzi, statul herul se destramă. O parte a herulilor se refugiază în Imperiul Bizantin, unde vor lupta în armatele lui Anastasiu şi Iustinian (fiind apoi creştinaţi şi colonizaţi în provincia Pannonia II), alta în Regatul Ostrogot al lui Teodoric, iar o mică parte, în frunte cu familia regală, se întoarce

în patria scandinavă. Herulii dispar astfel din istorie ca popor la sfîrşitul sec. 6.

ALAMANII

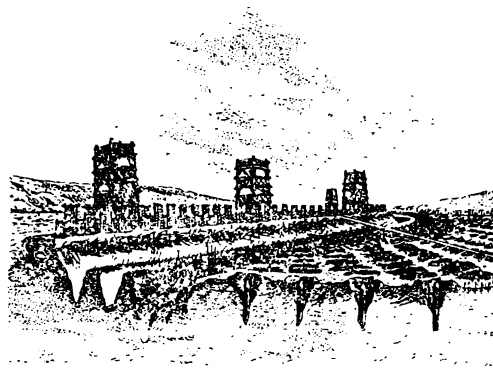

sec. 3 (început). Triburi alamane (alemane) sînt atestate în regiunea dintre Main şi limesul roman. Constituiţi în această perioadă ca entitate politică distinctă în urma restructurărilor petrecute în sînul populaţiilor vest-germanice (a căror componentă principală o reprezentau semnonii, mai tîrziu fiind asimilaţi şi hermundurii), alamanii (termenul înseamnă „toţi bărbaţii"), deşi au rămas de-a lungul întregii lor istorii o confederaţie de triburi insuficient sudată, ce nu a reuşit să evolueze pînă la organizarea statală, s-au dovedit timp de trei secole, prin capacităţile militare, adversari de temut ai Imperiului Roman la hotarele de la Rinul Mijlociu şi Superior.

213. Prima menţiune a alamanilor în izvoarele latine, cu ocazia unei campanii victorioase organizate de împăratul Caracalla împotriva lor pe rîul Main.

233. Alamanii străpung pentru întîia dată limesul invadînd provinciile Raetia şi Germania Superior. Sînt respinşi de împăratul Maximin Tracul, care-i urmăreşte la răsărit de Rin (235).

257. Victorie a împăratului Gallienus asupra alamanilor în Germania Superior.

259/260. După ce distrug limesul din Germania Superior, alamanii iau în stăpînire ţinutul dintre Rin, Main şi

Dunăre, numit „decumates agri" (landul Baden-Württemberg şi NV Bavariei).

268. Împăratul Claudius II respinge, după victoria din bătălia de la lacul Benacus (=Garda), o invazie alamană în Italia septentrională.

270. După mari eforturi, împăratul Aurelian reuşeşte să stăvilească la Fanum Fortunae (=Fano) cetele alamane pătrunse în Peninsula Italică.

278—282. Împăratul Probus respinge peste Rin alamanii năvăliţi în Gallia.

298. Cezarul Constantius Chlorus (tatăl lui Constantin cel Mare) obţine la Lingonae (=Langres) şi la Vindonissa (=Windisch), în Gallia Belgică, o victorie asupra alamanilor; consolidînd astfel graniţa renană.

320. Cezarul Flavius Iulius Crispus primeşte titlul triumfal de A l a m a n n i c u s după o campanie victorioasă contra francilor şi alamanilor.

350—353. Profitînd de războiul civil dintre Magnenţiu şi Constanţiu II, elemente alamane încearcă să se stabilească durabil la apus de Rin, pe teritoriul Imperiului Roman.

357. Răsunătoarea victorie de la Argentorate (= Strasbourg), repurtată de cezarul Iulian (viitorul împărat Iulian Apostatul) asupra alamanilor, duce la restabilirea temporară a graniţelor răsăritene ale Galliei ; unităţi alamane sînt acceptate ca trupe federate în armata romană.

406. Alamanii îşi extind posesiunile din E Galliei.

450 (după ~). Profitînd de destrămarea Imperiului Roman de Apus, alamanii ocupă întinse ţinuturi, din Elveţia de N pînă în Alsacia de astăzi.

496. Regele Clovis îi înfrînge pe alamani în bătălia de la Tolbiac (=Zülpich ?) tranşînd în favoarea francilor lupta pentru supremaţie în Gallia şi anexînd teritoriile nordice ale învinşilor. Alamanii din S recunosc suzeranitatea nominală a Regatului Ostrogot condus de Teodoric cel Mare.

536. După atacul bizantin asupra Regatului Ostrogot, toate teritoriile locuite de alamani sînt incluse în Regatul Franc. Pe teritoriul locuit de ei va lua naştere în sec. 10 principatul Suabia. Termenul A l e m a n n i a , apărut în sec. 4 e.n., se va transmite limbilor franceză şi spaniolă cu semnificaţia de „statul german".

sec. 1 e.n. Burgunzii, populaţie est-germanică înrudită cu goţii, stabilită între cursurile inferioare ale fluviilor Oder şi Vistula, sînt menţionaţi, pentru prima dată, în scrierile lui Pliniu cel Bătrîn. În următorul secol şi jumătate migrează lent spre SV.

c. 250. Burgunzii sînt atestaţi în regiunea Mainului Superior şi Mijlociu, în imediata apropiere a frontierei Imperiului Roman, în calitate de vecini septentrionali ai alamanilor.

279. Primul atac burgund la frontiera renană a Imperiului Roman, în timpul împăratului Probus.

sec. 4 (sfîrşit). Burgunzii se extind spre S în dauna alamanilor, pe care-i izgonesc din zona dintre rîul Neckar şi Munţii Taunus.

407. Pătrunşi în Gallia, burgunzii sînt acceptaţi ca federaţi de către uzurpatorul Constantin III.

413. Împăratul Honorius admite stabilirea burgunzilor în regiunea Rinului Mijlociu (în provincia Germania Prima), unde aceştia creează un regat federat cu capitala probabil la Worms. Adoptarea arianismului.

436. Generalul roman Flavius Aëtius nimiceşte, cu ajutorul hunilor, Regatul Burgund al lui Gundahar, eveniment care-şi găseşte expresia artistică în C î n t e c u l N i b e l u n g i l o r.

443. Burgunzii supravieţuitori sînt stabiliţi de autorităţile romane în Sapaudia (Savoia modernă), unde constituie un nou stat, cu capitala la Genava (=Geneva, Elveţia), menit a opri atacurile alamanilor spre S. În calitate de

federaţi, burgunzii participă, alături de Aëtius, la bătălia de pe Cîmpiile Catalaunice împotriva hunilor lui Attila (451), apoi în Hispania contra suebilor (456).

c. 461. Sub regele Gundowech, burgunzii îşi extind stăpînirea spre V, ocupînd valea Rhônului, şi îşi stabilesc capitala la Lungdunum (=Lyon). Conflicte cu Regatul Vizigot vecin.

476—516. Regatul Burgund atinge în vremea domniei regelui Gundobad apogeul puterii sale. Codificarea legislaţiei burgunde ; în 516 este adoptat catolicismul.

507. Burgunzii sînt aliaţi ai Regatului Franc în bătălia de la Vouillé, care elimină puterea vizigotă din Gallia.

534. Cucerirea Regatului Burgund de către franci. Regatul Burgundiei, constituit în sec. 10 în E Franţei, nu are comun cu vechii burgunzi decît numele.

FRANCII

c. 250. Prima menţiune în izvoarele latine a francilor, confederaţie de triburi vest-germanice stabilite la E de cursul mijlociu şi inferior al Rinului. Constituirea acestei confederaţii este probabil rezultatul procesului de restructurări etnice petrecut în sec. 3—4 în sînul unor populaţii germanice cunoscute deja Romei din sec. 1 e.n., precum chatii, chamavii, bructerii, sicambrii ş.a.

253—276. Francii participă la raidurile întreprinse în epoca „Anarhiei militare" de populaţiile germanice împotriva Galliei, Hispaniei, Britanniei. Prin expediţiile navale din Marea Nordului (în asociaţie cu saxonii) şi prin frecventele atacuri de la Rin, ei devin o ameninţare perma-

nentă pentru securitatea provinciilor occidentale ale Imperiului Roman.

c. 288. Francii ocupă insulele de la gurile Rinului, locuite de batavi.

350—353. Profitînd de slăbirea apărării limesului renan în timpul războiului civil dintre Magnentius şi Constanţiu II francii invadează, alături de alamani, Gallia Răsăriteană (ocuparea oraşului Colonia Agrippinensis = Köln). Cezarul Iulian îi respinge în 358 ; numeroase contingente france vor lupta în următoarele decenii ca trupe federate în armata romană, iar comandanţi militari de origine francă, precum Merobaud, Bauto sau Arbogast, ocupă funcţii din cele mai înalte în conducerea Imperiului Roman de Apus.

387/388. În timpul războiului civil dintre uzurpatorul Maximus şi Teodosiu I, francii străpung din nou limesul renan. În 393 Roma încheie cu ei un nou f o e d u s .

sec. 4—5. În condiţiile slăbirii statului roman, are loc o lentă, dar continuă înaintare a francilor la vest de Rin, în direcţia văilor rîurilor Escaut şi Mosella, şi aşezarea lor durabilă în aceste ţinuturi.

428 (sau 432). Generalul roman Aëtius stopează tentativa regelui francilor salieni, Chlodion (425—448) — primul reprezentant al dinastiei merovingiene atestat istoric —, de a-şi extinde stăpînirea în regiunea rîului Sômme.

451. Contingente france (conduse, potrivit tradiţiei, de regele Meroveu) participă alături de Aëtius la marea bătălie de pe Cîmpiile Catalaunice.

457—481. Domnia regelui francilor salieni Childeric I. Centrul statului este fixat la Tourani. Prin politica sa, el creează premisele unificării francilor salieni şi ripuari şi ale constituirii puternicului regat franc sub fiul său, Clovis.

481. La urcarea pe tron, Clovis este suveranul ambiţios al unui mic regat al francilor din NE Franţei. La capătul unei domnii de trei decenii, el devine stăpînul necontestat al aproape întregii Galli (cu excepţia unei fîşii a litoralului mediteranean — Provenţa şi Septimania). El anexează mai întîi regatul condus de generalul roman Syagrius, pe care îl înfrînge în 486 în bătălia de la Soissons (ţinuturile dintre Loira şi Sômme), zdrobeşte în 496 puterea alamanilor în bătălia de la Tolbiac (=Zülpich ?) şi-i elimină din Aquitania pe vizigoţi, învinşi în

bătălia de la Vouillé în 507. Sprijinit de biserică (se converteşte în c. 496 la catolicism), îi sileşte pe ceilalţi regi franci să-i recunoască autoritatea. După moartea sa (511), opera îi este desăvîrşită de fiii lui, care fac din Regnum Francorum cel mai puternic stat al epocii şi totodată cea mai de seamă creaţie statală a evului mediu timpuriu.

ANGLII ŞI SAXONII

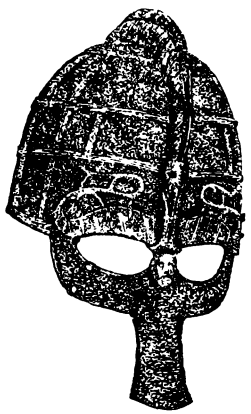

sec. 1 e.n. Istoricul latin Tacit menţionează în lucrarea sa Germania prezenţa triburilor anglilor, aparţinînd ramurii germanice apusene, în S Peninsulei Iutlanda, în provincia Schleswig.

sec. 2 e.n. Triburile saxonilor, aparţinînd aceluiaşi trunchi germanic, sînt amintite pentru prima dată în istorie de geograful Claudiu Ptolomeu ca fiind stabilite între vărsarea Weserului, Elbei şi S Peninsulei Iutlanda ; în cursul sec. 3, saxonii se deplasează pe litoralul Mării Nordului în direcţia gurilor Rinului.

sec. 3 (a doua jumătate). Saxonii şi anglii întreprind raiduri de jaf pe calea mării împotriva coastelor Galliei, apoi, după consolidarea graniţelor romane, prin crearea sistemului defensiv cunoscut sub numele de litus saxonicum, împotriva Britanniei, mai slab apărate. Spre deosebire de alte seminţii germanice, anglii şi saxonii nu vor intra ca federaţi în armata romană.

c. 300. Triburile iuţilor (din ramura germanilor de apus), care populau părţile centrale şi apusene ale Peninsulei Iutlanda, sînt supuse de danezi ; o parte dintre iuţi migrează pe teritoriul Belgiei actuale, de unde, în sec. 5, vor porni, alături de saxoni şi angli, la invadarea Britanniei.

sec. 4. Atacuri ale saxonilor, deveniţi piraţi temuţi ai Mării Nordului, aliaţi cu francii, împotriva coastelor răsăritene ale Britanniei ; generalul roman Teodosiu (tatăl viitorului împărat) poartă lupte grele împotriva lor în 368/369.

407. După proclamarea generalului Flavius Claudius Constantinus ca împărat de către trupele din Britannia şi trecerea sa în Gallia cu întreaga armată din insulă, Britannia încetează, trei ani mai tîrziu, de a mai face parte din Imperiul Roman, devenind astfel o ţintă preferată a invadatorilor de pe continent.

430—440. Valuri succesive germanice încep să se stabilească durabil în regiunea de litoral, avînd ca zone de debarcare gurile Tamisei, golful Wash şi estuarul Humber (situaţie atestată arheologic prin descoperirea aici a primelor cimitire germanice de pe teritoriul britanic).

c. 446. Populaţia romanică din Britannia solicită sprijinul generalul roman Aëtius împotriva năvălirilor saxone.

sec. 5 (a doua jumătate). Sub presiunea francilor, saxonii din zona Rinului Inferior sînt dislocaţi spre E. Teritoriul locuit de ei la răsărit de Elba va fi cucerit între 772—804 de Carol cel Mare şi înglobat în Imperiul Carolingian.

c. 500. Victoria autohtonilor (care, începînd cu jumătatea sec. 5, cunosc un rapid proces de celtizare) asupra saxonilor, la Muntele Badon, de care se leagă numele legendarului rege Arthur, are drept consecinţă cîteva decenii de linişte.

sec. 6 (a doua jumătate). Noi valuri germanice pătrund în Britania ; anglii (care vor da numele întregii insule) în regiunile centrale, saxonii în SE, iar iuţii în zonele meridionale reuşesc pînă la sfîrşitul secolului să-i împingă pe autohtonii celtizaţi în cîteva ţinuturi izolate din V (Peninsula Cornwall, Ţara Galilor şi ţinutul Strathclyde). Constituirea celor 7 regate anglo-saxone.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI CU CARACTER ENCICLOPEDIC

BARLOEWEN W.H.V. (sub redacţia), *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen,* München, 1961.

BHATTACHARYA S., *Dictionary of Indian History,* Calcuta, 1967.

BICKERMAN E. J., *Chronology of the Ancient World,* ed. revăzută, Londra, 1980.

Bolşaia Sovetskaia Enţiklopedia, 30 vol., Moscova, 1970—1979.

CAFFARELLO N., *Dizionario archeologico di antichità classiche,* Florenţa, 1971.

CALDERINI A., *Dizionario dei nomi geografici e topografici dell' Egitto greco-romano,* 3 vol. (7 tomuri), Milano, 1966—1978.

CALDERINI A. şi M., *Dizionario di antichità greche e romane,* Milano, 1960.

The Cambridge Encyclopedia of Archaeology editată de A. Sherrat, Cambridge, 1980.

CHAMPION S., *A Dictionary of Terms and Techniques in Archaeology,* New York, 1980.

CHEVALLIER R., *Dictionnaire de la littérature latine,* Paris, 1968.

COTTRELL L., *Dictionnaire encyclopédique d'archéologie,* Paris, 1962.

DAREMBERG CH., SAGLIO M.E., *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines,* vol. I—V (tomuri), Paris, 1877—1919.

DELORME J., *Les grandes dates de l'Antiquité,* ed. a III-a, Paris, 1968.

DEVAMBEZ P. şi colaboratori, *Enciclopedia civilizaţiei greceşti,* Bucureşti, 1970.

Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X), coordonator D. M. Pippidi, Bucureşti, 1976.

DONINI A., *Enciclopedia delle religioni,* Milano, 1977.

Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, sub redacţia lui R. Bianchi-Bandinelli, 8 vol., Roma, 1958—1966.

Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle édition, Leida-Paris, 1960— .

The Encyclopedia of Ancient Civilizations, editată de A. Cotterell, New York, 1980.

Encyclopaedia Britannica, ed. a XV-a, 30 vol., Chicago, 1982.
Encyclopedia Judaica, 16 vol., Ierusalim, 1971.
Encyclopédia Universalis, 20 vol., Paris, 1980.
FILIP J. (sub redacția), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, 2 vol., Praga, 1966—1969.
FREDOUILLE J.-C., *Enciclopedia civilizației și artei romane*, București, 1974.
FREYDANK H., REINECKE W. F. ș.a., *Der Alte Orient in Stichworten*, Leipzig, 1978.
FUCHS K., RAAB H., *Wörterbuch zur Geschichte*, 2 vol., München, 1972.
La Grande Encyclopédie (Larousse), 60 vol., Paris, 1971—1976.
Der Grosse Brockhaus, ed. a XVIII-a, 12 vol., Wiesbaden, 1977—1981.
Der Grosse Ploetz. Auszug aus der Geschichte, ed. a XXIX-a, Freiburg im Breisgau, 1980.
Harpers Dictionary of Classical Literature and Antiquitas, ed. a II-a, New York, 1965.
HELCK W. și colaboratori, *Lexikon der Ägyptologie*, Wiesbaden, 1976.
HILTBRUNNER O., *Kleines Lexikon der Antike*, ed. a IV-a, Berna, 1964.
HUNGER H., *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, ed. a VII-a, Viena, 1975.
Illustrated Encyclopaedia of the Classical World, editată de M. Avi Yonah ș.a., New York, 1976.
Istoria lumii în date, sub redacția acad. A. Oțetea, București, 1969.
Istoria României în date, sub redacția lui C. C. Giurescu, București, 1971.
KERNBACH V., *Dicționar de mitologie generală*, București, 1983.
Kleine Enzyklopädie Weltgeschichte, 2 vol., Leipzig, 1979.
Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike, editat de K. Ziegler, W. Sontheimer, H. Gärthner, 5 vol., München, 1964—1975.
KROH P., *Lexikon der Antiken Autoren*, Stuttgart, 1972.
LAMER H., BUX F., KROH P., *Wörterbuch der Antike mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens*, ed. a VIIIa, Stuttgart, 1976.
LANGER W. L. (coordonator), *An Encyclopedia of World History*, ed. a V-a, Boston, 1972.
LAUFFER S. și colaboratori, *Abriss der Antiken Geschichte*, ed. a II-a, München, 1964.
Lexikon der Alten Welt, editat de C. Andresen, H. Erbse, O. Gigon ș.a., Zürich — Stuttgart, 1965.
Lexikon der Antike, editat de J. Irmscher, ed. a II-a, Leipzig, 1977.
LÖWE G., STOLL H. A., *Die Antike in Stichworten*, ed. a IV-a, Leipzig, 1976.
Lübbes Enzyklopädie der Archäologie, editată de D. Glyn, Darmstadt, 1980.
MATZ K.-Z., *Regententabellen zur Weltgeschichte*, München, 1980.
Meyers Enzyklopädisches Lexikon, ed. a IX-a, 25 vol., Mannheim, 1971—1979.
Meyers Neues Lexikon, ed. a II-a, 18 vol., Leipzig, 1972—1978.
MOURRE M., *Dictionnaire encyclopédique d'histoire*, 8 vol., Paris, 1978.

The Oxford Classical Dictionary, editat de M. Cary, J. D. Denniston ş.a., ed. a II-a, Oxford, 1970.
The Oxford Companion to Art, editat de H. Osborne, Oxford, 1971.
The Oxford Companion to Classical Literature, ed. a VIII-a, Oxford, 1962.
Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, 68 vol. + 15 vol. supliment, Stuttgart, 1893—1978.
POSENER G. şi colaboratori, *Enciclopedia civilizaţiei şi artei egiptene*, Bucureşti, 1974.
The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, editată de R. Stillwell, W. L. Macdonald ş.a., Princeton, 1976.
Reallexikon für Antike und Christentum, editat de Th. Klauser, Stuttgart, 1950—.
Reallexikon der Assyrologie und Vorderasiatischen Archäologie, Berlin, 1932— ; vol. 6 Ki-Ko a apărut în 1980.
Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, noua ediţie îngrijită de H. Jankuhn, H. Kuhn, K. Ranke ş.a., 1973— (au apărut vol. 1-4, Aachen-Chronologie).
Rulers and Governments of the World, editată de C. G. Allen, 3 vol., Londra — New York, 1977—1978.
Scriitori greci şi latini. Mic dicţionar, coordonatori N. I. Barbu şi A. Piatkowski, Bucureşti, 1978.
Sovetskaia istoriceskaia enţiklopedia, 16 vol., Moscova, 1961—1976.
TUDOR D. (coordonator), *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982.
Tusculum Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters, ed. a III-a, München, 1982.
VIAL C., *Lexique d'antiquités grecques*, Paris, 1972.
WARRINGTON J., *Everyman's Classical Dictionary (800 DC — AD 337)*, Londra, 1970.
Websters Biographical Dictionary, Springfield, 1976.
Weltgeschichte in Daten, ed. a II-a, Berlin, 1973.
Who was Who in the Roman World, editat de D. Bowder, Oxford, 1980.

INTRODUCERI ÎN STUDIUL ISTORIEI ANTICE

ARNOTT P. D., *An Introduction to the Greek World*, Londra, 1967.
ARNOTT P. D., *An Introduction to the Roman World*, Londra, 1970.
BENGTSON H., *Einführung in die Alte Geschichte*, ed. a VIII-a, München, 1979.
CHRIST, K., *Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie*, Darmstadt, 1972.
CHRIST K., *Römische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, ed. a II-a, Darmstadt, 1976.
CHRIST K. şi colaboratori, *Römische Geschichte. Eine Bibliographie*, Darmstadt, 1976.
CLEMENTE G., *Guida alla storia romana*, Milano, 1977.
ECKERMANN W., MOHR H., *Einführung in das Studium der Geschichte*, ed. a II-a Berlin, 1969.
FORNI G., *Introduzione allo studio della storia romana*, Genova, 1969.

GARDINER A.H., *Geschichte des Alten Ägypten. Eine Einführung*, ed. a III-a, Stuttgart, 1965.
GARZETTI A., *Introduzione alla storia romana*, Milano, 1966.
GRIMAL P., *Guide de l'étudiant latiniste*, Paris, 1971.
Introduzione allo studio della cultura classica, Milano, 1975.
IRMSCHER J., *Einführung in die Byzantinistik*, Berlin, 1971.
JAMES T. G. H., *An Introduction to Ancient Egypt*, Londra, 1979.
LIVERANI M., *Introduzione alla storia dell'Asia Anteriore antica*, Roma, 1963.
LAURAND L., LAURAS A., *Manuel des études grècques et latines ;* ediție revizuită, 2 vol., Paris, 1968—1970.
MANNI E., *Introduzione allo studio della storia greca e romana*, Palermo, 1967.
MEYER E., *Einführung in die antike Staatskunde*, ed. a IV-a, Darmstadt, 1980.
MEYER E., *Einführung in die lateinische Epigraphik*, ed. a II-a, Darmstadt, 1983.
MORAVCSIK G., *Einführung in die Byzantinologie*, Budapest, 1976.
NIEMEYER H. G., *Einführung in die Archäologie*, ed. a III-a, Darmstadt, 1983.
PETIT P., *Guide de l'étudiant en histoire ancienne*, ed. a III-a, Paris, 1969.
PETRIE A., *An Introduction to Roman History, Literature and Antiquities*, ed. a III-a, Oxford, 1966.
SAMARAN CH. și colaboratori, *L'histoire et ses méthodes*, colecția „Encyclopédie de la Pléiade", Paris, 1961.
SCEVOLA M. L., *Introduzione allo studio della storia romana*, Genova, 1976.
USSANI V., ARNALDI F., *Guida allo studio della civiltà romana antica*, ed. a II-a, 2 vol., Napoli, 1959—1961.
WEILER I., *Griechische Geschichte. Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, Darmstadt, 1976.

ATLASE ISTORICE

Atlas zur Geschichte, 2 vol., Leipzig, 1976.
BAINES J., MÁLEK J., *An Atlas of Ancient Egypt*, Londra, 1980.
BANKS A., *A World Atlas of Military History*, vol. I pînă la 1500, New York, 1973.
DUBY G. (sub redacția), *Atlas historique Larousse*, Paris, 1978.
FINLEY M. I., *Atlas of Classical Archaeology*, Londra, 1977.
Grosser Historischer Weltatlas. 1. Teil, Vorgeschichte und Altertum ed. de H. Bengston și Vl. Milojčić, ed. a V-a, München, 1972.
HAWKES J. (editor), *Atlas of Ancient Archaeology*, Londra, 1974.
KINDER H., HILGEMANN W., *DTV — Atlas zur Weltgeschichte, Karten und chronologischer Abriss*, 2 vol., München, 1979.
McEVEDY COLIN, *The Penguin Atlas of Ancient History*, Harmondsworth, 1975.
MOTTA G. (sub redacția), *Atlante storico*, Novara, 1977.
PASCU ȘT. (sub redacția), *Atlas istoric*, București, 1971.
Putzger Historischer Atlas, ed. 100, Berlin 1979.

SHEPHERD W. R., *Historical Atlas*, ed. a IX-a, New York, 1969.
THOMSON J. O., *Everyman's Classical Atlas*, ed. a III-a, Londra, 1966.
The Times Atlas of World History, editat de G. Barraclough, Maplewood, 1979.
TREHARNE R. F., FULLARD H. (editori), *Muir's Historical Atlas*, ed. a VI-a, Londra, 1973.
VAN KAMPEN A. (editor), *Atlas antiquus, Die Welt der Antike*, ed. a XIII-a, Gotha, 1961.
Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte, ed. a X-a, Braunschweig, 1979.

LUCRĂRI GENERALE

LUMEA ANTICĂ

Analisi marxista e società antiche, sub red. lui L. Capogrossi ș.a., Roma, 1978.
ANDERSON P., *Von der Antike zum Feudalismus ; Spuren der Übergangsgesellschaften*, Frankfurt am Main, 1978.
Anticinaia țivilizatia, Moscova, 1973.
Armées et fiscalité dans le Monde Antique, Paris, 1977.
Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung, serie editată de H. Temporini și W. Haase, Berlin, 1972—
BESSONE L. (sub redacția), *Colonizzazione ed esplorazioni nel mondo antico*, Florența, 1974.
BROCKMEYER N., *Antike Sklaverei*, Darmstadt, 1979.
BROCKMEYER N., *Sozialgeschichte der Antike. Ein Abriss*, Stuttgart, 1972.
The Cambridge Ancient History, 12 vol., Cambridge, 1924—1939, o nouă ediție în curs de apariție din 1970 (vol. III, partea a II-a, a apărut în 1982).
CERAM C. W., *Zei, morminte, cărturari*, București, 1968.
CICCOTTI E., *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, 2 vol., Bari, 1977.
Drevnîi Vostok i anticinîi mir, Moscova, 1980.
DRIMBA O., *Istoria culturii și civilizației*, I, București, 1984.
EHRLICH R. W. (sub redacția), *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago, 1965.
ELLUL J., *Histoire des institutions de l'antiquité*, Paris, 1962.
FINLEY M. I., *Ancient Slavery and Modern Ideology*, Londra, 1980.
FINLEY M. I., *The Ancient Economy*, Londra-Berkeley, 1973.
Fischer Weltgeschichte, Frankfurt am Main, 36 vol., 1965—1984.
GARLAN Y., *La guerre dans l'Antiquité*, Paris, 1972.
GAUDEMET J,, *Institutions de l'antiquité*, ed. a II-a, Paris, 1982.
GIACONE L., *Il potere politico nel mondo antico*, Torino, 1978.
GIANNELLI G., CASOLI V., *Storia antica del Mediteraneo*, 2 vol., ed. a IV-a, Florența, 1968—1969.
HEICHELHEIM F. M., *Storia economica del mondo antico*, Bari, 1972.
Histoire générale, sub redacția lui G. Glotz, Paris, 1927—1947.
Histoire générale des civilisations, sub redacția lui M. Crouzet, 10 vol., Paris, 1953—

Histoire universelle, colecția Encyclopédie de la Pléiade, vol. I, *Des origines à l'Islam,* Paris, 1957.
Histoire universelle Larousse, 12 vol., Paris, 1968—1969.
Historia Mundi, editată de F. Kern, 10 vol., Berna, 1952—1961.
HOLLISTER C. W., *Roots of the Western Tradition : A Short History of the Ancient World,* ed. a III-a, New York, 1977.
Istoria universală, sub redacția lui E. M. Jukov, vol. 1—3, București, 1958—1960.
KORNEMANN E., *Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philip II von Makedonien bis Muhammed,* München, 1967.
LAUFFER S., *Kurze Geschichte der Antiken Welt,* München, 1971.
LISSNER I., *Culturi enigmatice,* București, 1972.
MANNI E., *Mediterraneo antico,* Palermo, 1974.
Marxismo e società antica, sub redacția lui M. Vegetti, Milano, 1977.
MESLIN M., PALANQUE J. R., *Le Christianisme antique,* Paris, 1967.
Methuen's History of the Greek and Roman World, Londra, 1957—
MEYER ED., *Geschichte des Altertums* (reeditare), 8 vol., Darmstadt, 1981.
Meyers Illustrierte Weltgeschichte, 20 vol., Mannheim, 1979—1981.
PEKÁRY T., *Die Wirtschaft der griechisch — römischen Antike,* ed. a II-a, Wiesbaden, 1979.
PETIT P., *Précis d'histoire ancienne,* ed. a IV-a, Paris, 1975.
Propyläen — Geschichte Europas, 6 vol., Frankfurt am Main, 1975—1978.
RACHET G., *Universul arheologiei. Tehnică, istorie, bilanț,* 2 vol., București, 1977.
ROSTOVTZEFF M., *A History of the Ancient World,* 2 vol., Oxford, 1926—1927.
Saeculum Weltgeschichte, editată de H. Franke, Freiburg im Breisgau, 7 vol., 1965—1976.
STARR C., *A History of the Ancient World,* ed. a II-a, Oxford, 1974.
TAEGER F., *Das Altertum,* ed. a VI-a, Stuttgart, 1958.
VÁRÁDY L., *Die Auflösung der Antike,* Budapesta, 1978.

ORIENTUL

ALTHEIM F. (sub redacția), *Geschichte Mittelasiens im Altertum,* Berlin, 1970.
ARBORIO MELA F. A., *Dai Sumeri a Babele. La Mesopotamia, storia, civiltà, cultura,* Milano, 1978.
AVDIEV V. I., *Istoria drevnogo vostoka, ed. a III-a, Moscova, 1970.*
AYMARD A., AUBOYER J., *L'Orient et la Grèce antique,* ed. a VI-a, Paris, 1967.
BELLWOOD P., *Man's Conquest of The Pacific. The Prehistory of Southeast Asia and Oceania,* Auckland, 1978.
BLEGEN C. W., *Troy and the Trojans,* Londra, 1963.
BRENTJES B., *Civilizația veche a Iranului,* București, 1976.
DESHAYES J., *Civilizațiile vechiului Orient,* 3 vol., București, 1976.
DUPONT SOMMER A., *Les Araméens,* Paris, 1949.
GARELLI P., *Le Proche-Orient asiatique des origines aux invasions des peuples de la mer,* 2 vol., Paris, 1969—1974.

GARLAKE P., *The Kingdoms of Africa*, Oxford, 1978.
GHIRSHMAN R., *L'Iran des origines à l'Islam*, Paris, 1976.
HALLO W. W., SIMPSON W. K., *The Ancient Near East*, Londra-New York, 1971.
HAUSCHILD, R., *Die Indogermanischen Völker und Sprachen Kleinasiens*, Berlin, 1964.
HAUSSIG, H. W., *Die Geschichte Zentralasiens und der Seidenstrasse in vorislamischer Zeit*, Darmstadt, 1983.
HELCK W., *Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis ins 7. Jahrhundert*, Darmstadt, 1979.
HUART C., *Ancient Persia and Iranian Civilization*, Londra, 1972.
KAMMENHUBER A., *Die Arrier im vorderen Orient*, Heidelberg, 1968.
KENYON K., *Amorites and Canaanites*, Londra, 1966.
KLENGEL H. (sub redacția), *Gesellschaft und Kultur im alten Vorderasien*, Berlin, 1982.
LLOYD S., *The Archaeology of Mesopotamia. From the Old Stone Age to the Persian Conquest*, Londra, 1978.
MAC QUEEN J. G., *The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*, Londra, 1975.
MALLOWAN M., *Early Mesopotamia and Iran*, Londra, 1965.
MASSON V. M., SANDRIANI V. I., *Central Asia*, Londra, 1972.
MENEN A., *Cities in the Sand (Leptis Magna, Timgad, Palmyra, Petra)* Londra, 1972.
MOORTGAT A., *Einführung in die vorderasiatische Archäologie*, ed. a II-a, Darmstadt, 1981.
MOSCATI S., *Vechile civilizații semitice*, București, 1975.
MOSCATI S., *Vechi imperii ale Orientului*, București, 1982.
NISSEN H. J., *Grundzüge einer Geschichte der Frühzeit des Vorderen Orients*, Darmstadt, 1983.
OATES D., *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*, Londra, 1968.
OPPENHEIM A. L., *Ancient Mesopotamia*, ed. a II-a, Londra-Chicago, 1977.
Le Plateau Iranien et l'Asie Centrale des origines à la conquête islamique, Paris, 1977.
POSTGATE N., *The First Empires*, Oxford, 1977.
SANDERS N. K., *The Sea Peoples*, Londra, 1978.
SCHARFF A., MOORTGAT A., *Ägypten und Vorderasien im Altertum*, ed. a II-a, München, 1959.
WISEMAN D. J., (sub redacția), *Peoples of Old Testament Times*, Oxford, 1973.
WOOLLEY L., *Mésopotamie et Asie Antérieure*, Paris, 1961.

GRECIA ȘI LUMEA ELENISTICĂ

AMOURETTI M.-C., RUZÉ FR., *Le monde grec antique*, Paris, 1979.
ANDREWES A., *The Greeks*, Londra, 1967.
AUSTIN M., VIDAL NAQUET P., *Economies et sociétés en Grèce ancienne*, Paris, 1972.
BAYER E., *Grundzüge der griechischen Geschichte*, ed. a V-a, Darmstadt, 1978.
BENGTSON H., *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, ed. a V-a, München, 1977.

CHAMOUX F. *La civilisation grecque à l'époque archaïque et classique*, Paris, 1963.
CHAMOUX F., *La civilisation hellenistique*, Paris, 1981.
COOK J. M., *The Greeks in Ionia and the East*, Londra, 1962.
CROISET M., *La civilisation de la Grèce antique*, Paris, 1969.
Drevniaia Greția, sub redacția lui S. L. Utcenko, ed. a IV-a, 1974.
FINLEY M. I., *Early Greece*, ediție revăzută, Londra, 1981.
GIANNELLI G., *Trattato di storia greca*, Bologna, 1976.
GLOTZ G., *La Cité grecque*, ed. revăzută, Paris, 1968.
GRAMATOPOL M., *Civilizația elenistică*, București, 1974.
KREISSIG H. (sub redacția), *Griechische Geschichte bis 146 v.u.Z.*, Berlin, 1981.
LÉVÊQUE P., *L'Aventure grecque*, ed. a III-a, Paris, 1977.
LING R., *The Greek World*, Oxford, 1976.
MOSSÉ CL., *Les Institutions grecques*, ed. a VI-a, Paris, 1979.
PUGLIESE CARRATELLI G., *Storia greca*, Milano, 1978.
REY-COQUAIS J.-P., *Précis d'histoire grecque*, Paris, 1980.
SCHULLER W., *Griechische Geschichte*, München—Viena, 1980.
SERGHEEV V. S., *Istoria Greciei Antice*, București, 1951 (ed. a III-a în limba rusă, Moscova, 1963).
STE. CROIX G.E.M. de, *The Class Struggle in the Ancient Greek World from the Archaic Age to the Arab Conquests*, Londra, 1981.
STRUVE V. V. (sub redacția), *Grecia antică*, București, 1958.
WARREN P., *The Aegean Civilizations*, Oxford, 1975.
WEBER-SCHÄFER P. (sub redacția), *Das politische Denken der Griechen*, München, 1969.
WEILER I., *Griechische Geschichte, Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, Darmstadt, 1976.
WILCKEN U., *Griechische Geschichte*, ed. a X-a, München, 1973.

ROMA ȘI POPOARELE EUROPEI

ALBERTINI E., *L'Empire romain*, ed. a IV-a, Paris, 1975.
ALFÖLDY G., *Römische Sozialgeschichte*, ed. a II-a, Wiesbaden, 1979.
BLEICKEN J., *Geschichte der Römischen Republik*, München—Viena—Oldenburg, 1982.
BLEICKEN J., *Verfassungs — und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches*, Padeborn, 1978.
BLOCH R., COUSIN J., *Rome et son déstin*, Paris, 1960.
BOAK A. E. R., SINNIGEN W. G., *A History of Rome to 565 A. D.*, ed. a VI-a, Londra, 1977.
BORDET M., *Précis d'histoire romaine*, ed. a IV-a, Paris, 1978.
BOSCH-GIMPERA P., *Les Indo-Européens. Problèmes archéologiques*, Paris, 1961.
CARY M., SCULLARD H. H., *A History of Rome*, ed. a III-a, Londra, 1975.
CHRIST K., *Römische Geschichte, Einführung, Quellenkunde, Bibliographie*, ed. a III-a, Darmstadt, 1980.
CONDURACHI EM., *Curs de istorie romană*, București, 1974.
DANNENBAUER H., *Die Entstehung Europas*, 2 vol., Stuttgart, 1959—1962.

DEMOUGEOT E., *La formation de l'Europe et les invasions barbares. I. Des origines germaniques à l'avènement de Dioclétien*, Paris, 1969.
DEVOTO G., *Origini indoeuropee*, Florența, 1962.
DIESNER H. J., *Die Völkerwanderung*, ed. a II-a, Gütersloh, 1980.
DIESNER H. J. (sub redacția), *Afrika und Rom in der Antike*, Halle, 1980.
DUNCAN-JONES R., *The Economy of the Roman Empire, Quantitative Studies*, ed. a II-a, Cambridge, 1982.
GAGE J., *Les classes sociales dans L'Empire romain*, ed. a II-a, Paris, 1971.
GRANT M., *History of Rome*, Londra, 1978.
HEUSS A., *Römische Geschichte*, ed. a V-a, Braunschweig, 1983.
HOMO L., *Nouvelle histoire romaine*, ed. revizuită de Ch. Piétri, Paris, 1969.
HORST D., RIGOBERT G., *Römische Geschichte bis 476*, ed. a II-a, Berlin, 1981.
Istoria României, vol. I, București, 1960.
Istoriia drevnego Rima, sub red. A. G. Bokscianin, V. I. Kuzișcin, Moscova, 1971.
JONES A. H. M., *The Later Roman Empire, 284—602*, 3 vol., Oxford, 1964.
KIENITZ FR.-K., *Völker im Schatten. Die Gegenspieler der Griechen und Römer von 1200 v. Chr.-200 v. Chr.*, München, 1981.
KORNEMANN E., *Geschichte der Spätantike*, München, 1978.
KORNEMANN E., *Römische Geschichte*, ed. a VI-a, Stuttgart, 1970.
LEVI A., MELONI P., *Storia romana dagli Etrusci a Teodosio*, ed. a III-a, Milano, 1967.
LOT F., *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris, 1968.
MANSUELLI G. A., *Civilizațiile Europei vechi*, 2 vol., București, 1978.
DE MARTINO F., *Storia della costituzione romana*, 7 vol., Napoli, 1972—1975.
MAȘKIN N. A., *Istoria Romei antice*, București, 1951.
MAZZARINO S., *L'Impero romano*, 3 vol., Roma-Bari, 1980.
MILLAR F., *The Emperor of the Roman World* (31 BC—AD 337), Londra, 1977.
PARETI L., *Storia di Roma e del mondo romano*, Torino, 6 vol., 1952—1961.
PÂRVAN V., *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, ed. a V-a, București, 1972.
PÂRVAN, V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982.
PASSERINI A., *Linee di storia romana in età imperiale*, ed. a II-a, Milano, 1972.
PETIT P., *Histoire générale de l'Empire romain*, 3 vol., Paris, 1978.
PIGANIOL A., *La Conquête romaine*, ed. a VI-a, Paris, 1975.
PIGANIOL A., *Histoire de Rome*, ed. a V-a, Paris, 1962.
PIPPIDI D. M., *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967.
PREDA C., *Moneda antică în România*, București, 1969.
ROSTOVZEFF M., *The Social and Economic History of the Roman World*, 2 vol., Oxford, 1957.

SCHNEIDER H. (sub redacția), *Sozial- und Wirtschaftgeschichte der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt, 1981.
SEIFARTH W., *Römische Geschichte Kaiserzeit*, ed. a II-a, 2 vol., Berlin, 1975.
THOMPSON E. A., *The Early Germans*, Oxford, 1968.
TUDOR D., *Figuri de împărați romani*, 3 vol., București, 1970—1975.
VOGT J., *Römische Geschichte. I. Hälfte ; Die römische Republik*, ed. a IV-a, Freiburg im Breisgau, 1973.
VOLKMANN H., *Grundzüge der römischen Geschichte*, ed. a VIII-a, Darmstadt, 1982.

ȘTIINȚA ȘI CULTURA

AKURGAL E., HIRMER M., *Die Kunst der Hethiter*, ed. a II-a, 1976.
ALPATOV M. V., *Istoria artei*, vol. I, București, 1962.
ANDREAE B., *L'art de l'ancienne Rome*, Paris, 1974.
AZARPAY G., *Urartian Art and Artificats*, Berkeley, 1968.
BIANCHI BANDINELLI R., *L'arte romana nel centro del potere*, Milano, 1978.
BIANCHI BANDINELLI R., *La fine dell'arte antica*, Milano, 1969.
BALDRY H. C., *Ancient Greek Literature in its Living Context*, New York, 1967.
BAYET J., *Literatura latină*, București, 1972.
BONNARD A., *Civilizația greacă*, 3 vol., București, 1967—1969.
BOWRA C. M., *L'Expérience grecque*, Paris, 1969.
BRUNNER H., *Grundzüge einer Geschichte der altägyptischen Literatur*, ed. a III-a, Darmstadt, 1980.
BÜCHNER K., *Römische Literaturgeschichte*, ed. a V-a, Stuttgart, 1980.
COLLEDGE M. A. R., *Parthian Art*, Ithaca, 1977.
COOK R. M., *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960.
CROISET M. și A., *La littérature grecque*, 5 vol., Paris, 1951.
DAFRADAS J., *Literatura elină*, București, 1968.
DEMARGNE P., *Naissance de l'art grec*, Paris, 1964.
DRIOTON E., BOURGUET P. du ~, *Arta faraonilor*, 2 vol., București, 1972.
ETIENNE R., *Viața cotidiană la Pompei*, București, 1970.
FARRINGTON B., *Science and Politics in the Ancient World*, ed. a II-a, Londra, 1965.
FLACELIÈRE R., *Istoria literară a Greciei antice*, București, 1970.
FRANKE P. R., HIRMER M., *Die griechische Münze*, München, 1964.
GRENIER A., *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, ed. a II-a, Paris, 1969.
GRIMAL P., *Civilizația romană*, 2 vol., București, 1975.
GRIMAL P., *La littérature latine*, Paris, 1965.
HIGGINS R. A., *Greek and Roman Jewellery*, Londra, 1961.
HUSMANN H., *Grundlagen der antiken und orientalischen Musikkultur*, Berlin, 1961.
Istoria generală a științei, sub conducerea lui R. Taton, vol. I, București, 1970.
JETTMAR K., *Arta stepelor*, București, 1983.

KLIMA J., *Gesellschaft und Kultur des alten Mesopotamien*, Praga, 1964.
LATTE K., *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960.
LESKY A., *Geschichte der griechischen Literatur*, ed. a III, Berna, 1971.
LÉVÊQUE P., *L'Aventure grecque*, ed. a II-a, Paris, 1969.
LLOYD S., *The Archaeology of Mesopotamia. From the Old Stone Age to the Persian Conquest*, Londra-New York, 1978.
MARINESCU-HIMU M., PIATKOWSKI A., *Istoria literaturii eline*, Bucureşti, 1972.
MEDLEY M., *A Handbook of Chinese Art*, Londra, 1973.
MEKHITARIAN A., *Egyptian Painting*, Londra-New York, 1978.
MOORTGAT A., *The Art of Ancient Mesopotamia*, Londra, 1969.
NEEDHAM J., *Science and Civilization in China*, 7 vol., Cambridge-New York, 1954—1976.
NEUGEBAUER O., *The Exact Science in Antiquity*, Londra-New York, 1969.
OBERHUBER K., *Die Kultur des Alten Orient*, 1972.
PARROT A., *L'Art de Sumer*, Paris, 1969.
PICARD G., *L'Art romain*, Paris, 1962.
PORADA E., *The Art of Ancient Iran*, New York, 1965.
REALE G., *I problemi del pensiero antico*, 2 vol., Milano, 1973.
ROBERTSON C. M., *A History of Greek Art*, 2 vol., Cambridge, 1976.
ROWLAND B., *The Art and Architecture of India*, Harmondsworth, 1959.
SCHANZ M., HOSIUS C., *Geschichte der römischen Literatur*, ed. a IV-a, München, 1927.
SCHARBOROUGH J., *Roman Medicine*, Londra, 1969.
SCHMIDT W., STÄHLIN O., *Geschichte der griechischen Literatur*, 5 vol., München, 1929—1948.
SCHMÖKEL H., *Kulturgeschichte des Alten Orient*, Stuttgart, 1962.
STAERMAN E. M., *Krizis anticinoj Kulturi*, Moscova, 1975.
STAHL W. H., *Roman Science*, Madison, 1962.
TOYNBEE J. M. C., *Roman Historical Portraits*, Londra, 1978.
TUDOR D., *Arheologia romană*, Bucureşti, 1976.
VLĂDUŢESCU GH., *Introducere în istoria filosofiei Orientului Antic*, Bucureşti, 1980.
WATSON W., *Cultural Frontiers in Ancient East Asia*, Edinburgh, 1971.

LUCRĂRI SPECIALE

ORIENTUL

EGIPTUL

JOHNSON P., *The Civilization of Ancient Egypt*, Londra, 1979.
WOLFF W., *Das alte Ägypten*, ed. a II-a, München, 1978.
HAYES, W.C., *Most Ancient Egypt*, Chicago-Londra, 1977.
ADAMS W.Y., *Nubia, Corridor to Africa*, Princeton, 1977.
DANIEL C., *Civilizaţia Egiptului antic*, Bucureşti, 1976.
DRIOTON E., VANDIER J., *L'Égypte. Des origines à la Conquête d'Alexandre*, ed. a V-a, Paris, 1975.

BIERBRIER M.L., *The Late New Kingdom in Egypt (c. 1300—664 B.C.)*, Warminster, 1975.
ROSALIE DAVID A., *The Egyptian Kingdoms*, Oxford, 1975.
MONTET P., *Viața de toate zilele în Egipt pe vremea dinastiei Ramses*, București, 1973.
VERCOUTTER J., *L'Egypte ancienne*, ed. a VII-a, Paris, 1973.
EMERY W.B., *Archaic Egypt*, Harmondsworth, 1972.
BECKERATH J. von, *Abriss der Geschichte des Alten Ägypten*, München-Viena, 1971.
SAUNERON S., *L'Égyptologie*, Paris, 1968.
VAN SETERS J., *The Hyksos*, New Haven, 1966.
PIRENNE J., *Histoire de la Civilisation de l'Égypte ancienne*, 3 vol., Neuchâtel, 1961—1963.
VANDIER J., *Manuel d'Archéologie égyptienne*, 4 vol., Paris, 1952—1964.

SUMERUL ȘI AKKADUL

DANIEL C., *Civilizația sumeriană*, București, 1983.
ZAMAROVSKY V., *La început a fost Sumerul*, București, 1981.
CHIERICI A., *I Sumeri. La civiltà dei due fiumi*, Milano, 1980.
OPPENHEIM A.L., *Ancient Mesopotamia*, ed. a II-a, Londra-Chicago, 1977.
SCHMOKEL H., *Das Land Sumer*, ed. a IV-a, Stuttgart, 1974.
ADAMS R. Mc., NISSEN H.J., *The Uruk Countryside*, Chicago, 1972.
KRAMER S.N., *The Sumerians*, ed. revizuită, Chicago, 1971.
BELJAVSKIJ V.A., *Vavilon legendarnii i Vavilon istoriceskii*, Moscova, 1971.
KRAUS F.R., *Sumerer und Akkader, ein Problem der altmesopotamischen Geschichte*, Amsterdam, 1970.
KLIMA J., *Gesellschaft und Kultur des alten Mesopotamiens*, Praga, 1964.
KRAMER S.N., *Istoria începe la Sumer*, București, 1962.
STRUVE V.V., *Gosudarstvo Lagaș*, Moscova, 1961.
PARROT A., *Sumer*, Paris, 1960.
PARROT A., *Archéologie mésopotamienne*, vol. I—II, Paris, 1946—1953.

BABILONIA

DANIEL C., *Civilizația asiro-babiloniană*, București, 1981.
OATES J., *Babylon*, Londra-New York, 1979.
KLENGEL H., *Hammurapi vom Babilon und seine Zeit*, Berlin, 1978.
SCHMÖKEL H., *Hammurabi von Babylon*, Darmstadt, 1975.
PARROT A., *Mari, Capitale fabuleuse*, Paris, 1974.
LEEMANS W.F., *King Hammurapi as Judge*, Leida, 1968.
BRINKMAN J.A., *A Political History of Post-Kassite Babylonia, 1158—722 B.C.*, Roma 1968.
MAC QUEEN J.G., *Babylon*, Londra, 1964.
SAGGS H.W.F., *The Greatness that was Babylon*, Londra 1962.
WIESEMAN D.J., *Chronicles of Chaldean Kings (625—556 B.C.) in the British Museum*, Londra, 1956.
CONTEANU G., *La Civilisation d'Assur et de Babylone*, Paris, 1951.

ASIRIA

SADEV D.C., *Istorija drevnej Assirii*, Moscova, 1979.
ANDRAE W., *Das wiedererstandene Assur*, ed. a II-a, Leipzig, 1977.
LARSEN M.T., *The Old Assyrian City — State and its Colonies*, Copenhaga, 1976.
DANIEL C., NEGOIȚĂ A., *Gîndirea asiro-babiloniană în texte*, București, 1975.
GARELLI P., *L'Assyrologie*, ed. a II-a, Paris, 1972.
CARDASCIA G., *Les lois assyriennes*, Paris, 1969.
LASSE J., *People of Ancient Assyria*, Londra, 1963.
GARELLI P., *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris, 1963.
VIEYRA M., *Les Assyriens*, Paris, 1961.
PARROT A., *Assur*, Paris, 1961.
OLMSTEAD A.T., *A History of Assyria*, New York, 1923 (reedit. 1960).

REGATUL MITANNI

GERONT W., *Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter*, Darmstadt, 1982.

★ ★ ★ *Les Hourrites*, Actes de la 24e Rencontre Assyriologique internationale, 1977, în „Revue Hittite et Assianique", 36/1980.
IMPARATI F., *I Hurriti*, Florența, 1964.
SPEISER E.A., *The Hurrian Participation in the Civilisation of Mesopotamia, Syria and Palestina*, în „Cahiers d'histoire mondiale" I, 1953/1954.
O'CALLAGHAN R.R., *Aram Naharaim. A Contribution to the History of Upper Mesopotamia in the Second Milennium* B.C., Roma, 1948.
CONTEANU G., *La civilisation des Hittites et les Hurrites du Mitanni* ed. a II-a, Paris, 1948.
GELB I.J., *Hurrians and Subarians*, Chicago, 1944.

ELAMUL

IUSIFOV I. B., *Elam, Sotialno-ekonomiceskaia istoria*, Moscova, 1968.
AMIET P., *Elam*, Anvers-sur-Oise, 1966.
HINZ W., *Das Reich Elam*, Stuttgart, 1964.
MAYER R., *Elam als politischer und kultureller Faktor*, 1955.

ARABIA ȘI TRIBURILE ARABE

WISSMANN H. von, *Die Geschichte von Saba. Das Grossreich der Sabäer bis zu seinem Ende im frühem 4. Jhr. v. Chr.* (editat de W. W. Müller), Viena, 1982.
DOE B. D., *The Monuments of South Arabia*, Londra, 1980.
HAMMOND P.C., *The Nabataeans, Their History, Culture and Archeology*, Lund, 1973.
SALIHI AL W.L., *Hatra*, Bagdad, 1973.
BROWNING I., *Petra*, Londra, 1973.
LINDNER M., (sub redacția), *Petra und das Königreich der Nabatäer*, München, 1970.
DOE B. D., *Südarabien. Antike Reich am Indischen Ozean*, Bergisch-Gladbach, 1970.
WISSMANN H. von, *Zur Archäologie und antiken Geographie von Süd-Arabien*, Istanbul, 1968.
ALTHEIM F., STIEHL R., *Die Araber in der Alten Welt*, 6 vol., Berlin, 1964—1969.
PIRRENE J., *La Grèce et Saba. Une nouvelle base pour la chronologie sud-arabe*, Paris, 1954.

PALESTINA

MALAMAT A., *Das davidische und salomonische Königreich und seine Beziehungen zu Ägypten und Syrien*, Viena, 1983.
MAIER J., *Grundzüge der Geschichte des Judentums im Altertum*, Darmstadt, 1981.
HAYES J. H., MILLER J. M., (sub redacția), *Israelite und Judean History*, Londra, 1977.
HERMANN S., *A. History of Israel in the Old Testament Times*, Londra, 1975.
GRANT M., *The Jews in the Roman World*, Londra, 1973.
GUNNEWEG A.H.J., *Geschichte Israels bis Bar Kochba*, Stuttgart, 1972.
WEIPPERT M., *The Settlement of the Israelite Tribes in Palestine*, Londra, 1971.
KOSIDOWSKI Z., *Povestiri biblice*, București, 1970.
AMUSIN I. D., *Manuscrisele de la Marea Moartă*, București, 1965.
BRIGHT J., *A History of Israel*, Londra, 1962.
EHRLICH E. L., *Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Zerstörung des Tempels*, Berlin, 1958.

FENICIA

DANIEL C., *Civilizația feniciană*, București, 1979.
MOSCATI S., *Lumea fenicienilor*, București, 1975.
JIDEJIAN N., *Sidon through the Ages*, Beirut, 1973.
HARDEN D., *The Phoenicians*, Harmondsworth, 1971.
CONTEANU G., *La civilisation phénicienne*, ed. a III-a, Paris, 1959.

SIRIA

KLENGEL H., *Geschichte und Kultur Altsyriens*, Leipzig, 1980.
BERMANT C., WEITZMAN M., *Ebla*. Londra, 1979.

MATTHIAE P., *Ebla. Un impero ritrovato*, Torino, 1977.
BUCCELLATI, G., *Cities and Nations in Ancient Syria*, Roma, 1967.
KLENGEL H., *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u.Z.*, 3 vol., Berlin, 1965—1970.
LIVERANI M., *Storia di Ugarit nell'eta degli archivi politici*, Roma, 1960.

STATUL HITIT

LEHMANN J., *Gli Ittiti*, Milano, 1980.
CORNELIUS F., *Geschichte der Hethiter*, ed. a III-a, Darmstadt, 1979.
MACQUEEN J. G., *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*, Londra, 1975.
GURNEY O. R.,*The Hittites*, Londra, 1975.
KLENGEL E., KLENGEL H., *Die hethitische Geschichte und Umwelt*, ed. a II-a, Viena-München, 1975.
BITTEL K., *Hattuscha, the Capital of the Hittites*, Oxford, 1970.
RIEMSCHNEIDER M., *Lumea hitiților*, București, 1967.
LLOYD SETON, *Early Highland Peoples of Anatolia*, Londra, 1967.
MAYRHOFFER M., *Die Indo-Arier im Alten Vorderasien. Mit einer analytischen Bibliographie*, Wiesbaden, 1966.
WALSER G. (sub redacția). *Neuere Hethiterforschung*, Wiesbaden, 1964.
GURNEY O. R., *The Hittites*, Harmonsworth, 1961.
SOMMER F., *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart, 1947.

FRIGIA ȘI LIDIA

AKURGAL E., *Ancient Civilisation and Ruins of Turkey*, Ankara, 1973.
HASPELS H. C., *The Highlands of Phrygia*, 2 vol., Princeton, 1972.
HANFMANN G.M.A., *Sardis und Lydien*, Mainz, 1960.
HEUBECK A., *Lydiaka. Untersuchungen zu Schrift, Sprache und Göternamen der Lyder*, Erlangen, 1959.
KALETSCH H., *Zur lydischen Chronologie*, „Historia", 7/1958.
DUSSAUD R., *Prélydiens, Hittites et Achéens*, Paris, 1953.

URARTU ȘI ARMENIA

LANG D. M., *Armenia. Cradle of Civilization*, ed. a III-a, Londra, 1980.
KAȘKAI S. M., *Iz istorii manneikogo țarstva*, Baku, 1977.
GANDZAKECI K., *Istorii Armenii*, Moscova, 1976.
BRENTJES B., *Drei Jahrtausende Armenien*, ed. a II-, Leipzig, 1976.
PETROVSKII B. B., *Urartu*, Roma—Geneva—Paris, 1975.
BURNEY C., LANG D. M., *The Peoples of the Hills — Ancient Ararat and Caucasus*, Londra — New York, 1971.
DER NERSESSIAN S., *The Armenians*, Londra — New York, 1969.
SALVINI M., *Nairi e Uruatri*, Roma, 1967.
RIEMSCHNEIDER M., *Das Reich am Ararat*, Leipzig, 1965.
MELIKISVILI, *Nairi-Urartu*, Tbilisi, 1954.

PERSIA

DANDAMAYEV M. A., *Persien unter den ersten Achämeniden*, Wiesbaden, 1976.
WALSER G. (sub redacția), *Beiträge zur Achämenidengeschichte*, Wiesbaden, 1972.
HERZFELD E., *The Persian Empire* (editat de G. Walser), Wiesbaden, 1972.
CULICAN W., *The Medes and Persians*, Londra, 1965.
GHIRSHMAN R., *Perse : Proto-Iraniens, Mèdes, Achémenides*, Paris, 1964.
OLMSTEAD A.T., *History of the Persian Empire : Achaemenid Period*, Chicago, 1948.

PARȚIA

SCHIPPMANN K., *Grundzüge der partischen Geschichte*, Darmstadt, 1980.
DEBEVOISE N. C., *A Political History of Parthia*, New York, 1968.
COLLEDGE M.A.R., *The Parthians*, New York, 1967.
GHIRSHMAN R., *Parthes et Sasanides*, Paris, 1962.

STATUL SASANID

HERRMANN G., *The Iranian Revival*, Oxford, 1977.
WIDENGREN G., *Der Manichäismus*, Darmstadt, 1974.
WIDENGREN G., *Der Feudalismus im alten Iran*, 1969.
LUKONIN V., *Iran II. Des Séleucides aux Sassanides*, Paris—Geneva, 1967.
GAGÉ J., *La Montée des Sassanides et l'heure de Palmyre*, Paris, 1964.
PIGULEVSKAIA N. V., *Les Villes de l'Etat iranien aux époques parthe et sassanide*, Haga, 1963.
CHRISTENSEN S. L., *Iran sous les Sassanides*, ed. a II-a, Copenhaga, 1964 (reeditare, Osnabrück, 1971).

INDIA

★ ★ ★ *Ancient and Medieval India*, 2 vol., Allahabad, 1979.
BHATTACHARJEE A., *History of Ancient India*, New Delhi, 1979.
ANTONOVA K. ş.a., *A History of India*, 2 vol., Moscova, 1979.
AGRAWAL D. P., CHAKRABARTI D. K. (sub redacţia), *Essays in Indian Protohistory*, Delhi, 1979.
CASAL J.-M., *Civilizaţia Indusului şi enigmele ei*, Bucureşti, 1978.
THAPAR R., *Ancient Indian Social History. Some Interpretations*, New Delhi, 1978.
AUBOYER J., *Viaţa cotidiană în India antică*, Bucureşti, 1976.
ROY S. B., *Ancient India. A Chronological Study (1500—400 B.C.)*, New Delhi, 1975.
MORTON SMITHS R., *Dates and Dynasties in Earliest India*, Delhi, 1975.
FAIRSERVICE W. A., *The Roots of Ancient India*, Chicago, 1975.
MUGHAL M. R., *Present State of Research on the Indus Valley Civilization*, Karachi, 1973.
BONGARD — LEVIN G. M., ILIN G. F., *Drevnaia India. Istoriceskii ocerk*, Moscova, 1969.
WHEELER M., *The Indus Civilization*, Cambridge, 1968.
ALLCHIN B., ALLCHIN R., *The Birth of Indian Civilization*, Harmondsworth, 1968.
STRUVE V. V., *Istoria i cultura drevnei Indii*, Moscova, 1963.
THAPAR R., *Ašoka and the Decline of the Mauryas*, Londra, 1961.

ASIA DE SUD-EST

SMITH R. B., WATSON W., (sub redacţia), *Ancient South-East Asia*, Oxford, 1979.
CIUFFI S. (sub redacţia), *Le antiche civiltà dell' Indochina e dell' Indonesia*, Florenţa, 1978.
HALL D. G. E., *A History of South-East Asia*, ed. a III-a, Londra, 1968.
COEDES G., *The Indianized States of South-East Asia*, Honolulu, 1968.
MALLERET L., *L'Archéologie du Delta du Mekong*, 4 vol., Paris. 1959—1963.

CHINA

PIRAZZOLI M., ş.a., *La Chine des Han*, Paris, 1982.
BOZAN J., *A Concise History of China*, ed. a II-a, Beijing, 1981.
FITZGERALD P., *Ancient China*, Oxford, 1978.
WIETHOFF B., *Grundzüge der älteren chinesischen Geschichte*, Darmstadt, 1977.
KWANG-CHIH CHANG, *The Archaeology of Ancient China*, ed. a III-a, New Haven, 1977.
GROUSSET R., *Histoire de Chine*, Paris, 1976.
COTTERELL Y. Y. şi A. B., *The Early Civilization of China*, Londra — New York, 1975.
LOEWE M., *Crisis and Conflict in Han China*, Londra-Totowa, 1974.
GERNET J., *La Chine ancienne. Des origines a l'empire*, ed. a II-a, Paris, 1970.
PAGIARO L., *La Cina antica* Roma, 1969.
LATTIMORE O., *Inner Asian Frontiers of China*, Boston, 1962.
WATSON W., *China before the Han Dynasty*, Londra, 1961.

COREEA

* * * *Aperçu sur l'histoire de Corée*, Phénian, 1977.
GARDINER K.H.J., *The Early History of Korea*, Canberra, 1969.
LI OGG, *Histoire de la Corée*, Paris, 1969.
HULBERT H. B., *The History of Korea*, 2 vol., Londra. 1965.

JAPONIA

KIDDER E., *Ancient Japan*, Oxford, 1977.
DETTMER H. A., *Grundzüge der Geschichte Japans*, ed. a III-a, Darmstadt, 1973.
KIDDER Jr. J. E., *Japan before Buddhism*, Londra, 1959.
SANSOM G., *A History of Japan to 1334*, Stanford, 1958.

POPOARELE EUROPENE

TRACII

FOL A., MARAZOV I., *Thrace and Thracians*, New York, 1977.
DANOV H. M., *Tracia antică*, Bucureşti, 1976.
VEDEDIKOV I., GERASSIMOV T., *Die Thrakische Kunst*, München, 1973.
HODDINCOTT R., *Bulgaria in Antiquity*, Tonbridge, 1973.
PÂRVAN V., *Dacia, Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*, ed. a V-a, Bucureşti, 1972.
BERCIU D., *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969
RUSSU I. I., *Limba tracodacilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967.
WIESNER J., *Die Thraker*, Stuttgart, 1963.
KAHRSTEDT U., *Beiträge zur Geschichte des thrakischen Chersones*, Baden-Baden, 1954.
VULPE R., *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balcanique*, Paris, 1930.

GETO-DACII

GOSTAR N., LICA V., *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Bucureşti, 1984.
IONIŢĂ I., *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi*, Iaşi, 1982.
PÂRVAN V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. revăzută, Bucureşti, 1982.
RUSU I. I., *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981.
TEODOR D. GH., *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V—VII e.n.*, Iaşi, 1981.
PROTASE D., *Autohtonii în Dacia romană*, Bucureşti, 1980.
MIHĂILESCU BÎRLIBA V., *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980.
CRIŞAN I. H., *Burebista şi epoca sa*, ed. a II-a, Bucureşti, 1977.
BERCIU D., *Daco-Romania*, Geneva — München — Paris, 1976.
BICHIR GH., *The Archaeology and History of the Carpi from the Second to the Fourth Century A. D.*, Oxford, 1976.
GLODARIU I., *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Bucureşti, 1974.
PREDA C., *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1972.
DAICOVICIU H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
DAICOVICIU H., *Dacii*, ed. a II-a, Bucureşti, 1972.
CONDURACHI E., DAICOVICIU C., *Rumänien*. Archaeologia Mundi, München — Geneva — Paris, 1972.
DAICOVICIU C., *Dacica*, Cluj, 1969.
PIPPIDI D. M., *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967.
DAICOVICIU C., *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.
VULPE R., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.

ILIRII

NERITAN C., *Apolonia e Illirisë*, Tirana, 1982.
STEPČEVIĆ, A., *The Illyrians, History and Culture*, Park Ridge, 1977.
* * * *La ville illyrienne*, Tirana, 1972.
* * * *Les Illyriens et la génèse des Albanais*, Tirana, 1971.

MOCSY A., *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam, 1970.
RUSSU I. I., *Illirii. Istoria. Limba şi onomastica. Romanizarea*, Bucureşti, 1969.
WILKES J. J., *Dalmaţia*, Londra, 1969.
ALFÖLDI G., *Bevölkerung und Gesellschaft, der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965.
KRAHE H., ş.a., *Die Sprache der Illyrier*, 2 vol., Wiesbaden, 1955—1964.
BORGEAUD W., *Les Illyriens en Grèce et en Italie*, Paris, 1943.

CELŢII

HUBERT H., *Celţii şi civilizaţia celtică*, Bucureşti, 1983.
DUVAL P. M. ş.a., *Die Kelten. Entwicklung und Geschichte einer europäischer, Kultur*, Freiburg, 1979.
WERNER J., *Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien*, München, 1979.
FILIP J., *Celtic Civilisation und Its Heritage*, Praga, 1976.
DUVAL P. M. şi HAWKES Ch. (sub redacţia), *Celtic Art in Ancient Europe*, Londra, 1976.
SCHLETLE F., *Kelten zwischen Alesia und Pergamon*, Leipzig, 1976.
MARKALE J., *Les Celtes et la civilisation celtique*, Paris, 1975.
RACHET G., *La Gaule celtique des origines à 50 av. J. Chr.*, Paris, 1973.
BERCIU D., *Lumea celţilor*, Bucureşti, 1970.
MOREAU J., *Die Welt der Kelten*, ed. a III-a, Stuttgart, 1961.
POWEL T.G.E., *The Celts*, Londra, 1958 (ed. revăzută 1980)
GRENIER A., *Les Gaulois*, Paris, 1945.

GERMANII

Pînă la sec. I î.e.n.

MENGHIN W., *Kelten, Römer und Germanen. Archäeologie und Geschichte*, München, 1980.
EGGERS H. J. ş.a., *Kelten und Germanen in heidnischer Zeit*, Baden-Baden, ed. a III-a, 1980.
DÖBLER H., *Die Germanen*, 2 vol., München, 1977.
MILDENBERGER G., *Sozial- und Kulturgeschichte der Germanen*, ed. a II-a, Stuttgart, 1977.
BEHM-BLANCKE G., *Gesellschaft und Kunst der Germanen*, Dresda 1973.
SCHWARZ E. *(sub redacţia), Zur Germanischen, Stammeskunde*, Darmstadt, 1972.
HACHMANN R., *Die Germanen*, München, 1971.
HALLER J., DANNENBAUER H., *Der Eintritt der Germanen in die Geschichte*, ed. a IV-a, Berlin, 1970.
VRIES J. de, *Kelten und Germanen*, Berna, 1960.
OXENSTIERNA E., *Die Urheimat der Goten*, Leipzig — Stockholm, 1948.

IBERII

SICHTERMANN H., *Funde in Spanien*, Darmstadt, 1977.
MONTENEGRO DUQUE A., *Historia de España. Edad Antiqua I. España preromana*, Madrid, 1972.
BLAZQUES J.M., *Tartessos*, Salamanca, 1968.
ARRIBAS A., *The Iberians*, 1964.
WISEMAN F.J., *Roman Spain. An Introduction to the Roman Antiquities of Spain and Portugal*, Londra, 1956.
PERICOT GARCIA L., *L'Espagne avant la conquête romaine*, Paris, 1952.
GARCIA Y BELLIDO A., *Hispania Greca*, 3 vol., Barcelona, 1948.

ETRUSCII

HUS A., *Les Etrusques et leur destin*, Paris, 1980.
GRANT M., *The Etruscans*, Londra, 1980.
WEEBER K.W., *Geschichte der Etrusker*, Stuttgart, 1979.
BIANCHI BANDINELLI R., GIULIANO A., *Etruschi e italici prima del dominio di Roma*, Milano, 1979.
PALLOTTINO M., *The Etruscans*, Londra, 1975.
COARELLI F., *Le città etrusche*, Milano, 1973.
BURIAN J., MOUCHOVA B., *Misterioşii etrusci*, Bucureşti, 1973.

PFIFFIG A.J., *Einführung in die Etruskologie*, Darmstadt, 1972.
PALLOTINO M., *Etruscologia*, ed. a VII-a, Milano, 1972.
BANTI L., *Il mondo degli etruschi*, ed. a II-a, Roma, 1969.
SCULLARD H.H., *The Etruscan Cities and Rome*, Londra, 1967.
BLOCH R., *Etruscii*, Bucureşti, 1966.

CIMERIENII, SCIŢII ŞI SARMAŢII

GRAKOW B.N., *Die Skythen*, Berlin, 1978.
ELNIŢKI L.A., *Skifia Evraziiskih stepei. Istoriko-arhelogiiskei ocerk*, Novosibirsk, 1977.
ARTAMOV M.I., *Kimmerîici i skifî*, Leningrad, 1974.
CHARRIÈRE G., *Die Kunst der Skythen, Von Sibirien bis zum Schwarzen Meer*, Köln, 1974.
* * * *Skifi i sarmati*, Kiev, 1974.
RUDENKO S.I., *Frozen Tombs of Siberia*, Londra, 1970.
HARMATTA J., *Studies in the History and Language of the Sarmatians* Szeged, 1970.
SULIMIRSKI T., *The Sarmatians*, Londra, 1970.
ARTAMONOV M.I., *Les trésors d'art des Scythes*, Gründ, 1968.
PETROV V.P., *Skifî*, Kiev. 1968.
COZZOLI U., *I cimmeri*, Roma, 1968.
PHILLIPS E.D., *The Royal Hordes. Nomad Peoples of the Steppes*, Londra, 1965.
JETTMAR K., *Die frühen Steppenvölker*, Baden-Baden, 1964 (ed. a II-a, 1980).
POTRATZ J.A.H., *Die Skythen in Südrussland, Ein untergegangenes Volk in Südosteuropa*, Basel, 1963.
KOTHE H., *Die Herkunft der Kimmerischen Reiter*, în „Klio" 41/1963.
TALBOT RICE T., *The Scythians*, Londra, 1957.

SLAVII

DVORNIK F., *Gli Slavi*, Padova, 1974.
KOBÎCEV V.P., *V ponskah prarodinî slavian*, Moscova, 1973.
GIMBUTAS M., *The Slavs*, Londra, 1971.
PORTAL R., *Les Slaves*, Paris, 1965.
DIELS P., *Die slavischen Völker*, Wiesbaden, 1963.
TREIMER K., *Die Ethnogenese der Slawen*, Viena, 1954.
DERŽAVIN N.S., *Die Slaven im Altertum*, Weimar, 1948.

LUMEA GREACĂ

CRETA ŞI CIVILIZAŢIA MINOICĂ

MATZ F., *Kreta und frühes Griechenland*, Baden-Baden, 1979.
HILLER S., *Das Minoische Kreta nach den Ausgrabungen des letzten Jahrzehnts*, Viena, 1977.
MADDOLI G., *La civiltà micenea*, Bari, 1977.
WILLETTS R.F., *The Civilisation of Ancient Crete*, Londra, 1977.
STYLIANOS AL., *Minoische Kultur*, Darmstadt, 1976.
MATZ F., *Creta, Micene, Troia*, Bucureşti, 1969.
SCHACHERMEYR F., *Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964.
HUTCHINSON R.W., *Prehistoric Crete*, Harmondsworth, 1962.
MATTON R., *La Crète antique*, Paris, 1955.
GLOTZ G., *La civilisation Egéene*, ed. a III-a, Paris, 1952.

GRECIA PENINSULARĂ ŞI CIVILIZAŢIA HELADICĂ

SCHACHERMEYR F., *Griechenland im Zeitalter der Wanderungen vom Ende der mykenischen Ära bis auf die Dorier*, Viena, 1980.
MARINATOS S., *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, Darmstadt, 1976.
KERSCHENSTEINER J., *Die mykenische Welt in ihren Schriftlichen Zeugnissen*, 1970.
MYLONAS G.E., *Mycenae and the Mycenean Age*, Princeton, 1966.
WACE A.B.G., *Mycenae*, ed. a II-a, Londra, 1964.
VERMEULE E., *Greece in the Bronze Age*, Chicago, 1964.

CASKEY J.L., *Greece, Crete and the Aegean Islands in the Early Bronze Age*, Cambridge, 1964.
DESBOROUGH V.R. d'A., *The Last Mycenaeans and their Successors*, Oxford, 1964.
ZERVOS CH., *Naissance de la civilisation en Grèce*, 2 vol., Paris, 1962—1963.
PALMER L.R., *Mycenaens and Minoans*, Londra, 1961.

GENEZA ŞI AFIRMAREA STATELOR GRECEŞTI

MURRAY O., *Early Greece*, Londra, 1980.
HOOKER J.T., *The Ancient Sparta*, Londra, 1980.
BOARDMAN J., *The Greeks Overseas, their Early Colonies and Trade*, ed. revizuită, Londra, 1980.
KINZL K.H., (sub redacţia) *Die ältere Tyrannis bis zu den Perserkriegen*, Darmstadt, 1979.
BUCK R.J., *A History of Beotia*, Edmonton, 1979.
CARTLEDGE P., *Sparta and Lakonia. A Regional History 1300—362 B.C.* Londra, 1979.
STARR C.G., *The Economic and Social Growth of Early Greece, 800—500 B.C.*, Oxford, 1977.
COLDSTREAM J.N., *Geometric Greece*, Londra, 1977.
JEFFERY L.H., *Archaic Greece. The City-States c. 700—500 B.C.* Londra-New York, 1976.
LING R., *The Greek World*, Oxford, 1976.
JOHNSTON A.W., *The Emergence of Greece*, Oxford, 1976.
HAMMOND N.G.L., *Migrations and Invasions in Greece and Adjacent Areas*, New Jersey, 1976.
DESBOROUGH V.R. d'A., *The Greek Dark Ages*, Londra, 1972.
OLIVA P., *Sparta and her Social Problems*, Praga, 1969.
MOSSÉ C., *La tyrannie dans la Grèce antique*, Paris, 1969.
FINLEY M., *Lumea lui Odiseu*, Bucureşti, 1968.
BOUZEK J., *Homerisches Griechenland*, Praga, 1968.
BERVE H., *Die Tyrannis bei den Griechen*, 2 vol., München, 1967.
BLAVATSKAIA T.V., *Arheiskaia Grecia*, Moscova, 1966.
HUXLEY G.L., *The Early Ionians*, Londra, 1966.
EHRENBURG V., *Der Staat der Griechen*, ed. a II-a, Zürich, 1965.
KIECHLE F., *Lakonien und Sparta*, München, 1963.
STARR C. G., *The Origins of Greek Civilization, 1100—650 B.C.*, Londra, 1962.
WILL ED., *Korinthiaka, Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres médiques*, Paris, 1955.
CLOCHÉ P., *Thèbes de Béotie des origines à la conquête romaine*, Namur, 1952.
MAZZARINO S., *Fra Oriente e Occidente, Ricerche di storia greca arcaica*, Florenţa, 1947.

LUMEA GREACĂ ÎN EPOCA CLASICĂ

BRADFORD E., *The Year of Thermopylae*, Londra, 1980.
WIRTH G., (sub redacţia), *Perikles und seine Zeit*, Darmstadt, 1979.
PAPASTAVROU J., *Temistokles*, Darmstadt, 1978.
DAVIES, J. K., *Democracy and Athens*, Glasgow, 1978.
FLACELIÈRE R., *Viaţa de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, Bucureşti, 1976.
SCHULLER W., *Die Herrschaft der Athener im erstem attischen Seebund*, München, 1974.
MIEGGS R., *The Atenian Empire*, Oxford — New York, 1972.
DE ST CROIX G.E.M., *The Origins of the Peloponnesian War*, Londra, 1972.
MOSSÉ C., *Histoire d'une démocratie. Athènes des origines à la conquête macédonienne*, Paris, 1971.
KAGAN D., *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Londra, 1969.
ACCAME S., *Ricerche intorno alla Pentecontaetia*, Napoli, 1968.
HIGNETT CH., *Xerxes' Invasion of Greece*, Oxford, 1963.
BURN A. R., *Persia and the Greeks. The Defence of the West*, Londra — New York, 1962.

LUMEA GREACĂ ÎN SEC. 4 î.e.n.

BUCKLER J., *The Theban Hegemony 371—362*, Cambridge-Londra, 1980.
PICKARD—CAMBRIDGE A-W., *Demosthenes and the Days of Greek Freedom. 384—322 B. C.*, New York. 1979.

HAMILTON C. D., *Sparta's Bitter Victories. Politics and Diplomacy in the Corinthian War*, Ithaca, 1979.
HAMMOND N.G.L., *A History of Greece to 322 B. C.*, ed. a II-a, Oxford, 1977.
SECK F., (sub redacția), *Isokrates*, Darmstadt, 1976.
* * * *Hellenische Poleis, Krise, Wandlung, Wirkung (sub redacția* E. Ch. Welskopf) 4 vol., Berlin, 1974.
BEISTER H., *Untersuchungen zu der Zeit der thebanischen Hegemonie*, Diss. München, 1970.
JUREWICZ O., KUCH H. (sub redacția), *Die Krise der griechischen Poleis*, Berlin, 1969.
ACCAME S., *L'imperialismo ateniense all'inizio del sec. IV a.C. e le crisi della polis*, Napoli, 1966.
TARKIAIMEN T., *Die athenische Demokratie*, Zürich, 1968.
JAEGER W., *Demosthenes*, Berlin, 1963.
MOSSÉ C., *La fin de la démocratie athénienne*, Paris, 1962.
LAISTNER M.L.W., *A History of the Greek World 479—323 B.C.*, ed. a III-a, Londra, 1957.

MACEDONIA

HATZOPOULOS M. B., LOUKOPOULOS L. D., *Philip of Macedon*, Atena, 1980.
CAWKWELL G. L., *Philip of Macedon*, Londra, 1978.
HAMMOND N.G.L., *A History of Macedonia*, 2 vol., Oxford, 1972—1979.
CLOCHÉ P.. *Histoire de la Macédonie jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand*, Paris, 1960.
CLOCHÉ P., *Un fondateur d'Empire. Phillippe II roi de Macédonie*, Paris, 1955.
PARIBENI R., *La Macedonia sino al Alessandro Magno*, Milano, 1947.

LUMEA GREACĂ OCCIDENTALĂ PÎNĂ ÎN Sec. 4 î.e.n.

DE PALMA C., *La Magna Grecia*, Napoli, 1980.
DUNBABIN T. J., *The Western Greecks* (reeditare), Oxford, 1979.
FINLEY M., *Das antike Sizilen*, München, 1979.
PERONACI A., *La cultura della Magna Grecia*, Roma, 1974.
* * * *Economia e società nella Magna Grecia*, Napoli, 1973.
BERNABÒ BREA L., *La Sicilia prima dei greci*, Milano, 1972.
MEIER-WELCKER H., *Dionysios I der Tyran von Syracus*, Göttingen, 1971.
von MATT L., ZANOTTI-BIANCOLI, *La Magna Grecia*, Geneva, 1961.
TRUMP D. H.. *Central and Southern Italy before the Romans*, Londra, 1966.
MANNI E., *Sicilia ellenica*, Vicenza, 1967.
PARETI L., *Sicilia antica*, Palermo, 1959.
MANSUELLI G. A., *La politica estera di Siracusa. Dalle origini a Dionisio II*, 1958.
BÉRARD J., *La Colonisation de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité*, ed. a II-a, Paris, 1957.

LUMEA ELENISTICĂ

ALEXANDRU CEL MARE

SEIBERT J., (sub redacția), *Alexander der Grosse*, ed. a II-a, Darmstadt, 1981.
HAMMOND N.G.L., *Alexander the Great. King of Macedon. Commander and Statesman*, Princeton, 1980.
LAUFFER S., *Alexander der Grosse*, München, 1978.
ENGELS D. W., *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, Berkley, 1978.
LEVI M. A., *Alessandro Magno*, Milano, 1977.
BRIAND P., *Alexandre le Grand*, Paris, 1974.
GREEN P., *Alexander of Macedon*, Harmondsworth, 1974.
SCHACHERMEYER F., *Alexander der Grosse*, Viena, 1973.
CLOCHÉ P., *Alexandre le Grand*, Paris, 1954.
TARN W. W., *Alexander the Great*, 2 vol., Cambridge, 1948 (reeditate la Boston, 1979).

LUPTELE DINTRE DIADOHI ŞI CRISTALIZAREA STATELOR ELENISTICE

BICHLER R., *„Hellenismus", Geschiche und Problematik eines Epochenbegriffs*, Darmstadt, 1983.
SEIBERT J., *Das Zeitalter der Diadochen*, Darmstadt, 1983.
WALBANK F. W., *The Hellenistic World*, Londra, 1981.
WEBSTER T. B., *Hellenismus*, Baden-Baden, 1979.
PRÉAUX C., *Le monde hellénistique. La Grèce et l'Orient de la mort d'Alexandre à la conquête romaine*, Paris, 1975.
BENGTSON H., *Herrschergestalten des Hellenismus*, München, 1975.
DAVIS N., *The Hellenistic Kingdoms*, Londra, 1973.
HEINEN H., *Untersuchungen zur hellenistischen Geschichte des 3 Jhr., v. Chr.*, Wiesbaden, 1972.
SCHNEIDER K., *Kulturgeschichte des Hellenismus*, 2 vol., München, 1967—1969.
WILL E., *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J. Chr.)*, 2 vol., Nancy, 1966—1967.
TARN W. W., GRIFFITH G. T., *Hellenistic Civilization*, ed. revizuită, New York, 1961.
CLOCHÉ P., *La dislocation d'un empire. Les prémiers successeurs d'Alexandre le Grand (323—281/280 av. J.-C.)*, Paris, 1959.

EGIPTUL LAGID

MICHAELIDOU-NICOLAU J., *Prosopography of Ptolemaic Cyprus*, Göteborg, 1976.
FRASER P. M., *Ptolemaic Alexandria*, 3 vol., Oxford, 1972.
SKEAT T. C., *The reigns of the Ptolemies*, ed. II-a, Londra, 1969.
LENGER M. Th., *Corpus des ordonnances des Ptolémées*, Paris, 1964.
SAMUEL A. E., *Ptolemaic Chronology*, München, 1962.

REGATUL SELEUCID

KREISSIG H., *Wirtschaft und Gesellschaft im Seleukidenreich*, Berlin, 1978.
COHEN G. M., *The Seleucid Colonies*, New York, 1978.
BAR-KOCHVA B., *The Seleucid Army*, Cambridge, 1976.
MUSTI D., *Lo Stato dei Seleucidi*, Pisa, 1966.
SCHMITT H. H., *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos des Grossen und seiner Zeit*, Wiesbaden, 1961.
KNIBBE D., *Die römischen Gesandschaften nach dem Osten in der Zeit von 230—129 v. Chr.*, Viena, 1958.
MAGIE DE, / *Roman Rule in Asia Minor*, 2 vol., Princeton, 1950.
BELLINGER A. R., *The End of the Seleucids*, New Haven, 1949.

PERGAMUL

ALLEN R. E., *The Attalid Kingdom. A Constitutional History*, New York, 1982.
HOOP, J., *Untersuchungen zur Geschichte der letzten Attaliden*, Tübingen, 1977.
HANSEN V. E., *The Attalids of Pergamum*, ed. a II-a, Ithaca, — Londra, 1971.
CARDINALI G., *Il regno di Pergamo*, Roma, 1968.
CARRATA T. F., *La rivolta di Aristonico e le origine della provincia romana d'Asia*, Torino, 1968.
McSHANE R. D., *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum*, Urbana, 1964.

BITINIA, CAPPADOCIA, GALATIA ŞI COMMAGENE

HILD F., RESTLE M., *Kappadokien*, 4 vol., München, 1981.
DÖRNER F. K., *Kommagene. Ein wiederentdecktes Königreich*, Böblingen, 1965.
GOLUBȚOVA E. S., *Ocerki socialno-politiceskoi istorii Maloi Azii v. I—III v.v.*, Moscova, 1962.
LEQUENNE F., *Les Galates*, Paris, 1959.
GOTZE A., *Kleinasien*, ed. a II-a, München, 1957.
VITUCCI G., *Il regno di Bitinia*, Roma, 1953.

REGATUL PONT

HOBEN W., *Untersuchungen zur Stellung kleinasiatischer Dynasten in den Machtkämpfen der ausgehenden Republik*, Tübingen, 1966.
CASTAGNA M., *Mitridate VI Eupatore, re del Ponto*, Portici, 1938.
REINACH TH., *Mithradates Eupator, König von Pontos*, Leipzig, 1895 (reeditat 1971).
MEYER ED., *Geschichte des Königreich Pontos*, Leipzig, 1879 (reeditat în 1968).

BACTRIA

NARAIN A. K., *The Indo-Greeks*, Oxford, 1980.
STAVISKII B. J., *Kusanskaia Baktria*, Moscova, 1977.
SMIRNOVA O. I., *Ocerki iz istorii Sogda*, Moscova, 1970.
WOLSKI J., *Les Iraniens et le royaume gréco-bactrien*, „Klio" 38/1960.
TARN W. W., *The Greeks in Bactria and India*, ed. a II-a, 1951.

MACEDONIA

ADAMS W. L., BORZA E. N. (sub redacția), *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*, Washington, 1982.
BURASELIS K., *Das hellenistische Makedonien und die Ägäis*, München 1982.
MELONI P., *Perseo e la fine della monarchia macedone*, Roma, 1953.
AYMARD A., *Le royaume de Macédonie de la mort d'Alexandre à sa disparition 323—168 av. J.-C.*, Paris, 1949.

GRECIA PENINSULARĂ

HABICHT CHR, *Studien zur Geschichte Athens in Hellenistischer Zeit* Göttingen, 1982.
URBAN R., *Wachstum und Krise des Achäischen Bundes*, Wiesbaden, 1978.
SCHWERTFEGER T., *Der Achaische Bund von 146—27 v. Chr.*, München, 1974.
KLOSE P., *Die Völkerrechtliche Ordnung der hellenistischen Staatenwelt in der Zeit von 280—168 v. Chr.*, München, 1972.
DEININGER J., *Der politische Widerstand gegen Rom in Griechenland 217—86 v. Chr.*, Berlin, 1971.
JUREWICZ O., KUCH H. (sub redacția), *Die Krise der griechischen Poleis*, Berlin, 1969.
ERRINGTON R. M., *Philopoemen*, Oxford, 1969.
LARSEN J.A.O., *Greek Federal States*, Oxford, 1968.
ACCAME S., *L'espansione romana in Grecia*, Napoli, 1961.

RHODOSUL

NICK D., *Rhodos*, München, 1976.
RIEMSCHNEIDER M., *Rhodos*, Viena-München, 1974.
MATTON R., *Rhodes*, ed. a III-a, Paris, 1959.
SCHMITT H. H., *Rom und Rodos*, München, 1957.

EPIRUL

CABANES P., *L'Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine*, Paris, 1976.
SANDBERGER F., *Prosopographie zur Geschichte des Pyrrhos*, Stuttgart, 1970.
HAMMOND N.G.L., *Epirus*, Oxford, 1967.
LEPORE E., *Ricerche sull'antico Epiro*, Napoli, 1962.
LÉVÊQUE P., *Pyrrhos*, Paris, 1957.
FRANKE R., *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, Kallmünz, 1955.
OOST ST. I., *Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece*, Dallas, 1954.

LUMEA GREACĂ OCCIDENTALĂ

TALBERT R.J.A., *Timoleon and the Revival of Greek Sicily 344—317 B.C.*, Cambridge, 1975.

PERONACCI A., *La cultura della Magna Grecia*, Roma, 1974.
* * * *La Sicilia e le potenze ellenistiche al tempo delle guerre puniche*, Palermo, 1973.
* * * *La Magna Grecia nel monde ellenistico*, Napoli, 1970.
LOICQ-BERGER M. P., *Syracuse. Histoire culturelle d'une cité grecque*, Bruxelles, 1967.
WOODHEAD A. G., *The Greeks in the West*, London, 1962.
BERVE H., *Die Herrschaft des Agathokles*, München, 1953.

LUMEA ROMANĂ

ROMA REGALĂ

ALFÖLDI A., *Das frühe Rom und die Latiner*, Darmstadt, 1977.
OGILVIE R. M., *Early Rome and the Etruscans*, Londra, 1976.
ALFÖLDI A., *Die Struktur des voretruskischen Römerstaates*, Heidelberg, 1974.
BLOCH R., *Le origini di Roma*, ed. a III-a, Milano, 1969.
MANSUELLI G., *Etruria and Early Rome*, Londra, 1966.
ACCAME S., *Le origini di Roma*, ed. a II-a, Napoli, 1964.
GJERSTAD E., *Legends and Facts of Early Roman History*, Lund, 1962.
MÜLLER-KARPE H., *Zur Stadtwerdung Roms*, Heidelberg, 1962.
GJERSTAD E., *Early Rome*, 6 vol., Lund, 1953—1973.

ROMA REPUBLICANĂ

GELZER M., *Pompeius*, ed. a II-a, Wiesbaden, 1983.
SALMON E. T., *The Making of Roman Italy*, Ithaca, 1982.
SCULLARD H. H., *From the Gracchi to Nero*, ed. a V-a, Londra, 1982.
SCULLARD H. H., *A History of the Roman World from 753 to 146 B. C.*, ed. a IV-a, Londra, 1980.
CHRIST K., *Krise und Untergang der römischen Republik*, Darmstadt, 1979.
NICOLET C., *Rome et la conquête du monde méditerranéen (264—27 av. J.C.)*, 2. vol., Paris, 1978.
CRAWFORD M. H., *The Roman Republic* Londra, 1978.
BENGTSON P., *Markus Antonius, Triumvir und Herrscher des Orients*, München, 1977.
GRIMAL P., *Le siècle des Scipions. Rome et l'hellénisme au temps des guerres puniques*, ed. a II-a, Paris, 1975.
PIGANIOL A., *La conquête romaine*, ed. a V-a, Paris, 1975.
PALLOTTINO M., (sub redacția), *Popoli i civiltà dell Italia antica* Roma, 1974.
POMA G., *Gli studi recenti sull'origine della republica romana*, Bologna, 1974.
BRISSON J. P., *Carthage ou Rome*, Paris, 1973.
BRUNT P. A., *Social conflicts in the Roman Republic*, Londra, 1971.
DOREY T. A., DUDLEY D. R., *Rome against Carthage*, Londra, 1971.
SCULLARD H. H., *Scipio Africanus. Soldier and Politician*, Londra, 1970.
BADIAN E., *L. Sulla. The Deadly Reformer*, Sidney, 1970.
HEUSS A., *Der erste punische Krieg und das Problem des römischen Imperialismus*, Berlinul Occidental, 1970.
HEURGON J., *Rome et la Méditerranée occidentale jusqu' aux guerres puniques*, Paris, 1969.
ACCAME S., *Roma alla conquista dell Mediterraneo orientale*, Roma, 1966.
CARCOPINO J., *Jules César*, Paris, 1965.
CARCOPINO J., *Les étapes de l'impériqlisme romain*, Paris, 1961.
GELZER M., *Caesar, der Politiker und Staatsmann*, ed. a VI-a, Wiesbaden, 1960.
BRISSON J.-P., *Spartacus*, Paris, 1959.
GIANELLI G., *La republica romana*, Milano, 1955.

PRINCIPATUL

CIZEK E., *L'époque de Trajan*, București, 1983.
PARAIN CH., *Octave Auguste. La naissance d'un pouvoir personel*, Paris, 1978.
ETIENNE R., *Le siècle d'Auguste*, Paris, 1977.
MARTIN J. P., *Le siècle des Antonins*, Paris, 1976.

MACMULLERN R., *Roman Social Relations 50 BC-AD 289*, New Haven, 1974.
ANDRÉ J. M., *Le siècle d'Auguste*, Paris, 1974.
PETIT P., *La paix romaine*, ed. a II-a, Paris, 1974.
BIRLEY A. R., *Septimius Severus, The African Emperor*, Londra, 1971.
RÉMONDON R., *La crise de l'Empire. De Marc Aurel à Anastase*, Paris, 1970.
HOMO L., *Le siècle d'or de l'empire romain (96—192 ap. J. C.)*, ed. revăzută de Ch. Piétri, Paris, 1969.
BIRLEY A., *Mark Aurel, Kaiser und Philosoph*, München, 1968.
EARL D., *The Age of Augustus*, Londra, 1968.
ALFÖLDI A., *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Chr.*, Darmstadt, 1967.
SCHTAJERMAN E. M., *Die Krise der Sklavenhalterordnung im Westen des Römischen Reiches*, Berlin, 1964.
KORNEMANN E., *Tiberius*, Stuttgart, 1960.
MAŞKIN N. A., *Principatul lui Augustus. Originea şi conţinutul său social*, Bucureşti, 1954.
CALDERINI A., *I. Severi. La crisi dell'Impero nell III secolo*, Bologna, 1949.
HOMO L., *Le haut-empire*, Paris, 1941.
SOLARI A., *L'Impero Romano*, 4 vol., Genova, 1940—1947.

DOMINATUL

BARNEA I., ILIESCU C., *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.
LIPPOLD A., *Theodosius der Grosse und seine Zeit*, ed. a II-a, Stuttgard, 1980.
KLEIN R. (sub redacţia), *Iulian Apostata*, Darmstadt, 1978.
BOWDER D., *The Age of Constantin and Julian*, Londra, 1978.
CUNLIFFE B., *Rome and the Barbarians*, Londra, 1975.
KRAFT H. (sub redacţia), *Konstantin der Grosse*, Darmstadt, 1974.
PASTORINO A., *Cristianismo e Impero dopo Constantino (337—395 d. C)*, Torino, 1972.
MacMULLERN R., *Constantin*, Londra, 1970.
STALLKNECHT S., *Untersuchungen zur römischen Aussenpolitik in der Spätantike, 306—395 n. Chr.*, Bonn, 1969.
LEIPOLDT J., *Der römische Kaiser Julian in der Religionsgeschichte*, Berlin, 1964.
VOGT J., *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, ed. a II-a, München, 1960.
MAZZARINO S., *Aspetti sociali del quarto secolo*, Roma, 1951.
SESTON W., *Dioclétien et la tétrarchie. I. Guerres et réformes*. Paris. 1946.

IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT

BREZEANU S., *O istorie a Imperiului Bizantin*, Bucureşti, 1981.
DAGRON G., *Naissance d'une Capitale : Constantinopole et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1974.
BROWN P., *The World of Late Antiquity*, Londra, 1971.
HAUSSIG H. W., *Byzantinische Geschichte*, Stuttgart, 1969.
OSTROGORSKI G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, ed. a III-a München, 1963.
DEMOUGEOT E., *De l'unité á la division de l'Empire romain* (395—410), Paris, 1951.

IMPERIUL ROMAN DE APUS

THOMPSON E. A., *Romans and Barbarians, The Decline of the Western Empire, Madison* (Wisconsin), 1982.
* * * *La fine dell'Impero Romano d'Occidente*, Roma, 1978.
CHASTAGNOL A., *La fin du monde antique de Stilicon à Justinien*, Paris, 1977.
GRANT M., *The Fall of the Roman Empire*, Radnor, 1976.
HELD W., *Die Vertiefung der allgemeinen Krise im Westem des römischen Reiches*, Berlin, 1974.
TOMASELLI G. (sub redacţia), *Il crollo dell'Impero romano in Occidente*, Florenţa, 1973.
BAYLESS W. N., *The Political Unity of the Roman Empire During the Desintegration of the West, A D. 395—457*, Diss. Brown University, 1972.

CRIST K. (sub redacţia), *Der Untergang des Römischen Reiches*, Darmstadt, 1970.
WES M. A., *Das Ende des Kaisertums im Westen des Römischen Reiches*, Den Haag, 1967.
HÜBINGER P. E. (sub redacţia), *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*, Darmstdat, 1957.
VOGT J., *Der Niedergang Roms*, Zürich, 1965.
PIGANIOL A., *Le sac de Rome*, Paris, 1964.
SIRAGO V. A., *Galla Placidia e la trasformazione politica dell'Occidente*, Löwen, 1961.
MAZZARINO S., *La fine del mondo antico*, Milano, 1959.
NISCHER E. von, *Stilicho*, Wien, 1947.

AFRICA DE NORD

CARTAGINA

DECRET FR., FANTAR M., *L'Afrique du Nord dans l'antiquité*, Paris, 1980.
DANIEL C., *Civilizaţia feniciană*, Bucureşti, 1979.
DECRET FR., *Carthage ou l'empire da la mer*, Paris, 1977.
MOSCATI S., *Vechile civilizaţii semite*, Bucureşti, 1975.
PARROT A., CHEHAB M. H., MOSCATI S., *Les Phéniciens — l'Expansion phénicienne, Carthage*, Paris, 1975.
CHRIST K. (sub redacţia), *Hannibal*, Darmstadt, 1974.
BRISSON J., *Carthage ou Rome ?* Paris, 1973.
ENNABLI A., SLIM S., *Carthage — la site archéologique*, Tunis, 1973.
CINTAS P., *Manuel d'archéologie punique*, vol. I—II, Paris, 1970—1976.
DOPEY T. A., DUDLEY D. R., *Rome against Carthage*, Londra, 1971.
MOSCATI S., *Tra Cartagine e Roma*, Milano, 1971.
WARMINGTON B. H., *Carthago*, ed. revizuită, New York, 1970.
CHARLES-PICARD C., CHARLES-PICARD G., *Vie et mort de Carthage*, Paris, 1970.
TOYNBEE A. J., *Hannibals Legacy, 2 vol.*, Londra, 1965.
BARRECA F., *La civiltà di Cartagine*, Cagliari, 1964.
COMBET — FARNOUX B., *Les guerres puniques*, Paris, 1960.

NUMIDIA

HORN H. G., RÜGER CHR. B., *Die Numider*, Bonn, 1979.
RACHET M., *Rome et les Berbères*, Bruxelles, 1970.
DIESNER H. J. (sub redacţia), *Afrika und Rom in der Antike*, Halle, 1968.
SAUMAGNE CH., *La Numidie et Rome, Masinissa et Iugurtha*, Paris, 1966.
DILIGENSKII G.G., *Severnaia Africa v IV—V vv.*, Moscova, 1961.
CAMPS G., *Aux origines de la Berbérie : Masinissa ou les débuts de l'histoire*, în „Libyca", 8/1960.
CHARLES-PICARD G., *La civilisation de l'Afrique romaine*, Paris, 1959.

MAURETANIA

DESANGES J., *Catalogue des tribus africains de l'antiquité classique à l'ouest du Nil*, Paris, 1962.
CHARLES-PICARD G., *Nordafrika und die Römer*, Stuttgart, 1962.
TEUTSCH L., *Das Städtewesen in Nordafrika*, 1962.
ROMANELLI P., *Storia delle provincie romane dell' Africa*, Roma, 1959.
ALBERTINI E., *L'Afrique romaine*, ed. a VI-a, Paris, 1956.
CARCOPINO J., *Le Maroc ancien*, ed. a II-a, Paris, 1947.

LIBIA

ROMANELLI P. ,*La Cirenaica romana* (96 a.C. — 642 d.C. (ed. revizuită), Roma, 1971.
GOODCHILD R. G., *Kyrene und Apollonia*, Basel, 1971.
DANIELS C. M., *The Garamantes of Southern Libya*, Londra, 1970.
CHAMOUX F., *Cyrène sous la monarchie des Battiades*, Paris, 1953.
HYSLOP C. G., *Cyrene and Ancient Cyrenaica*, Tripolis, 1945.

POPULAȚIILE MIGRATOARE

TRIBURILE GERMANICE ÎN SEC. 1—5

KRÜGER R., (sub redacția), *Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa, vol. I., von den Anfängen bis zum. 2. Jhr.* ed. a IV-a, Berlin, 1983 ; vol. II. *Die Stämme und Stammesverbände in der Zeie vom 3, Jhr., bis zur Herausbildung der politischen Vorherschaft, der Franken,* Berlin, 1983.
WOLFRAM H.,*Geschichte der Goten,* ed. a II-a, 2 vol., München, 1980.
★ ★ ★ *Stirpi barbariche e Impero sul Reno e sul Danubio,* Florența, 1977.
GRÜNERT H. (sub redacția), *Römer und Germanen in Mitteleuropa,* Berlin, 1975.
TODD M., *The Northern Barbarians 100 BC — AD 300,* Londra, 1975.
SCARDIGLI P., *Die Goten. Sprache und Kultur,* München, 1973.
MUSSET L., *Les Invasions,* tomul I. *Les vagues germaniques,* ed. a II-a, Paris, 1969.
STROHEKER K. F., *Germanentum und Spätantike,* Zürich — Stuttgart, 1965.
WASS M., *Germanen im römischen Dienst im 4. Jahrhundert n. Chr.,* ed. a II-a, Bonn, 1965.
BERTOLINI O., *I. Germani. Migrazioni e regni nell'Occidente già Romano,* Milano, 1965.
HELBIG H., *Goten und Wandalen,* Zürich, 1954.
RICHÉ P., *Les invasions barbares,* Paris, 1953.
HALPHEN L., *Les Barbares,* ed. a V-a, Paris, 1948.
LATOUCHE R., *Les grands invasions et la crise de l'Occident au Ve siècle,* Paris, 1947.
LOT P., *Les invasions germaniques,* Paris, 1945.
SCHMIDT L., *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung.* Vol. I. *Die Ostgermanen,* ed. a II-a, 1934, vol. II, *Die Westgermanen,* ed. a II-a, 1938 (reeditare München, 1969—1970).

OSTROGOȚII

BIERBAUER V., *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien,* 2 vol. Spoleto, 1975.
ENSSLIN W., *Theodorich der Grosse,* ed. a II-a, München, 1959.
WAGNER N., *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten,* Berlin, 1967.

VIZIGOȚII

KING P. D., *Law and Society in the Visigothic Kingdom,* Cambridge, 1972.
CLAUDE D., *Geschichte der Westgoten,* Stuttgart, 1970.
HACHMANN R., *Die Goten und Skandinavien,* Berlin, 1970.
KORSUNSKIJ A. R., *Gotskaja Ispanija,* Moscova, 1969.
THOMPSON E. A., *The Visigoths in the Time of Ulfila,* Oxford, 1966.
de ABADAL Y de VINYALS R., *Del reino de Toloso al reino de Toledo,* Madrid, 1960.
THOMPSON E. A., *The Goths in Spain,* Oxford, 1959.

VANDALII ȘI ALANII

PISCHEL B., *Kulturgeschichte und Volkskunst der Wandalen,* Frankfurt am Main, 1980.
SCHREIBER H., *Die Vandalen,* München — Berna, 1979.
BACHRACH B. S., *A History of the Alans in the West. From their first Appearance in the Sources of Classical Antiquity through the Early Middle Ages,* Minneapolis, 1973.
SCHMIDT L., *Geschichte der Vandalen,* München, 1970 (reeditarea ed. a II-a din 1942).
DIESSNER H. J., *Das Vandalenreich,* Leipzig — Stuttgart, 1966.
COURTOIS CHR., *Les Vandales et l'Afrique,* Paris, 1955.
DICULESCU C., *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien,* Leipzig, 1923.

SUEBII

HAMMERBACHEN H. W., *Die hohe Zeit der Sueben und Alamannen,* Heusenstann, 1974.

HAMAN ST., *Vorgeschichte und Geschichte der Sueben in Spanien*, Dissert, Regensburg, 1971.
REINHART W., *Historia general del reino hispanico de los Suevos*, Madrid, 1952.

HUNII

MAENCHEN-HELFEN O. J., *Die Welt der Hunnen. Eine Analyse ihrer historischen Dimension*, Viena — Köln, 1978.
HAMBIS L., *Attila et les Huns*, Paris, 1972.
VARADY L., *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, Budapesta, 1969.
GORDON C. F., *The Age of Attila. Fifth Century Byzantium and the Barbarians*, ed. a II-a, Ann Arbor, 1966.
GUMENLEV L. N., *Hunni. Sredinnaia Asia v drevnie vremena*, Moscova, 1960.
ALTHEIM F. (sub redacţia), *Geschichte der Hunnen*, vol. I—V, Berlin, 1959—1962.
WERNER J., *Beiträge zur Archäologie des Attila Reiches*, München, 1956.
THOMPSON E. A., *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948.

ALAMANII

GOTTLIEB G., KUHOFF W., *Quellen zur Geschichte der Alamannen. Inschriften und Münzen*, Sigmaringen, 1984.
MÜLLER W. A. (sub redacţia), *Zur Geschichte der Alamannen*, Darmstadt, 1975.
HÜBENER W. (sub redacţia), *Die Alamannen in der Frühzeit*, 1974.
SCHWARZ E., *Die Herkunft der Almannen*, in „Vorträge und Forschungen", vol. I, Konstanz, 1954.
TSCHUMI O., *Burgunder, Alamannen und Langobarder in der Schweiz*, Berna, 1945.

BURGUNZII

SAITTA B., *I Burgundi (413—534)*, Catania, 1977.
MARTIN M., *Die Schweiz im Früh-Mittelalter*, Berna, 1975.
PERRIN O., *Les Burgondes*, Neuchâtel, 1968.
BECK M., *Bemerkungen zur Geschichte des ersten Burgundenreiches*, în „Schweizerische Zeitschrift für Geschichte", XIII/1963.

FRANCII

ZÖLLNER E., *Geschichte der Franken bis zur Mitte des 6 Jahrhunderts*, München, 1970.
GRAND R., *Recherches sur l'origine des France*, Paris, 1965.
BOONE W. J., de, *Die Franken*, Groningen, 1954.
DE LAETS ş.a., *Les Laetes de Namurois et l'origine de la civilisation mérovingienne*, Gent, 1952.
ÅBERG N., *Die Franken und Westgoten in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala, 1922.

ANGLII ŞI SAXONII

FRERE S. S., *Britannia. A History of Roman Britain*, ed. revizuită, Londra, 1978.
MORRIS J., *The Age of Arthur. A History of the British Isles from 350 to 650*, Londra, 1973.
LAMMERS W. (sub redacţia), *Entstehung und Verfassung des Sachsen Stammes*, Darmstadt, 1967.
EVISON V. I., *The Fifth Century Invasions South of the Thames*, Londra, 1965.
WILSON D. M., *The Anglo-Saxons*, Londra, 1960.
HODGKIN R. H., *A History of the Anglo-Saxons*, ed. a III-a, 2 vol., Oxford, 1953.

Abdera, oraş în Tracia, pe litoralul Mării Egee (= Cap Bulustra, Grecia) : 146, 234
Abdera, oraş în SE Spaniei (= Adra) : 175
Abgar (Abgaros), dinastie arabă din principatul Osroëne (sec. 2—3) : 65
Abia, rege al Iudeei (911—908 î.e.n.) : 76
Abrittus, localitate în Moesia Inferior (= Razgrad, Bulgaria) : 306, 338, 343
Absalom (sec. 10 î.e.n.), fiul regelui David : 75
Abu Simbel, localitate în Egipt, la 280 km S de Assuan : 27
Abusir, localitate în Egipt, la S de Cairo : 17
Abydos, localitate în Egiptul Central (= Abdju) : 26
Abydos, oraş în NV Asiei Mici în Strîmtoarea Dardanele (= Cap Nagara, Turcia) : 146
Acarnania, regiune istorică în V Greciei : 198
Acerrae, oraş în N Italiei (= Gera, lîngă Pizzighettone) : 168
Achi no Omi (c. 400 e.n.), călugăr chinez sau corean : 143
Achoris, faraon (390—380 î.e.n.) : 32
Acornion (sec. 1 î.e.n.), fiul lui Dionysos, cetăţean grec din Dionysopolis : 156
Acragas, oraş în S Siciliei (= Agrigento) : 204, 231, 232, 234, 285, 323
Acrocorint, munte la intrarea în Pelopones, citadela oraşului Corint : 199
Acropole, citadela Atenei → Atena
Acryphaleia, bătălia navală de la ~ : 215
Actium, promontoriu în V Greciei : 258, 292
Adad-Nirari I, rege asirian (1307—1274 î.e.n.) : 50, 56
Adad-Nirari II, rege asirian (911—889 î.e.n.) : 47, 51
Adad-Nirari III, rege asirian (811—782 î.e.n.) : 52
Adamclisi, comună în judeţul Constanţa (v. şi Tropaeum Traiani) : 158, 300
Adda, bătălia de la ~ : 344
Adherbal, rege al Numidiei (118—112 î.e.n.) : 328
Adiabene, principat în N Mesopotamiei : 106
Adicran (Adikran), principe libian (sec. 6 î.e.n.) : 31
Adiyaman, oraş în Turcia : 259

Adrianopol (Hadrianopolis), oraş în Tracia (= Edirne, Turcia) : 313, 340, 344, 346
Adriatică, Marea ~ : 161, 163, 164, 167, 190, 227, 231, 234, 236
Aegates Insulae, insule în V Siciliei (= Insulele Egadi) : 285, 325
Aemilianus Marcus Aemilius, împărat roman (253 e.n.): 306
Aemilianus Quintus Fabius Maximus, consul roman în 145 î.e.n. : 177
Aemilius Paullus Lucius (228—160 î.e.n.), general şi om politic roman : 163, 267, 270, 273, 287
Aëtius Flavius (390—454), general roman : 318—320, 341, 344, 347, 354, 358—360, 362
Africa : passim
Africa, provincie romană : 288, 305, 320, 327—330
Africa de Nord : passim
Africa Nova, provincie romană : 329
Africa Proconsularis : 329
Agatocle (Agathokles), tiran al Siracuzei (316—289 î.e.n.): 275, 324
Agatocle (Agathokles) (?—283 î.e.n.), fiul lui Lisimah: 154
Agatocle (Agathokles) (?—202 î.e.n.), sfetnicul lui Ptolemeu IV : 245
Agaton (Agathon) (c. 448—c. 400 î.e.n.), poet tragic grec :
Agen, oraş în S Franţei : 172
Agesilaos II, rege al Spartei (399—360 î.e.n) : 33, 223
Agiazi, familie regală la Sparta : 199
Agighiol, comună în judeţul Tulcea : 153
Agis II, rege al Spartei (427—400 î.e.n.): 220
Agis III, rege al Spartei (338—331 î.e.n.) : 267
Agis IV, rege al Spartei (244—241 î.e.n.) : 269, 270
Agricola Cnaeus Iulius (40—93), general roman : 298
Agrippa Marcus Vipsanius, general roman (64—12 î.e.n.): 177
Agrippina Iulia (15—59 e.n.), soţia împăratului Claudius, mama lui Nero : 296
Agron, rege ilir (250—231 î.e.n.): 163
Ahab, rege al Israelului (871—852 î.e.n.): 71, 77
Ahaia, regiune istorică în N Peloponesului : 196, 198, 209, 261
Ahaimene (Achaimenes), fondatorul semilegendar al dinastiei Ahemenizilor : 95
Ahemenid, Imperiul ~ → Imperiul Persan
Ahemenizi, dinastie persană (c. 700—330 î.e.n.) : 95, 101, 105, 223, 238
Ahhijawa, stat în V Asiei Mici (sec. 13 î.e.n.): 85
Ahmosis I (Ahmes I), faraon (1570—1546 î.e.n.): 22
Aidemon, conducător al unei răscoale antiromane în Mauretania (41—42): 331
Aigai, oraş în Macedonia antică : 228, 230
Aigospotamos, rîu în Chersonesul Tracic (=Kumali, Turcia): 221
Aigyptos → Egipt
Ailos, căpetenie scită din Dobrogea (sec. 4 î.e.n.): 186
Ajanta, localitate (şi peşteră) în statul Maharashtra, India : 122
Ajâtasatru, rege indian al Magadhei (491—459 î.e.n.): 117
Ajdod, oraş în Palestina: 74
Akhenaton → Amenofis IV
Akhetaton, oraş antic în Egipt (= Tell el Amarna) : 25
Akhtoy, dinast din Heracleopolis (c. 2160 î.e.n.): 18
Akadian, Imperiul ~ : 38, 48, 57, 63, 67
Akkad, oraş în Mesopotamia : 35, 38—40, 42, 44—46, 51

Akra Leukê (Lucentum), oraş în SE Spaniei (= Alicante): 175
Akrosas, căpetenie scită din Dobrogea (sec. 4 î.e.n.): 186
Aksum, oraş şi regat antic în N Etiopiei : 64
Alalia, localitate în E Corsicii (= Aleria): 176, 180, 232, 322
Alaric I, rege al vizigoţilor (395—410): 315, 318, 341, 346, 347
Alatheus (sec. 4 e.n.), conducător al ostrogoţilor: 344, 346
Alba Longa, oraş în Latium (= Castelgandolfo, Italia) : 278
Alcibiade (Alkibiades) (450—404 î.e.n.), om politic atenian : 148, 219—221.
Alboin (Albuin), rege al longobarzilor (560—572): 188
Alep (Aleppo), oraş şi principat în N Siriei antice (= Haleb, Siria): 49, 67, 83
Alesia, localitate în Gallia (= Alise-Ste Reine, Franţa) : 168, 291
Aleuazi, familie nobiliară din Tesalia : 207
Alexandria, oraş în Delta Nilului (= Al Iskanderîya, Egipt): passim
Alexandru I Filelenul (Alexandros Philhellenes), rege al Macedoniei (495—454 î.e.n.): 228
Alexandru III cel Mare, rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.): 33, 34, 59, 61, 66, 68, 72, 79, 86, 88, 98, 101, 117, 118, 149, 153, 162, 167, 211, 226, 229, 236—244, 248, 263, 264, 268, 271, 273, 286, 326
Alexandru IV (Alexandros IV) fiul lui Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei (323—310 î.e.n.): 240, 241, 264
Alexandru I (Alexandros I), rege al moloşilor din Epir (342—330 î.e.n.) : 273, 274
Alexandru I (Alexandros I) Balas, rege seleucid (150—145 î.e.n.): 250
Alexandru (Alexandros) Zabinas, uzurpator al tronului seleucid (125 î.e.n.): 250
Alexandru, fiul lui Marcus Antonius : 93
Algeria : 327, 330
Allahabad, oraş în statul Uttar Pradesh, India : 122
Allectus, uzurpator al tronului imperial în Britannia (293—296): 310
Allia, rîu în Latium : 167, 282
Alpi, Munţii ~ (Alpes Montes): 165, 167—170, 172, 179, 180, 277, 283, 286, 289, 294, 325, 344
Alsacia, provincie istorică în NE Franţei : 173, 357
Altai, Munţii ~ : 184, 185
Alyattes, rege al Lidiei (618—562 î.e.n.) : 87, 88, 96, 182, 206
Amadocos (Amadokos), rege al triburilor odrişi (cca 405—390 î.e.n.) : 148
Amali, dinastie ostrogotă : 343
Amantie, oraş în Illyria (= Piloca): 162
Amarna Tell el ~, localitate contemporană în Egiptul Central, unde a fost descoperit oraşul Akhetaton zidit de faraonul Amenofis IV : 25, 26, 56
Amar-Sin (Bunsin), rege al celei de-a III-a dinastii din Ur : 42, 49
Amaseia, oraş în N Asiei Mici, capitala Regatului Pont : 260
Amasia, rege al Iudeei (798—769 î.e.n.): 77
Amasis, faraon (568—526 î.e.n.): 31, 209
Amenemes → Amenemhet
Amenemhet I (Amenemes I), faraon (1991—1962 î.e.n.): 19

Amenemhet II (Amenemes II), faraon (1928—1895 î.e.n.): 20
Amenemhet III (Amenemes III), faraon (1842—1798 î.e.n.): 20
Amenofis I (Amenhotep I), faraon (1546—1526 î.e.n.): 23
Amenofis II (Amenhotep II), faraon (1450—1425 î.e.n.): 24
Amenofis III (Amenhotep II), faraon (1417—1379 î.e.n.): 24, 25
Amenofis IV (Akhenaton), faraon (1379—1362 î.e.n.): 22, 25, 26, 50, 56
Amfipolis (Amphipolis), oraş pe coasta Traciei : 217, 219, 226, 228, 229
Ammianus Marcellinus (330—395), istoric latin : 314
Amorgos, insulă în Marea Egee, în Arhipelagul Cicladelor : 268
Amri, oraş în V Pakistanului, centru al culturii Indus : 114
Amurru → Liban
Amyclai (Amyklai), citadelă miceniană, intrată în componenţa Spartei : 199
Amyntas (c. 429 î.e.n.), nobil macedonean : 148, 258
Amyntas I, rege al Macedoniei (sec. 6 î.e.n.): 228
Amyntas III, rege al Macedoniei(393—370 î.e.n.): 228, 229
Amyntas, rege al Galatiei (36—25 î.e.n.): 169
Amyrtaios, faraon (404—399 î.e.n.): 32
Anacreon din Teos (sec. 6 î.e.n.), poet liric grec : 209
Anastasiu (Anastasius), împărat romano-bizantin (491—518): 355
Anatolia, denumire în antichitate a Asiei Mici : 49, 67, 81, 82, 84, 85, 90, 96, 97, 111, 182, 183, 193, 194
Anaxagora (Anaxagoras) din Clazomene (c. 500-c. 428 î.e.n.), filozof grec : 217
Ancyra, oraş în Asia Mică (= Ankara, Turcia): 257
Andhra, regat antic în Podişul Deccan (India): 120
Andragoras, satrap în Regatul Seleucid (c. 250 î.e.n.): 101
Andriscos (Andriskos), conducătorul răscoalei antiromane a Macedoniei (149—148 î.e.n.): 149, 267, 288
Andronovo, localitate în U.R.S.S. : 184
Anga, stat antic în India : 116, 117
Anglia : 169, 175
Anitta, rege hitit (sec. 18 î.e.n.): 82
Anklasenamen, soţia faraonului Tutankhamon : 84
Ankuwa, oraş în Anatolia (= Alisar, Turcia) : 49
Anşan, oraş antic în Iran : 95
Antalcidas (Antalkidas) (?— c. 367 î.e.n.), diplomat spartan : 100, 223
Anthemius Procopius, împărat roman (467—472): 320
Antigonizi, dinastie macedoneană : 265, 267
Antigonos I Monophthalmos (cca 382—301 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi : 240—242, 244, 247, 260, 265, 268
Antigonos II Gonatas, rege al Macedoniei (283—239 î.e.n.): 248, 253, 265, 269
Antigonos III Doson, rege al Macedoniei (227—221 î.e.n.): 266
Antiliban, Munţii ∼ : 69
Antioh (Antiochos), strateg atenian în 407 î.e.n. : 221
Antioh I (Antiochos I Soter), rege seleucid (281—261 î.e.n.): 168, 248, 251, 253, 257, 263
Antioh II (Antiochos II Theos), rege seleucid (261—246 î.e.n.): 248

Antioh III cel Mare (Antiochos III Megas), rege seleucid (223—187 î.e.n.): 79, 102, 248, 249, 255, 263, 270, 287, 326
Antioh IV (Antiochos IV Epiphanes), rege seleucid (175—163 î.e.n.): 79, 245, 249, 263
Antioh VI (Antiochos VI Epiphanes), rege seleucid (145—142 î.e.n.) : 250
Antioh VII (Antiochos VII Euergetes Sidetes), rege seleucid (139—129 î.e.n.): 80, 250
Antioh VIII (Antiochos VIII Grypos), rege seleucid (121—96 î.e.n.): 250
Antioh IX (Antiochos IX), rege seleucid (115—95 î.e.n.): 250
Antioh XII (Antiochos XII Dionysos), rege seleucid (87—84 î.e.n.): 250
Antioh XIII (Antiochos XIII Asiatikos), rege seleucid (65—64 î.e.n.): 250
Antioh (Antiochos Hierax), uzurpator al tronului seleucid (sec. 3 î.e.n.): 244, 248, 251
Antioh I (Antiochos I), rege în Commagene (70—38 î.e.n.) : 259
Antioh II (Antiochos II), rege în Commagene (?—29 î.e.n.): 259
Antioh III (Antiochos III), rege în Commagene (?—17 e.n.): 259
Antioh IV (Antiochos IV), rege în Commagene (38—72): 259
Antiohia (Antiochia), oraș în Siria antică (= Antakya, Turcia): 69, 108, 247, 327
Antipatros (? — 319 î.e.n.), general macedonean: 80, 236, 237, 240, 241, 264, 267
Antoninus Pius Titus Aelius Hadrianus, împărat roman 138—161): 293, 301, 336, 350
Antonius Marcus (82—30 î.e.n.), general și om politic roman : 93, 104, 246, 256, 258, 259, 262, 292, 329, 331, 333
Anyang, oraș în China : 127
Apameia (Apamea), oraș în Asia Mică : 69, 245, 249, 252, 272, 287
Apenini, Munții ~ : 167, 180, 181
Apollodor din Damasc (60—125), arhitect și inginer grec: 159, 300
Apollonia, oraș în Illyria (= Poian, Albania): 161, 162, 164
Apollonia, oraș în Tracia (= Sozopol, Bulgaria): 146, 156
Apollonios din Rhodos (c. 295-c. 215 î.e.n.), poet epic și erudit grec : 217
Appian (Appianos) din Alexandria (100—170), istoric grec: 299, 331
Appia Via, șosea între Roma și Brundisium : 283
Apries, faraon (588—566): 31, 333
Apulia, provincie istorică în SE Italiei : 167, 232, 282, 283, 326
Aqaba, Golful ~ : 65
Aquae Sextiae, oraș în Gallia Narbonensis (= Aix-en-Provence, Franța): 172, 289
Aquileia, oraș în N Italiei : 305, 312, 314
Aquillius Manius, general roman (89—88 î.e.n.) : 257
Aquitania, regiune istorică în SV Galliei : 347, 360
Arabia Felix : 63, 65
Arabia, Marea ~ : 122
Arabia, Peninsula ~ : 35, 40, 61—64, 66, 67, 75, 110, 239, 244
Arabia, provincie romană : 300, 331
Arabia Saudită : 62
Arachosia, regiune istorică în Asia Centrală : 96, 97, 239, 247, 263
Arados, oraș în Fenicia (= Ruâd, Liban): 70, 238

Aral, lac în U.R.S.S. : 101, 138, 184, 353
Aratos din Sikyon (c. 271—213 î.e.n.), general şi om de stat grec : 265, 269
Arausio, oraş în Gallia Narbonensis (= Orange, Franţa) : 172, 289
Araxes, rîu în Armenia antică (= Aras, U.R.S.S.): 89
Arbogast (?—394), general franc în serviciul Romei : 314, 340, 360
Arcadia, ţinut în Grecia antică, în centrul Peloponesului : 196, 198, 200, 214, 225, 237
Arcadius Flavius, împărat roman (395—408); 314, 315
Arcesilau III (Arkesilaos III), rege al oraşului Cirene (535—520 î.e.n.): 333
Ardaşir (? — c. 241 e.n.), întemeietorul dinastiei Sasanizilor : 106—108
Ardvates, satrap al Armeniei (317—284 î.e.n.): 92
Ardys I, rege al Lidiei (652—629 î.e.n.): 87
Areia, provincie istorică în Asia Centrală : 263
Arethas I, rege al Nabatheei (c. 169 î.e.n.): 64
Arethas III, rege al Nabatheei (87—62 î.e.n.) : 65
Argeazi, dinastie macedoneană : 227, 264
Argentorate, oraş în provincia Germania Superior (= Strasbourg, Franţa): 340, 357
Argentoravia (= Horburg, Franţa): 340
Argeş, rîu în România : 152
Arginuse, Insulele ~, insule la NE de Lesbos : 221
Argişti I, rege în Urartu (790—760 î.e.n.): 89
Argişti II, rege în Urartu (714—? î.e.n.) : 90
Argolida (Argolis), regiune istorică în NE Peloponesului : 195, 197, 198
Argos, oraş în NE Peloponesului : 200, 205, 208, 209, 212, 214, 219, 221, 223, 269, 273
Arhelau (Archelaos Sisines Philopatris), rege al Cappadociei (36 î.e.n. — 17 e.n.): 256
Arhelau (Archelaos) (sec. 1 î.e.n.), general al lui Mitridate VI : 261
Arhelau I (Archelaos I), rege al Macedoniei (414—399 î.e.n.): 228
Arhidam II (Archidamos II), rege al Spartei (476—427 î.e.n.): 218
Arhimede (Archimedes) (287—212 î.e.n.), matematician şi fizician grec : 276, 286
Ariaramne sau Ariamne, dinast al Cappadociei (c. 256 î.e.n.): 255
Ariarate I (Ariarathes I) (403—321 î.e.n.), dinast al Cappadociei : 255
Ariarate II (Ariarathes II), dinast al Cappadociei (301—280 î.e.n.): 255
Ariarate III (Ariarathes III), rege al Cappadociei (230—220 î.e.n.) : 255
Ariarate IV (Ariarathes IV), rege al Cappadociei (220—163 î.e.n.): 255
Ariarate V (Ariarathes V), rege al Cappadociei (163—158 î.e.n.) : 253, 256
Ariarate VI (Ariarathes VI), rege al Cappadociei (130—111 î.e.n.): 256
Ariarate VII (Ariarathes VII, Philometor), rege al Cappadociei (111—101 î.e.n.): 256
Ariarate VIII (Ariarathes VIII), rege al Cappadociei (101—96 î.e.n.): 256
Ariarate X (Ariarathes X, Eusebes Philadelphos), rege al Cappadociei (42—36 î.e.n.): 256
Ariarate V (Ariarathes V), rege al Bitiniei (156—130 î.e.n.): 253

Aricia, oraş în Latium : 180
Ariobarzane I (Ariobarzanes I Philoromaios), rege al Cappadociei cu întreruperi (95—63 î.e.n.): 256
Ariobarzane III (Ariobarzanes III Eusebes Philoromaios), rege al Cappadociei (52—42 î.e.n.): 256
Ariovist (? — c. 54 î.e.n.), rege al suevilor : 173; 351
Aristagoras (? — 497 î.e.n.): tiran al Miletului : 210, 211
Aristide (Aristeides) (c. 540—467 î.e.n.), om politic atenian : 212, 213
Aristide (Aristides) Aelius (117—187), retor grec : 299
Aristobul (Aristobulos), rege al Iudeei elenistice (104—103 î.e.n.): 80
Aristodemos Malakos (? — c. 490 î.e.n.), tiran al oraşului Cumae : 180, 233
Aristomene (Aristomenes) (?— c. 195 î.e.n.), curtean la Alexandria în Egipt : 245
Aristogeiton (?— 514 î.e.n.), ucigaşul lui Hipparchos : 210
Aristonicos, conducător al răscoalei antiromane a Pergamului (133—129 î.e.n.): 252, 254, 256, 260, 289
Aristotel (384—322 î.e.n.), filozof grec : 227, 229
Arius (?— 336 e.n.), presbiter din Alexandria : 311
Armenia, regat antic în NE Asiei Mici : 91, 92, 93, 94, 97, 104, 105, 106, 108, 109, 182, 249, 255, 259, 261, 262, 291, 297, 300, 301, 310, 312, 326, 350
Armenia Maior (Armenia la E de Eufrat): 92
Armenia Minor (Armenia la V de Eufrat): 92, 93, 261, 298
Armenia, Munţii ~ : 34
Armenia, Podişul ~ : 48, 51, 55, 89, 90
Armenia Prima, provincie romană : 93
Armenia Secunda, provincie romană : 93
Arminius, principe al cheruscilor (c. 18 î.e.n. — c. 19 e.n.): 295, 336
Arno (Arnus), fluviu în Italia : 178, 179, 284
Arnuwandas II, rege hitit (1346—1345 î.e.n.): 84
Arpad, oraş antic în N Siriei: 53, 68, 90
Arrian din Nicomedia (Flavius Arrianus) (c. 95 — c. 175), om politic şi istoric grec: 244, 350
Arsace I (Arsakes I), fondatorul dinastiei Arsacizilor (c. 250 î.e.n.):
Arsacizi, dinastie care conduce Regatul Parţilor între 250 î.e.n.— 228 e.n. : 69, 93, 102, 105, 106
Arsame II (Arsames II), satrap în Commagene (c. 230 î.e.n.): 259
Arsameia pe Eufrat, oraş în Commagene : 259
Arsameia pe Nymphaios, oraş în Commagene : 259
Arses, suveran al Persiei ahemenide (338—336 î.e.n.): 33
Arsinoë I (300—274 î.e.n.), sora şi soţia lui Ptolemeu II, regele Egiptului : 244
Artaban (Artabanos I), rege al Parţiei (128—123 î.e.n.): 103
Artaban III (Artabanos III), rege al Parţiei (12—38): 105
Artaban V (Artabanos V), ultimul rege al Parţiei (213—227/228): 106
Artaferne cel Tînăr (Artaphernes) (sec. 6—5 î.e.n.), satrap persan : 211
Artane (Artanes), rege în Armenia Minor (sec. 1 î.e.n.): 92
Artama, rege în Mitanni (c. 1450 î.e.n.) : 24, 56
Artavasde II (Artavasdes II), rege al Armeniei (55—34 î.e.n.) : 93

Artavasde (Artavasdes) (? — 227/228 e.n.), dinast part : 106
Artaxata (Artaşat), oraş antic în Armenia (=Artashat, URSS) : 92
Artaxerxe I (Artaxerxes I), suveran al Persiei ahemenide (464—424 î.e.n.) : 79, 99
Artaxerxe II (Artaxerxes II), suveran al Persiei ahemenide (404—359 î.e.n.) : 32, 100, 222
Artaxerxe III (Artaxerxes III), suveran al Persiei ahemenide (359—338 î.e.n.) : 33, 72, 100, 101
Artaxerxe IV → Bessos
Artaxias (Artaşe), rege al Armeniei (189—160 î.e.n.) : 92
Artemisia (? — c. 350 î.e.n.), soţia lui Mausol, satrapul Cariei : 100
Artemision Cap ∼, promontoriu în insula Eubeea : 99, 212
Arthur, rege semilegendar în Britannia (sec. 6 e.n.) : 362
Aryabhata (476 — c. 550), astronom indian : 121
Arzawa, stat în S Asiei Mici (sec. 17—14 î.e.n.) : 83, 84
Asa, rege al Iudeei (908—867 î.e.n.) : 76
Ascaniu (Ascanius), fiul legendarului Eneas : 278
Asia : passim
Asia, provincie romană în Orientul Apropiat : 86, 88, 253, 289
Asia Mică : passim
Asia de Sud-Est : passim
Asine, localitate în Pelopones : 195
Asiria, regat antic în Orientul Mijlociu : 24, 27—30, 35, 36, 39, 40, 42, 44—52, 55, 56, 59, 60, 64, 68, 70, 71, 76—78, 86—90, 95, 96, 106, 182, 184, 321, 331
Asiria, provincie romană în Mesopotamia : 301
Askalon, oraş antic în Palestina (= Ashqelon, Israel): 74
Aspar Flavius Ardabur (400—471), general alan în Imperiul Roman de Răsărit : 315, 316
Aspasia (sec. 5 î.e.n.), soţia lui Pericle : 217
Assinaros, localitate în Sicilia : 220, 234
Assur, oraş în Asiria: 42, 48, 51, 96
Astacos (Astakos), oraş grecesc la Marea de Marmara : 146
Astiage (Astiages), ultimul rege al Mediei (584—550 î.e.n.) : 61, 96
Asturias, provincie în N Spaniei : 352
Asvaghosa (sec. 1—2), poet, dramaturg şi filozof indian : 121
Aşarhaddon, rege asirian (680—669 î.e.n.) : 30, 47, 54, 182, 184
Aşoka, suveran al Imperiului Maurya (272—235 î.e.n.) : 118, 119
Aşurbanipal, rege asirian (669—627 î.e.n.) : 30, 47, 54, 59, 87, 90
Aşur-dan I, rege asirian (c. 1160 î.e.n.) : 51
Aşur-nadin-apli, rege asirian (1207—1203 î.e.n.) : 51
Aşur-nasir-pal II, rege asirian (884—859 î.e.n.) : 47, 51, 52, 68, 71
Aşur-uballit I, rege asirian (1365—1329 î.e.n.) : 46, 50
Aşur-uballit II, ultimul rege asirian (611—609 î.e.n.) : 55
Atanaric (Athanaric), rege al vizigoţilor (367—381) : 313, 346, 353
Ataulf (Athaulf), rege al vizigoţilor (410—415) : 347
Ateas (? — 339 î.e.n.), rege scit : 153, 186
Atena (Athinai), oraş-stat în Grecia antică : passim
Athenion, conducătorul celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104—101 î.e.n.) : 289
Athos, Muntele ∼ : 211

Atlantic, Oceanul ~ : 322, 323, 330
Atris, rîu în Tracia (= Iantra) : 147
Attalizi, dinastie în Regatul Pergamului : 251
Attalos I Soter, rege al Pergamului (247—197 î.e.n.) : 251, 252
Attalos II Philadelphos, rege al Pergamului (159—138 î.e.n.) : 252
Attalos III Philometor Euergetes, rege al Pergamului (138—133 î.e.n.) : 252
Attica (Attike), peninsulă în SE Greciei : 99, 159, 196—201, 208, 210, 212, 213, 218, 220, 221
Attila, conducător al hunilor (434—453) : 315, 319, 320, 341, 342, 344, 347, 353—355, 359
Augustin (Augustinus Aurelius) (354—430), filozof și scriitor latin : 317, 319
Augustus, împărat roman (27 î.e.n. — 14 e.n.) : 24, 65, 80, 82, 104, 149, 157, 164, 169, 176, 177, 246, 258, 259, 292, 293, 302, 327, 329, 331, 335
Au Lac, regat antic în Vietnam : 124
Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus), împărat roman (270—275) : 66, 160, 164, 187, 307, 338, 348, 357
Ausculum, oraș în Apulia : 273, 275, 284
Australia : 123
Avanti, stat antic în India : 116
Avarayr, localitate antică în Armenia : 94
Avaris, oraș în Delta Nilului : 21, 23
Aventin (Aventinus), una din cele șapte coline ale Romei : 280
Avitus Varius v. **Elagabal**
Awan, oraș în Elam : 57
Ay (sec. 14 î.e.n.), general egiptean în timpul domniei lui Tutankhamon : 25
Azaria, rege al Iudeei (769—733 î.e.n.) : 78
Azov, Marea de ~ : 181, 354, 355
Azzi-Hayasa, stat în Asia Mică (milen. 2 î.e.n.) : 84

B

Babilon, oraș în Mesopotamia : 24, 35, 40, 43, 44, 46, 47, 49—54, 58—61, 72, 83, 97, 106, 212, 222, 238—241, 247, 303
Babilonia, regiune istorică în Mesopotamia : 19, 25, 43, 44, 46, 47, 49—51, 53, 59—61, 79, 96—99, 102, 103, 246
Bachilide (Bakchylides) din Cheos (c. 505—450 î.e.n.), poet liric grec : 228, 233
Bactra, capitala Bactriei (= Balkh, Afghanistan) : 263
Bactria (Bactriana), regiune istorică în Asia Centrală : 96, 99, 101, 102, 120, 137, 238, 239, 249, 236, 264
Badari, Al ~, localitate în Egiptul Central : 14
Baden-Würtemberg, land în V R. F. Germaniei : 338, 357
Badon, munte în Marea Britanie : 362
Baecula, localitate antică în Spania : 176
Baetica → Hispana Ulterior
Baetis, fluviu în Spania (= Guadalquivir) : 174, 176
Bagdad, oraș în Iraq : 43
Bagos (sec. 4 î.e.n.), curtean persan : 101
Bahrain, insulă și stat în Golful Persic : 63
Bahram I, suveran sasanid (273—276) : 108
Bahram II, suveran sasanid (276—293) : 109
Bahram V, suveran sasanid (421—439) : 94, 109
Balbinus Decimus Caelius Calvinus, împărat roman (238 e.n.) : 305

Balcani, Munţii ~ : 149, 152, 156, 168, 334, 346
Balcanică, Peninsula ~ : passim
Balchaş (Balhaş), Lacul ~ : 184
Baleare, Insulele ~, arhipelag în V Mării Mediterane : 175, 175, 176, 322, 323, 349
Baltică, Marea ~ : 174, 334, 335, 339, 348
Banat : 157, 159
Ban Chao (31—102), comandant de oşti chinez : 138
Barcelona, oraş în NE Spaniei : 347
Bardiya (sec. 6 î.e.n.), fratele regelui persan Cambise II : 97
Bardylis (? — 358 î.e.n.), rege al ilirilor : 162
Barke, oraş în Cirenaica (Libia) : 332
Bar-Kochba Simon, conducătorul răscoalei antiromane a iudeilor (132—135) : 301
Basiliskos, împărat al Imperiului Roman de Răsărit (475—476) : 316
Bato, conducător al răscoalei antiromane a panonilor (6—9 e.n.) : 64
Battos, întemeietorul coloniei greceşti Cirene (Libia) : 332
Battos II, rege al Cirenei (c. 583 î.e.n.) : 333
Bauto Flavius (? — 392), general franc în serviciul Romei : 360
Bavaria, land în R. F. Germania : 357
Băiceni, sat în judeţul Iaşi : 153
Bcikthano, aşezare antică în Birmania : 124
Bedriacum (Betriacum), localitate în Gallia Transpadana (în vecinătatea Cremonei, Italia) : 297
Behdet, localitate în N Egiptului : 14
Belgia : 362
Belizarie (500—565), general al Imperiului Romano-Bizantin : 349
Belşazzar (sec. 6 î.e.n.), fiul regelui chaldeu Nabonid : 61, 97
Benacus, lac în N Italiei (= Garda) : 357
Beneventum, oraş în Samnium (= Benevento, Italia) : 273, 275, 284
Bengal, Golful ~ : 117, 122
Bengtson, Hermann (n. 1909), istoric vestgerman : 243
Ben Hadad I, suveran al Regatului arameic al Damascului (880—842 î.e.n.) : 68, 76
Beoţia, regiune istorică în Grecia Centrală : 196—198, 204, 207, 212, 215, 219, 221—227, 261, 268
Berisades (sec. 4 î.e.n.), dinast trac : 148
Beritos (Berytos), oraş antic în Fenicia (= Nahr Beirût, Liban) : 70
Bessos, satrap al Bactriei, uzurpator al tronului ahemenid sub numele de Artaxerxe IV (330 î.e.n.) : 101, 238
Beth-El, oraş antic în Palestina (= Bethel, Israel) : 76
Biblos (Byblos), oraş antic în Fenicia (= Dshebeil, Liban) : 67, 69, 70, 238
Bimbisara, rege al statului indian Magadha (543—491 î.e.n.) : 117
Bindusara, rege al statului indian Magadha (297—272 î.e.n.) : 118
Birmania : 123
Bishapur, oraş în Persia Sasanidă : 108
Bit-Adini, principat arameic în Siria : 68
Bit-Bahyan, principat arameic în Siria : 68
Bit-Halupe, principat arameic în Siria : 68
Bitinia (Bithynia), regiune istorică în NV Asiei Mici ; stat elenistic şi provincie romană : 86, 168, 252—257, 260—262, 290, 326
Bizantin, Imperiul ~ : passim

Bizanț → Imperiul Bizantin
Bleda, fratele lui Attila, conducător al hunilor (434—445) : 353
Blegen, Carl William (1887—1971), arheolog nordamerican : 194
Bocchoris, faraon (730—715 î.e.n.) : 29
Bocchus I, rege al Mauretaniei (118—80 î.e.n.) : 329—331
Bocchus II, rege al Mauretaniei (50—33 î.e.n.) : 329, 331
Boemia, regiune istorică în Europa Centrală : 164, 190, 336
Boethius Anicius Manlius (480—524), filozof și om politic roman : 345
Bogazköy, localitate contemporană în Turcia pe ruinele orașului hitit Hattușaș : 84
Bogud, rege clientelar în Mauretania de V (50—38 î.e.n.) : 331
Bolia, loc în Europa Centrală : 342, 344
Bonifatius (? — 432), general roman : 318
Bosfor (Bosphoros) : 145, 146, 152, 168, 182, 260, 316
Bosforul Cimerian (= Strîmtoarea Kerci) : 182
Bosforul Tracic → **Bosfor**
Bosporan, Regatul ~ : stat antic în Peninsula Crimeea și în N Mării Negre : 261, 262, 291, 343
Bostra, oraș antic în Regatul Nabateilor (=Iordania) : 65
Boudicca, regină a icenilor, conducătoare a răscoalei antiromane din Britannia (61 e.n.) : 296
Bracara, capitala regatului sueb (= Braga, Portugalia) : 341, 352
Brasidas (? — 422 î.e.n.), general spartan : 219
Brennus, căpetenie a celților senoni, învingător al romanilor (387 î.e.n) : 167
Bretagne, provincie istorică în V Franței : 175
Brigetio, oraș în Pannonia (= Oszöny, Ungaria) : 313
Britannia : 71, 164, 166, 169, 296, 301, 303, 305—307, 310, 311, 314, 318, 322, 341, 359, 361, 362
Brundisium, oraș în SE Italiei (= Brindisi) : 290, 292
Brutus Lucius Iunius, fondator legendar al republicii la Roma (510/509 î.e.n.) : 297
Brutus Marcus Iunius (85—42 î.e.n.), om politic roman : 149, 292
Bubastis, oraș antic în Delta Nilului (= Saqasiq, Egipt) : 29
Buddha Gupta, suveran indian (477—495) : 123
Bug, fluviu în URSS : 154, 156
Burebista, rege al Daciei (70—44 î.e.n.) : 155—157, 168
Burgas, Golful ~ : 146, 156
Burgund, Regatul ~ : 319, 358, 359
Burgundiei, Regatul ~ : 359
Burrus Sextus Afranius, prefect al pretoriului (51—62 e.n.) : 296
Buthronton, oraș antic în Illyria (= Butrinti, Albania) : 161
Buto, oraș antic în Delta Nilului : 14
Buyeu, stat antic pe teritoriul Coreei : 140
Bylis, oraș antic în Illyria (= Hekali) : 162
Byzantion → Constantinopol

C

Cadmeia, citadela Tebei :
Caesar Caius Iulius (100—44 î.e.n.), om politic și scriitor latin : 82, 104, 152, 156, 163, 165, 168, 170, 173, 246, 262, 271, 286, 288, 290—292, 300, 326, 327, 329, 331, 351

Caesennius Lucius Paetus, guvernator al Siriei (72 e.n.) : 259
Cagliari, oraş în Sardinia : 321
Caicos (Kaikos), rîu în V Asiei Mici (= Bakyr Tschai, Turcia) : 251
Calabria, regiune istorică în S Italiei : 167, 232
Calcedon (Chalchedon), oraş în NV Asiei Mici, pe Bosfor (= Kidiköy, Turcia) : 146, 260
Calcidică, Peninsula ~, peninsulă în N Greciei (Chalkidiki) : 148, 217, 226, 230
Caligula (Caius Iulius Caesar Germanicus), împărat roman (37—41) : 259, 295, 331
Calistene (Kallistenes) (? — 329 î.e.n.), complotist împotriva lui Alexandru cel Mare : 239
Callatis, oraş pe coasta de V a Mării Negre (= Mangalia, România) : 146, 151, 155, 204
Callias (Kallias) (450—370 î.e.n.), om politic atenian : 100, 216
Calmette, G. ( ), istoric francez : 345
Camarina, oraş în S Siciliei : 231, 233, 234, 323
Cambise I (Cambyses I), rege persan (600—559 î.e.n.) : 95, 96
Cambise II (Cambyses II), rege persan (529—522 î.e.n.) : 31, 32, 97, 209
Camillus Marcus Furius, dictator roman în 396 î.e.n. : 181, 281
Campania, regiune istorică în în centrul Italiei : 180, 277, 282, 283, 290
Camulodunum, oraş antic în Britannia (= Colchester, Anglia) : 169
Canaan, denumirea Palestinei în milen. 2 î.e.n. : 73, 74
Candaules (sec. 7 î.e.n.), rege semilegendar al Lidiei : 87
Cannae, localitate în Apulia : 266, 286, 325, 326
Cao Cao (sec. 2 e.n.), general chinez : 138, 139
Cao Pi, fondatorul dinastiei chineze Wei (220 e.n.) : 139
Cappadocia, regiune istorică în centrul Asiei Mici, stat elenistic apoi provincie romană : 88, 92, 93, 106, 182, 237, 240, 248, 253—256, 259, 261, 262, 291, 295, 298, 350
Capua, oraş în Campania : 180, 282, 286
Caracalla (Marcus Aurelius Antoninus), împărat roman (211—217) : 303, 304, 356
Carausius Marcus Aurelius, uzurpator al tronului imperial în Britannia (286—293) : 310
Caria, regiune istorică în SV Asiei Mici : 87, 100, 226, 237, 245, 252, 261, 271, 272
Carinus Marcus Aurelius, împărat roman (283—285) : 307
Carmel, Muntele ~, masiv muntos în N Palestinei : 68, 69, 74
Carnuntum, localitate în Pannonia (= Petronnel, Austria) : 310
Carnarvon, George Edward (1866—1923), arheolog englez : 25
Carol cel Mare, rege al francilor (768—811) : 345, 362
Carolingian, Imperiul ~ : 362
Carpaţi, Munţii ~ : 156, 171, 181, 334, 335
Carpaţii Nordici : 145
Carpaţii Pădureşi : 183
Carpaţii Răsăriteni : 154
Carrhae, localitate în NE Mesopotamiei (= Eski Harran, Turcia) : 104, 105, 108, 291, 304
Cartagina (Quart Hadašt), oraş stat în N Africii : passim
Carter, Howard (1873—1939), arheolog englez : 25
Carthago Nova, oraş în Spania : 176

Carus Marcus Aurelius, împărat roman (282—283) : 164, 307
Casandreia (Kassandreia), oraş în Peninsula Calcidică (fondat pe locul vechii colonii Potideea) : 264
Casandru (Kassandros) (c. 355—297 î.e.n.), general macedonean, unul dintre diadohi : 241, 242, 247, 264, 268, 273
Caspică, Marea ~ : 95, 102, 121, 183, 184
Cassiodorus, Flavius Magnus (490—583), om politic şi scriitor latin : 345
Cassius Avidius Caius, uzurpator al tronului imperial (175 e.n.) : 302, 303
Cassius Dio Cocceianus (150—235), om politic şi istoric grec : 158, 159, 331
Cassius Longinus Caius (? — 42 î.e.n.), om politic roman : 149, 256, 272, 292
Cassius Longinus Lucius, consul roman în 107 î.e.n. : 172
Catalaunice, Cîmpiile ~ (Campus Mauriacus), regiune în E Galliei : 319, 339, 341, 343, 344, 347, 353—355, 359, 360
Catania (Katane), oraş în E Siciliei : 231, 233
Catilina Lucius Sergius (108—62 î.e.n.), om politic roman : 228
Cato cel Bătrîn (Marcus Porcius Cato) (234—149 î.e.n.), om politic şi scriitor latin : 284, 287, 291
Cato cel Tînăr (Marcus Porcius Cato Uticensis) (95—46 î.e.n.), om politic roman : 292
Catul (Caius Valerius Catullus) (87—55 î.e.n.), poet latin : 289
Caucaz, Munţii ~ : 94, 181, 182, 184, 236, 247, 319, 350, 351, 353
Caudium, trecătoare în Samnium : 283
Cefalonia, cea mai mare dintre Insulele Ionice (= Kefalinía, Grecia) : 196
Cengtang („Victoriosul"), fondatorul dinastiei Shang (1711 î.e.n.) : 126
Cera, regat antic în S Indiei : 119
Cersebleptes (Kersebleptes), rege trac (c. 360—341 î.e.n.) : 149
Cetriporos (Ketriporos), dinast trac (c. 358—352 î.e.n.) : 148
Ceylon, Insula ~ (= Sri Lanka) : 119, 120, 122
Cezareea (Caesareea), oraş în provincia Mauretania (= Cherchel, Maroc) : 297, 331
Chabrias (420—357 î.e.n.), general atenian : 32, 224
Chalcis (Chalkis), oraş în insula Eubeea : 204, 231, 277
Chaldeo-Babilonian, Regatul ~ : 60, 79
Champollion, Jean François (1790—1832), orientalist francez : 245
Changan, oraş antic în China (= Xian) : 135, 139
Changjiang (Yang-zi, Fluviul Albastru) : 136, 139
Chansen, oraş antic în Thailanda : 124
Changsu, suveran al regatului coreean Koguryo (c. 427 î.e.n.) : 141
Charakene, principat în S Mesopotamiei (sec. 2 î.e.n. — 3 e.n.) : 103
Charaspes, căpetenie scită din Dobrogea (sec. 4 î.e.n.) : 186
Charax, localitate în N Golfului Persic, capitala principatului Charakene : 301
Chares din Lindos, sculptorul Colosului din Rhodos (c. 300 î.e.n.) : 271
Chefren (Khafre), faraon din dinastia a 4-a : 17
Cheng Sheng, conducător al unei răscoale ţărăneşti în

China (c. 209. î.e.n.) : 134
Chengwang, împărat chinez (1063—1027 î.e.n.) : 128
Chenla, Regatul ~, stat khmer (sec. 6 e.n.) : 125
Cheops (Khufu), faraon din dinastia a 4-a : 16
Cheroneea (Chaeronea), localitate în Beoţia : 227, 230, 261
Chersonesul Tracic (= Peninsula Gallipoli, Turcia) : 146
Childeric I, rege al francilor salieni (457—481) : 360
Chinez, Imperiul ~ : 124, 136—138, 352
Chios, insulă greacească în Marea Egee : 146, 192, 198, 202, 205, 213, 220, 226, 252
Chlodion, rege al francilor salieni (425—448) : 360
Choson, Regatul ~, stat antic în Coreea : 140
Chosroe I, suveran sasanid (531—579) : 110
Chosroe II, suveran sasanid (590—628) : 110
Chu, stat antic în China (sec. 7—3 î.e.n.) : 131—133
Ciandragupta (Chandragupta), suveran indian, fondatorul dinastiei Maurya (324—273 î.e.n.) : 118, 247, 263
Ciandra Gupta I, suveran indian (320—335) : 121, 122
Ciandra Gupta II, suveran indian (380—414) : 122
Ciaxare (Cyaxares), rege al Mediei (630—584 î.e.n.) : 54, 55, 60, 88, 90, 96
Cicero Marcus Tullius (106—43 î.e.n.), orator şi scriitor latin : 271, 288, 291, 292
Ciclade, Insulele ~, arhipelag în Marea Egee (Kikládes, Grecia) : 191, 194, 195, 197, 198, 200, 268
Cilicia, regiune istorică, apoi provincie romană în SE Asiei Mici : 83, 92, 98, 103, 237, 245, 247, 258, 259, 261, 262, 291
Cilon (Kylon), om politic atenian (c. 632 î.e.n.) : 201
Cimon (Kimon) (c. 510—450 î.e.n.), om politic şi general atenian : 114, 215, 216
Cinadon (Kinadon), conducătorul unei conspiraţii împotriva oligarhiei spartane (399 î.e.n.): 223
Cipru, insulă în Marea Mediterană : 40, 53, 70, 98, 195, 196, 198, 213, 214, 216, 223, 242, 245, 246
Cirenaica (Cyrenaica), partea de E a Libiei : 119, 195, 203, 241, 244—246, 290, 323, 332, 333
Cirene (Kyrene), oraş pe coasta Africii de Nord (Libia) : 31, 204, 332
Ciril (Kyrillos), patriarh al Alexandriei (412—444) : 315
Cirta, oraş în Africa de N (= Constantine, Algeria) : 328—330
Cirus I (Cyrus I), rege persan (650—600 î.e.n.) : 79, 95, 97
Cirus II cel Mare (Cyrus II), rege persan (559—529 î.e.n.) : 61, 72, 96, 97, 202
Cirus cel Tînăr, vicerege persan al Asiei Mici (408—401 î.e.n.) : 100, 222
Citera (Kythera), insulă în S Peloponesului : 192, 219
Civilis Iulius, conducător batav al răscoalei antiromane din regiunea Rinului Inferior (69—70) : 297, 336
Cizic (Kyzikos), oraş în NV Asiei Mici, la Marea de Marmara (= Belkis, Turcia) : 146, 220, 262
Clastidium, aşezare celtică în N Italiei (= Casteggio) : 168
Claudiu I (Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus), împărat roman (41—54 e.n.) : 81, 169, 187, 294, 296
Claudiu II Goticul (Marcus Aurelius Claudius), împărat roman (268—270) : 164, 307, 336, 338, 343, 357

Claudius Appius Caecus (? — c. 275 î.e.n.), om politic roman : 283
Clazomene (Klazomenai), oraş în SV Asiei Mici, în Lidia (= Burla, Turcia) : 146, 202, 220
Cleombrotos I (Kleombrotos I), rege al Spartei (380—371 î.e.n.) : 225
Cleomene I (Kleomenes I), rege al Spartei (520— 490 î.e.n.) : 210
Cleomene III (Kleomenes III), rege al Spartei (235—222 î.e.n.) : 266, 269, 270
Cleon (Kleon) (? — 422 î.e.n.), om politic atenian: 217, 218
Cleon (Kleon), conducătorul primei răscoale a sclavilor din Sicilia (136—132 î.e.n.) : 288
Cleopatra VII, regină a Egiptului (47—30 î.e.n.) : 92, 246, 292, 329, 331, 333
Cleopatra Selene, fiica lui Marcus Antonius şi a Cleopatrei, soţia lui Iuba II : 329, 331
Clistene (Kleisthenes) (? — 506 î.e.n.), om politic atenian : 210
Clitus, rege ilir (c. 335 î.e.n.) : 162
Clodius Albinus Decimus, împărat roman (195—197) : 303
Clovis, rege franc (481—511): 341, 347, 357, 360
Cnidos, oraş în SV Asiei Mici: 233
Cnossos (Knossos), oraş în Creta : 191—193
Coilesiria, regiune istorică din S Siriei : 66, 69, 244, 248
Cola, regat antic în S Indiei : 119, 120
Colaxis (Kolaxis), rege scit (sec. 7 î.e.n.) : 185
Colofon (Kolophon), oraş în V Asiei Mici (= Degirmendere, Turcia): 87, 195, 202
Colonia Agrippinensis, oraş în Germania Inferior (= Köln, R. F. Germania): 360
Comentorios, conducător al celţilor (sec. 3 î.e.n.): 149
Commagene, regiune istorică şi regat elenistic în SE Asiei Mici : 69, 258, 259, 291, 295
Commodus Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman (180—192) : 106, 302
Comosicus, rege dac (sec. 1 î.e.n.): 157
Confucius (Kong Zi) (551—479 î.e.n.), filozof chinez : 116, 129—131
Conon (Konon) (444—391 î.e.n.), amiral atenian : 221, 223
Constant (Flavius Iulius Constans), împărat roman (337—350) : 312
Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus), împărat roman (306—337): 109, 160, 188, 308, 310—312, 339, 345
Constantin II (Flavius Claudius Constantinus), împărat roman (337—340) : 312, 336, 339, 345
Constantin III (Flavius Claudius Constantinus), uzurpator al tronului imperial (407—411): 358, 362
Constanţiu I (Caius Flavius Valerius Constantius Chlorus), împărat roman (305—306): 188, 310, 357
Constanţiu II (Flavius Iulius Constantius), împărat roman (337—361): 188, 310, 312, 357, 360
Constanţiu III (Flavius Constantius), împărat roman (421): 318
Constantinopol (= Istanbul, Turcia) : passim
Corcira (Korkyra), insulă în Marea Adriatică (= Corfu): 161—163, 217, 218
Corduba, oraş în Spania (= Cordoba): 176
Coreea : 134, 137, 140—143
Corint (Kórinthos), oraş în Grecia : 152, 162, 194, 204—206, 209, 212, 215, 217, 219,

223, 230, 232, 235, 237, 265, 269, 277, 283, 338
Corint (Kórinthos), istm între Golful Egina şi Golful Corint : 197, 199, 213, 218, 231, 270, 288
Cornwall, peninsulă în SV Marii Britanii : 362
Coroneia, oraş în Beoţia : 223
Corsica, insulă în N Mării Mediterane : 176, 180, 232, 233, 285, 322, 323, 325, 349
Coryllus, rege dac (sec. 1 e.n.): 157
Cos, insulă în Marea Egee : 145, 195—197, 226, 260, 265
Cosenza, localitate în S Italiei: 346
Coson (sec. 1 î.e.n.), rege dac: 157
Cotiso (sec. 1 î.e.n.), rege dac: 157
Cotys I, rege trac (383—360 î.e.n.): 148
Crannon, localitate în Tesalia: 207, 268
Crassus Marcus Licinius (c. 115—53 î.e.n.), om politic roman (triumvirul): 104, 157, 173, 291
Crateros (370—321 î.e.n.), general al lui Alexandru cel Mare : 237, 239, 241
Cremona, oraş în N Italiei : 297
Cresus, rege al Lidiei (562—547 î.e.n.): 31, 61, 88, 96, 202
Creta, insulă în Marea Egee : 22, 40, 191, 193—198, 212, 333
Crimeea, Peninsula ~ : 182, 261, 262, 344
Crimisos (Krimisos), rîu neidentificat în V Siciliei : 235, 324
Crispus Flavius (?—326), fiul lui Constantin cel Mare : 357
Crişana : 159
Critasarios, rege al celţilor boii (sec. 1 î.e.n.): 156
Critias (450—403 î.e.n.), om politic şi scriitor atenian : 221
Crotona, oraş în S Italiei, în Bruttium : 204, 231, 233
Ctesifon (Ctesiphon), oraş în Mesopotamia, pe malul stîng al Tigrului : 102, 106, 107, 109—111, 301, 303
Cumae (Kyme), oraş în Campania : 180, 204, 231, 233, 234, 277, 281
Cunaxa, localitate neidentificată în Mesopotamia, în apropiere de Babilon : 100, 222
Cunobelinus, rege celt din S Britanniei (sec. 1 î.e.n.): 169
Cypselos (690—627 î.e.n.), tiran al Corintului : 205, 206

D

Dacia : 152, 155—159, 168, 187, 298, 300, 303, 305—307, 316, 348
Daiukku (= Deioces ?), dinast med : 95
Dai Viêt, regat în Vietnam: 125
Dalmaţia, regiune istorică în V Peninsulei Balcanice, apoi provincie romană : 149, 164, 167, 294, 344
Damasc, oraş în Siria : 52, 53, 67, 68, 75—77
Dan, centru religios în Regatul Israel : 76
Dapyx (sec. 1 î.e.n.), rege get din Dobrogea : 157
Dardanos, oraş în V Asiei Mici (= Mal-Tepe, Turcia): 258, 261, 262
Darius I, suveran al Persiei ahemenide (521—486 î.e.n.): 31, 32, 61, 64, 79, 91, 96—99, 117, 147, 152, 186, 210—212
Darius II, suveran al Persiei ahemenide (423—404 î.e.n.): 100
Darius III, ultimul suveran al Persiei ahemenide (336—330 î.e.n.): 33, 101, 237—239
Darius, suveran al Regatului Pont (39—37 î.e.n.): 262
Datis (sec. 6—5 î.e.n.), general persan : 211

Dattasa, oraș în Regatul Hitit : 84
David, rege al statului Israel (1004—965 î.e.n.) : 71, 74—76
Deccan, jumătatea meridională a Indiei : 114, 119, 120
Decebal (Decebalus), rege al Daciei (87—106): 157—159, 298, 300
Deceleia (Dekeleia), fortăreață în Attica : 220
Deceneu, mare preot, apoi rege dac : 155—157
Decius Caius Messius Quintus, împărat roman (249—251): 305, 306, 338, 341
Deioces (Deiokes), primul rege al Mediei (c. 708 — c. 655 î.e.n.): 95
Deiotaros, rege al Galatiei (44—40 î.e.n.) : 258
Deir el-Bahri, localitate în Egipt : 23
Delfi (Delphoi), oraș în Grecia antică, în Focida : 86, 87, 167, 207, 226, 230
Delium, bătălia de la ~ : 219
Delos, insulă în Marea Egee : 213, 216, 268, 272
Demetrios, guvernator lagid al Cirenaicii (253—247 î.e.n.): 333
Demetrios din Faleron, tiran al Atenei (317—307 î.e.n): 268
Demetrios I, rege al Bactriei (c. 200—c. 180) : 120, 263
Demetrios II, rege al Macedoniei (239—229 î.e.n.): 102, 265
Demetrios II Nicator, rege seleucid (145—140 î.e.n.): 102, 250
Demetrios din Pharos, dinast al Illyriei de Nord (229—219 î.e.n.): 163
Demetrios Poliorcetul, rege al Macedoniei (294—288 î.e.n.): 241, 242, 247, 264, 265, 268, 271, 273
Democede din Crotona (sec. 6 î.e.n.), medic și filozof grec: 209
Demostene (Demosthenes) (384—322 î.e.n.), om politic și orator atenian : 218, 226, 230, 263
Dercilide (Derkylides), general spartan în anii 411—390 î.e.n. : 223
Devoli, cîmpie în Illyria : 162
Dicaearchia (Dikaiarcheia), oraș în Campania (=Puteoli, Italia) : 231
Dicomes (sec. 1 î.e.n.), rege dac : 157
Didyma, oraș în V Asiei Mici: 168
Didius Iulianus Marcus Severus, împărat roman (193): 302
Dierna, așezare geto-dacă, apoi oraș roman (= Orșova): 158
Dietrich din Bern, numele sub care apare în legendele medievale Teodoric I cel Mare, regele ostrogoților (474—526): 345
Dilmun, „Țara ~" (= insula Bahrain ?): 63
Dioclețian (Caius Valerius Diocles, ca împărat **Caius Aurelius Valerius Diocletianus)**, împărat roman (284—305): 93, 160, 187, 302, 307—311, 339
Diodor din Sicilia (Diodorus Siculus) (80—21 î.e.n.), istoric grec : 323
Diodot I (Diodotos I), rege al Bactriei elenistice (239—235 î.e.n.): 248, 263
Diodot II (Diodotos II), rege al Bactriei elenistice (235—225 î.e.n.): 263
Dion, tiran al Siracuzei (357—354 î.e.n.) : 235
Dionysios I, tiran al Siracuzei (405—367 î.e.n.): 234, 235, 323
Dionysios II cel Tînăr, tiran al Siracuzei (367—357 ; 347—344 î.e.n.) : 235
Dioscor (Dioskoros) (? — 454), patriarh al Alexandriei : 316
Dipeia, bătălia de la ~ : 214
Djemedet-Nasr, așezare la 40 km NE de Babilon : 37

Djoser I, faraon (c. 2660 î.e.n.): 16
Dobrogea : 98, 152, 153, 155, 157, 158, 160, 173, 183, 184, 230, 300
Domiţian (Titus Flavius Domitianus), împărat roman (81—96): 157, 298, 299, 336
Don, fluviu în U.R.S.S.: 184, 187, 340, 343, 350, 351, 353
Donozhou Jun, ultimul reprezentant al dinastiei Zhou de Est : 133
Dracon (Drakon) (sec. 7 î.e.n.), legiuitor atenian : 201
Drangiana, regiune istorică în Asia Centrală : 96, 239, 263
Dravus, fluviu în Peninsula Balcanică (= Drava): 161, 167
Drobeta, oraş în SV Daciei (= Drobeta-Turnu Severin): 300
Dromihete (Dromichaites), rege geto-dac (c. 300 î.e.n.): 154, 242
Drusus Marcus Livius, tribun al plebei (91 î.e.n.): 290
Drusus Nero Claudius Germanicus (38—9 î.e.n.), general roman, fratele împăratului Tiberiu : 335, 336
Ducetios (Duketios), conducător al siculilor din Sicilia (460—440 î.e.n.): 234
Dudu, suveran akadian (2226—2205 î.e.n.): 40
Dunăre : passim
Dura Europos, oraş pe malul apusean al Eufratului (= Qalat es Salihiya, Siria): 69
Duras-Diurpaneus (sec. 1 e.n.), rege dac : 157, 158
Du Raida, oraş în Peninsula Arabia : 64
Dur Şarrukin, oraş în Asiria (= Khorsabad, Iraq) : 58
Dur-Unaşi, oraş în Elam (= Choga-Zanbil, Iran): 58
Dyrrhachion, oraş în Illyria (= Durres, Albania): 161—164

E

Eannatum I, conducător al oraşului sumerian Lagaş (c. 2460 î.e.n.): 38
Ebla, oraş antic în N Siriei : 48, 67
Eboracum (Eburacum), localitate în Britannia (= York): 303, 310
Ebru (Ebro), fluviu în NE Spaniei : 176
Ebusus (Pityussai), numele antic al insulei Ibiza : 175
Ecbatana, oraş antic în Media (= Hamadan, Iran): 96, 102, 238
Echecratizi, familie nobiliară din Tesalia : 207
Ecnomos (Ecnomus), promontoriu în S Siciliei : 285
Edessa, oraş în NV Mesopotamiei în Osroëne (= Urfa, Turcia): 65, 108, 301, 304, 306
Edon, stat arameic în S Palestinei : 75, 76, 78
Efes (Ephesos), oraş în V Asiei Mici : 94, 110, 182, 198, 200, 211, 220, 248, 315, 338
Efialte (Ephialtes) (c. 500 —c. 460 î.e.n.), om politic atenian : 212, 215
Egee, Marea ~ : passim
Egina (Aiginas), insulă grecească în golful cu acelaşi nume din Marea Egee : 192, 198, 206, 209, 212, 215—217
Egipt : passim
Eion, oraş în coasta Traciei, pe malul stîng al fluviului Strymon : 214
Ekallate, cetate în Mesopotamia : 49
Ekron, oraş în SV Palestinei : 74, 80
Elada (Helada): passim
Elagabal (Marcus Aurelius Antoninus), împărat roman (218—222): 304
Elam, regat antic în SV Iranului : 38—40, 42, 45—47, 54, 57—60, 95, 102

Elba, fluviu în Europa Centrală : 67, 170, 172, 190, 335, 336, 351, 361, 362
Eleusis, oraş antic în Attica: 222
Elida (Elis), regiune istorică în NV Peloponesului : 198, 200, 219, 237, 266, 269
Elijah (Ilie) (sec.9 î.e.n.), proroc în statul Israel : 77
Elisha (Elisei) (sec. 9 î.e.n.), proroc în statul Israel : 77
Ellac (sec. 5 e.n.), conducător hun, fiu al lui Attila : 354
Elveţia : 357
Emiratele Arabe Unite : 63
Empedocle (Empedokles) din Acragas (c. 490— c. 430 î.e.n.), filozof grec : 234
Enea (Aeneas), erou legendar troian, stabilit în Latium după căderea Troiei : 278
Enmebaragesi, rege al oraşului sumerian Kiş (c. 2700 î.e.n.): 38
Ennius Quintus (238—169 î.e.n.), poet epic şi dramatic latin : 284
Entemena I, rege al oraşului sumerian Lagaş : 38
Epaminonda (Epaminondas) (c. 420—362 î.e.n.), om politic teban : 161, 224, 225, 229
Epictet (Epiktetos) (c 35—135), filozof stoic grec : 229
Epir (Epirus, Epeiros), provincie istorică în V Peninsulei Balcanice : 151, 162, 163, 198, 227, 229, 267, 270, 272, 273, 287
Eretria, oraş în insula Eubeea: 99, 204, 210, 211, 231
Eridu, oraş în Sumer (= Abu Shahrain, Iraq): 34, 37
Erisum II, suveran asirian (1818—1813 î.e.n.): 49
Ermanaric (Ermanarich) (c. 280—375), rege ostrogot : 313, 339, 340, 343, 346, 353, 355
Ernac (sec. 5 e.n.), conducător hun, fiu al lui Attila : 354
Ershi, împărat chinez (209—207 î.e.n.): 135
Escaut, fluviu în V Europei: 360
Eschil (Aischylos) (c. 525—456 î.e.n.), poet tragic grec : 233
Etiopia : 13, 29, 35, 64, 244
Etolia (Aitolia), regiune istorică în V Greciei Centrale : 198, 225, 249, 272
Etruria, provincie istorică în Italia Centrală (= provincia Toscana) : 178, 179, 203
Eubeea, insulă în Marea Egee: 198, 200, 204, 220, 261
Eucratide (Eukratides), uzurpator al tronului Bactriei (c. 170 î.e.n.) : 263
Eudoxos din Cnidos (c. 408—355 î.e.n.), matematician şi filozof grec : 235
Eufrat (Euphrates), fluviu în Orientul Mijlociu : 239, 241, 244, 258, 259, 291, 298, 300, 301, 304, 305, 307
Eugenius Flavius, uzurpator al tronului Imperiului Roman (392—394): 314
Euhesperides, oraş elen în Africa de N (Libia) : 332
Eumene (Eumenes) din Cardia (c. 362—316 î.e.n.), om politic grec, unul dintre diadohi : 240, 241
Eumene I (Eumenes I), rege al Pergamului (263—241 î.e.n.) : 248, 251
Eumene II (Eumenes II), rege al Pergamului (197—159 î.e.n.) : 252, 289
Eunus, conducător al răscoalei sclavilor din Sicilia (136—132 î.e.n.) : 288
Euribiade (Eurybiades) (sec. 5 î.e.n.), amiral spartan : 213
Euric (Eurich), rege vizigot (466—484) : 341, 347
Euripide (Euripides) (480—406), poet tragic grec : 228
Europa : passim
Europontizi familie regală în Sparta : 199

Eurotas, rîu în SE Peloponesului : 199
Eurymedon, rîu în S Asiei Mici (= Köprü-Su, Turcia): 214
Eusebiu (Eusebios) din Cezareea (260—340), ecleziast şi istoric grec : 312
Euthydemos I, rege al Bactriei (c. 225 î.e.n.) : 263
Euxin, Pontul ~ → Marea Neagră
Evans, Sir Arthur John (1851—1941), arheolog britanic : 191

F

Faesulae, oraş în Etruria (= Fiesole, Italia) : 318, 344
Faistos (Phaistos), aşezare antică în S Cretei : 192
Faiyûm, El ~, sau **Medinet El ~**, oază în NE Deşertului Libiei, la V de Nil : 20
Falaris (Phalaris), tiran al oraşului Acragas (c. 570 — c. 554 î.e.n.): 232
Faleron (Phaleron), golf, apoi port atenian la E de Pireu : 215
Fanum Fortunae, oraş în Italia Centrală (= Fano): 357
Farnace I (Pharnakes I), suveran al Regatului Pont (185—170 î.e.n.) : 260
Farnace II (Pharnakes II), suveran al Regatului Pont (48—47 î.e.n.): 262, 292
Fars, provincie în Iran : 95
Fa-Xia (c 340—c.420), călător chinez : 122
Feidon (Pheidon) (sec. 7 î.e.n.), tiran al Argosului : 205
Felix (?—430), general roman: 318
Felsina, numele etrusc al oraşului Bologna : 167, 180
Fenicia : 15, 16, 19, 20, 25, 27, 28, 54, 60, 66, 68—72, 92, 104, 203, 249, 270, 321
Ferghana, regiune istorică în Asia Centrală : 137
Fidias (Pheidias, Phidias) (c. 490—430/420 î.e.n.), sculptor grec : 216, 217
Filetairos (Philetairos) din Tios, general macedonean, întemeietorul dinastiei Attalizilor în Pergam (283 î.e.n.): 251
Filip II (Philippos II), rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.): 148, 149, 153, 162, 167, 186, 225—230, 236, 238, 264, 270, 273
Filip (Philippos) III Arridaios, rege al Macedoniei (326 — 310/9 î.e.n.): 240, 241, 264
Filip V (Philippos V), rege al Macedoniei (221—179 î.e.n.): 249, 252, 266, 267, 269, 272, 286
Filip Arabul (Marcus Iulius Philippus), împărat roman (244—249) : 65, 108, 160, 305
Filistia, regiune istorică în SV Palestinei : 78
Filistos (Philistos) din Siracuza (c. 430—356 î.e.n.), om politic şi istoric grec : 235
Filocrate (Philokrates) (sec. 4 î.e.n.), om politic atenian: 226, 230
Filotas (Philotas) (c. 360—330 î.e.n.), general macedonean : 239
Flaminius Caius, consul roman în 217 î.e.n.: 286
Flavii, dinastie în Imperiul Roman (69—96): 164
Florenţa (Florentia), oraş în Etruria (= Firenze, Italia): 344
Florus Iulius, conducător al răscoalei antiromane a treverilor din Gallia de NE (21 e.n.): 295
Foceea (Phokaia), oraş în Asia Mică : 165, 202, 204, 230, 232, 322
Focida (Phokis), regiune istorică din Grecia Centrală : 198, 207, 215, 229, 268
Focion (Phokion) (c. 402—318 î.e.n.), om politic şi general atenian : 268

Fraate I (Phraates I), rege al parţilor (176—171 î.e.n.): 103
Fraate III (Phraates III), rege al parţilor (70—57 î.e.n.): 104
Fraate IV (Phraates IV), rege al parţilor (37—2 î.e.n.): 104, 105
Franc, Regatul ~ : 357, 359, 360
Fraorte (Phraortes), rege al Mediei (c. 655—c. 630 î.e.n.): 95
Frigia (Phrygia), regat, apoi regiune istorică în NV Asiei Mici : 85—87, 237, 240, 248, 257, 260, 344
Frigidus, rîu în NE Italiei : 314
Fritigern (Frithigern), conducător al vizigoţilor (369—383): 330, 346, 353
Fujiwara, familie nobiliară japoneză (sec. 7—20): 143
Fu-Nan, Regatul ~, stat în Asia de Sud-Est : 124, 125
Fuscus Cornelius, general roman înfrînt şi ucis de Decebal în campania din Dacia (87 e.n.): 157, 299

G

Gades, oraş în S Spaniei (= Cadix): 70, 174, 175, 322
Gainas, general got în serviciul Imperiului Roman (396—399): 353
Galatia, regiune istorică în centrul Asiei Mici, stat, apoi provincie romană : 86, 92, 168, 169, 248, 253—258, 261, 262, 291, 294, 296
Galba Servius Sulpicius, împărat roman (68—69 e.n.): 297, 336
Galben, Fluviul ~ → Huanghe
Galen (Galenos, Galenus) (129—199), medic grec : 299
Galeriu (Caius Valerius Maximianus Galerius), împărat roman (305—311): 188, 310, 311
Galicia, regiune istorică din NV Spaniei : 349, 352
Gallienus Publius Licinius Egnatius, împărat roman (253—268): 65, 160, 306, 307, 337, 338, 343, 355, 356
Galileea, regiune istorică în N Palestinei : 80
Galilor, Ţara ~ (Wales), regiune istorică în Marea Britanie : 362
Galla Placida, împărăteasă romană (421—450): 318
Gallia : passim
Gallia Belgica, provincie romană : 357
Gallia Cisalpina, regiune istorică în N Italiei : 163, 167, 181, 291
Gallia Comata, provincie romană : 335
Gallia Lugdunensis, provincie romană în N Galliei : 297
Gallia Narbonensis, provincie romană în SE Franţei: 168, 289, 291
Gallia Transpadana, regiune istorică din Italia septentrională : 168
Gallipoli, Peninsula ~ (Chersonesul Tracic): 145
Gallus Lucius Aelius, prefect al Egiptului (26—24 î.e.n.): 65
Gandhara, regiune istorică în N Pakistanului : 116, 121, 123, 247
Gange, fluviu în India : 115—117, 119, 120, 122, 236, 263
Gaozu, numele ca împărat (206—195 î.e.n.) al generalului Liu Bang : 135
Gath, oraş antic în SV Palestinei : 74
Gauda, rege al Numidiei (105—? î.e.n.) : 329
Gaugamela, localitate în NE Mesopotamiei (= Gomal, Iraq): 238
Gaumata (Pseudo Smerdis), mag în Persia ahemenidă (c. 522 î.e.n.): 97

Gaza, oraş în S Palestinei la hotarele Egiptului antic : 68, 74, 238, 241, 247
Gedrosia, regiune istorică în Asia Centrală : 96, 239, 247
Gela, oraş în SV Siciliei (pînă în 1928 Terranova, apoi din nou Gela): 204, 231, 233, 234, 323
Gelon, tiran al Siracuzei (485—478 î.e.n.) : 206, 213, 233, 323
Genava, capitala statului burgund în 443 (= Geneva, Elveţia): 358
Genseric (Geisericus), rege al vandalilor (428—477) : 319, 320, 341, 349, 351
Genthios (Gentius), rege ilir (180—168 î.e.n.) : 163
Germania : passim
Germania Inferior, provincie romană pe malul stîng al cursului inferior al Rinului : 336
Germania Prima, provincie romană pe malul stîng al cursului mijlociu al Rinului : 298, 299, 336, 338, 356
Germanicus Iulius Caesar (15 î.e.n. — 19 e.n.), general roman : 286, 335
Geser, cetate antică în Palestina : 75
Geta Publius Septimius, împărat roman (211—212) : 303
Gibraltar, Strîmtoarea ~ (Coloanele lui Hercule) : 70, 71, 73, 319, 349, 351
Gilboa, Muntele ~, masiv muntos în Palestina : 74, 220
Gindaros, Muntele ~, masiv muntos în Siria, la E de Antiohia pe Orontes : 104
Giza (Gize, Al-Gizeh), oraş în în N Egiptului, în apropiere de Cairo ; la 8 km V se află piramidele şi Sfinxul : 16, 17
Glaucias (Glaukias), rege ilir (c. 335 î.e.n.) : 162
Gnurus, rege scit (sec. 7 î.e.n.) : 185
Goliat, uriaş filistean, ucis, potrivit legendei, de David : 74
Gordian I (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus), împărat roman (238) : 305
Gordian II (Marcus Antoninus Gordianus Sempronianus), împărat roman (238) : 305
Gordian III (Marcus Antonius Gordianus), împărat roman (238—244) : 108
Gordion (Gordium), capitala Frigiei (= Polatli, Turcia) : 86, 237
Gorgias din Leontinoi (c. 480—c. 380 î.e.n.), sofist grec : 222
Gotland, insulă în Marea Baltică aparţinînd Suediei : 342
Gracchus Caius Sempronius (153—121 î.e.n.), tribun al poporului roman : 289
Gracchus Tiberius Sempronius (162—133 î.e.n.), om politic roman : 271, 288, 289
Granicos (Granikos), rîu în Asia Mică : 237
Graţian (Flavius Gratianus), împărat roman (375—383) : 313, 314, 340, 344, 346
Grecia : passim
Grecia Mare (Graecia Magna, Megalé Hellas), denumire în sec. 4 î.e.n. dată Italiei meridionale şi Siciliei : 180, 231, 232, 237—275, 277, 282
Guangdong, provincie în R. P. Chineză : 133, 137
Guanxi, provincie în R. P. Chineză : 137
Gudea, principe sumerian al Lagaşului (2144—2124 î.e.n.): 41
Guineei, Golful ~ : 322
Guizhou, provincie în R. P. Chineză : 134
Gujarat, stat în V Indiei : 122
Gundahar (Gundicharius), rege al burgunzilor (435—436) : 358
Gunderic (Gundericus), rege al vandalilor (406—428) : 318, 341, 348

Gundobad (Gundobadus) (sec. 5 e.n.), rege al burgunzilor : 359
Gundowech, rege burgund (c. 461) : 359
Gungunum, principe amorit al oraşului Larsa (1932—1906 î.e.n.) : 43
Gupta, Imperiul ~, stat în N Indiei (320—c.550) : 121—123
Gur, oraş în Persia sasanidă (= Firuzabad, Iran) : 85
Gurgum, principat hitit arameizat : 85
Gyges, rege al Lidiei (c. 680—c. 652 î.e.n.) : 87, 182
Gylippos (? — c. 400 î.e.n.), general spartan : 220
Gytheion, port spartan în S Peloponesului : 216

H

Hadramaut, regat antic în S Peninsulei Arabia : 63, 64
Hadrian (Publius Aelius Hadrianus), împărat roman (117—138) : 65, 93, 106, 198, 301, 303
Hairanes Septimius, dinast al Palmyrei (c. 250 e.n.) : 65
Halab, principat arameic în Siria : 68
Halykos, rîu în Sicilia (= Platani) : 235, 274, 324
Halys, fluviu în N Asiei Mici (= Kizil Irmak, Turcia) : 81, 86, 88, 96, 168, 248, 257
Hamath, principat arameic în Siria : 68, 77
Hamilcar, fiul lui Magon, conducător cartaginez (c. 480 î.e.n.) : 323
Hamilcar Barcas (?—227 î.e.n.), general cartaginez : 170, 285, 286, 323, 325
Hammurabi (Hammurapi), rege al Babilonului (1728—1686 î.e.n.) : 44, 45, 49, 58, 59, 67
Han, dinastie în Imperiul Chinez (206 î.e.n. — 220 e.n.) : 120, 127, 132, 133, 135—140, 142, 301, 352
Hanigalbat, numele asirian al statului Mitanni : 56
Hannibal (247—183 î.e.n.), general cartaginez : 176, 249, 254, 261 266, 269, 276, 286, 287, 290, 323, 325, 328
Hanno (Hannon) (sec. 6—5 î.e.n.), navigator cartaginez : 71, 322, 325
Hanno (Hannon) (sec. 3 î.e.n.), general cartaginez : 325
Harappa, aşezare a civilizaţiei Indus în provincia Punjab (Pakistan) : 112, 113
Harisena (sec. 4 e.n.), sfetnic al guvernului indian Samudra Gupta : 122
Harmodios (? — 514 î.e.n.), ucigaş al tiranului Hipparchos : 209, 210
Harran, oraş în Siria : 55, 61
Harz, masiv muntos în Europa Centrală : 170
Haryanka, dinastie a statului Magadha : 117
Hasdrubal (? — 221 î.e.n.), general cartaginez, ginerele lui Hamilcar : 176, 325
Hasdrubal (? — 207 î.e.n.), general cartaginez, fratele lui Hannibal : 176, 286
Hasmonei sau **Macabei,** dinastie în Iudeea elenistică (sec. 2—1 î.e.n.) : 79, 80
Hatnoub, loc în Egipt : 19
Hatşepsut, regină egipteană (1504—1482 î.e.n.) : 23, 24
Hattuşas, capitala Regatului Hitit (= Bogazköy, Turcia) : 49, 82—85
Hattuşilis I, rege hitit (1650—1620 î.e.n.) : 67, 82, 83
Hattuşilis III, rege hitit (1289—1265 î.e.n.) : 27, 68, 84, 85
Hazael, suveran al principatului arameic al Damascului (842—806 î.e.n.) : 68
Hebei, provincie în R. P. Chineză : 137
Hebros, fluviu în Peninsula Balcanică (= Mariţa) : 147, 148

Hecatcu (Hekataios) din Milet (c. 560—c. 480 î.e.n.), geograf grec : 152, 165
Hefaistion (Hephaistion) (c. 360—324 î.e.n.), general macedonean : 237
Heijo, oraş antic în Japonia (= Nara) : 144
Hekatomylos, prima capitală a Regatului Part : 102
Heliopolis, oraş antic din Egipt, NE de Cairo : 16, 253
Helis, cetatea de scaun a lui Dromihete : 154
Hellespont (Hellespontus), nume dat în antichitate Strîmtorii Dardanele : 86, 101, 197, 212, 221, 237, 241, 249, 253, 256, 265, 311
Heracleea (Herakleia) Pontica, oraş pe ţărmul de N al Asiei Mici (= Eregli, Turcia) : 151, 204, 260
Heracleea (Herakleia), oraş în Lucania : 273, 275, 284
Heracleopolis, oraş antic în Egipt, în apropierea oazei Faiyum (= Ehnas) : 18, 19
Heraclit (Herakleitos) din Efes (c. 544 — c. 483 î.e.n.) : 130
Heracliu (Herakleios), împărat bizantin (610—641) : 111
Heraclizi, dinastie semilegendară în Lidia : 87
Herculaneum, oraş în Campania : 180, 298
Hermeneric (Hermenericus), rege sueb (? — 441) : 352
Herodeium, localitate în Iudeea : 298
Herodot (Herodotos) (c. 484 — c. 425 î.e.n.), istoric grec : 32, 66, 72, 75, 91, 147, 152, 184—187, 217, 234
Herul, Statul ~ : 355
Hessen, regiune istorică în V Germaniei : 171
Hiabras, rege al Numidiei (c. 83 î.e.n.) : 329
Hieraconpolis, oraş antic în V Egiptului : 14, 15
Hieron I, tiran al Siracuzei (478—466 î.e.n.) : 180, 206, 233, 221
Hiempsal I, rege al Numidiei (118—117 î.e.n.) : 328
Hiempsal II, rege al Numidiei (c. 90 — c. 50 î.e.n.) : 329
Hieron II, rege al Siracuzei (269—215 î.e.n.) : 275, 276
Hieronymos, rege al Siracuzei (215—214 î.e.n.) : 276
Himalaia, masiv muntos în Asia : 117, 122
Himera, oraş în N Siciliei : 213, 231, 233, 234, 274, 323
Himiko (Pimiko) (? — 240/248 e.n.), regină şi mare preoteasă japoneză : 142
Himilcon (sec. 6 î.e.n.), navigator cartaginez : 71, 322
Himilcon (sec. 5 î.e.n.), general cartaginez : 323
Hinducuş, Munţii ~, ansamblu montan asiatic : 236, 247, 263
Hindustan, Peninsula ~ : 112, 117, 264
Hipodam (Hippodamos) din Milet (sec. 5 î.e.n.), arhitect grec : 234
Hipparchos, fiul lui Pisistrate, tiran al Atenei (c. 527 — 514 î.e.n.) : 209
Hippias, fiul lui Pisistrate, tiran al Atenei (c. 527 —510 î.e.n.) : 209, 210, 212
Hippo Regius, oraş în Africa de N (= Bône, azi Annaba, Algeria) : 330
Hira, oraş în Mesopotamia (= An Nojaf, Iraq) 66
Hiram I, rege al Tirului (969—936 î.e.n.) : 75, 76
Hircan I (Hyrkanos I), conducător religios şi militar iudeu (134—104 î.e.n.) : 80
Hircania (Hyrkania), regiune istorică în SE Mării Caspice : 101, 102, 105
Hisarlik, sat pe litoralul Asiei Mici, în zona Dardanelelor : 197
Hispania (Spania) : passim
Hispania Citerior sau **Tarraconensis,** provincie romană în N Spaniei : 176, 177, 287, 297

Hispania Ulterior sau **Baetica,** provincie romană în S Spaniei : 176, 177, 287, 349
Histaspe (Hystaspes), satrap persan (sec. 6 î.e.n.) : 97
Histria, colonie greacă pe litoralul apusean al Mării Negre : 146, 151, 155
Hitit, Regatul ~ : 24—27, 49, 56, 67, 68, 70, 73, 84—86, 91
Hoa, oraş antic în China (în apropierea actualului Xian): 128
Honorius Flavius, împărat roman (395—423) : 314, 318, 358
Honshu, insulă în Arhipelagul Japoniei : 142
Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 î.e.n.), poet latin : 152, 294
Horemheb, faraon (1348—1320 î.e.n.) : 25, 26
Hormizd II, suveran sasanid (302—309) : 109
Hsiao Kung, suveran al statului chinez Qin (361—338 î.e.n.) : 132
Huan, principe al statului Qi (685—643 î.e.n.) : 131
Huandi, împărat chinez (147—167) : 138
Huanghe (Fluviul Galben), fluviu în China : 34, 112, 126—128, 133
Humban-Nugas, rege elamit (742—717 î.e.n.) : 59
Humber, estuar pe coasta de E a Marii Britanii : 362
Hun, Imperiul ~ : 189, 320, 342, 344, 353—355
Hybrida Caius Antonius (sec. 1 î.e.n.), guvernator al Macedoniei : 155
Hydaspes, fluviu în V Indiei (= Dshilan ?) : 117, 239
Hyphasis, fluviu în V Indiei (= Beas ?) : 118, 239
Hysiai, oraş în Beoţia : 205

I

Ialomiţa, rîu în România : 152
Ialysos, oraş în V insulei Rhodos : 271
Iasmah-Adad (sec. 18 î.e.n.), fiul regelui asirian Şamşi-Adad I : 49
Iason, tiran din Ferai (c. 380 — c. 370 î.e.n.) : 224, 228
Ibbi-Sin (sec. 21 î.e.n.), rege din Ur : 42, 58
Iberică, Peninsula ~ : passim
Ibicos (Ibykos) din Rhegion (sec. 6 î.e.n.), poet grec : 209
Icosium, oraş în Mauretania (= Alger, Algeria) : 330
Idumea, regiune istorică în S Palestinei : 69, 80
Iehu, suveran al regatului Israel (842—814 î.e.n.) : 77
Ieremia (sec. 6 î.e.n.), proroc în Iudeea : 79
Ieroboam I, rege al Israelului (928—907 î.e.n.) : 75, 76
Ieroboam II, rege al Israelului (784—748 î.e.n.) : 77
Ierusalim, oraş în Palestina : 29, 61, 75—80, 250, 295, 298
Iezebel (sec. 9 î.e.n.), fiica regelui Tirului Ittobal : 71
Iezechia, rege al Iudeei (727—698 î.e.n.) : 78
Ift-towy, oraş antic în Egipt (lîngă actualul El-Lisht) : 19
Iisus, întemeietorul mitic al creştinismului : 295
Ilerda, localitate în NE Spaniei : 291
Ilipa, localitate în S Spaniei : 176, 287
Illyricum, regiune istorică în NV Peninsulei Balcanice : passim
Illyricum Superius (viitoarea Dalmaţie), provincie romană : 164
Illyricum Inferius (viitoarea Pannonie), provincie romană : 164
Illyria, passim
Illyricum, prefectură în epoca dominatului : 291, 294, 346

Ilu-suma (sec. 19 î.e.n.), rege asirian : 49
Imbros, insulă în Hellespont (= Imroz, din 1973 Gökceada, Turcia) : 145
Imhotep (Imuthes), arhitect al faraonului Djoser I (c. 2660 î.e.n.) : 16
Inaros, conducător al răscoalei antipersane a Egiptului 460 î.e.n.) : 32
Ind (Indus), fluviu în V Indiei : 40, 57, 62, 97, 107, 111, 112, 114, 117, 118, 120, 236, 239, 247, 263, 304
India : passim
Indian, Oceanul ~ : 118, 236
Indonesia : 119
Ioahaz, rege al Israelului (814—800 î.e.n.) : 77
Ioaş, rege al Israelului (800—784 î.e.n.) : 77
Ionatan (Ionathan), conducător iudeu (160—143 î.e.n.) : 79, 80
Ionia, regiune istorică în V Asiei Mici : 87, 202, 240
Ionică, Marea ~ : 231
Ioram, rege al Iudeei (846—843 î.e.n.) : 77
Iordania : 62, 64, 73, 164
Iosia, rege al Iudeei (639—609 î.e.n.) : 31, 78
Iovianus Flavius, împărat roman (363—364) : 109, 312, 313
Ipsos, sat în Frigia (la NV de actualul Akşehîr, Turcia) : 242, 244, 247, 255, 273
Iran : 35, 38, 40, 52, 55, 57, 63, 89, 95—97, 102, 106, 117, 183, 248
Iraq : 34
Irlanda : 166
Irod cel Mare, rege al Iudeei (37—5 î.e.n.) : 80, 81
Irod Agrippa, rege clientelar al Iudeei (41—44) : 81, 296
Isagoras (sec. 6 î.e.n.), om politic atenian : 210
Isbi-Erra, guvernator al oraşului Mari (c. 2017 î.e.n.), fondatorul unei dinastii în Larsa : 42, 58
Isboşet, fiul lui Saul, regele Israelului (c. 1004 î.e.n.) : 74
Isin, oraş în Babilonia (= Ishan al Bahrijat, Iraq) : 42, 43, 47, 58
Isocrate (Isokrates) (436—338 î.e.n.), orator şi gînditor politic grec : 222, 226, 230
Isonzo, fluviu în NE Italiei : 344
Ispuini, suveran al Regatului Urartu (825—805 î.e.n.) : 89
Israel, Regatul ~ : 52, 53, 64, 68, 71, 73—78
Issa, insulă în faţa coastei Dalmaţiei (= Vish, Iugoslavia) : 161, 163
Issos, oraş în Cilicia, în SE Asiei Mici : 101, 237
Istria, Peninsula ~ : 161
Işme-Dagan I, rege asirian (1780—1740 î.e.n.) : 49
Italia : passim
Italica, colonie romană în Spania (Santiponce lîngă Sevilla) : 176
Italică, Peninsula ~ : passim
Ithome, munte şi cetate în Messenia, Pelopones (v. şi Messene) : 215, 225
Ittobal, rege al Tirului (887—856 î.e.n.) : 71
Itureea, regiune istorică în NE Palestinei : 69
Iuba I, rege al Numidiei (c. 56—46 î.e.n.) : 329, 331
Iuba II, rege clientelar al Mauretaniei (25 î.e.n. — 23 e.n.) : 329, 331
Iuda Macabeul (Iuda Makkabaios), conducător iudeu (166—160 î.e.n.) : 79, 250
Iudeea, regiune istorică, regat, apoi provincie romană în Orientul Apropiat : 31, 54, 61, 69, 74, 76—80, 184, 291, 295—297
Iugurtha, rege al Numidiei (118—105 î.e.n.) : 288, 289, 328—331
Iulia Carthago, colonie pe locul Cartaginei, capitală a provinciei romane Africa : 327

Iulia Domna, soția lui Septimius Severus : 304
Iulia Maesa (? — 226), bunica împăraților Elagabal și Severus Alexander, sora Iuliei Domna : 304
Iulia Mamaea (? — 235), mama împăratului Severus Alexander : 304
Iulia Soemias (? — 222), mama împăratului Elagabal : 304
Iulian Apostatul (Flavius Claudius Iulianus), împărat roman (361—363) : 109, 312, 336, 340, 357, 360
Iustinian (Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus), împărat romano-bizantin (527—565) : 110, 347, 355
Iutlanda, Peninsula ~ : 170—172, 335, 348, 354, 361, 362
Iuvenal (Decimus Iunius Iuvenalis) (67—139/140), poet satiric latin : 299

J

Jamchad, principat în N Siriei (milen. 2 î.e.n.) : 67
Japonia : 120, 138, 141—143
Jiankang, oraș antic în China (= Nanjing) : 139
Jimmu-Tenno, împărat mitic japonez : 142
Jin, stat antic în China (sec. 7—5 î.e.n.) : 131, 132
Jin de Est, dinastie în China antică : 139
Jin de Vest, dinastie în China antică : 139

K

Kadeș pe Orontes, oraș în Siria, la SV de actualul Homs: 24, 26, 68, 84
Kadfise (Kadphises) (sec. 1 e.n.), fondatorul Regatului Kușanilor : 120
Kagemni, vizir din timpul dinastiei a 6-a din Egipt : 17
Kalakh, oraș în Asiria (= Nimrud, Iraq): 50—52, 55
Kalibangan, localitate a culturii Indus în statul Rajasthan, India : 113
Kalidasa (c. 350 — c 420), poet liric, epic și dramatic indian : 121, 122
Kalinga, regat antic în SE Indiei (= statul Orissa): 119
Kamboja, stat antic în India : 116
Kamiros, oraș în V insulei Rhodos : 271
Kamose, faraon din dinastia a 17-a : 21, 23
Kampuchia : 123—125
Kandalanu (sec. 7 î.e.n.), nobil babilonian : 47
Kaneș, oraș în Anatolia (= Kültepe, Turcia): 49, 82
Kaniṣka, suveran al Regatului Kușanilor (78—101 sau 144—167): 121
Kanites, căpetenie scită din Dobrogea : 186
Kanva, dinastie în Regatul Magadha (75—30 î.e.n.): 120
Karib il Watar II, suveran al Regatului Saba (c. 420 î.e.n.): 64
Karkemiș, oraș pe malul drept al Eufratului la granița turco-siriană (= Djerablus): 23, 31, 53, 55, 60, 67, 68, 78, 84, 85
Karnak, sat în Egipt : 24—27
Kar-Tukulti-Ninurta, oraș în Asiria : 51
Kashmir : 119, 121, 123
Kasi, regat antic în India : 115—117
Kato Zakros, palat în E insulei Creta : 193
Kaudinya (sec. 2 e.n.), fondatorul Regatului Fu-Nan din Asia de SE : 125
Kautilya (sec. 4 î.e.n.), om politic și scriitor indian : 118

Kawadh I, suveran sasanid (488—531): 110
Kerci, Strimtoarea ~ : 182
Khabur (Chabur), afluent pe stînga al Eufratului în NE Siriei : 56
Khumban-numena, suveran elamit (1285—1266 î.e.n.): 58
Khorasan (Khurasan), provincie în Iran : 102
Khuzistan, regiune istorică în Asia Centrală : 57
Kidin-Khutran, suveran elamit (1242—1222 î.e.n.): 58
Kija, dinastie coreeană: 140
Kirdir (sec. 3 e.n.), mare preot în Imperiul Sasanid : 108
Kiş, oraş în Sumer, la SE de Babilon (= Tell el-Oheimir, Iraq): 37—39, 44
Kizzuwadna, stat în SE Asiei Mici : 83, 84
Kniva, conducător al goţilor (249/251 e.n.): 305, 306, 337, 343
Koguryo, stat antic în N Coreei : 140, 141, 143
Kong Zi → **Confucius**
Korykos, promontoriu în NV insulei Creta : 249
Kosala, regat antic în India : 115—117
Kot Diji, aşezare a civilizaţiei Indus : 114
Krunoi, denumirea în sec. 6—4 î.e.n. a oraşului Dionysopolis (= Balčic, Bulgaria) : 146
Kumara Gupta, suveran indian (414—455): 122
Kumaradevi (sec. 4 e.n.), soţia suveranului indian Ciandra Gupta I : 122
Kummukh, principat hitit arameizat (= Commagene) : 85
Kurigalzu II, suveran babilonian (1345—1323 î.e.n.): 46, 58
Kurupedion, cîmpie în Lidia, la N de Magnesia : 242, 247, 253
Kuru-Pancala, stat antic în India : 116
Kussara, oraş în Regatul Hitit : 82, 83
Kuşan, Imperiul ~, stat în Asia Centrală şi N Indiei : 120, 121, 264
Kutik-in-şusinak, guvernator al Elamului (sec. 23 î.e.n.): 58
Kynoskephalai, lanţ muntos în Tesalia (= Karadag, Grecia): 225, 226, 267, 270, 287

L

Labarna (Tabarnas), rege hitit (c. 1680 — c. 1650 î.e.n.) : 82
Laches (?—418 î.e.n.), general atenian : 218
Laconia, regiune istorică în S Peloponesului : 197—200, 270
Lade, insulă în faţa Miletului : 211
Ladoga, lac în N U.R.S.S. : 190
Laederata, oraş în N Moesiei (= Ramna, Iugoslavia): 158
Lagaş, oraş sumerian (= El-Hiba, Iraq) : 37, 38, 41
Lagid, Regatul ~ → Egipt
Lagizi, dinastie în Egipt (305—30 î.e.n.): 69, 243
Lamachos (c. 470—414 î.e.n.), general atenian : 219
Lambaese (Lambaesis), oraş în Numidia (= Batna, Algeria): 330
Lampsacos (Lampsakos), oraş în NV Asiei Mici, la Hellespont (= Lapseki, Turcia) · 146
Laodice, soţia lui Ariarate VI: 256
Laodiceia (Laodikeia) pe Orontes, oraş în Siria : 69
Lao Zi (Lao Tse) (sec. 6 î.e.n.), filozof chinez : 130
Laos : 123—125
Larisa (Larissa), oraş în Tesalia : 207

Larsa, oraş în Mesopotamia (= Lenkere, Iraq): 37, 38, 42, 43, 45
Latium, regiune în Italia Centrală (= Lazio): 167, 180, 279, 280, 282, 324
Laurion, munte în Attica : 212
Lemnos, insulă în Marea Egee : 145, 146, 262
León, provincie în NV Spaniei: 352
Leon (Leo) I, papă (440—416): 316, 344
Leonida I (Leonidas I), rege al Spartei (488—480 î.e.n.): 99, 212
Leonnatos (? —322 î.e.n.), general macedonean : 240, 241
Leonnorios, conducător celt (278 î.e.n.): 167, 257
Leontinoi, oraş în E Siciliei (= Lentini): 231, 233
Leotychidas (sec. 5 î.e.n.), comandant spartan : 213
Lepidus Marcus Aemilius (c. 90—12 î.e.n.), om politic roman (triumvirul): 292
Leptis Magna, oraş în Africa de N (provincia Africa Proconsularis): 332
Lesbos, insulă grecească în Marea Egee : 196—198, 202, 207, 213, 218, 220, 221
Leuctra, localitate în Beoţia, la NE de Teba : 225
Leukas, insulă în Marea Egee, în faţa coastelor Acarnaniei: 224
Leukopetra, localitate în Grecia Centrală (în Italia de S ?) : 270
Liban : 14, 67, 69, 70, 84
Libia : 20, 26, 31, 97, 331, 332
Libius Severus, împărat roman (461—465): 320
Licchavi, clan în India antică: 122
Licia (Lykia), regiune istorică în SV Asiei Mici, apoi provincie romană : 195, 237, 240, 252, 261, 272, 296
Liciniu (Valerius Licinius Licinianus), împărat roman (308—324): 188, 310, 311
Licinius Crassus Publius, consul roman în 130 î.e.n.: 253
Licinius Murena Lucius, om politic roman, consul (62 î.e.n.): 262
Licinius Stolo Caius, tribun al plebei roman (376—367 î.e.n.): 282
Licurg (Lykurgos), legiuitor mitic spartan : 199, 208
Lidia (Lydia), stat antic în V Asiei Mici: 31, 61, 87, 88, 96, 182, 202, 206, 237, 242
Lilybaeum, oraş în V Siciliei (= Marsala): 275, 324
Lindos, oraş pe coasta de E a insulei Rhodos : 271
Lingonae, regiune în centrul Franţei (= Langres): 357
Lipare, insulele ~, arhipelag în SE Mării Tireniene : 193, 231
Lisandru (Lysandros) (c. 455—395 î.e.n.), general spartan: 221
Li Si (c. 230—c. 208 î.e.n.), om politic chinez, cancelarul împăratului Qi Shi Huangdi: 133, 134
Lisias (Lysias) (c. 445—c. 380 î.e.n.), retor şi orator grec : 222
Lisimah (Lysimachos), general macedonean, rege al Traciei elenistice (305—281 î.e.n.): 149, 154, 240—242, 247, 251, 253, 260, 264, 265
Lissos, oraş în Illyria (= Lesha, Albania): 161
Liu Bang (? — 194 î.e.n.), general chinez, devenit împărat sub numele de Gaozu (202—194): 135, 136
Liu-Bei, general chinez, împărat al statului Shu sub numele de Zhaolie Di (221—223): 139
Livius Andronicus (c. 280—c. 200 î.e.n.), primul poet epic şi dramatic latin : 283

Livius Titus (c. 59 î.e.n. — 17 e.n.), istoric latin : 177, 294, 323
Liu Xiu (Guangwudi), împărat chinez (25—57) : 138
Liwang, suveran chinez al dinastiei Zhou (857—842 î.e.n.) : 129
Lixos, oraş în Mauretania, colonie feniciană : 70, 330
Lobnor, regiune din Asia Centrală : 138
Locri (Lokroi), oraş în S Italiei : 206, 231, 233
Locrida (Lokris), regiune istorică în Grecia Centrală : 198, 215, 226
Loire, fluviu în Franţa : 360
Lolang, prefectură chineză din N Coreei : 140, 141
Lollius Marcus Paulinus, guvernator al Galliei Comata (162 î.e.n.) : 335
Londinium, oraş în Britannia (= Londra) : 310
Los Toscanos, colonie feniciană pe litoralul mediteranean al Spaniei : 175, 321
Lothal, port în V Indiei, aşezare a civilizaţiei Indus : 113
Loy, oraş în China (= Luoyang, provincia Henan) : 129
Lu, regat antic în China : 129, 130
Lucanus Marcus Annaeus (39—65 e.n.), poet latin : 295, 297
Lucian (Lukianos) din Samosata (120—180), autor satiric grec : 299
Lucilius (Caius Lucilius) (180—103 î.e.n.), poet satiric latin : 289
Lucreţiu (Lucretius Carus) (96—55 î.e.n.), poet şi filozof latin : 271, 289
Lucullus Lucius Licinus, consul roman în 74 î.e.n. : 250, 262, 290
Lugalzaggisi, conducător al oraşului sumerian Umma (2360—2350 î.e.n.) : 38, 39
Lugdunum, oraş în Gallia (= Lyon, Franţa) : 359
Luli, rege al Tirului (c. 701 î.e.n.) : 71
Luoyang, oraş în China : 138, 139
Luristan, regiune istorică în V Iranului : 45
Lusitania, provincie romană în N Peninsulei Iberice : 177
Lutarios, conducător celt (278 î.e.n.) : 167, 257
Lutatius Catulus Quintus, om politic roman (150—87 î.e.n.) : 172
Lutetia, oraş în Gallia (= Paris, Franţa) : 312
Lutipri, dinast în Urartu (sec. 9 î.e.n.) : 89
Luxor, oraş în Egipt (= El-Uksur) : 25
Lycut, rege scit (sec. 7 î.e.n.) : 85
Lygdamis (sec. 6 î.e.n.), tiran din Naxos : 209
Lykos, rîu antic în Colchida : 262
Lysimacheia, oraş în Chersonesul Tracic (= Baklaburnu, Turcia) : 265

M

Maaca (sec. 10 î.e.n.), mama regelui Iudeei Asa : 76
Macabei → Hasmonei
Macedonia, regiune istorică, apoi regat în N Peninsulei Balcanice : passim
Macedonia, provincie romană : 267, 273
Machaerus (Machairus), cetate în S Pereei, la E de Marea Moartă : 298
Machiavelli, Niccolò (1469—1527), om politic şi scriitor florentin : 133
Macrinus Marcus Opellius Severus, împărat roman (217—218) : 304

Madyes (sec. 7), rege scit : 184
Madytos, oraş în Chersonesul Tracic (= Maydos, Turcia): 146
Magadha, regat antic în India: 116, 117, 119—121, 123
Magan, „Ţara ~", regiune istorică în milen. 3—2 î.e.n. în SE Peninsulei Arabia (pe teritoriul actual al Emiratelor Arabe Unite şi al Omanului): 63
Magas, fiul vitreg al lui Ptolemeu I, guvernator lagid al Cirenaicii (300—250 î.e.n.): 333
Magatobriga, localitate în E Galliei : 173
Magnentiu (Flavius Magnus Magnentius), uzurpator al tronului Imperiului Roman (350—353): 312, 340, 357, 360
Magnesia, oraş în Asia Mică, la N de Smirna : 87, 182, 242, 249, 252, 255, 257, 287
Mahapadma (sec. 4 î.e.n.), fondatorul dinastiei indiene Nanda : 117
Mahavira Vardhamana (c. 549—c. 477 î.e.n.), reformator religios indian : 116
Main, Regatul ~, stat antic în Peninsula Arabia : 63
Main, rîu în R.F. Germania : 64, 171, 298, 303, 335, 356, 358
Mainake, oraş în S Spaniei : 175
Maiorianus Flavius, împărat roman (457—461): 320
Maisades (sec. 5—4 î.e.n.), principe trac : 148
Malaca (Malake), oraş în S Spaniei (= Malaga): 175
Malacca, Peninsula ~: 124
Malatya, principat hitit arameizat : 85
Malava, regiune istorică în India : 122
Malaysia : 123
Malchos (? — c. 510), general cartaginez : 322
Mallia (Malia), loc contemporan în N insulei Creta unde a fost descoperit un mare palat din epoca minoică : 192, 193
Malta, insulă în Marea Mediterană : 70, 195, 321
Mallobaudes (Malobaudes), general franc în slujba Imperiului Roman (c. 378): 340
Malthi, aşezare în V Peloponesului : 195
Manciuria : 133, 352
Manethon din Sebennytos (sec. 3 î.e.n.), istoric egiptean : 20
Mani (c. 216—c.276), reformator religios persan : 108
Maniştusu, suveran akadian (2306—2291 î.e.n.): 39, 48
Mantineea, oraş în Arcadia (Peloponez): 209, 219, 225
Mantua, oraş în N Italiei : 180
Mao-Dun, conducător al triburilor Xiongnu (sec. 2 î.e.n.): 102
Maramureş : 159
Maranga, localitate în Mesopotamia : 312
Maraton (Marathon), cîmpie la NE de Atena : 32, 99, 212
Marcellus Marcus Claudius (275—208 î.e.n.), om politic roman : 276
Marcian (Marcianus), împărat roman (450—457) : 316
Marcius Ancus, al patrulea rege legendar al Romei : 278
Marc Aureliu (Marcus Aurelius Antoninus), împărat roman (161—180): 159, 187, 299, 301, 302, 337, 348
Mardonios (?—479 î.e.n.), general persan : 99, 147, 211, 213
Marduk-apla-iddin, conducătorul răscoalei antiasiriene a Babilonului (721—710 î.e.n.): 53, 59
Margiana, regiune istorică în Asia Centrală : 104
Margus, rîu în Moesia Superior (= Morava): 147, 161, 307

Mari, oraş antic în NV Mesopotamiei, distrus de regele Babilonului Hammurabi (= Tell Hariri, Siria): 42, 43, 45, 49, 67
Marib, oraş în Peninsula Arabia : 64, 65
Marius Caius (157—86 î.e.n.), om politic roman : 172, 289, 290, 329
Marmara, Marea de ~: 253, 254
Marobod (Marobodus), conducător al marcomanilor (9 î.e.n. — 17 e.n.) : 336
Maroc : 330
Maroneia, colonie greacă pe coasta Traciei : 146
Masada, cetate în Iudeea : 298
Masinissa, rege al Numidiei (212—148 î.e.n.) : 326, 328
Massalia, oraş antic în S Franţei (= Marseille): 165, 175, 204, 232, 322
Matatia (Mattathias) din Modein (? — 166 î.e.n.), preot iudeu : 79
Matsya, stat antic în India : 116
Mauretania, regat berber în V Africii de N : 305, 327—331
Mathos, conducător libian al răscoalei mercenarilor cartaginezi (241—238 î.e.n.): 325
Mauretania Caesariensis, provincie romană reprezentînd partea de est a Mauretaniei : 331
Mauretania Tingitana, provincie romană reprezentînd partea de vest a Mauretaniei : 331
Mauriciu (Maurikios), împărat romano-bizantin (582—602): 111, 190
Maurya, dinastie din statul indian Magadha (324—187 î.e.n.): 117, 121, 247
Mausol (Mausollos), satrap al Cariei (377—353 î.e.n.): 100, 225, 271
Maxentiu (Marcus Aurelius Valerius Maxentius), împărat roman (306—312): 310, 311
Maximian (Marcus Aurelius Valerius Maximianus), împărat roman (286—305): 188, 309—311, 339
Maximin Daia (Caius Valerius Galerius Maximinus), împărat roman (309—313): 310
Maximin Tracul (Caius Iulius Verus Maximinus), împărat roman (235—238): 160, 187, 304, 305, 337, 356
Maximus Magnus, uzurpator al tronului Imperiului Roman (383—388): 314, 360
Mazaca (Mazaka), oraş în Cappadocia : 256
Mazaces, satrap persan al Egiptului (332 î.e.n.): 238
Mazdak (c. 460—524), reformator social şi religios persan: 110
Mecena (Caius Cilnius Maecenas) (70—8 î.e.n.), om politic şi scriitor latin, protector al artelor şi literaturii : 294
Media, regiune istorică în Iran : 30, 54, 55, 60, 61, 78, 88, 95, 96, 102, 103, 184, 239, 241, 249, 250
Medina, oraş în Peninsula Arabia : 64
Mediolanum, oraş în N Italiei (= Milano): 168, 307, 310, 311, 314, 318
Mediterană, Marea ~ : passim
Megacle (Megakles) (? — c. 540 î.e.n.), om politic atenian : 208
Megalopolis, oraş în Arcadia : 225, 267, 269
Megara, oraş în Grecia antică: 201 205, 208, 209, 215, 217, 219, 223, 231
Megastene (Megasthenes) (sec. 4—3 î.e.n.), diplomat şi scriitor grec : 118, 247
Megiggo, oraş în Palestina : 24, 31, 75, 78
Mekong, fluviu în Asia de SE : 125
Melaina, oraş în Illyria : 161

Melitene, regiune şi oraş în Asia Mică, pe malul stîng al Eufratului Superior (= Malatia, Turcia): 89, 93
Melos, insulă grecească : 192, 219
Melpum, denumirea etruscă a oraşului Mediolanum (= Milano): 167, 180
Memfis (Memphis), oraş în Egipt, în apropiere de Cairo (=Menfe): 15, 18, 19, 21, 29, 30, 32, 33
Memnon din Rhodos (? — 333 î.e.n.), general grec în slujba Persiei ahemenide : 149
Menandru (Menandros), rege al Bactriei (155—130 î.e.n.): 120, 263
Mendes, oraş din Delta Nilului : 32
Menes (c. 3100 î.e.n.), faraon egiptean : 15, 18
Meng Zi (Mencius) (c. 372 — c. 289), filozof chinez : 130
Menophilus Tullius, guvernator al Moesiei Inferior (238 e.n.): 343
Mentuhotep II, faraon (2060—2009 î.e.n.): 18
Menua, suveran al Regatului Urartu (855—790 î.e.n.): 89
Meonia, numele Lidiei în poemele homerice : 87
Mereruka, vizir egiptean din timpul dinastiei a 6-a : 17
Mérida, oraş în Spania : 347
Mermnazi, dinastie din Lidia (c. 680—546 î.e.n.) : 87
Merneptah (Minerptah), faraon (1236—1223 î.e.n.): 27, 73
Merobaud (?—388), general franc în serviciul Romei : 360
Meroveu (Merovech, Merowig), rege franc, întemeietor, potrivit legendei, al dinastiei Merovingilor (c. 448 — c. 457): 360
Mersa, colonie cartagineză în Africa de N : 322
Merykare, faraon din dinastia a 10-a (c. 2060 î.e.n.): 18
Mesambria (Mesembria), oraş pe litoralul occidental al Mării Negre (= Nesebâr, Bulgaria): 146
Mesanepada (Mesannepadda), rege al oraşului sumerian Ur (c. 2500 î.e.n.): 38
Mesenia (Messenia), regiune istorică în SV Peloponesului : 197, 198, 200, 214, 218, 225, 266
Mesilim, rege al oraşului sumerian Kiş (c. 2600 î.e.n.): 38
Mesopotamia : passim
Mesrop Maştoţ (361—440), cărturar armean : 94
Messana, oraş în NE Siciliei (= Messina): 285, 324
Messina, Strîmtoarea ~ (Fretum Siculum): 275, 283, 284
Metapont (Metapontum), oraş în Lucania (Italia): 231
Metaurus, rîu în Umbria : 286
Methone, oraş pe coasta de vest a Messeniei (= Modon, Grecia): 229
Micene (Mykenai), oraş în Grecia (Argolida): 194, 195, 200
Micipsa, rege al Numidiei (148—118 î.e.n.) : 328
Micronezia : 123
Midas I, rege al Frigiei (c. 739 — c. 696 î.e.n.) : 86, 182
Mihirakula (sec. 6 e.n.), rege heftalit din N Indiei : 123
Mikerinos (Menkaure), faraon din dinastia a 4-a : 17
Milet (Miletos), oraş grecesc pe coasta Asiei Mici : 87, 88, 147, 152, 168, 192, 195, 198, 202, 204, 206, 211, 220, 248
Miltiade (Miltiades) (550—489 î.e.n.), om politic şi general atenian : 212, 214
Milvius, pod peste Tibru la N de Roma : 311
Mimana, regiune istorică în S Coreei : 141, 143

Mingdi, împărat chinez din dinastia Han (58—75): 138
Minos, rege legendar în Creta : 191
Mionesos (Myonnesos), insulă din Marea Egee, în vecinătatea Eubeei : 249, 287
Minucius Rufus Marcus, consul în 110 î.e.n. : 154
Mira, principat din N Asiei Mici (milen. 2 î.e.n.) : 84
Misia (Mysia), regiune istorică în NV Asiei Mici : 87, 145, 237, 252, 261
Mita din Muski, nume sub care apare în izvoarele asiriene regele frigian Midas : 86
Mitanni, Regatul ~ : 23—25, 50, 55, 56, 67, 83, 114, 184
Mitilene (Mytilene), oraş în insula Lesbos : 206, 207, 218
Mitradate (Mithradates), tiran al insulei Cos (337—302 î.e.n.) : 260
Mitradate II (Mithradates II), suveran al Regatului Pont (301—266 î.e.n.) : 260
Mitradate III (Mihradates III), suveran al Regatului Pont (250—185 î.e.n.) : 260
Mitradate IV (Mithradates IV Philopator Philadelphos), suveran al Regatului Pont (170—150 î.e.n.) : 260
Mitradate V (Mithradates V Euergetes), suveran al Regatului Pont (150—120 î.e.n.) : 260
Mitradate VI (Mithradates Eupator), suveran al Regatului Pont (121/120 — 63 î.e.n.) : 92, 104, 155, 156, 172, 177, 250, 254—258, 261, 262, 272, 288, 290, 292
Mitradate I (Mithradates I), rege al Parţiei (171—138 î.e.n.) : 102, 103
Mitradate II (Mithradates II), rege al Parţiei (123—88 î.e.n.) : 103, 260
Mînecii, Canalul ~: 166
Moab, regiune istorică la E de Marea Moartă : 76, 77
Modein, aşezare din Palestina : 79
Modena, oraş în N Italiei : 180
Modestinus Herenius (sec. 3 e.n.), jurist roman : 303
Moesia, regiune istorică în N Peninsulei Balcanice, apoi provincie romană : 149, 157—159, 180, 187, 295, 298, 305—307, 338
Moesia Superior, provincie romană ocupînd V Moesiei : 157, 298
Moesia Inferior, provincie romană ocupînd E Moesiei : 157, 298, 343
Mogontiacum, oraş în Germania Superior (= Mainz, R. F. Germania) : 304
Mohenjo-daro, aşezare a civilizaţiei Indus din provincia Sind, Pakistan : 112, 113
Moise, conducător legendar al poporului evreu : 73
Moldova : 154, 159, 187
Molon, satrap seleucid al Mediei şi Mesopotamiei (c. 220 î.e.n.) : 249
Mon, Regatul ~, stat în Birmania (milen. 1 e.n.) : 124
Mongolia : 127
Mons Lactarius, munte lîngă Napoli : 345
Mons Seleuci, munte în Gallia : 312
Monte Sirai, colonie cartagineză în Sardinia : 322
Morava, rîu în Cehoslovacia : 145
Moravia, regiune istorică în Europa Centrală : 190
Moselle, rîu în V Europei : 166, 360
Motya (Motie), oraş punic în V Siciliei : 232, 277, 321
Muhammad (Mahomed, Mohammed, Mehmed) (570—632), fondatorul islamismului : 63 64
Mukung, suveran al statului chinez Qin (659—621 î.e.n.) : 132

Muluccha, rîu în Numidia : 331
Munda, localitate în S Spaniei (= Montilla, în apropiere de Córdoba) : 292
Muntenia : 152—154, 157, 187, 237, 242
Mureş, rîu în România : 154
Mursa, oraş în Pannonia Inferior (= Osiek, Ungaria) : 312
Mursilis I, rege hitit (c. 1620—c. 1590 î.e.n.) : 46, 83
Mursilis II, rege hitit (c. 1345—c. 1315 î.e.n.) : 84
Musasir, centru religios al statului Urartu : 90
Muthis, faraon din dinastia a 29-a : 32
Muwang, suveran chinez al dinastiei Zhou (976—922 î.e.n.) : 129
Muwatallis, rege hitit (1315—1296 î.e.n.) : 84, 85
Mycale, promontoriu în V Asiei Mici (=Samsun dağı, Turcia) : 99, 213
Mylae, golf şi port în NE Siciliei (= Milazzo) : 285
Mysore, regiune istorică în India : 118
Myus, oraş în V Asiei Mici (= Büjük Menderes, Turcia) : 202

N

Nabatei, Regatul ~, stat în NV Peninsulei Arabia : 62, 64, 65, 69
Nabis, tiran al Spartei (207—192 î.e.n.) : 270
Nabonid, ultimul suveran al Regatului Noului Babilon (555—539 î.e.n.) : 31, 61, 64, 96, 97
Nabopalasar (Nabopalassar), suveran al Regatului Noului Babilon : 47, 54, 55, 60, 96
Nabucodonosor I, suveran babilonian (1125—1103 î.en.) : 47, 59
Nabucodonosor II, surevan al Regatului Noului Babilon (605—562 î.e.n.) : 55, 60, 61, 68, 72, 79, 98, 321
Nactanebos I, faraon din dinastia a 30-a (380—362 î.e.n.) : 32
Nactanebos II, faraon al dinastiei a 30-a (360—343 î.e.n.) : 33
Naevius Cnaeus (c. 270 — c. 200 î.e.n.), scriitor latin: 283
Nagadasaka, ultimul reprezentant al dinastiei Haryanka, statul Magadha : 117.
Nagardsuna, om de ştiinţă indian (sec. 1—2 e.n.) : 121
Naharim, numele egiptean al Regatului Mitanni : 56
Nairi, Ţările ~, denumirea principatelor hurite din Podişul Armeniei în izvoarele asiriene (sec. 13 î.e.n.) : 50, 89
Naissus, localitate în Moesia Superior (=Niş, Iugoslavia) : 307, 338, 343
Naka no Oœ, denumirea împăratului Tenchi Tenno (662—672) înainte de ascensiunea la tron : 143
Nam-Viêt, Regatul ~ (sau **Regatul Au Lac),** stat antic în Vietnam : 124, 137
Nanda, dinastie indiană în statul Magadha (sec. 4 î.e.n.) : 117, 118
Nannienus (sec. 4 e.n.), general roman, magister equitum al împăratului Graţian : 340
Nanwang, ultimul suveran al dinastiei Zhou (314—256 î.e.n) : 133
Napata, oraş la S de cea de-a patra cataractă a Nilului şi stat antic în Nubia: 29, 30
Naqsh i Rustam, localitate în Iran : 108
Naram-Sin, suveran al Imperiului Akadian (2291—2254 î.e.n.) : 39, 40, 59, 67, 81
Narbo, oraş în Gallia Narbonensis (= Narbonne, Franţa) : 347

Narbonne → Narbo
Narmada (Narbada), fluviu în India : 115, 126
Narmer, faraon (c. 3100 î.e.n.), identificat ipotetic cu Menes : 15
Naucratis, colonie grecească în Delta Nilului : 31
Naupactos, oraş-port în N Peloponesului (= Lepanto în epoca modernă) : 269
Naxos, insulă grecească în Marea Egee : 145, 204, 208, 209, 211, 214, 224, 231, 233
Nazimuruttaş, rege kasit al Babiloniei (1323—1297 î.e.n.): 50
Neagră, Marea ~ (Pontul Euxin): 145, 146, 148, 152, 153, 156, 171, 184, 186, 187, 202—204, 221, 222, 230, 253, 313, 335, 338, 342, 343, 346, 353, 354
Neapolis (Parthenope), oraş în Campania (= Napoli, Italia) : 14, 204, 231
Neapolis, oraş în Propontida (Marea de Marmara) pe ţărmul tracic :146
Neapolis, oraş în S Peninsulei Crimeea : 186
Nearchos din Amfipolis (c. 360 — c. 312 î.e.n.), general grec : 239
Nechao II, faraon (609—593 î.e.n.): 31, 71, 78.
Neckar, fluviu în R.F. Germania : 298, 358
Nedao, rîu neidentificat în Pannonia : 189, 316, 339, 342, 344, 354, 355
Neferites I (Nepheriţeş I), faraon din dinastia a 29-a (399—393 î.e.n.) : 32
Neferites II (Nepherites II), faraon din dinastia a 29-a (380 î.e.n.): 32
Nefertiti (Nofretete) (sec. 14 î.e.n.), soţia faraonului reformator Amenofis IV (Akhenaton): 25
Nemroud Dagh (Nemrut Dağ), munte în Asia Mică, în Commagene : 259
Neoptolemos I, rege al molosilor din Epir (c. 370—c.350 î.e.n.): 229, 273
Neriglissar, suveran al Regatului Noului Babilon (560—556 î.e.n.): 61
Nero (Nero Claudius Caesar), împărat roman (54—68 e.n.): 93, 105, 157, 262, 296, 297, 336
Nerva Marcus Cocceius, împărat roman (96—98): 299, 314
Nesa, oraş în Regatul Hitit : 82
Nestor (Nestorios), patriarh al Constantinopolului (428—431): 110, 315
Nestos (Nestus), fluviu la graniţa dintre Tracia şi Macedonia (= Merto): 146, 306, 338, 343, 355
Niceea, oraş în Asia Mică, Bitinia (= Iznik, Turcia): 311, 313
Nicias (Nikias) (c. 470—413 î.e.n.), om politic atenian : 218, 219
Nicomede I (Nikomedes I), rege al Bitiniei (279—250 î.e.n.): 168, 253, 257
Nicomede II (Nikomedes II), rege al Bitiniei (149—128 î.e.n.): 254 261
Nicomede III (Nikomedes III), rege al Bitiniei (128—94 î.e.n.) : 254, 261
Nicomede IV (Nikomedes IV), rege al Bitiniei (94—74 î.e.n.) : 254
Nicomedia (Nikomedia), capitală a statului Bitinia (= Ismit, Turcia) : 254, 310, 338
Nicopolis ad Istrum, oraş în Moesia Inferior : 158
Nil (Nilus), fluviu în Africa: 203, 236, 238, 246, 301, 332
Ninive, oraş în Asiria pe fluviul Tigris, în faţa oraşului contemporan Mosul (Iraq): 48, 53—55, 59, 60, 96, 111

Nippur, oraş în Mesopotamia, la sud de Babilon : 37, 41, 60, 184, 185
Nipru, fluviu în U.R.S.S.: 171, 187, 188, 190, 342
Nisa, oraş antic în Regatul Part, în apropierea oraşului Ashabad (în R.S.S. Turkmenia, U.R.S.S.): 102
Nisibis, oraş în Mesopotamia (= Nusaybin, Turcia): 108, 301, 303
Nistru, fluviu în U.R.S.S. : 340, 343, 346, 353
Nola, oraş în Italia Centrală : 180
Nordului, Marea ~ : 322, 334, 335, 359, 361, 362
Noreia, oraş în Noricum (= Neumarkt, Austria): 172, 289
Noricum, regiune istorică, apoi provincie romană la NE de Alpi : 167, 169, 172, 302, 344, 345
Notion, oraş-port în V Asiei Mici, în apropiere de Colofon (= Kuşadasi Körfezi, Turcia): 221
Noului Babilon, Regatul ~ (Regatul chaldeo-babilonian): 28, 30, 31, 55, 60, 61, 64, 68, 71, 78, 96, 97, 321
Nubia, regiune istorică în NE Africii, pe ambele maluri ale Nilului, între Assuan şi Khartum : 13—16, 18—21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 97, 236
Nuceria, oraş în Campania (= Alfaterna, Italia): 180
Numa Pompilius, al doilea rege legendar al Romei : 278
Numantia, oraş în N Spaniei (= Muela de Garray): 177, 288, 328
Numerianus (Marcus Aurelius Numerianus), împărat roman (283—284): 307
Numidia, regiune istorică antică, regat, apoi provincie romană în Africa de Nord: 289, 327—333

O

Obeid, Tell ~, loc în apropiere de anticul oraş Ur (= Iraq): 36
Occident : passim
Oc Eo, aşezare în R.S. Vietnam : 124
Octavian (Caius Octavianus)→ Augustus
Odenat (Septimius Odaenathus), principe al Palmyrei (258—267) : 65, 306
Oder, fluviu în Europa Centrală : 171, 335, 348, 351, 358
Odessos, colonie greacă pe litoralul apusean al Mării Negre. (= Varna, Bulgaria): 146
Odoacru (Odoacer) (430—393), căpetenie germanică în serviciul Imperiului Roman de Apus : 316, 339, 342, 344, 355
Odris, Regatul ~, stat trac în Peninsula Balcanică : 148, 149, 153
Oea, oraş în Africa de Nord, în Tripolitania (= Tripoli, Libia): 332
Oescus, oraş pe malul drept al Dunării în Moesia Inferior (= Ghighen, Bulgaria): 311
Ofir (Ophir), ţară enigmatică din care erau aduse în Orientul Apropiat pietre preţioase şi aur (localizată în Somalia sau SV Peninsulei Arabia): 71
Oinophyta, localitate în SE Beoţiei : 215
Oiscos (Oiskos), rîu în N Peninsulei Balcanice (= Iskăr, Bulgaria): 147
Olbia, colonie grecească pe litoralul nordic al Mării Negre, la vărsarea Niprului : 154, 156, 184, 186, 343
Olimpia (Olympia), oraş şi sanctuar în Elida, locul de organizare al jocurilor olimpice antice : 201, 203, 222, 233
Olimpia (Olympias) (? — 316 î.e.n.), soţia lui Filip II,

mama lui Alexandru cel Mare : 229, 230, 236, 241, 273
Olint (Olynthos), oraş în Peninsula Calcidică (= Myriophito, Grecia): 224
Olt (Alutus, Aluta), fluviu în România : 152, 158
Oltenia : 154
Olybrius Anicius, împărat roman (472): 320
Olympios, general roman (408—411): 318
Oman : 63
Omri, rege al Israelului (882—871 î.e.n.): 76, 77
Orăştiei, Munţii ~ : 158, 159
Orchomenos, oraş în Beoţia (=Skripu, Grecia): 195, 204, 261
Orient : passim
Orikon (Orikos), oraş în Illyria (= Pacha Liman): 161
Orobazos (sec. 1 î.e.n.), nobil part : 103
Orode II (Orodes II), rege al Parţiei (57—37 î.e.n.): 104
Oroites (sec. 6 î.e.n.), satrap persan : 209
Oroles, rege dac (c. 200 î.e.n.): 154
Orontes, satrap al Armeniei (c. 300 î.e.n.): 259
Orontes, fluviu în Orientul Apropiat (= Nahr el Assi) : 26, 52, 84, 247
Orosius Paulus (sec. 5 î.e.n.), istoric latin : 317
Osroe (Osroes), rege al parţilor (109—130): 106
Osroëne, regiune istorică în NV Mesopotamiei : 65, 106, 291, 301
Ostrogot, Regatul ~ : 340, 345, 346, 353, 355, 357
Otho Marcus Salvius, împărat roman (69 e.n.) : 297
Ouadi Fawakhr, loc în Egipt: 19
Ovidiu (Publius Ovidius Naso) (43 î.e.n. — 17 e.n.), poet latin : 157, 294
Oxos (Oxus), denumire antică a fluviului Amu Darja din U.R.S.S. : 263

P

Pa, stat antic în China : 133
Pacific, Oceanul ~ : 142
Pacor (Pakoros) (?—38 î.e.n.), principe part : 93, 104
Pactolos (Paktolos), rîu în V Asiei Mici, în Lidia (= Boz Daghi, Turcia): 223
Pad (Padus), fluviu în N Italiei (=Po): 167, 168, 180, 282, 286, 290
Paekeche, stat antic în V Coreei : 140, 141, 143, 144
Paflagonia (Paphlagonia), regiune istorică în N Asiei Mici, la Marea Neagră : 81, 240, 254, 260, 261
Palakus, rege scit din Peninsula Crimeea (sec. 1 î.e.n.): 186
Palatin (Palatium), una dintre cele şapte coline ale Romei antice : 277, 278
Palermo, oraş în N Siciliei : 322, 324
Palestina, regiune istorică din Orientul Apropiat : 20, 23—31, 33, 53, 60, 61, 65, 66, 68, 72—74, 78, 79, 97, 104, 111, 238, 250
Pallene, loc în Attica : 208
Palma Cornelius Frontonianus (?—118 e.n.), om politic roman : 65
Palmyra, oraş în Siria : 61, 66, 306, 307
Pamfilia (Pamphylia), regiune istorică în SV Asiei Mici : 214, 240, 261, 296
Pamir, Munţii ~ : 137
Panaitios (Panaetius) (c. 185—109 î.e.n.), filozof grec : 271
Pandya, regat antic în S Indiei : 119
Pangaion, masiv muntos la hotarul între Macedonia şi Tracia : 229

Pangeng, suveran chinez din dinastia Shang (1324—1296 î.e.n.): 127
Panini (sec. 5—4 î.e.n.), gramatic indian : 120
Pannonia, regiune istorică pe cursul mijlociu al Dunării, apoi provincie romană : 149, 156, 158, 164, 168, 169, 188, 294, 302, 313, 316, 318, 319, 336, 339, 344, 345, 343, 350, 353, 355
Panormos, oraş în NV Siciliei (= Palermo): 232, 277
Papak, dinast din Persida, întemeietorul dinastiei Sasanizilor : 106
Papinian (Aemilius Papinianus) (146—212), jurist roman : 303
Papirius Carbo Cnaeus, consul în 293 î.e.n. : 172
Parma, oraş în N Italiei : 180
Parmenion (c. 400—330 î.e.n.), general macedonean : 230, 236, 237, 239
Part, Regatul ~ (Parţia), stat în Orientul Mijlociu : 59, 65, 92, 93, 97, 101—106, 137, 239, 249, 250, 261, 291, 297, 300, 301, 304, 350
Partatua, rege scit (c. 630 î.e.n.: 184
Parthenope → Neapolis
Parusanda, oraş în Regatul Hitit : 82
Pasargade (Pasargadai), oraş în Persia ahemenidă (=Mâdar-i Sulaimân, Iran): 97, 98, 238
Pataliputra, oraş antic în NE Indiei (= Patna, capitala statului Bihar): 117, 118, 122, 247
Patanjali (sec. 2 î.e.n.), gramatic indian : 120
Paul Diaconul (c. 720—c.793), istoric longobard : 188
Paulus Iulius (?—230 e.n.), jurist roman : 303
Pausanias (? —467 î.e.n.), general spartan : 213, 299
Pausanias (115—180), scriitor grec : 299
Pegu, stat antic în SE Birmaniei : 124
Peithon, general macedonean, guvernator al Mediei (c. 323—317 î.e.n.) : 241
Pelion, masiv muntos în Tesalia : 162
Pella, capitala Macedoniei antice (= Agii Apostoli, Grecia): 226, 228, 230, 267
Pelopidas (c. 410—364 î.e.n.), om politic teban : 224, 225
Pelopones (Peloponnesos), peninsulă şi regiune istorică în S Greciei : passim
Pelusion, fortăreaţă egipteană la marginea estică a Deltei Nilului, la hotarele asiatice (= Tell Farama, Egipt): 31
Pepi I, faraon din dinastia a 6-a : 17
Pepi II, faraon din dinastia a 6-a : 17
Perdicas II (Perdikkas II), rege al Macedoniei (454—413 î.e.n.): 148, 228
Perdicas III (Perdikkas III), rege al Macedoniei (365—359 î.e.n.): 228, 229
Perdicas, general macedonean, unul dintre diadohi : 237, 240—243, 255
Peretu, comună în judeţul Teleorman : 153
Pergam (Pergamon), oraş şi regat elenistic în V Asiei Mici (= Bergama, Turcia): 86, 88, 245, 248, 249, 251—257, 260, 266, 267, 269, 271, 287, 289
Periandros, tiran al Corintului (c. 627—c. 587 î.e.n.): 206
Pericle (Perikles) (490—429 î.e.n.), om politic atenian : 24, 215—219, 234
Perint (Perinthos), oraş pe coasta tracică a Mării Egee (= Eregli, Turcia): 146, 226
Peroz (Firuz), suveran al Imperiului Sasanid (457—484): 110
Persan, Imperiul ~ : 31, 33, 59, 68, 72, 79, 86, 88, 91, 94, 96, 99—101, 108—111, 117,

147, 148, 205, 210—214, 216, 221—224, 226, 228, 230, 237—239, 255, 259, 262, 271, 304, 312, 321, 333
Persepolis, oraș în Persia antică, reședință de vară a suveranilor ahemenizi (= Takht-i Dshemshid, Iran): 98, 238
Perseu (Perseus), rege al Macedoniei (179—168 î.e.n.): 267, 270
Persic, Golful ~ : 34, 39, 42, 51, 62, 95, 106, 113, 247, 305
Persida (Persis), regiune istorică în S Iranului : 102, 106, 107, 239
Persius Aulus Flaccus (34—62), poet latin : 295
Pertinax Publius Helvius, împărat roman (193): 302
Pescennius Niger Caius, împărat roman (193—194): 302
Pessinus, oraș în Galatia (= Ballihisar, Turcia): 257
Petra, oraș în NV Peninsulei Arabia, capitală a Regatului Nabateilor (= Wadi Musa, Iordania): 64
Petronius Arbiter Caius (? — 66 e.n.), om politic și scriitor latin : 297
Pfalz, regiune istorică în V R.F. Germaniei : 171
Pharos, insulă în fața litoralului ilir (= Hvar, Iugoslavia): 161
Pharsalos, localitate în Tesalia : 156, 207, 292
Phenian, capitala R.P.D. Coreene : 141
Philippi, oraș antic în E Macedoniei : 292
Philippopolis, oraș în Tracia (= Plovdiv, Bulgaria): 148, 149, 350
Phoinike (Phoenice), oraș în Epir : 162—164, 266, 273
Phyle, fortăreață în Attica : 222
Piankhi (Piy), faraon (751—716 î.e.n.): 29
Pikhanas (sec. 18 î.e.n.), rege hitit : 82
Pilat din Pont (Pontius Pilatus), procurator al Iudeei (26—36): 295
Pilos (Pylos), localitate pe coasta de V a Peloponesului : 195, 218
Pindar (Pindaros) (c. 522— c. 442 î.e.n.), poet liric grec : 228, 233, 237
Pingwang, suveran chinez din dinastia Zhou de Est (770—720 î.e.n.): 129
Pinnes, conducător al răscoalei antiromane a triburilor panonilor (6—9 e.n.): 164
Pi Ramses, oraș antic în Delta Nilului : 26
Pireu (Peiraieus), port în E Greciei : 213, 215, 216
Pirinei, Munții ~ (Pyrenaei Montes): 175, 286, 325, 341, 349, 351
Pirus (Pyrrhos), rege al Epirului (306—302 și 297—272 î.e.n.) : 162, 242, 264, 265, 273, 275, 284, 324
Pisidia, regiune istorică în N Asiei Mici : 237, 258
Pisistrate (Peisistratos), tiran al Atenei (560—527 î.e.n.): 202, 206, 208, 209
Piso Caius Calpurnius, conducătorul conjurației împotriva lui Nero (65 e.n.): 297
Pitacos (Pittakos) din Mytilene (c. 650—c. 570 î.e.n.), tiran grec : 206, 207
Piteas (Pytheas) din Massalia (sec. 4 î.e.n.), navigator și geograf grec : 170
Pjinkuk, regat antic în Coreea : 140
Placentia, oraș în N Italiei (= Piacenza): 180
Plateea, localitate în Grecia antică (Beoția): 99, 148, 213, 218
Platon (427—347 î.e.n.), filozof grec : 223, 227, 228, 235
Plaut (Titus Maccius Plautus) (c. 250—184 î.e.n.), poet comic latin : 283
Plautius Aulus, guvernator al Britanniei (43—47/): 169

Pliniu cel Tînăr (Caius Plinius Caecilius Secundus) (61—113), om politic și scriitor latin : 298
Pliniu cel Bătrîn (Caius Plinius Secundus) (23/24—79), om politic și enciclopedist latin : 105, 152, 189, 331, 358
Plutarh (Plutarchos) din Cheroneea (46—127), scriitor și filozof grec : 299, 331
Poetovio, localitate în Pannonia : 314
Polemon I, suveran al Regatului Pont (37 î.e.n. — 8 e.n.) și al Regatului Bosporan (14—8 î.e.n.) : 262
Polemon II, suveran al Regatului Pont (38—63 e.n.), al Regatului Bosporan (38—41 e.n.) și al Ciliciei (41—68 e.n.): 262
Polibiu (Polybios) din Megalopolis (c. 200—c. 120 î.e.n.), istoric grec : 34, 287, 322, 323
Policrate (Polykrates), tiran al Samosului (c. 538—522 î.e.n.): 31, 206, 209
Polinezia : 123
Pollentia, oraș în Liguria (= Pollenza, Italia): 318
Polyperchon din Tymphaia (c. 385—c. 310 î.e.n.), general macedonean : 241, 264, 268
Pompei (Pompeius), oraș în Campania : 180, 298
Pompei (Cnaeus Pompeius Magnus), om politic roman (106—48 î.e.n.): 61, 72, 80, 92, 104, 149, 156, 177, 250, 254, 256, 258, 259, 262, 271, 290, 291, 329
Pompeius Trogus (sec. 1 î.e.n), istoric roman : 152
Pont, regat elenistic apoi provincie romană în N Asiei Mici : 92, 155, 172, 177, 253—256, 258, 260—262, 290—292, 296
Pontes, castru roman pe malul Dunării, în Moesia Superior : 300
Popillius Laenas Caius, consul în 172 și 158 î.e.n. : 245, 250
Poros (Puru) (?—317 î.e.n.), rege indian în Punjab : 117, 239
Portugalia : 352
Poseidonia (Paestum), oraș în Lucania (Italia): 231
Poseidonios din Apameia (136—51 î.e.n.), filozof grec: 169, 271, 351
Postumus Marcus Cassianus Latinus, suveran al Regatului gal secesionist (259—268): 306
Potideea (Poteidaia), colonie greacă în Peninsula Calcidică (din 316 î.e.n. Kassandreia): 217, 218
Priene, oraș în V Asiei Mici în Caria (= Gülübahce, Turcia): 202
Probus Marcus Aurelius, împărat roman (276—283): 164, 307, 338, 357, 358
Procopius, uzurpator al tronului imperial roman (365—366): 313
Promotus, general roman (c. 386): 344
Propontida, nume antic al Mării de Marmara : 146, 148, 204
Protagoras (c. 485 — c. 410 î.e.n.), filozof grec : 217, 234
Provența (Provence), regiune istorică în SE Franței : 347, 360
Prudentius Aurelius Clemens (348—410), poet latin : 317
Prusias I, rege al Bitiniei (235—183 î.e.n.): 249, 326
Prusias II, rege al Bitiniei (183—149 î.e.n.) : 254
Prut, rîu în România : 152
Psametic I (Psammetic I), faraon (663—609 î.e.n.): 30, 31, 87, 184
Psametic II (Psammetic II), faraon (593—588 î.e.n.): 31
Psametic III (Psammetic III), faraon (526—525 î.e.n.): 31
Psammuthis, faraon din dinastia a 29-a (393 î.e.n.): 32

Pteria, loc în Cappadocia : 88
Ptolemeu I (Ptolemaios I) (Ptolemeu Lagos), general macedonean, diadoh, rege al Egiptului (305—283 î.e.n.): 189, 237, 240—244, 247, 273, 333
Ptolemeu II (Ptolemaios II), rege al Egiptului lagid (283—246 î.e.n.): 244
Ptolemeu III (Ptolemaios III), rege al Egiptului lagid (246—221 î.e.n.) : 244, 333
Ptolemeu IV (Ptolemaios IV), rege al Egiptului lagid (221—205 î.e.n.) : 245, 249
Ptolemeu V (Ptolemaios V), rege al Egiptului lagid (204—180 î.e.n.) : 245
Ptolemeu VI (Ptolemaios VI), rege al Egiptului lagid (180—164 şi 163—145 î.e.n.): 245, 250, 333
Ptolemeu VIII (Ptolemaios VIII), rege al Egiptului lagid (145—116 î.e.n.): 245, 246, 333
Ptolemeu XII (Ptolemaios XII), suveran al Egiptului lagid (80—51 î.e.n.): 246
Ptolemeu XIII (Ptolemaios XIII), suveran al Egiptului lagid (51—47 î.e.n.): 246, 292
Ptolemeu (Ptolemaios Apion), rege al Cirenaicii (100—96 (î.e.n.) : 246, 333
Ptolemeu (Ptolemaios Keraunos), rege al Macedoniei (281—279 î.e.n.) : 167, 247, 264, 265
Ptolemeu (Ptolemaios), rege în Commagene (c. 170—130 î.e.n.): 259
Ptolemeu II (Ptolemaios II), rege al Mauretaniei (23—40 î.e.n.): 331
Ptolemeu (Claudius Ptolemaeus (sec. 2 e.n.), astronom, matematician şi geograf grec : 299, 361
Puduhepa (sec. 13 î.e.n.), regină hitită, soţia lui Hattusilis III şi mama lui Tudhalias IV : 85
Pulu I, numele sub care Tiglatpalasar III ocupă tronul Babilonului : 47, 53
Punjab, regiune în N Cîmpiei Indo-Gangetice şi stat în N Indiei : 97, 114, 118—120, 222, 239, 263
Punt, Ţara ~, denumire egipteană a Somaliei antice : 16, 19
Pupienus Maximus Marcus Clodius, împărat roman (238): 305
Pusyamitra (sec. 2 î.e.n.), suveran al Regatului Magadha, fondatorul dinastiei Sunga (185—75 î.e.n.) : 120
Pydna, oraş în S Macedoniei : 228, 252, 267, 287
Pyu, regat antic în Birmania: 124

Q

Qarnaw, oraş în antic în Peninsula Arabia : 63
Qarqar, oraş antic în Siria : 63, 68, 77
Qataban, regat din Peninsula Arabia : 63, 64
Qatna, oraş şi principat antic din Siria : 67
Qi, stat antic în China (sec. 7—3 î.e.n.): 131, 133
Qin, stat antic în China (şi dinastie) care a realizat în 221 î.e.n. unificarea întregii ţări : 132—135
Qin Shi Huangdi, primul împărat al Chinei unificate (221—210 î.e.n.) : 133—135
Qinwang, numele din tinereţe al împăratului Qin Shi Huangdi : 133
Que, principat hitit arameizat : 85
Quinctius Flamininus Titus (228—174 î.e.n.), om politic roman : 270
Quirinal (Quirinalis), una din cele şapte coline ale Romei: 277

R

Rabilos II Soter, ultimul suveran al Regatului Nabateilor (71—106): 64
Radagais (Radagaisus) (?—406 e.n.), conducător al ostrogoților : 318, 344, 353
Radhagupta (sec. 3 î.e.n.), om politic indian, sfetnicul lui Aşoka : 119
Raetia, regiune istorică apoi provincie romană la N de Alpi : 302, 345, 356
Raetia et Vindelicia, provincie romană : 294
Rafia (Raphia), oraş în SV Palestinei, la 30 km SV de Gaza (= Tell Rafah): 245, 249
Rajagriha, oraş în NE Indiei : 117
Ramoth- Gilead, oraş în Palestina : 77
Ramses I, faraon (1320—1318 î.e.n.): 73
Ramses II, faraon (1304—1237 î.e.n.): 26, 27, 68, 84
Ramses III, faraon (1198—1166 î.e.n.): 27, 29, 197
Ramses IV, faraon (1166—1160 î.e.n.): 27
Ramses IX, faraon (1140—1121 î.e.n.): 28
Ramses XI, faraon (1113—1085 î.e.n.): 27
Rasazu, oraş în Mauretania : 330
Ravenna, oraş în NE Italiei : 180, 314, 344, 345
Regulus Marcus Atilius, general roman, consul în 256 î.e.n. : 285, 324
Rehoboam (Roboam), rege al Iudeei (928—911 î.e.n.): 75, 76
Remus, fratele lui Romulus : 278
Rhascuporis, dinast trac (c. 48—42 î.e.n.): 149
Rhea Silvia, personaj legendar, mama lui Romulus şi Remus : 278
Rhegion (Rhegium), oraş în Bruttium (= Reggio di Calabria): 231, 232, 234, 274, 275, 284
Rheometalces III (sec. 1 î.e.n.), rege clientelar al Traciei: 149
Rhion, promontoriu în Ahaia: 218
Rhodae, Rhode, oraş în NE Spaniei (= Rosa): 175
Rhodos, oraş în extremitatea nordică a insulei omonime : 197, 225, 245, 249, 266, 271, 283, 331
Rhodos, insulă în Marea Egee: 152, 192, 195, 252, 287
Rhône (Rhodanus), fluviu în Gallia : 165, 168, 172, 173, 232, 286, 289, 322, 359
Ricimer Flavius (? — 472 e.n.), general sueb în serviciul Romei : 320
Rim-Sin (sec. 18 î.e.n.), rege al Larsei : 43, 45
Rimus, suveran al Imperiului Akadian (2315—2306 î.e.n.): 39
Rin (Rhenus), fluviu în V Europei : passim
Rizon, oraş în Illyria : 162
Rodulf, rege herul (c. 512): 355
Roles (sec. 1 î.e.n.), rege dac din SV Dobrogei : 157
Roma, oraşul ~: passim
Roma, statul ~ : passim
Roman, Imperiul ~ : passim
Roman de Apus, Imperiul ~: passim
Roman de Răsărit, Imperiul ~: passim
Romano-Bizantin, Imperiul ~: passim
Romulus, întemeietorul şi primul rege legendar al Romei: 278
Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus (475—476) : 320, 342
Roxana (Rhoxane) (? — 310 î.e.n.), fiica nobilului Ox-

yartes, soția lui Alexandru cel Mare : 239, 241
Roșu, Fluviul ~, curs de apă în Asia de SE (=Hong Ha): 134, 137
Roșie, Marea ~ : 31, 62, 65, 71, 75
Rua (Rugila), rege hun (c. 425/430): 353
Rubicon (Rubico), fluviu în N Italiei (granița Italiei cu Gallia Cisalpină din timpul lui Sulla): 284, 291
Rullianus Quintus Fabius Maximus, dictator în 315 î.e.n.: 167
Rusa I, suveran al Regatului Urartu (733—714 î.e.n.): 90
Rusa II, suveran al Regatului Urartu : 90
Rusguniae, oraș-port în Mauretania Caesarensis (= Tametfaust, Algeria): 330
Rusuccuru, oraș în Mauretania Caesarensis = Dellys, Algeria) : 330

S

Saale, afluent al Elbei : 190
Saar, afluent pe dreapta al Mosellei : 166
Saba, Regatul ~, stat în S Peninsulei Arabia : 63, 64
Sacrovir Iulius, conducător al Africa de Nord, în Tripolitania (80 km V de Tripolis, Libia): 332
Sacrovir Iulius, conducător al răscoalei antiromane a heduilor din Gallia de NE (21 e.n.) : 295
Sadyattes, rege al Lidiei (629—618 î.e.n.): 87
Saguntum, oraș antic în E Spaniei : 286
Safrax (Saphrax) (sec. 4 e.n.), conducător al ostrogoților: 344, 346
Sahac Partev, catolicos (patriarh al bisericii armene) (330—438) : 94
Sais : oraș antic în Delta Nilului : 30, 32
Salamina (Salamis), insulă în Golful Eleusis : 99, 148, 213, 242
Salamina, localitate în Cipru: 213, 216
Salatiwar, oraș în Regatul Hitit : 82
Salust (Caius Sallustius Crispus) (84—34 î.e.n.), istoric latin: 288, 329
Salvianus (400—470), scriitor latin : 317
Salvius, conducător al celei de-a doua răscoale a sclavilor din Sicilia (104—101 î.e.n.), proclamat rege sub numele de Trypho : 289
Samaria, oraș antic în Palestina : 53, 76—78, 80, 296
Samaș-șum-ukin (? — 648 î.e.n.), fratele regelui asirian Asurbanipal : 54, 59
Sammuramat, regină asiriană, soția lui Șamși-Adad V, regentă (811—806 î.e.n.) la începutul domniei fiului ei minor Adad-Nirari III : 52
Samnium, regiune istorică în Italia Centrală : 275
Samos, insulă grecească în Marea Egee : 31, 152, 198, 202, 206, 209, 213, 217, 220, 221
Samos II, rege în Commagene (c. 130—c. 100 î.e.n.): 259
Samosata, oraș în Eufrat, capitala statului Commagene (= Samsat, Turcia): 259
Samothrace, insulă grecească în N Mării Egee: 145
Samsuiluna, rege al Babilonului (1749—1711 î.e.n.): 45, 158
Samudra Gupta, suveran indian (455—467): 122
Samuel (sec. 11 î.e.n.), profet în statul Israel : 74
Sangarios, fluviu în NV Asiei Mici (= Sakarya, Turcia): 168, 257
Saône, afluent pe dreapta al Rhônului : 165

Sapaudia, regiune istorică în SE Franței (= Savoia): 319, 341, 358
Saqqara (Sakkara), sat egiptean la S de Cairo : 16, 17
Sardes (Sardis, Sardeis), oraș în V Asiei Mici, capitală a Lidiei : 87, 88, 98, 182, 211, 223, 248, 251
Sardinia, insulă în V Mării Mediterane : 70, 176, 233, 285, 321—325, 349
Sardur I, suveran al Regatului Urartu (833—825 î.e.n.): 89
Sardur II, suveran al Regatului Urartu (766—733 î.e.n.): 90
Sardur III, suveran al Regatului Urartu (645—640 î.e.n.): 90
Sariakes, căpetenie scită din Dobrogea (sec. 4 î.e.n.): 186
Sargon, suveran al Imperiului Akadian (2371—2315 î.e.n.): 35, 38, 39, 40, 48, 57, 67, 81
Sargon II, rege asirian (721—705 î.e.n.): 53, 59, 64, 78, 86, 90, 95
Sarmizegetusa, cetate în Dacia : 157, 159, 300
Saronic, golf în SE Greciei între Attica și Argolida : 199
Sasan, familie nobiliară din Persia în sec. 3 e.n. : 108
Sasanid, Imperiul ~ : 59, 64, 66, 93, 94, 107—109, 304, 310, 312
Sasanizi, dinastie a Imperiului Sasanid (224—651): 69, 106, 107, 304
Satavahana, dinastie antică în regatul indian Andhra : 120
Saturninus Lucius Apuleius, tribun al plebei în anii 103 și 100 î.e.n. : 290
Saul, rege al Israelului (c. 1029—1004 î.e.n.): 74
Sava, fluviu în Pannonia : 167, 318, 346
Savoia, regiune istorică în SE Franței : 341
Scampa, oraș antic în Illyria (= Elbasan): 164
Scandinavia, Peninsula ~ : 170, 342, 348, 354
Schleswig, regiune istorică în S Peninsulei Iutlanda : 361
Schliemann, Heinrich (1822—1890), arheolog german : 194, 197
Scipio Aemilianus Africanus Numantinus Publius Cornelius (185—129 î.e.n.), general roman, consul în 147 î.e.n. : 177, 288, 327
Scipio Africanus Publius Cornelius (235—183 î.e.n.), om politic și general roman : 176, 286, 287, 324, 326, 328
Sciția (Scythia), nume dat ținuturilor nord-pontice : 184, 186
Scopazi, familie nobiliară din Tesalia : 207
Scorilo (sec. 1 e.n.), rege dac: 157
Scoția : 167, 298, 301, 303
Scylurus, dinast scit din S Crimeei (c. 110 î.e.n.): 186
Scythia Mikra (Scythia Minor), nume antic dat Dobrogei : 153, 186
Sebennytos, oraș antic în Delta Nilului (= Sammanûd, Egipt): 32
Sedechia, suveran al Iudeei (595—586 î.e.n.): 79
Segesta, oraș în V Siciliei : 219, 234, 324
Seian (Lucius Aelius Seianus) (14—31 e.n.), prefect al pretoriului : 296
Seleucia (Seleukeia) pe Tigru (= Tell Umax, Iraq): 69, 102, 106, 109, 110, 247, 301, 303
Seleucid, Regatul ~ : 36, 59, 62, 65, 69, 72, 79, 80, 86, 88, 92, 101, 102, 109, 168, 242, 244, 245, 247—256, 259—263, 265, 266, 272, 284, 287, 291, 301
Seleucizi, dinastie a Regatului Seleucid (312—64 î.e.n.): 69
Seleucos (I (Seleukos I), general macedonean, unul dintre diadohi, suveran al Regatului Seleucid (305—281 î.e.n.): 62, 65, 118, 241, 242, 246, 247, 251, 253, 260, 263

Seleucos II (Seleukos II), rege seleucid (246—225 î.e.n.): 101, 102, 248
Selinus, oraş în SV Asiei Mici, în Cilicia (= Selindi, Turcia): 301
Selinus, oraş în SV Siciliei (= Selinunte): 219, 231, 234, 304, 323, 324
Sellasia, oraş în Pelopones, la NE de Sparta : 266, 269
Selymbria, oraş pe coasta tracă a Propontidei (= Siliwri, Turcia): 146
Semiramida, regină asiriană legendară : 52
Seneca Lucius Annaeus (4 î.e.n. — 65 e.n.), scriitor şi filozof latin : 295—297
Senmut, arhitect egiptean, sfetnic al reginei Hatşepsut (c. 1500 î.e.n.) : 24
Sennacherib, rege asirian (704—681 î.e.n.): 47, 53, 54, 59, 64, 71, 78
Sentinum, rîu în Italia Centrală : 167, 181, 283
Septimania, regiune istorică în S Galliei : 347, 360
Sertorius Quintus (110—72 î.e.n.), general roman : 177, 290
Servilianus, proconsul în Hispania (140 î.e.n.): 177
Servilius Glaucia Caius, pretor în 100 î.e.n. : 290
Servius Tullius, al şaselea rege legendar al Romei : 180, 278
Sesostris I, faraon (1962—1928 î.e.n.): 20
Sesostris II, faraon (1878—1842 î.e.n.): 20
Sesostris III, faraon (1878—1842 î.e.n.): 19, 20
Sestos, oraş în Chersonesul Tracic, pe litoralul european : 146
Seti I, faraon (1318—1304 î.e.n.): 26
Setnakht, faraon (1200—1198 î.e.n.): 27
Seuthes I, suveran al Regatului tracilor odrişi (424—410 î.e.n.): 148
Seuthes II, rege trac (400—383 î.e.n.): 148
Seuthes III, dinast trac (sec. 4 î.e.n.): 149
Seuthopolis, oraş în Tracia (la 8 km V de Kazanlîc, Bulgaria): 149
Severus Alexander Marcus Aurelius, împărat roman (222—235): 107, 304
Severus Flavius Valerius, împărat roman (306—307): 310
Severus Lucius Catilius, guvernator al Siriei (117—119): 93
Severus Lucius Septimius, împărat roman (193—211): 106, 302, 303, 330
Sevilla, oraş în Spania : 176
Sexi, oraş antic în S Spaniei (= Almuñecar): 175, 321
Sextius Lateranus Lucius, consul roman în 366 î.e.n. : 282
Shaanxi, provincie în R. P. Chineză : 128
Shabwa, oraş în Peninsula Arabia : 63
Shandong, provincie în R. P. Chineză : 131, 137, 184
Shang Yang (sec. 4 î.e.n.), sfetnicul regelui Hsiao Kung din statul Qin : 132
Shang (Şang), dinastie antică chineză (1711—1066 î.e.n.): 126—128
Shanxi, provincie în R. P. Chineză : 128
Shatt al-Arab, fluviu în S Iraqului : 34
Shen, regiune din V Chinei : 129
Shkoder (Shkodra), oraş în Albania : 163
Shu, stat antic în China (sec. 5—3 î.e.n.): 133
Shu, stat antic în China (220—263): 139
Sibaris (Sybaris), oraş în S Italiei, în Bruttium : 204, 231—234
Siberia : 127
Sicilia, insulă în M. Mediterană, în sudul Pen. Italice : 70, 71, 167, 176, 195, 203, 204,

213, 215, 218, 223, 231—235, 273—277, 282, 284, 285, 288, 320—325, 345, 349
Sichem, oraş antic în Palestina Centrală (= Tell Balata): 76
Sichuan, provincie în R. P. Chineză : 134, 139
Side, oraş-port în E Pamfiliei (= Manavgat Çayi, Turcia): 249
Sidon, oraş în Fenicia (= Saida, Liban): 70, 71, 72, 77, 238, 321
Sierra Leone, stat în Africa Occidentală : 71, 322
Sighişoara : 150
Sikyon, oraş în N Peloponesului : 209
Silezia, provincie istorică în Europa central-estică : 348
Silla, stat antic în SE Coreei: 140, 141, 143
Sima Rui, fondatorul dinastiei chineze Jin de Vest (316 e.n.): 139
Simon (Simeon), conducător iudeu din familia Macabeilor (143—134 î.e.n.): 70, 79, 80
Simonide (Simonides) din Cheos (556—468 î.e.n.), poet liric grec : 228, 233
Sinai, Peninsula ~ : 13—16, 19, 27, 66
Sind, provincie în Pakistan : 118
Singidunum, oraş în Moesia Superior (= Belgrad, Iugoslavia): 168
Sin-muballit, rege al Babilonului (1812—1792 î.e.n.): 44
Sinoe, Golful ~ : 151
Sinope, oraş-port în N Asiei Mici la Marea Neagră (= Sinop, Turcia): 260
Sippar, oraş antic în Mesopotamia, 45 km SV de Bagdad (= Abu Habba, Iraq): 37, 40, 51, 60
Sipylos, munte în V Asiei Mici, la N de Smirna (= Manisa Daghi, Turcia): 242, 249
Siracuza (Syrakusai), oraş în E Siciliei : 180, 204, 218—220, 213—235, 273—277, 264—286, 323, 324
Siret, rîu în România : 152
Siria, regiune istorică în Orientul Apropiat, apoi provincie romană : 14, 16, 19, 24—29, 31, 34, 35, 38, 39, 42, 45, 49, 52, 53, 55, 60, 61, 63, 65—69, 71, 72, 78, 80, 83—85, 89, 90, 97, 99, 104, 106, 108, 109, 111, 184, 192, 203, 237, 238, 241, 242, 244, 247—250, 258, 259, 270, 291, 304
Siris, oraş în S Italiei, în Lucania (= Metapont): 195, 231, 232
Sirwah, oraş în Peninsula Arabia : 64
Siscia, oraş în Pannonia Superior (= Šišak, Iugoslavia): 314
Sisunga, om politic din statul indian Magadha (sec. 5—4 î.e.n.), fondatorul dinastiei Sisunga : 117
Sitalces (Sitalkes), rege trac (431—424 î.e.n.): 148, 153, 288
Sittius Paulus (sec. 1 î.e.n.), general roman : 329
Siva, oază în Egipt : 33
Skanda Gupta „Vikramaditya", suveran indian (455—467): 122
Skarpheia, oraş în E Locridei (=Molo, Grecia): 270
Skyros, insulă în Marea Egee, între Eubeea şi Lesbos : 214
Slovacia : 336
Slovaciei, Munţii ~ : 156
Smith V. A., arheolog britanic: 122
Snefru, primul faraon al dinastiei a 4-a (c. 2613 î.e.n.): 16
Socrate (Sokrates) (469—399 î.e.n.), filozof grec 219, 223
Sofocle (Sophokles) (496—405 î.e.n.), poet tragic grec : 152, 217
Soga, clan în Japonia antică : 143

Sogdiana, provincie istorică în Asia Centrală : 96, 101, 239, 263
Soissons (Augusta Suessionum), oraş în N Franţei : 360
Solomon, rege al Statului Israel (965—928 î.e.n.): 29, 64, 71, 75—77, 80
Solon (c. 640—c.560 î.e.n.), om de stat atenian : 207, 208, 215
Solus (Soluntum), oraş în N **Siciliei** (= Solanto, Italia): 232, 277, 322
Somalia : 16
Sômme, fluviu în N Franţei : 360
Song, stat antic în China (sec. 5—3 î.e.n.): 131, 133
Sosibios, fiul lui Dioscurides din Alexandria (sec. 3 î.e.n.), sfetnic al lui Ptolemeu IV: 245
Sosigenes din Alexandria (sec. 1 î.e.n.), astronom grec: 292
Sosthenes, conducător al Macedoniei în timpul luptelor dintre diadohi : 264
Sostratos din Cnidos (sec. 3 î.e.n.), arhitect, constructorul Farului din Alexandria : 244
Spania (Hispania): passim
Spargapeithes (sec. 7 î.e.n.), rege scit : 185
Sparta, oraş şi stat în Peloponeş : passim
Spartacus, conducătorul răscoalei sclavilor din Italia (73—71 î.e.n.) : 177, 290
Spendios, grec, conducător al răscoalei mercenarilor cartaginezi (241—238 î.e.n.) : 325
Sphakteria, insulă în Golful Navarino (Pylos) : 218
Spitamenes, nobil persan, conducător al unei revolte împotriva lui Alexandru Macedon (328 î.e.n.) : 239
Sporade (Sporádes), Insulele ~, arhipelag grecesc în Marea Egee : 198
Stabiae, localitate în Campania : 298
Stagira, oraş în Peninsula Calcidică : 227, 229
Stateira, soţie a lui Alexandru cel Mare, fiică a lui Darius III : 239
Stilicon (Stilicho) (365—408), general vandal în serviciul Imperiului Roman : 318, 340, 344, 346
Strabo (Strabon) (63 î.e.n. — 19 e.n.), geograf şi istoric grec : 62, 155, 187, 272, 294
Strathclyde, ţinut în V Britanniei : 362
Stratonice (sec. 5 î.e.n.), sora regelui Macedoniei Perdiccas II : 148
Strymon, fluviu în Peninsula Balcanică (= Struma în Bulgaria şi Grecia) : 146—148, 228
Suabia, Principatul ~ : 357
Subartu, numele akadian al Asiriei : 48, 50
Sucidava, oraş în S Daciei romane (Celei, jud. Gorj : 311
Sudan : 13
Sueb, Regatul ~ : 347, 351, 352
Suetoniu (Caius Suetonius Tranquillus) (70—140) : 169
Sui, dinastie chineză (581—618) : 139
Suiko, împărătească japoneză (593—628) : 143
Sulcis, colonie feniciană în Sardinia : 321
Sulla Lucius Cornelius (138—78 î.e.n.), om politic roman : 103, 177, 261, 262, 290, 329
Sulmo, oraş în Samnium (= Sulmono, Italia) : 157
Sumer, regiune istorică în Mesopotamia meridională : 36—42, 45, 46, 51, 58
Sumerian, Imperiul ~ : 35, 49, 54, 82
Sumuabum, rege al Babilonului (1894—1880 î.e.n.), fondatorul primei dinastii

babiloniene (dinastia amorită) : 44
Sunga, dinastie indiană în statul Magadha (187—75 î.e.n.) : 120
Sun Quan, general chinez, apoi împărat sub numele de Dadi, întemeietorul statului Wu (220 e.n.): 139
Suppiluliuma I, suveran al Regatului Hitit (1380—1346 î.e.n.) : 56, 84
Surena, nume sub care este cunoscut generalul part învingător în bătălia de la Carrhae (53 î.e.n.) : 104
Suruppak, oraş antic în Sumer : 37
Susa, capitala Elamului, apoi reşedinţă a dinastiei Ahemenizilor (= Shush, Iran) : 54, 57—59, 98, 100, 238, 239
Susiana, regiune istorică în N Golfului Persic, între cursul inferior al fluviului Tigru şi Munţii Zagros (= Khuzistan, Iran) : 59, 97, 238
Su-sin, suveran al Imperiului Sumerian (sec. 21 î.e.n.) : 42
Syagrius (c. 430—486), general roman în Gallia : 360
Sybota, grup de insule în Marea Adriatică în S insulei Corcira : 217
Syphax (?—201 î.e.n.), rege al Numidiei : 328
Syrmos (sec. 4 î.e.n.), conducător al tribului trac al tribalilor : 153

Ş

Şabaka I, faraon (715—710 î.e.n.) : 29
Şalmanasar I, suveran asirian (1274—1244 î.e.n.) : 50, 56
Şalmanasar III, suveran asirian (859—824 î.e.n.) : 52, 63, 77, 89, 95
Şalmanasar V, suveran asirian (726—722 î.e.n.): 53
Şamaş-sum-ukin (?—648 î.e.n.), om politic asirian, fiul lui Aşurbanipal, guvernator al Babilonului : 47
Şamsi-Adad I, suveran asirian (1813—1780 î.e.n.): 43—45, 49, 50, 52
Şapur I (Shapur I), suveran al Imperiului Sasanid (241—272) : 93, 108, 109, 306
Şapur II (Shapur II), suveran al Imperiului Sasanid (309—379) : 109, 312
Şapur III (Shapur III), suveran al Imperiului Sasanid (383—388) : 109
Şar-kali-şarri, suveran al Imperiului Akadian (2254—2230 î.e.n.) : 40, 43, 58
Şaruhen, loc în S Palestinei (= Tall al Far'ah) : 23
Şattuara I, suveran al Regatului Mitanni (c. 1260 î.e.n.) : 56
Şauşatar, suveran al Regatului Mitanni (1480—1450 î.e.n.) : 50, 56
Şeba (sec. 10 î.e.n.), om politic din statul Israel : 75
Şeşonk I, căpetenie libiană, întemeietorul celei de-a 22-a dinastii egiptene (947—720 î.e.n.): 29, 76, 332
Şotoku Taişi, împărat japonez (593—622): 143
Şubir, numele sumerian al Asiriei : 48
Şu-Durul, suveran al Imperiului Akadian (2205—2191 î.e.n.) : 40
Şulgi, rege sumerian al celei de-a treia dinastii din Ur (2094—2047) : 42, 49, 58
Şutruk-Nahhunte I, suveran elamit (1170—? î.e.n.) : 59
Şuttarna II (sec. 14 î.e.n.), suveran al Regatului Mitanni : 56

T

Tabal, principat hitit arameizat : 85
Tacfarinas, conducător numid al răscoalei antiromane a

triburilor maure şi numide (17—24): 295, 331
Tacit (Publius Cornelius Tacitus) (55—120 e.n.), istoric roman : 152, 189, 299, 335, 336, 351, 361
Taharqa, faraon (689—663 î.e.n.) : 29, 30
Taima, oază în Peninsula Arabia : 61, 64
Taman, Peninsula ~ : 344
Tamisa, fluviu în Marea Britanie : 362
Tanagra, localitate în Beoţia : 215
Tanais, numele antic al fluviului Don din U.R.S.S. : 187
Tang, dinastie în China (618—907) : 143
Tangur, fondatorul mitic al statului coreean : 140
Tanis, oraş antic în Delta Nilului : 26, 28, 29
Tanusa, căpetenie scitică din Dobrogea (sec. 4 î.e.n.) : 186
Tanutamon, faraon (663—650 î.e.n.) : 30
Tapae, localitate neidentificată în Dacia, probabil în zona Porţilor de Fier ale Transilvaniei : 158, 299, 300
Taranto, Golful ~ : 232
Tarent (Tarentum), oraş în Calabria (= Taranto, Italia): 204, 231, 232, 273—275, 284, 292
Tarim, fluviu în V Chinei : 137, 138
Tarquinius Priscus Lucius, al cincilea rege legendar al Romei : 180
Tarquinius Superbus Lucius, ultimul rege legendar al Romei : 278, 279
Tarraco, oraş în E Spaniei (= Tarragona) : 176
Tarshish, oraş legendar, identificat ipotetic cu Tartessos din Spania : 174
Tartessos, oraş în E Spaniei (neidentificat) : 174, 175
Tasos (Thasos), insulă în N Mării Egee : 145, 146, 211, 214, 220
Taucheira, oraş în V Cirenaicei (= Tokra, Libia) : 332
Taunus, culme muntoasă în Masivul Şistos Renan : 358
Taurus, Munţii ~, munţi în S Asiei Mici : 34, 66—68, 237—249, 251, 252, 268, 287
Tavium, oraş în Galatia : 257
Taxila, oraş în NV Peninsulei Hindustan (la NV de Rawalpindi, Pakistan) : 177, 118
Teagene (Theagenes) (sec. 7 î.e.n.), tiran al Megarei : 200
Teba (Theba), oraş în Egiptul Superior : 18, 19, 21—30
Teba (Theba), oraş în Beoţia : 195, 204, 218, 222, 224—226, 229, 237, 264
Tefnakhte, faraon din dinastia a 24-a (730—715 î.e.n.) : 29
Tegeea, oraş în SE Arcadiei : 209, 214
Teia (Theia), rege ostrogot (552—553) : 345
Telamon, promontoriu în Etruria : 168, 286
Tell el-Amarna→Amarna
Telepin, rege hitit (1525—1500 î.e.n.) : 83
Temistocle (Themistokles) (524—459 î.e.n.), om politic şi general atenian : 99, 212—214
Tenchi Tenno, împărat japonez (662—672): 143
Tennes, rege al Sidonului (c. 35 î.e.n.) : 72
Teodoric I cel Mare (Theodoric I), rege al ostrogoţilor (474—526) : 316, 344, 345, 347, 355, 357
Teodosiu (Flavius Theodosius) (?—375 î.e.n.), general rotatăl împăratului Teodosiu I : 362
Teodosiu I (Flavius Theodosius), împărat roman (379—395) : 94, 109, 160, 164, 188, 203, 313, 314, 339, 360

Teodosiu II (Flavius Theodosius), împărat roman (408—450) : 109, 315, 316, 319
Teofrast (Theophrastos) (371—278 î.e.n.), filozof grec din Eresos : 268
Teos, oraş-port în V Asiei Mici (= Siğacic, Turcia): 202, 220
Teos (Tachos), faraon (362—360 î.e.n.) : 33
Tera (Thera), insulă în Marea Egee (Santorin) : 192, 332
Terentiu (Publius Terentius Afer) (190—159 î.e.n.), autor dramatic latin : 284
Terentius Varro Marcus Lucullus (sec. 1 î.e.n.), guvernator al Macedoniei : 155
Teres, rege al tracilor odrişi (470/460—431 î.e.n.) : 148, 149, 153
Termopile (Thermophyle), defileu în Grecia Centrală: 99, 212, 229, 249, 270, 287, 354
Tesalia (Thessalia), regiune istorică în N Greciei : 194—198, 206, 207, 211—213, 224—229, 265—268, 272
Tesalonic (Thessalonic, Thessalonice), oraş în NE Greciei (= Thessaloniki) : 264, 311, 343
Teseu, rege legendar al Atticii : 200
Tespis (Thespis) (sec. 6 î.e.n.), poet tragic grec : 209
Teti, faraon, fondatorul dinastiei a 6-a (sec. 24 î.e.n.) : 17
Tettius Iulianus (sec. 1 î.e.n.), general roman : 158, 299
Teuşpa, rege cimerian (sec. 7 î.e.n.) : 182
Teuta, regină a Illyriei (230—228 î.e.n.) : 163, 285
Teutoburg, Pădurea ~ (Teutoburgiensis Saltus), loc neidentificat în Germania : 295, 336
Thailanda : 123, 124
Thales din Milet (625—545 î.e.n.), filozof şi matematician grec : 88, 96
Thamugadi, oraş în Numidia (= Timgad, Algeria) : 330
Thapsus, oraş în Africa de Nord (în apropiere de Sousse, Tunis) : 292, 329
Tharros, colonie feniciană în Sardinia : 321
Tharypas, rege al moloşilor din Epir (c. 430—395/390 î.e.n.) : 162, 273
Theophilus Patricius (sec. 4 e.n.), arhitect roman : 311
Thracicum, Mare ~, denumire a Mării Egee în antichitate : 145
Thugga, oraş în Africa de N (= Dougga, Tunis) : 328
Thurioi (Thurii), oraş în Lucania : 234
Tiberiu (Tiberius Iulius Caesar Augustus), împărat roman (14—37): 93, 164, 254, 295, 296, 335
Tibet : 120
Tibron (Thibron), comandant spartan (c. 400 î.e.n.) : 223
Tibru (Tiberis), fluviu în Italia Centrală : 178, 179, 244, 277, 278
Ticinus, rîu în N Italiei : 286, 326
Tiglatpalasar I, suveran asirian (1115—1076 î.e.n.): 51, 71, 86
Tiglatpalasar III, suveran asirian (746—727 î.e.n.): 47, 52, 53, 64, 68, 71, 78, 90
Tigran II (Tigranes II), rege al Armeniei (95—55 î.e.n.): 92, 104, 250, 256, 261, 262, 290, 291
Tigran III (Tigranes III), rege al Armeniei (20—8 î.e.n.) : 93
Tigranocerta, oraş în Armenia (= Farkin, Turcia) : 92
Tigru (Tigris), fluviu în Mesopotamia (= Dijla) : 238, 239, 247, 301, 310
Tilis (Tylis), regat celt în Peninsula Balcanică (în sec. 3 î.e.n.) : 149, 168

Timna, oraş în Peninsula Arabia : 63
Timoleon, conducător al Siracuzei (345—337 î.e.n.) : 235, 274, 324
Timoteu (Timotheos) (?—c. 354 î.e.n.), general atenian : 224
Tingis, oraş în Mauretania, colonie feniciană (= Tanger) : 330, 331
Tinis, oraş antic în Egiptul de Sus : 15
Tipasa, oraş în Africa de N, (în Mauretania Caesariensis) (=Tipasa, Maroc) : 322
Tir (Tyr), oraş în Fenicia : 61, 70—72, 75, 175, 238, 321
Tireniană, Marea ~ (Tyrrhenum mare) : 231, 277, 278
Tiridate I (Tiridates I), rege al Parţiei (247—210 î.e.n.): 102, 297
Tiridate I (Tiridates I), rege al Armeniei (54—60, 62—88) : 93, 105
Tiridate III (Tiridates III), rege al Armeniei (287—330) : 93
Tirint (Tiryns), oraş în Argolida : 195
Tisa, fluviu în Pannonia : 145, 154, 156, 187, 188, 339, 348
Tisaferne (Tissaphernes) (?—395 î.e.n.), satrap persan : 223
Titus Flavius Vespasianus, împărat roman (79—81) : 298
Tiy, regină egipteană, soţia lui Amenofis III : 24
Tlepolemos, curtean al lui Ptolemeu IV (c. 200 î.e.n.): 245
Tolbiac (Tolbiacum), localitate în Germania Inferior (= Zulpich ?) : 357, 360
Toledo, oraş în centrul Spaniei : 347
Tolmeta (Tolmeita), numele actual al portului cetăţii Barke din Cirenaica (în Libia) : 332
Tolosa, oraş în S Galliei (= Toulouse, Franţa) : 318, 341, 347
Tomis, oraş antic pe litoralul apusean al Mării Negre (= Constanţa) : 146, 152, 155, 157, 294
Toramana, rege heftalit (sec. 6 e.n.) : 123
Tournai, oraş în Belgia : 360
Toxandria, regiune între Maas şi Schelde, populată în sec. 4 .e.n. de franci : 340
Trachonitis, regiune istorică în NV Peninsulei Arabia : 65
Tracia, regiune istorică, regat, apoi provincie romană în Peninsula Balcanică : passim
Traian, (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman (98—117) : 65, 93, 106, 158, 159, 298—301, 303
Transiordania→Iordania
Transcaucazia : 184
Transilvania : 154, 155
Trasibul (Thrasybulos), tiran al Miletului (c. 600 î.e.n.): 206
Trasibul (Thrasybulos) (?— c. 388 î.e.n.), om politic atenian : 148, 220, 221, 233
Trasimene, Lacul ~ (Trasimenus Lacus), lac în Etruria : 286, 326
Traymar, colonie feniciană pe litoralul mediteranean al Spaniei : 321
Trebia, rîu în N Italiei : 286, 326
Trebonian (Caius Vibius Trebonianus Gallus), împărat roman (251—253) : 306
Tribigild, conducător ostrogot al răscoalei antiromane din Asia Mică (399—400) : 315
Triparadeisos, oraş în N Siriei (neidentificat) : 241, 246

Tripolitania, partea de V a Libiei : 329, 332, 333
Troia, oraş legendar în SV Asiei Mici : 196, 197, 202, 278
Tropaeum Traiani, oraş în Moesia Inferior (= Adamclisi) : 300
Tryphon (Diodotos) (?—138 î.e.n.), general seleucid, uzurpator al tronului : 250
Tsaraka (sec. 2 e.n. ?), medic indian : 121
Tucidide (Thukydides) (c. 460—c.396 î.e.n.), istoric şi om politic atenian : 148, 152, 217, 219, 228
Tudhalias IV, suveran al Regatului Hitit (1265—1235 î.e.n.) : 85
Tukulti-Ninurta I, rege asirian (1244—1207 î.e.n.) : 46, 50, 51, 58
Tullianum, temniţă în Roma : 329
Tullus Hostilius, al treilea rege legendar al Romei : 278
Tunis, capitala Tunisiei : 71, 321
Tunisia : 327, 349
Turcia : 34
Turkestan, regiune istorică în Asia Centrală : 127
Tuşpa, capitala Regatului Urartu : 89, 90
Tuşratta, rege din Mitanni (1390—1360 î.e.n.) : 50, 56
Tutankhamon, faraon (1361—1352 î.e.n.) : 25, 84, 134
Tutmes I, faraon (1526—1512 î.e.n.) : 23
Tutmes II, faraon (1512—1504 î.e.n.) : 23
Tutmes III, faraon (1504—1450 î.e.n.) : 23, 24, 50, 56, 67, 84
Tutmes IV, faraon (1425—1417 î.e.n.) : 24, 56
Tyras, colonie grecească pe litoralul Mării Negre (= Bielgorod, Dniestrovski, U.R.S.S.) : 343

U

Uauş, Muntele ~, masiv muntos în Urartu : 90
Ucraina : 185
Ugarit, oraş antic în Siria (= Ras Shamra) : 24, 67, **68,** 70
Ujjayini, oraş în India : 118, 122
Ulamburias, rege kasit al Babilonului (c. 1530 î.e.n.) : 46
Uldis, căpetenie hună (400—409) : 353
Ulpian (Domitius Ulpianus) (c. 170—223 e.n.), jurist roman : 303
Umayado→Şotoku Taişi
Umbria, regiune istorică în E Italiei : 167, 181
Umma, oraş în Sumer (= Dshocha, Iraq) : 37—39
Ungaria : 190
Untaş-Gal, rege al Elamului (1266—1245 î.e.n.) : 58
Ur, oraş în Sumer (= Tell Muqaijar, Iraq) : 34, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 57, 58, 67, 82
Ural, Munţii ~, munţi în U.R.S.S. : 350
Urartu, regat antic în Podişul Armeniei : 48, 53, 68, 86, 88—90, 95, 96, 182, 184
Urbilum, oraş antic în Asiria: 48, 49
Urhi-Teşup, rege hitit (1296—1289 î.e.n.) : 85
Urmia, lac în V Iranului: 89, 95
Ur-Namu, suveran sumerian din cea de-a treia dinastie din Ur (2112—2095 î.e.n.) : 41
Ur-Nanşe, rege al oraşului sumerian Lagaş (sec. 25 î.e.n.) : 38
Ur-ningirsu, conducător al oraşului sumerian Lagaş (sec. 22 î.e.n.) : 41
Uruk, oraş în Sumer (= Warka, Iraq) : 37, 38, 40, 42, 49, 60
Urukagina (sau **Uru Inimgina),** conducător al oraşului su-

merian Lagaş (2370—2360 î.e.n.) : 38
Urzababa, (sec. 24 î.e.n.), conducător al oraşului sumerian Kiş : 39
Uthong, aşezare antică în Thailanda : 124
Utica, oraş antic în Africa de N (= Oued Medjerda, Tunis) : 70
Utu-Chegal, rege sumerian din Uruk (c. 2070 î.e.n.): 41

V

Valens Flavius, împărat roman (364—378) : 313, 314, 340, 346
Valentinian I (Flavius Valentinianus), împărat roman (364—375) : 313, 339
Valentinian II (Flavius Valentinianus), împărat roman (375—392) : 314
Valentinian III (Flavius Placidus Valentinianus), împărat roman (425—445): 318, 319, 349
Valerian (Publius Licinius Valerianus), împărat roman (253—259) : 108, 306
Valia (Vallia, Wallia), rege al vizigoţilor (415—418) : 347 349
Van, lac în podişul Armeniei ; 50, 55, 89
Vandalilor şi Alanilor, Regatul ~ : 349, 351
Vannius, principe al quazilor (19—51) : 336
Vardar, fluviu în Peninsula Balcanică (Iugoslavia şi Grecia) : 145
Vardar Mamiconian (?—451 e.n.), general armean : 94
Varus Publius Quinctilius (?—9 e.n.), general roman : 295, 336
Vatidiyayana, poet indian (sec. 1—2) : 121
Vatsa, stat antic în India : 116
Veii, oraş etrusc la N de Roma: 181
Ventidius Bassus Publius (c. 100—32 î.e.n.), general roman : 104
Vercellae, oraş în Gallia Transpadana (= Vercelli, Italia) : 172, 289
Vercingetorix, conducător al răscoalei antiromane a galilor (52 î.e.n.) : 168, 291
Vergiliu, Virgiliu (Publius Vergilius Maro) (70—19 î.e.n.) : 152, 294
Verona, oraş în N Italiei : 305, 318, 344, 346
Vespasian (Titus Flavius Vespasianus), împărat roman (69—79) : 259, 294, 298, 350
Vezuviu (Vesuvius), vulcan în Campania : 298
Vetilius, om politic roman, praetor în 147 î.e.n. : 177
Vidimer, conducător ostrogot : 344
Vietnam : 123—125, 134, 137
Vindex Caius Iulius, guvernator al Galliei Lugdunensis (68 e.n.) : 297
Vindhya, munţi în N Podişului Deccan, India : 115
Vindobona, oraş în Pannonia Superior (= Viena, Austria) : 302
Vindonissa, castrul unei legiuni romane pe locul unei aşezări celtice (= Windisch, Elveţia) : 357
Viriathus, conducătorul răscoalei antiromane a lusitanilor din Spania (147—139 î.e.n.) : 176, 177, 287, 328
Vistula, fluviu în Polonia : 171, 188, 189, 334, 335, 337, 339, 342, 345, 348, 358
Vişnu Gupta, ultimul suveran al dinastiei Gupta (c. 550 e.n.) : 123
Vitellius Aulius, împărat roman (69 e.n.) : 297
Vitruviu (Marcus Vitruvius Pollio) (sec. 1 î.e.n.), arhitect şi inginer roman : 294

Vizigot, Regatul ~ : 318, 347, 352, 359
Vo-Canh, loc în Vietnamul Central : 125
Volga, fluviu în U.R.S.S. : 184, 190, 318, 340, 343, 353
Vologese I (Vologaeses I), rege al Parţiei (51—78) : 93, 105, 350
Vologese III (Vologaeses III), rege al Parţiei (148—192) : 93, 106
Vologese IV (Vologaeses IV), rege al Parţiei (192—207) : 106
Volsinii, oraş etrusc (= Mozetta, Italia) : 179, 181
Volubilis, oraş în provincia Mauretania Tingitana (= Moulay Idriss, Maroc): 330
Vouilé, comună în departamentul Vienne, Franţa : 347, 359, 361
Vrjji, stat antic în India : 116, 117
Vulso Manlius Cnaeus, om politic roman, consul în 189 î.e.n. : 168, 252, 257
Vyadhapura (Banam), capitala Regatului Fu-Nan : 125

W

Wace, A.B.C., arheolog britanic : 194
Wang Mang, împărat chinez (9—23) : 137
Wani (c. 400 e.n.), călugăr coreean (sau chinez)) : 143
Wash, golf pe coasta de E a Marii Britanii : 362
Wasaşatta, suveran al Regatului Mitanni (c. 1300 î.e.n.): 56
Wassuganni, capitala Regatului Mitanni (oraş nelocalizat pînă astăzi): 56, 84
Wei, fluviu în NV Chinei : 128, 131
Wei, stat antic în China (sec. 5—3 î.e.n.) : 132, 133
Wei, dinastie şi stat în China de N. (220—265) : 139, 142
Wen, principe al statului Jin (636—628 î.e.n.) : 131
Wendi, împărat chinez (179—157 î.e.n.): 136
Weser, fluviu în Europa Central-Estică : 335, 351, 361
Wi, dinastie în Coreea de N (sec. 2 î.e.n.) : 140
Wilusa, principat în Asia Mică (milen. 2 î.e.n.) : 84
Wi Man (Wei Man), rebel chinez, fondatorul unei dinastii în NV Coreei (sec. 2 î.e.n.): 140
Winka, oraş în Birmania : 124
Woolley, Sir Charles Leonard (1880—1960), arheolog britanic : 37
Worms, oraş în R. F. Germania : 318, 341, 358
Wu, dinastie şi stat în China de S (220—280) : 139
Wudi, împărat chinez (140—87 î.e.n.) : 103, 136, 137, 138, 352
Wu Guang, conducător al răscoalei ţărăneşti din China (c. 209 î.e.n.): 134
Wulfila (Ulfilas) (c. 310—383), episcop arian got : 339, 346
Wuwang, suveran chinez (1066—1064 î.e.n.), fondatorul dinastiei Zhou : 128

X

Xantip (Xanthippos) (c. 520 — c. 470 î.e.n.), om politic şi general atenian : 212, 213
Xantip (Xanthippos), lacedemonian, comandant al armatei cartagineze în 255 î.e.n. : 285
Xenofon (Xenophon) din Atena (c. 430—c. 350 î.e.n.), scriitor şi istoric grec : 91, 100, 148, 222
Xerxe I (Xerxes I) (c. 520—465 î.e.n.), rege al Persiei ahemenide (486—465 î.e.n.) :

32, 61, 99, 212, 213, 230, 233, 323
Xia (dinastie chineză legendară) (2140—1771 î.e.n.): 126
Xiandi, ultimul împărat chinez al dinastiei Han Tîrzii (189—220) : 139
Xiangyu, general chinez (c. 206 î.e.n.) : 135
Xin, dinastie chineză (9—23 e.n.), fondată de Wang Mang : 137
Xois, oraş antic în Egipt: 21
Xuanwang, împărat chinez (827—782 î.e.n.) : 189
Xuchang, capitala statului chinez Wei (sec. 3 e.n.) : 139
Xun Zi (313—238 î.e.n.), filozof chinez : 130

Y

Yamato, regiune istorică în S Japoniei, nucleul statului japonez antic : 141—144
Yamuna (Jumma), fluviu în India de N, afluent pe stînga al Gangelui : 115
Yan, stat antic în China (sec. 5—3 î.e.n.) : 132
Yan, general chinez, fondatorul dinastiei Jin de Vest (c. 265 e.n.) : 139
Yan, regiune în China : 140
Yangzi (Fluviul Albastru)→ Changjiang
Yazdegerd I, suveran sasanid (399—420) : 109
Yazdegerd II, suveran sasanid (438—459) : 109
Yazdegerd III, ultimul suveran sasanid (632—651) : 111
Yazili-Kaia, sanctuar hitit în apropiere de capitala Hattuşaş : 85
Yemen, Republica Arabă ~ : 62, 65
Yemen, Republica Democrată Populară ~ : 62
Yen, stat antic în China (sec. 3 î.e.n.) : 133
Yin, ultima capitală a statului chinez Shang (= Anyang) : 126, 127
Yizhou, capitala statului Shu sec. 3 e.n.) (= Chengdu): 139
Youwang, suveran chinez al dinastiei Zhou de Vest (781—771 î.e.n.): 129
Yuandi, împărat chinez (48—33 î.e.n.): 137
Yunnan, provincie în R. P. Chineză : 134

Z

Zabu Mare, afluent pe stînga al fluviului Tigru : 48
Zabu Mic, afluent pe stînga al fluviului Tigru : 48
Zadriades, principe al Armeniei Minor (c. 190 î.e.n.) : 92
Zafar, oraş în Peninsula Arabia : 64
Zagros, Munţii ~, lanţ muntos în SV Iranului : 34, 35, 40, 47—49
Zaleukos (sec. 7 î.e.n.), legiuitor grec : 206
Zalmodegikos, dinast getodac (c. 200 î.e.n.): 154
Zalpa, oraş în Regatul Hitit : 82
Zama Regia, localitate în Africa de N, în Numidia : 287, 326, 328
Zankle (Messana), oraş în E Siciliei (= Messina) : 231
Zarathustra (sau **Zoroastru**), reformator religios iranian : 98
Zela, localitate în N Asiei Mici, în Regatul Pont (= Zile, Turcia) : 262, 292
Zenobia, regină a Palmyrei, soţia lui Odenat (267—273) : 65, 306
Zenon I (Zeno), împărat roman (474—475 şi 476—491) : 316
Zenon din Cition (c. 333—c. 262 î.e.n.), filozof grec : 265

Zeuxis din Heraclea (sec. 5—4 î.e.n.), pictor grec : 228
Zhang Jiao, conducător al răscoalei țărănești a „Turbanelor galbene" din China (c. 184 e.n.) : 138
Zhang Qian, călător și ambasador chinez (sec. 2 î.e.n.) : 137
Zhao, stat antic în China (sec. 5—3 î.e.n.) : 132, 133
Zhaolie di, numele ca împărat al generalului Liu Bei: 139
Zhou, dinastie chineză (1066—249 î.e.n.): 128, 129, 131
Zhou de Est, dinastie chineză (770—249 î.e.n.): 129, 133
Zhou de Vest, dinastie chineză (1066—771 î.e.n.) : 128
Zhougong (sec. 11 î.e.n.), nobil chinez : 128
Zhou Xin (sec. 11 î.e.n.), ultimul reprezentant al dinastiei chineze Shang : 128
Zimrilin (sec. 17 î.e.n.), ultimul rege al orașului-stat Mari din NV Mesopotamiei : 45
Zipoites, rege al Bitiniei (297—279 î.e.n.) : 168, 253, 257
Zopyrion (?—326/325 î.e.n.), general macedonean : 149, 153, 154
Zuang Zi (370—300 î.e.n), filozof chinez : 130
Zyraxes, rege geto-dac din Dobrogea (sec. 1 î.e.n.): 157

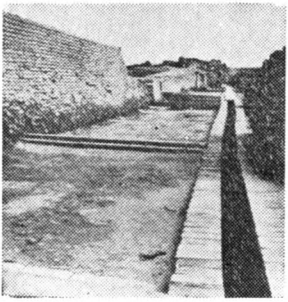

Creta. Palatul din Cnossos (sec. 17—16 î.e.n.)
Civilizația Indus. Stradă din Mohenjo-daro (milen. 3 î.e.n.)

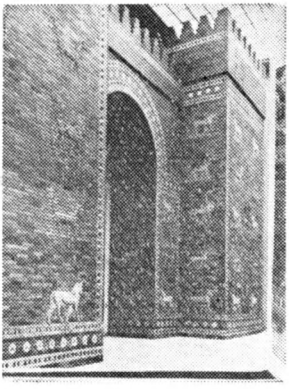

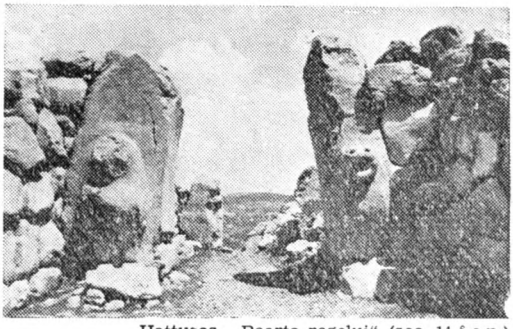

Hattușaș. „Poarta regelui" (sec. 14 î.e.n.)

Babilon. Poarta zeiței Ișstar (sec. 6 î.e.n.)

Urartu. Citadelă pe lacul Van

Persepolis (sec. 5 î.e.n.)

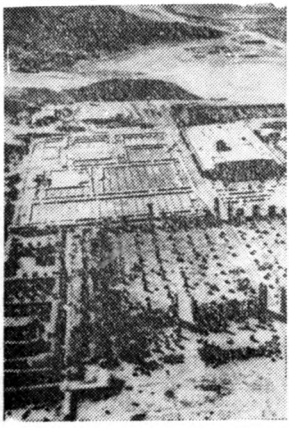

Dacia. Cetatea de la Blidaru (sec. 1 î.e.n. — 1 e.n.)

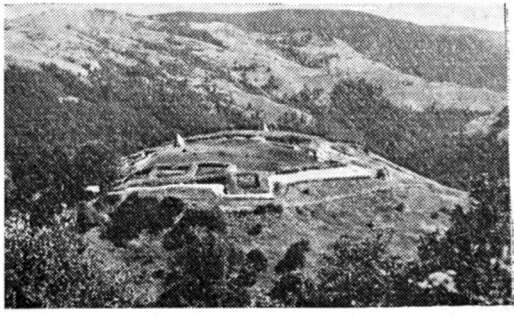

Atena. Acropole

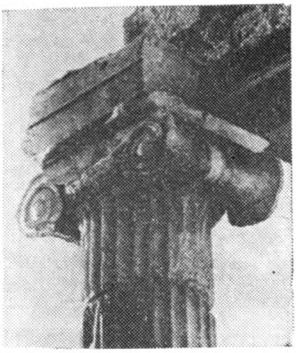

Atena. Capitel din Propilee

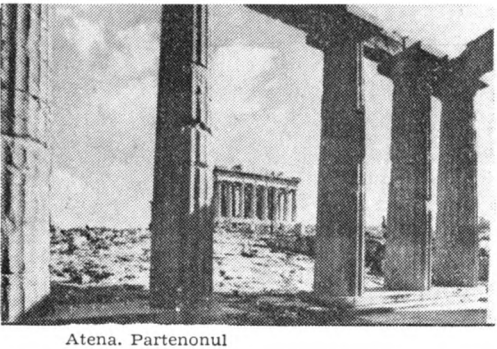

Atena. Partenonul

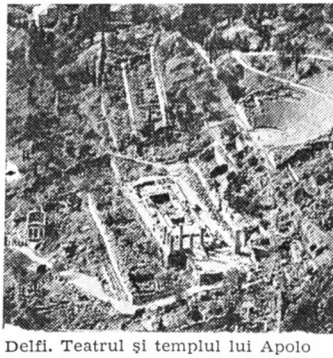

Delfi. Teatrul și templul lui Apolo

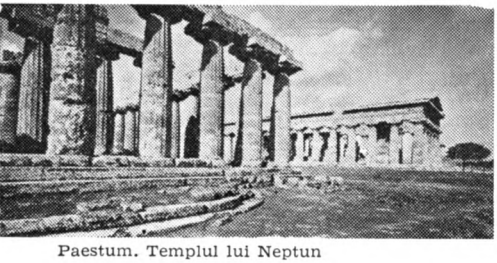

Paestum. Templul lui Neptun

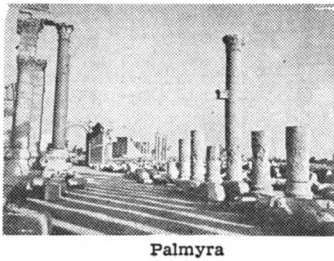

Palmyra

Atena. Teatrul lui Dionysos

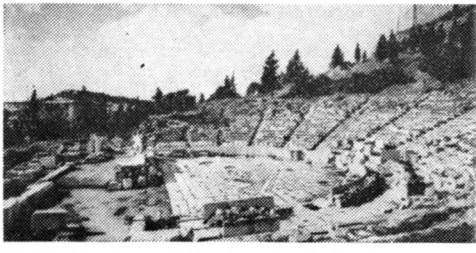

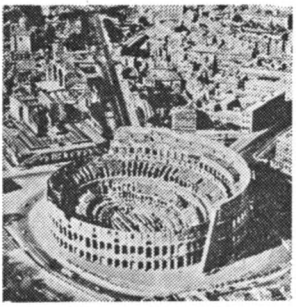

Roma. Coloseumul

Stradă din Pompei

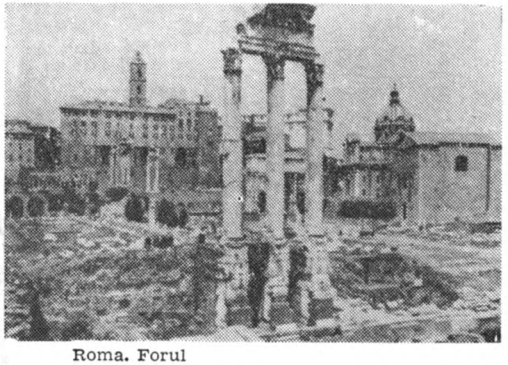

Roma. Forul

Thamugadi. Vedere aeriană

Vedere din Ostia

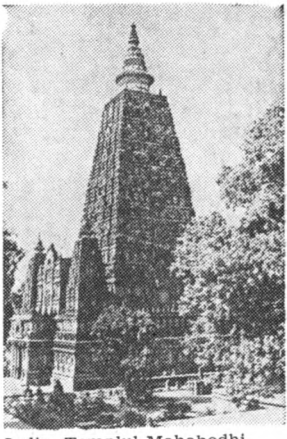

India. Templul Mahabodhi din Bodhgaya

Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul

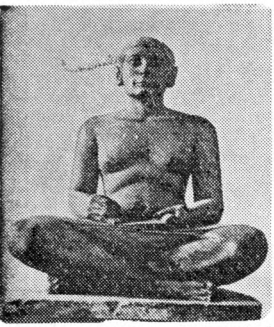

Egipt. Scrib şezînd (Dinastia a 5-a)

Egipt. Tînără din timpul dinastiei a 18-a

Femeie feniciană (sec. 9—8 î.e.n.)

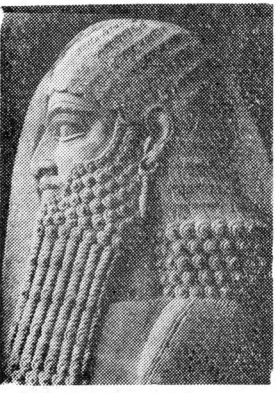

Bărbat asirian

Femeie asiriană (sec. 9—8 î.e.n.)

Grecia. „Auriga din Delfi" (sec. 5 î.e.n.)

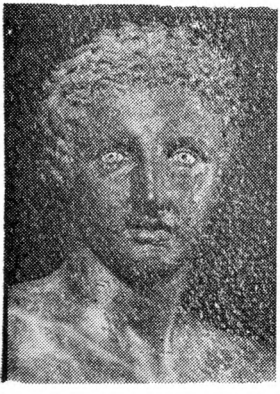

Grecia. Efebul din Anticythera (sec. 4 î.e.n.)

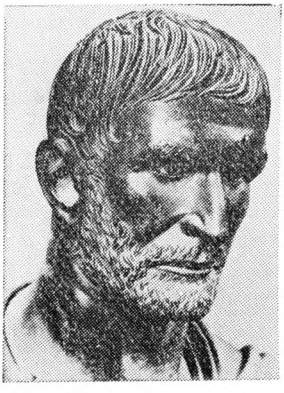

Roma. Brutus

Egipt. Preot (sec. 4 î.e.n.)

Cirenaica. Cap de berber

Egiptul Lagid. Femeie

Tînără romană

Egiptul roman.
Tînăr din Antinoë

Nobil dac

Cap de part (sec. 3—2 î.e.n.)

„Barbar" germanic

Egipt. Piramidele şi Sfinxul

Creta. Palatul din Cnossos

Micene. Poarta leilor

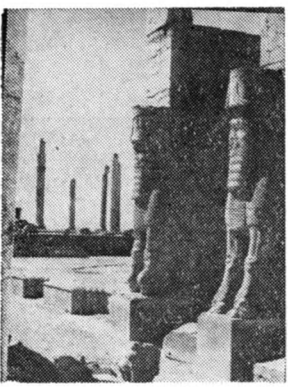

Persepolis. Palatul lui Xerxe I

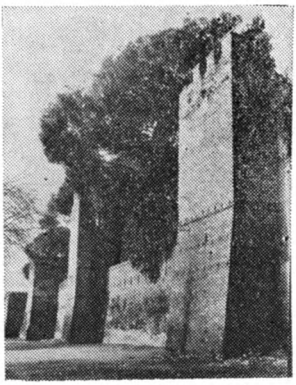

Roma. Zidurile lui Aurelian

Roma. Palatul lui Tiberiu

Roma. Columna lui Traian

Pompei. Teatrul

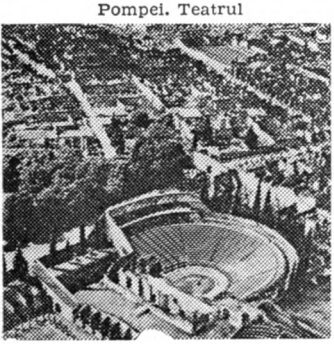

Thysdrus (El Djem). Amfiteatrul

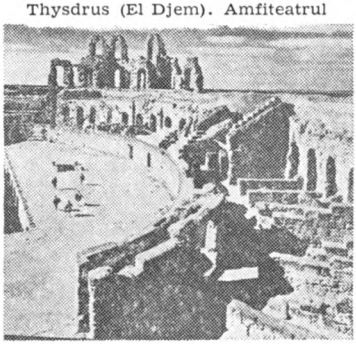

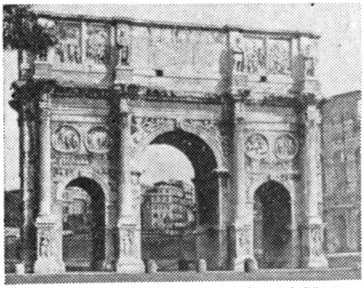

Roma. Arcul lui Constantin cel Mare

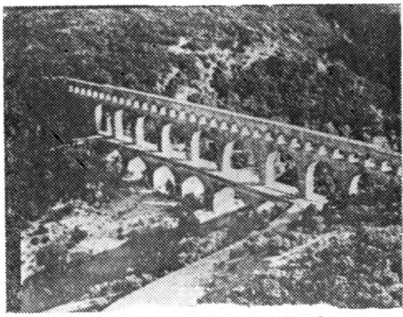

Gallia. „Pont du Gard"

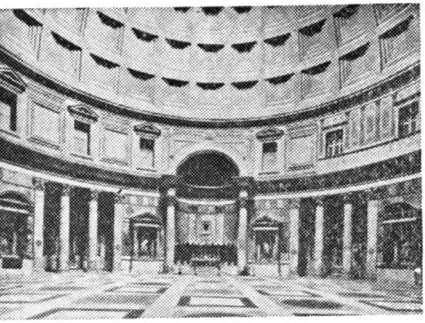

Roma. Pantheonul lui Agrippa

Roma. „Pons Milvius"

Palmyra

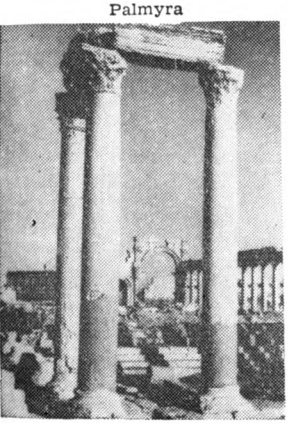

Aksum

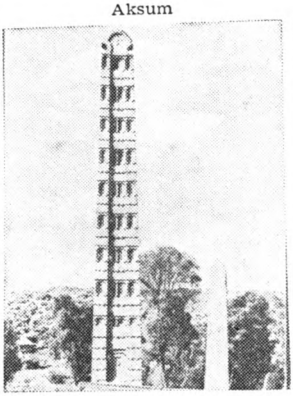

Tropaeum Traiani

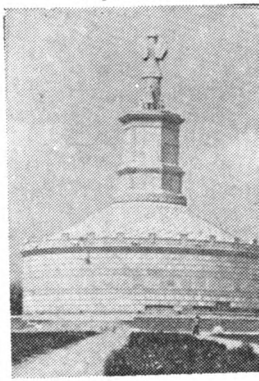

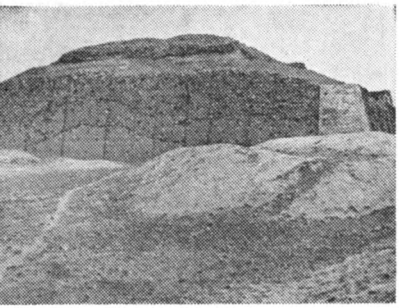

Sumer. Zigurat din Ur (sec. 22—21 î.e.n.)

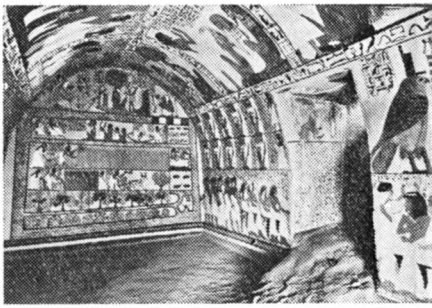

Egipt. Templu din Kom Ombo

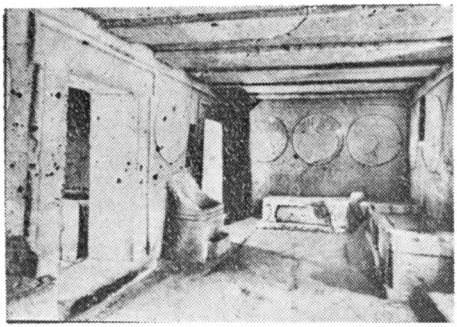

Etruria. Mormînt etrusc din Cerveteri

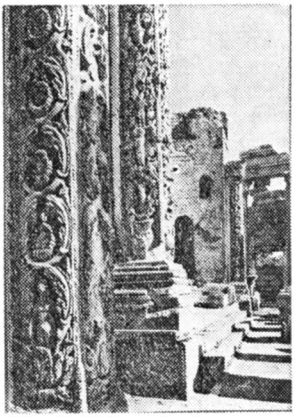

Leptis Magna.
Basilica lui Septimius Severus

Petra.
Morminte în stîncă

Sarmizegetusa Regia. Sanctuarul mic

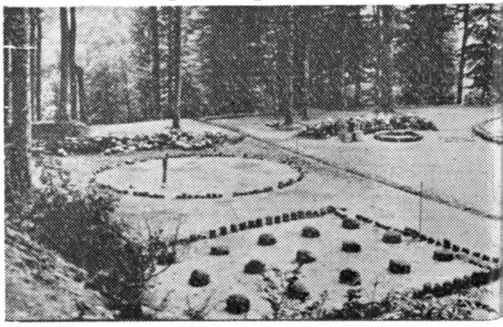

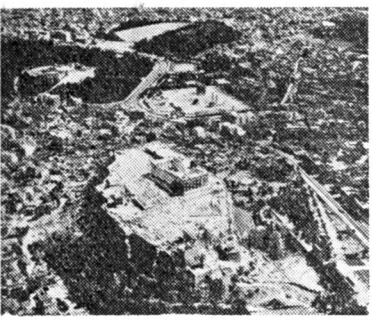

Atena

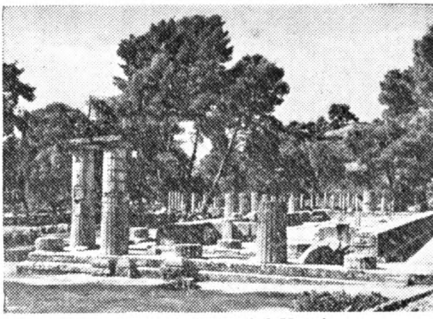

Olimpia. Templul Herei

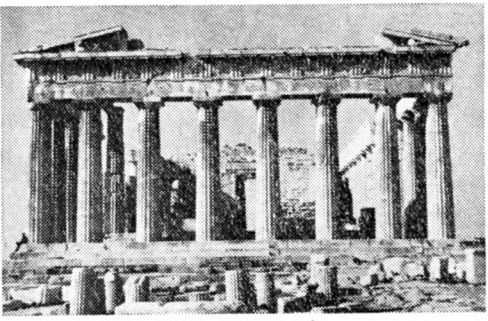

Atena. Partenonul

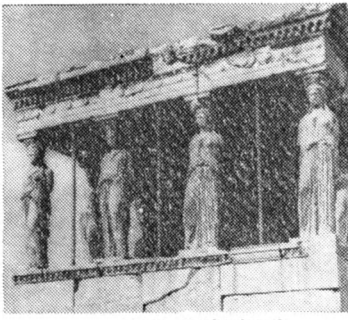

Atena. Erehteionul

Efes. Templul lui Hadrian

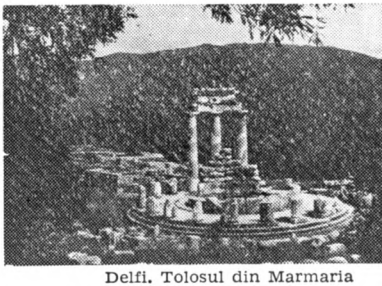

Delfi. Tolosul din Marmaria

Gallia. Mausoleul Iulilor și Arcul triumfal din Saint-Rémy-de-Provence

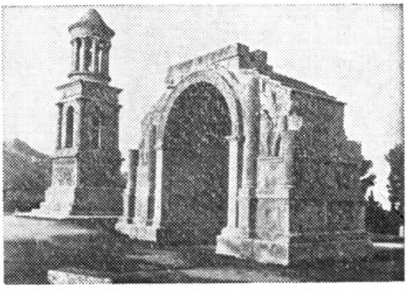

Sardinia. Seful tribal din Santa Vittoria di Serri (sec. 8—6 î.e.n.)

Statuetă ahemenidă

„Auriga din Delfi"

„Mars din Todi"

Divinitate celtică din Gallia

China. Tînăr mongol (sec. 4—3 î.e.n.)

Suveran sasanid

Micene.
„Masca lui Agamemnon"

Gordium.
Piesă de bronz urartiană

Dodona.
Călăreț de bronz.

Poseidon

Monedă romană
cu Caius Octavius

Dacia romană.
Capul împăratului Decius

Scandinavia (Gerete).
Piesă de aur germanică
(sec. 5)

Sumer. Cap de taur din Ur
(2600—2400 î.e.n.)

China. Vas de bronz
din timpul dinastiei Shang

Tracia. Rhyton
de la Panaghiurişte

Dacia. Coif de aur
de la Poiana Coţofeneşti

Herculaneum. Statueta
„Alexandru cel Mare călare"

Dacia. Vas de argint
de la Sîncrăeni

Persia sasanidă.
Farfurie de argint

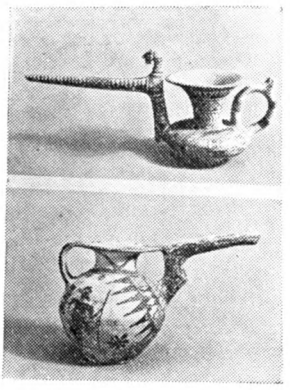

Kylix descoperit la Vulcii — Etruria (sec. 7 î.e.n.)

Iran. Ulcioare de la Tepe Sialk (sec. 11 î.e.n.)

Rhodos. Farfurie cu lupta dintre Menelaos şi Hector (sec. 7 î.e.n.)

Orbirea lui Polifem (c. 530 î.e.n.)

Cylix atenian (c. 500 î.e.n.)

Crater descoperit la Canosa în Apulia (sec. 4 î.e.n.)

Urnă funerară iberică (sec. 2 î.e.n.)

Vas din Gallia romană (sec. 2 e.n.)

BASORELIEFUL

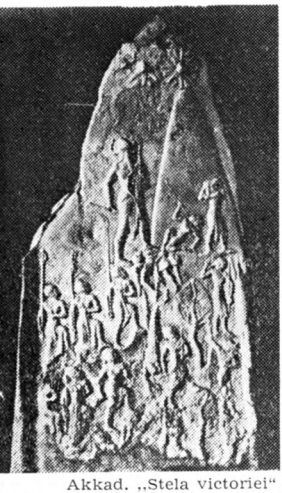

Akkad. „Stela victoriei"
(a lui Naram-Sin)

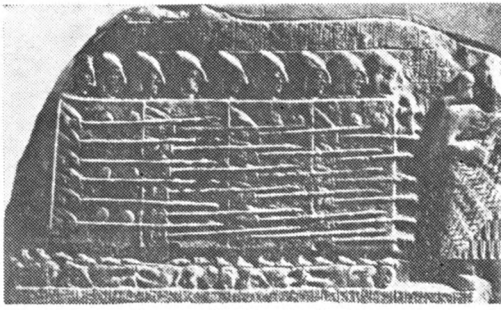

Sumer. „Stela vulturilor"

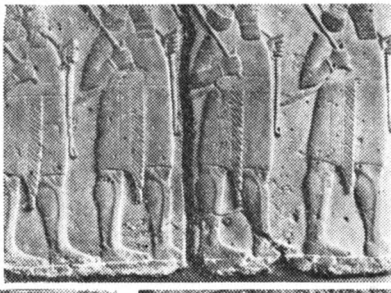

Asiria. Luptători mărşăluind

Egipt. Karnak. Triumful lui Tutmes III asupra duşmanilor asiatici

Roma. Columna lui Traian

Adamclisi. Tropaeum Traiani.
Roman în luptă cu doi duşmani

Roma. Luptă între romani şi barbari.
Scenă de pe un sarcofag

Asiria.
Stelă a lui Aşurbanipal

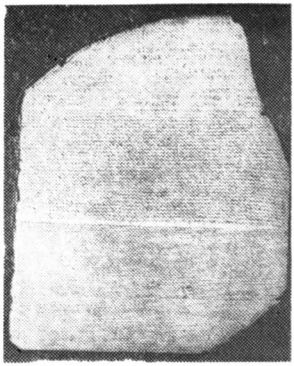

Egiptul lagid. Piatra de la Rosette (epoca lui Ptolemeu V)

Atena. Relief funerar (410 î.e.n.)

Sarcofag roman (sec. 3—4)

Dansatoare cu papagal. Artă kuşană (sec. 2 e.n.)

Dacia romană. Stelă funerară din Apulum

India, Şiva şi Parvanţi. Epoca Gupta (sec. 5—6)

India. Stupă din Sanchi (sec. 1 î.e.n.)

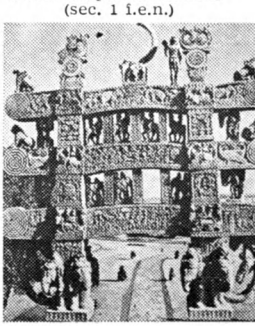

BASORELIEFUL

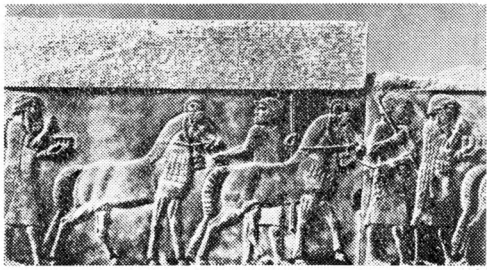

Asiria. Dur Şarrukin. Aducătorii de tribut

Babilonia. Stela lui Hammurabi

Asiria. Taur înaripat din palatul lui Sargon II din Dur Şarrukin

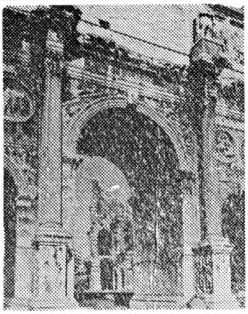

Roma. Arcul lui Constantin cel Mare

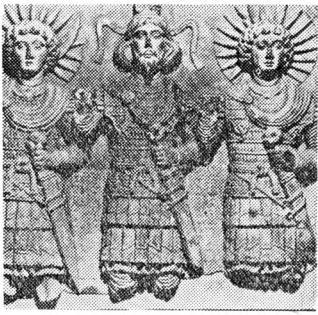

Palmyra. Divinităţi parte (sec. 1 î.e.n.)

Persia. Naqsh i Rustam. Şapur I şi Valerian

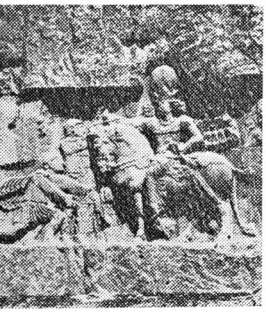

Scenă de şcoală din Gallia romană

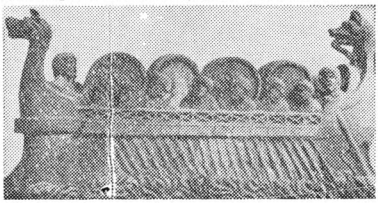

Transport roman de vin pe Rin

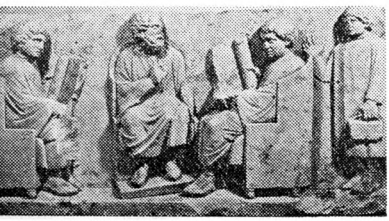

Adamclisi. Tropaeum Traiani. Soldaţi romani

Egipt. Scenă de serbare dintr-un mormînt al dinastiei a 18-a (c. 1420 î.e.n.)

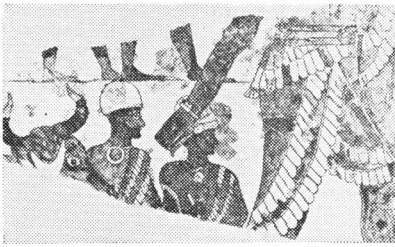

Mari. Frescă din palatul lui Zimrilin (sec. 18 î.e.n.)

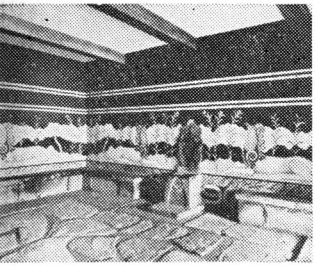

Creta. „Sala tronului" a Palatului din Cnossos (sec. 17—16 î.e.n.)

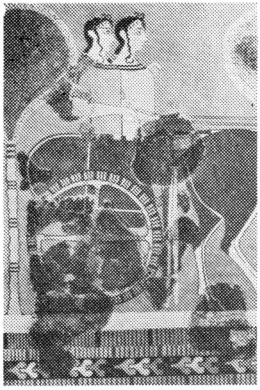

Frescă din Palatul din Tirint (sec. 13 î.e.n)

Cnossos. „Pariziana"

Egipt. Fată cu lotuși în păr. Dinastia a 18-a

Tarquinia. Călăreț etrusc

Grecia. Scenă de pe un pinax corintian (sec. 6 î.e.n.)

Asiria. Doi demnitari (sec. 8 î.e.n.)

Amforă ateniană. Ahile și Ajax (sec. 6 î.e.n.)

Etruria. Teracotă pictată din Caere (sec. 6 î.e.n.)

Roma. Tînăr de pe un sarcofag paleocreștin

Frescă din Dura Europos (sec. 3 e.n.)

Familie romană (sec. 4 e.n.)

Ascet din grota de la Kizil (c. 500 e.n.)

Pompei. Mozaicul lui Alexandru cel Mare

Delos. Dionysos călărind o panteră

adrumetum (Sousse, Tunis). Cortegiu dionisiac

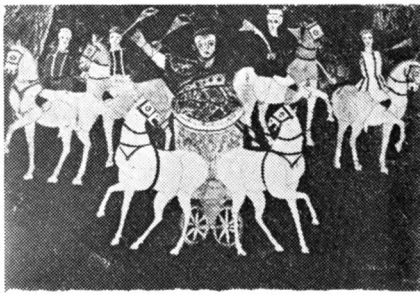

Roma. Iunius Bassus în cvadriga consulară

Constantinopol. Mozaic din palatul imperial

Ostia. Termele lui Neptun

Augusta Treverorum (Trier).
Lupte de gladiatori

SCULPTURA

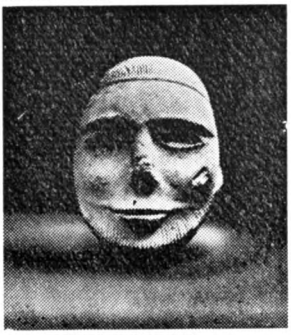

Civilizația Indus.
Cap de bărbat de la
Mohenjo-daro (milen. 3 î.e.n.)

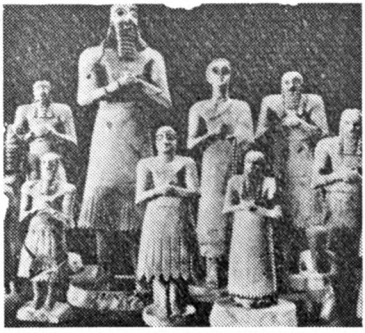

Sumer. Statuete de alabastru
(milen. 3 î.e.n.)

Egipt. Sfinxul de la Giza
(sec. 26 î.e.n.)

Siria. Rege din Alalakh
(sec. 15 î.e.n.)

Egipt.
Faraonul Akhenaton
(sec. 14 î.e.n.)

Siria. Dinast din Zincirli
(sec. 9—8 î.e.n.)

Attica. Kuros
(c. 520 î.e.n.)

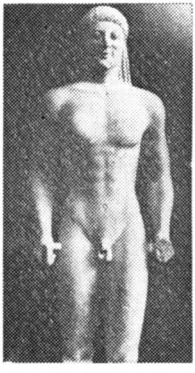

Attica. Kore
(c. 520 î.e.n.)

Etruria. „Apolo din Veii"

Templul din Egina.
Războinic grec
(sec. 5 î.e.n.)

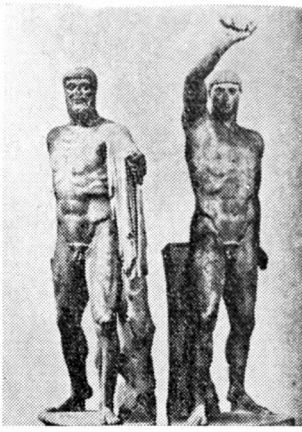

Tiranoctonii, grup realizat de Critios și Nesiotes (c. 476 î.e.n.)

Sfinx din Naxos

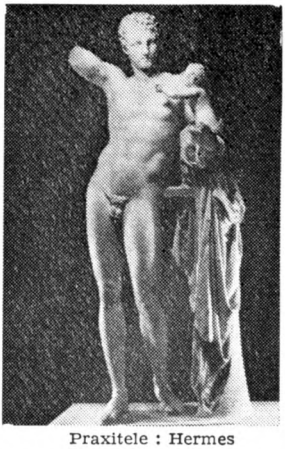

Praxitele : Hermes

Apolo din Belvedere

Lisip :
„Hermes legîndu-și sandaua"

Afrodita din Melos
(„Venus din Milo")

Fidias. Capul Atenei Lemnia

Hispania. Doamna din Elche
(sec. 5—4 i.e.n.)

Victoria din Samothrake

Roma. Brutus

Gandhara. Buddha

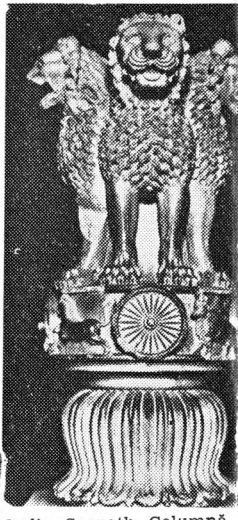

India. Sarnath. Columnă din epoca Maurya

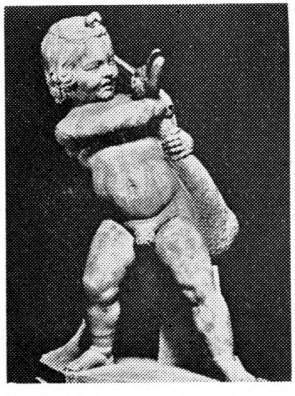

Boethos : „Copil cu gîsca
(sec. 2 i.e.n.)

Hatra. Dinast part
(sec. 2 **e.n.**)

SCULPTURA

Roma. Augustus
ca **pontifex maximus**

Livia, soția lui Augustus

Afghanistan.
Artă kușană din sec. 1 e.n.

Statuia ecvestră
a lui Marc Aureliu

Veneția.
Grupul tetrarhilor
(c. 300 e.n.)

Khuzistan. Nobil part
(sec. 3—2 i.e.n.)

China. Figurină din epoca Wei
(sec. 4 e.n.)

Constanța.
Șarpele fantastic
(sec. 3 e.n.)

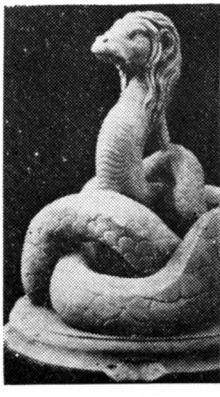

MONEDA

Tetradrahmă reprezentîndu-l pe Ptolemeu I, regele Egiptului

Monedă siracuzană din vremea lui Hieron II

Caesar încoronat de lauri

Monede geto-dace

Aureus cu efigia lui Aurelian

Solidus emis de Constantin cel Mare

Monedă sasanidă a lui Şapur I

Monede ale Regatului Bactria (sec. 3 î.e.n.)

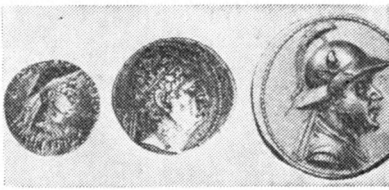

Sumer. Statuetă de lut (milen. 2 î.e.n.)

Beoția. Apolo (sec. 7 î.e.n.)

Persia. Țap înaripat ; argint aurit (sec. 4 î.e.n.)

Samos. Grifon de bronz (sec. 7 î.e.n.)

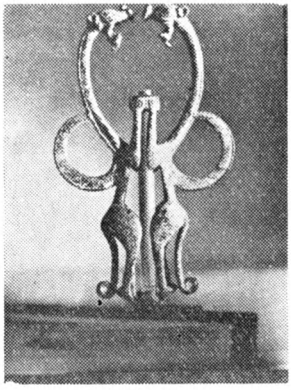

Luristan. Feline înaripate (sec. 8—7 î.e.n.)

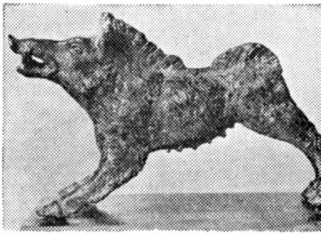

Gallia. Porc mistreț (sec. 1 î.e.n.)

Animal fantastic. Artă sasanidă (sec. 6)

Italia. Fibulă germanică (sec. 5)

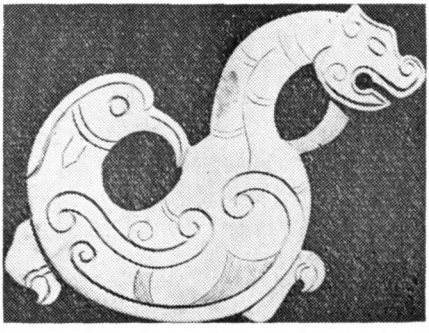

China. Dragon de jad din epoca Han

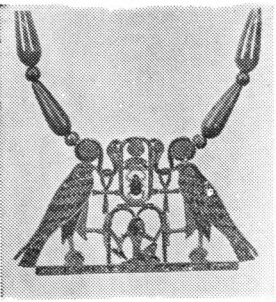

Egipt.
Bijuterie din dinastia a 12-a
(sec. 20—19 î.e.n.)

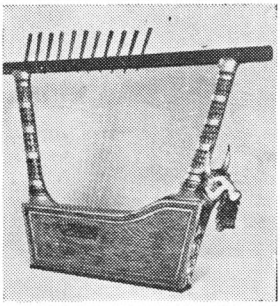

Sumer. Harpă din Ur
(milen. 3 î.e.n.)

Artă central-asiatică
(sec. 9 î.e.n.).
Cupă din Marlyk

Persia. Rhyton de aur
din Hamadan (sec. 5 î.e.n.)

Tracia.
Amforă de la Panaghiurişte
(sec. 4 î.e.n.)

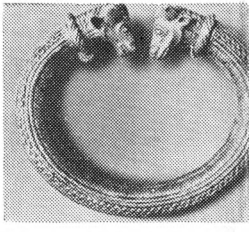

Torques celtic de argint
(sec. 2 î.e.n.)

Crater de argint
din tezaurul
de la Hildesheim
(sec. 2—1 î.e.n.)

Vas de argint elenistic (sec. 3—2 î.e.n.)

Farfurie sasanidă.
Şapur II la vînătoare

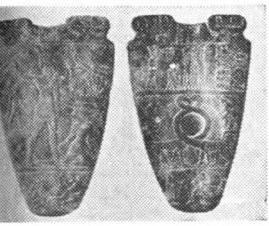

Egipt. Paletă votivă cu faraonul Narmer

Sumer. Stela lui Urnanșe

Egipt. Scenă din viața lui Tutankhamon

China. Scene de viață cotidiană (sec. 3—2 î.e.n.)

Mitanni. Sigiliu (sec. 15—14 î.e.n.)

Fenicia. Leu atacînd un negru

Artă kușană (sec. **2 e n.**)
Dansatoare din Jamalgarhi.

Camee romană
din epoca lui Augustus

Platou de argint sasanid (sec. 6—7)

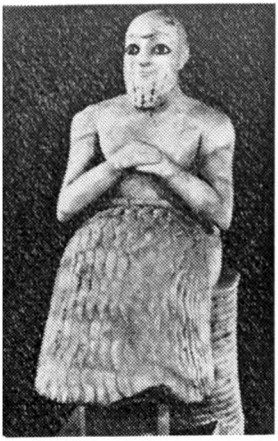

Mari. Statuia regelui Ebihi-il (milen. 3 î.e.n.)

Crater grecesc (sec. 5 î.e.n.)

Dacia. Rhytonul de la Poroina (sec. 4 î.e.n.)

Coif corintic de bronz (sec. 6—5 î.e.n.)

Etruria. Statuetă funerară (c. 540 î.e.n.)

Cupă de aur micenianâ (c. 1500 î.e.n.)

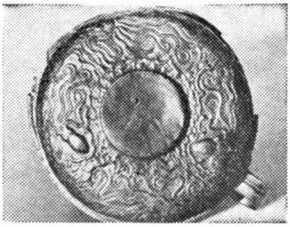

Farfurie de argint sasanidă (sec. 6)

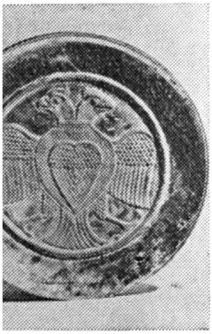

Dacia. Diplomă militară de bronz descoperită la Porolissum (106 e.n.)

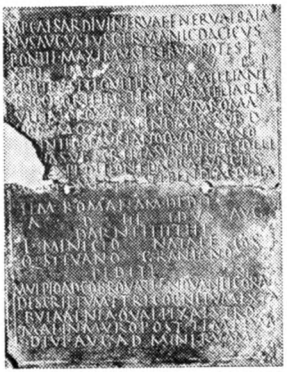

Statuetă romană de marmură (sec. 2)

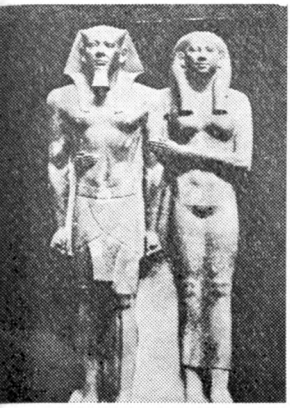

Faraonul Mykerinos cu soția

Sargon cel Mare, regele Akkadului

Gudea din Lagaș

Hammurabi din Babilon

Regina Nefertiti

Faraonul Akhenaton (Amenofis IV)

Ramses II

Aşurnasirpal II

Tutankhamon

Darius I

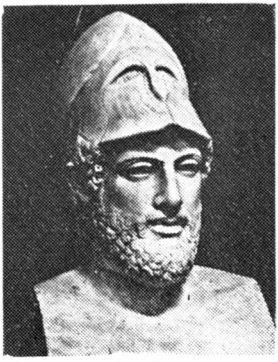

Pericle

Sofocle

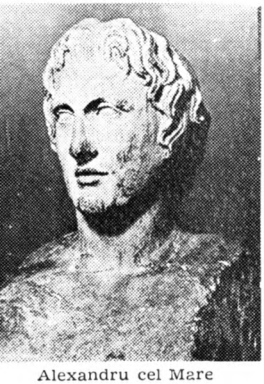

Alexandru cel Mare

Seleucos I Nicator

Antioh I Soter

Scipio Africanul

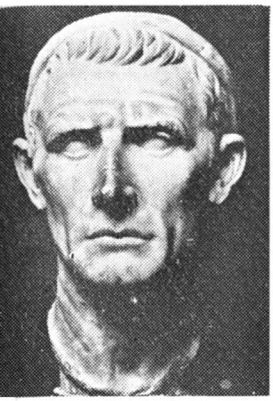

Antioh III cel Mare

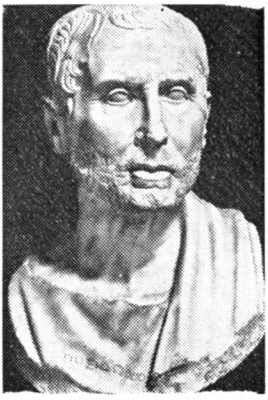

Poseidonios din Apameia

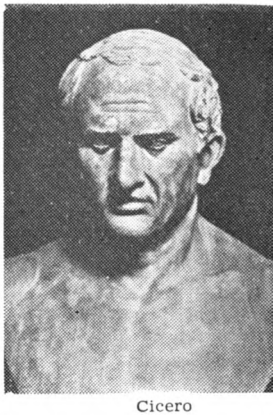

Cicero

Pompeius

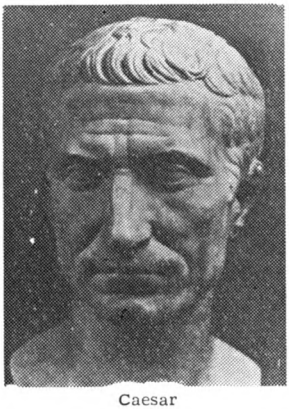

Caesar

Cleopatra VII

Împăratul Augustus

Seneca

Decebal

Traian

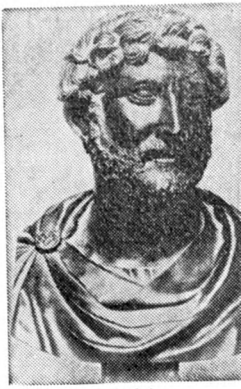

Hadrian

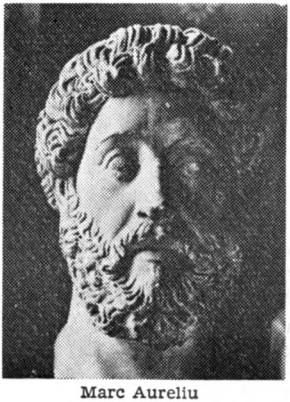

Marc Aureliu

Gallienus

Constantin cel Mare

Șapur I făcîndu-l prizonier pe împăratul Valerian

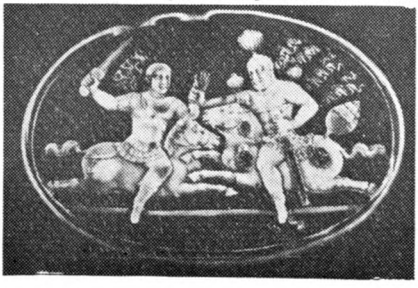

Lector : MARIETA CROICU
Tehnoredactor : CORNEL CRISTESCU

Bun de tipar 15.XI.1984. Apărut 1984
Comanda nr. 2116. Coli de tipar 28.

Comanda nr. 40 401
Combinatul poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Editura Albatros

Lei 21,50